

UNIVERZITET U NOVOM SADU
PRIRODNO-MATEMATIČKI FAKULTET
DEPARTMAN ZA GEOGRAFIJU, TURIZAM I
HOTELIJERSTVO

MR KRISTINA T. KOŠIĆ

RURALNI TURIZAM VOJVODINE I ODRŽIVI RAZVOJ

DOKTORSKA DISERTACIJA

NOVI SAD, 2009.

Uz duboko poštovanje, najiskrenije se zahvaljujem idejnom tvorcu problematike istraživanja ove disertacije, mom prvobitnom mentoru, pokojnom profesoru Akademiku prof. dr Pavlu Tomiću, koji je usmerio moj naučni rad i karijeru.

Iskreno se zahvaljujem mentoru prof. dr Jovanu Romeliću koji mi je u svakom trenutku bio podrška, i svojim velikim iskustvom i znanjem pomogao uspešnu realizaciju disertacije.

Neizostavno je pomenuti članove komisije prof. dr Lazara Lazića i dr Dobricu Jovičića, koji su detaljno pregledali rad i korisnim predlozima i sugestijama uticali na kvalitet i krajnji izgled disertacije.

Na velikom i dragocenom iskustvu, koje sam stekla boraveći na turističkim knetijama u Sloveniji, marta 2005, i učestvujući u projektu "Edukacija u ruralnom turizmu" 2007. godine, još jednom iskreno hvala prof. dr Lazaru Laziću.

Mojim dragim koleginicama i prijateljima Tatjani Pivac, Snežani Besermenji, Tamari Kovačević i Mirjani Penić, zahvaljujem se na podršci, drugarskom odnosu i pomoći u sprovođenju izrade ove doktorske disertacije. Hvala i svim ostalim članovima kolektiva Departmana za geografiju, turizam i hotelijerstvo na izuzetno korektnoj saradnji tokom svih godina mog rada u ovoj instituciji.

Bez mnogih ljudi koji su na bilo koji način doprineli izradi ove doktorske disertacije, a posebno zaposlenih u turističkim organizacijama opština Vojvodine i domaćina na salašima i seoskim domaćinstvima, sadržaj ovog rada ne bi bio potpun.

Svojim najbližima, suprugu Miroslavu i sinu Mihajlu, roditeljima Ljubici i Todoru i bratu Predragu veliko hvala na svojoj pruženoj ljubavi i podršci koja daleko prevazilazi okvire ove doktorske disertacije.

Novi Sad, april 2009.

Autor

SADRŽAJ

SADRŽAJ	1
UVOD	5
METODOLOŠKE OSNOVE RADA	7
PREDMET RADA	7
CILJ RADA	7
ZADACI RADA	8
METODE ISTRAŽIVANJA	8
OČEKIVANE NAUČNE VREDNOSTI RADA	8
POJMOVNE ODREDNICE RURALNOG TURIZMA	10
DEFINISANJE POJMOVA „RURALNO“ I „RURALNA OBLAST“	10
<i>VRSTE I OSOBINE RURALNIH OBLASTI</i>	11
<i>PARAMETRI ZA ODREĐIVANJE RURALNE OBLASTI</i>	11
DEFINICIJA SELA	12
<i>SELO</i>	13
<i>TURISTIČKO SELO</i>	15
ŠTA JE RURALNI TURIZAM?- POJMOVNO ODREĐENJE	15
<i>TERMINOLOGIJA RURALNOG TURIZMA U EVROPSKIM ZEMLJAMA</i>	16
<i>TERMINI KOJI OPISUJU OBLIKE TURIZMA U RURALNIM PREDELIMA</i>	17
<i>ANALIZA POZICIJE I STRUKTURE RURALNOG TURIZMA PREMA KUŠENU</i>	17
<i>KLJUČNI ELEMENTI RURALNOG TURIZMA</i>	18
PRIMENA KONCEPTA ODRŽIVOG RAZVOJA U RURALNIM PODRUČJIMA	20
ODRŽIVI RAZVOJ.....	20
ODRŽIVI TURIZAM	21
<i>DEFINICIJE ODRŽIVOG TURIZMA</i>	21
<i>UTICAJI TURIZMA NA TURISTIČKU DESTINACIJU</i>	22
<i>PLANIRANJE TURISTIČKOG RAZVOJA</i>	24
RURALNI TURIZAM I ODRŽIVOST	25
INDIKATORI ODRŽIVOSTI	26
RURALNI TURIZAM I REKREACIJA	28
VAŽNOST TURIZMA I REKREACIJE U RURALNIM OBLASTIMA	28
OD TRADICIONALNIH KA NOVIM REKREATIVNIM AKTIVNOSTIMA U RURALNOM PROSTORU	30
ŠTA SU ZELENE STAZE „VIA PACIS PANNONIAE“?.....	31
RURALNI TURIZAM I KULTURA	33
RURALNI PREDELI I KULTURNI TURISTIČKI RESURSI	33
PROIZVODI KULTURNOG TURIZMA U RURALNIM PREDELIMA- PUTEVI KULTURE	35
<i>PUTEVI KULTURE – TEKSTIL I VEŠTINE (ZANATI)</i>	35
<i>PUTEVI HRANE</i>	36
RURALNI RAZVOJ, POLJOPRIVREDA I TURIZAM	37
GLOBALNI POKAZATELJI RURALNOSTI.....	38
RURALNI RAZVOJ U EVROPSKOJ UNIJI	40
<i>KONCEPT VIŠEFUNKCIONALNE POLJOPRIVREDE</i>	41
RURALNI RAZVOJ U VOJVODINI	42
<i>POLJOPRIVREDNO STANOVNIŠTVO VOJVODINE</i>	42
<i>POLJOPRIVREDA I ŠUMARSTVO KAO FAKTORI RURALNOG RAZVOJA</i>	44
<i>PODSTICAJNA SREDSTVA ZA UNAPREĐENJE SELA</i>	45
MEĐUZAVISNOST POLJOPRIVREDE I TURIZMA.....	48
<i>ZNAČAJ KOMPLEMENTARNOG RAZVOJA AGRARA I RURALNOG TURIZMA</i>	48
<i>UTICAJI TURIZMA NA TRANSFORMACIJU RURALNOG PROSTORA</i>	49

KVALITET USLUGA U RURALNOM TURIZMU.....	51
AKCIJA POSTIZANJA KVALITETA U RURALNOM TURIZMU	51
INTEGRISANI MENADŽMENT KVALITETA U TURIZMU.....	52
INTEGRISANI MENADŽMENT KVALITETA U RURALNOM TURIZMU	54
PRIMENA SISTEMA MENADŽMENTA KVALITETOM U RURALNOM TURIZMU – ZAKONI, PRAVILNICI I STANDARDI.....	55
GEOGRAFSKE KARAKTERISTIKE VOJVODINE U FUNKCIJI RAZVOJA RURALNOG TURIZMA.....	56
TURISTIČKO-GEOGRAFSKI POLOŽAJ VOJVODINE.....	56
PRIRODNO-GEOGRAFSKE KARAKTERISTIKE VOJVODINE.....	58
<i>RELJEF</i>	58
<i>KLIMA</i>	61
<i>HIDROGRAFIJA</i>	63
DRUŠTVENO-GEOGRAFSKE OSNOVE TURIZMA VOJVODINE.....	65
<i>STANOVNIŠTVO</i>	65
<i>NASELJA</i>	67
<i>PRIVREDA</i>	69
<i>KULturna DOBRA KAO KOMPLEMENTARNI TURISTIČKI RESURS VOJVODINE</i>	71
SALAŠI KAO SEGMENT RURALNOG TURIZMA VOJVODINE.....	73
DEFINISANJE, RAZVOJ I GEOGRAFSKI RAZMEŠTAJ SALAŠA U VOJVODINI	73
KLASIFIKACIJA SALAŠA	75
OBJEKTI NA SALAŠIMA I LOKACIJA SALAŠA	76
ORGANIZACIJA ŽIVOTA NA SALAŠU	77
PRIKAZ VOJVODANSKIH SALAŠA.....	78
<i>SOMBORSKI SALAŠI</i>	79
<i>ČENEJ I ČENEJSKI SALAŠI</i>	82
<i>SUBOTIČKI SALAŠI</i>	94
<i>MAJKIN I CVETNI SALAŠ</i>	100
<i>SRBOBRANSKI SALAŠI</i>	105
<i>SALAŠ KATAI</i>	108
<i>SALAŠ 84</i>	110
<i>KATIĆ SALAŠ</i>	114
<i>KUCORA SALAŠ, HORGOS</i>	115
<i>CVEJIN SALAŠ</i>	115
<i>„CAPRIOLO“</i>	115
<i>„MLADIN SALAŠ“</i>	116
<i>BABIN SALAŠ</i>	116
<i>PERKOV SALAŠ</i>	117
<i>PANSION “KRALJICA VOČA”</i>	118
SELA VOJVODINE U SVOJSTVU TURISTIČKOG PROIZVODA.....	120
VRSTE SEOSKIH NASELJA I NJIHOVE FUNKCIJE	120
CILJEVI RAZVOJA RURALNOG TURIZMA.....	120
POSTOJEĆA MATERIJALNA OSNOVA SELA	121
TURISTIČKA SELA VOJVODINE	122
<i>OPŠTINA IRIG</i>	123
<i>ČURUG</i>	130
<i>OPŠTINA ODŽACI</i>	131
<i>BAČKI PETROVAC</i>	134
<i>SELA OPŠTINE SRBOBRAN</i>	137
<i>STAPAR</i>	141
<i>OPŠTINA APATIN</i>	144
<i>BEZDAN</i>	148
<i>DOROSLOVO</i>	151
<i>BAČKI MONOŠTOR</i>	155
<i>DURĐIN</i>	158
<i>KOVAČICA</i>	163
<i>SKORENOVAC</i>	164

<i>GUDURICA</i>	165
SEOSKA ARHITEKTURA VOJVODINE U SVOJSTVU RURALNOG TURISTIČKOG PROIZVODA	169
OSNOVNE KARAKTERISTIKE VOJVOĐANSKE SEOSKE KUĆE	169
<i>TIPOVI SEOSKIH KUĆA U VOJVODINI</i>	169
<i>KARAKTERISTIČNI ELEMENTI SEOSKIH KUĆA</i>	174
ZAKONOM ZAŠTIĆENA SEOSKA ARHITEKTURA	178
<i>ZAKONOM ZAŠTIĆENE SEOSKE KUĆE</i>	179
<i>ZAKONOM ZAŠTIĆENI EKONOMSKI OBJEKTI</i>	183
SEOSKA ARHITEKTURA I TURIZAM	188
ETNO KUĆE U RURALNOJ TURISTIČKOJ PONUDI VOJVODINE	190
ETNO KUĆA U LALIĆU	190
ETNO KUĆA U DERONJAMA	191
ETNO KUĆA „BRVNARA“ U BAČKOM JARKU	191
ETNO CENTAR „AHOJ“, BAČKI PETROVAC	192
ETNO KUĆE BAČKA TOPOLA	192
ETNO KUĆA „MALI BODROG“ U BAČKOM MONOŠTORU	192
ETNO PARK U KUPINOVU	192
ETNO KUĆA U JASKU	193
ETNO KUĆA U MARADIKU	194
ETNO KUĆA BELO BLATO	195
ETNO KUĆA „ĐERAM“ MOKRIN	196
ETNOGRAFSKI MUZEJ U DEBELJAČI	197
ETNO KUĆA U KOVAČICI	198
ETNO KUĆA U TORKU	198
ZAVIČAJNA KUĆA „DELIBAB“ U SAJANU	199
POLJOPRIVREDNI MUZEJI VOJVODINE	200
POLJOPRIVREDNI MUZEJ U KULPINU	200
MUZEJ PČELARSTVA	201
SRPSKI MUZEJ HLEBA	201
MANIFESTACIJE U RURALNOM TURIZMU VOJVODINE	203
POJAM, PODELA I ZNAČAJ MANIFESTACIJA	203
ETNOGRAFSKE MANIFESTACIJE	204
<i>FESTIVAL BUNJEVAČKOG NARODNOG STVARALAŠTVA</i>	205
<i>„FARŠANG“ U KUPUSINI</i>	205
<i>MANIFESTACIJA „CRVENA RUŽA“ U RUSKOM KRSTURU</i>	205
PRIVREDNO-FOLKLORNE MANIFESTACIJE	206
<i>„DUŽIJANCA“</i>	207
<i>„KOBASICIJADA“ U TURIJU</i>	207
<i>MANIFESTACIJA „DANI LUDAJE“</i>	208
<i>„GROŽĐE BAL“ U SONTI</i>	209
<i>ŽETALAČKE SVEČANOSTI U GORNJEM BREGU</i>	209
<i>POSVEĆENJE NOVOG HLEBA U TORNJOŠU</i>	210
<i>BERBANSKI DANI NA PALIĆU</i>	211
<i>DANI PČELARSTVA</i>	212
<i>MANIFESTACIJA „PUDARSKI DANI“ U IRIGU</i>	212
<i>BOSTANIJADA U RIVICI</i>	214
<i>PATLIDŽANIJADA U NERADINU</i>	214
<i>MANIFESTACIJE U BAČKOM PETROVCU</i>	214
<i>SLANINIJADA U KAČAREVU</i>	216
<i>MANIFESTACIJA „KOVILJSKA RAKIJADA – PARASTOS DUDU“</i>	217
MANIFESTACIJE ZABAVNOG KARAKTERA	218
<i>GUSANIJADA U MOKRINU</i>	218
<i>TUCANIJADA U MOKRINU</i>	218
<i>CREPAJAČKA FIJAKERIJADA</i>	218

OCENA RAZVIJENOSTI RURALNOG TURIZMA VOJVODINE.....	220
ANKETNO ISTRAŽIVANJE SEOSKIH TURISTIČKIH DOMAĆINSTAVA VOJVODINE	220
ANKETNO ISTRAŽIVANJE TURISTIČKIH ORGANIZACIJA	226
SWOT ANALIZA RURALNOG TURIZMA VOJVODINE.....	231
TOWS MATRICA.....	234
MARKETING RURALNOG TURIZMA VOJVODINE.....	235
<i>PONUDA I TRAZNJA U RURALNOM TURIZMU</i>	235
<i>ELEMENTI MARKETING MIKS-A RURALNOG TURIZMA VOJVODINE</i>	237
STANJE RAZVIJENOSTI RURALNOG TURIZMA U NEKIM EVROPSKIM ZEMLJAMA	243
RURALNI TURIZAM U SLOVAČKOJ.....	245
RURALNI TURIZAM U AUSTRIJI	247
RURALNI TURIZAM U MAĐARSKOJ	249
RURALNI TURIZAM U SLOVENIJI.....	250
RURALNI TURIZAM U HRVATSKOJ.....	253
RURALNI TURIZAM U SRBIJI.....	256
NACIONALNE I INTERNACIONALNE ORGANIZACIJE U RAZVOJU RURALNOG TURIZMA	259
PARTNERSTVO, SARADNJA I STRATEGIJE UMREŽAVANJA	259
KOOPERACIJA NA NACIONALNOM NIVOU.....	261
KOOPERACIJA NA INTERNACIONALNOM NIVOU	263
GLOBALNI PRIKAZ DOSADAŠNJEG STANJA I PERSPEKTIVE RAZVOJA ODRŽIVOG RURALNOG TURIZMA VOJVODINE.....	265
LITERATURA I IZVORI	273
PRILOZI	280

UVOD

Zahvaljujući brojnim pozitivnim razvojnim trendovima turistička delatnost se svrstala među najdinamičnije i najpropulzivnije privredne grane, sa višestrukim multiplikativnim efektima (u periodu 1990-2000. god. međunarodni turistički promet povećan je za preko 50%, dok su ukupni prihodi uvećani za skoro 80%.) To turizmu daje snažnu generatorsku funkciju u širokom spektru delatnosti, koji se sve više uključuje u prioritete privrednog razvoja brojnih receptivnih zemalja i njihovih pojedinih delova.

Mada neke procene ukazuju da se oko 75% ukupne svetske turističke tražnje usmerava ka prirodnim vrednostima i prostorima, nemoguće je preciznije odrediti koliki se deo tog ogromnog svetskog turističkog talasa odliva ka ruralnim prostorima (u 2004. god. broj učesnika u međunarodnim turističkim kretanjima iznosio je oko 760 miliona, a prema predviđanju WTO, dolasci inostranih turista će dostići jednu milijardu u 2010. godini i 1,56 milijardi do 2020. godine). Međutim, ako se imaju u vidu dominantni zahtevi tražnje, njena izražena selektivnost i motivska određenost, može se konstatovati da se njen znatan deo usmerava ka ruralnim prostorima. Naravno, ovo se odnosi na one destinacije u kojima se ovaj segment ukupnog turističkog proizvoda nalazi na višem nivou razvijenosti i organizovanosti.

Kao značajnije karakteristike savremene turističke tražnje, bitne za razvoj turizma na ruralnim prostorima, mogu se izdvojiti sledeće: raste broj onih turista kojima je osnovno životno geslo sadržano u vraćanju čoveka prirodi i njenim izvornim vrednostima; proširuje se tražnja za "zelenim" destinacijama, neurbanizovanim ruralnim i zaštićenim prirodnim predelima, kao i selima sa značajnijim kulturno-istorijskim vrednostima; traži se osveženje kroz kontrast izražen na relaciji grad-selo, nizija-planina; povećava se tražnja za ruralnim i agroturizmom, koja zahteva smeštaj u različitim vrstama objekata (seoske kuće, pansioni i dr.); zahteva se čist i slobodan prostor pogodan za kretanje, samoizražavanje i rekreaciju; sve su više zastupljena individualna i porodična kretanja, koja odgovaraju načinu prihvata i smeštaja u seoskim domaćinstvima i dr.

Termin „ruralni turizam“ je prihvaćen od strane Evropske unije, a kao takav se odnosi na sve turističke aktivnosti u ruralnim predelima. Posebni oblici ruralnog turizma mogu biti: turizam na seoskim domaćinstvima, lovni, ribolovni, ekoturizam, zdravstveni, sportsko-rekreativni, rezidencijalni (kuće za odmor), edukativni, avanturistički, tranzitni, kamping turizam, kontinentalni nautički turizam, gastronomski i etnogastronomski, turizam zaštićenih delova prirode, kulturni turizam, verski, ostali posebni oblici.

Ruralni turizam je značajan segment evropskog turizma. Tržište ruralnog turizma raste, ali u isto vreme je budućnost mnogih seoskih oblasti neizvesna, uslovljena je promenama u poljoprivrednoj praksi (uključujući ishode Zajedničke poljoprivredne politike u Evropskoj Uniji). Seoski turizam izgleda kao prikladno sredstvo revitalizacije napuštenih ruralnih oblasti i obezbeđuje njihovu održivost u budućnosti kroz očuvanje posla ili stvaranje novih radnih mesta, povećava raznolikost zanimanja, očuvanje usluga, očuvanje pejzaža i prirode ili podršku očuvanju seoskih zanata kao turističke atrakcije. Seoski turizam često obezbeđuje podsticaj za razvoj infrastrukture, koja onda doprinosi rastu drugih ekonomskih aktivnosti u seoskim oblastima. Posebna korist od razvoja seoskog turizma može da bude povećanje broja šansi za društvenu interakciju lokalnih ljudi, koji često žive relativno izolovano u poljoprivrednim zajednicama.

Važećim Prostornim planom Republike Srbije utvrđeni su dugoročni ciljevi razvoja i uređenja seoskih područja:

1. Stvaranje društveno-ekonomskih i tržišnih uslova za ubrzani ekonomski i socijalni razvoj sela.

2. Zaustavljanje depopulacije i pogoršanja demografske i socijalne strukture seoskih područja.

3. Aktiviranje lokalnih potencijala i podizanje motivacije seoskog stanovništva da razvija i uređuje seosko područje kao dugoročnu perspektivu i izbor za život i privređivanje.

4. Pобољшanje komunalnog i socijalnog standarda i kvaliteta življenja na selu.

5. Obezbeđivanje ekonomske i socijalne sigurnosti seoskih domaćinstava.

6. Očuvanje i unapređenje ekoloških, kulturoloških i drugih vrednosti u seoskim naseljima.

Saglasno tome, jasno je da turizam na različite načine doprinosi revitalizaciji sela, i to:

- usporava migraciju ka gradu i utiče na ostajanje mladih na selu, podmlađivanje seoske populacije, a time i na poboljšanje strukture radno-aktivnog stanovništva.
- povećava se proizvodnja i omogućava bolji plasman poljoprivrednih proizvoda, predmeta domaće radinosti i proizvoda starih zanata, kroz pansionsku i vanpansionsku potrošnju.
- razvoj turizma na selu sprečava narušavanje prirodnog ambijenta i utiče na očuvanje tradicionalne narodne arhitekture, etnografskih elemenata, osobenog načina života i rada, običaja, folklora i dr.

Imajući u vidu izražene ekonomske i druge funkcije turizma, kao i raznolike i visokovredne potencijale, Prostornim planom Republike Srbije i njenom ekonomskom politikom data je mogućnost i odgovarajući značaj razvoju ovog vida turizma. Pored toga, Strategijom razvoja turizma u Srbiji utvrđen je selektivni pristup, pri čemu se ruralni turizam tretira kao prioritetan u okviru onih vidova turizma koji su vezani za posebna interesovanja.

S jedne strane, razvoj ruralnog turizma u Vojvodini može da odigra bitnu ulogu u povećanju raznolikosti turističke ponude u celoj Srbiji i formiranju jednog bogatijeg i živopisnijeg imidža zemlje. S druge strane, turizam u selima i na salašima, ne treba da bude samo cilj, već i sredstvo za podsticanje ekonomskog rasta, jačanje nerazvijenih regiona i poboljšanje životnog standarda lokalnog stanovništva. U Vojvodini je poznata činjenica o porastu siromaštva na selu i odlasku tih ljudi iz tih sredina. Ne treba zaboraviti da je u Vojvodini turizam u ruralnim sredinama vezan za poljoprivredu. Razvojem turizma u tim sredinama dolazi do pojave multifunkcionalne poljoprivrede koja ljudima na salašima i selima daje dodatne mogućnosti za ekonomsko jačanje.

Afirmaciju teme disertacije su podstakle brojne činjenice, koje se odnose na nesumnjivo multiefektivno dejstvo koje ruralni turizam može imati za Vojvodinu, a sastoje se u sledećem:

- aktiviranje turističke ponude Vojvodine,
- razvoj novih usluga
- unapređenje lokalne infrastrukture
- zaštita nasleđa
- porast nivoa lokalnog učešća u aktivnostima i dešavanjima
- jačanje regionalnih vrednosti i tradicije
- mogućnost zaposlenja
- porast životnog standarda
- porast investicija i domaćih i inostranih investitora
- širenje pozitivnog imidža naše zemlje.

Vojvodina ima veoma dobre resursne potencijale u ruralnom turizmu, ali da bi turistički proizvod ruralnog turizma Vojvodine postao konkurentan i privukao i strane i domaće turiste, moraju biti ispunjeni svi standardi za ovaj vid turizma koji postoje i koji se primenjuju u zemljama Evrope koje su već afirmisane u ruralnom turizmu.

Sagledavanjem trenutne situacije na bazi terenskih istraživanja smatramo analize iznete u disertaciji osnovom za dalja konkretna intenzivnija, organizovanija i kvalitetnija investiranja u mnoge segmente ključne za uspešan razvoj ruralnog turizma Vojvodine. Prikazani rezultati istraživanja u disertaciji su pokušaj doprinosa afirmaciji ovog, za Vojvodinu sasvim sigurno perspektivnog oblika turizma.

METODOLOŠKE OSNOVE RADA

Poslednjih godina na turističkom tržištu se diferencira jedan segment turista, koji svoje motive za putovanje nalazi u ruralnim predelima. Posebno su popularne seoske sredine, koje pored svojih očuvanih prirodnih, poseduju i kulturno-istorijske autohtone vrednosti, gde turisti mogu zadovoljiti specifična interesovanja i koje u svom razvoju uvažavaju paradigmu odgovornog ili održivog turizma.

Ruralni turizam je danas postao stvarnost, potreba i želja većine turista, ali i nosilac privrednog razvoja mnogih područja. U vezi s tim, posebna pažnja u disertaciji će biti usmerena na kretanje moderne svetske ruralne tražnje i razvoj ruralnog turističkog proizvoda Vojvodine koji će da zadovolji tu tražnju. U isto vreme, teorija održivog razvoja, koja obezbeđuje uravnoteženje zadovoljenja potreba sadašnjih i budućih generacija, mora biti uvažena.

Osnovne karakteristike dosadašnjeg razvoja ruralnog turizma svrstavaju Vojvodinu u područja sa značajnim resursima, ali bez dovoljno tradicije u razvoju ovog vida turizma. Turistički proizvod u ruralnom turizmu Vojvodine može biti značajan predmet turističke tražnje.

U doktorskoj disertaciji biće obrađeni sledeći elementi turističkog proizvoda ruralnog turizma Vojvodine:

- salaši
- turistička sela
- seoska arhitektura
- etno kuće
- seoske turističke manifestacije.

PREDMET RADA

Predmet rada predstavljaju svi uslovi i faktori od značaja za razvoj ruralnog turizma u Vojvodini. Radom su obuhvaćene, ne samo danas aktivne u turizmu seoske celine, već i svi elementi koji bi odgovarajućim naporima mogli biti stavljeni u funkciju ruralnog turizma. Predmet analize i istraživanja u ovoj doktorskoj disertaciji su: definisanje ruralnog turizma, primena koncepta održivog razvoja u ruralnim područjima, odnos ruralnog turizma i rekreacije, kulture, i poljoprivrede, geografski faktori Vojvodine u funkciji razvoja ruralnog turizma, salaši kao segment ruralnog turizma Vojvodine, sela Vojvodine u svojstvu turističkog proizvoda, seoska arhitektura Vojvodine, turističke seoske manifestacije, etno kuće, stanje i razvoj ruralnog turizma u Svetu i kod nas. Za potrebe rada je izvršeno anketno istraživanje, koje je sprovedeno da bi se utvrdilo koliko su seoska domaćinstva razvila ruralni turizam, kao i odnos turističkih organizacija opština u Vojvodini prema ovom obliku turizma. U daljem radu urađena su SWOT naliza i TOWS matrica, kao i analiza razvijenosti marketinga ruralnog turizma Vojvodine. Da bi se utvrdilo stanje ruralnog turizma u Vojvodini data je komparacija sa evropskim državama u kojima je afirmisan ruralni turizam. Rad se završava sa predlozima mogućih pravaca razvoja i unapređenja ruralnog turizma.

CILJ RADA

Cilj rada je da se utvdi realno stanje ne samo potencijala za razvoj, nego ruralnog turizma u celosti, na osnovu čega su određeni mogući pravci prevazilaženja problema, i da se na osnovu utvrđenog stanja daju predlozi za uspešniji razvoj ruralnog turizma u Vojvodini i postizanje njegove konkurentnosti na turističkom tržištu. Vojvodina, u svetskim okvirima novo ruralno područje koje tek treba da se pozicionira na širem regionalnom/međunarodnom tržištu, treba da iskoristi potencijale ruralnog turizma.

ZADACI RADA

Zadaci rada su sistematizovani po sledećim tezama:

- sagledavanje karakteristika ruralnog turizma;
- da se utvrde svi uslovi (prirodni, antropogeni, saobraćajni, organizacioni itd.) za razvoj ruralnog turizma u Vojvodini
- da se na terenu utvrdi stanje kapaciteta, stručnih kadrova, organizacije rada u ruralnom turizmu
- u ruralnim celinama gde je prisutna turistička funkcija, utvrditi stepen organizovanosti turizma, izvršiti komparaciju sa sličnim ruralnim celinama susednih zemalja
- analiza stepena atraktivnosti i mogućnost turističke posete
- istraživanje seoskih domaćinstava o njihovoj spremnosti i mogućnosti da uđu u sastav regionalnog turističkog proizvoda, kao i turističkih organizacija i njihovom stavu o razvijenosti ruralnog turizma u opštinama Vojvodine
- poređenje sa afirmisanim ruralnim područjima Evrope

METODE ISTRAŽIVANJA

Metode istraživanja koje su u radu korišćene su sledeće:

- *metoda analitičkog proučavanja* svih faktora značajnih za razvoj ruralnog turizma Vojvodine, u mestima koja već poseduju preduslov za razvoj ruralnog turizma, kao i utvrđivanje potencijalnih turističkih ruralnih celina.
- *u oblasti terenskih istraživanja* su primenjene metode posmatranja i anketno istraživanje vlasnika seoskih domaćinstava i zaposlenih u turističkim organizacijama opština Vojvodine
- pri proučavanju arhivske građe i drugih istorijskih dokumenata važnih za sagledavanje razvoja ruralnog turizma, statističkih podataka i za istraživanje rezultata srodne tematike u inostranstvu korišćena je *istorijska metoda*
- prilikom utvrđivanja stanja ruralnog turizma Vojvodine u odnosu na druge zemlje Evrope, korišćen je *metod komparacije*
- *kartografski metod*,
- Za analizu prednosti, nedostataka, povoljnosti i nepovoljnosti- “SWOT”, “TOWS” matrica.
- do zaključka o važnosti pojedinih ruralnih celina, oceni sadašnjeg stanja i ukazivanja na mogućnosti daljeg razvoja došlo se putem *sitneznog zaključivanja*
- zaključci o prikupljenoj građi predstavljeni su pomoću *deskriptivne metode*.

OČEKIVANE NAUČNE VREDNOSTI RADA

U savremenim tendencijama razvoja selektivnih oblika turizma ruralni turizam je jedna od okosnica razvoja turizma ne samo naše zemlje nego i na svetskom tržištu. Vojvodina raspolaže velikim potencijalima, koji međutim, do sada nisu valorizovani niti prezentovani na adekvatan način. U tom smislu ova doktorska disertacija bi pre svega bila značajna sa aspekta inventarizacije potencijala ruralnog turizma Vojvodine.

Uzimajući u obzir nivo istraživanja za potrebe doktorske disertacije, očekivane istraživačke i naučne vrednosti bi bile:

- identifikacija turističkih proizvoda ruralnog turizma Vojvodine, utvrđivanje turističke atraktivnosti i stanja, neophodne za razvoj ruralnog turizma, doprineće pronalaženju nedostataka koje treba prevazići kako bi se ovi potencijali našli na turističkom tržištu;

- komparacija sa afirmisanim zemljama u razvoju ruralnog turizma doprineće pronalaženju mesta i uloge Vojvodine u ruralnom turizmu;
- modifikacija uspešnih stranih modela i njihovo prenošenje na stanje u Vojvodini;
- rezultati, SWOT analize, TOWS matrice, rezultati anketnih istraživanja će doprineti pronalaženju i konkretizaciji problema koje treba prevazići, kao i pravaca kojima treba težiti u afirmisanju ruralnog turizma Vojvodine, kao jednog od važnog oblika turizma ne samo u Vojvodini, već i u celoj zemlji, realnih strateških pravaca u razvoju turizma Vojvodine i cele zemlje. Na osnovu svega ovoga, disertacija bi doprinela izdvajanju mogućih pravaca plasmana prednosti koje Vojvodina ima i u korišćenju šansi koje se na tržištu tražnje i ponude nude.

POJMOVNE ODREDNICE RURALNOG TURIZMA

DEFINISANJE POJMOVA „RURALNO“ I „RURALNA OBLAST“

Jedno od prvih pitanja koje se nameće prilikom bavljenja problematikom ruralnog razvoja je – šta je to zapravo ruralno? Uvid u literaturu koja tretira ovu oblast, kao i u praksu mnogih zemalja, ukazuje na prisustvo različitih varijanti, kako u samoj definiciji ruralnog, tako i u izboru kriterijuma za diferencijaciju ruralnih i „neruralnih“ prostora. Javljaju se nedoumice i različitosti u odnosu na tretman i veličinu ruralne populacije, odnosno površinu ruralnih područja.

Robinsonova (1990) procena ruralne promene ističe da iako se „ruralne“ oblasti definišu u odnosu na postojanje određenih tipova problema, postoje zajedničke ekonomske, društvene i političke strukture i u urbanim i u ruralnim predelima.

Definicije „ruralnog“ variraju i u obimu i shvatanju. One imaju tendenciju da izražavaju kulturne različitosti između, i funkcionalne potrebe unutar regija i država. Dok vlasti država koriste posebne kriterijume za definisanje „ruralnog“, često zasnovane na gustini naseljenosti, ne postoji jedinstven dogovor o pragu koji bi razdvajao urbano od ruralnog stanovništva, iako se pojavljuju neka usklađivanja unutar Evrope (Tabela 1). (Roberts, Hall, 2003)

Tabela 1. Definisavanje ruralnih oblasti u nekim evropskim zemljama

Država	Kriterijum
Austrija	mesta sa manje od 1000 ljudi, sa gustom naseljenosti manje od 400/km ²
Danska	aglomeracija sa manje od 200 stanovnika
Engleska i Vels	ne postoji zvanična definicija, ali se tu ubrajaju naselja sa više od 10000 stanovnika
Irska	razlika između urbanih i ruralnih oblasti je postavljena na 100 stanovnika
Italija	naselja sa manje od 10000 stanovnika
Norveška	aglomeracija sa manje od 200 stanovnika
Portugal	parohije sa manje od 10000 stanovnika
Škotska	lokalne oblasti sa manje od 100 stanovnika/km ²
Španija	naselja sa manje od 10000 stanovnika
Švajcarska	parohije sa manje od 10000 stanovnika

(Izvor: Roberts, Hall, 2003)

OECD-ova definicija ruralne oblasti glasi: Na lokalnom nivou, preferira se gustina naseljenosti od 150 osoba po kvadratnom kilometru. Na regionalnom nivou, geografske jedinice se grupišu u tri tipa: dominantno ruralno (50%), u značajnoj meri ruralno (15-50%) i dominantno urbanizovane regije (15%). (Roberts, Hall, 2003)

Savet Evrope je uveo pojam „ruralna oblast“ koji ima sledeće karakteristike: potez zemlje u unutrašnjosti ili na obali, koji uključuje manje gradove i sela, gde se glavni deo teritorije koristi za

- poljoprivredu, šumarstvo, vodoprivredu i ribarstvo
- ekonomske i kulturne aktivnosti stanovništva te seoske oblasti (zanatstvo, industrija, usluge)
- neurbanu rekreaciju i slobodne aktivnosti
- druge svrhe, kao npr. stanovanje (Roberts, Hall, 2003)

VRSTE I OSOBINE RURALNIH OBLASTI

Jedinstvena definicija ruralne oblasti ne postoji. Svaka struka ga opredeljuje u skladu sa svojim područjem delovanja, pri čemu ipak u praksi nailazimo na dva različita pristupa. Prvi se zasniva na negativnoj definiciji ruralnih oblasti („suprotnost urbanom prostoru“) i karakterističan je za period do sedamdesetih godina prošlog veka, dok je drugi pristup savremeniji i definiše ruralne oblasti na osnovu njihovih strukturnih karakteristika. U praksama mnogih zemalja nailazi se na mnogobrojne definicije ruralnih oblasti.

Različitosti ekonomskih i privrednih situacija u ruralnim oblastima su prepoznate i definisane evropskim programom LEADER, čiji su istraživači identifikovali 9 nivoa uobičajenih vrsta ekonomskih situacija koje se mogu pojaviti ili izolovano ili u kombinaciji (tabela br. 2). LEADER programi I i II su osmišljeni da stvore nove ekonomske mogućnosti u većini oblasti, s izuzetkom onih koje već imaju relativno razvijenu privredu i poljoprivredu i onih koje se nalaze u neposrednoj blizini gradova. (Roberts, Hall, 2003)

Tabela 2. Evropski program LEADER – 9 nivoa ekonomskih situacija

Vrsta	Osobine oblasti
1	poljoprivreda upošljava srazmeran broj radne populacije i kao takva i dalje formira osnovu privrede
2	bogata, ne izrazito intenzivna poljoprivreda po pitanju radne snage
3	tradicionalna velika imanja nastavljaju da dominiraju
4	prirodna ili zaštićena zemlja igra ključnu ulogu
5	okrenutost ka turizmu, sa kapacitetima manjeg obima
6	veliki procenat rezidencijalnih objekata (za starije, za invalide itd.)
7	veliki broj malih preduzeća
8	na peri-urbanim lokacijama
9	dominantno starije stanovništvo i/ili visok procenat ljudi na socijalnoj pomoći

(Izvor: Roberts, Hall, 2003)

Oblasti okrenute ka turizmu i smeštajnim kapacitetima, zasnovane na objektima manjeg obima se karakterišu sledećim:

- mali, porodični objekti
- visoko integrisan identitet i društvena struktura
- visok procenat radne populacije uključene u turizam, neki honorarno zaposleni
- bliske veze između različitih lokalnih poslovnih sektora
- mala i srednja preduzeća koja su se razvila da snabdevaju lokalno tržište (a tu spada i turističko)
- ograničenja u izgradnji i zahtevi za infrastrukturu, značajna kontrola zajednice nad životnom okolinom i upotrebom resursa, a u nekim slučajevima i namerna politika ograničavanja broja turista
- intenzivno korišćenje mogućnosti stanovanja

Primer su alpske regije Austrije i Italije, posebno one koje su naseljene manjinama ili one zajednice sa jakim identitetom. (Roberts, Hall, 2003)

PARAMETRI ZA ODREĐIVANJE RURALNE OBLASTI

Neki od najvažnijih parametara koji karakterišu ruralne oblasti su gustina naseljenosti i veličina naselja, korišćenje zemlje i privreda i tradicionalne društvene strukture.

Gustina naseljenosti i veličina naselja – Kako je OECD, između ostalih, naglasio, iako ruralne oblasti imaju nisku gustinu naseljenosti i životnu okolinu kojom dominira prirodna i/ili ratarska/pošumljena okolina, prosečna ruralna gustina naseljenosti varira znatno između i

unutar država. Ruralne oblasti ne moraju biti karakterisane niskom gustinom naseljenosti i relativno malim naseljima (na šta ukazuje situacija i uslovi u mnogim manje razvijenim državama i u nekim delovima Kine i Indije). Međutim, nisu samo brojke od važnosti, iako one zaista ukazuju na razlike u postizanju međunarodno priznatog kriterijuma ruralnosti. Naime, to je pre poređenje između turističkog (uglavnom urbanog) okruženja i osobina destinacije koji je određuju kao ruralnu. Drugim rečima, relativan kontrast iskustva je ono što je važno. Što je oblast ređe naseljena, atraktivnija je za turiste.

Korišćenje zemlje i privreda – Ruralne oblasti se mogu definisati kao one sa privredom zasnovanom na tradicionalnoj agrarnoj/šumarskoj industriji ili barem na korišćenju prirodnih resursa. Međutim, ruralno/urbana dihotomija u smislu ekonomskih aktivnosti postaje sve manje izražena, posebno u razvijenom svetu. Opadanje relativne važnosti poljoprivrednog sektora i rast postindustrijskog uslužnog sektora je doveo do pojave mnogih novih industrija, uključujući i turizam, koji se kao takav razvio u ruralnim predelima. Treba napomenuti da nije važan samo karakter upotrebe ruralne zemlje i privredna aktivnost, već i intenzitet i diverzitet koji mogu da utiču na potencijal neke oblasti za razvoj ruralnog turizma. To znači, da oblasti intenzivne poljoprivredne proizvodnje i napredne ruralne privrede mogu biti manje atraktivne turistima; a marginalne oblasti koje zavise od tradicionalnih, agrarnih industrija manjeg kapaciteta će zahtevati veću potrebu za ekonomskom raznolikošću i mogu biti privlačnije turistima. Ali kapacitet takvih predela koji treba da podrže razvoj turizma može biti striktno ograničen.

Tradicionalne društvene strukture – Od svih pojmova vezanih za ruralnost, možda onaj najizraženiji, posebno među urbanom populacijom, je onaj koji kaže da selo zadržava tradicionalne društvene strukture i vrednosti koje su već uveliko izgubljene u modernom, urbanom društvu:

- Osećaj „zajedništva“
- Lokalna, a ne kosmopolitska kultura
- Način života koji je nekako sporiji, „prirodniji“ i u skladu sa prirodom, manje materijalistički nastrojen i potpuniji nego u urbanim društvima.

Ruralna društva poseduju raznovrsnost karakteristika, koje se kolektivno mogu identifikovati kao tradicionalnija nego savremena, urbana društva. Ali, mnoge ruralne oblasti su u stalnom procesu promene, posebno u odnosu na njihovu apsorpciju i odbacivanje urbanih društvenih i prostornih vrednosti, struktura i osobina. Naravno da ruralna društva ne prikazuju samo „tradicionalne“ atribute.

Međutim, očigledno nesmanjeno, idealizovano, „tradicionalno“ shvatanje ruralnih društava poseduje nekoliko implikacija za razvoj turizma:

- Turisti su motivisani željom da vide ili iskuse različite, tradicionalne načine življenja
- Ako se s njim pažljivo upravlja, turizam može da doprinese očuvanju ovih tradicionalnih društvenih i kulturnih struktura, i
- Sasvim suprotno, turizam može lako da potkopa društvene strukture i ugrozi stabilnost ruralnih društava i kultura, i tako doprinese potencijalnom uništenju samih objekata koji su privukli turiste na prvom mestu. (Roberts, Hall, 2003)

DEFINICIJA SELA

Različite definicije sela i ruralnih područja su rezultat prisustva različitih disciplinarnih i konstitutivnih aspekata. Najznačajniji od njih su:

1. *sociološki/bihejvioralni aspekt* (zasnovan na obrascima ponašanja seoskih zajednica, grupa i pojedinaca, na životnim normama, sistemu društvenih vrednosti itd.) Sa sociološkog aspekta se selo najčešće definiše kao stalna naseobina socijalno homogenih individua, društvena zajednica više mehaničke nego organske solidarnosti, više religiozno nego sekularno društvo, više autarhično nego otvoreno društvo, nesklono inovacijama i promenama, odnosno kao

tradicionalno i statično društvo. Ova konstatacija je karakteristična za zemlje u razvoju i nerazvijene zemlje, dok se u razvijenim zemljama umnogome izjednačavaju obrasci i norme ponašanja na relaciji selo-grad, pa prethodne odrednice sve više gube na značaju.

Treba reći da su selo, poljoprivredno, seljačko, seosko, pojmovi koji obeležavaju delove celine ruralnih odnosa/ruralnosti. Poimanjem ruralnog određenim sistemom društvenih vrednosti i načinom ponašanja pojedinaca i grupa, gubi se prostorna određenost ruralnosti i njena isključiva vezanost za selo – crte ruralnosti se tako mogu naći usred najvećeg grada, kao što se i u selu mogu naći obrasci urbanog ponašanja. Ruralnost čine specifični procesi i „neposredovani društveni odnosi koje globalno društvo omogućava ili nameće“ i oni se prostiru dokle se prostiru i ti odnosi;

2. *strukturalni aspekt* (zasnovan na karakteristikama proizvodnih delatnosti i odnosa). Sa strukturalnog/funkcionalnog aspekta selo se definiše kao ljudsko naselje u kome se stanovništvo pretežno bavi primarnom delatnošću-poljoprivredom, dok je zastupljenost i razvijenost sekundarnog sektora, javnih usluga i službi (zdravstvo, obrazovanje, kultura, socijalna zaštita, trgovina) nedovoljna. Selo se, dakle, karakteriše ekstenzivnom upotrebom zemljišta i aktivnostima koje su vezane za upotrebu zemljišta. Međutim, u razvijenim zemljama poljoprivreda kao osnovna odrednica sela, primarna i monofunkcionalna delatnost sve više gubi na značaju. Strukturnim promenama i primenom koncepta višefunkcionalne poljoprivrede, koji se temelji na njenim višestrukim ulogama i uvođenju dopunskih delatnosti (kao što su seoski turizam, kulturno-obrazovne delatnosti, rekreativne aktivnosti, očuvanje i održavanje resursa itd.) smanjuje se, odnosno menja važnost poljoprivrede kao osnovnog atributa sela i ruralnih područja. Osim toga, postoje i ruralna područja u čijoj strukturi aktivnosti poljoprivrede igra veoma malu ulogu, odnosno čija je proizvodna struktura zasnovana na nepoljoprivrednim delatnostima. Različite karakteristike ruralnih područja upućuju na potrebu prepoznavanja specifičnih razvojnih problema i formiranja strukturne tipologije ruralnih područja.

3. *demografski aspekt* (zasnovan na broju i strukturi stanovništva, migracionim kretanjima itd.) Sa demografskog aspekta selo se definiše kao manje ljudsko naselje male gustine naseljenosti, sa visokim učešćem starijih kontingenata stanovništva, naglašenijom migracijom mladog stanovništva i lošom obrazovnom i profesionalnom strukturom stanovnika. U pogledu demografskih kretanja karakteristične su dve krajnosti – ili je reč o prenaseljenim seoskim područjima ili su to područja sa izrazitim demografskim pražnjenjem;

4. *prostorni aspekt* (zasnovan na gustini naseljenosti, prostornim i saobraćajnim vezama, prostornoj dostupnosti i distribuciji javnih usluga i službi, ulozi i značaju seoskih naselja u mreži naselja, urbanističko-morfološkoj strukturi seoskih naselja itd.) Sa prostornog aspekta selo i ruralni prostor se najčešće definišu niskom gustinom naseljenosti, niskom prostornom dostupnošću javnim uslugama, nedovoljnom infrastrukturnom i komunalnom opremljenošću itd. (Vasileska, 2006)

SELO

U literaturi, brojnim istraživanjima, kao i u praksi mnogih zemalja nailazimo na mnogobrojne definicije sela. U upotrebi su ne samo različite definicije, već i termini koji se koriste za ovaj vid ljudskih naseobina – npr. selo, seosko naselje, ruralno naselje, vangradsko naselje (u stranoj literaturi „communes“, „village“, itd.), odnosno područja- ruralno područje („rural area“), ruralni prostor, vanurbani prostor („nonmetro area“), ruralne regije, seoske teritorije itd. U našoj zemlji je osim termina seosko/ruralno područje, najčešće u upotrebi termin seoska teritorija – osnovni prostorni element svake seoske teritorije je seoski atar – područje sa utvrđenim granicama koje pripada jednom selu; seoska teritorija ima dvostepenu podelu: (1) primarna seoska teritorija, sačinjena od jednog ili više susednih sela, odnosno njihovih atara i (2) drugostepena seoska teritorija, sastavljena od više primarnih područja. (Vasileska, 2006)

Za naše razvojne uslove je najpotpunije određenje sela, koje najviše odgovara i kriterijumima na osnovu kojih bismo (još uvek) mogli razlučiti seoska od drugih naselja, dao akademik B. Kojić. Po njemu je „selo svojevrsan oblik socijalne i ekonomske organizacije stanovništva koje se pretežno bavi poljoprivrednom proizvodnjom. Upravo stoga, između naselja, prirodnih uslova i privrednih površina postoji neposredna uslovljenost i veoma tesna povezanost. Ta se povezanost manifestuje kroz položaj naselja u datom prostoru, fizionomsku tipologiju, te organizaciju ekonomskog života i tipa kuća. Na sve ove pojave deluju sveukupni kompleks socijalnih, ekonomskih i drugih činilaca.“

Struktura seoskih naselja je takođe veoma heterogena, pa pod selima danas podrazumevamo ne samo ona najbrojnija sa dominantnom poljoprivrednom funkcijom, već i naselja koja su se afirmisala kao turistička, banjsko-lečilišna, prigradska, periurbana naselja itd. Takođe se i ruralna područja definišu različito: (1) na nižim prostornim nivoima (lokalnom, opštinskom, subregionalnom) se mogu definisati kao seoske teritorije većeg ili manjeg prostornog „obima koji se koristi za primarnu poljoprivrednu i šumsku privredu (uz prilagođavanje strukturnim promenama, odnosno vremenskoj komponenti razvoja, prim.aut) i na kome žive, rade i proizvode stanovnici seoskih naselja“, ali i kao (2) „regije koje obuhvataju prirodna područja, poljoprivredna zemljišta, sela, male gradove, regionalne centre i industrijalizovane ruralne zone“ na višim prostornim nivoima – regionalnom i/ili nacionalnom.

Kriterijumi koji određuju selo kao naseljsku kategoriju razlikuju se od jedne zemlje do druge i mogu se svrstati u pet grupa: (1) demografski; (2) fiziološki; (3) funkcionalni; (4) pravno-formalni i (5) kombinovani. Većina definicija upotrebljava kombinaciju dve varijable ili više njih, a najčešće su to populacioni nivo i gustina naseljenosti. Razlike se, međutim, ne završavaju ovde – čak i kada se primenjuju iste varijable, njihov prag primene zna biti veoma različit. Za populacionu veličinu sela, na primer, prag vrednosti se kreće od 200 do 2000 stanovnika, a u pojedinim slučajevima i 5000 stanovnika. (Vasileska, 2006)

Jedan od najčešće primenjenih kriterijuma za definiciju gradskog naselja, pa posledično i seoskog, jeste njegova populaciona veličina upotpunjena učešćem poljoprivrednog stanovništva.

U našoj zemlji se na bazi statističke klasifikacije gradskim naseljima smatraju naselja sa najmanje 2000 stanovnika i 90% nepoljoprivrednog stanovništva. U pojedinim zemljama se kao dodatni kriterijumi primenjuju gustina naseljenosti i stepen komunalne opremljenosti naselja (Poljska, Češka), pri čemu su granična vrednost populacione veličine naselja, kao uostalom i izbor i granične vrednosti svih ostalih kriterijuma – stvar konvencije. Kako bilo, uvažavajući različite načine podele i statističkog praćenja seoskih naselja, generalno se može reći da je broj seoskih naselja u svim zemljama veoma značajan i dominantan u odnosu na gradska. Učešće seoskih naselja u ukupnom broju naselja se u pojedinim slučajevima kreće i do 90% (Belorusija, Estonija, Latvija, Iran), pa čak i 98% (Kongo). (Vasileska, 2006)

Sela u Srbiji se mogu klasifikovati na nekoliko načina. Sa stanovišta organizacije naselja postoje panonska (ravničarska) sela sa ušorenim ulicama i brdska koja su razučena i često zauzimaju veću površinu nego gradska naselja. Sa stanovišta blizine gradskom naselju postoje prigradska sela koja su pod većim uticajem industrijsko-tehnološke i kulturne revolucije i udaljena sela u koja tekovine savremenog društva sporije pristižu.

Sela u Srbiji se mogu podeliti i na: a.) suviše mala sa 0-100 stanovnika, b.) mala od 100-500 stanovnika, c.) srednje velika od 500-1000 stanovnika i d.) velika sa preko 1000 stanovnika.

Sa stanovišta privredne strukture stanovništva, ona izgledaju ovako: a.) pretežno poljoprivredna sela, b.) sela sa mešovitim domaćinstvima (jedan deo članova zaposlen je u drugim privrednim ili neprivrednim granama, c.) sela posebnih funkcija – rudarska, banjsko-lečilišna, turistička, sela etno-park i dr. (Dojčinović, 1992)

TURISTIČKO SELO

Šta je turističko selo? To je selo u koje se dolazi u slobodno vreme da bi se privremeno vratili prirodi i tradicionalnom načinu života. Najčešće u njima borave stanovnici velikih gradova za koje je selo turistički kulturni okvir u kojem se odvija život drugačiji od njihovog svakodnevnog života u gradu.

Da bi selo bilo turističko, ono mora da zadovoljava sledeće kriterijume:

1. *poljoprivredna proizvodnja*- na selu je osnovna proizvodna delatnost; domicilno stanovništvo se bavi svakodnevnim aktivnostima, dok je turista svedok i učesnik u čitavom nizu postupaka učinjenih od strane domicilnog stanovništva
2. *seoska domaćinstva, kuća i imanje moraju biti usklađeni* sa ambijentalnom celinom sela i seoskog regiona
3. *tradicionalan način života* sa seoskim običajima (posela, skupovi, svetkovine), kultura ishrane, oblačenja
4. *turista živi sa domaćinom pod istim krovom* i preko njega se uključuje u život porodice i čitavog sela čime boravak na selu dobija puni smisao.
5. *lokalno stanovništvo nije izolovano od turista niti postaje bezimni davalac turističkih usluga sa određenim radnim vremenom*. Ono se i dalje bavi poslovima na imanju kao i obično, pa čak kada obavlja i poslove vezane za turizam, on postupa prema turistima kao prema delu lokalnog, svakodnevnog života (Dojčinović, 1992)

Podela turističkih sela prema sadržajima turističke ponude:

1. Samostalno turističko selo sa kompletnom turističko-kulturnom ponudom (smeštaj, ishrana, ostali turističko-kulturni sadržaji)
2. Turistička sela sa delimičnom turističko-kulturnom ponudom pridružena drugim segmentiranim oblicima turističke tražnje (sela u blizini banja, zimskih i letnjih turističkih centara...)
3. Turistička sela sa manifestacionom turističko-kulturnom ponudom (vašari, sajmovi, smotre, festivali, takmičenja, kolonije)
4. Tranzitna turistička sela (sela pored saobraćajnica)
5. Izletnička turistička sela (sela u blizini emtivnih gradskih centara)
6. Ostala sela (sela koja se bave davanjem usluga: spremanje domaće hrane ili zimice, čuvanjem kućnih ljubimaca, branjem lekovitog bilja, prerade čajeva, davanje kurseva – tkanje, pletenje, heklanje, spremanje. (Dojčinović, 1992)

ŠTA JE RURALNI TURIZAM?- POJMOVNO ODREĐENJE

Ruralni turizam je u isto vreme i stara i nova pojava. Interesovanje za rekreaciju u seoskim predelima počelo je da raste već u 19. veku, kao reakcija na pritisak rastuće urbanizacije i industrijalizacije. Seoskom prizoru su se divili i pesnici i umetnici. Nove železničke kompanije prevozile su sve više i više turista u seoske predele. (Ratz, 1998) Danas, broj turista koji se uključuju u ovaj oblik turizma značajno je porastao i turizam se razvija u svim tipovima seoskih predela.

Iako izgleda jednostavno definisati ruralni turizam kao „turizam koji se odvija u ruralnom prostoru“, ova definicija ne uključuje složenost aktivnosti i različite oblike i značenja koji su razvijeni u različitim zemljama. Prema široj definiciji: „Ruralni turizam uključuje širok opseg aktivnosti, usluga i zadovoljstava obezbeđenih od strane poljoprivrednika i seljaka da bi privukli turiste u njihovu oblast u cilju stvaranja dodatnog prihoda“ (Ratz, 1998)

Ako se prihvati ovaj širi koncept, ruralni turizam podrazumeva ne samo turizam na seoskim domaćinstvima ili agroturizam, već i određene odmore u prirodi, izlete u seoske

predele i boravišni turizam i usluga osim smeštaja uključuje i manifestacije, festivale, rekreaciju, proizvodnju i prodaju ručnih radova, zanatskih proizvoda i poljoprivrednih proizvoda.

Encyclopedia of Tourism (2000) navodi da je ruralni prostor osnovni resurs za razvoj ruralnog turizma, da se ruralni turizam oslanja na potrebu gradskih stanovnika za mirom i prostorom za sportsku rekreaciju na otvorenom, da ruralni turizam uključuje posetu nacionalnim parkovima i parkovima prirode te ostaloj baštini u ruralnom prostoru, zatim panoramske vožnje, uživanje u ruralnom krajoliku i boravak na turističkim seoskim domaćinstvima.

Publikacija Rural Tourism in Europe – Experiences, Development and Perspectives (2004) navodi da se termin “ruralni turizam” koristi u slučajevima kada je ruralna kultura ključna komponenta ponuđenog turističkog proizvoda, da je specifično za proizvod ruralnog turizma nastojanje da se posetiocu osigura lični kontakt, osećaj za fizičko i ljudsko okruženje u ruralnom prostoru, i koliko je to moguće, da mu se pruži mogućnost učestvovanja u aktivnostima, tradiciji i stilu života lokalnog stanovništva.

TERMINOLOGIJA RURALNOG TURIZMA U EVROPSKIM ZEMLJAMA

Termin „ruralni turizam“ ima različita značenja u različitim zemljama. U Finskoj, na primer, obično znači izdavanje vikendica posetiocima i obezbeđivanje usluga ishrane u seoskim predelima. U Mađarskoj, postoji poseban termin „village tourism“, koji ukazuje da su u ovu vrstu turizma uključene samo aktivnosti i usluge koje se pružaju u selima. U Sloveniji, najvažniji oblik seoskog turizma je turizam na porodičnim farmama, gde gosti borave zajedno sa farmerskom porodicom ili u gostinskoj kući, ali posećuju farmu da bi tamo ručavali (Verbole, 1995). U Nizozemskoj, seoski turistički proizvod znači boravak na farmi, sa mnogo aktivnosti kao što su biciklizam, pešačenje ili jahanje konja (Peters et al, 1994). U Grčkoj, seoski turistički proizvod podrazumeva noćenje i doručak, smeštaj u tradicionalno opremljenim sobama i sa tradicionalnim doručkom koji se zasniva na domaćim proizvodima. Komplementarne aktivnosti – još uvek u ograničenom obimu uključuju restorane i objekte za osveženje ili organizaciju kulturnih i rekreativnih aktivnosti (Turner, 1993).

Ruralni turizam je jedan od prioriteta turističkog razvoja u mnogim evropskim zemljama. Tržište ruralnog turizma raste, ali u isto vreme je budućnost mnogih seoskih oblasti neizvesna, uslovljena je promenama u poljoprivrednoj praksi (uključujući ishode Zajedničke poljoprivredne politike u Evropskoj Uniji). Seoski turizam izgleda kao prikladno sredstvo revitalizacije napuštenih ruralnih oblasti i obezbeđuje njihovu održivost u budućnosti kroz očuvanje posla ili stvaranje novih radnih mesta, povećava raznolikost zanimanja, očuvanje usluga, očuvanje pejzaža i prirode ili podršku očuvanju seoskih zanata kao turističke atrakcije. Seoski turizam često obezbeđuje podsticaj za razvoj infrastrukture, koja onda doprinosi rastu drugih ekonomskih aktivnosti u seoskim oblastima. Posebna korist od razvoja seoskog turizma može da bude povećanje broja šansi za društvenu interakciju lokalnih ljudi, koji često žive relativno izolovano u poljoprivrednim zajednicama (Swarbrooke, 1996).

Mnoge zemlje u svetu sa razvijenim turizmom imaju i ruralnu turističku ponudu, i gde su ciljna grupa međunarodni turisti, oni pripadaju globalnom sistemu turizma. Za međunarodne posetioce (i u nekom stepenu za domaće), doživljaji i iskustva u seoskom turizmu mogu biti razmenjivani između zemalja, posebno kada nisu jasno definisane propozicije koje ometaju razmenu iskustava. To može biti pogrešno shvaćeno od strane organizatora u seoskom turizmu, koji shvataju susedne oblasti kao konkurenciju. Dalje, seoski turizam nema globalno usklađeno tumačenje. Ovde se ne govori o tehničkim definicijama, nego o shvatanju od strane potrošača. Ono što se smatra kao “zeleni”, “čisti”, “prostorni”, ili “slobodan” u jednoj zemlji, ne mora biti tako i u drugoj zemlji. Prema tome, različiti narodi nose sa sobom kulturno određena

očekivanja o tome šta je "ruralno", što ne mora biti u saglasnosti sa seoskom turističkom ponudom receptivne zemlje. (Clarke, 2005)

Termin „ruralni turizam“ je prihvaćen od strane Evropske unije, a kao takav se odnosi na sve turističke aktivnosti u ruralnim predelima. Posebni oblici ruralnog turizma mogu biti: turizam na seoskim domaćinstvima, lovni, ribolovni, ekoturizam, zdravstveni, sportsko-rekreativni, rezidencijalni (kuće za odmor), edukativni, avanturistički, tranzitni, kamping turizam, gastronomski i etnogastronomski, turizam zaštićenih delova prirode, kulturni turizam, verski, ostali posebni oblici.

TERMINI KOJI OPISUJU OBLIKE TURIZMA U RURALNIM PREDELIMA

Razni termini se koriste da opišu turističku aktivnost u ruralnim predelima: agroturizam, ekoturizam, i nekoliko drugih, a svi oni imaju različita značenja od jedne države do druge, a pogotovo od jednog korisnika do drugog.

Agroturizam: iako se često koristi da opiše sve turističke aktivnosti u ruralnim predelima (npr. festivali, muzeji, zanatske izložbe i druge kulturne manifestacije), termin se ipak uobičajenije koristi ili za termine koji se odnose na turističke proizvode koji su direktno vezani za poljoprivrednu/agrarnu sredinu i poljoprivredne proizvode ili za vidove boravka kao što su: boravak na farmi, bilo u sobi ili u vidu kampovanja, obrazovne posete, obroci, rekreativne aktivnosti, i prodaja poljoprivrednih proizvoda i ručne radinosti.

Turizam lokalnih farmi: isključivo vezan za objekte farme i najčešće se vezuje za turizam koji uključuje boravak i smeštaj na samoj farmi i iskustvo stečeno u obavljanju farmskih poslova.

Turizam divljine i šumarstva: može se shvatati kao deo pojma ruralnog turizma, a može se i smatrati zasebnim oblikom. U mnogim zemljama on neće biti od velike važnosti ili će njegova važnost znatno varirati. Na primer, Finska ima dugu domaću tradiciju šumske rekreacije, dok je Engleska tek 1990-tih donela većinu lokalnih planova vezanih za šume koji predviđaju određen prostor za potrebe rekreacije, a ekonomski i održivi interesi podupiru većinu predloga.

Zeleni turizam: iako se u nekim državama termin „zeleni turizam“ odnosi isključivo na turizam u seoskoj sredini („zeleni predeli“), uglavnom se koristi da opiše oblike turizma koji se smatraju da su više okrenuti ka samoj životnoj sredini nego što je to slučaj sa tradicionalnim, masovnim turizmom. Često se koriste sinonimi „alternativni“, „odgovorni“, „novi“ turizam. Zeleni turizam se opisuje kao pristup turističkom razvoju koji zahteva razvitak simbiotske veze sa fizičkom i društvenom sredinom od koje zavisi, a implicitno teži da dostigne ideale održivosti.

Ekoturizam: oblik prirodnog turizma koji podrazumeva aktivnu promociju zaštite životne sredine i direktnu korist za lokalna društva i kulture. Posmatra se kao obećavajuća mogućnost za integraciju ruralnog razvoja, turizma, menadžmenta resursa i menadžmenta zaštićenih oblasti, a posmatra se i kao potkategorija ruralnog turizma. Međutim, interesovanje za aspekte prirodne životne sredine – kao što su posmatranje ptica ili geologija – ne mora da obavezno podrazumeva svest o životnoj sredini u njenom potpunom smislu. (Roberts, Hall, 2003)

ANALIZA POZICIJE I STRUKTURE RURALNOG TURIZMA PREMA KUŠENU

Analiza pozicije i strukture ruralnog turizma, proširena izdvajanjem tradicionalnih vrednosti u njemu, kao i podela na preduzetničke usluge i usluge građana, što je hrvatska realnost, prikazana je na narednoj šemi. Ona upućuje na mogućnost dalje segmentacije ruralnog turizma i davanje posebnog naziva za taj njegov segment, na primer, *agroturizam*, što

se već događa u Istri, ili *seoski turizam*, čime bi se trajno rešilo pitanje značenja ove sintagme, ili pak neki treći naziv.

Tabela 3. Pozicija i struktura ruralnog turizma

MARITIMNI KUPALIŠNI TURIZAM	GRADSKI TURIZAM	RURALNI TURIZAM											
		LOVNI TURIZAM	EKO-TURIZAM	ZDRAVSTVENI TURIZAM	SPORTSKO-REKREATIVNI TURIZAM	TURIZAM NACIONALNIH PARKOVA	KULTURNI TURIZAM	VERSKI TURIZAM	SLIČNE VRSTE TURIZMA	TURIZAM TEMELJEN NA TRADICIONALNIM VREDNOSTIMA, agroturizam, seoski turizam			
										PREDUZETNIČKE USLUGE			USLUGE GRAĐANA
										OBITELJSKI HOTELI	PANSIONI	KAMPOVI	USLUGE JELA I PIĆA

(Izvor: Kušen, 2007)

Nekonzistentna upotreba reči ruralni prostor, ruralni turizam, seoski turizam, turizam na seljačkim gospodarstvima, turistička seljačka domaćinstva, agroturizam i nekih drugih, koje se koriste u stručnim radovima i u propisima, nepovoljno utiče na razvoj ruralnog turizma u Hrvatskoj i ostalim zemljama. (Kušen, 2007) Upravo je u interesu razvoja ruralnog turizma, da se neka nefunkcionalna rešenja korišćenja spomenutih reči u stručnoj i normativnoj praksi više ne ponavljaju.

KLJUČNI ELEMENTI RURALNOG TURIZMA

U svom često citiranom radu, Bernard Lane tvrdi da ključni elementi ruralnog turizma mogu biti identifikovani u svojoj najčistijoj formi. Njegovo stanovište dotiče ključna pitanja kao što su: šta je ruralno?; šta je tradicionalno?; do koje mere se definicije i shvatanja poklapaju, i između samog lokalnog stanovništva i između lokalnog stanovništva i posetilaca?; koliko isključive mogu biti takve konstrukcije, a u odnosu na etničku pripadnost, pol, godište, sposobnosti, klasu, zaposlenje, geografsko poreklo svih onih koji lokalno imaju koristi od takvog potrošačkog ponašanja? (Roberts, Hall, 2003)

Ključni elementi („čistog“) ruralnog turizma:

1. Locirano u ruralnim oblastima
2. Funkcionalno ruralno; otvoren prostor, kontakt sa prirodom i svetom prirode, nasleđem, „tradicionalnim“ društvima i „tradicionalnim“ praksama
3. Dozvoljava učešće u aktivnostima, tradiciji i načinu života lokalnog stanovništva
4. Obezbeđuje personalizovan kontakt
5. Ruralno u smislu građevina i naselja – manjeg obima uglavnom

6. Tradicionalnog karaktera, raste sporo i organski, i povezano sa lokalnim porodicama. Često je u velikoj meri kontrolisano lokalno i razvija se u pravcu dugoročnog dobra određene oblasti
7. Različitih vrsta, predstavlja složen šablon ruralne životne sredine, privrede, istorije i lokacije
8. Visok procenat prihoda od turizma i koristi ruralnoj zajednici (Roberts, Hall, 2003)

Sharpley i Sharpley nagoveštavaju da se „ruralni turizam“ može definisati i konceptualno, kao stanje uma i tehnički, prema aktivnostima, destinacijama i drugim merljivim osobinama.

Lane zaključuje da u svetlu sve veće raznovrsnosti ruralnog turizma i rekreativnih aktivnosti je sve teže proizvesti kompleksnu definiciju ruralnog turizma, a koja se može primeniti u svim kontekstima. On navodi probleme:

- Urbani turizam može se raširiti na obližnje ruralne oblasti
- Teško je definisati ruralne oblasti, a kriterijumi koji se koriste u te svrhe se razlikuju među različitim državama
- Nije sav turizam koji se odvija u ruralnim oblastima obavežno i „ruralan“. Može biti „urban“ u svojoj formi, a samo lociran u ruralnoj oblasti. Tematski parkovi, time-share apartmanski smeštaj i odmarališta mogu biti smešteni u ruralnim oblastima koje se nalaze blizu urbanim predelima; većina turista živi u urbanim sredinama, i sam turizam može imati urbanizovan uticaj na ruralne oblasti, a kao takav podstiče kulturne i ekonomske promene kroz društvenu transmisiju
- Različiti tipovi proizvoda ruralnog turizma su se razvili u različitim regionima. Odmori vezani za farme su mnogo ređi u ruralnim predelima Sjedinjenih Američkih Država i Kanade nego u Evropi. U Japanu ima dosta ruralnih „gostionica“, dok je tamo pojam ruralnog noćenja sa doručkom skoro nepoznat.
- Uticaj globalnih tržišta, komunikacija i telekomunikacije neprestano menja uslove tržišta i usmerenja tradicionalnih proizvoda
- Iako neke ruralne oblasti još uvek doživljavaju odliv stanovništva, druge doživljavaju priliv ljudi koji tu dolaze posle odlaska u penziju ili onih koji tu dolaze da razviju neki novi „netradicionalan“ vid poslovanja
- Nekada jasna razlika između urbanog i ruralnog se sada pomutila suburbanizacijom, veće pokretljivosti radne populacije. (Roberts, Hall, 2003)

PRIMENA KONCEPTA ODRŽIVOG RAZVOJA U RURALNIM PODRUČJIMA

ODRŽIVI RAZVOJ

Pored svih inovacija koje je održivi razvoj doneo može se zaključiti da njegova suština potiče iz druge polovine 19. veka, kada su se pojavile prve značajnije ideje o zaštiti životne sredine, koja je ekspanzijom industrijske revolucije bila ugrožena kao nikada do tada u istoriji ljudske civilizacije. Koncept održivog razvoja predstavljen je od strane Svetske komisije za životnu sredinu i razvoj, u Brundlenskom izveštaju 1987. godine, definišući održivi razvoj kao „razvoj kojim se zadovoljavaju sadašnje potrebe, bez smanjenja mogućnosti da buduće generacije zadovolje svoje sopstvene potrebe”.

Idealan okvir za usvajanje određenih smernica, pre svega u odnosu na zaštitu životne sredine, predstavlja Agenda 21. To je dokument usvojen od strane vlada 182 zemlje na Konferenciji Ujedinjenih nacija o životnoj sredini i razvoju, odnosno na Zemaljskom samitu u Rio de Žaneiru 1992. godine. Kao logički nastavak u oblasti turizma, Svetska turistička organizacija, Svetski savet za putovanja i turizam i Zemaljski savet su zajednički usvojili 1996. godine dokument – Agenda 21 za turističku privredu. Cilj ovog dokumenta je da pomogne organima vlada nadležnim za turizam, nacionalnim turističkim organizacijama, poslovnim udruženjima i preduzećima u oblasti turizma da ostvare svoje potencijale u cilju dostizanja održivog razvoja na lokalnom, regionalnom, nacionalnom i međunarodnom nivou. Ovim dokumentima treba priključiti i Opšti etički kodeks u turizmu, usvojen od strane Generalne skupštine Svetske turističke organizacije 1999. godine i od strane Generalne skupštine Ujedinjenih nacija 2001. godine. Ujedinjene nacije su 1999. godine posvetile posebnu sednicu Komisije za održivi razvoj temi „Turizam i održivi razvoj”. Na ovoj sednici je prihvaćen međunarodni program rada na održivom razvoju turizma i utvrđeni su zadaci i odgovarajuće inicijative za sve učesnike u procesu održivog razvoja turizma.

Održivi razvoj je koncept razvoja usklađen sa kapacitetom životne sredine i ne ugrožava resurse na kojima se bazira, te će kao takav omogućiti i budućim generacijama da se razvijaju (Naponi Ujedinjenih nacija za bolju životnu sredinu 21. veka, 1992). To je strategija koja objedinjuje razvoj i probleme životne sredine. Pogrešno je tumačenje održivog razvoja isključivo kroz ispunjenje liste određenih zahteva, jer je on generalno usmerenje (Stojanović, 2007). Održivi razvoj podrazumeva uravnotežen ekonomski, socijalni i kulturni razvoj, bez ugrožavanja životne sredine, čime će se i budućim generacijama omogućiti da se razvijaju kroz korišćenje resursa na istom ili još višem nivou.

Koncept održivog razvoja se bazira na tri ključna principa:

1. *princip ekološke održivosti*, koji obezbeđuje da razvoj bude kompatibilan sa vitalnim ekološkim procesima, biološkom raznovrsnošću i biološkim resursima;
2. *princip socijalne i kulturne raznovrsnosti*, koji obezbeđuje da razvoj bude kompatibilan sa kulturnim i tradicionalnim vrednostima ljudskih zajednica i da doprinosi jačanju njihovog integriteta i
3. *princip ekonomske održivosti*, koji obezbeđuje da razvoj bude ekonomski efikasan sa otvorenom mogućnošću korišćenja resursa od strane budućih generacija. (Jovičić, 2000)

ODRŽIVI TURIZAM

Poslednje godine 20. veka i početak 21. veka pokazali su da je turizam, kao svetska privredna grana, po svim bitnim pokazateljima ostvario primat u odnosu na ostale grane privrede. Podaci Svetske turističke organizacije (WTO) za 2002. godinu pokazuju da je u međunarodnom turističkom prometu ostvareno 714,6 miliona dolazaka turista, što je za 3,1% više nego u 2001. godini. Tokom 2001. godine ostvaren je prihod od međunarodnog turizma u iznosu od 463,6 milijardi USD. Prema predviđanju WTO, dolasci inostranih turista će dostići jednu milijardu u 2010. godini i 1,56 milijardi do 2020. godine.

Preuzimajući ulogu lidera i ostvarujući značajan udeo u globalnom bruto nacionalnom proizvodu i ukupnoj zaposlenosti, turizam je preuzeo, takođe, i značajnu odgovornost u odnosu na ekonomsko, društveno, kulturno i prirodno okruženje.

Obim i značaj turizma jasno pokazuje da nije dovoljno razvijati nove oblike „alternativnog“ turizma u smislu da se minimiziraju negativni efekti i maksimiziraju pozitivni uticaji turističkog razvoja. Celokupan turistički sektor mora biti razvijan i mora se upravljati njime na taj način da se ne unište prirodna i socio-kulturna sredina; to je obaveza i odgovornost turističke privrede širom sveta.

DEFINICIJE ODRŽIVOG TURIZMA

Održivi turizam ima nekoliko definicija. Prema definiciji Federacije Prirode i Nacionalnih parkova, održivi turizam je „svi oblici razvoja turizma, upravljanja i aktivnosti, koji dovode do očuvanja životne sredine, društvenog i ekonomskog integriteta i blagostanja prirodnih, izgrađenih i kulturnih resursa u neprekidnom trajanju“ (FNNP, 1993). Publikacija izdata od strane Turističkog koncerna i Svetskog fonda za prirodu definiše održivi turizam kao turizam koji „deluje u granicama prirodne sposobnosti za obnavljanje i buduću produktivnost prirodnih resursa; koji prepoznaje doprinos koji ljudi i zajednice, običaji i životne navike imaju na turistički doživljaj; prihvata da ti ljudi moraju imati pravičan udeo u ekonomskoj koristi od turizma; i vođen je željama lokalne zajednice u receptivnim oblastima“ (Tourism Concern & WWF, 1992). (Ratz, 1998)

„Pod odgovornim i održivim razvojem turizma, podrazumeva se razvoj turizma koji zadovoljava potrebe sadašnjih turista, turističkih destinacija i svih učesnika u turizmu, uz istovremeno očuvanje i uvećavanje potencijala za korišćenje turističkih resursa u budućnosti, bez ugrožavanja mogućnosti budućih generacija da zadovolje sopstvene potrebe. Odnosno, podrazumeva se unapređenje kvaliteta života ljudi u okviru mogućnosti ekosistema koji nas okružuje.“ (www.cenort.org.yu) Odgovorni i održivi razvoj turizma podrazumeva pravo na turizam i na slobodu turističkih kretanja, zadovoljenje ekonomskih, društvenih i estetskih potreba, uz održavanje karakteristika prirodnog i društvenog okruženja i kulturno-istorijskog nasleđa.

Iako se postojeće definicije razlikuju po onome šta svaka od njih naglašava kao najvažnije, glavna poruka Brundlenskog izveštaja izgleda da je sve više i više prihvaćena u turističkoj privredi širom sveta. Bilo kako bilo, pojam održivosti je veoma složen i ima mnogo potpojmovina (Mowforth & Munt, 1998).

Ekološka održivost, koja znači da razvoj turizma ne uzrokuje ireverzibilne promene u datom ekosistemu destinacije, je najopštije prihvaćena dimenzija, budući da je jasna potreba širom sveta da se zaštite prirodni resursi od negativnog uticaja turističkih aktivnosti.

Društvena održivost upućuje na sposobnost lokalne zajednice da prihvati turizam (i turističku privredu i same turiste) bez stvaranja društvenog nesklada.

Kulturna održivost znači da je određena lokalna zajednica sposobna da zadrži (sačuva) ili prilagodi sopstvenu karakterističnu kulturnu crtu uprkos pritisku takozvane „turističke kulture“ posetilaca (Jafari, 1987).

Ekonomska održivost se odnosi na nivo ekonomske dobiti od turizma koja je dovoljna da obezbedi određeni dohodak za lokalnu zajednicu i da pokrije sve troškove posebnih mera koje se preduzimaju u zadovoljavanju turista (iako je preduslov ekonomske održivosti atraktivnost određene oblasti i shvatanje da je potreban visok kvalitet usluga, bez postojanja konkurentske pozicije na svetskom tržištu, nijedna destinacija ne može biti ekonomski održiva). (Ratz, 1998)

Različiti aspekti održivosti moraju biti posmatrani kao jednako važni. Visok nivo ekonomske dobiti ne sme biti posmatran kao sredstvo koje pokriva oštećenja društvenih i prirodnih resursa, ali i relativno osetljiva priroda ovih resursa ne sme da podrazumeva planiranje životne sredine bez razmatranja ekonomskog aspekta. Održivi razvoj turizma mora da bude u isto vreme i ekonomski ostvarljiv i prirodno i kulturno osetljiv.

Komitet WTO za održivi razvoj saglasio se, tokom zasedanja u Tajlandu marta 2004. godine, da poboljša definiciju održivog turizma WTO-a, objavljenu 1995. godine u Agendi 21 za turističku privredu. Nova konceptualna definicija stavlja naglasak na ravnotežu između environmentalnih, društvenih i ekonomskih aspekata turizma, na potrebu za primenom principa održivosti u svim segmentima turizma i odnosi se na opšte ciljeve kao što je smanjenje siromaštva. Smernice i postupci upravljanja u vezi sa održivim razvojem turizma su primenljive u svim oblicima turizma u svim tipovima destinacija, uključujući masovni turizam i različite tržišne niše kao segmente turizma. Principi održivosti se odnose na environmentalne, ekonomske i socio-kulturne aspekte razvoja turizma, a odgovarajuća ravnoteža mora biti uspostavljena između te tri dimenzije kako bi se garantovala dugoročna održivost razvoja turizma.“

Prema tome, održivi turizam bi trebalo da:

- 1) učini optimalnim korišćenje environmentalnih resursa koji čine ključni element razvoja turizma, održavajući bitne ekološke procese i pomažući očuvanju prirodnog nasleđa i biodiverziteta
- 2) poštuje socio-kulturnu autentičnost zajednica domaćina, štiti njihovo izgrađeno i savremeno kulturno nasleđe i tradicionalne vrednosti i doprinosi razumevanju i toleranciji između kultura
- 3) obezbeđuje održivo dugoročno poslovanje stvarajući društveno-ekonomske koristi, koje se pravedno raspodeljuju na sve interesne grupe, uključujući stabilno zaposlenje, mogućnosti za sticanje prihoda i socijalno staranje za zajednice domaćina, kao i doprinoseći smanjenju siromaštva.

Održivi razvoj turizma zahteva učešće svih relevantnih interesnih grupa, na osnovu prethodne informisanosti, kao i jako političko vođstvo da bi se obezbedilo šire učešće i stvaranje konsenzusa. Dostizanje održivog turizma je kontinuelni proces koji zahteva stalno praćenje uticaja i korišćenje potrebnih preventivnih i/ili korektivnih mera kad god je to potrebno.

Održivi turizam bi takođe trebalo da obezbedi visok nivo zadovoljstva turista i da osigura turistima sadržajno iskustvo, povećavajući njihovu svesnost o pitanjima održivosti i unapređujući među njima praksu održivog turizma.

UTICAJI TURIZMA NA TURISTIČKU DESTINACIJU

Istraživanja turizma tradicionalno su upućena na uticaje koje ova delatnost realizuje preinačavajući ekološki, socio-kulturni i ekonomski okvir nekog prostora. Proučavanja ekološkog preobražaja uglavnom naglašavaju promene koje turizam realizuje na prirodu i ekosisteme nekog predela. Socio-kulturne promene uključuju analize kako turizam menja lokalne ljude, njihovu kulturu i životni stil, dok ekonomska istraživanja pokazuju kako turizam preinačava ekonomsko-privredni potencijal destinacije. Pored ove uobičajene podele, grupe uticaja (ekološka, socio-kulturna i ekonomska) mogu se dodatno podeliti u zavisnosti da li se realizuje pozitivan ili negativan tip uticaja (Tabela 4).

To potvrđuje da je uticaj turizma kompleksnog karaktera i da se kao takav isključivo mora analizirati, dok svako pojednostavljivanje date situacije ne pruža realnu sliku o stvarnom stepenu uticaja.

Tabela 4. Uticaji turizma na životnu sredinu

Vrsta uticaja	Pozitivni	Negativni
Ekološki	<ol style="list-style-type: none"> 1.) Razvoj novih usluga 2.) Unapređenje lokalne infrastrukture 3.) Zaštita nasleđa 4.) Menadžment strategija broja posetilaca 	<ol style="list-style-type: none"> 1.) Narušavanje životne sredine; 2.) Promene u prirodnim ciklusima 3.) Degradacija arhitekture 4.) Narušavanje nasleđa 5.) Prekomeran broj turista 6.) Promene u staništima divljeg sveta
Socio-kulturni	<ol style="list-style-type: none"> 1.) Porast nivoa lokalnog učešća u aktivnostima i dešavanjima 2.) Jačanje regionalnih vrednosti i tradicije 	<ol style="list-style-type: none"> 1.) Komercijalizacija aktivnosti koje mogu biti personalne prirode 2.) Promena prirode događaja i aktivnosti radi zadovoljenja turističkih potreba 3.) Promene u strukturama stanovništva 4.) Isključenost lokalnog stanovništva iz dešavanja
Ekonomski	<ol style="list-style-type: none"> 1.) Povećanje izdataka 2.) Mogućnost zaposlenja 3.) Porast u radnoj podršci 4.) Porast životnog standarda 5.) Porast investicija 	<ol style="list-style-type: none"> 1.) Lokalna inflacija; 2.) Nerealne cene nekretnina 3.) Nemoć u privlačenju turista 4.) Bolja alternativna ulaganja 5.) Odliv novca u veće centre 6.) Neadekvatna procena troškova turističkog razvoja

(Izvor: Stojanović, 2007, prema Hall i Page 2002)

Premda je svetska javnost u centar svojih interesovanja stavila problem degradacije i zaštite životne sredine, može se zaključiti da je naše znanje o uticaju ljudskih aktivnosti još uvek nedovoljno. U tom pravcu, saznanje o uticaju turizma je ograničeno zbog više razloga:

- istraživanja u oblasti uticaja su relativno nerazvijena, a istinski multidisciplinarni pristup ovoj oblasti još nije usavršen;
- istraživanja u oblasti uticaja turizma na životnu sredinu sklona su akcijama tek kada se nešto dogodi, pa je teško formirati bazu pomoću koje će se promene meriti;
- nije uvek jednostavno odvojiti uticaje na životnu sredinu od efekata drugih ekonomskih aktivnosti ili antropogenih faktora, kao i neantropogenih uzročnika, poput prirodnih promena u životnoj sredini;

- nije uvek jednostavno odvojiti izvore uticaja na životnu sredinu koje realizuju turisti od onih koji su posledica delovanja lokalnog stanovništva;
- posledice turizma se mogu teško proceniti zato što razvoj turizma podrazumeva kumulativne posledice;
- dokaz o jedinstvu i neraskidivom spoju životne sredine važi i za turizam. Na primer, efekat zagađivanja vazduha u vezi sa saobraćajem i turizmom može doprineti efektu kiselih kiša koje uništavaju tropske šume
- prisutan je nedostatak informacija koje se tiču stanja resursa pre turističkog razvoja, kao i kriterijuma pomoću koga će promena biti izmerena i
- stroga upućenost istraživača samo na pojedine primarne resurse, kao što su plaže i planine, odnosno zanemarivanje nekih drugih prostora (Stojanović, 2007)

Turizam je svojevrsan korisnik životne sredine, a specifičnost mu je u tome što nije nepovratan potrošač prirodnih elemenata. Kontrolisanim razvojem turizma, uz izgradnju odgovarajućih sadržaja, dolazi se do oplemenjivanja prostora (Jovičić, 2000)

Turizam nema samo za dužnost sprečavanje zagađivanja i degradacije životne sredine, već mora biti usredsređen i na unapređenje resursa, jer se kao delatnost u velikoj meri bazira na postojanju tih resursa. Sagledavanja osnosa na relaciji čovek – životna sredina (turistička destinacija), jedan je od najvažnijih problema u razmatranjima turističke prezentacije životne sredine. Interesovanja istraživača posebno su koncentrisana na negativne uticaje. Stanković (1998) ističe da je za turizam kakav je potreban savremenom čoveku i društvu neophodno raspolagati prostorima izvorne fizionomije. Turizam je svojevrsan potrošač prostora. Sa degradacijom životne sredine brzo i lako, često i nepovratno se smanjuju i gube turistički potencijali. U vezi sa sprečavanjem degradacije u tesnoj vezi je zakonska regulativa, jer se iz opštih akata moraju sažimati odluke za konkretne primere i lokacije. Opšta opredeljenja društva moraju biti komplementarna sa akcijama u zaštiti i unapređenju životne sredine, i to kako za potrebe stanovništva turističkih regija, tako i za turiste koji ih posećuju. Ovome svakako treba dodati i konstataciju da je pored donošenja određene zakonske regulative neophodno i njeno poštovanje, jer često se događa da su zakoni, odredbe, odluke, dobro postavljene, ali nemaju adekvatnu primenu u praksi.

Savremeni turizam, vođen po direktivama održivog razvoja, zainteresovan je za globalne promene životne sredine. Ovo se ne odnosi samo na one promene koje su delom posledica razvoja turističke privrede, već i na sve preostale. To je važno iz razloga što turizam, posebno unutar malih i odabranih grupa, predstavlja jedan vid učenja, koji je pogodan za propagiranje značaja očuvanja životne sredine. (Stojanović, 2007)

PLANIRANJE TURISTIČKOG RAZVOJA

Planiranje podrazumeva tehniku kojom će se turizam integrisati u kontekst opšteg privrednog i društvenog razvoja. Kroz taj proces neophodno je smanjiti konflikte koji se mogu pojaviti između ove delatnosti i drugih društvenih subjekata. Proces planiranja turizma mora razvijati pozitivan odnos prema životnoj sredini i turističkim resursima. Postupak omogućuje da se turizam, saobraćaj i komunalna infrastruktura, uobliče u jedinstvenu skladnu celinu. Osnovni problem u prošlosti planiranja turizma je favorizovanje ekonomskih činilaca, u sklopu ideje da se brzo realizuje dohodak. Loša iskustva i primeri iz brojnih destinacija nameću potrebu drugačijeg pristupa, onog koji će kao sastavne elemente uključiti i očuvanje ekoloških, društvenih i kulturnih komponenti. Od planiranja turizma sa pravom se očekuje da uskladi razvoj ove delatnosti sa ekološkim kapacitetima životne sredine. (Stojanović, 2007)

Turistički razvoj se mora voditi pažljivo osmišljenom planskom politikom, koja ne sme biti isključivo odraz želje za profitom, već je bazirana na idealima i principima ljudskog blagostanja i sreće. Društveni problemi se ne mogu isključivo rešavati kroz naglo rastuću

ekonomsku politiku. Odmerena razvojna politika može doneti željeni ishod turističkog biznisa i zaštitu prirodnih i kulturnih resursa. Zato se problem planiranja turizma nalazi u tesnoj vezi sa održivim razvojem. (Stojanović, 2007)

RURALNI TURIZAM I ODRŽIVOST

Ruralni turizam se često smatra oblikom turizma kojem je svojstvena održivost, da privlači mali broj posetilaca, da mu nije potreban razvoj krupne infrastrukture, turisti su obično istinski zainteresovani za lokalnu kulturu i tradiciju. Jedna od glavnih atrakcija seoskog turizma je lična interakcija sa lokalnim stanovništvom, tako da su gosti i domaćini u mogućnosti da razmenjuju ideje i znanje, i prema tome, turizam može da ispuni svoju ulogu „industrije mira“, kao sredstva opšteg razumevanja.

Međutim, ako seoski turizam analiziramo malo dublje, pojavljuju se izvesne sumnje u odnosu na održivost. Najznačajniji ishod koji treba istražiti je ekonomska profitabilnost seoskih turističkih usluga, zato što je tražnja često sezonska, popunjenost kapaciteta je niska i ulaganja koja su neophodna da bi se napravili ili poboljšali objekti za turiste, su često visoka. U većini seoskih turističkih destinacija je malo verovatno da turizam može biti praktično jedini izvor prihoda. Seoski turizam može obično biti samo jedna od mogućnosti sticanja prihoda u regionu, i njegova uloga u održivom razvoju je da utiče na izvođenje drugih privrednih aktivnosti (posebno poljoprivrede). (Ratz, 1998)

Razvoj turizma takođe utiče na socio-kulturne karakteristike ruralne destinacije, i u pozitivnom i u negativnom smislu (Keane & Quinn, 1990; Peters et al, 1994). Kao pozitivan uticaj, treba pomenuti sledeće: seoski turizam obično podstiče bolje korišćenje raspoloživih resursa (kao što su zemljište, rad, kapital, prirodne i kulturne atraktivnosti), prouzrokuje socio-ekonomske promene, doprinosi zaštiti nasleđa i očuvanju ruralne životne sredine, obezbeđujući više društvenih kontakata lokalnog stanovništva i povećavajući njihove mogućnosti da nauče o drugim kulturama. Negativni uticaji su: turizam u seoskim oblastima menja i oštećuje seoski pejzaž i prirodne i kulturne vrednosti datog regiona, vrši dodatni pritisak na lokalnu zajednicu, menja njihov ritam života, ugrožava njihovu privatnost ili kao rezultat ima neautentična predstavljanja lokalnih običaja i tradicije, koja su prilagođena željama turista. (Ratz, 1998)

Definisanje strategije integralnog razvoja na bilo kom prostoru, pa i u ruralnim prostorima Srbije, usaglašene sa osnovnim načelima koncepta održivog razvoja, u prvom planu podrazumeva objektivno ekonomsko valorizovanje i adekvatno uključivanje u inovirani i savremeniji razvojni proces svih raspoloživih resursa lokalne sredine. Najkraće rečeno, to znači sveobuhvatnost, racionalnost i održivost korišćenja resursa, koje je prilagođeno tržišnim zahtevima i potrebama lokalnog stanovništva. (Marić, 2001)

U Republici Srbiji postoje odgovarajući normativni preduslovi za razvoj turizma. Oni podrazumevaju Zakon o turizmu donet 1994. godine, Zakon o izmenama i dopunama Zakona o turizmu iz 1999. godine, odgovarajuća podzakonska akta – pravilnici, kao i Prostorni plan Republike usvojen 1995. godine. Usvojena je i Strategija razvoja turizma do 2010. godine (početkom 1999. godine). Realno je očekivati da će svi navedeni dokumenti biti veoma brzo inovirani ili zamenjeni novim, u cilju harmonizacije sa rešenjima Evropske unije, prilagođavanja savremenim tendencijama u razvoju turizma, kao i potpuno izmenjenim unutrašnjim i spoljnim ambijentom. Načelno zalaganje za primenu koncepta održivog razvoja u kontekstu upravljanja razvojem turizma u Republici Srbiji istaknuto je i u postojećoj Strategiji razvoja turizma Republike do 2010. godine. U vezi sa tim, u Strategiji se ističe da koncept usklađenog-održivog i tzv. ograničenog razvoja u kojem prirodni resursi diktiraju mogućnosti za postizanje ekonomskih i drugih ciljeva u turizmu, a ne obrnuto, predstavlja jedino ispravan put u strategijskim opredeljenjima. Za Srbiju je to posebno bitno s obzirom na postojeće

prirodne resurse i mogućnosti za dalju turističku izgradnju. U vezi sa tim presudno će biti da se postigne usklađenost i sačuva vrednost prostora.

Ekoturizam je potkomponenta u okviru oblasti održivog turizma i predstavlja prvenstveno održivu verziju turizma zasnovanog na prirodi, a uključuje i ruralne i kulturne elemente turizma. Ekoturizam teži u svim oblicima da dostigne rezultate održivog razvoja. Ipak, važno je razjasniti da sve turističke aktivnosti – bilo da se usko vezuju za odmor, biznis, konferencije, kongrese ili sajmove, zdravlje, avanture ili ekoturizam – treba da imaju za cilj održivost. To znači da planiranje i razvoj turističke infrastrukture, njeno dalje poslovanje kao i njen marketing treba da se usredsrede na environmentalne, društvene, kulturne i ekonomske kriterijume održivosti.

INDIKATORI ODRŽIVOSTI

„Indikatori daju informaciju sa kojom oni koji odlučuju o destinaciji mogu da smanje šanse preduzimanja neveselih, loših odluka“ (WTO, 1996). Drugim rečima, indikatori su grupa korisnih mera onih faktora koji su važni za one koji odlučuju o razvoju destinacije. „Indikatori su i sredstvo za upravljanje danas i investiranje u budućnost, budući da smanjuju rizik od nemarnih oštećenja resursne osnove od koje turistička privreda zavisi“ (WTO, 1996).

Na osnovu različitih principa i preporuka (Tourism Concern & WWF, 1992; McCool & Watson, 1994; Murphy, 1994; Howie, 1996; Swarbrooke, 1996; WTO, 1996; Mowforth & Munt, 1998), predloženi indikatori za svrhu ovog proučavanja su sledeći (Tabela 5):

Tabela 5. Indikatori održivosti u seoskom turizmu

INDIKATOR	MERA
1. Pritisak	- broj posetilaca/turista (godišnje/po sezoni)
2. Društveni pritisak	- odnos broja posetilaca/turista i lokalnog stanovništva (godišnje/po sezoni)
3. Atraktivnost	- lista prirodnih i kulturnih resursa - stepen atraktivnosti prirodnih i kulturnih resursa
4. Planiranje	- postojanje lokalnog/regionalnog plana za razvoj
5. Turističko planiranje	- postojanje lokalnog/regionalnog plana za turistički razvoj
6. Zaštita prostora	- kategorija zaštite - procenat zaštićene oblasti u odnosu na celu teritoriju destinacije
7. Učešće lokalne zajednice	- odnos broja turističkih delatnosti koje vodi lokalno stanovništvo i ukupnog broja turističkih delatnosti
8. Kontrola lokalne zajednice	- postojanje formalnih mera (javno mnjenje, sastanci lokalne zajednice, lokalni referendum) da bi se obezbedila kontrola od strane lokalne zajednice u planiranju razvoja.
9. Zapošljavanje	- broj poslova u turističkoj delatnosti - odnos zaposlenog lokalnog stanovništva i broja gostujućih radnika
10. Doprinos turizma lokalnoj ekonomiji	- odnos ukupnog poreza na prihod i poreza na prihod ostvarenog od turizma
11. Ekonomska raznolikost	- udeo različitih ekonomskih aktivnosti u ukupnom porezu na prihod.
12. Potrošnja energije	- odnos obnovljivih energetske izvora i neobnovljivih izvora energije (potrošnja)
13. Menadžment sušnih oblasti	- procenat domaćinstava sa odgovarajućim sistemom za odvod vode - način obrađivanja zemlje

14. Obrazovanje i vežbanje	- procenat lokalnog stanovništva uključenog u turizam nakon profesionalne edukacije i treninga - raspodela zaposlenih u turizmu na osnovu obrazovanja - procenat zaposlenih u turizmu (i lokalnog stanovništva) koji su učestvovali u obuci za posao u datom vremenskom periodu
15. Zadovoljstvo lokalnog stanovništva	- opšte shvatanje lokalne zajednice o uticajima turizma
16. Zadovoljstvo turista	- opšte zadovoljstvo turista u odnosu na kvalitet i odnos vrednost/cena složenog turističkog proizvoda. - Procenat ponovljenih poseta u poređenju sa brojem prvih poseta.

(Izvor: Ratz, T, Puczko, L, 1998)

Neodgovarajući razvoj turizma, kao rezultat ima povećanje pritiska na destinaciju i prema tome dolazi do negativnih promena fizičkih, ekonomskih i socio-kulturnih karakteristika destinacije. U cilju da se izbegnu ili smanje nepovoljni uticaji, oni koji donose odluke moraju biti svesni svih faktora koji igraju ulogu u procesu razvoja. U merenju napretka koji jedna individualna destinacija ima u održivom razvoju turizma, indikatori održivosti su jedinstveno prihvaćeni kao korisna sredstva.

RURALNI TURIZAM I REKREACIJA

Ubrzani razvoj čovečanstva, odnosno svih oblasti ljudske delatnosti, a posebno onih koje negativno deluju na prirodu čoveka i prirodu njegove okoline, dovodi do toga da se ljudi, kroz različite aktivnosti, posebno preko rekreacije, nastoje vratiti očuvanoj i neoštećenoj životnoj sredini.

Najveći broj turista u svetu generišu gradovi, pa se turizam uglavnom javlja kao produkt urbane sredine. Nasuprot tome, seoska naselja su veoma slabi generatori turističke tražnje, ali se javljaju kao receptivni prostori koji su u stanju da zadovolje rekreativne i druge potrebe gradskog stanovništva.

Turizam kao privredna grana ima socijalne (društvene) i ekonomske funkcije. Među socijalnim funkcijama ističe se i rekreativna (uz odmor, zdravstvenu, obrazovno-kulturnu, političko-socijalnu, poslovnu, religioznu, sportsku i drugo). Ekonomske funkcije su takođe višestruke, a najznačajnija je zarada, i to devizna (turizam se tretira kao izvozna grana, koja je najmanje rizična), a značajne funkcije su: zapošljavanje, razvoj određenog mesta, regije ili države, te multiplikativna funkcija, odnosno delovanje turizma na druge delatnosti. Socijalne i ekonomske funkcije su povezane i isprepletene, sa raznolikim međuticajima i delovanjima, te se turizam može javiti i kao integralni faktor socio-kulturnog razvoja. Sve ovo tiče se i turizma u seoskoj sredini, odnosno i rekreativnih aktivnosti u ovom prostoru.

Planiranje, organizovanje i sprovođenje rekreativnih aktivnosti u seoskoj sredini, mora biti posledica usklađenih napora lokalnog stanovništva, ali i turističke organizacije i turističkih agencija u administrativnoj jedinici kojoj selo ili sela pripadaju, organa vlasti i privrednih subjekata i drugo. Svakako, sve rekreativne aktivnosti u seoskim sredinama moraju biti prilagođene turistima koji dolaze na odgovarajuću teritoriju.

U ruralnom turizmu česte su kombinacije sportsko-rekreativnih aktivnosti i turizma. U tom smislu razlikuju se: (1) odmori sa elementima sportskog sadržaja, i (2) poslovna putovanja sa elementima sportskog sadržaja. U oba ova sektora, sportsko učešće može biti aktivno ili pasivno. Važnost učešća u sportu je ta koja se upotrebljava za razlikovanje i promenu forme sportsko-rekreativnog učešća (npr, što je veći akcenat na sportu i što je on važniji za turistički doživljaj, verovatnije je da će on postati glavna svrha putovanja).

Kategorija odmora sa sportskom aktivnošću se koristi kada sport igra manju, ali ipak značajnu ulogu u slobodnim aktivnostima. Mogu se izdvojiti dve vrste odmora sa sportskom aktivnošću: (1) slučajno učešće u organizovanom sportu tokom odmora i (2) učešće u privatnim ili samostalnim sportskim aktivnostima na odmoru. (Plavša, 2007)

VAŽNOST TURIZMA I REKREACIJE U RURALNIM OBLASTIMA

Procenjuje se da turizam u ruralnim oblastima čini 10-20% svih turističkih aktivnosti, a istraživanje Eurobarometar (1998) izveštava da se 23% Evropljana svake godine opredeljuje za selo kao svoju destinaciju za godišnji odmor. Međutim, Lane (1994) između ostalih, ukazuje na odsustvo bilo kakvih sistematičnih izvora podataka o „ruralnom turizmu“ s obzirom da ni Svetska turistička organizacija (WTO) niti Organizacija za ekonomsku saradnju i razvoj (OECD) nemaju preduzete odgovarajuće mere. Zbog toga postoji i nekoliko ograničenja za davanje preciznih i logičkih podataka o ruralnom turizmu i rekreaciji:

- Razlike u definisanju i identifikaciji podataka među različitim nacijama: jedna država može da ubraja samo farme i prirodu u tu vrstu turizma, dok druga može da smatra da mnoge privredne aktivnosti van urbanih sredina takođe spadaju u ruralni turizam

- Mnogi ruralni turisti i rekreativci su ekskurzionisti (jednodnevne posete) i ne spadaju u one koji koriste usluge noćenja, a čiji bi se obim u tom slučaju mogao barem u nekoj meri izmeriti
- Diverzitet i fragmentacija ruralnog turizma, pri čemu su desetine hiljada preduzetnika i javnih inicijativa aktivni širom Evrope, ali su samo neki od njih identifikovani od strane lokalnih i regionalnih tela kao što su turistički odbori (Roberts, Hall, 2003)

Tabela 6. Ponuda turističkih i rekreativnih aktivnosti na selu

Opšte aktivnosti:	Pešačenje (pešačke staze, trim-fitness staze, parkovi prirode) Jahanje konja Motorizovana vožnja (kamp prikolice, terenska vozila) Obilasci i vožnja manjih mesta i sela Biciklizam Skijaško trčanje
Aktivnosti vezane za vodu:	Pecanje Plivanje Rečni/kanal turizam (kućice na vodi, splavovi) Vožnja kanua, kajaka i splavarenje Surfovanje Vožnja gliserom Jedrenje Usluge tipa "vodenog parka" (aqualand)
Aktivnosti u vazduhu:	Lagane letelice Vožnja zrnja (hang-gilding) Vožnja vazдушnim balonom
Sportske aktivnosti: - One koje zahtevaju prirodno okruženje:	Penjanje po podzemnim pećinama Penjanje po stenama Snalaženje pomoću mape i kompasa
- One koje zahtevaju modifikovano/izgrađeno okruženje:	Tenis Golf Skijanje Lov
Kulturne aktivnosti:	Arheologija Pročavanje ruralnog nasleđa Lokalna industrijska, poljoprivredna ili zanatska preduzeća Muzeji Kursevi zanata Umetničke radionice Folklorne grupe Putevi kulture, gastronomije...
Aktivnosti vezane za zdravlje:	Fitnes trening Trening na poligonu sa zadatim preprekama (assault course) Banjski centri i lečilišta
"Pasivne" aktivnosti:	Relaksacija u ruralnom ambijentu Proučavanje prirode na otvorenom, uključuje posmatranje ptica i fotografiju Uživanje u vrednostima prirodnog okruženja
Događaji i manifestacije:	Ruralni sportski festivali Poljoprivredne izložbe

(Izvor: Roberts, Hall, 2003)

OD TRADICIONALNIH KA NOVIM REKREATIVNIM AKTIVNOSTIMA U RURALNOM PROSTORU

U mnogim delovima sveta, ruralne oblasti već dugo obezbeđuju prirodno okruženje za rekreativne i turističke aktivnosti, koje nisu uvek eksplicitno smatrane za „ruralne“. Međutim, u poslednjih nekoliko decenija došlo je do pojačane svesti o potrebama da se segmentiraju različiti aspekti turizma i rekreacije baš u vreme kada se odnos između takvih aktivnosti i njihovog ruralnog konteksta menja i postaje složeniji. Postoji potreba da se identifikuje ruralna „niša“ i sredstva pomoću kojih turistička industrija može da izbegne pežorativnu konotaciju „masovnog“ turizma. Složenost i promene u ruralnom sektoru se odražavaju na:

- Dinamiku i često nesigurnu privrednu i društvenu sredinu u kojoj se odvijaju procesi ruralnog razvoja i
- Sve veću globalnu važnost i diverzitet turističkih i rekreativnih aktivnosti i pritiske koje donose međuzavisni odnosi na nivou globalno-lokalno i urbano-ruralno. (Roberts, Hall, 2003)

Najznačajnije, rekreativne i turističke aktivnosti u velikom broju ruralnog okruženja su se dramatično transformisale iz relativno pasivnih do aktivnih i veoma važnih činilaca prirodne, privredne i društvene promene. Samo u toku poslednje decenije, te promene su privukle pažnju lokalnih, regionalnih, nacionalnih organa. Međutim, ovo ne znači da postoji podjednak pristup tj. dogovor o prirodi, razvoju i važnosti turizma i rekreacije u ruralnim oblastima. Čak i među državama članicama Evropske Unije postoje znatne razlike u prioritetu koji se daje i razumevanju potencijalne uloge rekreacije i turizma u ruralnim oblastima. (Roberts, Hall, 2003)

Do pre četvrt veka, većina slobodnih aktivnosti u ruralnim oblastima bila je čvrsto povezana sa karakterom okruženja, i bile su jasno razgraničene od aktivnosti koje su se sprovodile u urbanim oblastima. Ove „tradicionalne“ aktivnosti su okarakterisane kao relaksirajuće, relativno pasivne, možda povezane sa nostalgijom, sa oblicima aktivnosti kao što su šetanje, piknik, ribolov, uživanje u pejzažima i pravljenje pejzažnih fotografija. Većina aktivnosti, koje su rukovođene potrebom bekstva od svakodnevnog urbanog života u neko okruženje drugačijeg ritma i scenografije, traži uslove u kojima se fizički i antropološki elementi navodno stapaju i prelaze u harmoniju. Dok se takve „tradicionalne“ rekreativne prakse još uvek široko primenjuju u ruralnim oblastima, tokom poslednje četvrtine 20. veka pojavile su se mnoge druge aktivnosti, koje su okarakterisane kao drugačije: aktivnije, takmičarske, povezane sa prestižom ili modom, možda tehnologijom, moderne, individualne, i brze, u rasponu od vožnji po nepristupačnom terenu, igre preživljavanja i letenja zmajem, do formiranja dominantne srednje klase, „ekoturizma“ i modernih aktivnosti. (Tabela 7)

Nekoliko trendova je doprinelo ovom rastu:

- skoro sve aktivnosti koje su se tradicionalno odvijale u ruralnim oblastima su zabeležile veliku stopu rasta;
- promene politike su povećale ponudu; na primer, korišćenje rezervoara za jedrenje, skijanje na vodi, surfovanje i ribarenje;
- Promene se odvijaju u neformalnom rekreativnom korišćenju objekata namenjenih za druge svrhe; na primer, šumske puteve koriste šetači i kasnije biciklisti, iako ovo predstavlja konflikt korišćenja zemljišta;
- široko rasprostranjeni javni interes za okolinu i rast pasivnih i aktivnih grupa i
- značajan porast u popularnosti i potražnji u aktivnostima koje nisu ekskluzivno ruralne prirode, ali su locirane u ruralnim oblastima; na primer, golf, sportske aktivnosti, rekreativni centri, zabavni i odmorišni parkovi. (Roberts, Hall, 2003)

Sa jedne strane, postoji potreba da se sagleda ruralni turizam i rekreacija kao deo:

- Sveobuhvatnih procesa turističkih i rekreativnih aktivnosti

- Kompletan pogled na ruralne resurse kao na jednu kompleksnu životnu sredinu koja je sposobna da se prilagodi širokom spektru upotreba i vrednosti, koje se takmiče sa nekim drugim upotrebama i vrednostima. (Roberts, Hall 2003)

Tabela 7. Ruralne slobodne aktivnosti

Tradicionalne aktivnosti	Nove aktivnosti
Vožnja	Skijanje
Šetnja	Snoumobil
Poseta istorijskim znamenitostima	Planinska vožnja biciklom
Piknik	Vožnja vozilima po nepristupačnom terenu
Proučavanje prirode	Orijentacija
Fotografija	Preživljavanje
Obilasci	Jedrenje na dasci
Ribarenje	Sportovi izdržljivosti
Poseta ruralnim dobrima	Paraglajding

(izvor: Butler, 1998: 214)

Sa druge strane, ruralni turizam i rekreativne aktivnosti su osobene, zahtevaju resurse i menadžment koji se razlikuju u sadržaju i obimu od drugih oblika turističkih aktivnosti.

ŠTA SU ZELENE STAZE „VIA PACIS PANNONIAE“?

Zbog velike popularnosti pešačenja, trčanja i vožnje bicikla kroz prirodu, posebno je interesantno u ruralnim oblastima, urediti stare i zapuštene poljske puteve ili staze koje vode kroz šumarke, oko obližnjih jezera, duž reka i kanala. Moguće je formirati specifične trim staze, staze sa prirodnim preprekama i kružne staze. Pri tome, treba ih dobro obeležiti i postaviti putokaze, ali i povezati okolne salaše ovim stazama. Jedan od takvih projekata, koji uključuje čenejske salaše, sproveden je kod nas, kroz formiranje specifične mreže „zelenih staza“. Projekat je nazvan „Panonske staze mira“ i povezuje ruralne celine i prirodne, slabo korišćene puteve između Hrvatske i Vojvodine. Ovakvi, posebno međunarodni, projekti koji su vezani za svetski najaktuelnije trendove rekreacije i putovanja, svakako doprinose povećanom broju turista iz susednih, ali i iz udaljenih zemalja, naročito Zapadne Evrope. Da su ovakvi projekti interesantni za turiste vidi se iz primera „zelenih staza“ između Praga i Beča, „Moravskih staza vina“ ili „Čilibarskog puta“ između Krakova i Budimpešte, koje godišnje posećuje oko 250.000 turista (www.zelenamreza.org.yu). Treba iskoristiti šansu koja se pojavila aktiviranjem ovog projekta, što više promovisati razne načine korišćenja zelenih staza, atraktivnim programima uključiti što više salaša u njihovo korišćenje i na taj način doprineti njihovoj većoj posećenosti. Neophodno je kreativno organizovati raznovrsne pešačke i biciklističke ture, uključiti animatore, štampati posebne brošure i mape. Ove ture bi mogle da se organizuju nezavisno za boravak na salašu, a u tom slučaju salaši bi poslužili kao odmorišta.

Projektom „Via Pacis Pannoniae“ inicira se:

- izgradnja zelenih staza „Via Pacis Pannoniae“ duž reke Dunav koje će prelaziti i jednu i drugu stranu reke Dunav i koje će se nalaziti u Slavoniji/Baranji (HR) i Vojvodini (Srbija)
- revitalizacija javnih prostora u gradovima i naseljima duž planirane staze.

- Promocija dobre poljoprivredne prakse kroz pijacu „Moj salaš“
- Razmena volontera

Zelene staze „Via Pacis Pannoniae“ prostiru se kroz sledeća naselja: Novi Sad, Ilok, Bačka Palanka, Bač, Odžaci, Vukovar, Osijek, Baranjska sela, Bezdan, Apatin, Sombor, Čonoplja, Subotica, Sivac, Kula, Zmajevo, Kisač, Čenej. Glavne destinacije duž staze određene su na radionicama na kojima su učestvovala lokalne samouprave, lokalno stanovništvo i drugi zainteresovani. Destinacije su određene na osnovu istorijskih i kulturnih dobara ovog regiona i uključuju salaše seoska naselja. Zelene staze „Via pacis Pannoniae“ prolaze i povezuju zaštićena prirodna dobra Begečku jamu, Kopački rit, Specijalni rezervat prirode Gornje Podunavlje, Palić, Ludaško jezero, Horgoško-subotičku peščaru i dr.

Na ruti se može uživati u gastronomskim specijalitetima, starim zanatima, kulturno-istorijskim znamenitostima, vožnji čamcima i konjskim zapregama, ...

Glavni evropski zeleni koridori za razvoj biciklističkih staza koje prolaze kroz našu zemlju su EuroVelo 6 (Atlantik-Crno more, duž reke Dunav) i Green Belt (zeleni koridor) duž nekadašnje „gvozdene zavese“ široke 100 km. Kod nas se proteže duž granice sa Mađarskom, Rumunijom i Bugarskom. Veliki deo aktivnosti (unapređenje životne sredine, pošumljavanje i dr.) koje podstiču razvoj manjih lokalnih staza, oslanjaju se na ove koridore.

Pored zelenih, u svetu su poznati i plavi putevi za vodni saobraćaj koji povezuju i pružaju podršku razvoju malih stajališta, kupališta i mesta za pecanje duž reka i kanala tako što značajno obogaćuju turističku ponudu regiona.

RURALNI TURIZAM I KULTURA

Pošto obiluju istorijskim značajem i tradicijom ruralni regioni pružaju bogato nasleđe i jak kulturni identitet. Lokalna kultura je izvor aktivnosti, ona izaziva ponos i pruža dobrodošlicu. Ona može biti prednost i važan faktor za razvoj (AEIDL, 1994).

„Kultura” kao termin je formulisana kroz različite koncepte i definicije. Najjednostavnije rečeno, kultura je sve što je stvorio čovek kroz interakciju sa okolinom – materijalno kao npr. pejisaž, arhitektura, odeća, hrana ili neopipljivo što se prenosi tradicijom – znanje, veštine, jezik, dijalekti i vrednosti. Kultura evoluira i kroz generacije se usavršava, razvijajući lokalne običaje i aktivnosti koji služe da se jedna kultura razlikuje od druge.

Kultura posetiocima omogućava da stiču brojna iskustva. Ona može biti motiv samog putovanja. Kao turisti, možemo se zainteresovati za različite zajednice, njihov način života, aktivnosti, hranu koju koriste u ishrani ili odeću koju nose. Što su veće razlike u kulturnim obeležjima između nas i određene zajednice, toliko je i ta druga kultura za nas fascinantnija i atraktivnija. Dok turisti posmatraju nekoga (Urry, 1990), njihova percepcija i poimanje evoluira- od upoznavanja pejisaža (prvi kontakt sa novom sredinom, okruženjem) do sagledavanja ostalih brojnih kulturnih obeležja zajednice tog prostora. Turističke destinacije danas pružaju sve to i pojačavaju (proširuju) tržišni nastup akcentom na kvalitet “lokalnog”.

RURALNI PREDELI I KULTURNI TURISTIČKI RESURSI

Za mnoge, termin “kulturni” turizam asocira više na urbani, nego na ruralni prostor. Gradovi su prezentovani i marketinški obrađeni kao veliki kulturni centri. Mnoge glavne evropske kulturne znamenitosti se nalaze u urbanim područjima. Najpoznatiji muzeji, galerije i biblioteke, kao deo svetske kulturne baštine, locirani su u evropskim naseljima. Nije slučajnost da su gradovi širom Evrope sinonim “kulturnih ikona” i obeležja kulture. To je direktna posledica vrednosti koje imaju kao kulturni proizvod.

Sa stanovišta ponude, krajem 20. veka, za glavne urbane centre u Zapadnoj Evropi, tradicionalna proizvodnja kao deo kulturnog nasleđa je predstavljala veliki izazov i mogućnost razvoja nove privredne grane, što je omogućavalo prevazilaženje nastalih privrednih okolnosti (gubitak radnih mesta i smanjenje prihoda kao posledica toga). Turizam sada u većini gradova ima važnu ulogu u privrednom i ekonomskom razvoju (kulturni turizam ili turizam baziran na posebnim događajima – seminari, konferencije ili konvencije).

Sa stanovišta tražnje, brojni faktori utiču na oblikovanje percepcije određene destinacije. Profesijom zasnovanom na menadžmentu destinacije je stvorena potpuno nova privredna grana koja podrazumeva kreiranje određene projekcije ili predstave u sferi turističkog doživljaja. U tom kontekstu, Barselona nam je poznata po Gaudijevoj crkvi Sagrada Familia, Mocart je sinonim za Beč, Mona Liza za Pariz itd. Ne možemo posetiti Rim, a da ne obidemo Sikstinsku kapelu, kao što ni doživljaj Kopenhagena ne bi bio potpun ukoliko ne bismo videli Malu Sirenu. Ovakve “kulturne ikone” i njihove destinacije se deponuju u mislima turista, na osnovu čega (stepena njihovih atraktivnosti) turisti odlučuju šta žele da posete - gde da otputuju.

Poput kulturnog turizma u gradovima, sada postoji i kulturni turizam u ruralnim područjima. Odricanje od tradicionalnog tržišta (tradicionalnih privrednih aktivnosti) se mora nadomestiti dostojnim alternativama – posao i prihodi moraju biti omogućeni kako bi se ruralna zajednica održala, pri čemu takve nove privredne grane (u razvoju) trebaju podršku socijalnih mreža i grupa. Da li ruralna kultura i dalje postoji, i ukoliko je tako, koje su joj karakteristike i kako manifestuje samu sebe?

Ruralna kultura i dalje opstaje uprkos činjenici da je npr. u Francuskoj danas svega 1/3 stanovništva uključena u agrokulturu od ukupne populacije koja je bila uključena u agrokulturu krajem 60-tih godina 20. veka (Kayser, 1994).

Ruralna kultura je bila, i još uvek je, određena specifičnostima, koji pomažu da se oblikuje ruralni životni stil i društvo (zajednica). Često, ovakav životni stil i zajednice poseduju tržište i specifične elemente lokalnog i regionalnog identiteta. Prirodna sredina, kao dominantna karakteristika mnogih ruralnih sredina, je integralni deo ruralne kulture. Iako je ekonomski značaj agrokulture smanjen, farmeri još uvek imaju značajnu ulogu u ruralnom životu zajednice (Kayser, 1994).

Arhitektonsko nasleđe, takođe, pruža bogat izvor dokaza ruralne kulture, kao i njihove estetske vrednosti – ruralne kuće i propratne građevine odslikavaju način života i lokalnu istoriju koja je doprinela stvaranju ruralne kulture kroz vekove. Evropski centar za tradicionalne i regionalne kulture (ECTARC) pruža tipičnu listu atrakcija koje mogu privući kulturne turiste (ECTARC, Richards, 1996):

- Arheološka nalazišta i muzeji;
- Arhitektura (ruševine, poznate zgrade, čitavi gradovi);
- Umetnost, skulptura, zanati, galerije, festivali, događaji;
- Muzika i igra (klasična, narodna, savremena);
- Pozorišni komad;
- Proučavanje jezika i literature, izleti (obilasci) i događaji;
- Religiozni festivali, hodočašća;
- Kompletne (narodne i primitivne) kulture i subkulture. (Roberts, Hall, 2003)

Svi navedeni proizvodi mogu biti primenjeni i u ruralnim i u urbanim sredinama. Mnoga arheološka nalazišta i arhitektonski ostaci (ruševine) postoje u ruralnim delovima Evrope, npr. Hadrijanov zid na „krovu” Engleske i Epidaurav teatar na Peloponezu. Lokalni zanati predstavljaju osnovu privrede u mnogim ruralnim sredinama. U Bugarskoj je napravljen projekat „Made by Pirin” (sa poreklom proizvodnje u Pirinu), kojim je stvorena tržišna marka (brend) nekoliko zanatskih proizvoda kao što su ručno tkani materijali i ručno rađena zvona za stoku. Muzika, igra i pozorišne predstave kao deo pripovedanja mogu sačinjavati osnovu ruralnog društvenog života. Religiozni festivali i hodočašća se najčešće sprovode u ruralnim prostorima. Ruralni regioni Evrope poseduju jak lokalni identitet, nepoznat za urbane sredine. Bogato nasleđstvo tradicije i običaja prenošeno kroz vekove ima vrednost koja je cenjena širom kontinenta.

Ruralni kulturni turizam pruža mogućnosti na kojima se može bazirati lokalna i regionalna strategija (ne pruža dobrobit samo pojedincima ili određenim interesnim grupama). Zbog toga, njegov uspešan razvoj zavisi od strateške saradnje koja uključuje širok spektar interesnih grupa. Efektivna partnerstva javnog i privatnog sektora su osnova za održivi razvoj. Ali dok je učešće javnog sektora dobrodošlo, inovacije treba i često dolaze iz privatnog sektora od strane onih koji žive i rade na tom području. Oni koji su najbolje upoznati sa samim resursima su oni koji će biti aktivirani povodom kulturnog turističkog razvoja. Uloga javnog sektora će biti više da omogući nego da pruži; učešće javnog sektora u projektu neće biti viđeno kao vođstvo. (Roberts, Hall, 2003)

Promocija lokalnog identiteta je osnova strategija mnogih LEADER grupa. Promocija lokalnog identiteta (kulturne izvornosti) omogućava potpunu dobrobit za lokalnu zajednicu.

PROIZVODI KULTURNOG TURIZMA U RURALNIM PREDELIMA- PUTEVI KULTURE

Tokom poslednje dve decenije, porast tražnje za ruralnim turizmom i rekreacijom u ruralnim prostorima se poklapao sa generalnim razvojem i promocijom staza koje su aktivirale Evropska Unija, nacionalni, regionalni i lokalni nadležni organi i agencije. Motivi su bili stvaranje radnih mesta, ruralna diverzifikacija, turistički razvoj i menadžment (Lane, 2000).

Staze su prerasle u multifunkcionalne i multinamenske proizvode. Osnovni koncept linearnih staza je stvorio kružne rute, omogućavajući turistima da se vrate na početne tačke njihovog putovanja. Oblikom razvijene maršute, poput onih koje obrazuju broj osam, zapravo spajaju dve staze u jednu. Razvijali su se i putevi kojima su se turisti kretali delom prevoznim sredstvom kao što je voz, a delom peške. Staze sa specijalizovanom tematikom su sada postale uobičajene, svakidašnje, obične (Lane, 2000).

Utvrđivanjem kulturnih maršuta je omogućilo lokalnom nasleđu da bude promovisano. Takođe je omogućilo povezivanje interesantnih znamenitosti u jedinstvenu turističku ponudu (proširujući turističke sklonosti). Rute mogu biti planirane za šetače, bicikliste ili motorizovane posetioce (automobilom) i treba da budu koncipirane tematski sa učešćem svih lokalnih interesnih grupa.

Ovi putevi su formirani i razvijeni u cilju zadovoljenja potreba Evropljana, kako bi pratili (upoznali) svoje korene. Takav ruralni put je prvi put osnovan u Francuskoj. On prelazi preko Lorena, Luksemburga, Belgije (Valonija) i Nemačke (Sarska i Rajnska oblasti). "Arhitektura bez granica" je sinonim za pomenute kružne puteve. Aktivnosti duž turističkih staza (na pojedinim lokacijama) poput prodaje knjiga i održavanja različitih događaja (seminari, postavke, predstave i dr.) podstiče lokalne ljude da uzmu učešća u restauraciji, kao i da uključe posetioce u različite aktivnosti na lokalitetima koje obilaze. Rute kojima se obilaze ruralne naseobine (habitati) su sve prisutnije u turističkoj ponudi zemalja Centralno-Istočne Evrope, kao što je npr. slučaj sa Rumunijom, pri čemu dobrobit imaju mnogi (zanatlije, sama naselja, kulturno-umetnička društva, ugostiteljski objekti itd.). (Roberts, Hall, 2003)

PUTEVI KULTURE – TEKSTIL I VEŠTINE (ZANATI)

Ove rute uključuju obilazak zanatlija ali i ishranu u restoranima, smeštaj u hotelima i posetu različitih znamenitosti (po izboru). Iako je kompletna ponuda zasnovana na putevima kulture–„tekstil i zanati“ i kao takva kreirana za određeni tržišni segment (kulturni turisti sa specijalizovanim interesima), deo ruta je moguće uvrstiti u generalnu turističku ponudu (ne specijalizovanu) određenog regiona. (Roberts, Hall, 2003)

Ove rute mogu obezbeđivati egzistenciju (posao i prihode) zajednice, kao što je slučaj sa ženama koje se bave izradom tekstila i predmeta od tekstila u Retimnu (Krit) – 30 nezavisnih, pojedinačnih proizvođača, dva manja preduzeća i jedna zadruga: oni pomoću veštine veza, tkanja i šivenja prave čipke, maramice, prekrivače, posteljenu, zavese, oltarske čaršave i sl. od materijala kao što su vuna, pamuk, svila i lan (Tzanakaki, 1999). Rutom se pridaje značaj činjenici da je svaki od proizvođača deo neke zajednice.

Svesni da ne mogu svi biti pojedinačno promovisani (odnosno njihovi proizvodi), lokalni proizvođači distribuiraju promotivni materijal „Textile Routes“ koje su nastale kao deo projekta Eurotex. Program u koje su lokalni turistički operatori i turističke agencije uključili pomenute kulturne staze su od strane turista (opšte-turistički ili kulturni motivi putovanja) ocenjeni pozitivno. (Roberts, Hall, 2003)

PUTEVI HRANE

Hrana i piće su nacionalni elementi lokalnog kulturnog nasleđa. Oni pružaju afirmaciju lokalnog identiteta. Potencijali strategije kulturnog turizma, odnosno, osnova razvoja, se zbog toga mogu bazirati na hrani kao lokalnom produktu, pripremi i prezentaciji jela.

LEADER II, inicijativa Evropske Unije, čiji su suosnivači *Agrill* i preduzetništvo Velike Britanije (AIE), je na tržište plasiralo puteve ukusa (www.tastetrail.co.uk) i turistički vodič za te puteve. Npr. ostrvo Aran (jugozapadni deo Škotske) je zapravo predstavljeno kao jedan od ključnih atraktivnih destinacija puteva hrane. Jela od posebne rase crne ovce, divljači, divljih kupina, poznatog aranskog krompira i aranskog sira zajedno čine „ukus“ te destinacije. Dobra hrana i piće (na ostrvu se nalazi pivara i fabrika za proizvodnju rakije – viskija) se nalaze u ponudi i kod proizvođača, i kod prodavača, i u restoranima; kod svih koji su uključeni u pomenute puteve hrane. Mnoga prodajna mesta su sama po sebi atrakcije. Posmatračima je omogućeno da posmatraju proces proizvodnje ili pripreme hrane (i pića).

Različiti putevi (tematski) pružaju mogućnosti posetiocima da upoznaju ceo region. Kao što prethodni primeri objašnjavaju, omogućava individualnim proizvođačima da opstanu na tržištu. Dobrim planovima, ovi putevi mogu predstavljati nosioca i pokretača razvoja marketinga i promocije određenog regiona i njegovih drugih aktivnosti. Putevi se mogu razvijati i na drugim motivima kao što su:

- putevi nasleđa/tradicije;
- putevi prirode;
- putevi zdravlja;
- putevi izazova za mlade;
- putevi saradnje između ljudi, regiona i država;
- putevi reka;
- kombinovani putevi (modifikovano, Lane, 2000) (Roberts, Hall 2003)

Oblici turističke ponude na ruralnim prostorima koji posebno doprinose regionalnom razvoju i privrednoj obnovi su tzv. „putevi kulturne i prirodne baštine“ ili „tematski putevi“ (na primer, putevi vina, putevi sira i slično), vrlo često realizovani u međusobnoj kombinaciji. Oni predstavljaju regionalnu mrežu mesta sa prirodnom i kulturnom baštinom, aktivnostima i turističkim objektima, stvorenom sa jasno definisanim identitetom i ciljem oporavka sela kroz održivi turizam, bez drastičnih promena u lokalnoj kulturi i načinu života. (Vasileska, 2006)

Dva osnovna obeležja puta kulturne i prirodne baštine su: (1) kvalitet prirodne i kulturne baštine i (2) jasno definisan identitet turističke ponude. Naime, budući da je karakteristika skoro svih regija Evrope obilje prirodne i kulturne baštine, potrebno je stvoriti jasno prepoznatljivu i konkurentsku ponudu. Osnovno obeležje tematskih puteva je takođe i kvalitet, odnosno prepoznatljivost proizvoda/robne marke koja se nudi.

Potencijalni elementi puta kulturne i prirodne baštine su: (1) područja sa visokom vrednošću pejzaža i predela (područja koja raspolažu potencijalima za panoramske vožnje, šetnje, biciklizam, jahanje); (2) lokaliteti sa zanimljivom prirodnom i kulturnom baštinom (istorijski spomenici, regionalni parkovi, parkovi prirode, ali i privlačna sela, manastiri, dvorci, stari mlinovi, kanjoni, izvori reka, banje, muzeji, pećine vidikovci i drugo); (3) panoramske rute (duge staze za šetnju, panoramski putevi, staze za jahanje, panoramske železničke pruge i drugo); (4) kulturne manifestacije i festivali (vašari, slavske svečanosti, sajmovi, sabori i slično). Izbor lokaliteta se, najčešće uz lokalno učešće, vrši na osnovu kvaliteta, pristupačnosti, kapaciteta opterećenja, udaljenosti i lokalnih želja. (Vasileska, 2006)

RURALNI RAZVOJ, POLJOPRIVREDA I TURIZAM

Ruralna područja raspolažu sa određenim razvojnim potencijalima i prednostima (stanovništvo, naselja, poljoprivredna delatnost, privredne aktivnosti, rekreacija, ekološki potencijal, vrednosti ruralnog života i sl.) koji su temelj postavljanja ciljeva njihovog ukupnog razvoja. U integralnom programskom pristupu regionalnom razvoju, kome je cilj harmonični socijalni, privredni i prostorni razvoj, za ruralna područja su od značaja tri osnovne razvojne oblasti:

1. Privredni razvoj – *sektorski i međusektorski razvoj* – poljoprivreda, trgovina, turizam, ugostiteljstvo;
2. Uređenje prostora i naselja – *životna okolina* – geologija, flora, fauna, klima, tehnike vrednovanja životne okoline; *naseljeni prostor* – mreža naselja i centara, razvoj i uređenje seoskih naselja, saobraćajna i komunalna infrastruktura, graditeljstvo;
3. Socijalni i kulturni razvoj – *društveni prostor* – tradicija življenja na selu, socijalne karakteristike, socijalna struktura; *kulturni prostor* – percepcija i slika područja, prirodni i kulturni spomenici. (Vasileska, 2006)

Privredni razvoj je osnovna podloga integralnog regionalnog i ruralnog razvoja. To se posebno odnosi na demografski ugrožena područja i područja koja razvojno stagniraju, dok je za vitalna ruralna područja programsko težište uglavnom na uređenju ruralnog prostora i naselja. Snažan akcenat u ruralnim područjima svakako se daje razvoju poljoprivrede – njenom intenziviranju, primeni alternativnih proizvodnih programa, razvoju ekološke poljoprivrede, domaće prerade poljoprivrednih proizvoda, razvoju zadrugarstva kao i razvoju šumarstva, lova i ribolova. Ali, kako je dohodak koji se ostvaruje od poljoprivrede često nedovoljan, a poljoprivreda iz različitih razloga postaje ekonomski neprivlačna, u mnogim planskim i programskim aktivnostima ispituju se mogućnosti uvođenja dodatnih aktivnosti koje bi ne samo oživele poljoprivrednu delatnost, već bi zadržale postojeće i privukle novo stanovništvo u ruralno područje, povećale naseljenost i unapredile ekološke i estetske kvalitete, što bi i na regionalnom nivou imalo nesumnjive razvojne efekte. Pri tom, lako je uočiti različite vidove dopunskih aktivnosti:

- aktivnosti koje su vezane za poljoprivrednu proizvodnju (prerada poljoprivrednih proizvoda, plasman robe, poljoprivredna mehanizacija, sakupljanje i prerada samoniklog bilja itd.)
- one aktivnosti koje nisu vezane za poljoprivrednu proizvodnju (domaća radinost, socijalne usluge i servisi) i
- aktivnosti koje su kombinacija prethodnih (turistička delatnost u okviru poljoprivrednih gazdinstava, drugi oblici ruralnog turizma – eko, etno, lov, ribolov i slično) (Vasileska, 2006)

Na različite vrste dopunskih aktivnosti utiču različiti faktori, i oni se mogu svrstati u dve grupe: (1) *spoljašnji* (kao što su pomanjkanje radnih mesta u okruženju, nezaposlenost, povećan interes za boravak, rekreaciju i život u zdravom prirodnom okruženju) i (2) *unutrašnji* (raspoloživi resursi, lokalna inicijativa).

Dodatna privredna aktivnost kojoj se pridaje najviše važnosti i od koje se najviše očekuje je ruralni turizam. Razvoj turizma je heterogena i dinamična ekonomska, društvena, prostorna i politička pojava koja na ruralna područja utiče pozitivno i negativno, o čemu se posebno mora voditi računa u pripremi i sprovođenju programskih aktivnosti. U pozitivne efekte pre svega spada mogućnost otvaranja novih radnih mesta i ostvarivanja dodatnog dohotka koji ostaje unutar lokalnih i regionalnih okvira, veći stepen očuvanja okoline kroz povećan interes za njeno uređenje i organizaciju, revitalizacija kulturnog i arhitektonskog

nasleđa, uspostavljanje trajnih veza između lokalnih zajednica i domaćeg ili međunarodnog tržišta i drugo. U negativne efekte spadaju konflikti među različitim delatnostima u ruralnom okruženju, razni ekološki problemi izazvani povećanim opterećenjem i korišćenjem prostora, porast životnih troškova lokalnog stanovništva, komercijalizacija ruralnih područja i stvaranje lokalne „pseudo-baštine i kulture“ (Vasileska, 2006)

Ne postoji univerzalni program za razvoj ruralnih područja, jer on zavisi od prirodnih, ekonomskih, sociokulturnih i demografskih karakteristika svakog pojedinačnog područja. Zato se kao pretpostavka modela razvoja seoskih područja nameće potreba adekvatne regionalizacije koja bi počivala kako na komparativnim prednostima koje imaju pojedini regioni, tako i na jasnoj analizi ekonomskih pokazatelja razvijenosti i kvalitetu života.

Razvoj turizma na selu je direktno povezan sa procesima ožvljavanja seoskih područja, a dinamična poljoprivredna proizvodnja, kulturne i duhovne vrednosti sela su primarni uslov njegovog daljeg razvoja. (Vujičić, 2003)

Programi razvoja koji se mogu primeniti u jednom selu, u više sela jedne opštine ili u selima većeg broja opština jednog regiona, a koji omogućavaju racionalizaciju potencijala umrežavanjem u jedan sistem, uz aktivno uključivanje seoskih zajednica i partnerski odnos između brojnih učesnika u razvoju na svim nivoima, su izvanredna šansa za intenziviranje razvoja ruralnih područja. (Vujičić, 2001)

GLOBALNI POKAZATELJI RURALNOSTI

Ruralni prostor u većini zemalja čini oko 80-85%, pa čak i do 95-99% ukupne površine teritorije. Struktura ruralnog prostora, namena i tipovi zemljišta, kao i gustine naseljenosti ruralnih područja, veoma se razlikuju od regiona do regiona, odnosno od zemlje do zemlje. Na globalnom nivou broj ruralne populacije je još uvek veći u odnosu na urbanu.

Prostorna distribucija ruralnog stanovništva ukazuje na značajne regionalne razlike- sa 63% ruralne populacije u 2000-oj godini Afrika i Azija imaju primat i na globalnom nivou mogu se okarakterisati kao ruralni regioni/kontinenti. Učešće ruralne populacije u ostalim regionima/kontinentima je u istom periodu mnogo manje, i kreće se od 23-26% (Tabela 8).

Tabela 8. Populaciona distribucija i učešće ruralnog stanovništva 1975, 2000. i 2030. godine- stanje i projekcija

	Stanovništvo (u milionima)						% učešće ruralnog stanovništva		
	1975.		2000.		2030.		1975.	2000.	2030.
	Urb.	Rur.	Urb.	Rur.	Urb.	Rur.			
Afrika	102	304	295	498	787	702	75	63	47
Azija	592	1805	1376	2297	2679	2271	75	3	46
Južna Amerika	198	124	391	498	127	608	39	25	15
Evropa	455	221	534	193	540	131	33	27	20
Severna Amerika	180	64	243	71	335	61	26	23	16
Okeanija	15	6	23	8	32	10	28	26	23
Svet	1542	2524	2826	3565	4500	3783	63	55	45

(Izvor: Vasileska, 2006)

Na globalnom nivou najveće stope rasta ruralne populacije beleže Afrika, Okeanija i Azija. Opadanje broja ruralne populacije beleži samo Evropa, ali su prognoze da će negativnu stopu rasta ruralne populacije u narednih petnaestak godina pored nje imati i Severna i Latinska Amerika. U odnosu na gustinu naseljenosti situacija je veoma heterogena, ali je indikativno da je gustina naseljenosti nerazvijenih regiona skoro dva i po puta veća od gustine naseljenosti

razvijenih regiona (733 st/1000 ha u odnosu na 238 st/1000 ha), što svakako još više potencira razvojne probleme sa kojima se nerazvijeni regioni sreću.

Razlike u prostornoj distribuciji ruralne populacije i u njenim razvojnim tendencijama još su uočljivije na relaciji razvijeni – nerazvijeni regioni. Naime, skoro tri četvrtine ukupnog broja stanovništva u nerazvijenim zemljama čini ruralna populacija, nasuprot jednoj četvrtini u najrazvijenijim regionima (Evropa, SAD, Kanada). Prognoze su da će se takav trend zastupljenosti ruralne populacije nastaviti i dalje. Veliki broj stanovništva u ruralnim područjima živi u siromaštvu- u Aziji 31%, u Sub-saharskoj Africi 60%, na Bliskom Istoku i Severnoj Africi 26%, u Latinskoj Americi i na Karibima 61%, u najmanje razvijenim državama 69%, što situaciju čini još težom i složenijom. (Tabela 9)

*Tabela 9. Učešće ruralnog stanovništva po regionima (globalni nivo)
1990-2010. godine- stanje i projekcija*

Region	% učešće ruralnog stanovništva				
	1990.	1995.	2000.	2005.	2010.
Najrazvijeniji regioni	26,2	25,1	24	22,8	21,6
Manje razvijeni regioni	64,9	62,6	60,1	57,5	54,8
Nerazvijeni regioni	79,3	76,7	74	71,1	68
Svet	56,5	54,8	53	51	48,9

(Izvor: Vasileska, 2006)

Što se Evropske unije tiče, ruralno stanovništvo učestvuje u njenoj ukupnoj populaciji sa 17,5%, ali je učešće ruralnog stanovništva u ukupnom stanovništvu pojedinih zemalja članica veoma različito i kreće se od 3% u Holandiji do približno 67% u Švedskoj.

I prostorna distribucija ukupnog i ruralnog stanovništva po tipovima regiona u pojedinim zemljama Evropske unije takođe ilustruje različitosti. U najurbanizovanim zemljama – Holandiji, Belgiji, Velikoj Britaniji, Nemačkoj i Italiji, najveći broj populacije, preko 85% živi u dominantno urbanim regionima. U Finskoj i Švedskoj situacija je obrnuta – učešće populacije koja živi u dominantno ruralnim regionima iznosi preko 60%. Irsku, Austriju, Grčku i Portugal karakteriše dualistička struktura sa visokim procentualnim učešćem populacije koja živi u dve ekstremne kategorije – dominantno ruralnim i dominantno urbanim regionima. U Francuskoj i Španiji većina ljudi živi u područjima koja pripadaju srednjoj kategoriji, odnosno u značajno ruralnim regionima. Na nivou Evropske Unije, oko 10% populacije živi u dominantno ruralnim regionima, a isti zauzimaju približno jednu polovinu teritorije Unije.

Učešće ruralnog stanovništva u ukupnom stanovništvu Republike Srbije je veoma značajno i iznosi 43,60%, pa bi se na globalnom nivou Srbija mogla okarakterisati kao središnji – značajno ruralni region. Pregled prostorne distribucije ruralnog stanovništva Srbije po makro celinama dat je u tabeli 10.

Tabela 10. Populaciona distribucija i učešće ruralnog stanovništva - Republika Srbija 2002. godine

	Gradsko stanovništvo		Ruralno stanovništvo*	
	broj stanovnika	% učešća	broj stanovnika	% učešća
Srbija	4 218 096	56,4	3 261 341	43,6
Vojvodina	1 147 292	56,67	877 195	43,33
Centralna Srbija	3 070 804	56,29	2 384 146	43,71
-Beogradsko područje	1 280 639	81,36	293 411	18,64
- ostali deo Centralne Srbije	1 790 165	46,13	2 090 735	53,87

(Izvor: Popis stanovništva po opštinama i naseljima Republike Srbije, Republički zavod za statistiku Srbije, Beograd, 2002)

*- u popisima se ova kategorija stanovništva tretira kao „stanovništvo van gradskih naselja“. Kategorija ruralno ili seosko stanovništvo nije u zvaničnoj upotrebi.

RURALNI RAZVOJ U EVROPSKOJ UNIJI

U Evropskoj uniji koja je, s jedne strane, dostigla visok nivo privrednog razvoja, a u kojoj je, sa druge strane, ekonomska važnost poljoprivrede znatno opala, ruralni razvoj ne samo da opstaje, kao važan politički instrument, nego je poslednjih nekoliko godina znatno ojačao. Postoji tri osnovna razloga za to:

- Ruralno (seosko) društvo i dalje ima važnu ulogu u demografskom, društvenom i ekonomskom procesu. Prema proceni Organizacije za ekonomsku saradnju i razvoj (OECD), koja se bazira, pre svega, na gustini naseljenosti, ruralne oblasti zauzimaju oko 90% teritorije EU. Više od polovine stanovništva EU živi u ovim oblastima i preko 40% domaćih proizvoda se tamo proizvodi.
- Ruralne oblasti ispunjavaju niz funkcija od životnog značaja, ne samo za stanovništvo koje tamo živi, već i društvo kao celinu: omogućuju proizvodnju hrane i obnovljivih sirovina; održavaju životni prostor za floru i faunu (ekologija); predstavljaju važne rekreacione i turističke potencijale.
- Ruralne oblasti imaju svoje specifične ekonomske i društvene strukture, u kojima poljoprivreda, šumarstvo, zanati, mala, srednja i velika preduzeća proizvode, trguju i pružaju usluge od usko lokalnih do međunarodnih razmera, kao što je turizam. Ove privredne strukture i usluge međusobno deluju, konkurišu jedna drugoj, stvaraju, evoluiraju odnosno razvijaju se. I pored toga, u poređenju sa globalnom ekonomijom, mnoge ruralne oblasti zaostaju u ekonomskom razvoju. Ovo je razlog da je u ovim oblastima nezaposlenost veća i dohodak po glavi stanovnika znatno niži nego u urbanim sredinama, jer se privreda oslanja na poljoprivredu i šumarstvo. (Lazić, V, 2007)

Evropska unija je ušla u četvrtu generaciju plana ruralnog razvoja (2007-2013). Glavni ciljevi ove nove politike ruralnog razvoja su:

- Povećati konkurentnost poljoprivrede i šumarstva kroz pomoć za restrukturiranje, modernizaciju, inovacije i poboljšanje kvaliteta proizvodnje.
- Mere za unapređenje životne sredine: imaju za cilj zaštitu prirodnih resursa, očuvanje tradicionalnih ruralnih predela i poboljšanje biodiverziteta (biološke raznovrsnosti). Pod tim treba podrazumevati i odgovarajuće upravljanje zemljišnim resursima koje uzima u obzir specifične uslove životne sredine neke regije. Odgovarajuću materijalnu

nadoknadu dobijaju gazdinstva u brdsko-planinskim i drugim predelima gde je zemljište manje plodnosti, ali pod uslovom da se ne narušava životna sredina.

- c) Pобољшanje kvaliteta života i podsticaji za raznovrsne privredne aktivnosti u ruralnim oblastima. U to spadaju i dopunske delatnosti na farmama, kao što je ruralni turizam. (Lazić, V, 2007)

KONCEPT VIŠEFUNKCIONALNE POLJOPRIVREDE

Veliki uticaj na razvoj evropskih ruralnih područja ima Zajednička agrarna politika (CAP). Nastala u prvoj fazi razvoja i stvaranja EU prvenstveno sa motivom obezbeđivanja sigurnosti proizvodnje hrane, uz kontrolisane cene i kvalitet proizvoda, agrarna politika je vremenom evoluirala i prošla kroz nekoliko reformi. Reforme su se u početku odnosile na smanjenje broja zaposlenih u poljoprivredi i ukрупnjavanje poljoprivrednih poseda radi povećanja produktivnosti, snižavanje cena poljoprivrednih i prehrambenih proizvoda kako bi se omogućila njihova konkurentnost, carinske stope, direktne i izvozne subvencije i drugo, da bi se u poslednjim dokumentima i planovima načinio pomak od sektorske poljoprivredne politike ka snažnije integrisanoj politici razvoja ruralnih područja i interes usmerio ka održivom ruralnom razvoju i promovisanju modela višefunkcionalne poljoprivrede. (Vasileska, 2006)

Termin višefunkcionalno se u okviru problematike ruralnog razvoja koristi sa različitim značenjima: pozitivni koncept (OECD, 2001) tumači višefunkcionalnost kao karakteristiku proizvodne delatnosti koja rezultira višestrukim i međusobno povezanim outputima ili učincima (pozitivnim ili negativnim, namernim ili slučajnim, komplementarnim ili suplementarnim i slično). Protumačena na ovaj način, višefunkcionalnost nije karakteristična samo za poljoprivredu, već i za ostale brojne privredne delatnosti.

Za razliku od ovog pristupa, „normativni“ koncept višefunkcionalnosti temelji se na višestrukim ulogama koje se dodeljuju poljoprivredi, a ne na strukturi samog proizvodnog procesa. Nova koncepcija poljoprivrede naglašava njenu dvostruku funkciju – osim tržišnog dobra (osiguravanja hrane), poljoprivreda predstavlja i netržišno dobro (osigurava envajromentalne, kulturne i druge usluge).

Evropski model poljoprivrede jasno je opisao Vanderpoele (2001). Reč je o političkoj izjavi o jedinstvu društva, okoline i poljoprivrede koja nije samo novi normativni okvir, već i važno sredstvo politike razvoja poljoprivrede i ruralnih područja, ali i regionalna celina. (Vasileska, 2006)

Tabela 11. Višefunkcionalna poljoprivreda EU – funkcije i aktivnosti

Funkcija	Aktivnosti
Razonoda, smeštaj i slobodno vreme	Ova funkcija podrazumeva agro-turizam, jedan od najčešćih i najpoznatijih oblika višefunkcionalnih poljoprivrednih gazdinstava, jer udružuje poljoprivrednu proizvodnju sa pružanjem usluga smeštaja i ishrane. U ovu grupu funkcija mogu se uključiti i druge delatnosti povezane sa lokalnim, tradicionalnim veštinama i poljoprivrednim proizvodima.
Образovanje i kulturne delatnosti	Postoje brojne obrazovne farme koje, na primer, pomažu deci da steknu direktna znanja o domaćim životinjama, proizvodnji hrane ili prirodnim ciklusima. Takođe, kulturne aktivnosti se mogu praktično integrisati sa poljoprivredom, kao u slučaju poljoprivrednika koji upravljaju malim muzejima, muzičkim ili slikarskim radionicama ili botaničkim baštama.
Zdravlje i terapijske aktivnosti	Mnoga gazdinstva su delimično promenila svoju strukturu u fitness centre i centre za rehabilitaciju, ili se brinu o

	socijalno ugroženim grupama (npr. bivšim narkomanima). Ovakvi vidovi preduzetništva su češće smešteni u blizini gusto naseljenih urbanih područja upravo zbog visoke tražnje za takvim vidovima zdravstvenih usluga.
Očuvanje i održavanje okoline	Za ove aktivnosti nužna je javna podrška budući da se radi o strogo netržišnim uslugama. Primeri su održavanje pošumljenih područja i prevencija prirodnih katastrofa.

(Izvor: Vasileska, 2006)

Višefunkcionalnu organizaciju i delovanje brojnih aktera koji sažimaju načela politike razvoja sela, odnosno spremnost i mogućnost poljoprivrednih gazdinstava da integrišu i uključe nepoljoprivredne i profitabilne delatnosti, mnogi autori nazivaju seoskim preduzetništvom. Na prostoru EU su brojni primeri seoskog preduzetništva koji pokazuju kako višefunkcionalnost poljoprivrede deluje u praksi. Koncept višefunkcionalnosti strogo je vezan za prisutnost poljoprivrednih i nepoljoprivrednih aktivnosti unutar istog gazdinstva, tako da se može govoriti ne samo o dodatnim prihodima, već o novom organizacionom obliku preduzetništva koje udružuje poljoprivrednu proizvodnju sa drugim delatnostima. Takvo preduzetništvo je sveobuhvatno i zahteva visok nivo preduzetničkih veština. (Vasileska, 2006)

RURALNI RAZVOJ U VOJVODINI

POLJOPRIVREDNO STANOVNIŠTVO VOJVODINE

Poljoprivreda Vojvodine i njeno stanovništvo prolazili su kroz različite faze u periodu posle Drugog svetskog rata do danas. Ruralni razvoj Vojvodine karakteriše kontinuirani proces deagrarizacije i urbanizacije, što se odvijalo i u okvirima bivše SFR Jugoslavije. Intenzivne promene ruralnog u urbano stanovništvo praćene su i promenama starosne i drugih struktura stanovništva, a takođe su prisutne i regionalne razlike ovih struktura. Prema rezultatima popisa stanovništva iz 1948. godine, učešće poljoprivrednog u ukupnom stanovništvu Vojvodine bilo je 68,2%, da bi se prema rezultatima popisa 1981. godine svelo na 19,9%, a prema rezultatima popisa 1991. godine na 13,7%. Na osnovu rezultata popisa u 2002. godini ono je 10,6%. Prema rezultatima popisa stanovništva iz 2002. godine, učešće poljoprivrednog stanovništva u ukupnom u pojedinim okruzima je različito. (Tabela 12). Najveće učešće poljoprivrednog stanovništva u ukupnom je u Severno-banatskom okrugu (14,7%), a najmanje u Južno-bačkom okrugu (6,7%). (Čobanović, Petrović, 2006)

Prema rezultatima poslednjeg popisa stanovništva, aktivno poljoprivredno stanovništvo Vojvodine u 2002. godini čini oko 58% od ukupnog poljoprivrednog stanovništva, i 13,7% od ukupnog aktivnog stanovništva. Na nivou okruga, najveća zastupljenost aktivnog poljoprivrednog stanovništva u ukupnom poljoprivrednom stanovništvu je u Severno-bačkom okrugu (59,5%), a najmanja je u Srednje-banatskom okrugu (50,7%). Upoređenje sa rezultatima prethodnog popisa ukazuje da je u 1991. godini, takođe, bilo zastupljeno visoko učešće aktivnog poljoprivrednog u ukupnom poljoprivrednom stanovništvu (55,5%). Činjenica da je u obe popisne godine visoka zastupljenost izdržavanog poljoprivrednog u ukupnom poljoprivrednom stanovništvu (oko 44% u 1991.) i (oko 42% u 2002.) indikacija je nepovoljnih radnih potencijala poljoprivrednog stanovništva Vojvodine, koji su poremećeni tokom više decenija. Visoko učešće izdržavanog poljoprivrednog stanovništva rezultanta je neobnavljanja seoske populacije, zbog veoma niske stope nataliteta i prirodnog priraštaja (Tabela 12). (Čobanović, Petrović, 2006)

Posledice intenzivnog procesa deagrarizacije ogledaju se i u strukturi gazdinstava Vojvodine prema izvorima prihoda (Radovanović, 1999). Prema poslednjem popisu, u ukupnom broju gazdinstava Vojvodine (620.621) preovlađuju nepoljoprivredna gazdinstva

(65%), dok poljoprivredna (17,8%) i mešovita gazdinstva (15%) zajedno čine tek oko ½ nepoljoprivrednih gazdinstava (Tabela 13)

Tabela 12: Ukupno poljoprivredno stanovništvo prema aktivnosti po okruzima Vojvodine prema popisu 2002. godine

Okruzi	Ukupno stanovništvo	Poljoprivredno stanovništvo		Aktivno poljoprivredno stanovništvo			Izdržavano poljoprivredno stanovništvo
		Ukupno	% od ukupnog	Ukupno	% od poljoprivrednog	% od ukupno aktivnog	
Severno-bački	200.144	20.474	10,23	12.183	59,5	13,5	8.291
Srednje-banatski	208.456	26.754	12,83	16.249	50,73	17,3	10.505
Severno-banatski	165.881	24.344	14,68	14.990	51,58	19,5	9.354
Južno-banatski	313.937	40.505	12,9	23.677	58,45	16,6	16.828
Zapadno-bački	214.011	21.238	9,92	11.689	55,03	12,6	9.549
Južno-bački	593.666	39.674	6,68	22.719	57,26	8,5	16.955
Sremski	335.901	42.158	12,55	23.999	56,93	15,9	18.159
Ukupno	2.031.992	215.147	10,59	125.506	58,33	13,7	89.641

(Izvor: Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u 2002. godini, Stanovništvo, Knjiga 7, Beograd, 2004)

Tabela 13.- Članovi gazdinstva prema starosti i izvorima prihoda Vojvodine prema popisu 2002. godine

Starosne grupe	Gazdinstva				
	Poljoprivredna	Nepoljopriv.	Mešovita	Bez prihoda	Ukupno
do 14 godina	16.507	50.659	13.416	1.663	82.245
15-27	16.759	67.505	17.612	1.813	103.689
28-49	31.721	115.451	30.863	2.618	180.653
50-64	23.589	92.585	18.903	1.724	136.801
65 i više	21.592	76.736	13.742	3.382	115.452
Ukupno	110.523	403.993	94.820	11.285	620.621

(Izvor: Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u 2002. Poljoprivreda, Knjiga 3. Beograd, 2004)

Visoka zastupljenost nepoljoprivrednih gazdinstava u ukupnom broju gazdinstava Vojvodine rezultanta je intenzivnog procesa deagrarizacije i depopulacije ovog regiona. U prilog ovome navode se rezultati istraživanja stanovnika seoskih naselja SR Jugoslavije, Republike i Pokrajina, na osnovu popisa 1953, 1961, 1971, 1981 i 1991. godine. (Radovanović, 1999). Prema tim rezultatima prirodno kretanje seoskog stanovništva Centralne Srbije i Vojvodine „već duže vreme se nalazi u fazi izrazite regresije fertiliteta, nataliteta i prirodnog priraštaja, koja je objektivno dovela u pitanje prosto obnavljanje generacija sa svim onim implikacijama političke, ekonomske, socijalne, kulturne i geostrategijske vrste...“ (Čobanović, Petrović, 2006)

Prema rezultatima popisa iz 2002. godine, uočava se da je svega oko 14% gazdinstava (poljoprivrednih i mešoviti) sa individualnim poljoprivrednicima. U strukturi poljoprivrednih gazdinstava 55,6% gazdinstava je sa individualnim poljoprivrednicima, a 9,0% je aktivno van svog gazdinstva. U strukturi mešoviti gazdinstava 28,8% gazdinstava je sa individualnim poljoprivrednicima, a 30,4% sa aktivnim van svog gazdinstva. Ovi rezultati ukazuju da je kod

poljoprivrednih i mešovitih gazdinstava Vojvodine prisutna znatna aktivnost poljoprivrednika. (Čobanović, Petrović, 2006)

Tabela 14. Članovi gazdinstva prema aktivnostima i izvorima prihoda Vojvodine prema popisu 2002. godine

Aktivnost	Gazdinstva				
	Poljoprivredna	Nepoljopriv.	Mešovita	Bez prihoda	Ukupno
Individualni poljoprivrednici	61.497	-	27.321	-	88.818
Aktivni van svog gazdinstva	9.971	157.980	28.832	2.832	199.615
Sa ličnim prihodom	108	103.685	10.827	414	115.034
Izdržavani	38.935	141.763	27.681	8.011	216.390
U inostranstvu do godinu dana	12	565	159	28	764
Ukupno	110.523	403.993	94.820	11.285	620.621

(Izvor: Popis stanovništva, poljoprivredna gazdinstva prema aktivnosti i izvorima prihoda, Poljoprivrede, Knjiga 2, Beograd 2004.)

POLJOPRIVREDA I ŠUMARSTVO KAO FAKTORI RURALNOG RAZVOJA

Na sastanku ekspertskih grupa na projektu „Danube-Serbia“, 14.09.2006, Beograd, saopšten je i potprojekat „Poljoprivreda, šumarstvo i ribarstvo“ autora: prof. dr Snežane Oljače i Matthev Brown. Iz tog saopštenja preuzeti su značajni podaci i stavovi autora o stanju i razvoju poljoprivrede, pre svega u Podunavskom basenu.

Poljoprivreda je veoma značajna privredna grana za Srbiju, a pogotovo za Vojvodinu, žitnicu zemlje. Razlozi značajnosti:

- Zapošljava, direktno i indirektno veliki broj stanovnika
- Osigurava ishranu stanovništva (strateški minimum hrane u slučaju konfliktnih situacija i poremećaja političke i ekonomske ravnoteže)
- Značajan izvoznik
- Najvažniji činilac ruralnog razvoja
- Osigurava ekološku ravnotežu

Udeo poljoprivrede u nacionalnom dohotku je 21%, a u izvoznom bilansu 26%. (Lazić, V, 2007)

Struktura i veličina farmi je nepovoljna sa gledišta savremene poljoprivredne proizvodnje. Prosečna veličina farme je 2,37 ha, u Vojvodini je nešto veća, oko 3,5 ha. Samo 5,5% poljoprivrednika obrađuje posed veći od 10 ha. (Lazić, V, 2007)

Proizvodnja povrća, voća i grožđa je sezonskog karaktera, a koristi se tokom cele godine. Naše Ministarstvo poljoprivrede subvencionise podizanje plastenika i staklenika radi vansezonske proizvodnje svežeg povrća, kao i izgradnju odgovarajućih skladišta – hladnjača za čuvanje sezonskih plodova. Tako se zadovoljavaju potrebe stanovništva i turista preko cele godine, a preostaje i za izvoz.

Pošumljenost je 27% od ukupne površine Srbije. Najzastupljenije i najznačajnije vrste drveća su hrast i bukva. Udeo šuma dobrog kvaliteta (visoke šume je 45,5% od ukupne površine pod šumama). U Vojvodini je samo 8% ukupne površine pod šumama, uglavnom poplavnim sa topolom i vrbom.

U Vojvodini je prisutna eolska erozija koja odnosi i premešta plodno zemljište. Rušenjem brojnih salaša i sečom drveća koje ih je okruživalo, ravnica je ogoljena, bez „vetrobrana“, pogotovo za severac i jugoistočni vetar, košavu. I drvoredi drumskih dudova koji

su bili neka vrsta vetrozaštitnih pojaseva, posečeni su. Rešenje je u podizanju vetrozaštitnih pojaseva, pogotovo u južnom Banatu. (Lazić, V, 2007)

Ribarstvo postaje značajna privredna delatnost u Srbiji, pogotovo u Vojvodini. Ukupna površina šaranskih ribnjaka se procenjuje na 12.000 ha. Broj većih ribnjaka je oko 80. Prinos ribe u poluintenzivnim ribnjacima je 600 do 700 kg/ha, a u intenzivnim ribnjacima 1.500 kg/ha. (Lazić, V, 2007)

Poljoprivreda je jedan od zagađivača životne sredine. Razlozi:

- neogovarajuća đubrišta i oprema za izuzimanje i primenu čvrstih i tečnih organskih đubriva odnosno stajnjaka i osoke.
- otpadne vode sa farmi svinja i mlečnih krava
- otpadne vode prerađivačke industrije, kao što su šećerane, uljare, klanice...
- nestručna primena pesticida i bacanje ispražnjene ambalaže pesticida, najčešće u kanale, što rezultira zagađenjem površinskih i podzemnih voda
- nestručna primena đubriva rezultira zagađenjem površinskih i podzemnih voda nitritima.

Divlje deponije raznorodnog otpadnog materijala zagađuju i ruže životnu sredinu, kako u ruralnim, tako i u urbanim sredinama, što ne odgovara ni turizmu neke ruralne regije. Saveti i molbe da ovo ružno činjenje prestane, nije pomoglo, zato ne preostaje ništa drugo nego preduzimanje kaznenih mera za zagađivače. (Lazić, V, 2007)

PODSTICAJNA SREDSTVA ZA UNAPREĐENJE SELA

U 2006. godini je doneta Uredba za korišćenje podsticajnih sredstava za unapređenje sela. Ovde će biti prikazani osnovni delovi Uredbe iz 2006. godine:

Pravo na korišćenje podsticajnih sredstava su imali:

1. fizička lica
2. poljoprivredne zadruge
3. udruženja građana
4. jedinice lokalne samouprave

Bila su raspisana četiri konkursa:

1. Podsticajna sredstva za unapređenje proizvodnje i plasmana poljoprivrednih proizvoda
2. Podsticajna sredstva za obnovu i jačanje seoske infrastrukture
3. Podsticajna sredstva za razvoj i promociju ruralnih oblasti, zaštitu životne sredine i seoskih predela
4. Podsticajna sredstva za razvoj i promociju organske proizvodnje

Tabela 15. Opštine marginalnih područja

1.	Nova Crnja	14.	Soko banja	27.	Kaćanik	40.	Novi Pazar
2.	Žitište	15.	Knjaževac	28.	Štrpce	41.	Raška
3.	Sečanj	16.	Svrljig	29.	Prizren	42.	Sjenica
4.	Beočin	17.	Bela Palanka	30.	Opolje	43.	Prijepolje
5.	Irig	18.	Gadžin Han	31.	Gora	44.	Nova Varoš
6.	Alibunar	19.	Pirot	32.	Dečani	45.	Ivanjica
7.	Kovin	20.	Babušnica	33.	Peć	46.	Priboj
8.	Kladovo	21.	Dimitrovgrad	34.	Istok	47.	Čajetina
9.	Kučevo	22.	Crna Trava	35.	Zubin Potok	48.	Užice
10.	Majdanpek	23.	Surdulica	36.	Zvečan	49.	Bajina Bašta
11.	Žagubica	24.	Bosilegrad	37.	Leposavić		
12.	Bor	25.	Trgovište	38.	Kuršumlija		
13.	Boljevac	26.	Preševo	39.	Tutin		

(Izvor: Lazić, V, 2007)

U 2006. godini 49 opština uvršteno je u marginalna područja (Tabela 15). Ove opštine, kao marginalne, dobijale su veći procenat bespovratnih sredstava kod učešća na četiri raspisana konkursa. (Lazić, V, 2007)

Kada se radi o ruralnom razvoju, ruralnom turizmu, tri su konkursa za podsticajna sredstva posebno značajna: 2, 3. i 4.

- Konkurs 2: *Podsticajna sredstva za obnovu i jačanje seoske infrastrukture*

Ruralni turizam uveliko zavisi od seoske infrastrukture. Zato su sredstva za obnovu i jačanje seoske infrastrukture od izuzetne važnosti (tabela 16). Da li su lokalne samouprave konkurisale na ova sredstva? Da li su nedostajala vlastita sredstva u visini 40 odnosno 50%? (Lazić, V, 2007)

Tabela 16. Elementi podsticajnih sredstava po konkursu 2.

Namena sredstava	Pravo na konkurs imaju	Bespovratna sredstva	
		Marg. pod.	Ostalo
2.1.1. Pojačavanje elektro mreže	Lokalna samouprava	do 60%	do 50%
2.1.2. Izgradnja, popravka i uređenje atarskih puteva			
2.1.3. Izgradnja i dogradnja vodovodne mreže			
2.1.4. izgradnja i dogradnja kanalizacione mreže			
2.1.5. popravka i adaptacija seoskih domova			
2.1.6. Izgradnja i opremanje centra za razvoj sela i resursnih centara za razvoj sela, biznis inkubatora i slično	Lokalna samouprava, udruženje građana i poljoprivredna zadruga		

(Izvor: Lazić, V, 2007)

- Konkurs 3: *Podsticajna sredstva za razvoj i promociju ruralnih oblasti, zaštitu životne sredine i seoskih predela*

Najdirektniji uticaj na ruralni turizam ima konkurs 3. jer podsticajna sredstva iz ovog konkursa služe za razvoj i promociju ruralnih oblasti, zaštitu životne sredine i seoskih predela. (tabela 17)

Tabela 17. Elementi podsticajnih sredstava po konkursu 3.

Namena sredstava	Pravo na konkurs imaju	Bespovratna sredstva	
		Marg. pod.	Ostalo
3.1.1. Dogradnja i adaptacija objekata i nabavka opreme na gazdinstvima za bavljenje agro, eko, ruralnim i drugim oblicima turizma	Fizičko lice, lokalna samouprava, udruženje građana i poljoprivredna zadruga	do 50%	do 40%
3.1.2. Dogradnja i adaptacija objekata i nabavka opreme za bavljenje tradicionalnim zanatima	Fizičko lice, lokalna samouprava, udruženje građana i poljoprivredna zadruga	do 50%	do 40%
3.2.1. Promovisanje i zaštita lokalnih proizvoda	Fizičko lice, lokalna samouprava, udruženje građana i poljoprivredna zadruga	do 60%	do 50%
3.2.2. Aktivnosti koje se odnose na očuvanje seoske zajednice i promovisanje ekonomskih, kulturnih, socioloških, običajnih i drugih osobenosti kraja i sela	Fizičko lice, lokalna samouprava, udruženje građana i poljoprivredna zadruga	do 60%	do 50%
3.3.4. Uspostavljanje demonstracionih	Fizičko lice, lokalna samouprava,		

farmi, prirodnih i turističkih kapaciteta namenjenih edukaciji poljoprivrednika i savetodavaca	udruženje građana i poljoprivredna zadruga	do 50%	Do 30%
--	--	--------	--------

(Izvor: Lazić, V, 2007)

- Konkurs 4.: *Podsticajna sredstva za razvoj i promociju organske proizvodnje*

Za ruralni turizam bitan je i konkurs 4 koji je za osnovu imao Zakon o organskoj proizvodnji i organskim proizvodima, kojim se uređuje proizvodnja poljoprivrednih i drugih proizvoda metodama organske proizvodnje, prerada, skladištenje, transport, obeležavanje, deklarisanje i promet organskih proizvoda, i davanje sertifikata i resertifikata za organske proizvode, kao i druga pitanja od značaja za organsku proizvodnju.

Tabela 18. Elementi podsticajnih sredstava po konkursu 4.

Namena sredstava	Pravo na konkurs imaju	Bespovratna sredstva	
		Marg. pod.	Ostalo
4.1.1. Promovisanje i zaštita organskih lokalnih proizvoda	Fizičko lice, lokalna samouprava, udruženje građana i poljoprivredna zadruga	do 50%	do 50%
4.2.1. Podrška na edukaciji seoskog stanovništva za planiranje i sprovođenje projekata u oblasti organske proizvodnje	Fizičko lice, lokalna samouprava, udruženje građana i poljoprivredna zadruga	do 50%	do 40%
4.2.2. Uspostavljanje i podrška uspostavljanju demonstracionih organskih farmi, preradnih i turističkih kapaciteta namenjenih za edukaciju poljoprivrednika i savetodavaca u oblasti organske proizvodnje	Fizičko lice, lokalna samouprava, udruženje građana i poljoprivredna zadruga	do 50%	
4.2.3. Podrška regionalnoj saradnji i mobilnosti naprednih organskih farmera i njihovih udruženja (poseta naprednim organskim farmerima, izložbama i sajmovima organske proizvodnje u drugim krajevima zemlje i u inostranstvu)	Lokalna samouprava, udruženje građana i poljoprivredna zadruga	do 50%	do 40%
4.3.1. Podrška primeni dobre poljoprivredne prakse – uspostavljanje organske biljne proizvodnje (farme u periodu konverzije odnosno prelaska sa konvencionalne na organsku proizvodnju)	Fizičko lice – poljoprivrednici koji su upisani u Registar poljoprivrednih gazdinstava i poljoprivredna zadruga	- 100 €/ha ratarstvo - 150 €/ha hortikultura i voćarstvo	
4.3.2. Podrška primeni dobre poljoprivredne prakse – uspostavljanje organske stočarske proizvodnje (farme u periodu konverzije – prelaska sa konvencionalne na organsku proizvodnju)	Fizičko lice – poljoprivrednici koji su upisani u Registar poljoprivrednih gazdinstava i poljoprivredna zadruga	- 100 €/grlo krupne stoke - 20 €/grlo sitne stoke - 1 €/grlo živine	
4.3.3. Podrška organskoj sertifikaciji	Fizičko lice, lokalna samouprava, udruženje građana i poljoprivredna zadruga	Do 50% troškova	

(Izvor: Lazić, V, 2007)

MEĐUZAVISNOST POLJOPRIVREDE I TURIZMA

Mnoge studije ruralnog razvoja skoncentrisane su, upravo, na to kako privući turizam i druge delatnosti u agrarna područja. Ovakva konstatacija potvrđuje sazrevanje ljudske svesti o neophodnosti rešavanja brojnih problema ruralnih sredina. Jasno je da se ruralni turizam bazira na ruralnim karakteristikama; ipak, nije u potpunosti jasno kako je povezan sa poljoprivredom. Da li su ove međupovezanosti od obostrane koristi? Odnosno, da li ruralni turizam obezbeđuje poljoprivrednim proizvođačima dodatni izvor finansiranja za nastavak njihove poljoprivredne aktivnosti, ili je ovo drugo važan ili čak neophodan element ruralnog turizma? Da li poljoprivredna dobra sa ruralnim turizmom uživaju u raznovrsnijem privređivanju i vode svoj biznis efikasnije nego firme sa samo jednom privrednom delatnosti? (Fleischer, Tschechnik, 2005)

Potrebno je utvrditi razliku između poljoprivrednog turizma i ruralnog turizma. Nilson (2002), u svom radu o poljoprivrednom turizmu, ga definiše kao podgrupu ruralnog turizma. Prema Nilsonu, ruralni turizam se zasniva na ruralnom okruženju uopšte, dok se poljoprivredni turizam zasniva na poljoprivrednom dobru i proizvođaču. To znači da u okvirima ruralnog turizma, poljoprivredno turističko preduzeće je više povezano sa poljoprivredom nego drugi oblici ruralnih turističkih operacija. Clarke (1996) objašnjava dalje i tvrdi da postoji razlika između turizma na poljoprivrednom dobru i poljoprivrednog turizma. Ako je smeštaj izmešten iz poljoprivrednog okruženja, onda se radi o „poljoprivrednom turizmu“, dok „turizam na poljoprivrednom dobru“ znači da su poljoprivredno okruženje i njegova suština inkorporirani u proizvod (npr. učešće u poljoprivrednim radovima, vožnja traktorom, berba proizvoda).

Farmeri koji su uključeni u turizam i poljoprivrednu proizvodnju mogu da se uspešnije bave ovim prvim i da tako dobiju podsticaj da nastave da se bave poljoprivrednim aktivnostima. Poljoprivredni problemi su dali veliki podsticaj farmerima i kreatorima poljoprivredne politike da traže alternativne aktivnosti, među njima i turizam (Illbery, Bowler, Clark, Crockett & Shaw, 1998). Diversifikacija poljoprivrednih aktivnosti na turizam je, u nekim slučajevima, ispunila očekivanja, dok u drugim regionima nije; ovo pitanje je bilo tema mnogih radova.

Pitanje koje izaziva više rasprava u literaturi je da li turizam i poljoprivreda dele ili se takmiče oko resursa i infrastrukture. Jedna studija na Srednjem Istoku (Hermans, 1981) i u Finskoj i na Karipskim ostrvima (Izveštaj sa simpozijuma o poljoprivredi i turizmu) obezbedili su dokaze da se ova dva sektora takmiče oko radne snage i zemlje. Ipak, Fox i Cox (1992) su primetili da razvoj turizma poboljšava razvoj infrastrukture, a samim tim doprinosi poljoprivrednom sektoru.

ZNAČAJ KOMPLEMENTARNOG RAZVOJA AGRARA I RURALNOG TURIZMA

Jedan od najvažnijih segmenata u okviru turističkog proizvoda turizma na selu, posebno u nedovoljno razvijenim područjima, jeste bavljenje turizmom u okviru poljoprivrednih gazdinstava. Strategija razvoja individualnih poljoprivrednih gazdinstava sa ciljem njihovog efikasnijeg uklapanja u koncept ruralne ekonomije, nalazi odgovarajuće mesto u turizmu animiranjem postojećeg prirodnog, kulturnog i radnog potencijala. Bitna prednost razvoja ovog vida turizma ispoljava se u obezbeđivanju prihoda seoskim područjima uz minimalno investiranje, podizanje efikasnosti rada i kvaliteta proizvoda, stalnim promenama i prilagođavanjima potrebama tržišta, oživljavanju socijalne strukture i autentičnih seoskih kulturnih vrednosti (običaji, gostoljubivost, seoska arhitektura, način ishrane, odevanje, folklor, tradicionalno stvaralaštvo, kultura rada, itd.). (Vujičić, 2003) Na taj način se iskorišćava mogućnost povećanja dohotka lokalnog stanovništva na bazi nepoljoprivrednih aktivnosti. Izvestan broj aktivnih poljoprivrednika se može posvetiti u budućnosti isključivo ruralnom turizmu. Razvoj ruralnog turizma nosi sa sobom i pozitivan proces zapošljavanja izvesnog broja ljudi, prvenstveno mlađih. To može pružiti osnove za zaustavljanje depopulacije mnogih

ruralnih područja. (Đekić, 2001) Ruralni turizam je pogodan alat za revitalizaciju ruralnih oblasti i za osiguranje njihove održive budućnosti (sa kreativnim radom, sa postojanim servisom, sa održavanjem farmi, sa pejzažima i prirodnom konzervacijom ili održavanjem ruralnih umetničkih dela kao turističkom atrakcijom). (Reckoska, 2003)

Razvoj ruralnog turizma jedna je od novijih komponenti korišćenja ruralnog prostora. Ovaj segment turizma omogućava unovčavanje prirodnih prednosti ruralnih područja. Specifične vrednosti ruralnih područja treba da budu očuvani biodiverzitet, kvalitet vode i vazduha, pošumljenost, kao i eliminisanje buke. Uvećanje značaja kvaliteta korišćenja slobodnog vremena uticaće na uvećanje tražnje turista za nedovoljno urbanizovanim područjima, kao i konkurentnosti ponude iz domena ruralnog turizma.

Ponuda sa ruralnih područja ne bi trebala da se odnosi samo na poljoprivredne proizvode, već i na usluge vezane za korišćenje godišnjeg odmora i slobodnog vremena urbanog stanovništva. U veku koji je tek otpočeo bitna komponenta kvaliteta života biće upravo kvalitet korišćenja slobodnog vremena. Pre realizovanja projekata razvoja ruralnog turizma mora da se izvrši procena njihove profitabilnosti i rizika koji mogu uslediti. Da li će se graditi novi smeštajni kapaciteti ili će se turističke usluge pružati u okviru porodičnih kuća zavisi od ekonomskih faktora. Komplementarni razvoj agrara i ruralnog turizma obezbeđuje efikasno poslovanje i jedne i druge delatnosti.

Interakcijske veze između agrara i ruralnog turizma mogu biti veoma snažne. Pre svega, može se koristiti rad članova mešovitih domaćinstava. Ženska radna snaga se u pojedinim ruralnim sredinama, naročito u onima gde u poljoprivrednom stanovništvu dominira žensko stanovništvo, može potpuno posvetiti delatnosti ruralnog turizma. Ukoliko postoje adekvatni uslovi razvoja ruralnog turizma, neka domaćinstva će se potpuno preorijentisati na pružanje usluga iz ove oblasti. Tako ruralni turizam za jedno ruralno domaćinstvo može biti dopunska, a za drugo osnovna delatnost. (Đekić, 2001)

Jedan deo proizvodnje sa zemljoradničkih gazdinstava se može direktno usmeravati ka turističkoj tražnji. Prednost takvog načina plasmana poljoprivrednih proizvoda i zadovoljenja tražnje turista za hranom je u minimiziranju transportnih troškova. Najpovoljnija situacija je ako zemljoradnik svoje proizvode realizuje kroz sopstvenu turističku delatnost. Niža cena hrane smanjuje ukupnu cenu turističkog boravka, što dalje vodi povećanoj tražnji u ruralnom turizmu. Naravno, ne može ukupna tražnja za hranom vezana za ruralni turizam biti zadovoljena sa lokalnog područja, već najveći deo te tražnje. Turističkoj potrošnji su namenjeni pre svega povrće, voće, žitarice, meso, vino. Agrarna proizvodnja treba da zadovolji potrebu turista za kvalitetnom i biološki vrednom hranom. Osim toga, usklađen razvoj agrara i ruralnog turizma osnova je ekonomske racionalnosti poslovanja u ovim delatnostima. Komplementaran razvoj agrara i ruralnog turizma obezbeđuje optimalno korišćenje radne snage i turističkih kapaciteta, sigurnost plasmana agrarne proizvodnje, smanjenje troškova u delatnosti ruralnog turizma i revitalizaciju i stabilnost razvoja ruralnih područja.

UTICAJI TURIZMA NA TRANSFORMACIJU RURALNOG PROSTORA

Moguće je razlikovati tri bazna tipa uticaja turizma na transformaciju ruralnog prostora. *Prvi tip* se sreće u zonama visoke turističke koncentracije, jer određene aktivnosti nije moguće upražnjavati osim na veoma ograničenom, za to pogodnom prostoru. To je najčešće posledica prirodnih uslova i pogodnosti kao i odgovarajuće opreme. U pojedinim primorskim i planinskim selima, ovi faktori dovode do izuzetno visoke koncentracije turističke opreme i turista. Ovakvo stanje može dovesti do komplementarnog odnosa između turizma i poljoprivrede, ali i do kolizije. U ekstremnim slučajevima turizam može dovesti do skoro potpunog napuštanja poljoprivrede od strane lokalnog stanovništva i njihovo uključivanje u turističke delatnosti (iako se ovo najčešće tretira kao negativan efekat turizma, može se postaviti i teza da je ova totalna konverzija ipak bolje rešenje nego potpuna depopulacija

određenih ruralnih regija koja bi se odigrala bez turističke funkcije). U zonama visoke turističke koncentracije, poljoprivredna aktivnost može biti snažno poremećena turističkom funkcijom, bilo da većina seljaka potpuno napušta poljoprivredu i orijentiše se na turizam, bilo da se samo manji deo vremena posvećuje poljoprivredi a ostatak nepoljoprivrenim delatnostima.

U drugom slučaju turistička funkcija ima umeren i komplementaran uticaj, jer utiče na održavanje poljoprivredne aktivnosti. Za seljake poljoprivreda ostaje dominantna aktivnost, dok se turizam javlja kao dopunski izvor prihoda i sezonska aktivnost (iznajmljivanje soba, povećana prodaja lokalnih poljoprivrednih proizvoda turistima i slično).

U trećem slučaju turistička funkcija se slabo manifestuje, odnosno ona ima sekundaran, pomoćni karakter i ne utiče na značajniju transformaciju sredine, odnosno na sadržaj, organizaciju i uređenje datog prostora. Turizam obezbeđuje komplementarne prihode i ne vrši ozbiljniji uticaj na poljoprivredu kao bazičnu aktivnost u ruralnom prostoru. (Čomić, 2003)

KVALITET USLUGA U RURALNOM TURIZMU

U današnje vreme pojam kvaliteta se postavlja kao temeljna odrednica uspešnosti poslovanja i razvoja. S obzirom na složenost turističke delatnosti, kao i na veliki broj usluga koje predstavljaju njenu osnovu, izuzetno je važno povezati strategiju i politiku razvoja ruralnog turizma i shodno tome uočiti one elemente koji su važni za upravljanje kvaliteta u njegovom razvoju.

Uspostavljanje kvaliteta je ključni zahtev za zadovoljavanje potreba posetilaca koji za uzvrat treba da obezbedi poslovnu prednost na sve konkurentnijem tržištu. Koncept integrisanog menadžmenta kvaliteta (IQM) se tek od skora primenjuje u turističkoj industriji, prvobitno kroz seriju projekata sponzoriranih od strane Evropske Komisije koji su se fokusirali na urbani, obalni i ruralni turizam. IQM ima ključnu ulogu u poboljšanju konkurentskih pozicija sektora ruralnog turizma, dok u isto vreme štiti društveni i kulturni identitet i identitet životne sredine. (Hall, Roberts, Mitchell, 2003)

AKCIJA POSTIZANJA KVALITETA U RURALNOM TURIZMU

Težnja za kvalitetom u svim aspektima proizvoda ruralnog turizma se ne razlikuje od iste u bilo kom drugom sektoru turističke industrije. Svi turistički rukovodioci, bez obzira na sektor u kome rade, su svesni takmičarske prirode turističke poslovne sredine. Oni takođe moraju biti svesni važnosti za određivanje potreba mušterija i da u isto vreme obezbede visok kvalitet usluga i proizvoda da bi zadovoljili njihove zahteve. Kako Go i Govers (2000) naglašavaju, destinacije su sve više zavisne od isporuke kvalitetnih usluga i proizvoda, a tamo gde su potrebe mušterije i poslovni ciljevi neodvojivi, svako preduzeće na određenoj destinaciji mora da se posveti zadovoljavanju potreba mušterije. Kvalitet je postao glavni interes privatnih i javnih operatera u sve širem globalnom tržištu.

Većina istraživanja kvaliteta turizma se fokusira na kvalitet usluge u sektoru ugostiteljstva i posebno na merenje mušterijine percepcije kvaliteta. Malo u literaturi ima o integraciji kvaliteta u sve vidove turističkih preduzeća; npr: postizanje kvaliteta u marketingu, proizvodne inovacije, smeštaj, manifestacione i rekreativne mogućnosti. Bez pažnje posvećene integraciji kvaliteta u sve aspekte planiranja, upravljanja i procenjivanja turističkih proizvoda, malo je verovatno da će se iskustvo posetilaca poboljšati.

U Velikoj Britaniji, opredeljenje Vlade da poboljša kvalitet turizma je signalizirano u njenoj prvoj, pionirskoj turističkoj strategiji, pri čemu se založila da pomogne turističkoj industriji da se pretvori u takvu vrstu industrije koja postavlja kvalitet u srce svega što radi (Odeljenje kulture, medija i sporta, 1999). U Velsu takođe, kvalitet se posmatra kao najvažniji činilac razvoja i održivosti turističke industrije prve klase u 21. veku. Kvalitet je pri tome jedan od četiri ključna principa na kome se bazira Velška turistička organizacija, zajedno sa održivošću, konkurentnošću i partnerstvom.

Kvalitet se posebno snažno vezuje za četiri cilja strategije ruralnog turizma:

1. održavanje i povećanje dostupnosti i kvaliteta zapošljavanja u preduzećima ruralnog turizma
2. obezbeđivanje da je visok kvalitet očekivanja posetilaca u seoskoj sredini dostupan svima
3. održavanje i poboljšanje kvaliteta ruralne sredine
4. širenje koristi koju donosi turizam kroz ruralne zajednice

Strategija ruralnog turizma zahteva *integrisani* pristup postizanju ovih ciljeva, prepoznavanje da se oni međusobno pojačavaju i da se mnoge akcije mogu preduzeti da bi se

postigli pojedinačni ili pak celokupni ciljevi postizanja kvaliteta u ruralnom turizmu. (Štetić, 2007)

U srcu rasprave o kvalitetu ruralnog turizma je mišljenje da se moraju osmisliti standardi na osnovu kojih će se meriti učinkovitost preduzeća i pojedinaca radi zadovoljstva mušterija. Mušterije treba da budu bolje informisane o pojedinačnim ruralnim mogućnostima i posebnim razvojnim i menadžment standardima koji su potrebni radi postizanja kvalitetnog, održivog proizvoda (Page i Getz, 1997). Ruralni proizvodi, posebno smeštaj i atrakcije, se često uključuju u sistem ocenjivanja koji ima za cilj da ponudi mušterijama objektivnu procenu standarda kvaliteta. Takođe je bilo pokušaja da se uvede poseban sistem ocenjivanja ruralnog smeštaja. Velški turistički odbor je 1980-ih razvio posebnu šemu koja je bila kombinacija minimalnih standarda smeštaja i usluga i obaveznog perioda obuke koja je kao takva pokrivala niz tema uključujući usluge, pravne aspekte poslovanja i marketing.

Međutim, ipak ima poteškoća pri kreiranju i implementaciji jedinstvenih standarda kvaliteta u sektoru kao što je ruralni turizam. Naime, teško je, ako ne i nemoguće, uporediti kvalitet usluga i objekata koje nudi npr. neka farma ili gostionica sa uslugama koje nudi seoski motel ili zamak. (Roberts, Hall, Mitchell, 2003)

INTEGRISANI MENADŽMENT KVALITETA U TURIZMU

Najveći broj definicija prikazuje menadžment kao složen proces usmeravanja grupe ljudi u izvršavanju određenih poslova i zadataka radi postizanja, unapred utvrđenih zajedničkih ciljeva, pri čemu ovaj proces obuhvata više različitih podprocesa, kao što su: planiranje, organizovanje, kontrola itd.

Koncept IQM-a se pojavio u teoriji menadžmenta 1980-ih godina. To je način udovoljavanja ciljeva organizacija poboljšanjem doživljaja potrošača u odnosu na proizvod ili uslugu koja im se nudi. To je u vezi sa efektivnom korisnošću novčanih sredstava, i nivoom učešća i zadovoljstva ljudi u organizaciji. Koncept IQM-a sledi ovaj pristup ali mnogo šire i fleksibilnije. To se prepoznaje u tome da organizacija može da ima širok opseg ciljeva, i da treba da prilazi njima na jedan integralan način.

Proširenje principa integrisanog menadžmenta kvaliteta (IQM) koji je tako popularan kod proizvodnog sektora, uvelo je menadžment kvaliteta kao sredstvo koje ima potencijal da pomogne menadžerima ruralnih destinacija da postignu svoje ciljeve višeg lokalnog prihoda i zaposlenja u oblasti turizma, dok u isto vreme obezbeđuje da životna sredina, kultura i kvalitet života lokalnog stanovništva ne budu uništeni od strane samog turizma.

Evropska Komisija je inicirala seriju projekata kasnih 1990-tih radi razvijanja strateških smernica zasnovanih na praktičnom iskustvu radi poboljšanja integrisanog menadžmenta kvaliteta u turističkim destinacijama. Radna definicija integrisanog menadžmenta kvaliteta korišćena u tim projektima glasi „... pristup upravljanju turističkom destinacijom koji se fokusira na tekuće procese poboljšanja zadovoljstva posetilaca, dok u isto vreme traži načine poboljšanja lokalne privrede, životne sredine i kvaliteta života lokalne zajednice“. Projekti su proučavali obalni, ruralni i urbani turizam kroz seriju studija dobrih i pozitivnih primera. Projekat izveštava da kvalitet postoji samo da bi potvrdio da proizvod ili usluga zadovoljava zahteve i očekivanja mušterije i naglašava da pojedinačni elementi strategije ruralnog turizma bazirani na standardima kvaliteta se moraju zasnivati na potpunom razumevanju potreba i želja mušterije.

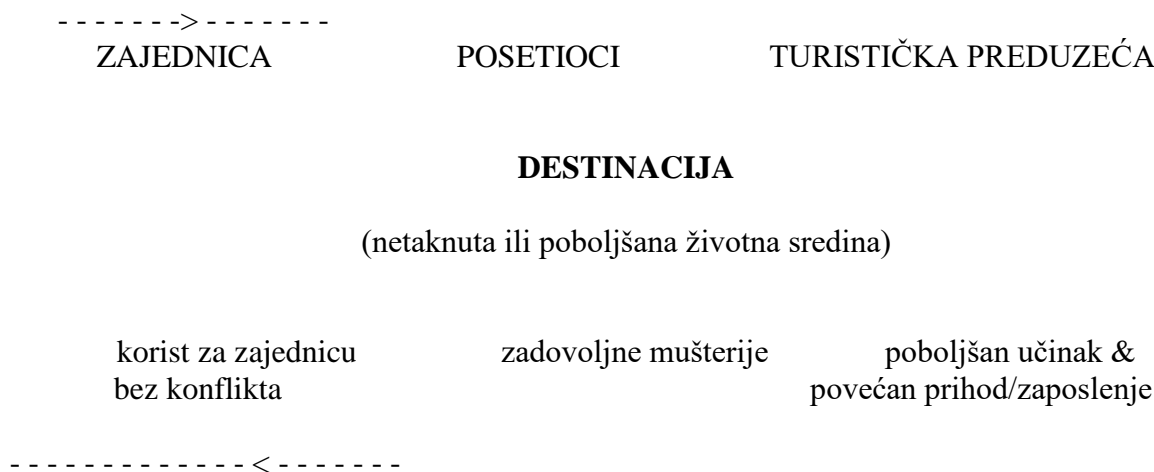
Dva ključna elementa pristupa IQM-a su:

1. Usredsređivanje na posetioce, poboljšavanjem kvaliteta svega onoga što se nudi posetiocu, zadovoljenje njihovih potreba i uticanje na njihove aktivnosti, u toj meri da se posetioci ponovo vrate i preporučite destinaciju drugima.
2. Uključivanje lokalne zajednice i lokalnih turističkih preduzeća u menadžment destinacije, kao učesnika i kao potrošača u menadžment procesu. (WTO, 2004)

Može se čak i tvrditi da nema ničeg novog u pokušaju da se postignu ovi dupli ciljevi poboljšanja zadovoljstva posetioca i uključivanja lokalnih zajednica u procese razvoja turizma: ono što izdvaja IQM je integrirana priroda procesa, dok ima primera uspešnosti u podizanju kvaliteta pojedinačnih elemenata ruralnog turizma u Britaniji, IQM teži da u isto vreme poboljša kvalitet čitavog niza elemenata na integriran način unutar same destinacije. Ovde spadaju:

- marketing i komunikacija
- dobrodošlica, orijentacija i informacije pružene posetiocu
- smeštaj
- lokalna proizvodnja i gastronomija
- turističke atrakcije i manifestacije
- rekreacija
- životna sredina i infrastruktura (Roberts, Hall, Mitchell, 2003)

Sledeća šema demonstrira proces integriranog menadžmenta kvaliteta na destinacijama ruralnog turiste, ilustrujući tri ključna elementa samog procesa (zajednica, posetioci i turistička preduzeća) i korisne rezultate tog procesa.

Skica 1. Proces integriranog menadžmenta kvaliteta
(Izvor: Roberts, Hall, Mitchell, 2003)

Integrirani menadžment kvaliteta u ruralnom turizmu je osmišljen da bude sveobuhvatan koncept, koji se odnosi i na interna, operativna i menadžment pitanja specifična za pojedinačna preduzeća dok u isto vreme dotiče šire aspekte društvenih, kulturnih uticaja i uticaja životne sredine.

Glavni principi IQM-a, koji, kada se posmatraju zajedno, nude šematski plan održivog razvoja ruralnog turizma koji se zasniva na zadovoljavanju, ako ne i prevazilaženju očekivanja posetilaca.

Tabela 19: Glavni principi integriranog menadžmenta kvaliteta

1. Integracija	briga za kvalitetom i menadžment tehnikama čiji je cilj njegovo postizanje i koji bi trebao biti integriran u sve turističke funkcije destinacije
2. Autentičnost	posetioci traže i cene pravo iskustvo. Kvalitet turističkog iskustva ne treba da bude potcenjen ili fabrikovan
3. Osobenost	postizanje kvaliteta treba da se bavi uvođenjem

	specijalnih, osobenih karakteristika u jednu destinaciju
4. Tržišni realizam	menadžment kvaliteta treba da se bazira na informisanoj i realističnoj proceni potencijala koju neka oblast ima na tržištu, na taj način identifikujući prednosti i osiguravajući da se iste ne istroše
5. Održivost	ruralni predeli često imaju krhke pozicije i male zajednice podložne saobraćajnim problemima. Međutim, posetioци sve više traže neiskvarene predele-proces uspostavljanja kvaliteta mora se pozabaviti upravljanjem uticaja turizma
6. Oriјentacija ka potrošačima	menadžment kvaliteta se bavi približavanjem posetiocu, razumevanjem njihovih potreba i utvrđivanjem da li su se one uopšte zadovoljile
7. Sveobuhvatnost	kvalitet ne treba da se primeni samo na nekoliceinu-dobro iskustvo se mora obezbediti svim posetiocima, posebno onim sa posebnim potrebama
8. Pažnja posvećena detaljima	budite kreativni, ali takođe obratite pažnju na detalje-obezbedite dovoljno informacija, proverite ponudu, obezbedite dodatne usluge
9. Racionalizacija	mali broj dobrih inicijativa je bolji nego mnogo loših. Aktivnosti koje su lošeg kvaliteta treba da nestanu ili da se kombinuju u jači, održivi proizvod
10. Partnerstvo	dobro je sarađivati, a partnerstvo je neophodno za uspeh. Kvalitet se ne može postići kao solo projekat-turistička preduzeća/organizacije i grupe zajednica treba da rade zajedno

(Izvor: Roberts, Hall, Mitchell, 2003)

Kvalitet u turizmu podrazumeva da svi delovi ukupne turističke ponude, odnosno turističkog proizvoda zadovoljavaju kriterijume kvaliteta. U turizmu je upravljanje kvalitetom dosta otežano zbog niza postojećih faktora, pa se o tom posebno mora voditi računa pri kreiranju sistema menadžmenta kvaliteta na nivou turističke destinacije ruralnog turizma.

INTEGRISANI MENADŽMENT KVALITETA U RURALNOM TURIZMU

Ruralni turizam je selektivan oblik turizma koji sve više dobija na značaju u kontekstu ekološke dimenzije čoveka i prostora i rastuće svesti o neophodnosti održivog razvoja. Turistička atraktivnost ruralnih prostora je višestruka i kompleksna. Ona se ne iscrpljuje njihovim prirodno-rekreativnim agensima, već se neminovno nadograđuje socio-kulturnim i etnološkim komponentama. Upraznjavati ruralni turizam u velikoj meri znači privremeno se prikloniti seoskom načinu života i stilu življenja. Radi se o autentičnom doživljaju kvalitativno drugačije sredine. Ova autentičnost doprinosi izvornoj turističkoj atraktivnosti i korespondira sa potrebama, željama, zahtevima i očekivanjima korisnika, odnosno određenih tržišnih segmenata. Objektivni potencijali i realne razvojne perspektive ruralnog turizma, nameću savremeni, menadžerski pristup u čijem je središtu korisnik usluga, odnosno stepen ispunjenosti njegovih potreba, želja, zahteva, očekivanja. (Kosar, Rašeta, 2003)

Osnova integrisanog menadžmenta kvaliteta u ruralnom turizmu ima četiri ključna elementa:

1. *Zadovoljstvo turiste* – koje se primarno sastoji od redovne kontrole nivoa zadovoljstva sa službama u destinaciji i poboljšanje kvaliteta usluga koje se obezbeđuju u turizmu, zadovoljavanje njihovih potreba i uticaj na njihove aktivnosti tako da ponovo dođu i/ili destinaciju ruralnog turizma preporučite drugima.
2. *Zadovoljstvo lokalne turističke industrije* – ključna delatnost IQM uključujući procenu kvaliteta poslova i karijera zaposlenih u industriji, kao i dobrobit lokalnih turističkih preduzeća

3. *Kvalitet života lokalnog stanovništva* – brine se za dobrobit stanovništva kao i stalno istraživanje o tome šta stanovništvo misli o razvoju turizma u destinaciji ruralnog turizma i efektima od turizma
4. *ekološki kvalitet* – iznosi pozitivne i negativne uticaje turizma na okolinu, t.j. prirodu destinacije ruralnog turizma, antropogene elemente i kulturu... (Štetić, 2007)

Neuravnoteženost ovih aspekata kvaliteta turizma može imati značajne posledice na celokupan kvalitet destinacije ruralnog turizma, kao i njenog turističkog proizvoda.

PRIMENA SISTEMA MENADŽMENTA KVALITETOM U RURALNOM TURIZMU – ZAKONI, PRAVILNICI I STANDARDI

Sistem menadžmenta kvalitetom je koncept zasnovan na međunarodnim standardima, kreiranim od strane Međunarodne organizacije za standarde (ISO), koji se permanentno nadograđuju i usavršavaju. Upoznavanje i adekvatno tumačenje ovih standarda je neophodan preduslov za ocenu mogućnosti njihove primene u ruralnom turizmu. Prvi korak predstavlja opredeljenje za sistem menadžmenta kvalitetom (SMK) kao rezultat strateške odluke organa upravljanja organizacije koja je na određenom prostoru nadležna da organizuje i koordinira funkcionisanje ovog oblika turizma u praksi. To je pre svega Nacionalna turistička organizacija (na prostoru Srbije TOS), unutar koje se, u zavisnosti od razvojnih prioriteta, može formirati poseban sektor nacionalnog udruženja za ruralni turizam. Jedna od mogućnosti je i formiranje nacionalnog udruženja za razvoj ruralnog turizma, pod pokroviteljstvom nacionalne tur. organizacije. Ovo udruženje bi imalo razučenu teritorijalnu strukturu: regionalna udruženja, udruženja na nivou lokalne samouprave, čiji bi članovi bili svi pružaoci usluga.

Prvo na šta treba obratiti pažnju je uvrđivanje minimuma standarda koji bi bili obavezujući za sve. U ruralnom turizmu Srbije, solidan osnov za ovo postoji, a tiče se obavezne kategorizacije soba za iznajmljivanje, između ostalog, u seoskim domaćinstvima. (Prilozi 1-6)

Treba identifikovati ključne procese koji bi bili obuhvaćeni sistemom menadžmenta kvalitetom. Radi se pre svega o procesima pružanja osnovnih ugostiteljskih usluga – smeštaju i ishrani. Korisnik odlazi na mesto gde nastaje ruralni turistički proizvod i neposredno učestvuje u njegovom nastanku. Međutim, da bi korisnik uopšte došao, smeštaj i ishrana kao bazne komponente ruralnog turističkog proizvoda moraju biti identifikovani i standardizovani kao procesi. (Kosar, Rašeta, 2003)

GEOGRAFSKE KARAKTERISTIKE VOJVODINE U FUNKCIJI RAZVOJA RURALNOG TURIZMA

TURISTIČKO-GEOGRAFSKI POLOŽAJ VOJVODINE

Turističko-geografski položaj Vojvodine ima važnu ulogu u turističkoj valorizaciji, a samim tim i njenih turističkih resursa koji su od značaja za stvaranje turističke ponude različite strukture i organizacije.

On predstavlja složenu kategoriju koja obuhvata: 1.) geografski položaj; 2.) karakteristike granica i graničnih prelaza; 3.) turistički položaj i 4.) funkcionalni položaj.

Geografski položaj određuje odnos Vojvodine prema geografskoj širini i dužini (matematičko-geografski položaj), odnos prema istaknutim prirodno-geografskim prostorima kojima pripada ili se nalazi u neposrednom kontaktu itd.

Vojvodina se prostire između $44^{\circ}38'$ i $46^{\circ}11'$ (Hajdukovo, 10 km severno od Subotice) severne geografske širine, odnosno $18^{\circ}49'$ (Sombor) i $23^{\circ}00'$ istočne geografske dužine. Četrdeset peta paralela prolazi pored Bele Crkve, Banatskog Novog Sela, Stare Pazove, Rume i Sremske Mitrovice. (Romelić, 2002)

Vojvodina u celini pripada srednjoj Evropi. Činjenica da kroz našu zemlju Dunav prolazi dužinom od 588 km, što iznosi oko petine (21,12%) ukupne dužine (2783 km) uslovljava njenu znatnu usmerenost prema ovom vodenom toku, odnosno njegovoj funkcionalnoj strukturi i značaju u turizmu.

Dunavom, odnosno, njegovom dolinom postoji mogućnost ostvarivanja veze sa srednjom i severozapadnom Evropom kao značajnim turističkim disperzivima, s jedne, i posredstvom Vlaške nizije i Crnog mora sa istočnom Evropom i Azijom, s druge strane. Ovakav značaj je pojačan spajanjem Dunava sa vodenim tokovima Majna i Rajna.

Površina Vojvodine iznosi 21506 km^2 . Na ovoj teritoriji živi 2.024.487 stanovnika (2002). Naseljenih mesta ima 466.

Granica prema Mađarskoj ima ukupnu dužinu od 166 kilometara, od čega 154 kilometara suvozemne i 12 kilometara rečne. Granica je ravničarska i time lako savladljiva. Preko nje se ostvaruju drumske saobraćajne veze na relacijama: Sombor-Bezdan-Baja, Subotica-Kelebija-Pečuj, Subotica-Horgoš-Segedin-Budimpešta, Senta-Kanjiža-Horgoš-Segedin i Kikinda-Novi Kneževac-Đala-Segedin-Budimpešta. Najveći značaj ima put Subotica-Budimpešta (E-75), pošto ima ključnu ulogu u povezivanju Srbije sa srednjom i severnom Evropom. (Romelić, 2002)

Sa pomenutom saobraćajnicom približno se poklapa železnička veza. Njen turistički značaj leži u nadovezivanju magistralne pruge Subotica-Novi Sad-Beograd-Bar, što omogućava promet turista iz ovih delova Evrope prema Mediteranu i kontinentalnim turističkim mestima i centrima koji gravitiraju prema ovoj pruzi.

Železnički granični prelazi prema Mađarskoj su Subotica i Horgoš, a drumski – Bački Breg, Kelebija, Horgoš i Đala. Najveći broj putnika je registrovan na prelazu Horgoš, zatim slede Subotica, Kelebija i Bački Breg. Godišnje se ovde registruje oko 15 miliona prelazaka granice u oba pravca.

Dužina granice prema Rumuniji (uključujući i deo u centralnom delu Srbije) iznosi 544 km. Suvozemna granica (267 km) je kraća od rečne (277 km).

Od srpsko-mađarske granice do Vršačkih planina ona je ravničarska. Potom se poklapa sa rekam Nerom do prelaza u Belockrvansko proširenje i u nastavku do Banatske Palanke, odatle se granica kreće sredinom toka Dunava do ušća Timoka u Dunav, gde se nalazi tromeđa Srbije, Rumunije i Bugarske.

Železničke veze sa Rumunijom ostvaruju se na relacijama: Vršac-Temišvar, Jaša Tomić-Temišvar i Kikinda-Temišvar. Najveći značaj ima pruga Vršac-Temišvar. Na nju se od Vršca nastavlja prema Beogradu, a od Temišvara za Bukurešt.

Drumska saobraćajna veza ostvaruje se posredstvom pravca: Kikinda-Temišvar, Srpska Crnja-Žombolj-Temišvar, Srpski Itebej-Međa-Temišvar, Vršac-Temišvar, Bela Crkva-Bazjaš, Požarevac-Donji Milanovac-brana hidroelektrane „Đerdap 1“-Drobeta Turnu Severin. Za tranzitna turistička kretanja, najveći značaj ima put koji povezuje Vršac sa Temišvarem budući da spaja glavne gradove i najvažnije disperzivne centre obeju zemalja (Romelić, 2002)

Na srpsko-rumunskoj granici železnički prelazi su: Kikinda i Vršac; a drumski su: Nakovo, Srpska Crnja, Međa, Vatin, Kaluđerovo, Đerdap. Godišnji promet putnika dostiže 12 miliona. Na graničnom prelazu Đerdap se realizuje preko $\frac{3}{4}$ ukupnog prometa; potom slede Srpska Crnja, Vatin, Kaluđerovo i dr.

Dužina granice prema Hrvatskoj je u Panonskom delu pretežno ravničarska izuzev Fruškogorskog dela. Dužina granice iznosi 315 km, od čega kopnene 183 km i rečne 132 km. Granični prelazi su Batina, Bogojevo, Bačka Palanka, Ljuba (Sof), Šid, Batrovci, Jamena.

Turistički položaj Vojvodine je sadržan u sledećim turistički relevantnim međudržavnim relacijama:

1. Položaj prema glavnim turističkim pravcima
2. Položaj prema glavnim emitivnim turističkim prostorima
3. Položaj prema glavnim konkurentskim zemljama

Položaj prema glavnim turističkim pravcima

Od postojećih turističkih pravaca u Evropi, zapadni i centralni mediteranski ne spadaju u domen turizma Vojvodine, pošto je prvi stvoren na relaciji zapadna i severna Evropa-Azurna obala, Andaluzija i Balearska ostrva; a drugi u pravcu: severna i zapadna Evropa-primorski i kontinentalni predeli Italije.

Istočni mediteranski pravac povezuje severnu, centralnu i zapadnu Evropu sa Jadranskim, Egejskim i Crnim morem. Otuda i njegov značaj za kretanje stranih turista u Vojvodinu, odnosno Srbiju, države bivše jugoslovenske republike, Grčku, Rumuniju i Bugarsku. On je duži od ostalih, a karakterišu ga lošiji kvalitet i mala gustina saobraćajnica.

Prednost ovog pravca je u tome što ima funkciju povezivanja evropskog i azijskog kontinenta, zbog čega Vojvodini i Srbiji u celini i zemljama jugoistočnog dela Evrope pruža dobre mogućnost za razvoj tranzitnog turizma.

Položaj prema glavnim emitivnim prostorima

Glavne turističke disperzive za Vojvodinu su zemlje srednje, zapadne i severne Evrope, jer je dosadašnji razvoj inostranog turizma pokazao najveći priliv turista iz ovih regija. Sa odvajanjem jugoslovenskih republika, Vojvodina i Srbija u celini je dobila nove konkurente u turističkoj ponudi. Osim toga, pogoršan je i njen položaj prema Italiji, nekim zemljama centralne, kao i prema zapadnoj Evropi, pre svega sa stanovišta prostorne udaljenosti. To se posebno odnosi na zemlje iz kojih je nekada ostvarivan veliki priliv turista – Nemačku, Austriju i Italiju, prema kojima su inače, bliže i atraktivnije Slovenija i Hrvatska. Položaj prema Francuskoj, Velikoj Britaniji i zemljama severne Evrope, inače ranije nepovoljan, sada je pogoršan.

S druge strane, Vojvodina i cela Srbija je zadržala povoljan odnos prema zemljama istočne Evrope i Grčkoj. Međutim, iako one spadaju u red zemalja sa skromnijim disperzivnim mogućnostima, turistička kretanja pokazuju da Vojvodina može da računa na turiste iz Istočne Evrope i da, prema tome, dobar deo turističke ponude prilagodi karakteristikama i zahtevima ovog tržišta.

Položaj prema glavnim konkurentskim zemljama

Položaj Vojvodine u odnosu na konkurentne zemlje je nepovoljniji od stanja koje je postojalo u vreme SR Jugoslavije. Pogoršanje položaja proističe iz činjenice da je zapadni deo bivše SFR Jugoslavije koji je bliži ključnim evropskim turističkim disperzivima odvojen u posebne države (Slovenija, Hrvaska i Crna Gora). Istovremeno je on zadržao i primorski, znatno posećeniji deo bivšeg jugoslovenskog Jadranskog mora i Alpsku regiju, prostore koji su bili reprezentivi bivšeg jugoslovenskog turizma.

Globalna raznovrsnost sadržaja panonskog prostora sa određenim specifičnostima turističkih vrednosti i objekata, skopčana sa značajnim saobraćajnim pravcima, predstavlja značajan turistički potencijal. Njegova iskorišćenost je još nedovoljna, tako da se odmerenom i dobrom valorizacijom, konkurentnost zemlje može povećati na znatno viši nivo.

Vojvodina ima nepovoljniji turističko-geografski položaj u odnosu na Hrvatsku i Sloveniju. S druge strane, položaj u odnosu na Bugarsku, Rumuniju i Grčku, je povoljniji, zbog veće blizine Vojvodine i Srbije srednjoj i zapadnoj Evropi.

Kod Vojvodine funkcionalni položaj nema toliko raznovrsnosti kao Republika u celini, jer se radi o prostorima različite veličine. Otuda se on može odrediti kao tranzitan i kao faktor spajanja i prožimanja.

Tranzitnost položaja

Tranzitnost položaja proističe iz postojanja niza komunikacijskih pravaca makroregionalnog, kontinentalnog i interkontinentalnog značaja. Složenost tranzita se ogleda u značaju različitih vidova saobraćaja: drumskog, železničkog, rečno-kanalskog i avionskog.

Najznačajniji tranzit se odvija drumskim saobraćajem. Glavni koridor ovakvog karaktera kroz našu zemlju vodi od Subotice, preko Novog Sada prema Beogradu, Nišu, Leskovcu, Vranju i dalje prema Solunu. Od njega se odvaja put kod Niša i vodi prema Pirotu i Dimitrovgradu, odnosno Sofiji i Istanbulu i Aziji.

Železnički saobraćaj ima manji značaj za razvoj tranzitnog turizma zbog striktnosti vezanosti železnice za red vožnje. Veći promet putnika je moguć u samom vozu ili na železničkim stanicama gde se vozovi duže zadržavaju. Železnica se može iskoristiti za ugostiteljske usluge, plasman propagandnog materijala, suvenira i sl.

Spajanje i prožimanje

Spajanje i prožimanje kao vid funkcionalnog položaja proističe iz složenosti ovog prostora i njegove prirodne i saobraćajne povezanosti. Otuda su se na teritoriji Vojvodine, mešanjem različitih kultura, stvorili složeni sistemi antropogenih vrednosti. Osim toga, na ovom prostoru, iako je ravničarski, nastali su prirodni kompleksi složene strukture. Granice između njih nisu precizne i jasne, već one nose obeležja onih prostora koje odvajaju. Otuda granične zone imaju prelazni karakter, što znači da prirodno-geografski kompleksi imaju karakteristike autohtonih celina ali i specifičnosti nastalih kao rezultat prožimanja.

PRIRODNO-GEOGRAFSKE KARAKTERISTIKE VOJVODINE

RELJEF

Današnji reljef Vojvodine je rezultat nabiranja, rasedanja, periodičnog navejavanja lesa, erozivnog procesa reka i padavina. Vojvodina se u reljefnom pogledu deli na: planine, pešcare, lesne zaravni, lesne terase i aluvijalne ravni (Tomić i drugi, 2002). Sve pomenute celine pružaju dobre uslove za razvoj ruralnog turizma.

Planine

Planine Vojvodine predstavljene su Fruškom gorom (539 m) i Vršačkim planinama (641 m).

Fruška gora je planina dužine 78 km, širine 12,5 km i površine oko 500 km². Svojim položajem predstavlja niski planinski luk koji povezuje slavonske i šumadijske planine. Po prostranstvu ona čini najdominantniju orografsku celinu u Vojvodini i severnom delu Srbije. Hidrografski posmatrano, u širem smislu, smeštena je između Dunava na severu i istoku i Save na jugu.

Fruška gora je asimetrična, kako u pravcu zapad-istok, tako i u pravcu sever-jug. Fruška gora spada u red niskih planina i relativno je malog prostranstva. Ali i pored toga ona utiče na izmene klime koja je tipična za nizijske prostore. Pravac pružanja utiče na vazдушna strujanja, prvenstveno iz severozapadnog, jugoistočnog i istočnog pravca. Temperaturne vrednosti na Fruškoj gori su niže od okolnih predela. Ali temperaturne vrednosti i na samoj planini pokazuju razlike. One su uslovljene promenom visina, ekspozicijom planinskih strana, izgledom reljefnih oblika, na primer, potočnih dolina, s jedne i površi, s druge strane, šumskim kompleksima i ogoljenim terenima, itd. Uočeno je, takođe, da na gornjim delovima planine količina padavina je viša od niskih delova Vojvodine.

Nacionalni park je osnovan Zakonom Skupštine NR Srbije 23. decembra 1960. godine. Prostorni kompleks nacionalnog parka obuhvata centralni deo površine 25.094 ha što čini 15,18% ukupnog planinskog prostora. Neposredan teren parka je okružen kontinuiranom zaštitnom zonom površine 48.350 ha (29,26%).

Kompleks vrednosti i ciljevi zaštite omogućavaju ostvarivanje više turističkih funkcija: sportsko-rekreativnu; zdravstveno-rekreativnu, odnosno preventivnu i rehabilitacionu; kulturno-manifestacionu; naučnu; škola u prirodi i nautički turizam, vezan za Dunav i veštačka jezera.

Izletnička kretanja se mogu smatrati znatno primarnijim u odnosu na stacionarna, tako da se Fruška gora sa funkcionalnog stanovišta može uvrstiti u izletničko-rekreativne planine. Istraživanje je pokazalo da su za nju uglavnom karakteristična poludnevna, dnevna i vikend turistička kretanja.

Vršačke planine

Vršačke planine su relativno malog prostranstva (172 km²) i male visine (najviši Gudurički vrh 641 m). Reljefne osobine Planina odgovaraju ne samo potrebama motorizovanih izletnika, već i posetiocima naklonjenim blagoj i srednje teškoj rekreaciji koja psihofizički deluje stimulatивно, većinom zdravstveno povoljno. Izletnicima stoje na raspolaganju dve mikroreljefne celine – centralni masiv i podgorina. Prvu celinu čine četiri jasno izdiferencirana oblika koji dominiraju neposrednom okolinom: Vršačka kula (399 m), neposredno iznad samog grada; Vršački vrh (590 m); najviši i prema tome česta meta planinara Gudurički vrh (641 m) i Donji Vršišor (463 m).

Niže temperaturne vrednosti na planinama dovoljno su podsticajne za letnja izletnička kretanja kada u gradu vladaju žege. Najveći broj dana bez padavina karakterističan je za jesen (66 dana) i leto (62) što pogoduje izletničkim turističkim kretanjima. (Bugarski, Tomić, 1987).

Među kulturno-istorijskim spomenicima poseban značaj ima Vršačka kula, ostatak gradskog utvrđenja starog Vršca lociranog na vrhu Vršačka kula (399 m).

Lesne zaravni i turizam

Lesne zaravni su posle planina i Banatske pešcare najviši orografski oblici u Vojvodini. Sastavljeni su od moćnih naslaga lesa. Njih čine: Bačka lesna zaravan, Titelski breg, Fruškogorska lesna zaravan, Banatska lesna zaravan, Tamiški lesni plato.

Bačka lesna zaravan ili Telečka je najprostranija lesna zaravan u Vojvodini, ali prema visini ona spada u niske terene (115-125 m). Na zaravni se javlja veliki broj mikrooblika, koji

su karakteristični za sve lesne zaravni u Vojvodini. Na njoj se javljaju manji rečni tokovi kao što su Krivaja, Čik, Široki do, Veliki do i drugi. Na ovoj lesnoj zaravni, na mestima gde je poremećena drugim mikrooblicima ili rečnim dolinama, stvoreni su izletničko-rekreativni lokaliteti.

Titelski breg – Titelski breg je jasno istaknuta lesna zaravan oblika elipse. Njega okružuju četiri naselja i tok Tise – Mošorin sa severa, Vilovo sa zapada i Lok sa juga. Titel se nalazi na jugoistočnim padinama Titelskog brega, a sa istočne strane korito zaseca reka Tisa. Duži prečnik ima pravac severozapad-jugoistok i pruža se u dužini od 17 km. Kraći, pravac severoistok-jugozapad ima dužinu od 7 km. Površina Titelskog brega iznosi 94 km². (Bukurov, 1986) Titelski breg vrlo izraženo dominira niskom okolinom. Na pojedinim delovima prelazi su vrlo strmi, čak vertikalni, a na drugim oni su blagi, tako da čine oranične površine. Najviši i najizrazitiji odseci se javljaju na istočnim i severoistočnim stranama, odnosno prema koritu Tise.

Južna banatska lesna zaravan – je lesna površina koja opkoljava Banatsku peščaru sa severoistočne, severozapadne i jugozapadne strane. Nazivana je u literaturi južni banatski lesni plato, alibunarska zaravan, deliblatska zaravan itd. Različiti nazivi su posledica parcijalnog shvatanja ove inače jedinstvene lesne zaravni.

Ona ima razudjeniju površinu od Banatske peščare, a od nje je niža i ravnija lesna terasa, koja je inače opkoljava sa severoistočne, severne i jugozapadne strane. Sasvim na jugu između Dolova, Mramorka i Deliblata lesna zaravan se graniči sa nešto nižim bavaništanskim lesnim podom.

U pojedinim delovima lesne zaravni postoje lokaliteti izletničko-rekreativnog karaktera koji se posećuju od strane udaljenijih emitivnih sredina ili većih naselja na samoj lesnoj zaravni. Ti lokaliteti se nalaze pretežno na kontaktu lesne zaravni i drugih reljefnih celina (lesne terase, aluvijalne ravni, Banatska peščara ili u okviru šumskih pojasa koje imaju vetrozaštitni karakter). Prema tome, to su lokaliteti specifične prirodne celine pogodne za kratki boravak, eventualno dnevni ili poludnevni pod uslovom da se tu nalaze sanitarni objekti.

Peščare

Peščare čine poseban reljefni oblik u Vojvodini. Sastavljene su od mlađih naslaga peska. Postoje dve peščare – Banatska ili Deliblatska i Subotička. Pre 200 godina bile su bez vegetacije, tako da se pesak slobodno kretao. Sada su pod vegetacijom, a pesak je manje ili više nepokretan.

Deliblatska peščara – Izrazit dinski reljef, koji izdvaja Deliblatsku peščaru od ostalih peščara kod nas i u susednim državama Panonske nizije, uslovio je specifične ekološke prilike, raznovrsnost staništa i specifičan i raznolik biljni i životinjski svet, što sveukupno karakteriše posebnim evolutivnim procesima i izraženim biodiverzitetom. Stoga Deliblatska peščara predstavlja jedinstven geomorfološki i ekološko-biogeografski fenomen ne samo Panonske nizije, već i čitave Evrope.

Deliblatska peščara, mada leži na moćnom vodonosnom sloju, predstavlja izuzetno bezvodno područje bez izvora i površinskih vodotoka. Samo na niskom pesku, koji se nalazi na aluvijalnoj ravni Dunava, na krajnjem jugoistočnom delu Peščare, sa nadmorskim visinama do 100 m, podzemna voda u izduvinama izbija na površinu, formirajući stalne bare (Popina i Zamfirova bara). Bunari kopani u predelu Visokog peska dosežu i do 200 m dubine.

Od 1965. do danas, područje Deliblatske peščare je zaštićeno i proglašeno dobrom od posebnog interesa, kako u zaštiti prirode, tako i šumarstvu.

Od februara 2002. Deliblatska peščara je, u skladu sa Zakonom o zaštiti životne sredine, uz uvažavanje međunarodne kategorizacije prirodne baštine, zaštićena Uredbom Vlade Republike Srbije kao specijalni rezervat prirode od nacionalnog značaja (II kategorije), na površini od 34829, 32 ha. Za staraoca je određeno JP „Vojvodinašume“, ŠG „Banat“, Pančevo. (Lazić i drugi, 2008)

Subotička peščara – se nalazi na severu Bačke, a predstavlja krajnji južni deo velike peščarske površine u međurečju Dunava i Tise koja se najvećim delom prostire u susednoj Mađarskoj. Odlikuje se specifičnim i raznovrsnim živim svetom koji je, istina, delimično degradiran delovanjem čoveka, ali se na mnogim mestima zadržala autohtona peščarsko-stepska flora i fauna. No, ono što čini jednu od bitnih karakteristika Subotičke peščare je upravo i veliki antropogeni uticaj u formiranju specifičnog predeonog lika zaštićenog područja. S obzirom da je vezana za najkontinentalniji deo Vojvodine, Peščara se odlikuje jedinstvenim ekološkim prilikama nastalim u uslovima blago zatalasanog dinskog reljefa, mozaičnog rasporeda peščanih i lesnih oaza, kao i složenih pedoloških tvorevina determinisanih karbonatnim peskovima, a pre svega režimom voda freatske izdani. Svojevrsna odlika Subotičke peščare je i prisustvo specifičnog mozaika staništa u kom se peščarske i stepske čistine prepliću sa zasadima bagrema i bora, sađenim hrastovima šumama, manjim oazama autohtonih šuma bele i sive topole, kao i iskonskim tresetnim ekosistemima. (Lazić i drugi, 2008)

Zaštićeno prirodno dobro „Subotička peščara“, zahvaljujući bogatstvu ekosistemskog i specijskog biodiverziteta pored naučno-ekološkog ima i veliki turistički značaj. Naime, ovaj prostor pruža mogućnosti i za razvoj različitih oblika turizma kao što su naučno-edukativni, lovni, rekreacioni i dr. (Lazić i drugi, 2008)

Aluvijalne ravni

Aluvijalne ravni su najmlađi oblici u reljefu Vojvodine. Sastavljeni su od peska, mulja, pretaloženog lesa, šljunka i sl. Do početka 20. veka bile su zabarene i bez ekonomske koristi. Izrazite aluvijalne ravni imaju Dunav, Sava, Tisa, Tamiš i Karaš. Ostali vodeni tokovi imaju uske aluvijalne ravni. Gornje podzemne vode imaju dubinu od 0,30 do 3,00 m. One pružaju mogućnost izgradnje posebnih bunara za vodosnabdevanje. Aluvijalne ravni većine reka, sa stanovišta sportsko-rekreativnog turizma treba posmatrati kao idealne reljefne celine. One uključuju kupališni turizam ali i zbog konfiguracije terena i čestih galerijskih šuma, pružaju mogućnost gradnje sportskih i rekreativnih objekata, otvorenih ili zatvorenih za potrebe lokalnog stanovništva, ali i potebe regionalnih turističkih kontraktivnih zona.

KLIMA

Klima Vojvodine uslovljena je geografskim položajem u južnom delu Panonske nizije. Ovakav položaj je učinio da se uticaj zapadnih vazdušnih strujanja nešto slabije oseća, dok se istovremeno oseća nešto jači uticaj evroazijskih prilika. Posledica ovog je nešto manja količina padavina u odnosu na zapadni deo Panonske nizije. Ovaj deo Panonske nizije nalazi se na mestu strujanja vazdušnih masa iz Ruske nizije i centralne Evrope koje donose kontinentalne odlike; vazdušnih masa koje dolaze sa zapada i severozapada, odnosno Atlantskog okeana, koje donose vlažno vreme. Pored njih znatno ređe struje i vazdušne mase sa juga, odnosno iz sredozemnog područja.

U letnjem periodu vazdušna cirkulacija je stabilna Iznad Atlantskog okeana stvara se šira zona visokog barometarskog pritiska (azorski maksimum), dok se iznad kontinentalnog dela Evrope stvara barometarski minimum. Usled ovakve situacije i blagih etezijskih strujanja od Atlantskog okeana u julu i avgustu je vreme dosta stabilno i suvo. Međutim, prodorom ciklonskih strujanja sa zapada krajem proleća i početkom leta javlja se vlažno vreme i obilnije kiše koje su izuzetno značajne za vegetaciju.

Tokom zime akcioni centri, koji pokreću atmosfersku cirkulacije krećući se preko Panonske nizije, formiraju se u obliku anticiklonalnih i ciklonalnih stanja iznad Atlantskog okeana, Rusije i Sredozemnog mora. Anticiklonalna stanja tokom zime su vrlo promenljiva. Slabljenjem i nastajanjem anticiklona formiraju se cikloni u Biskajskom, Đenovskom i

Venecijanskom zalivu, kreću se preko Vojvodine, donose oblačno, kišno i kratkotrajno toplo vreme, koje se vrlo brzo zamenjuje hladnim i snežnim vremenom.

Pored toga na klimu Vojvodine dosta utiču mikroklimatski elementi. Kroz Vojvodinu protiču moćne reke Dunav, Tisa i Sava, a dosta dolaze do izražaja uticaji lesnog pokrivača, černoze i oskudne vegetacije. Leti se gornja površina lako i brzo zagreje, a zimi brzo rashladi. Iz tih razloga leti je pojačana insolacija, a početkom zime radijacija. Klima je analizirana u 11 meteoroloških stanica za višedecenijski period. (Tomić i drugi, 2004)

Temperatura vazduha je jedan od najznačajnijih klimatskih elemenata. Na osnovu vrednosti srednjih mesečnih temperatura vazduha po godinama zapaža se da je juli najtopliji mesec (21,4°C) a najhladniji je januar (-1,5°C). Najnižu prosečnu temperaturu u januaru ima Palić, Bečej i Sombor (-1,9°C), a najvišu Vršac (-0,5°C). Prosečne julske temperature su ujednačene u svim mestima.

Prosečna godišnja temperatura vazduha u Vojvodini iznosi 11,0°C. Najnižu godišnju prosečnu temperaturu vazduha imaju Palić i Šušara (10,6°C). Prosečna letnja temperatura u Vojvodini iznosi 20,7°C, a zimska -0,5°C. Jesen je toplija od proleća za samo 0,7°C i njena srednja vrednost iznosi 11,7°C.

Velika razlika između najhladnijih i najtoplijih dana ukazuje na kontinentalnost klime.

Vetar je značajan klimatski element koji u velikoj meri doprinosi evaporaciji vlage iz zemljišta. U ovom delu Panonske nizije je kretanje vazдушnih masa uslovljeno položajem Vojvodine prema Karpatima i Đerdapu. Otuda i pojava da je najznačajniji vetar jugoistočni (košava).

Hladni vazduh koji se kreće iz Ruske nizije prema zapadu nailazi na planinsku barijeru Karpata. S obzirom da je veoma težak spušta se u klisure i planinske prevoje. Na tom putu probija se do Đerdapske klisure. Tom prilikom kroz Đerdap se kreće značajna količina vazдушnih masa, koje pri izlasku iz njih obrazuju jak olujni i slapovit vetar - košavu.

Na prostoru Vojvodine ona donosi suvo i vedro vreme. Prosečna brzina košave se kreće od 18-40 km/h, odnosno 5-10 m/s. Košava ima izrazitu čestinu u odnosu na ostale vetrove, u Šušari (364‰), Zrenjanin (220‰) i Vršcu (216‰). Najmanju čestinu imaju istočni, severoistočni i južni vetrovi, od 11 do 77‰. Najjači vetar je košava (prosečno 2,7 po Boforovoj skali), a najslabiji istočni vetar (prosečno 1,8 po Boforovoj skali).

Vlažnost vazduha je značajan klimatski element. Od nje zavisi kondenzacija vodene pare, stvaranje magle, oblaka i padavina.

Relativna vlažnost vazduha je od velikog značaja za živi svet. Opšte je poznato da od nje, tj. količine vodene pare u 1m³ vazduha u (%) zavisi raspoloženje i zdravlje ljudi kao i radna sposobnost. Pored toga, ukoliko se javi duži period ispod 30% relativne vlažnosti vazduha dolazi do isušivanja biljaka, a ukoliko se poklopi sa duvanjem vetra dolazi i do uginuća biljaka. U području Vojvodine prosečna godišnja vrednost relativne vlažnosti vazduha iznosi 75%.

Oblačnost je važan klimatski element koji utiče na intenzitet sunčevog zračenja. Za agrarnu proizvodnju oblačnost je posebno važna u prolećnim i jesenjim noćima. U tim prilikama oblačnost štiti zemljište od jače radijacije i sprečava obrazovanje slane koja nanosi velike štete prolećnim usevima. Oblačnost se u svom godišnjem toku podudara sa godišnjim tokom relativne vlažnosti vazduha. To znači što se vazduh više bliži stanju zasićenosti to je oblačnost veća. Oblačnost u analiziranom periodu najmanja je u letnjem periodu godine, a najveća u zimskim mesecima. Tokom leta oblačnost je 4,3 desetina, tokom jeseni 5,2 desetine tokom proleća 5,7 desetina i tokom zime 6,9 desetina. Srednja godišnja oblačnost je 5,5 desetina.

Padavine su izuzetno značajan klimatski element za život, pre svega biljaka, a u širem smislu, za život ljudi i njihovo privređivanje. Pored vodosnabdevanja, padavine omogućavaju i uzimanje hranljivih mineralnih materija. Zemljište prima različite količine padavina. Ono zavisi od vrste tla, vegetacije, kao i od stadijuma razvića biljaka. S obzirom da je Panonska nizija sa

svojim geografskim položajem zatvorena okolnim planinskim vencima, formirali su se specifični lokalni i regionalni uslovi za izlučivanje taloga.

Prema količini padavina, Vojvodina spada u jedno od najsušnijih područja naše zemlje. U posmatranom periodu prosečno se izlučivalo tokom godine 620 mm padavina. Najviše padavina dobija Srem, Bačka nešto manje, a najmanje Banat. Na Vršačkim planinama i Fruškoj gori izluči se tokom godine i do 900 mm padavina. Od godišnje sume padavina u Vojvodini 192 mm, odnosno 31,2% pada leti, 148 mm, odnosno 24,1% u proleće, 143 mm ili 26,6% pada u zimu i u jesen pada 130 mm ili 21,1%. Analizirajući količinu padavina po mesecima zapaža se da je minimum u oktobru (35 mm), a maksimum u julu (77 mm). Razlika između najsuvljeg i najvlažnijeg meseca je 36 mm (Sombor) do 55 mm (Pančevo). Sneg je redovna pojava u Vojvodini. Prvi sneg se javlja između 1. i 16. decembra, i zadržava se do 15. februara, odnosno 16. marta. Na Fruškoj gori i Vršačkim planinama sneg se zadržava i do 1. aprila. (Tomić i drugi, 2004)

HIDROGRAFIJA

Vojvodina je bogata površinskim i podzemnim vodama. Prema gustini rečne mreže i proticaju, Vojvodina se nalazi u samom vrhu Srbije i Evrope. Ona ima 3 velike reke, 20 manjih reka, blizu 50 potoka na Fruškoj gori, preko 20 potoka na Vršačkim planinama kao i kanalsku mrežu hidrosistema DTD. Pored toga, Vojvodina ima više jezera, veći broj mrtvaja, bara i močvara. U podzemlju Vojvodine nalaze se ogromne količine podzemnih voda raspoređenih u više vodonosnih horizonata.

Reke

Reke predstavljaju značajan hidrografski turistički potencijal kontinentalnog dela zemlje. Osnovni atraktivni atribut reka je sadržan u njihovom prvenstveno rekreativnom svojstvu koji se manifestuje kao mogućnost kupanja, sportova na vodi, sportskog ribolova i slično.

S obzirom na to da li se reke mogu aktivirati kao nezavisne turističke vrednosti ili isključivo u zajednici sa vrednostima okoline, mogu se tretirati kao:

- samostalne i
- komplementarne turističke vrednosti.

Izraženost turističke funkcije reka kao samostalnih vrednosti ispoljava se preko: temperature vode, uslova za sportski ribolov, uslova za razvoj nautičkog turizma, saobraćajnih prilika, opremljenosti putničkih pristaništa, bogatstva i raznovrsnosti kulturno-istorijskih vrednosti itd.

Najveći problem turističkog aktiviranja naših reka predstavlja njihova zagađenost. Naime, one često čine osovine razvoja oblasti kroz koje prolaze. Otuda je uz njih veća koncentracija naselja odnosno industrije. To je uslovalo i veliku proizvodnju otpada koji se u našim uslovima bez, ili uz nedovoljno prečišćavanje, odbacuje u vodene tokove.

Opšta karakteristika reka Vojvodine je mali pad, miran tok sa povremenim visokim vodostajem i proticanjem sa redovnim pretnjama o uništenju svega onoga što je čovek stvorio bliže ili dalje pored njihovih obala. Od samostalnih turističkih vrednosti poseban značaj imaju Dunav, Tisa i Sava.

Dunav – je međunarodna reka čija dužina je 2860 km, sa preko 230 značajnih pritoka od koji 14 imaju dužinu preko 200 km, a površinu sliva veću od 4000 km². Dunav je plovni u dužini od 2588 km. Dužina Dunava u našoj zemlji iznosi 587, 4 km, od toga na dužini od 229,6 km čini državnu granicu. Ukupna površina sliva iznosi 816.950 km², što predstavlja 18% površine Evrope, bez teritorije bivšeg SSSR-a. U našoj zemlji na sliv Dunava otpada 176980 km². Širina korita je različita i može se posmatrati u tri sektora. I sektor od državne granice do blizu Novog Sada, širina se kreće 380-800 m, II sektor od Novog Sada do ušća Tise u Dunav,

širina se kreće od 1000-700 m. III sektor od ušće Tise do Banatske Palanke, širina se kreće od 700-2000 m. Od izvorišta do ušća Dunav prolazi kroz nekoliko predela međusobno potpuno različitih u morfološkom i klimatskom pogledu. Usled toga karakteriše se kombinovanim režimima. U Vojvodini Dunav ima pluvio-nivalni režim kontinentalne varijante. Maksimalni vodostaj se javlja kod prvog režima u leto, a nizak vodostaj nastaje u septembru i traje do februara, s tim što je minimum u oktobru. Nizvodno od Novog Sada kod pluvionivalnog režima visok vodostaj se javlja u aprilu, a nizak u oktobru. Maksimalni proticaj kod Bezdana javlja se u junu, a kod Velikog Gradišta u aprilu. Minimalni vodostaj na sve četiri analizirane stanice javlja se u oktobru.

Ravničarski ili panonski sektor pruža se od Bezdana do Rama. On ujedno pripada Vojvodini. Karakterističan je po nizu osobenosti koje omogućavaju upražnjavanje više turističkih aktivnosti:

- rečni rukavci i mrtvaje bogati hidrofilnom vegetacijom sa dobrim predispozicijama za lov i ribolov;
- mnogobrojni meandri koji doprinose atraktivnosti pejzaža
- rečne ade pogodne za ribolov, izletnička kretanja i rekreativno-odmarališne aktivnosti (zbog prisustva vikend naselja i ribarskih kuća)
- brojna sela u kojima se razvija ruralni turizam
- tradicionalna i dobro opremljena lovišta, među kojima se ističe Karađorđevo (Romelić, 2003)

Sava – je do raspada SFRJ bila naša najveća nacionalna reka sa slivom od 37,65% od celokupne teritorije tadašnje Jugoslavije. Danas ona protiče kroz 4 zemlje. U Srbiji se nalazi donji tok i ušće u Dunav. Sava kao i Dunav ima kombinovan režim: nivalno-pluvijalni režim alpskog tipa, nivalno-pluvijalni režim mediteranskog tipa i pluvijalno-nivalni režim posavskog tipa. Ovaj poslednji je karakterističan za teritoriju Vojvodine. Najviši vodostaj na Savi javlja se u aprilu, a najniži u septembru i oktobru.

Tisa – izvire u zapadnoj podgorini šumovitih Karpata. Jedan njen krak, Čorna Tisa, ističe ispod Svidoveca, a drugi Bila Tisa, nešto južnije, iz Čorne Hore. Kod Novoselice ova dva kraka se spajaju. Dužina Tise kod Novoselice do ušća bila je pre regulacije 1429 km, a regulacijom reka je skraćena za 452 km. Sadašnja njena dužina iznosi 977 km, od toga u našoj zemlji 164 km. Površina sliva iznosi 157 500 km². U našoj zemlji na sliv Tise otpada 8000 km² ili 8% od ukupnog sliva.

Na Tisi se pojavljuje više režima što je posledica razlika u morfološkom pogledu predela kroz koje protiče. Odlikuje se nivalno-pluvijalnim režimom srednjeevropske varijante i pluvijalno-nivalnim režimom. Ovaj poslednji vlada na teritoriji Vojvodine. Tisa ima 2 maksimuma. Prvi se javlja u aprilu, a drugi u novembru.

Tamiš – izvire na planini Semenik (Karpati) u Rumuniji, a uliva se u Dunav na 2 mesta: kod Pančeva, gde mu je ušće i posredno kod Čente, gde je spojen sa dunavskim rukavcem Karašac. Najveći deo otiče prema Pančevu, a manji deo se odvaja kod Čente i teče Karašcem prema Slankamenu. Ukupna dužina Tamiša iznosi 340 km: u Srbiji 222 km, u Rumuniji 118 km. Površina sliva iznosi 1528 km². Tamiš se karakteriše pluvio-nivalnim režimom centralno-evropske varijante. Maksimalni vodostaj se javlja u aprilu, a minimum u oktobru.

Begej – je druga po veličini pritoka Tise u našoj zemlji. Izvire u Rumuniji u Krašovskim planinama. Sastoji se iz Starog i Plovnog Begeja. Stari Begej nastaje od tri reke u Rumuniji: Bereske, Njerode i Jere. Ukupna dužina mu iznosi 75 km, od toga u Rumuniji 42 km i Vojvodini 33 km. Plovni Begej počinje iz predela Karpata u Rumuniji, a sa starim Begejom se spaja u našoj zemlji kod Kleka. Begej se odlikuje nivalno-pluvijalnim režimom- karpatske varijante. Maksimalni vodostaj se javlja u aprilu.

Jezera

Problemima turističke valorizacije jezera u Vojvodini najviše se bavio S. Stanković (1978, 1988, 1990). Iz njegovih istraživanja proistekli su sledeći valorizacioni kriterijumi: položaj jezera prema saobraćajnicama; položaj prema gradskim naseljima i oblastima gušće naseljenosti; položaj prema drugim turističkim vrednostima – komplementarnim ili konkurentnim; fizičke i hemijske osobine vode; karakteristike priobalnog pojasa; izgrađenost odgovarajućih receptivnih i infrastrukturnih objekata; itd.

Prema turističkom značaju jezera se mogu svrstati u dve kategorije:

1. Jezera samostalne turističke vrednosti i
2. Jezera komplementarne turističke vrednosti (Stanković, 1994)

U Srbiji je mali broj jezera koja bi se mogla uvrstiti u samostalne turističke vrednosti, s tim što je i pripadnost pojedinih jezera relativno promenljiva, zavisno od okolnosti koje je mogu staviti u prvi plan ili zadnji plan. Obično su veća po prostranstvu i raspoložu kompleksom vrednosti i receptivnom opremljenošću, što pruža mogućnost vrlo bogatih i raznovrsnih sadržaja boravka. Ovde spada Paličko jezero.

Ostala jezera imaju karakteristike komplementarnih vrednosti. Veličina njihove kontraktivne zone je svedena na obližnja naselja, naročito na rastojanjima koja omogućavaju dolazak i povratak u toku dana, odnosno turistička kretanja, pretežno izletničkog karaktera. Njihova posećenost je veća ukoliko se u blizini nalaze gradska naselja kao i ako je saobraćajna pristupačnost izraženija. Valorizacija ovakvih jezera se na najedakvatniji način može ostvarivati u okviru okolnih turističkih vrednosti. Iskustva su pokazala da neophodni prateći deo ovakve valorizacije čini primena instrumenata marketing miksa koja bi se odnosila kako na jezera, tako i na komplementarne vrednosti okoline.

Pored navedenih, postoje i jezera koja imaju funkciju navodnjavanja, ali su namenjena i rekreaciji ili imaju isključivo rekreativni značaj. U red ovih jezera spadaju: grupa jezera kod Bele Crkve (Banat), jezero kod Vršca, jezera koja se nalaze u okolini većih naselja ili čak u neposrednoj blizini gradskog jezgra i dr.

DRUŠTVENO-GEOGRAFSKE OSNOVE TURIZMA VOJVODINE

STANOVNIŠTVO

Prvi moderan popis sproveden i objavljen na području Vojvodine bio je 1869. godine, kada je na ovom prostoru živelo 1.152.468 ljudi, danas taj broj iznosi 2.031.992.

Tabela 20. Promene broja stanovnika Vojvodine od 1869. do 2002. godine

Godina	Broj stanovnika	Lančani indeks	Bazni indeks
1869.	1152468	-	56,7
1880.	1179230	102,3	58,0
1890.	1332635	113,0	65,6
1900.	1429271	107,3	70,3
1910.	1505755	105,4	74,1
1921.	1535794	102,0	75,6
1931.	1624158	105,8	79,9
1948.	1640757	101,0	80,7
1953.	1699545	103,6	83,6
1961.	1854965	109,1	91,3
1971.	1952533	105,3	96,1
1981.	2034772	104,2	100,1
1991.	2013889	99,0	99,1
2002.	2031992	100,9	100,0

(Izvor: Ćurčić Slobodan, 1979. i Savezni zavod za statistiku, 1995)

Uočava se da je broj stanovnika povećan za 879.524 ili za 76% od početnog broja.

Broj stanovnika u Vojvodini ima blag, ali konstantan rast sve do 1981. godine, kada dolazi do pada broja stanovnika u međupopisnom periodu 1981-1991. za 2883 stanovnika da bi po poslednjem popisu (2002.) bio zabeležen ponovni rast, koji nažalost nije rezultat povećanog prirodnog priraštaja na ovom prostoru, već posledica velikog priliva izbeglica na područje Vojvodine.

Za razvoj turizma na području Vojvodine značajan je ovaj blagi porast stanovnika na kraju posmatranog perioda prvenstveno zbog toga što je upravo stanovništvo njegov nosilac, bilo kao potrošač ili kao proizvođač usluga (Ivkov i drugi, 2007).

Struktura stanovništva

Nacionalni i jezički sastav stanovništva su svojevrsan pokazatelj šarolikosti. Te razlike proizilaze iz etničko-istorijskih obeležja stanovništva.

Etnička heterogenost je rezultat velikog broja međovitih brakova i izjašnjavanjem značajnog dela populacije za Jugoslovane, tako da su oni već 1981. godine postali treći po brojnosti.

U popisu iz 1991. godine klasifikacija je proširena modalitetima: Bunjevac, Egipćanin i Šokac, a u popisu iz 2002. godine još modalitetima: Aškalija, Bošnjak, Goranac i Cincarin.

Početak 90-tih je kao što je ranije pomenuto nagovestio promene u etničkom sastavu. U Srbiju i Crnu Goru je doseljeno oko 840000 izbeglica, prognanih i raseljenih lica (sa područja Hrvatske i Bosne i Hercegovine) uglavnom srpske nacionalnosti, a na prostor Vojvodine doseljena je jedna trećina ovh prinudnih migranata. Ovakav egzodus stanovništva, koji ne beleži i istorija na ovim prostorima, morao je dovesti i do promena u etničkoj strukturi u Vojvodini.

Najpre se uočava povećanje srpskog stanovništva za 9%, a smanjenje Hrvata za oko 1% (delom zbog iseljenja, a delom zbog njihovog izjašnjavanja za Bunjevce i Šokce). Detaljnijom analizom rezultata najnovijeg popisa iz 2002. godine uočava se smanjenje udela i ostalih nacionalnosti (sem Hrvata). Tako je uočen znatan pad i Mađara za 2,5%; dok je kod ostalih (Slovaci, Rusini, Rumuni) taj pad za oko pola procenta.

Po popisu iz 2002. godine, etnička struktura stanovništva izgleda ovako: Srbi 65,1%, Mađari 14,3%, Hrvati 2,8%, Nemci 0,2%, Slovaci 2,8%, Rumuni 1,5%, Crnogorci 1,7%, Rusini 0,8%, Makedonci 0,6%, Jugoslovani 2,5% Ostali 7,8%.

Analizom podataka došlo se do zaključka da je procenat nepismenih u periodu 1971-1991. godina opao sa 9,0% na 4,1%, što je veoma dobro.

Što se tiče obrazovne strukture, analizom rezultata najnovijeg popisa uočava se pozitivan trend smanjenja nepismenih skoro za 50% u odnosu na 1991. godinu (sa 4,1% na 2,4%). Ukupan udeo stanovništva bez školske spreme se smanjuje od 1991. godine kada je iznosi 7% od ukupnog broja stanovnika na 4,4% koliko je zabeleženo 2002. godine.

Kod popisa 1991. uočava se veliki udeo stanovništva sa nepotpunom osnovnom školom, čak 26,6% a kod žena čak 31,0%. Sa potpunim osnovnim obrazovanjem bilo je oko 25,3% stanovništva.

Kod srednjeg obrazovanja se uočava obrnuta situacija. Udeo onih koji su imali srednje obrazovanje se sa 33,0% koliko je činilo 1991. godine penje na 43,9% po popisu 2002. godine. Uočava se veći udeo muškog stanovništva (sa 39,9% na 50,3%) koje ima završeno srednje obrazovanje, nego žensko (sa 26,6% na 38,0%).

Najmanji udeo je stanovništva sa završenom višom i visokom školom. Po prvom analiziranom popisu iznosio je 7,4% i to kod muškog stanovništva 8,6%, a kod ženskog 6,3%. Taj udeo se postepeno povećava i 2002. godine je zabeleženo 9,5% u kategoriji više i visoke škole, s tim što je udeo kod muškog stanovništva nešto veći i iznosi 10,23%, dok kod ženskog iznosi 8,8%.

Obrazovna struktura je veoma važna za razvoj turizma, jer nepismeno ili neobrazovano stanovništvo ne može doprineti razvoju društva uopšte, a samim tim ni razvoju turizma.

Smanjenje broja nepismenih u seoskim sredinama je značajno, jer na području Vojvodine sela mogu biti veoma važni nosioci turističkog razvoja. U njima je očuvan najveći deo tradicije, uz malo truda može se učiniti da posetilac oseti duh prošlih vremena i da boraveći u njima se odmori, relaksira i pobjegne od svakodnevice. (Ivkov i drugi, 2007)

Uticaj turizma na zaposlenost u Vojvodini

Turizam i ugostiteljstvo spadaju u delatnosti koje imaju u osnovi vrlo elastičan i kompleksan pristup prema kategorijama stanovništva koje imaju mogućnost da se u njima zapošljavaju. U njih su uključene raznovrsne strukture stanovništva. Razvoj turizma i ugostiteljstva je bitan preduslov ublažavanja problema nezaposlenosti na ovim prostorima, jer oni svojim razvojem aktiviraju čitav sistem drugih komplementarnih delatnosti, rešavajući ovaj problem na nivou veće prostorne celine nego što to na prvi pogled izgleda (Đeri, 2001).

Problem je u tome što je turizam pojava sa izrazitom sezonalnošću delovanja, pa zaposleni u turizmu ne mogu postići kontinuitet u radu.

Odnos učešća zaposlenih u turizmu i ugostiteljstvu u odnosu na ukupan broj zaposlenih u privredi odražava način tretiranja pojmova turizam i ugostiteljstvo. Otuda je učešće zaposlenih u ugostiteljstvu znatno veće i pojedinih godina je gotovo isključivan nosilac zaposlene radne snage, dok se u turističkom posredovanju kreće najviše oko 0,11 a najmanje 0,6% (Romelić, Tomić, 2000)

Uočava se da udeo zaposlenih u privredi uopšte od 1972. godine postepeno raste do kraja 80-tih, da bi potom u 90-im taj broj počeo konstantno da opada.

Promena broja zaposlenih u privredi odrazila se i na promenu broja zaposlenih u turizmu i ugostiteljstvu. Udeo zaposlenih u toj oblasti je na početku perioda iznosio 2,46% da bi do sredine 80-tih dostigao 3,02%. Nakon toga udeo konstantno opada i 2000. godine iznosi 1,58%. Sledeće 2001. godine udeo iznosi 1,68% i ukazuje na blagi porast zaposlenih u ugostiteljstvu i turizmu, što daje određenu nadu za razvoj turizma u Vojvodini.

Ako pogledamo zasebno ugostiteljstvo i turističko posredovanje, kod ugostiteljstva se uočava konstantno smanjenje zaposlenih (sa 2,41% koliko je iznosio udeo 1972. godine na 1,62% 2001. godine). Ovo smanjenje je direktna posledica zatvaranja znatnog broja objekata u društvenom sektoru koji su mnogo većih kapaciteta i otvaranje manjih objekata u privatnom sektoru.

Udeo zaposlenih u turističkom posredovanju je sa 0,05% na početku perioda raste na 0,11% krajem 80-tih da bi potom ponovo počeo da opada i poslednjih 10 godina ima ujednačene vrednosti od 0,06-0,07%.

Ukoliko ovaj udeo nastavi da raste turizam i ugostiteljstvo će predstavljati značajnu privrednu delatnost u kojoj će naći posao veliki broj nezaposlenih.

NASELJA

Celokupno stanovništvo Vojvodine nastanjeno je u 466 naselja. Ova naselja su raspoređena u 45 opština. Gustina naselja je relativno mala, budući da se na svakih 46 km² nalazi po jedno naselje, dok se na celokupnoj teritoriji Republike Srbije na svakih 14,4 km² nalazi po jedno naselje. Iz ove činjenice proizilazi posledica da vojvođanska naselja spadaju u red relativno većih nasebinskih celina. O toj činjenici svedoči podatak da prosečna veličina naselja u Vojvodini iznosi 4322 stanovnika, a u Srbiji kao celini iznosi 1590 stanovnika. Od ukupno 466 naselja, 52 se odnose na gradove, a 414 pripada kategoriji seoskih naselja.

Na veličinu vojvođanskih naselja uticali su fizičko-geografski, ekonomski i društveno-politički faktori. Konkretnije, veliku ulogu su imali – velika plodnost zemljišta, način obrađivanja, sistem radnih i imovinskih odnosa, kao i težnja državnih vlasti da stvore veća

kolonistička naselja. Izuzetak čine naselja na Fruškoj gori i Banatskoj peščari, u dolini Tamiša i na drugim manjim predeonim celinama gde su obradive površine manje i gde su izvori života oskudniji. Navedeni razlozi su na tim prostorima uslovlili pojavu i opstanak malih naselja.

Veći deo vojvođanskih naselja svoje morfološke karakteristike je dobilo pretežno tokom 18. veka. Podizana su tada prema inženjerskim planovima, po sistemu polja na šahovskoj tabli, sa ulicama koje se uglavnom seku pod pravim uglom. Velika prostranstva pogodnih površina za gradnju uslovlila su da se sela šire horizontalno tako da nije postojala potreba gradnje spratnih zgrada.

Po nizu osnovnih karakteristika morfologije, vojvođanska naselja razlikuju se od drugih naselja u Srbiji. Mnoge od njih rezultat su planske gradnje. Austrija je nakon osvajanja ovih teritorija nastojala da ih što brže naseli i privredno aktivira. To je bilo najefikasnije učiniti planskim kolonizacijama, a brojni projekti koji su sačinjeni u pogledu planiranja naselja opredeljivali su se za najjednostavnija rešenja. Slične planove imala su sva kolonistička naselja od antičkih vremena do danas. Karakterisali su ih:

- oblik osnove naselja, kvadratni ili pravougaoni.
- struktura naselja, rešetkasta.
- fizionomija: uniformna gradnja bazirana na lokalnim građevinskim materijalima

Samo četvrtina vojvođanskih naselja ima četvorouglastu osnovu (oblika kvadrata ili pravougaonika), a polovina rešetkastu strukturu (prave paralelne ulice koje se sa naspravnim ulicama seku pod pravim uglom). Ovaj oblik naselja najzastupljeniji je u Banatu gde čine 35,4% svih mesta, zatim u Bačkoj sa 28,5% dok je njihov udeo u Sremu najmanji i sa 9,4% daleko zaostaje za pokrajinskim prosekom. Ovakav razmeštaj na jednoj strani uslovljen je činjenicom da je i u vreme austrijskih i kasnijih kolonizacija najmanji broj naselja sagrađen u Sremu. Na drugoj strani ovde je postojalo najviše ograničavajućih fizičkogeografskih faktora za nesmetanu gradnju. Gotovo sva banatska naselja i većina bačkih naselja ovog oblika sagrađeni su na lesnoj terasi, a na lesnoj zaravni samo jedna veća grupa u okolini Bačke Topole i manja grupa u okolini Bele Crkve.

Oblici ostale tri četvrtine vojvođanskih naselja nastali su kao rezultat stihijske gradnje, pod snažnim uticajem nekog od prirodnih faktora ili deformisanjem četvorouglaste osnove. Kod većine bili su prisutni gradnja kuća uz drumove ili na ograničenim površinama pogodnim za gradnju naselja. Prvi faktor najčešće uslovljava pojavu naselja izdužene ili krstaste osnove u svim njenim formama, zavisno od toga da li selo nastaje uz drum ili na raskrsnici drumova. Izdužena – nizna naselja nastaju i delovanjem drugog faktora. To je najprisutnije u Sremu gde su na niskoj lesnoj terasi od zabarivanja bile bezbedne samo uske i izdužene fosilne obalske grede, a na Fruškoj gori naselja su građena u potočnim dolinama. U ovom delu Vojvodine, karakterističnom po stihijskom nastanku naselja, izduženu ili krstastu osnovu ima 56,5% mesta. U Bačkoj takva sela nastaju u najnovije vreme stihijskim okupljanjem salaša uz drumove i brojna su na lesnoj zaravni na kojoj je i najviše salašarskih naselja. U Banatu ovakva sela su malobrojna.

Tip kuća u naselju je, takođe, specifičan. To su duge kuće, pretežno „na brazdu“, zidane ili građene od nabijene zemlje i pokrivene crepom, a ranije i trskom. One imaju više prostorija za stanovanje, a ostale čine prostore za smeštaj poljoprivrednih proizvoda i za stoku.

Široke ulice sa ušorenim kućama, okrenute ka ulici, odaju karakter pravog ravničarskog naselja, tzv. panonskog tipa. U Fruškoj gori i na Vršaćkim planinama, kuće su zbijene u manji broj ulica na stranama dolina ili u samoj potočnoj dolini (Ćurčić, 1992)

PRIVREDA

Poljoprivreda

Iako je Vojvodina relativno mali prostor, prirodni uslovi za poljoprivrednu proizvodnju su raznovrsni i oni pružaju mogućnost razvoja složenih vidova proizvodnje. Vojvodina se u

Srbiji izdvaja kao izrazito ratarsko područje, uostalom to pokazuje podatak da od ukupnog poljoprivrednog zemljišta na oranice i vrtove otpada 88,0% površina. Ali ovde postoje i tereni koji su pogodni za vinogradarstvo i voćarstvo. Površine pod šumama su prirodno uslovljene. Slično je i sa livadama i pašnjacima koji su u vidu manjih izolovanih površina rasprostranjeni na planinskim, šumskim prostorima, kao i u nižim delovima rečnih dolina, gde ne postoje uslovi za gajenje drugih biljnih kultura.

Izdvajanje proizvodnih rejona služi u svrhu praktičnog iskorišćavanja, kako opštih, tako i specifičnih prirodnih uslova sredine, pojedinih širih i užih područja. Dalje, ono služi i kao osnova za usmeravanja proizvodnje u njenom daljem razvoju.

Tabela 21. Proizvodni rejoni u Vojvodini

Oblast- delatnost	Grupa poljoprivredne proizvodnje	Naziv rejona
Poljoprivredna proizvodnja	Rejoni ratarske proizvodnje	Zapadna Bačka Severna Bačka Južna Bačka Severni banat Srednji Banat Južni Banat Istočni Banat Severni Srem Istočni srem Južni Srem
	Rejoni voćarsko-vinogradarske proizvodnje	Fruška gora Vršačke planine Subotičko-horgoška peščara Banatska peščara Rejon ravničarskog područja Rejon voćarsko-vinogradarske proizvodnje Fruške gore
Šumska proizvodnja	Rejoni visinskih šuma	Rejon visinske šume Vršačkih planina
	Rejoni nizijskih šuma	Rejon klimatsko-hidrološki uslovljene nizijske šume Rejon hidrološki uslovljene nizijske šume Edafski uslovljene nizijske šume

(Izvor: Romelić J, Lazić L, 2001)

U Vojvodini za potrebe zaštite od poplava izgrađeno je 1078 km nasipa. Oni treba da odbrane površinu od 800 000 ha zemljišta. Hidrosistem Dunav-Tisa-Dunav sa oko 17800 km kanala i 149 pumpnih stanica odvodnjava vodu sa površine od 1,2 miliona ha. S druge strane u navodnjavanju nisu postignuti uadovoljavajući rezultati s obzirom da se navodnjava 17500 ha površine.

Stočarstvo se na teritoriji Vojvodine značajnije razvija od polovine 18. veka, a zatim preuzima primat u poljoprivredi sve do sredine 20. veka, kada biva potiskivano od strane biljne proizvodnje. Prekretnicu u njegovom razvoju predstavlja pedeseta godina 20. veka, kada ono zalazi u intenzivnu fazu razvoja.

Lov i ribolov

Zbog dobrih uslova koje pružaju kanali i okolne depresije Hidrosistema Dunav-Tisa-Dunav, ribolov se na ovim lokacijama razvija u dva pravca: kao sportsko-turistički u kanalima i privredni u depresijama koje su adaptirane u ribnjake.

Najveću površinu imaju ribnjaci kod Ečke, koji spadaju u red najvećih u zemlji, zatim slede Bač, Bečej itd. Sa dovršavanjem radova oko proširenja ribnjaka kod Vršačkih ritova, ovi

će po svojoj površini zauzeti drugo mesto u Vojvodini. Godišnji ulov riba, na navedenim ribnjacima, iznosi 6500 tona.

Na drugom mestu po privredno-ribolovnom značaju nalaze se reke i to prvenstveno Dunav, Sava i Tisa. Međutim, sve veća zagađenost vodotokova uslovljava njihovo osiromašenje ribom, te je ovo jedan od osnovnih razloga što se privredni ribolov usmerava na veštačka uzgajališta.

Za Vojvodinu je karakteristično nizijsko ili toplovodno ribarstvo. Zastupljen je poluintenzivan tip proizvodnje u vodenim bazenima površine od nekoliko ari do 100 i više hektara, usled dobrih klimatskih i hidrografskih uslova, raspoloživog zemljišta, sirovina za ishranu riba, kao i zbog činjenice da je to jedan od rentabilnijih oblika proizvodnje. Bazeni se pune u proleće, a prazne u jesen, kada se riba izlovi. Ribnjaci se snabdevaju vodom iz reka i kanala. Ishrana se odvija prirodnom hranom čija se produkcija stimuliše u samim ribnjacima uz pomoć agrotehničkih mera. Manji deo ishrane potiče iz biljnih hraniva, pretežno žitarica. U takvim ribnjacima preovlađuje gajenje šarana, a prateće vrste čine som, smuđ, linjak i štika. U velikim ribnjacima odvija se ceo proizvodni ciklus, oko dobijanja ikre, do konzumne ribe. U malim ribnjacima (nekoliko hektara), gaji se jedna uzrasna kategorija. Gaji se trogodišnja konzumna riba, iako je rentabilnije gajenje dvogodišnje konzumne ribe od oko 1 kg po komadu uz uzročak hrane do 2,5 kg hrane na 1 kg prirasta.

Drugi način je kavezno gajenje ribe koji čini visoko rentabilan oblik intenzivne proizvodnje. Kavezi jeftine izrade postavljaju se u prirodne ili veštačke vode. Ovaj način gajenja može, ako se vodeni objekti opterete kavezima, mogu biti opasni za oligotrofne akumulacije, jer dovodi do eutrofizacije i ubrzanog starenja tih akumulacija.

Industrija

Uzimajući u obzir prirodne i društvene uslove i faktore Vojvodina je u okviru Srbije dobila najpre ključnu ulogu u poljoprivredi, a potom na osnovu toga i u agroindustriji. Ostale delatnosti i grane, takođe doživljavaju razvoj, ali on donekle ima komplementarnu ulogu i funkciju.

Začeci industrije javljaju se u drugoj polovini 18. veka. Dalji tok razvoja industrije, prvenstveno u vidu manjih, ali i većih preduzeća zasniva se na poljoprivrednoj proizvodnji. U tom smislu u Vojvodini dominira pojava mlinske industrije, proizvodnja šećera, klanična industrija, proizvodnja tekstilnih prediva i vlakana prvenstveno na osnovu korišćenja konoplje i dr. Velika rasprostranjenost gline i intenzivna gradnja omogućila su razvoj proizvodnje cigle i crepa. Posle Drugog svetskog rata razvoj industrije prolazi kroz više faza. Ali bez obzira na njih industrija se strukturno razgranava i doživljava ekspanziju. U prvom redu su to industrija prehrambenih proizvoda, industrija pića, industrija građevinskog materijala, ali i proizvodnja nafte i gasa i dr. U strukturi fizičkog obima proizvodnje uglavnom je preovlađivao sledeći redosled: prehrambena industrija, metalna, hemijska, proizvodnja i prerada nafte, gasa i elektroindustrije. Ove industrijske grane obuhvataju oko 70% zaposlenih industrijskih radnika.

U tom periodu ulaganja u industriju uglavnom su usmerena na rekonstrukcije i modernizaciju opreme, na uvođenje novih proizvodnih programa, premeštanje industrijskih objekata sa lokacija, koje nisu odgovarale modernom koncipiranoj industriji na nove pogodnije lokacije, itd. Napredak industrije doveo je do rasta njenog učešća u strukturi narodnog dohotka. Tako ona 1977. godine ima učešće 31,77%, a poljoprivreda 31,21% nacionalnog dohotka. Godine 1980. industrija ima učešće od 35,59% a poljoprivreda 25,99%. Godine 1987. industrija učestvuje sa 39,90% , a poljoprivreda 26,26%. Ovaj nivo učešća ona približno zadržava i tokom devedesetih godina. (Statistički zavod Vojvodine, 1975-1989; Statistički godišnjak Srbije 1990-2006)

Saobraćaj

Drumski saobraćaj. Ukupna dužina puteva iznosi 6468 km, od čega sa savremenim kolovozom 5376 km, sa tucanikom 128 km i zemljani i neprosečni putevi 964 km. Razvijenost putne mreže sa tvrdom podlogom iznosi 22,42 km/100 km².

Prema privrednom značaju Vojvodina raspolaže sa 1650 km magistralnih puteva, 1797 km regionalnih i 3021 km lokalnih.

Preduzeća drumskog saobraćaja su 1997. godine raspolagala sa 769 autobusa, koji su prešli ukupno 44.551.000 km, prevoživši oko 32 miliona putnika.

Železnički saobraćaj ima razgranatu i relativno dobro raspoređenu mrežu. Ukupna dužina železničke pruge iznosi 1480 km, što je za 265 km manja dužina u odnosu na 1978. godinu, kada je dužina dostigla svoj maksimum. Razvijenost železničke mreže iznosi 6,87 km/100 km², što je dvostruko više od nacionalnog proseka. Od ukupne dužine pruga 1383 km ili 93,4% dolazi na jednokolosečnu prugu, dok svega 97 km pripada kategoriji dvokolosečnih pruga.

Rečno-kanalski saobraćaj svojom dužinom od 1398 km plovnih puteva ima prosečnu gustinu od 6,49 km/100 km². Osim građevinskog materijala, nafte, nemetaličnih minerala i metala, značajan promet imaju poljoprivredni proizvodi i kabasti industrijski proizvodi. Rečna trgovačka flota raspolaže sa 121 plovnom jedinicom koje su realizovale promet od 15,5 miliona tona robe godišnje.

Najveći plovni deo mreže pripada Hidrosistemu Dunav-Tisa-Dunav u dužini od 664 km ili 47,5% ukupne plovne mreže. To je povoljna okolnost jer je oko ove mreže najveća koncentracija agroindustrije. Na drugom mestu po dužini plovnog dela nalazi se Dunav sa 358 km, potom sledi Tisa sa 164 km, Sava sa 159 km i Tamiš sa 53 km.

Najveće učešće u prevozu sirovina, energenata i gotovih proizvoda ima drumski saobraćaj. Odnos bi mogao da bude drugačiji da železnički i rečno-kanalski transport raspolažu savremenijim sredstvima prevoza i kontejnerima (Statistički zavod Vojvodine, 1989; Republički statistički zavod, 1990-1999)

KULTURNA DOBRA KAO KOMPLEMENTARNI TURISTIČKI RESURS VOJVODINE

Kulturna dobra su tvorevine materijalne i duhovne kulture nastale na prostoru Vojvodine u toku istorije.

Seoske ambijentalne celine i etno parkovi

Prepoznatljivo narodno arhitektonsko nasleđe Vojvodine proističe iz određenih karakteristika njenog prirodno-geografskog i istorijsko-kulturnog razvoja. Turski period nije ostavio nikakvog traga u načinu gradnje kuća ovog područja. Ambijentalne i fizionomske vrednosti današnjih vojvođanskih sela datiraju iz 18. veka, iz vremena terezijanske i jozefinske kolonizacije, kada su se ona počela planski graditi i po određenim pravilima. U isto vreme počinju da se grade kuće po strogo propisanim normama, tako što su podizane na regulacionim uličnim linijama.

Prve kolonističke kuće su bile dvodelne, sa malom kuhinjom i velikom sobom. Krov je bio pokriven trskom. Na dvorišnoj strani se nalazila duboka nadstrešnica kao prethodnica trema. Prve kuće su bile delimično ukopane u zemlju. Dodavanjem još jedne prostorije dvodelnim kućama nastaje tzv. trodelna kuća. Neki autori ovu kuću i danas nazivaju osnovnom panonskom kućom. Ovaj tip kuća je uvećavan nizananjem prostorija u dubinu parcele. Sa jačanjem ekonomske moći vlasnika, naročito u drugoj polovini 19. veka, kuće su postajale sve veće. Dogradnjom novih prostorija duž ulice nastaje puna forma vojvođanske kuće, takozvana švapska kuća, u kojoj je ona izgrađena celim dvorišnim frontom (Đekić, 1994)

Pored stambenih prostorija grade se i ekonomski objekti pomoću kojih se danas može videti način privređivanja ovdašnjeg stanovništva, tokom 18. i 19. veka. To su pre svega brojne

vetrenjače, verna slika neke stare – danas nestajuće Vojvodine, zatim ambari, koji su zbog svoje istorijske vrednosti zakonom zaštićeni i konačno, još nekolicina vodenica, danas prilično zapuštenih i ruiniranih. Čini se kako još uvek nije razjašnjeno da je turizam jedan od najznačajnijih elemenata zaštite kulturnog blaga, odnosno, onaj element koji obezbeđuje novčana sredstva, bez kojih je zaštitu nemoguće sprovesti. (Tomić i drugi, 2003)

Etnografsko (folklorno) nasleđe

U folklorno nasleđe na prostoru Vojvodine, spadaju, pored ostalog:

- *Zgrade i prostori narodnog neimarstva* u koje spadaju kuće od naboja i sa trščanim krovom, zemunice i razni pomoćni objekti, kao što su ambari, na primer. Ovi elementi nasleđa, zbog svoje funkcije i fiksne vezanosti za određenu lokaciju, spadaju u grupu etnografskog folklornog ili etnografskog nasleđa. Ona se kao takva prezentuju na mestima svog nastanka.

- *Ostvarenja materijalne i duhovne kulture stvaralaca iz naroda*, kao što su nošnja sa elementima izvornosti, atraktivnosti i kuriozitetnosti, zatim izvorna muzika, naivno slikarstvo i vajarstvo (Kovačica i Uzdin).

- *Ostvarenja tehničke kulture naroda*, u koje spadaju proizvodi raznih starih zanata.

Ostvarenja materijalne i tehničke kulture naroda ulaze u kategoriju pokretnih etnografskih ili folklornih dobara i kao takva mogu biti prezentovana posetiocima u vidu postavki koje su sastavni deo zgrada i prostora narodnog neimarstva, odnosno kao delovi domaćinstava i alati koji su sastavni deo okućnice i kao takve koriste se za poslove u kući, u zanatskim radionicama ili se upotrebljavaju za obavljanje poslova u poljoprivredi.

Osim nepokretnih, značajan deo turističke ponude Vojvodine čine i folklorno nasleđe u vidu pokretnih predmeta, od kojih je najveći deo smešten u muzejskim zbirkama većih gradova. Ovaj deo kulturnih dobara je posebno zastupljen u muzejima Vršca, Zrenjanina, Kikinde, Pančeva, Sente, Subotice, Sombora, Ruskog Krstura, Bačkog Petrovca, Rume, Sremske Mitrovice i Novog Sada. U pomenutim muzejima sačuvano je mnogo predmeta domaće radinosti i to raznih naroda koji žive u Vojvodini. Dosta je sačuvano ćilima Srba, Hrvata, Rumuna i Mađara. Ćilimi su rađeni u Melencima, Velikom Bečkereku, Kumanima, Stapararu i Sivcu. Osim nošnje u muzejima se nalaze predmeti koji čine pojedine vidove pokušstva, kao što su vez, zlatorez, čipke, razni predmeti od drveta, keramika i običajni predmeti.

Od folklornog nasleđa koje je dobro pripremljeno za prezentaciju spadaju predmeti koji čine deo etnoloških zbirki muzeja u Vojvodini. Njihovi kvaliteti koji ih čine prijemčivim i pogodnim za turističke posetioce se sastoje u sledećem: očuvani su, kompletirani, sistematizovani, naučno obrađeni i zaštićeni. U osnovi visoke relativne vrednosti leži i niz realnih činjenica: ono je plod stvaralaštva desetina slovenskih i drugih naroda koji su proteklih vekova živeli na vojvođanskom prostoru; njihovu strukturu čine pokretni muzejski predmeti iz različitih istorijskih perioda; osim toga gotovo da dobija trajni karakter tendencija porasta interesovanja za otkrivanjem i očuvanjem elemenata autentičnih kultura naroda. (Tomić i drugi, 2003)

Turističke manifestacije

Pojedine zemlje su uspele da aktiviraju veliki broj manifestacija različitog karakera, da ih osmisle i učine turistički atraktivnim. Od susednih zemalja se posebno ističe Mađarska, koja bi mogla biti predmet detaljnog proučavanja s obzirom na mogućnost preuzimanja, u redukovanom, transformisanom vidu, modela animacionog, menadžerskog i marketinškog aspekta njihovog oživljavanja i približavanja potrebama turističkog tržišta.

Na prostoru Vojvodine zastupljen je velik broj manifestacija, a u zavisnosti od oblasti kojoj pripadaju, manifestacije u Vojvodini mogu biti: etnografske, umetničke, privredne, sportske i zabavno-turističke. (Bjeljac, 1998)

SALAŠI KAO SEGMENT RURALNOG TURIZMA VOJVODINE

Autentičan način života prošlih vekova u Vojvodini najbolje se upoznaje na salašima. Oni predstavljaju poljoprivredno gazdinstvo, odnosno kuću sa okućnicom u polju, okruženu nepreglednim njivama i samim tim dosta udaljenu od naselja. Najviše ih ima na severu Bačke.

Iako je posle Drugog Svetskog rata srušeno na hiljade salaša, danas ih je u Vojvodini ostalo dovoljno da podsećaju na prošla vremena. Neki još uvek vrše staru funkciju, a nekolicina ih je preuređena u turističke lokalitete, kao što su Cvetni i Majkin salaš u okolini Palića, Rokin salaš na obali Ludaškog jezera, Čenejski Salaš 137 i Salaš 84 na starom Žabaljskom putu.

DEFINISANJE, RAZVOJ I GEOGRAFSKI RAZMEŠTAJ SALAŠA U VOJVODINI

„...Pod salašom se podrazumeva, prvo, individualno poljoprivredno dobro izdvojeno iz konteksta grupisanih naselja, sela i gradova na kojem izuzev zgrade najčešće izdužene, pravougaone osnove (panonska kuća) postoje i ekonomski objekti koji služe za smeštaj poljoprivrednih proizvoda (čardaci za kukuruz, magacini za žitarice, voće i povrće, podrumi za vino), stoke (štale i korlati) i poljoprivrednih mašina (šupe, šajeri, hangari i slično) i drugo, stambena zgrada, kuća na tom individualnom dobru (salašu)“. (B.Ćupurdija, 1993). U navedenoj definiciji B. Ćupurdija razložno insistira na „poljoprivrednom dobru“ kao važnom elementu svakog salaša. To se odnosi na seljački zemljišni posed koje su seljaci zvali i imanje i grunt. Međutim, takođe se razložno insistira da salaš čine: kuća, privredni objekti i ograđeni prostor na kome su ti objekti podignuti. Salaš je celina koja obuhvata seljakov zemljišni posed, kuću i privredne objekte. (Stojanov, 1994)

Prema Gavriću, salaš, reč mađarskog porekla, označava poljoprivredno gazdinstvo sa uređenim ekonomskim dvorištem, izgrađenim stambenim i proizvodnim objektima, ograđeno žicom ili živom ogradom. Salaš je dosta udaljen od naselja i dobro povezan putom mrežom. (Gavrić, 1994) Majur predstavlja poljoprivredno gazdinstvo slično salašu, ali znatno je veći i bogatiji. Ekonomsko dvorište je veće i komunalno uređeno – park, travnjak, ukrasno drveće i drugi višegodišnji zasadi, posebno ograđeni, ekonomsko dvorište elektrificirano, a putna mreža od tvrdog materijala. (Gavrić, 1994) Danas, poreklom mađarsku reč, „salaš“, kao oznaku za tip naselja, koriste prvenstveno, kod nas i u Mađarskoj, slovenski narodi, dok je kod Mađara uglavnom u upotrebi reč „tanja“. Reč „tanja“ je, kao sinonimno značenje „salašu“, kod Mađara ušla u upotrebu pre sredine 18. veka. Iz tih razloga se može smatrati da je reč „salaš“, u onom smislu u kome označava tip naselja i arhitekture, izvornija. (Ćupurdija, 1985)

Broj salaša nije utvrđen. Prema saznanjima do kojih se može doći, izgleda da je podizanje salaša počelo polovinom 18. veka, a da je najviše salaša podignuto u drugoj polovini devetnaestog veka i prvih decenija dvadesetog veka. B. Ćupurdija navodi izvore prema kojima je u okolini Subotice pred Prvi svetski rat bilo oko 11000 salaša. (Stojanov, 1994)

Dok je prostor današnje Vojvodine bio pretežno pašnjački areal, salaša nije bilo. Povećanje potreba Evrope za žitima raste polovinom 18. veka i tada počinje zamena pašnjaka oranicama. To podstiče izgradnju salaša. Salaši će se održavati gotovo 100 godina. Sa Drugim svetskim ratom počinje sumrak salaša i salašarske privrede.

Najviše salaša je bilo u Bačkoj i severnom i srednjem Banatu. U južnom Banatu bili su ređi i pretežno su služili stočarstvu (ovčarstvu). Bili su manji i skromniji nego u Bačkoj i građeni su od slabijeg materijala. U okolini Vršca i Bele Crkve, kao i u delovima Srema, bile su rasprostranjene vinogradarske kuće koje su takođe bile mali i siromašne, a imale su sličnu funkciju kao i salaši. (Stojanov, 1994)

Salašarski posed je bio neujednačen. Siromašniji salašari su posedovali oko 15 kj, a bogatiji nekoliko stotina katastarskih jutara. Kuće i objekti su bili takođe nejednaki i zavisili su

od veličine zemljišnog poseda. Kada je u pitanju siromašniji salašar, onda je to manji posed, manje i slabije opremljena kuća, manji privredni objekti i dr. Kod bogatijeg je sve bilo veće i bolje. Znatno bogatije porodice su imale i majure. To su posedi od nekoliko stotina katastarskih jutara, velikim opremljenim kućama, prostorom za posluđu, radnu snagu i sl.

Osnovni prirodni faktor naseljavanja salaša bio je vezan za fizičko-geografske uslove. U vreme naseljavanja Vojvodine krajem 17. i početkom 18. veka teritorija Vojvodine bila je nekultivisana sredina. U njoj su velike površine bile nepovoljne za naseljavanje, bilo zbog svojih prirodnih karakteristika (ritovi), bilo zbog tehničkih mogućnosti stanovništva (lesne zaravni). Zbog toga je zaposedanje terena bilo izuzetno neravnomerno. Na nekultivisanim površinama mreža naselja je bila retka ili su sela bila mala, a atari ogromni. Neki od tih terena bili su periferni delovi atara ili zajedničke ispaše za nekoliko sela. Na njima je i najviše vojvođanskih salaša (Ćurčić, 1994).

Osnovne prirodne karakteristike tih nepovoljnih vojvođanskih terena (ritova i lesnih zaravni) odredile su geografski razmeštaj salaša u Vojvodini. Osnovna karakteristika najnižih površina, inundacionih ravni reka i tektonskih depresija, ili kako ih u Vojvodini nazivaju, ritova, je izrazita podvodnost. Nasuprot tome, karakteristika viših terena, odnosno lesnih zaravni je bezvodnost, usled poniranja atmosferskih voda kroz porozan les i formiranja dublje freatske izdani. Zbog datih osobina na ovim terenima je bilo malo sela i ona su po pravilu imala malo stanovnika. Atari takvih sela bili su ogromni i dosta udaljeni od mesta stanovanja seljaka, pa je izgradnja salaša za potrebe sezonskog smeštaja seljaka bio logičan sled takve situacije. Time se objašnjava činjenica da se u Vojvodini najviše salaša nalazi upravo na Bačkoj lesnoj zaravni i u tektonskim depresijama istočnog Banata. Kasnije, kada je kopanje dubokih arteških bunara na lesnoj zaravni postala praksa, odnosno kada se pristupilo kanalisanju i isušivanju nižih, plavnih terena, nestale su značajne prirodne prepreke za geografski razmeštaj stalnih naselja a samim tim i salaša. Mreže salaša nadalje se šire slobodnije i na njihovu evoluciju deluju uglavnom samo ekonomski faktori.

Društveni faktori nastanka salaša bili su pre svega mala naseljenost Vojvodine, retka mreža naselja, uslovi privređivanja, saobraćajni uslovi i dr. Izuzetno mali broj stanovnika na ovim prostorima početkom 18. veka uslovio je formiranje malog broja sela, građenih često na velikim distancama. Tamo gde su postojale velike distance između sela, formirani su ogromni atari i mnoge pustare. Tadašnja prevozna sredstva, kola i konji, bili su suviše neefikasni. Stanovniku sela, da bi došao na kraj nekog velikog atara trebalo je po nekoliko sati vožnje. To je otežavalo agrarno aktiviranje velikih površina. Po pravilu obrađivane su površine na sat ili dva vožnje oko sela, a udaljeniji delovi su prepušteni livadama i pašnjacima.

Prvi oblici salaša bili su salaši stočara. Ubrzo nakon nastanjivanja ovih teritorija, preduzimate su opsežne mere za njeno kultivisanje. Meliorativnim radovima proširene su poljoprivredne površine, a unapređenje saobraćaja približilo je Vojvodinu velikim tržištima poljoprivrednih proizvoda. Podsticaj proširivanju obradivih površina bio je i stalno uvećavanje populacije. To su bili osnovni uslovi pod kojima salaši menjaju svoju funkciju. Ekstenzivnu stočarsku, zamenjuje intenzivnija ratarska proizvodnja. Veliki atari i udaljene poljoprivredne površine nametale su potrebu podizanja novih salaša. Najverovatnije je da se ova transformacija salaša dešavala krajem 18. i početkom 19. veka. Salaši tada postaju letnja staništa ratara. Članovi domaćinstva sposobni za rad selili su se na salaše već u proleće, a u sela su se vraćali nakon završetka svih radova na njivama. Ekonomske pogodnosti učinile su da se salaši vremenom pretvaraju od sezonskih u stalna staništa, u kojima van sezone poljoprivrednih radova žive stariji članovi domaćinstva, a na većim posedima i sluge sa svojim porodicama (Ćurčić, 1994).

Sledeću etapu u razvoju salaša predstavlja njihovo grupisanje. Ono je bilo moguće kada kopanje dubokih bunara više nije bio problem, a izmeštanje je bilo kompromis između blizine obradivih površina i nekog vida kolektivnog življenja. Grupisanje se vršilo uz puteve ili neke

centralne objekte sagrađene van sela (crkvu, školu, prodavnicu). Iz ovakvih grupa salaša nastala su mnoga današnja naselja.

Najnovije društvene i ekonomske promene učinile su da dvojna staništa (kuća u selu i salaš) više nisu neophodni za intenzivnu obradu svih delova atara. Došlo je do ubrzanog napuštanja ovih staništa ili novih vidova njihove transformacije (Ćurčić, 1994).

Nestajanje salaša podstakle su neke demografske i privredne promene do kojih je došlo posle Drugog svetskog rata, a pre svega smena nemačkog stanovništva kolonistima, agrarna reforma i objedinjavanje poseda u seljačke radne zadruge. Agrarnom reformom sprovedenom posle Drugog svetskog rata sveden je privatni zemljišni posed na 10 ha obradivog zemljišta. Paralelno je kod individualnih zemljoradnika uveden obavezan otkup poljoprivrednih proizvoda po bagatelnim cenama, a sve to sa ciljem prisilne kolektivizacije radi stupanja seljaka u seljačke radne zadruge. Istovremeno, produktivnost i način rada u ovim zadrugama bili su znatno ispod onog nivoa koji je zemljoradnik u Vojvodini ostvarivao na svom posedu (Subić, 1994).

Pored navedenih demografskih i privrednih uzroka, nestajanje salaša umnogome je doprinelo i njihovo fizičko uništavanje, kojem se intenzivno pristupilo takođe posle Drugog svetskog rata. Do danas je preživelo mali broj salaša, pogotovo u svojoj prvobitnoj funkciji. Jedan od načina oživljavanja salaša u Vojvodini je svakako njihovo turističko aktiviranje, čemu se pre nekoliko godina i pristupilo.

KLASIFIKACIJA SALAŠA

Prema prvoj klasifikaciji, može se izdvojiti nekoliko vrsta salaša:

- 1.) prva vrsta su usamljeni salaši koji su međusobno udaljeni i imaju veliko ekonomsko dvorište u čijem se produžetku nalazi njiva vlasnika salaša. Nekada su ovo bili najtipičniji salaši.
- 2.) druga grupa salaša je nastala u drugoj polovini 19. veka, raspodelom porodičnog zemljišta na manje parcele. Vlasnik svake parcele je sazio salaš na svojoj zemlji. Ti salaši se gušće raspoređuju, s obzirom na to da su parcele manje i postavljene bez ikakvog reda
- 3.) treća grupa salaša je sagrađena pored starih puteva i postavljene su blizu jedni drugima;
- 4.) četvrtu grupu predstavljaju ušoreni salaši. Izgradnjom salaša na manjim parcelama došlo je do zgušnjavanja salaša i do njihovog sašoravanja;
- 5.) petu grupu salaša mogu predstavljati ustvari posedi veleposednika, ali su mnogo bogatije opremljeni.
- 6.) u šestu grupu spadaju moderni salaši, koji su savremeno izgrađeni i veoma dobro opremljeni (Pavlović, 2002)

Druga podela se može izvršiti na osnovu izgleda kuće:

- 1.) u prvu grupu spadaju salaši koji čine zgrada – kuća za stanovanje, sa tri prostorije takozvana trodelna kuća sa dve sobe (prednja i stražnja), kuhinjom između njih i komore gde su bile uskladištene potrebne namirnice za ishranu čoveka. Na ove prostorije se pod istim krovom nadovezuje štala za konje, a ispred njih se celom dužinom pruža trem.
- 2.) u drugu grupu spadaju salaši koji imaju trodelnu zgradu za stanovanje, a štala je često u sklopu sa „kućerkom“ ili letnjom kuhinjom ili nekom drugom ekonomskom zgradom. Krov je bio spušten i ispod njega se nalazio gonk. Prednji i zadnji kraj gonka je bio zidan i tako su se dobile dve prostorije. U sobama se nalazila paorska peć, koja je pored toga što je služila za ogrev, služila i za pečenje krompira, pite, mesa, hleba..

OBJEKTI NA SALAŠIMA I LOKACIJA SALAŠA

Zgrade za stanovanje ljudi i ostali objekti na salašima građeni su nabojem i pokriveni trskom (oni stariji) ili od čerpića i cigle i pokriveni crepom (noviji). Stambena zgrada se sastojala od jedne ili dve sobe, kuhinje, ostave iz koje se ložila „prosta“ peć snopovima ogrizina, slamom, šapurikama i dr. Ispred sobe i ulaza u kuhinju je otvoreni hodnik ukrašen drvenom ogradicom. Ispred hodnika na nekim salašima je ograđena mala baštica za cveće: nevena, zubmula, đurđevka, ljubičice i karanfila. Nameštaj u salaškim prostorijama je oduvek bio skroman i krajnje jednostavan. U sobi su kreveti za spavanje, sto i stolice, oko „proste“ peći, tzv. „klupica“ za odmaranje uz grejanje, orman ili „dolov“ sa tri velike fioke za odeću, iza vrata čiviluk. Na istočnom zidu je ikona domaćinove krsne slave. U sobi su se još eventualno nalazili: kolevka za dete, preslica za pređenje vune, razboj za tkanje srpskog platna i „krpara“ (prostirka za pod). U kuhinji je sto sa stolicama i „stelaž“ (polica) za posuđe, zatim „šamlica“ (niska stoličica) ili tronožac za sedenje kada se ručno krune kukuruzi i drugo. (Subić, 1994)

Ispred zgrade za stanovanje je ekonomsko dvorište sa ostalim objektima, na koja se nadovezuje „ledina“ – salaški pašnjak za stoku. U blizini zgrade za stanovanje su sledeći objekti: štala za konje, potom štala za goveda sa korlatom za junad. Na vetrometini je čardak za čuvanje kukuruza u klipu. Ispod čardaka ili posebno su svinjci: za priplodne krmače, za prasad i za tovljenike sa oborom. Živinarnik je zbog lisica i tvorova u blizini zgrade za stanovanje. Po strani nabrojanih objekata je nadstrešnica i tor za ovce. U neposrednoj blizini štala su prostrane šupe za zaprežna kola, plugove, sejačicu, kosačicu, vetrenjaču na ručni pogon, drljaču, branu, valjak, krunjaču i ostale poljoprivredne alatke i radila. Imućniji salašari su u šupi imali odeljenja za fijaker, čeze i sanke. Mnogi salašari su uz šupe imali i svoje radionice sa alatom za održavanje i hitnije popravke poljoprivrednih alatki i radila. Bunar je na đeram, a kraj njega je dugačak valov od betona ili drveta za napajanje stoke. Golubarnik je uvek u vidu male kućice od drveta, uzdignut visoko na dva stuba nosača. Na golubarniku su u redovima otvori, a iza svakog otvora ispregrađivana gnezda za golubove. Skoro svaki salaš imao je i golubarnik. Iza štala su bila đubrišta, na koja se iz štala kroz „badže“ (otvore) izbacivalo stočno đubre, toliko potrebno za njive radi postizanja većih prinosa ratarskih kultura i popravljanja svojstava zemljišta.

Pozadi salaških objekata nalazilo se prostrano „guvno“, na koje su sa njiva u vreme žetve dovoženi snopovi žita i denuti u „kamaru“. Na „guvnu“ je obavljana vršidba. Zato su na „guvnu“ bili sadenuti: kamara slame, plevara i velika kupa kukuruzovine za ishranu stoke.

Ambiciozniji salašari imaju ispred ili iza salaša ograđen povrtnjak, voćnjak i vinograd. Retki salašari u voćnjaku imaju i pčelinjak. Ovakva svestranost u proizvodnji salaša omogućava im da potpunije podmire svoje potrebe ali i da viškove voća i povrća prodaju na pijacama u naselju, kao što čine sa viškovima živine, jaja, mleka i mlečnih proizvoda. (Grupa autora, 1984).

Ako se neki objekat gradi u slobodnom prostoru, onda je jako važna orijentacija tog objekta prema stranama sveta. Salaš sa gonkom koji je otvoren ili poluotvoren mora biti orijentisan na taj način da se gonk nalazi na južnoj strani, sa neznatnim pomeranjem ka istoku ili zapadu. Na severnoj strani je zid bez otvora, ili ako ih ima treba da su što manji i zatvoreni ili zastakljeni. Uopšte i na salašima, kao i na paorskim kućama u selima Vojvodine, karakteristično je da su prozori mali. Osnovni razlog je to da se tako zimi gubi što manje toplote, a da leti toplota što manje prodire unutra. Na severnoj strani postavljaju se prostorije koje po svojoj nameni treba da su hladnije, ostave, špajzevi i slično.

Lokaciju salaša je određivao vlasnik salaša, po sledećim kriterijumima:

1. *Veličina zemljišnog poseda* – je bila veoma bitna pri određivanju lokacije salaša, jer su ljudi najčešće gradili salaše na mestima gde su imali najveći deo zemljišnog poseda. Na taj način su

bili na licu mesta pri obavljanju poljoprivrednih radova, a u isto vreme mogli su nadgledati i kretanje stoke.

2. *Udaljenost od obližnjeg naselja* – uglavnom je bila manja, do 4-5 km, upravo zbog toga što su salašari morali odlaziti u grad ili obližnje selo radi neophodnih nabavki, pijačnim danima radi prodaje sopstvenih proizvoda, zbog odlaska dece u školu...

3. *Blizina puta sa tvrdom podlogom* – je bila od važnosti, jer se time obezbeđivala sigurnost i brzina transporta letine i bolja komunikacija za poljoprivredne mašine.

4. *Nadmorska visina terena* – je uticala na izbor lokacije za izgradnju salaša, jer se moralo voditi računa o tome da salaš bude na višem terenu radi sigurnije odbrane od poplava ili podzemnih voda.

5. *Različitost u prirodnim celinama* – je bila bitna zbog raznolikosti poslova kojima su se salašari bavili. Pogodan je bio prostor koji je imao obradive površine, ali isto tako i površine pogodne za ispašu stoke.

6. *Blizina reke i dubina izdanske vode* – nam ukazuju na to da je voda kao prirodni element veoma bitna za izbor lokacije salaša. Većina žitelja salaša uglavnom koristi freatsku izdan za održavanje higijene, napajanje stoke... Blizina reka je bitna zbog navodnjavanja poljoprivrednih površina, u nekim slučajevima radi odvodnjavanja, a sa druge strane blizina reka može biti i problem za poljoprivredne površine koje nisu na odgovarajućoj nadmorskoj visini i koje su im suviše blizu, jer poplave mogu izazvati velike štete (Đukićin, 2006).

ORGANIZACIJA ŽIVOTA NA SALAŠU

O porodici. Ako je neki od mnogih elemenata koji čine salaš bitan, onda je to baš ta izdvojenost salašarske porodice i njen život u salašarskoj osami (Stojanov, 1994). Imućnije salašarske porodice su imale i kuću na selu.

Osnovni oblik života na salašima bila je porodična zadruga tj. velika porodica. U današnje vreme ne živi ni jedna velika porodica na salašu. Veliku porodicu u prošlosti činili su otac, majka, sinovi i braća sa svojim porodicama. Porodicu su činili uglavnom najbliži srodnici, a brojala je od 20 do 30 duša. Starešina porodice bio je najstariji muškarac u kući, a svaki član porodice imao je svoja stalna zaduženja koja je određivao starešina. Na ovaj način su salašari živeli sve do prve decenije 20. veka, a od dvadesetih godina došlo je do raslojavanja porodica. Podela imovine uglavnom je bila sporazumna. Za odvojene članove porodice podizani su posebni salaši izdvojeni iz mase kapitala velike porodice. Ti novi salaši uglavnom su bili u blizini starog salaša, tako da su i danas pojedine familije grupisane te se tačno zna gde su salaši pojedinih većih ili manjih familija. Dok su postojale velike porodice, svaka porodica je obavljala sve poslove sama, oko obrade zemlje, gajenja stoke, obrade bašte. Kasnije kada je velika porodica podeljena i brojala manje članova, za poslove koji su morali brzo da se urade ili ako je trebalo više ljudi, organizovane su mobe.

Do dvadesetih godina 20. veka u porodicama se rađao znatno veći broj dece, dok se posle raspada velikih porodica najčešće rađa jedno do dvoje, najviše troje dece.

Rodbina se najčešće posećivala prilikom prigodnih porodičnih svečanosti i događaja – prilikom rođenja, krštenja deteta, svadbe, pogreba, o krsnoj slavi i tako dalje. Za svečanosti se oblačila tradicionalna salašarska nošnja koja je već polovinom 19. veka bila skoro izjednačena sa građanskim krojem odeće toga vremena, a postojeće razlike bile su samo u pojedinim detaljima odevanja. Pored krvnog srodstva veoma se poštovalo i veštačko srodstvo odnosno kum. Kumstvo se prenosilo s kolena na koleno i teško se raskidalo.

Poslovi na salašu. Život ljudi na salašima je mukotrpan i pun svakojakih odricanja. Među brojne radove u ratarstvu ubrajaju se osnovna obrada zemljišta (tridesetih godina 20. veka njive su orane plugom sa konjskom zapregom, a pre toga ručno sa plugom), zatim predsetvena priprema zemljišta, pa setva pšenice, pa potom žetva pšenice (nekada ručnim kosama, a kasnije zaprežnom kosačicom) i na kraju vršidba. Za kukuruz i druge okopavinske

useve ratari u jesen obavljaju osnovnu obradu i đubrenje njiva stajskim đubrivom. U proleće je pred setvena priprema i setva, a u jesen berba kukuruza (nekada je branje bilo ručno, a stabljike sečene srpom). Veliki problem predstavljale su bolesti i štetočine, protiv kojih su se teško borili, kao i visoke temperature i minimalne atmosferske padavine, a mogućnosti za navodnjavanje nisu postojale.

Na njivama su gajene sledeće ratarske kulture: pšenica, suncokret, ječam, raž, ovas, kukuruz, šećerna repa, soja, krompir, pasulj, sirak, lan i grašak.

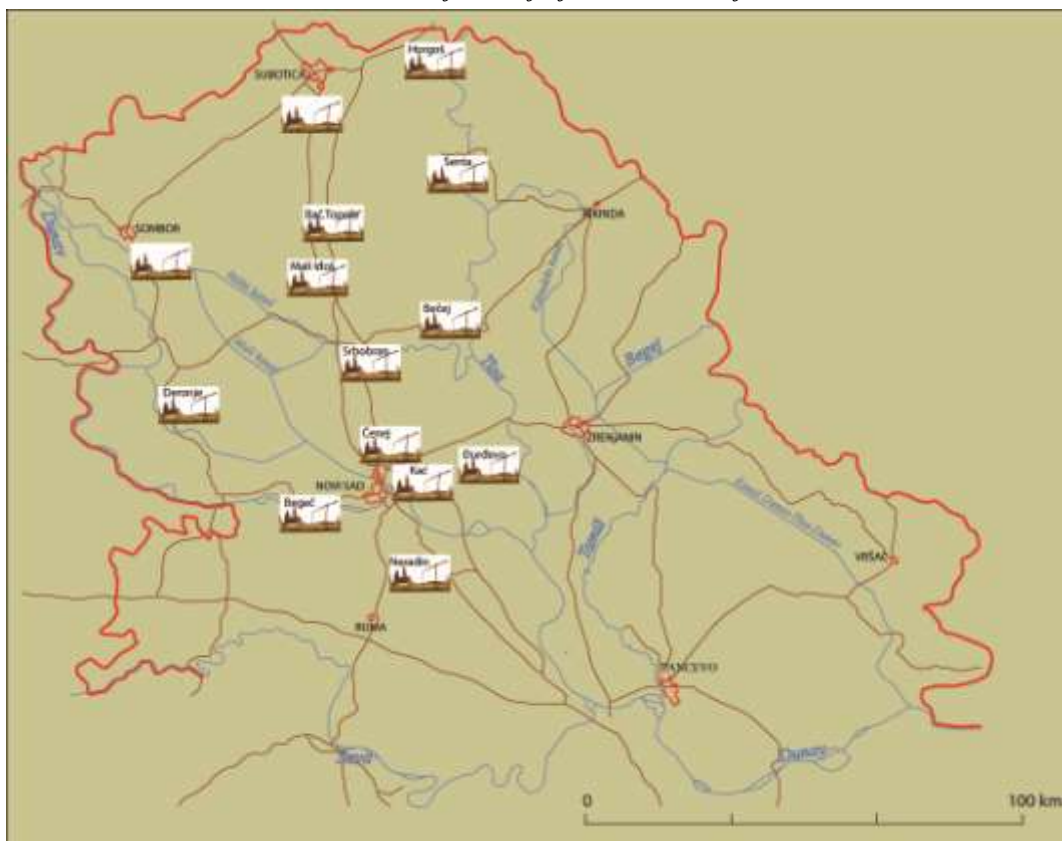
Najvažniji poslovi u stočarstvu su ishrana, napajanje i timarenje stoke i održavanje štala. U ženske takozvane lakše poslove spadaju: muža i prerada mleka u sir, kajmak i puter, gajenje živine, mešenje hleba i lepinje ujutro i kuvanje ručka i večere. Po potrebi žene su išle i na njivu da rade. Domaće životinje koje su salašari uzgajali su: konji, volovi za zapregu, krave i ovce za mužu, živina i mačke. Salaše su čuvali veliki psi "bundovi" i "rundovi".

Sa Drugim svetskim ratom počinje sumrak salaša i salašarske privrede. Prvo su počeli da nestaju salašari, a ubrzo su počeli da se ruše i objekti. Veliki broj ovih objekata preživeo je samo jednu salašarsku generaciju. Opstali su samo oni gde je salašarska porodična loza bila žilava, neki su uspeali da se preobraze u vikendice, dok su neki odavno utihnuli da bi se poslednjih godina pojavili znaci obnavljanja (Grupa autora, 1984).

PRIKAZ VOJVODANSKIH SALAŠA

Salaši u Vojvodini sve do bliske prošlosti, su jedna od bitnih odlika načina života i rada njihovih stanovnika. To je poseban način življenja i ekonomskog privređivanja koji je postao karakterističan za poljoprivredu Vojvodine. Posmatrajući kroz istoriju broj salaša i stanovnika na njima, možemo konstatovati da proizvodnja stočarskih i ratarskih proizvoda koju su oni ostvarivali, veoma značajna za snabdevanje gradova u čijoj su se blizini nalazili.

Karta 1. Položaj značajnijih salaša u Vojvodini

Autor: dr T. Kovačević

U određenom trenutku razvoja poljoprivrede, pojavom mehanizacije kao sve značajnijeg faktora u poljoprivrednoj proizvodnji i uvođenjem industrijskog načina proizvodnje, salaši su počeli da gube na značaju. Međutim, danas se poljoprivredna proizvodnja suočava sa sve većom potrebom potrošača za njenom kontrolom jer se počinju znatno više ceniti poljoprivredni proizvodi dobijeni dobrom poljoprivrednom praksom ili pak organskom poljoprivredom. U poljoprivredi se sve više vodi računa o zaštiti životne sredine, pa se na salaše gleda kao na mesta na kojima čitava proizvodnja može biti zasnovana na dobroj poljoprivrednoj praksi alternativnim tehnologijama. Salaši tako postaju mesta na kojem poljoprivreda živi u skladu sa prirodom i na kojima se razvija ruralni turizam kao nov vid aktivnosti salašara.

SOMBORSKI SALAŠI

Sombor se nalazi u severozapadnom delu Srbije, odnosno Vojvodine. Njegov položaj prema značajnim turističkim disperzivima, a pre svega u odnosu na Novi Sad, Suboticu i druge gradove u Bačkoj i severnom Banatu, može se okarakterisati kao povoljan, a relativno povoljan u odnosu na Srem, južni i srednji Banat i beogradsko područje. Dobrom položaju doprinosi i činjenica da je Sombor dobro povezan drumskim saobraćajnicama i sa međunarodnim putem E-70. Takođe, postoje solidne mogućnosti za uključivanje ovog kraja u vodeni saobraćaj, s obzirom da leži na Velikom bačkom kanalu koji je kao deo hidrosistema Dunav-Tisa-Dunav u neposrednoj blizini grada spojen sa Dunavom. Ova okolnost stvara mogućnost kreiranja turističkih aranžmana koji bi uključivali plovidbu, za nautički turizam zanimljivim, vodenim tokovima i posetu salašima.

Od prirodnih vrednosti ovde se posebno ističe Dunav koji je kao moćna reka formirao oko sebe atraktivan geografskih kompleks. U tome posebno prednjače sistem kanala, prostrane aluvijalne šume stavljene pod tretman zaštite, blago ustalasane ravnice sa specifičnom florom i faunom sa većim brojem izletišta i uređenim zelenilom naseljenih mesta.

Somborski salaši su manja ili veća naselja poljoprivrednika, koji stalno ili povremeno žive i privređuju na svojim posedima. Udaljeni su od sela ili grada po dva do tri, a poneki i više kilometara. Prvi pisani podaci o salašima u okolini Sombora datiraju iz tridesetih godina 16. veka. U okolini Sombora se nalaze sledeća salašarska naselja: Bezdanski salaši, Gradina, Đurđin, Žarkova, Lugumirci, Materići, Milčići, Nenadić, Obzir, Radojevići, Rančevo, i Šaponje.

Somborski salaši razlikuju se od onih na atarima sa drugih strana, po tome što nisu usamljena nego grupisana staništa, koja se od sela razlikuju po tome što nemaju svoju crkvu i nemaju svoje groblje. Takvih naseobina u somborskom ataru ima 16 i prilično su vremenom nastanka bliski, temelji im broje već skoro pet vekova.

Jedna od tih salašarskih naseobina su i salaši Gradina, koji se u starim hronikama spominju još 1543. godine. Ime Gradina je slovenskog porekla koje označava utvrđenje ili prostor oko njega. Danas se ovi salaši razlikuju od ostalih po tome što su najrazuđeniji, rasuti od 5-og do 9-og km na istok od Sombora u prostor Velikog Bačkog kanala, pa do asfaltnog puta Sombor-Kljajićevo. Jedan od takvih salaša koji takođe pamti bolja vremena je i salaš porodice Hornjak, koji je sagrađen u ovom obliku 1901. godine.

U pojedinim salašima se stanovalo tokom cele godine. U njima se čuvala stoka ili obrađivala zemlja. Način života se pod uticajem grada znatno sporije menjao nego u selima. Dugo su održavane i porodične zadruge. Sve je to uticalo na dugo opstajanje patrijarhalnog načina života koji je uslovio sporije promene društvenog života. Čak i verski život je bio drugačije organizovan nego u vojvođanskoj seoskoj sredini. Salaši nisu imali crkve, već su kao crkvena znamenja podizani drveni i kameni krstovi, oko kojih su se vernici okupljali na određeni verski i kućni praznik, kada su pozivani u posetu rođaci i prijatelji. Salaši nemaju ni svoja groblja. U drugoj polovini 19. veka u većim salašarskim naseljima otvarane su osnovne škole. Uz salaše su građene čarde, gostione i kafanska svratišta gde su stanovnici ili putnici

mogli da se sklone, zadrže, odmore, ponešto pojedju i popiju. Ovakvi objekti su se masovnije zadržali sve do sedamdesetih godina, da bi danas najviše opstajali duž važnijih puteva, na raskrsnicama, uz izletišta i slično.

Posebnu morfološku varijantu čine salaši sa kućama zbijenim u ulice panonskog tipa. Tako se na primer Gradina na površini od 25 km² sastoji iz rasutih pojedinačnih salaša, a Žarkovac i Rančevo karakterišu skup salaša konstituisanih u ulice tako da podsećaju na sela.

U novije vreme salaši su se morfološki izmenili. Neka od njih postaju deo somborskih predgrađa. Pojedini salašari podižu nove, moderne kuće za stanovanje, kao i privredne objekte. Ovo je naročito primetno u Lugumircima, Bezdanskim salašima, Obziru i Nenadiću. Oni su najbliži Somboru, privlačniji za život i otuda su ređe napušteni.

Osim komfornih kuća ima salaša bez vode, bez struje i sa starim tradicionalnim pokućstvom baš kao od pre osamdesetih godina. Ako turista više želi ovakvu kuću i ona mu je na raspolaganju. Takva kuća je stara, prizemna, bez podruma. Pod je od nabijene zemlje. Soba je sa dva mala prozora. Do zida je drven krevet, sa slamaricom i perjaninim dušekom. Krevet je pokriven debelim konopljinim čaršavom. Pod čaršavom se nalazi vuneno ćebe za pokrivanje. Do prozora je masivan sto, a uz njega dve klupice. U uglu je starinski kovčeg. U sobi postoji i zemljana peć.

Somborski salaši kao turistički resurs poseduju niz potencijalnih atraktivnih atributa, koje ovaj prostor čine izrazito specifičnim, jedinstvenim, osobenim. Oni, dakle, imaju u današnje vreme turistički cenjena svojstva i otuda se može očekivati da će se njihovom turističkom valorizacijom i uključivanjem u turističku ponudu formirati turistička potražnja velikog intenziteta i dužeg trajanja.

Dida Hornjakov salaš

Dida Hornjakov salaš se nalazi u neposrednoj blizini grada udaljen 1,5 km od kružnog puta JUG 3 na starom sivačkom putu na salaškom naselju Gradina.

Godine 1901. salaš je izgrađen za potrebe porodice Hušve. Salaš je kasnije nasledio čuveni slikar Lajoš Hušvet, koji je bio prinuđen da iz finansijskih razloga 1925. godine proda salaš i tada ga kupuje porodica Hornjak. Porodica Hornjak je salaš kupila za potrebe svog trećeg sina Stipana, koji se tada oženio Zetović Katicom. Stipan i Katica Hornjak su imali troje dece, dve ćerke i najmlađeg sina Šimu, koji nastavlja tradiciju salaša. Ljubav prema salašima Šima je preneo i na svoju ćerku Aranku koja nastavlja staru porodičnu tradiciju.

Iako je poljoprivreda osnovna delatnost na salašu, porodica Hornjak je sačuvala pored osnovnih zgrada (salaš, košara pokućar-letnja kujna) i autentičan nameštaj, koji su prvobitno uneli Stipan i Katica. To je podstaklo za sada poslednjeg naslednika, Aranku, da pored poljoprivredne delatnosti, salaš uvrsti u turističku ponudu Sombora, Vojvodine i Srbije, kako bi se sačuvalo i pokazao duh starih vremena.

Arhitektonska celina salaša Hornjak, locirana u salaškom naselju, tzv. bokor tipa, predstavlja klasičan primer ove vrste ruralnog građevinarstva na području Panonske nizije, gradnja 19. i početak 20. veka, sa jasno definisanim ekonomskim i stambenim delovima, predstavlja emanaciju građanskog duha sa osloncem na tendenciju razvoja intenzivne poljoprivredne proizvodnje farmerskog tipa. Objekat je lociran na obodima aluvijalne ravni, a više od veka nalazi se u vlasništvu čuvene porodice Hornjak, čiji je napor da ovaj biser vojvođanske ruralne arhitekture inkorporira u brend.

Postojeći objekat, građen je kao kompleks objekata i sastoji se od: glavnog salaša, štale, letnje kuhinje (pokućara) sa pomoćnim prostorijama, čardakom, silosom, plevarom, svinjcima, šupama, kokošinjcem i par pomoćnih objekata u ekonomskom delu. Kompleks je smešten u centralnoj zoni parcele koja je veličine 1 ha. Objekti su zidani nabojem i čerpićem, krovni pokrivač je biber crep, a krovna konstrukcija je od drvenih građa i rogova. Pored samih objekata i nameštaja unutar njega, starih preko jednog veka, porodica Hornjak je sačuvala i

tradicionalnu bunjevačku nošnju od lion svile iz tog doba, mnoštvo odevnih predmeta, vezova, predmeta za kućnu upotrebu, alate i poljoprivredne mašine, sa kraja 19. i početka 20. veka.

Da bi salaš u potpunosti zadovoljio potrebe eko ruralnog turizma, predviđena je adaptacija salaša u osam faza:

1. izgradnja smeštajnog dela, kuhinje, sanitarnog bloka i terase i nabavka opreme i autentičnog nameštaja;
2. vraćanje dva nekada postojeća čardaka (izdignutih na stubove), a ispod njih je postavka starih mašina i alata i svinjaca;
3. pretvaranje postojećeg gvozdene čardaka i velike šupe u veliku otvorenu kuhinju, koja bi se koristila leti za kuvanje, a zimi za potrebe svinjokolja;
4. izgradnja bare iza glavnog salaša
5. pretvaranje pomoćnog objekta uz tor u štalu za konje i izgradnje korlata
6. izmeštanje postojećeg kokošinca na nekadašnje mesto ispod jednog od čardaka
7. uklanjanje betonske i gvozdene ograde i postavljanje nekadašnjeg prošća (drvene ograde)

Revitalizacija salaša i prostora oko njega se vrši sa ciljem očuvanja kulturne baštine ovog podneblja, očuvanja stare salašarske kuhinje pripremane na tradicionalan način i očuvanja flore i faune karakteristične za salaš i okolinu.

Postoji mogućnost dopune turističkog sadržaja samog salaša, angažovanjem somborskih fijakerista, tamburaša, folklornih društava, starih somborskih zanatlija i drugih subjekata interesantnih za turističku ponudu.

Ovde je sedište udruženja ljubitelja salaša i radionica starih zanata u kojoj je moguće sa majstorima raditi u ateljeu i osetiti duh stvaranja kroz tkanje, vez, slikanje ili izradu grnčarije. Udruženje ljubitelja salaša „Dida Hornjakov salaš“ je dobrovoljno društvo građana, nastalo u cilju organizovanja, okupljanja i omasovljavanja ljubitelja salaša, radi očuvanja tradicionalne arhitekture salaša i kulturne baštine ovog podneblja i načina života Bunjevaca i drugih naroda koji su živeli na salašima, popularizacije zdravog načina života i čuvanja od zaborava tradicionalnog načina ishrane i pripremanja jela na salašima, očuvanje i popularizaciju narodnih običaja nastalih tokom života na salašima, očuvanje biljnih i životinjskih vrsta karakterističnih za salaš i okolinu, revitalizacije života na salašu i radi podsticanja humanih odnosa među ljudima i razvijanju duha tolerancije i poštovanja razlika. Prva sekcija koja je osnovana pri udruženju, je sekcija starih i umetničkih zanata za koju je osposobljena stara štala i pretvorena u atelje. U ovoj sekciji rade žene koje se profesionalno ili iz hobija bave starim i umetničkim zanatima, kako bi ih sačuvala od zaborava i pokazali kako se stari zanati mogu i u današnje vreme uspešno koristiti i uklopiti u savremeni način života. Ovo su izuzetno vredne i kreativne žene koje sa velikom ljubavlju i entuzijazmom žele da kroz svoj rad približe ostalim ljudima plemenitost ovih veština.

Boravkom na ovom lokalitetu čije su lepote iste tokom svih godišnjih doba podjednako, u punoj meri se doživljava punoća multikulturalnosti i multietničnosti vojvođanske ravnice. U izgradnji je smeštajni deo objekta sa 8 ležaja i terasa kapaciteta za 130 osoba.

Na Dida Hornjakovom salašu postoje različite varijante obilaska i konzumiranja domaćih specijaliteta.

Mala dnevna članarina

Obilazak etno postavke na salašu, vožnja fijakerom, razgledanje i hranjenje domaćih životinja i osveženje pripremljeno na tradicionalan salašarski način.

Osveženje: domaća rakija, domaće vino, domaći sok od raznog voća.

Peciva po izboru: kiflice, pogačice sa čvarcima, sirom, krofne sa pekmezom, kisele gibanice sa makom, orasima, višnjama, sirom, slatke gibanice sa sirom, višnjama, jabukama, bundevom, razni sitni kolači: gurabije, medenjaci, vanilice, pite sa sirom, jabukama.

Srednja dnevna članarina

Obilazak etno postavke na salašu, vožnja fijakerom, razgledanje i hranjenje domaćih životinja i osveženje pripremljeno na tradicionalan salašarski način.

Osveženje: domaća rakija, domaće vino, domaći sok od raznog voća. Jela po izboru: paradajz čorba, krompir čorba, gra supa, paprikaš sa domaćim rezancima (svinjski, juneći, od petla, od patke), pasulj sa kobasicom, papula, nasuva (sa jajima, sirom, makom, prezlom, pekmezom, krompirom), barat file, krompirača sa kobasicom i krvavicom, krompir paprikaš sa valjušcima, kolači, kisele gibanice sa makom, orasima, višnjama, sirom, slatke gibanice sa sirom, višnjama, jabukama, bundevom, razni sitni kolači: gurabije, medenjaci, vanilice, pite sa sirom, jabukama.

Velika dnevna članarina

Obilazak etno postavke na salašu, vožnja fijakerom, razgledanje i hranjenje domaćih životinja i osveženje pripremljeno na tradicionalan salašarski način.

Osveženje: domaća rakija, domaće vino, domaći sok od raznog voća.

Glavno jelo: žuta supa (kokošija, morčija) sa jetrenim knedlama i flekicama, meso sa supe, garnirung od pirinča i iznutrica, bareno povrće i tri vrste sosa (paradajz, mirođija, višnje), pečenje po izboru (pohovano meso, fašir, punjena patka, guska i ćurka) sa priložima

- kolači: kisele gibanice sa makom, orasima, višnjama, sirom, slatke gibanice sa sirom, višnjama, jabukama, bundevom, razni sitni kolači: gurabije, medenjaci, vanilice, pite sa sirom, jabukama

-mogućnost organizovanog obilaska Sombora, nastup folklorne grupe i tamburaša.

Velika celodnevna članarina

- Doručak: tradicionalni salašarski doručak

- obilazak etno postavke na salašu, organizovani obilazak Sombora

- Ručak: svečani salašarski ručak

- vožnja fijakerom, nastup folklorne grupe i razne slobodne aktivnosti (vožnja biciklom, šetnja, obilazak i hranjenje životinja, fudbal, odbojka, košarka)

-večera: salašarska večera, tamburaška muzika.

ČENEJ I ČENEJSKI SALAŠI

Naselje Čenej pripada gradskoj zajednici opština Novi Sad, i nalazi se u severozapadnom delu opštinskog atara. Čenej i čenejski salaši ruralni su deo Novog Sada i prostiru se na 9423 hektara severozapadno od grada, na svega 12 km od centra Novog Sada. Od toga je 9108 hektara obradivih površina, a ostalo su livade (98 hektara), pašnjaci (214 hektara), šume (14 hektara). Graniči se sa atarima Rumenke, Kisača, Stepanovićeve, Siriga, Zmajeva, Temerina, Bačkog Jarka i Kaća. Nalazi se u blizini Novog Sada, uz magistralni put br. 11 koji povezuje Novi Sad i Suboticu. Običnim, kolskim ili letnjim putevima Čenej je povezan sa naseljima: Zmajevom, Kisačem i Bačkim Jarkom. Istočno od naselja Čenej, na razdaljini od 4 km prolazi pruga Novi Sad - Subotica.

Bogata i razvijena poljoprivreda ovog područja imala je kroz istoriju velik značaj, kako za čenejske salaše, tako i za građane Novog Sada. Čenej je staro naselje nastalo sigurno pre 13. veka, kada se prvi put pominje. Najstarije čenejske porodice datiraju od kraja 17. veka i svaka od njih je svoje živote vezala za poljoprivredu i zemlju „černozem“. Čenej je salašarsko naselje posebnog tipa, staro preko 750 godina i ono opstaje skoro u istoj formi- slobodno izgrađene i razmeštene zgrade za stanovanje, stoku, poljoprivredni inventar i ekonomiju. To je jedna od najvećih, ako ne i jedinstvenih grupa salaša u Vojvodini.

Čenej je smešten je na južnoj bačkoj lesnoj terasi, na jedva uočljivoj padini koja ide od severozapada ka jugoistoku. Prosečna kota nadmorske visine atara je 81,5 metara, a naselja od

81-82 metra. Osnovne klimatske karakteristike naselja imaju osobine umereno kontinentalne klime sa dugim toplim letom i kraćim, ali hladnim, zimama. Najčešći vetrovi su severac, košava i zapadni vetar koji donosi kišu. Vetrovi ovde mogu da duvaju i 100 kilometara na čas, što je bilo veoma važno za orijentaciju stambenih i pomoćnih objekata na salašu (zgrade se postavljaju užom stranom prema vetru, „na brazdu“, da vetar duva „u kible“). Atar Čeneja se nalazi u zoni černozema poznatoj po velikoj plodnosti. Brojne bare i ritovi, koji su se nekad nalazili po dolovima i manjim i većim depresijama atara, isušeni su uglavnom zahvaljujući kanalima za odvod vode, sistema Jegrička, izgrađenim posle II svetskog rata. Po sastavu, osim bezkarbonatnog černozema i černozema sa znacima nekadašnjeg zabarivanja, na Čeneju postoji i karbonatska livadska crnica. Veoma mali procenat zemljišta je neplodan.

Tačan broj naseljenih salaša je teško reći, jer se stanje brzo menja, između dva rata bilo je oko 440 salaša, sa više od 2000 stanovnika. Prema nekim podacima, ukupno nastanjenih salaša danas ima 237, a nenastanjenih 27. Po popisima stanovništva iz 1961. i 1971. godine na Čeneju je bilo 1828 stanovnika. Na Čeneju danas živi oko 2600 stanovnika, a od toga na salašima 400. Broj salaša opada, tj. odumire život na salašima. Na Čeneju je nekada bilo 5 osnovnih škola, a danas jedna osmogodišnja škola koju pohađa oko 150 đaka. Takođe, postoji i obdanište sa oko 100 predškolaca. Uvođenje vodovoda obavljeno je 2000. godine, a gasifikacija 2002. godine. Od ukupnog broja stanovništva 60 procenata se bavi poljoprivredom, a drugih 40 procenata je zaposleno u Novom Sadu. Čenej kao prigradsko naselje Novog Sada širi se na jug prema Novom Sadu. Vremenom će se povezati sa Novim Sadom. Blizu čenejske crkve predviđena je industrijska zona.

Ako bi se pokušala dati neka tipologija postojećih salaša po lokaciji u prostoru atara Čeneja i njihovoj koncentraciji, moguće je razlikovati 3 grupe salaša:

1. Usamljeni, oko kojih na većoj udaljenosti nema drugih salaša, već se nalazi zemljište koje obrađuju vlasnici salaša. Takve parcele su najčešće pravougaone ili kvadratnog oblika smeštene u produžetku ekonomskog dvorišta, a oformljene su rasporedom „Lenija“ po njihovoj dužini. Ovakvih salaša je sve manje.

2. Grupacije salaša postavljenih bez nekog reda. Deljenjem porodičnih zadruga, ili prodajom zemlje, smanjuje se veličina parcele i grade se novi salaši na nevelikoj razdaljini, bez nekog uočljivog sistema. Takvi salaši nastaju u drugoj polovini 19. veka, kada dolazi do konačnog raslojavanja porodičnih zadruga Šilića i Letića na primer, raspadaju se već krajem 18. veka, dok kod manje brojnih porodica raspadanje porodičnih zadruga je trajalo do druge polovine 19. veka.

3. Grupacije salaša postavljenih po nekom sistemu. Ovaj tip salaša ima 2 podgrupe:

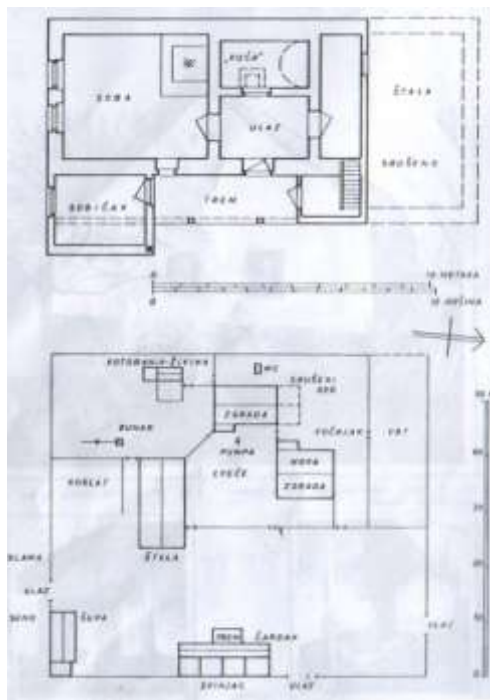
a) salaši koji se najčešće grade u jednom nizu, na nevelikoj udaljenosti, sa gotovo istim rasporedom stambenih i ekonomskih prostorija (kao na primer salaši Ćurčića, Kuzmanovića, Vlaovića ili stari salaši Šilića).

Postavljeni na uzvišenim gredama, kako salašari kažu „na plecima“, ili „na bregu“, tako da su stambene zgrade na suvom i u slučaju poplava, ali u blizini manjih delova gde je često bilo vode zgodne za čuvanje i ishranu živine.

b) ovaj tip salaša nastao je njihovim grupisanjem sa jedne strane starih puteva koji su povezivali Čenej sa ostalim mestima. Obradiva zemlja nastavljala se odmah iza ekonomskog dvorišta. Takvi su salaši Rakića, Miodragovića i Brzaka. Salaši su locirani dosta blizu jedan drugom i takvo grupisanje je začetak pojave ušorenog naselja. (Grupa autora, 1984)

Primer izgradnje objekata na jednom čenejskom salašu i kasnije proširivanje salaša možemo videti na salašu Julke Brzak, ranije Aruma Brzaka. Na ovom salašu postoje svi oblici povećanja. Reč je o sada trodelnoj kući; i u tremu je dograđena soba; zatim od štale još jedna soba; u dvorištu „avliji“ kasnije je sagrađena nova zgrada; a na kraju smanjena je dograđena druga soba. Trodelna se zgrada razlikuje od dvodelne praktično samo u tome što na mestu štale ima još jednu sobu, obično iste veličine kao i prva, „prednja“. Štala se može podići dalje uz zgradu u produžetku, ali i samostalno. U tremu je dograđena mala soba, a ispred druge „zadnje“

sobe sporedno odeljenje, ostava u kojoj su stepenice za tavan. One su u stvari ostale na istom mestu kao i kod dvodelnog tipa. Turski aršin je korišćen kao mera i kod ove zgrade. U slučaju gradnje još jedne stambene zgrade na salašu sreću se svi tipovi i varijante zavisno od vremena podizanja.

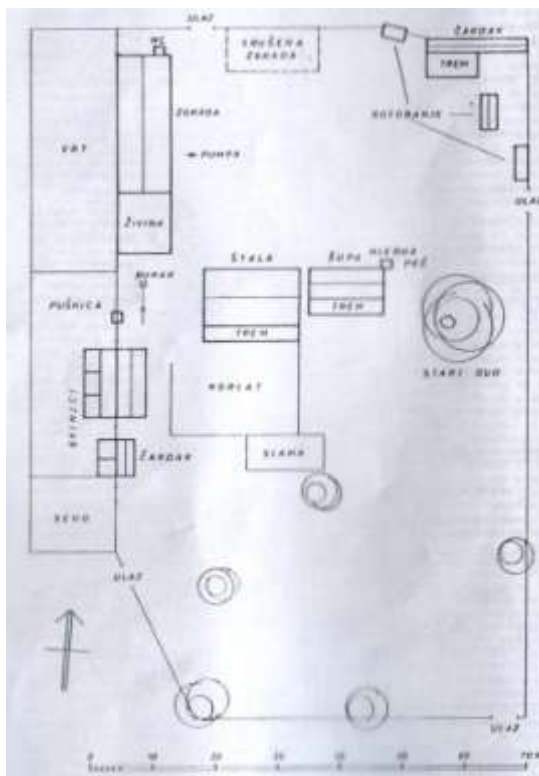

Skica 2. Zgrada salaša A.Brzaka, a potom J.Brzak
(Izvor: "Stari čenejski salaši", 1984.)

Vrlo interesantan primer je i stambene zgrade na salašu Živke i Mladenka Kuzmanovića, gde su zapaženi primeri najbrojnijih izvršenih promena. Važno je istaći da se u dvorištu ovog salaša nalazi jedan veliki i star dud. On je još sasvim zdrav i u obimu stablo ima 3,80 metara, ili prečnik od 1,30 metara. Njegova starost se procenjuje na oko 180-200 godina, što se podudara sa utvrđenim vremenom doseljavanja porodice Kuzmanović u Čenej.

Nije moguće danas reći da li je prvobitna kuća Kuzmanovića bila dvo ili trodelna, ali je sigurno da je u određenom periodu predstavljala klasičnu trodelnu već opisanu zgradu. Vlasnici su tada poželevi podrum. Izgradili su ga ispod prednje sobe jednostavno iskopavši potreban prostor, bez ikakvog diranja u zgradu. Pored temelja zidova od naboja opekom su sagradili zidove i svodove, a odozgo uradili ponovo zemljani pod. Stepenice su napravili iz trema oduzevši deo od ulaza srednje prostorije. Potrebno je bilo izvesti i dalje promene. Više se nije moglo iz ulaza u prednju sobu zbog stepenica, pa je otvoren prolaz kroz malu. Najveća promena je bilo izmeštanje ognjišta, odnosno njegove svakodnevne funkcije. Sadržano je staro, ali je izgrađeno i novo u maloj sobi gde se od tada spremaju jela. Uz novo se preziđuje i peć od zemlje u prednjoj sobi, a u maloj je ugrađen kazan za kuvanje veša. Staro ognjište se od tada koristilo samo prilikom klanja svinja. Napravljen je ugrađen kazan za topljenje masti, a i meso se tu dimilo, sušilo i pušilo. Peć u zadnjoj sobi i dalje se ložila iz njega. Ove su se promene izgleda odigrale na prelazu 19. u 20. vek, mada je nešto kasnije u istoj avliji podignuta i nova stambena zgrada.

Poslednje promene sastoje se u uklanjanju oba ognjišta i iznošenju svih delatnosti vezanih za njih sem spremanja jela van zgrade. Kuvanje se obavlja opet u staroj kuhinji, ali

Skica 3. Zgrada salaša Živke i Mladenka Kuzmanovića
(Izvor: "Stari čenejski salaši", 1984.)

sada u zidanom šporetu. Grade se novi dimnjaci na zidu trema i peći preziđuju uz njih, jedna je kaljeva. Preostali deo trema se zatvara staklom, a drveni stubovi zamenjuju zidanim. U svim prostorijama se otvaraju prozori na zapadnom delu. Vidljiva je želja za poboljšanjem kvaliteta stambenog prostora. (Grupa autora, 1984)

Salaš 137

Među čuvenim čenejskim salašima, Salaš 137 je najpoznatiji. Nalazi se na 10 km udaljenosti od Novog Sada, a 85 km udaljen od Beograda, na međunarodnom putu E-75.

Turističko–geografski položaj Salaša 137, jedna je od najznačajnijih komponenti turističke valorizacije, kako samog salaša tako i čitavog područja u celini. Salaš 137 teritorijalno i administrativno pripada KO Čenej, koja je u sklopu opštine Novi Sad. Na teritoriji opštinskog atara, Salaš 137 se nalazi u njenom severnom delu. Celom površinom čenejski atar leži na lesnoj terasi na nadmorskoj visini od oko 82 m. Salaš 137 se nalazi u južnoj Bačkoj. Određujući položaj salaša prema važnijim prostornim celinama kojima pripada, dolazi se do konstatacije o njegovoj srednjeevropskoj poziciji.

Pored samog salaša prolazi magistralni put Novi Sad-Subotica, od kog su smeštajno-ugostiteljski kapaciteti odvojeni stotinak metara dugim zemljanim putem koji je oivičen nizom bagrema. Za turistički položaj salaša najveći značaj ima blizina autoputa E-75, koji predstavlja najveći tranzitni put kroz našu zemlju. Udaljenost salaša od autoputa je 7 km, a od centra Novog Sada 14 km. Uključenjem na put E-75, iz pravca salaša, u pravcu severa ide se ka Subotici i graničnom prelazu sa Mađarskom, koji je udaljen oko 120 km. U suprotnom pravcu putanja puta E-75 je ka Beogradu, Nišu, Skoplju itd. Povoljnom turističkom položaju doprinosi povezanost magistralnih puteva sa svim većim gradovima Vojvodine, kao važnim disperzivnim centrima.

Znatno manji značaj u odnosu na drumske saobraćajnice, imaju železnički putevi. Iako samo 4 km istočno od naselja Čenej prolazi železnička pruga, Novi Sad – Subotica, najbliža stanica nalazi se u Novom Sadu. Ovoj konstataciji treba dodati i blizinu čenejskog aerodroma, koji je od salaša udaljen svega nekoliko kilometara, a u funkciji je samo za sportske i poljoprivredne potrebe.

Slika 1. Salaš 137 (Izvor: Dokumentacija Salaša 137)

Po starim zemljišnim knjigama prvi vlasnik Salaša 137, zaveden kod sudije u martu 1892. godine, je Žikić Petar koji je bio oženjen sa Murgački Jelenom. Od 3. februara 1938. godine na osnovu darovnog ugovora od 27. novembra 1937. godine deo zemljišta pod oznakom 7202/1 koji se nalazi u okviru parcele 7202 prelazi u nov ugovor broj 10497 na ime Žikić Paje. Na osnovu darovnog ugovora broj 832 iz 1938. godine uknjiženo je pravo svojine na nekretninu u korist Žikić Nove i Letić Ljubice. Žikić Nova je na salašu živeo sa dve sestre i ženom. Žena mu je mlada umrla, a sestra Jovanka se odselila u Novi Sad. Sve do 1996. godine Nova i najmlađa sestra Dragica živeli su sami na salašu povučenim životom. Živeli su u kući gde je danas restoran, a na mestu današnjih smeštajnih objekata bila je ekonomska zgrada i štale. Bavili su se ratarstvom i stočarstvom. Zemlju su u početku obrađivali uz pomoć konja, a kasnije traktorom. Struju su uveli 1990. godine.

Godine 1997. godine Salaš 137 dobija nove vlasnike. U početku je objekat bio privrednog karaktera, tj. sedište firme koja se bavila skladištenjem i obradom sirove kože. U starim neizmenjenim objektima bili su magacini za kožu, a u kući u kojoj je danas restoran, nalazila se kuhinja sa trpezarijom za radnike i osoblje. Tada nije bilo smeštajnih jedinica. Nakon četiri godine, magacini su preuređeni i pretvoreni u sobe za prenoćište. Bilo je 5 soba, a koristili su ih samo vlasnici, tako da objekat dobija i funkciju vikendice.

Veliko renoviranje salaš doživljava 2003. godine. Ujedno dolazi i do premeštanja magacina i kancelarija firme, koja se bavila kožom, na drugu lokaciju, a salaš polako prerasta u turistički objekat sa smeštajno-ugostiteljskim kapacitetima. Parcela na kojoj se danas nalazi voćnjak otkupljena je od porodice Sibinjski 2004. godine. Sve do 2005. godine salaš je bio zatvorenog tipa, a funkcionisao je i radio kao sportsko društvo sa oko 500 članova. Salaš 137 D.O.O. zvanično je otvoren u novembru 2006. godine.

U okviru salaša 137 nalazi se restoran sa tradicionalnom vojvođanskom kuhinjom (gibanica, carska pita, štrudla sa makom i orasima, bundevara, rinflajš sa pet sosova, rolovana

teletina, ribić na kajmaku, salašarski sote, punjene tikvice,...). Restoran je u tradicionalnom paorskom stilu sa puno starinskih detalja koji podsećaju na prošla vremena i boravak čine još prijatnijim. Restoran raspolaže sa velikim brojem mesta što ga čini pogodnim za organizaciju raznih proslava kao što su: svadbe, rođendani, doček Nove godine... Zgrada u kojoj je smešten restoran zauzima centralno mesto na salašu. Restoran Salaša 137 podeljen je u 3 celine. Prva celina je zatvoreni deo restorana koji raspolaže sa 70 mesta raspoređenih u 3 sale, drugu celinu čini bašta ispred kuće, kapaciteta 80 mesta, a treću celinu "gazebo" (letnja bašta) od 150 do 200 mesta, zavisno od potrebe. Ulaz u zatvoreni deo restorana je trem kuće. Trem je opremljen kao i ostatak objekta nameštajem, predmetima, ručnim radovima koji su skupljani po celoj Vojvodini i verno podsećaju na duh starih vremena. Interesantan detalj pored samog ulaza u restoran je tabla sa potkovicama postavljenim vodoravno, sa otvorom prema restoranu. Baš na tom mestu su postavljene "da bi sreća ulazila u restoran". Trem raspolaže sa tri stola za goste.

*Slika 2. Restoran Salaša 137
(Izvor: Dokumentacija Salaša 137)*

Zgrada u kojoj je sada restoran nekada je bila stambena i sastojala se iz predsoblja, u sredini, i tri sobe, jedna veća sa desne strane i dve manje sa leve strane. Pri samom ulazu u kuću, gde je nekada bilo predsoblje nalazi se šank koji zauzima centralno mesto u zgradi. Desno od šanka je trpezarija ukrašena sa starim radio aparatima, policama i čivilucima. Sav inventar, uključujući stolice, stolove, klupe, stolnjake, skupljan je po Vojvodini. U nastavku sale, gde je i nekada bila, nalazi se kuhinja koja je zbog potreba restorana proširena. Tavan je preuređen i napravljena je galerija koja je deo glavne trpezarije. Levo od šanka nalaze se dve manje sale koje su vizuelno odvojene zidom. Zidove jedne sale krase stari satovi i limeni tanjiri, a druga je ukrašena goblenima.

Bašta ispred restorana smeštena je u hladovini dugogodišnjih stabala oraha. Opremljena je starim stolovima, klupama i stolicama od kojih su neki restaurirani i vraćen im je prvobitan sjaj.

"Gazebo" ili natkrivena bašta nalazi se iza otvorene bašte od koje je vizuelno odvojena zelenilom. Ova bašta se uglavnom koristi za organizovanje svadbi, ali je moguće organizovati i druge vrste svečanosti ili manifestacija, uz dogovor sa upravom salaša. Bašta je natkrivena trskom, a po potrebi može i da se zatvori providnim najlonom. U bašti se nalazi šank i deo za peraće sudova, kao i bina za muziku koja je ukrašena starim krparama i starom dečijom

kolevkom. Enterijer bašte je upotpunjen iscrtanim plehanim tanjirima i starim satovima. Osvetljenje u bašti je rešeno električnim fenjerima. Iza letnje bašte nalazi se veliki novoizgrađeni roštilj.

Salaš 137 je jedinstveno mesto za uživanje u domaćoj hrani i piću uz autentičan ambijent i lokalnu vojvođansku etno muziku. Salaš 137 je već afirmisan po ovako koncipiranom načinu svoje kuhinje i društvenog života, i kao takav postao je sedište kluba "Convivium Slow Food Vojvodina". Klub je osnovan kao deo internacionalnog pokreta "Spora hrana" (Slow Food), sa željom da se probudi osećaj za uživanje u hrani i kvalitetnom piću, tj. kao reakcija na sve one restorane brze hrane koji su preplavili svet i u kojima se ljudi sve češće hrane zbog nedostatka slobodnog vremena. "Convivia" (gošćenje, gozba, čašćenje) je lokalno udruženje Pokreta "Spora hrana" koji postoji u 35 zemalja sveta, a čiji je cilj da se istaknu lokalni kulturni, istorijski i kulinarski kvaliteti. "Slow" (polako) nasuprot "Fast" (brzo) – jednostavno se prepustiti i lagano uživati u svim ponuđenim ukusima pri tom ne razmišljajući o kalorijama. Ovde se prvenstveno promovise vojvođanska, a zatim i šira regionalna, pa i najpoznatija evropska kuhinja i njihovi specijaliteti.

Dok je salaš funkcionisao po principu zatvorenog tipa, restoran je imao meni utvrđen unapred za čitav naredni mesec, koji je slao svim članovima kluba.

Na salašu se trude da hrana bude domaća i zbog toga imaju svoju farmu od 60 koza. Preradom mleka dobija se koziji sir koji prave sa tartufima, mirođijom ili orasima. Čurkama, kokoškama, morkama, svinjama, kao i mlekom i jajima snabdevaju se sa komšijske farme. Snabdevanje jagnjetine, kajmaka i goveđe pršute je sa Zlatibora, a sva testa uključujući i hleb prave sami. Sa nekoliko salaša koji se bave organskom proizvodnjom povrća i imaju sertifikat Poljoprivrednog fakulteta u Novom Sadu, saraduju već dugi niz godina. Od skoro, usluga u restoranu je po principu "a la card".

Svi objekti koji danas postoje nalaze se na mestu gde su bili i nekadašnji. Građeni su od cigle, a natkriveni starim crepom koji je prikupljen sa krovova starih kuća, sa cele teritorije Vojvodine. Letnja bašta i štale su natkriveni trskom, što odaje poseban utisak autentičnosti. Podovi objekata obloženi su pločicama i starim ciglama, dok je u sobama kombinacija drvenog poda (patosa), i pločica u kupatilu. Kao i crep po selima Vojvodine sakupljani su i stara cigla i nameštaj. Starom ciglom je popločano dvorište, a nameštaj je restauriran tako da ništa na njemu nije promenjeno. Čak je i raspored po sobama autentičan.

Glavna zgrada, kako je već pomenuto, sastoji se iz dva dela koji su odvojeni ajnfort kapijom. U prvom delu (bliži glavnom zemljanom putu) nalazi se recepcija, kancelarija i vešeraj. Recepcija je opremljena starim vojvođanskim nameštajem koji je restauriran, tako da nema klasičan pult već stari trpezarijski sto koji zauzima centralni deo, komode i stari presvučeni kanabet. Od starog ormarića koji je izdelfen malim fiokama, napravljen je odeljak za čuvanje ključeva od gostinskih soba. Ranije je bio deo inventara neke stare seoske apoteke, a služio je za skladištenje lekova.

Pored ulaznih vrata, u recepciji se nalazi stara staklena vitrina u kojoj su izloženi suveniri, koji se mogu kupiti kod recepcionera. Ponuda suvenira je zaista velika i u duhu stare, paorske Vojvodine, a sa logom Salaša 137. Logo je zaštićen i nije dozvoljena nikakva upotreba i štampanje, bez dozvole vlasnika salaša.

U ponudi suvenira posebno se izdvajaju Vino Salaš 137, koje se uvozi iz Francuske u saradnji sa jednim od suvlasnika salaša. U ponudi su crno i belo vino, kao i rose. Ne manje važne, a i veoma zanimljive su figurice pravljene od testa u obliku kuća i konja, kao i gipsane figurice koje su ujedno i magneti. U ponudi su i razglednice, kecelje, kačketi, potkovice i kuvarska kapa takođe sa logom salaša. Veoma zanimljiv detalj je papir za pakovanje suvenira koji i sam predstavlja suvenir. Papir je urađen u sepija stilu u formi starih novina. Tekstovi i slike su vađeni iz raznih časopisa koji su se bavili temom Salaša 137.

U sklopu prvog dela glavne zgrade, pored recepcije, nalazi se i mala sala za sastanke kapaciteta šest ljudi. Zidovi sale ukrašeni su trofejima divljači, uglavnom iz Afrike ali i sa naših

prostora. Iz sale stepenište vodi u potkrovlje u kom su smešteni biblioteka, tv sala i kancelarije za vlasnika objekta.

Smeštajni kapacitet čine 14 soba: 4 sobe sa francuskim ležajem, 5 dvokrevetnih, 5 dvokrevetnih sa mogućnošću jednog pomoćnog ležaja. Sobe su opremljene starinskim nameštajem koji je restauriran, TV uređajem i mini linijom. Kupatila su moderna sa svim pogodnostima i prilagođena su potrebama savremenog čoveka. Grejanje u sobama je na stare kaljeve peći koje gosti sami lože i koje se nalaze između kupatila i sobe tako da greju obe prostorije. Savremena tehnologija kao što je: televizor, radio, električna energija,... vraćaju posetioce u stvarnost.

Salaš je takođe opremljen i saunom i mini teretanom koja će zadovoljiti potrebe i najzahtevnijih turista. U okviru usluga obezbeđena je i masaža. U okviru salaša nalazi se i parking prostor koji može da prihvati oko 30 automobila.

U okviru salaša 137 potpuno moderno urađen je pansion za pse i konje koji se koriste za školu jahanja tj. rekreativnog jahanja, vožnju fijakerom i sankama. Za najmlađe obezbeđeno je igralište, teren za mini fudbal, odbojku i bagminton.

Na prostoru salaša pored smeštajno-ugostiteljskih kapaciteta, posetiocima su na raspolaganju i razni sportsko-rekreativni sadržaji. Posebno se ističu jahanje, streličarstvo, golf, odbojka, mali fudbal i badminton.

*Slika 3. Konjički turnir na Salašu 137
(Izvor: Dokumentacija Salaša 137)*

Sportsko društvo "Jastreb" osnovano je 1998. godine, sa idejom da okupi ljubitelje konja i sportskog i rekreativnog jahanja. U to vreme društvo je u svom vlasništvu imalo 5 konja, koji se treniraju isključivo za preponsko jahanje. Posle dve godine društvo u svoj rad uključuje profesionalne jahače i sve dobija ozbiljniju dimenziju. Nekadašnje sportsko društvo prerasta u konjički klub "Jastreb". Prvi turnir, u organizaciji salaša održao se na dan otvaranja 2003. godine, posle renoviranja. Na turniru je učestvovalo 30 takmičara. Trenutno je ovaj klub među najuspešnijim klubovima u zemlji, a salaška ergela sada broji 20 konja preponaša. Konjički klub "Jastreb" tri puta godišnje organizuje turnire u preponskom jahanju u okviru Novosadske lige, od kojih je jedan međunarodni. Novosadska liga ima 8 kola i svako kolo se održava na drugom mestu. Na turnirima učestvuju i takmičari iz inostranstva, s tim što se bodovi sabiraju samo domaćim takmičarima na osnovu kojih se pravi rang lista. U okviru konjičkog kluba postoji i škola jahanja kao i mogućnost rekreativnog jahanja. Konji su smešteni u 3 vrlo uredne i moderno opremljene štale. Prva štala nalazi se, na mestu gde je i nekada bila kod starih vlasnika, u produžetku glavnog parkinga i ima 3 boksa. Iza nje nalazi se novoizgrađena štala sa 9 boksova, delom za kupanje konja i solarijumom za konje. Treća štala je na samom kraju glavne zgrade i ima 4 boksa.

Salaš 137 je član Internacionalnog Safari kluba, svetski poznate, prestižne organizacije koja deluje u 37 zemalja. To je internacionalna asocijacija etičkih lovaca, posvećena ne samo

zadovoljavanju pojedinačnih interesovanja njenih članova – lovaca, već i zaštiti lova i prirode i očuvanju ravnoteže ekosistema u najširem smislu. Jedan od vlasnika Salaša 137 je strastveni lovac i u saradnji sa "Lovotursom" organizuje i dovodi grupe lovaca iz Italije, Španije, Francuske i Makedonije.

Salaš 137 saraduje i sa Streličarskim klubom "NS 2002". Godine 2006. su zajedničkim snagama organizovali turnir na kome se 150 takmičara iz cele zemlje borilo za Olimpijsku kvotu, a samim tim i Državno prvenstvo. Takmičenje se održalo na travnatom terenu koji se nalazi iza salaša na livadi za ispuštanje konja. Saradnja je nastavljena i kroz organizaciju Radničkih sportskih igara. Naime, salaš pruža usluge smeštaja i ishrane dok je zadatak streličarskog kluba organizacija takmičarskih disciplina.

Travnati teren se koristi i kao golf teren. Kada se po travnatom terenu postave zastavice dobija se mali poligon bez rupa. Za početnike je moguće angažovati instruktora, ali uz prethodnu najavu. U planu je i izgradnja poligona za početni udarac.

Travnati teren, koji se koristi za jahanje, po potrebi može da se preuredi u teren za odbojku, badminton i mali fudbal. Rekviziti za ove sportove, odnosno mreža za odbojku, mali golovi za fudbal, reketi za badminton, lopte, kao i oprema za golf obezbeđeni su na salašu.

Iza glavne zgrade, a u produžetku restorana nalazi se dečije igralište sa toboganom, ljuljaškama, spravama za penjanje i slično. Pored igrališta je prostor za dečiju obuku jahanja. Ovi sadržaji su dobro uklopljeni u ambijent i dobro su iskorišćeni.

Za turističku ponudu Salaša 137 karakterističan je veliki broj javnih dešavanja. Nekada sami organizuju, a nekada u saradnji sa sportskim klubovima, umetničkim društvima, poslovnim saradnicima, državnim institucijama i drugim organizacijama.

Na ovom prostoru konjički turniri održavaju se već nekoliko godina. Uz takmičarski program koji je pod pokroviteljstvom Konjičkog kluba "Jastreb", salaš organizuje i promocije hrane, pića i slično. Turniri se organizuju tri puta godišnje, a jedan od njih je međunarodnog karaktera.

U saradnji sa Streličarskim klubom "NS 2002" organizovali su jedan turnir 2005. godine, a saradnja je nastavljena i pri organizovanju Radničkih sportskih igara. Salaš je bio domaćin i prvog kupa Srbije u "Paint ball-u" 2003. godine, kao i svečanosti kluba "Neoplanta 1748" povodom osvajanja titule šampiona države u jedrenju.

Na salašu je mnogo zanimljivih događaja treba izdvojiti:

- večera "Noć tartufa" u organizaciji "Spora hrana Vojvodine",
- Lovački bal internacionalnog Safari kluba,
- Prva dečija likovna kolonija,
- promotivni ogledni lov sa sokolom za medije (tv i novinske izdavačke kuće),
- konferencija za štampu, godišnje skupštine i proslave povodom osvajanja šampionskih titula Odbojkaškog kluba "Vojvodina",
- konferencija za štampu, degustacija i promocija "Jack Daniels" uz prisustvo glavnog dilera iz Sjedinjenih Američkih Država,
- promocija časopisa "Svet pića" uz prikladan program i degustaciju pića,
- promocije i degustacije raznih vinskih kuća: "Caldirolla", "Erzetic", "Movia", "Kabat", "Emporio", "Fox", "Vipava" i druge,
- svečani ručak za učesnike međunarodne smotre starovremenskih vozila (*oldtimer*) pod pokroviteljstvom Skupštine grada i Pokrajinske skupštine,
- konferencija za štampu i prezentacija svih vozila iz "Opel" proizvodnog programa,
- konferencija za štampu i prezentacija vozila iz "BMW" proizvodnog programa, sa test vožnjama u okolini salaša,
- zabava organizatora "Exit" festivala i njihovih gostiju,
- svečani ručak za sve supruge ambasadora akreditovanih u našoj zemlji pod pokroviteljstvom gradonačelnice Beograda,

- svečani ručak pod pokroviteljstvom ministra inostranih poslova za sve ambasadore akreditovane u našoj zemlji,
- zabava organizatora Filmskog festivala Srbije.

Mnoge ugledne ličnosti iz sveta muzike održale su koncerte na Salašu 137, tako na primer: Vlado Georgijev, Darko Rundek, Boris Kovač, Zvonko Bogdan i drugi. Prostor i ambijent salaša za snimanje svojih muzičkih spotova koristili su: Darko Rundek, Miroslav Ilić i grupa "Flamingosi".

Na salašu ima oko 20 stalno zaposlenih i dvadesetak privremeno zaposlenih radnika: dva radnika zadužena za računovodstvo, finansije i odnose s javnošću, šef recepcije, recepcioner, dve sobarice, dva noćna čuvara, dva domara, menadžer restorana, osam konobara, šef kuhinje, poslastičar, salatar, roštiljdžija, perači sudova, glavni trener jahanja, tri pomoćna trenera, dva štalara.

Organizacija rada kao i podela dužnosti na Salašu 137 je zadovoljavajuća. Prema prikazanoj sistematizaciji može se zaključiti da nema dovoljno stručnih lica iz oblasti turizma.

Salaš 137 D.O.O. zvanično je otvoren u novembru 2006. godine, tako da se od tada vodi i evidencija prometa gostiju u smeštajnim kapacitetima. Zvaničnih podataka o učešću stranih turista u ukupnom turističkom prometu nema.

Tabela 22. Broj ostvarenih noćenja od novembra 2006. do jula 2007. godine

2006.	2007.	2007.	2007.	2007.	2007.	2007.	200.	2007.
novembar	decembar	januar	februar	mart	april	maj	jun	jul
613	669	601	413	576	572	908	749	882

(Izvor: Arhiv Salaša 137)

Iz tabele broj 22 može se zaključiti da je u posmatranom periodu najmanji broj noćenja ostvaren u februaru, a najveći u maju i julu. Na mali broj noćenja u februaru veliki uticaj ima kolektivni godišnji odmor u trajanju od dve nedelje. Osetan priliv turista u maju i julu uslovljen je manifestacijama koje se dešavaju u Novom Sadu. U maju se održava Međunarodni poljoprivredni sajam, a u julu muzički festival EXIT.

Tabela 23. Iskorišćenost smeštajnih kapaciteta (%) za period od novembra 2006. do jula 2007. godine

Mesec	Iskorišćenost (%)
novembar	61,92
decembar	65,40
januar	58,75
februar	44,70
mart	56,30
april	57,78
maj	88,76
jun	75,66
jul	86,22

(Izvor: Arhiv Salaša 137)

Iz tabele 23 može se zaključiti da je najveća iskorišćenost smeštajnih kapaciteta u maju 88,76% i julu 86,22%, a najmanja u februaru 44,70%. To potvrđuje da se najveći promet gostiju ostvaruje u prolećnim i letnjim mesecima.

Iz razgovora sa šefom recepcije može se zaključiti da klijentelu Salaša 137 uglavnom čine domaći turisti, ali da ni poseta stranih gostiju nije zanemarljiva. Treba naglasiti da su za avgust, novembar i decembar već duži niz godina karakteristične posete lovaca iz Italije. Gosti

iz Italije dolaze dva puta godišnje u trajanju od 4 do 6 dana. U avgustu dolaze zbog lova na prepelice i jarebice, a zimi zbog divljih svinja i zečeva.

Za ugostiteljski deo ponude nema zvaničnih podataka o prometu gostiju, jer se ne vodi evidencija. Može se samo zaključiti da je znatan priliv posetioca vikendom, što zbog viška slobodnog vremena posetioca, tako i zbog svadbi koje se organizuju na salašu.

Salaš 137 je turistički objekat koji se na turističkom tržištu Srbije pojavio tek pre nekoliko godina. Za vreme svog postojanja uspeo se dokazati i stati skoro ravnopravno sa mnogo većim i značajnijim objektima. Na još svetliju budućnost, dostupnost i mogućnost velike posećenosti salaša uticaće na prvom mestu njegov povoljan turistički položaj uz najznačajniju saobraćajnicu koja prolazi kroz našu zemlju, autoput E-75. Naročito je bitan njegov položaj u Vojvodini, a samim tim i blizina Novog Sada i Beograda, koji predstavljaju najvažnije emitivne centre u regionu.

Bogat sadržaj pruža mogućnost kvalitetno provedenog slobodnog vremena, na salašu. Oblici turizma zastupljeni na ovom salašu su svakako u prvom redu – ekskurzioni i izletnički.

Volić salaš

Na ledini, u vojvođanskom selu Čenej, nadomak Novog Sada, porodica Volić je podigla novi – stari salaš. Osnovna namera im je da se bave edukativnim salašarskim turizmom, koji je namenjen pre svega deci nižih razreda osnovne škole. Kroz ovu specifičnu školu, najmlađi gosti uočavaju savremeni način života na salašu, ali i kako je moguće sačuvati običaje, tradiciju i stare zanate. U posebnoj radionici čak se mogu izrađivati igračke od kukuruzovine, plesti korpe, crtati na bundevama, razvlačiti testo, vesti i plesti...

Slika 4. Volić salaš (Foto: K. Košić)

Dodatni sadržaj predstavljaju edukativne radionice za decu predškolskog i školskog uzrasta, streličarenje, stari zanati, jahanje, vožnja fijakerom, izložbeni prostor starog salašarskog pribora, mini zoo-vrt domaćih životinja.

BEČEJSKI SALAŠI

Ne postoje tačni podaci o gradnji prvih salaša i gazdovanja na njima, ali je realno pretpostaviti da pre 1794. godine, kada je završen premer bečejskog atara, i zemljište podeljeno seljacima, salaša nije bilo (Gavrić, 1994). U 20. veku u bečejskoj opštini počinje da se prodaje zemlja udaljena od naselja 5-6 km, pa i do 15 km. Zbog ekonomičnijeg poslovanja ljudi počinju da prave na svojim parcelama salaše od nabijene zemlje, sa trščanim krovom. Tako salaši postaju stalna staništa ovih ljudi. Ovi salaši su niski, obično sa malim prozorima i neudobni za stanovanje, iako je tu najčešće živela cela porodica. U produžetku kuće nalazile su se štale za krupnu i sitnu stoku i bunar na „đeram“ ispred salaša.

Ove neudobne kuće postepeno se zamenjuju udobnijim, te se već krajem 19. veka grade salaši od čerpića i opeke. Ovi novi salaši izgrađeni su prvo na sredini obradive površine, koja je pripadala jednom vlasniku. Svaki od njih imao je želju da skoncentriše sve svoje obradive parcele oko svog salaša, pa je po svaku cenu otkupljivao tuđe parcele. Tako je imanje raslo i salaš je sve više dobijao ratarsko-stočarski karakter. Imućni zemljoposednici imali su i po dvatri salaša, sve u zavisnosti od veličine imanja i razmeštaja parcela.

Na taj način se od prvobitnog salaša od nabijene zemlje, stvorio pravi salaš sa svim potrebnim ekonomskim zgradama.

Zlatno doba salaša i prosperiteta salašarskog gazdovanja jeste period između 1890. i 1910. godine, kada je u bečejskom ataru registrovano 638 što čini 87% od ukupno 733 salaša. Odnos gustine salaša i površina atara je vrlo dobar i prosečno iznosi 55 katastarskih jutara poljoprivrednog zemljišta po jednom salašu. U to vreme Bečej je imao osam vetrenjača, sedam vodenica i četiri čarde raspoređene po važnijim putnim pravcima (Gavrić, 1994.).

Salaši u bečejskoj opštini su danas smešteni na sledećim putevima :

- Bečej–Poljanice
- Bečej–Srbobran (srbobranski put)
- Bečej–Mali Idoš (idoški put)
- Bečej–Bačka Topola (topolski put)

Pošto su salaši dobijali nazive prema prezimenima svojih vlasnika, tako će oni biti redom nabrojani na taj način, a udaljeni su 50-100 m od puteva.

Na putu Bečej–Poljanica ređaju se salaši: Miladinov, Paletaš, Gortva, Milovanov, Mišković. Na putu Bečej–Srbobran salaši su sledeći: nekadašnji Stajićev salaš (koji se danas “stopio” u ulicu, ali ima tipičan izgled salaša), Džilitov, Filipčev, Džigurski, Milovanov, Deak, Peslać, Janiga, Ularik. Put Bečej–Mali Idoš prate salaši: Danilovac, Džigurski, Kekić, Mišković, Belić, Perišić i Hadnađev; dok su u blizini topolskog puta salaši: Dudaševih (3 salaša), Vida, Mozeš, Čizmaš, Reljin, Milovanov, Bukurov, Berček. Katastarskoj opštini Bečej pripadaju još salaši koji se nalaze u unutrašnjosti (udaljeni više od 100 m od puta) odnosno u atarima: Ugarnice (Rakićev, Doroslovački, Fehirov), Donji salaši i Gornji salaši (u kojima su većina srušeni). Katastarska opština Bačko Petrovo Selo ima ukupno 3 živa ili nastanjena salaša. To su Todor, Milinkov i Cvejanov (podaci Mesne zajednice Bačko Petrovo Selo). Katastarska opština Poljanice danas ima 5 živih salaša i jedan moderan: Božoki, Boldižar, Časnji, Klebečko, Martinović i Balint.

Mesna zajednica Bačko Gradište raspolaže podacima da su nastanjeni salaši: Kovač i Bedov u ataru Plavša i Karolj u blizini puta prema Radičeviću. Na putu Bečej–Bačko Gradište nalazi se lepo uređen salaš Kobiljskih, odmah preko puta restorana Ribnjak, koji bi mogao biti iskorišćen za smeštaj turista koji osim što žele da probaju specijalitete ovog restorana, žele da vide bečejske salaše. Mesna zajednica Radičević ima podatke da se u atarima Marven Jaroš i donji salaši nalazi 5 živih salaša: Balzam (2 salaša), Barna, Sekulić i Nemet. Mesna zajednica Mileševo koja takođe pripada opštini Bečej raspolaže sledećim podacima: da su živi salaši u mileševačkom ataru Kovač, Ringi, Popov, Boldižar, Prkoslovački i Filet.

Bečejski salaši pripadaju zbijenom tipu salaša (Tomić, 1999). Prema vremenu nastanka, načinu gradnje, materijalu od koga su izgrađeni, međusobnoj udaljenosti sve salaše u bečejskoj opštini možemo podeliti u više tipova. Prva vrsta su usamljeni salaši. Oni su međusobno udaljeni i imaju veliko ekonomsko dvorište u čijem se produžetku nalazi njiva vlasnika salaša. Nekada su ovo bili najtipičniji salaši, međutim, njihov broj se naglo smanjio pošto su uslovi života na njima najteži (izgrađeni su od lošeg materijala te brzo propadaju). Druga grupa salaša nastala je u drugoj polovini 19. veka (tačnije 1890. god.) raspadanjem porodičnog zemljišta na manje parcele. Vlasnik svake parcele je sazio salaš na svojoj zemlji. Ti salaši se gušće raspoređuju, s obzirom da su parcele manje i postavljene su bez ikakvog reda. Treća grupa salaša je građena pored starih puteva, koji su povezivali Bečej sa ostalim naseljima. Postavljeni su blizu jedan drugome. Četvrtu grupu predstavljaju ušoreni salaši. Dok su se s jedne strane vršila ukрупnjavanja poseda oko jednog salaša, dotle se na drugoj strani posedi usitnjavaju deobom na manje parcele i prodajom. Izgradnjom salaša na manjim parcelama došlo je do zgušnjavanja salaša i do njihovog sašoravanja. Takav tip naselja su Poljanice koje pripadaju bečejskoj opštini i koje su nastale upravo na ovaj način. Petu grupu salaša čine veliki salaš Bogdana Dunderskog-današnji Fantast i Gombošev salaš. Mada postoje oprečna mišljenja o tome da li su ovo zapravo salaši ili imanja, odnosno dvorci i kašteli ova dva veleposednika, ipak se oni mogu svrstati u salaše jer poseduju sve objekte (doduše, mnogo bogatije opremljene) kao salaši i nalaze se izvan naselja.

Prvo na čemu bi se moralo dobro poraditi kod formiranja turističke ponude bečejskih salaša je da se preurede salaši za prihvatanje turista, a zatim se treba pozabaviti ostalim segmentima turističkog aktiviranja bečejskih salaša.

U cilju formiranja konačnog turističkog proizvoda bečejskih salaša, značajno je odrediti najprihvatljivije aktivnosti, kako bi se on što bolje plasirao na tržištu.

Na osnovu dosadašnjeg istraživanja mogući oblici turizma koje bi bilo poželjno razvijati na ovim salašima su:

1. Rekreativni – u obliku jednodnevnih, vikend ili sedmodnevnih izleta i boravaka,
2. Aktivnosti vezane za učestvovanje u poslovima na salašu, jahanje konja, vožnje fižakerom po okolnim salašima, pripremanje zimmice, degustacije domaćih specijaliteta
3. Edukativni – aktivnosti vezane za upoznavanje dece predškolskog uzrasta sa domaćim životinjama, pravljenje strašila na salašu, škola jahanja i sl.

U bečejskoj opštini do sada, nije bilo pokušaja turističkog aktiviranja salaša, što je velika šteta, s obzirom da oni svojim vrednostima, mogu zadovoljiti potrebe savremenog turista. Uz malo truda oko adaptiranja, kao i osmišljavanja adekvatnog programa, ovi salaši predstavljali bi interesantnu ponudu, kako opštine, tako i cele Vojvodine.

SUBOTIČKI SALAŠI

Na prostranoj teritoriji subotičkog atara pre formiranja Jugoslavije 1918. godine, postojala su naselja posebnih oblika, koja su karakteristična za Vojvodinu. To su salaši, salašarski šorovi i salašarske skupine (Bukurov, 1975).

Najmanje naseobine su salaši. To su poljoprivredni stanovi, izgrađeni krajem 19. i početkom 20. veka na udaljenim agrarnim posedima koje je trebalo obrađivati. Pošto je bilo vremenski i ekonomski neopravdano, a i veoma zamorno da zemljoradnik svaki dan polazi na rad iz sela na posed, to se nametnula nužna potreba za izgradnjom salaša. Otuda najviše salaša imaju ona naselja čiji su atari veliki i ona čiji su atari nesimetrični (Bukurov, 1975).

Prvobitna stočarska funkcija salaša, zamenjuje se čisto ratarskom funkcijom sa otpočinjanjem moderne i intenzivne zemljoradnje. Preoravanjem pašnjaka i njihovim pretvaranjem u plodne oranice, pašnjački način stočarenja se zamenjuje poluštalskim i štalskim. Za ovakav način stočarenja salaši su opet bili najpogodniji. Moderni salaši su zbog novih funkcija izgrađeni prvo na sredini obradive površine koja je pripadala jednom vlasniku. Svaki

od njih je imao jaku želju da skoncentriše sve svoje obradive parcele oko svog salaša, pa je i po svaku cenu otkupljivao tuđe parcele oko svog salaša. Tako je imanje raslo i salaš je sve više dobijao ratarsko-stočarski karakter. Imućniji zemljoposjednici su imali i po dva-tri salaša, sve u zavisnosti od veličine imanja i razmeštaja parcela. Dok se sa jedne strane vršilo ukрупnjavanje poseda oko jednog salaša, dotle se na drugoj strani posedi usitnjavaju deobom na manje parcele. Izgradnjom salaša na manjim parcelama došlo je do zgušnjavanja salaša i do njihovog sašoravanja.

Kad govorimo o salašu, misli se na ukupno gazdinstvo sa stambenom kućom, pratećim objektima i pripadajućoj parceli obradivog zemljišta koji po pravilu čine jedinstvenu celinu u prostorno-urbanističkom smislu. Istorijskom analizom utvrđeno je da su postojala tri tipa salaša nastala u različitim periodima izgradnje ovog prostora.

1. Prvi i najstariji, pripada 18. i početku 19. veka. To su „salašarski šorovi”, koji su uslovni termin “šorovi” upravo dobili zbog kontinuiranog procesa formiranja prostora, počev od porodične zadruge do deoba parcele u vremenskom kontinuitetu, sve do sredine 20.veka. Tako su nastali i specifični toponimi- Prčićevi, Dulićevi i Stipićeve šorovi. Mora se konstatovati da su od ovih šorova, prisutnih još samo u toponimima, na topografskim kartama, ostali jedva vidni tragovi u stvarnom fizičkom prostoru. Ovaj tip salaša nastao je po pravilu uz lokalne puteve sa prostorno-planskog aspekta, sekundarnog karaktera, Subotica-Bikovo (Malagurski salaši).

2. Drugi tip je nastao formiranjem takozvanih “lenija” i vremenski pripada drugoj polovini 19. veka. U subotičkom ataru su to Rudićevi salaši.

3. Treći tip, uslovno nazvan „rasuti salaši“, prema svojoj prostornoj strukturi na ispitivanoj regiji nastao je u prvoj polovini 20. veka, daljom parcelizacijom preostalog zemljišta.

Salaši su retko kada na samim putevima. Oni su uvek malo uvučeni na sredinu agrarne parcele, ne samo da bi međusobno bili udaljeni nego i da bi bili mirniji od zlonamernih prolaznika. (Rudinski, 1992).

Sa obzirom da su salaši imali strogo određene funkcije, njihov izgled, razmeštaj stambenih i ekonomskih zgrada bio je na svakom salašu skoro identičan. Sve zgrade su poredane oko kvadratne površine. Sa tri strane kvadrata su zgrade, a na četvrtoj su otvoren prostor i ulazni put na salaš. Na ovoj strani su vinogradi, bašta ili omanji dobro ograđeni pašnjak. Oko cele ove površine prostire se posed vlasnika salaša. Danas je teško odrediti broj salaša, pošto je njihovo rušenje u toku. Pre drugog svetskog rata salaša je zasigurno bilo više nego danas. Samo Subotica je imala blizu 11.000 salaša.

Istorija razvoja gradova i sela Bačke je nezamisliva bez prikaza naselja, koja su van naseljenih jezgara. Etnografska stručna literatura ih smatra dodatnim nastambama. Najnovija istraživanja su utvrdila da su salaši na ovim prostorima nastali u mnogo ranijem vremenskom periodu nego što se ranije smatralo. Salaši su postojali i pre turske najezde.

Salaši severne Bačke su nastali na mestu srednjovekovnih sela. Sela su samo nakratko ili u opšte nisu ostajali bez stanovnika. O ovome svedoči činjenica da su se zadržali stari nazivi sa neznatnim izmenama, jer se nacionalna struktura stanovništva menjala.

Još je trajala turska vladavina kada su 1686. godine popisana sva naselja u okolini Subotice, broj domaćinstava i za njih je određen porez. Na popisu srećemo 12 pustara, koje su sve vreme bile naseljene. Ovaj popis potvrđuje pretpostavku Ištvana Ivanjija da je stanovništvo Subotice poteklo sa pustara Kunbaje, Bajmoka, Tavankuta i Ludaša.

Dakle stanovništvo nije poteklo iz grada, nego se u obrnutom procesu sa pustara naseljavalo u grad, delom spontano, delom administrativnom intervencijom gradskog senata. U 18. veku niču salaši bez obzira na učestale naredbe bečkog dvora da se salaši ruše, jer su bili često skrovišta razbojnika i odbeglih kmetova. Salaši u pustarama Subotice su bili stalna staništa o čemu svedoče sporovi i žalbe. (Devavari, 1994)

Rokin salaš

Razvoj salaša u široj okolini Ludaškog jezera počinje u 18. veku, oko 1746. godine. Arhaične seoske kuće Ludaša (Šupljaka) najstarijeg salašarskog naselja u okolini jezera, pripadaju najjužnijoj varijanti mađarskog tipa ravničarske kuće.

Tradicionalne seoske kuće Ludaša su trodelne ponekad sa tremom, pravljene su od naboja i pokrivene trščanim krovom. U kuću se ulazi u srednju prostoriju koja je uglavnom predvorje, odnosno kuhinja. Iz nje se može dospeti u druge dve prostorije: u čistu sobu koja je okrenuta ulici i u sobu za stanovanje, koja gleda na zadnje dvorište. Sobe su zagrevane furunom, koja se ložila iz predvorja gde se nalazilo i ognjište „pod odžak”, klupica i mesto za kotlić.

Rokin salaš, koji se nalazi na području Specijalnog rezervata prirode „Ludaško jezero”, je obnovljen i opremljen u tradicionalnom stilu i služi za ekoruralni turizam. Rokin salaš se nalazi na istočnoj užoj obali Ludaškog jezera koja je pod trećim stepenom zaštite, 12 km od Subotice. To je salaš sa stogodišnjom tradicijom i danas je zaštićeni spomenik kulture. Ovo je jedinstveni tip salaša u našoj zemlji po svom sadržaju, jer ga je činio samo jedan stambeni objekat tipa panonske kuće. Ekonomskih objekata na ovom salašu nije bilo, jer se vlasnik salaša bavio samo prevozom okolnih salašara na susednu stranu jezera gde se nalazila škola, crkva, groblje i dom zdravlja. Prevoz se obavljao velikim čamcem.

Slika 5. Rokin salaš (Foto: K. Košić)

Kuća na ovom salašu izgrađena je početkom 20. veka, a svoj stari sjaj sačuvala je zahvaljujući vlasniku, koji je izvršio restauraciju 1994. godine. Ovde je reč o petodelnom stambenom objektu pravougaone osnove. Središnji deo kuće čini trodelni prostor, koji se sastoji od dve sobe i kuhinje sa otvorenim ognjištem u sredini, dok su periferni deo kuće činile dve manje prostorije, koje su korišćene kao ostave.

Rokin salaš je do danas sačuvaao unutrašnju organizaciju stambenog prostora, koja odgovara tipu panonske kuće (soba–kuhinja–soba). Središnji prostor kuće čini predsoblje iz koga se sa desne strane ulazi u prednju sobu. U uglovima ove sobe nalaze se dva drvena kreveta koja su ispunjena mekom posteljinom. Između se nalazi komoda i sto sa dve stolice. Na drugom kraju sobe u njenom čošku nalazi se drveni orman, dok je na suprotnoj strani u uglu postavljena velika belo okrečena sobna peć sa bankom na kome se u toku hladnijeg dela godine sedelo i grejalo. Ovu sobu su u Vojvodini nazivali gostinska ili čista soba.

Druga soba u koju se ulazi levo iz predsoblja služila je za svakodnevni porodični život. Središnji prostor kuće je pregradnim zidom u obliku ćirilicnog slova „f“ podeljen na dva dela, od kojih prvi predstavlja predsoblje, koje je funkcionisalo kao komunikacijski centar iz koga se ulazi u obe sobe, dok drugi deo čini pododžak sa otvornim ognjištem i ložištima za peći u susedne dve sobe.

Zidovi kuće su od naboja pri čemu je kao osnovni građevinski materijal korišćena tzv. žuta zemlja. Krov je pokriven trskom, a krov trema crvenom ciglom (Šekavić, 2001).

Osnovu gastronomske ponude Rokinog salaša sačinjavaju tradicionalna jela i pića ovog kraja. Ponuda jela osim ribljih specijaliteta čine i jela iz furune, pripremana po starim receptima. Najveći deo voća i povrća koji se pripremaju na salašu, proizvodi se u vrtu uz okućnicu. Poslužuju se kvalitetna vina sa peska, iz podruma poznatih vinograda, a postoji mogućnost i posete nekog od većih vinskih podruma u ovom kraju. Posetioci su u mogućnosti da u selu kupe rakiju od jabuka, dunja, šljiva, duda ili krušaka. Gostima je omogućeno uključivanje u svakodnevnicu salašarskog života i u pripremi tradicionalnih jela, npr. mogu da učestvuju ili samo prisustvuju procesu pripremanja hrane u furunama, korišćenjem slobodnog odžaka. Kod pripremanja i posluženja jela upotrebljava se tradicionalno posuđe čime se gostima približava nekadašnja seoska kuhinja, kao nezaobilazni deo kulture ovog kraja.

Za potrebe đaka organizuju se jednodnevni izleti. Prikazuju se prirodne lepote Ludaškog jezera kao i osobenosti duhovne i narodne kulture regiona.

Na kraju školske godine srednjoškolci često organizuju višednevne izlete. Svoje šatore razapinju u bagremovom šumarku koji se nalazi u dvorištu salaša. Tu se nalazi i igralište za odbojku i košarku i prostrana livada za sport po želji, najčešće fudbal. Od 1994. godine na salašu se organizuju ekološki kampovi. Za vreme jednonedeljnih letnjih kampova deca mogu steći saznanja o geografskim aspektima područja zaštićene prirode, o karakterističnim predstavnicima njegovog biljnog i životinjskog sveta, arheološkim lokalitetima okoline, istorijskim znamenitostima.

Pored dnevnih aktivnosti, preostaje dovoljno vremena za kupanje u jezeru, vožnju čamcem, igru i sport. Uz kampove poznavanja prirode, organizuju se i zavičajni, istorijski i jezički kampovi (na mađarskom jeziku).

Ekoturizam i ekološka edukacija se odvija na nekoliko lokaliteta: u zgradi škole na Šupljaku, gde se organizuje škola u prirodi, na salašu Roka kao i kod ribarske kuće (kod Sunjog čarde) i istraživačke stanice Rezervata u Hajdukovu. Poslednjem objektu pripadaju i edukativna staza i osmatračnica za ptice, a stručne i turističke programe vezane za lokalitet organizuje staralac prirodnog dobra, Javno preduzeće „Palić-Ludaš“.

Letnji kampovi se tradicionalno održavaju od 2001. godine kada je prvi put održan kamp „Saveza mađarskih učenika Vojvodine“ na inicijativu Fehera Silarda. Smisao kampova je da se mladima dočara život i običaji nekadašnjih žitelja ovog kraja. Svake godine kamp ima različitu temu. Organizuju se istorijski kampovi, folklorni, rezbarenje, slikanje na staklu, izrada goblena, nakita i drugih predmeta. Svake godine u kampu obično bude između dvadeset i četrdeset učesnika, koji imaju između petnaest i dvadeset i pet godina.

Kamp traje nedelju dana i svaki dan je unapred isplaniran. Vreme od 10 do 12.30 časova rezervisano je za ručne radove, zatim je ručak posle koga je slobodno vreme koje može da se iskoristi na više načina kao što je kupanje u jezeru, vožnja čamcem, stoni tenis, ili na terenima za košarku, fudbal, odbojku. Slobodno vreme traje do 16 časova kada počinje drugi deo ručnih radova. Oko 18 časova počinju predavanja, koja su otvorenog tipa, te i stanovnici iz okoline dolaze da ih slušaju. Prve tri godine dolazili su predavači samo iz Mađarske, a posle iz Vojvodine, da bi gosti više saznali o običajima Mađara u Vojvodini. Ponekad se umesto predavanja održavaju priredbe, koje su takođe vezane za neke običaje, kao što je istorijska predstava vitezova iz Mađarske.

Ručni radovi se izrađuju u okviru više radionica, kao što su radionica rezbarenja, izrade nakita, slikanja. Na radionici rezbarenja izrađuje se: razne figurice, stolice, kašike, viljuške,

tanjiri, korpe za semena, držači za tečnost. Predmeti koji se koriste u domaćinstvu se obavezno ukrašavaju, u skladu sa tradicijom ovoga kraja. Ovaj vid primenjene umetnosti zvao se seljačka kultura.

Posetioce salaša čine veće turističke grupe, koje stižu u organizaciji turističkih agencija. Grupe su sastavljene od domaćih i stranih gostiju: penzionera, planinara, izviđača, kolektiva obrazovnih i kulturnih institucija, izletnika i raznih đačkih ekskurzija.

Cilj sa kojim su vlasnici salaša krenuli u oživljavanje salaša bilo je svakako ostvarivanje jednog ogranka seoskog i ekološkog turizma. Gosti, izletnici koji stižu na salaš imaju priliku da upoznaju bogati svet jezera i prirodne lepote. Za vreme letnjih ekoloških kampova, deca koja posećuju salaš stiču znanja o jezerskim pticama, ribama i biljkama.

Značaj se ogleda u tome što je život na salašu organizovan tako da deluje u pravcu očuvanja prirode. Kao energenti koriste se drvo i solarne ploče. Salaš predstavlja i svojevrsan edukativni centar iz oblasti zaštite životinja, a naročito ptica. S obzirom na to da se nalazi u Specijalnom rezervatu prirode pred njim su otvoreni putevi za proširivanje uloge u obrazovanju mladih u zaštiti prirode.

Izuzetno je bitan i uticaj na očuvanje kulturnog nasleđa ovog kraja. Na salašu se teži ka autentičnom salašarskom životu sa početka 20. veka, obnavljaju se stari zanati, drže se predavanja o kulturi i istoriji ovog kraja, postoji etnografska zbirka sa oko 800 eksponata koji prikazuju sredstva i oruđa tradicionalnih zanimanja vezanih za okolinu Ludaškog jezera (zemljoradnja, voćarstvo, vinogradarstvo, ribarstvo, prerada trske i rogoza kao i gajenje duvana).

Vlasnik Rokinog salaša, Ištvan Hulo, perspektivu salaša i proširenje ponude vidi u okviru razvoja seoskog turizma cele mikroregije Ludaš- Kireš, pod uslovom da se veći broj domaćinstava organizuje i stvori jednu ozbiljnu mrežu. Ona bi omogućila otvaranje novih radnih mesta za mlađe generacije, kao i očuvanje tradicije i arhitekture salaša sa severa Vojvodine.

Marketinško predstavljanje ovog regiona i popularizacija ovakvog vida ekoruralnog turizma mogli bi dovesti do formiranja ekonomskih veza, stvarajući veće tržište za ovde gajene proizvode (voće, povrće, vino, rakiju, živinu, mlečne proizvode...). Polet seoskog turizma, mogao bi biti presudan za uspešno održavanje i očuvanje lokalnih prirodnih i kulturno-istorijskih vrednosti.

Salaš ispunjava veliki broj karakteristika ekokonačišta: do salaša se dolazi kolskim putem, koristi se obnovljiv izvor energije, arhitektura je u stilu lokalnog kulturnog nasleđa i ne pripada velikom hotelskom lancu. Sa druge strane, postoje elementi koji nisu u skladu sa osobinama jednog ekokonačišta: otpadne vode se ne prečišćavaju i za pripremanje hrane se koristi furuna na drva. Nalazi se u okviru zaštićenog prirodnog dobra, specijalnog rezervata prirode „Ludaško jezero“. Smešten je na obali jezera, daleko od urbane sredine i asfaltnih puteva. Od Hajdukova se do salaša stiže prašnjavim kolskim putem, koji prolazi između njiva, vinograda i salaša. Kuća je mala i može da primi skroman broj gostiju, ali se to nadoknađuje mogućnošću kampovanja u dvorištu. U pitanju je objekat autentične arhitekture, pa se i ne može očekivati veći prostor za smeštaj gostiju.

Na salašu nema izvora električne energije, voda za kupanje i pranje se zagreva pomoću solarnih ploča i to je jedini moderan detalj, ali je važno i to da koristi obnovljiv i ekološki čist izvor energije. Živi se, privređuje i hrani kao i pre 100 godina. Hrana se priprema po starim receptima. Peče se u otvorenoj peći, a piće se hladi u podrumima. Sve se proizvodi u sopstvenoj bašti i u okolini salaša, hrana čuva u arhaičnom podrumu, poslužuje se u autentičnim starinskim posudama.

Rokin salaš ima velike potencijale za razvoj turizma. Dovoljno je blizu važnih saobraćajnica, grada Subotice i naravno Mađarske, kao zemlje Evropske unije, ali je i dovoljno daleko od urbane sredine, industrijskih oblasti i izvora zagađenja prirode, da bi bio perspektivni izdanak ekoruralnog turizma. Ovu poziciju pojačava i to što se nalazi u oblasti koju krase

multietničnost i multikulturalnost, što može biti prečica ka međuregionalnoj saradnji i animiranju stranih turista, u prvom redu potencijalnih gostiju iz Mađarske.

Na ovom salašu su kao na retko kom mestu isprepletana vredna kulturna i istorijska zaostavština, očuvana priroda, idelan položaj na obali jezera, te mogućnosti za naučni rad, što predstavlja nemerljive kvalitete i otvara velike mogućnosti za razvoj turizma. Uz dobru organizaciju i dodatni rad Rokin salaš bi mogao postati pravi biser ekoturizma, ali i pokretačka snaga održivog razvoja celog regiona.

Jedini vid prezentacije Rokin salaš ima na internetu. Na stranici www.etnolife.org/roka/roka.htm se mogu dobiti sve potrebne informacije.

Salaš „Orluškov“

Salaš se nalazi duž puta koji vodi od jugoistoka ka Tavankutu. Okućnica salaša odvojena je do puta voćnjakom i ledinom, a iza okućnice i sa severozapadne strane pružaju se njive salaša. Salaš je ograđen prošćem i bagremovim stablima, dok je ulaz u salaš označen visokim stablima kanadske topole koja raste sa obe strane ulaza na put koji vodi na salaš sa jugoistočne strane. Zgrade na salašarskoj okućnici su postavljene jedna naspram druge, ostavljajući otvoren prostor na sredini dvorišta. Ovo je tipičan primer rasutog salaša, kojem je organizacija prostora podređena ratarskoj funkciji.

Salaš Orluškov je nastao krajem 19. veka kao salašarsko stanište sa jednom zgradom – salašem koja je ujedno korištena u stambene i ekonomske svrhe. Pod istim krovom nalazile su se štala i kuća, izgrađena sedamdesetih godina 19. veka. Izgradnjom nove salašarske zgrade 1900. godine, štale i drugih pomoćnih ekonomskih zgrada, salaš dobija karakterističnu zatvorenu organizaciju parcele. Vremenom je zemlja oko salaša dokupljivana, te je danas salaš okružen sa 34 jutra zemlje (dva maksimuma) i privatnim letnjim putem povezan sa saobraćajnicom koja vodi u selo. Karakteristike narodnog graditeljstva izražene su kroz jedinstvo oblika, funkcionalnost i korišćenje prirodnih materijala: zemlje, trska, drvo, što zajedno sa mobilijarom i poljoprivrednim alatima čini ovaj salaš jedinstvenom celinom bogatog etnološkog sadržaja i predstavlja idealnu mogućnost za turističku prezentaciju i razvoj seoskog turizma.

Zemlju za salaš kupila je porodica Orlović doselivši se iz „Zlatnog kraja“, Tavankuta sedamdesetih godina 19. veka, nakon što je rasprodala tamošnje imanje sa vinogradom. Pretpostavlja se da je razlog za kupovinu zemlje za novi salaš bila deoba imanja, jer je od šestoro, petoro dece bilo oženjeno i udato. Zemlja na kojoj su ranije imali salaš bila je peskovita i pogodna za vinogradarstvo a novo kupljena, mada valovita, bila je pogodnija za zemljoradnju, što se takođe može smatrati jednim od uzroka prelaska na novi salaš. Kupivši desetak ari zemlje izgradili su kuću od naboja. Najmlađe dete, deda današnjeg vlasnika Nikola Orlović rođen je 1873. godine. Oženivši se odlazi sa salaša iznajmljujući jedan manji salaš u blizini i uzimajući zemlju pod arendu. Godine 1900. vraća se na roditeljski salaš, gde gradi novu kuću od naboja.

Na salašu su svake godine sadili i sejali: kukuruz, pšenicu, ječam (zimski i pivarski), zob (za konje), detelinu, muvariku (dodatna stočna hrana), stočnu repu (dok se nije počeo koristiti koncentrat), šećernu repu i suncokret (od četrdesetih godina 20. veka). Kudelja je sejana za vreme Drugog svetskog rata po naredbi vlasti zbog otkupa. Od živine su gajili ćurke, patke, morke i kokoške. Uzgajali su golubove. Od krupne stoke uzgajali su konje, krave, volove, svinje, ovce i koze. Zemlja je uzimana pod arendu (oko sto lanaca) i obrađivana sa dvadesetak sezonskih najamnih radnika, do Prvog svetskog rata, kada su kupljene i sve poljoprivredne mašine.

Na salašu su živeli, baba, deda, sin, snaja i njihovo osmoro dece. Nakon drugog svetskog rata na salašu je ostalo da živi šestoro dece. Vremenom se jedan od braća osamostalio, prešavši na salaš u blizini, a jedna od sestara je prešla da živi u grad u kuću koja je kupljena pedesetih godina 20. veka. Dok se živelo i radilo na salašu postojala je drugačija organizacija

prostora od današnje. U nastavku okućnice, na jugozapadnoj strani, ka njivama pružala se ledina koja je služila za ispašu ovaca, koza i svinja i bila je ograđena bagremovima i ogradom od prošća. Uz ogradu su slagani badnjevi lisnate kukuruzovine za ishranu stoke, a iza se prostirala bašta gde se uzgajalo povrće, jer se, „osim soli retko šta kupovalo u gradu“.

Stari salaš je podignut prema kazivanju Marka Orlovića praunuka početkom 1870. godine. Zgrada je postavljena u pravcu severozapada. Prva prostorija je stambena, srednja je volarnica, a krajnja je prvobitno služila kao štala za konje.

Veliki salaš (nova salašarska zgrada) je podignut 1900. godine od naboja. Postavljen je naspram starog salaša i okrenut je ambetušem prema dvorištu. Predstavlja razvijeni tip salašarske zgrade, koja je 1935. godine pretrpela promene. Preko trščanog krova postavljen je falcovani crep koji postoji i danas. Veliki salaš izdignut je za dva stepenika od nivoa tla i ulazi se kroz drvene kapije, tarabice. Najreprezentativnija prostorija je tzv. čista soba u kojoj su boravili isključivo za vreme velikih praznika (u njoj se nije spavalo do Prvog svetskog rata). U svim sobama se nalaze paorske peći koje su i danas u upotrebi.

Letnja kuhinja postavljena je naspram košare, nekada je bila pokrivena trskom i u nju se ulazi sa trema u dve prostorije. Jedna od prostorija je služila za kuvanje, ima zidani šporet i ložište za peć u susednoj prostoriji koja je služila kao dnevna soba i trpezarija.

Košara je podignuta početkom prošlog veka. U gradnji i konstrukciji primenjeni su svi elementi tradicionalnog graditeljstva, te se u tome ne razlikuje od ostalih salašarskih zgrada. Funkcionalno, služila je za smeštaj konja, seljačkih kola i saonica.

Pomoćne ekonomske zgrade su u dosta lošem stanju jer su vremenom izgubile svoju funkciju. Ovde spadaju podrum, čardak, svinjac, kokošinjac, čutkara.

Nekada je salaš imao bunar sa đermom, ali je vremenom nivo vode opao pa su bunari većinom presušili.

Pravi raritet na salašu je golubarnik, koji je postavljen na stub.

Salaš je proglašen za kulturno dobro, međutim nema nikakvu funkciju od 1997. godine iako su sami vlasnici izrazili želju da služi u svrhe seoskog turizma. Veliki salaš ima dobre mogućnosti za smeštaj turista zbog svoje očuvanosti. Pored nepokretnih kulturnih dobara na salašu postoje i pokretna kulturna dobra (delovi enterijera, oruđe, poljoprivredne mašine i sl.)

Od dana proglašenja za kulturno dobro nije preduzeto ništa što bi ovom kompleksu vratilo duh prošlosti. Ceo kompleks sa muzejskom funkcijom zaživeo bi u autentičnom obliku pri čemu bi salaš kao kulturno dobro bio sačuvan i postojala bi mogućnost njegovog korišćenja u turističke svrhe.

Zahvaljujući vlasniku salaša, Marku Orloviću ovaj kompleks uspešno odoleva vremenu. Svojom jednostavnošću, pročišćenom funkcijom, čistotom i belinom, skulpturalnih oblika, usklađenog enterijera i eksterijera primerenog čovekovim potrebama ovog podneblja, ovaj salaš zaslužuje posebnu pažnju. Ceo kompleks je vrlo autentičan i dobro očuvan. Gubljenjem poljoprivredne funkcije salaš ostaje prepušten „zubu vremena“...

MAJKIN I CVETNI SALAŠ

Palić se nalazi na severu Srbije, tačnije u severnoj Bačkoj, na samo 20 km od granice sa Mađarskom. Najbliže gradsko naselje je Subotica, udaljeno samo sedam kilometara od Palića. Grad Subotica zauzima centralno mesto između Dunava na zapadu i Tise na istoku i predstavlja dominantno gradsko sedište između ovih reka. Subotica je sa Palićem povezana dvosmernim putem i železničkom prugom, kao i redovnim linijama gradskog saobraćaja.

Palić je od Novog Sada udaljen 110 km (novim autoputem 90 km), od Beograda 181 km (novim autoputem 170 km), od Budimpešte 212 km (preko prelaza Kelebija 161 km), a od Beča oko 420 km. Do Palića se stiže međunarodnim putem E-75 ili železnicom do Subotice (www.palic.co.yu).

Cvetni i Majkin Salaš nalaze se na starom produžetku međunarodnog puta E-75, na oko 900 m od strogog centra Palića i oko 300 m od silazne petlje za Palić novog auto-puta Beograd-Budimpešta, na raskršću puteva koji povezuju Zapadnu, Srednju i Severnu Evropu sa Sredozemljem i Bliskim Istokom.

Majkin salaš je tradicionalni vojvođanski restoran. Nalazi se na Paliću odmah pored Cvetnog Salaša na imanju koje se prostire na površini od 20 hektara. U skladu sa trendom razvoja eko-ruralnog turizma u svetu, koji ima tendenciju da modernog gosta okrene prirodi, ponudi mu tradicionalnu izvornu kuhinju i edukuje ga u smislu upoznavanja kulture i običaja regiona u kojem boravi, preduzeće „Maestoso” je odlučilo da svojim gostima pokloni ovaj prelepi objekat.

Slika 6. Ulaz na Majkin salaš (Foto: K. Košić)

Sam položaj „Majkinog salaša“ otkriva činjenicu da su ljudi u ovim ravničarskim područjima kroz istoriju živeli u skladu sa prirodom. Sama osnova i dispozicija salaša je takva da je pružala zaštitu i maksimalnu funkcionalnost. Salaš je zatvoren sa severa gde se nalazi zid zbog hladnog vetra severca ili „gornjaka“ kako ga ovde još nazivaju. Na istočnoj strani se nalazila soba za domaćine tako da su ih budili prvi jutarnji zraci sunca. Na zapadnoj strani se nalazila gostinjska soba, dok je sa juga salaš otvoren. Takva situacija je i danas na Majkinom Salašu kao i sam raspored pomoćnih objekata koji su služili domaćinima.

Vreme na ovom salašu kao da je stalo – očuvani su razni stari predmeti, pokućstvo, kaljeva peć koja se i danas loži, crno-bele slike na zidovima, ćilimi, drveni stolovi i stolice, pravi etnografski muzej koji posetioca vraća na kraj 19. i početak 20. veka. Tu je i poljski „Baćin klozet“, đeram kao tipična odlika vojvođanske ravnice, letnja bašta sa stolovima i klupama, ljuljaška za decu, stogovi sena...

U zatvorenim i otvorenim restoranima sa autentičnim nameštajem i upotrebnim predmetima, kako u gazdinstvu, tako i u pokućstvu, služe se domaća jela, sluša se domaća muzika i piju se domaća pića. Gurmani mogu da uživaju u dobroj krompirači, telećem perkeltu sa domaćim testom i sirom, pevcijem paprikašu sa knedlama, salašarskom pasulju, ovčijem paprikašu sa kupusom, svinjskim papcima, pečenoj patki ili pak možda pravoj ribljoj čorbi. Za sladokusce su obezbeđene domaće štrudle, gomboce, kompoti... To je samo deo bogate ponude „Majkinog Salaša“. U restoranu je u ponudi i kvalitetna ponuda vina, domaće rakije od dunje, jabuke ili šljive. Tu je takođe i tamburaški orkestar „Neven“ a na imanju se nalazi i šaranski ribnjak, bazen, sportski tereni, ergela konja. Sve to je okruženo voćnjacima i malim bagremovim šumarkom. Organizacija raznih svetkovina je doprinela da se gosti edukuju i podsete na život i običaje naroda koji žive u ovom regionu. Dodatni sadržaji na Majkinom

salašu su bazen za goste salaša, škola jahanja, pecanje na ribnjaku, sauna, mini teretana, odbojka na pesku, vožnja fijakerom po Paliću.

Slike 7 i 8. Letnja bašta (levo) i uređeno dvorište (desno) na Majkinom salašu (Foto: M. Košić)

Cvetni salaš se nalazi pored Majkinog i pruža usluge smeštaja i zabave. Sastoji se iz nekoliko objekata od kojih je svakako najvažniji centralni u kome su smešteni apartmani i wellness centar.

„Cvetni salaš” je izrađen u prepoznatljivom palićkom stilu i nudi smeštaj po evropskim standardima. Smeštaj je u 15 soba romantičnih naziva (Iris, Gerber, Ruža, Orhideja...) sa kategorijom od četiri zvezdice. Sobe su opremljene modernim nameštajem koji pruža svu udobnost savremenom čoveku. Unutrašnjost objekta krasi slike koje su rađene na salašu u okviru likovne kolonije. Cvetni salaš predstavlja spoj modernog i tradicionalnog, a sve u cilju da bi se ispunila očekivanja gosta, koji istovremeno želi određeni komfor i autentičnost.

Osim konformnih soba, Cvetni salaš ima trpezariju gde se služi tradicionalni bački sto za doručak, tv-salu sa satelitskim programom, mini teretanu, saunu, bazen, opremljenu konferencijsku salu, terene za fudbal i odbojku na pesku, teren za basket, šaranski ribnjak, školu jahanja. Preduzeće Maestoso je u skladu sa trendom razvoja zdravstvenog turizma svojim gostima u mogućnosti da ponudi najsavremenije wellness tretmane. Program traje od 4 dana do 14 dana u zavisnosti od želje gosta.

Za to vreme je obezbeđen:

- pregled lekara koji ujedno preporuči režim ishrane i vežbi,
- lični trener
- maser (više vrsta masaže)
- kozmetičar (u ponudi je 20-tak wellness i kozmetičkih tretmana).

„Cvetni” i „Majkiš Salaš”, gotovo da su jedna celina i svojim sadržajima gostima pružaju raznovrsnu zabavu: kupanje u otvorenom bazenu, sauna, tereni za male sportove, pecanje u šaranskom ribnjaku, dečije igralište, jahanje, vožnja kočijom, rekreacija pod stručnim nadzorom trenera u novom mini wellness centru. Novosagrađena polivalentna sala omogućava održavanje malih seminara i simpozijuma. Tradicionalna jela koja su u ponudi salaša su pevec paprikaš sa knedlama, ovčiji paprikaš, teleći perkelt sa domaćim testom.

Tabela 24. Prikaz turističkog prometa i prosečna dužina boravka u periodu od 2000-2004. godine

Godina	Broj turista			Ostvarena noćenja			Prosečna duž. bor.	
	ukupno	domaći	strani	ukupni	domaći	strani	domaći	strani
2000	570	422	148	1462	1181	281	2.8	1.9
2001	585	430	155	1295	1032	263	2.4	1.7
2002	611	455	156	1508	1228	280	2.7	1.8
2003	755	565	190	2075	1695	380	3.0	2.0
2004	854	609	245	2450	1887	563	3.1	2.3

(Izvor: arhiva Cvetnog salaša)

Tabela 25. Prikaz procenta iskorišćenosti smeštajnih kapaciteta u periodu od 2000-2004. godine

Godina	2000	2001	2002	2003	2004
Broj dana iskorišćenosti smeštajnih kapaciteta	30,12 %	33,59 %	39, 13%	53,82 %	63,56 %

(Izvor: arhiva Cvetnog salaša)

Posmatrajući promet turista, zapaža se da ukupan broj turista varira, ali da on uglavnom beleži stalan rast. Najviše ih je bilo 2004. godine, a najmanje 2000. Procenat iskorišćenosti ima konstantan rast. Kapacitet iskorišćenosti iznosi od 30,12 do 63,56 % što znači da je hotel sve do 2004. godine poslovao na granici rentabilnosti, dok je 2004. postao rentabilan.

Na osnovu podataka možemo zaključiti da nema izražene turističke sezone i da nema većih oscilacija već je zapažen samo rast broja turista, na prvom mestu domaćih pa stranih i da se i broj ostvarenih noćenja takođe povećao. Od stranih turista veoma veliki broj je iz Mađarske i Italije koji dolaze ovde zbog posla ili lova. Veoma je bitan i ekskurzioni turizam.

Ova dva objekta su izvanredno sagrađeni, u poznatom stilu Palića, secesiji. Oblici turizma zastupljeni na ovim salašima su svakako u prvom redu – ekskurzioni i izletnički.

Svake godine preduzeće „Maestoso“ organizuje različite manifestacije, takmičenja i radionice, kako bi animiralo svoje goste i učinilo njihov boravak što prijatnijim i interesantnijim. I sam Palić predstavlja mesto dešavanja manifestacija različitog karaktera, tako da se gosti Cvetnog i Majkinog salaša, shodno svojim afinitetima, mogu uključiti u iste pasivno, kao posmatrači, ili pak, aktivno, kao učesnici.

Svako godišnje doba je u ovim severnim krajevima izuzetno zanimljivo. U proleće na salašima se organizuje već godinama proslava Dana žena, zatim međunarodna parada Oldtimer-a, a možda najinteresantnije su uskršnje radionice i izložbe, gde se posetioci salaša mogu uključiti u farbanje uskršnjih jaja, izradu liciderskih srca. Organizuju se i etno-radionice, podjednako interesantne za stare i mlade, u kojima se od testa, slame, zrnevlja prave različiti predmeti. Ove radionice mogu predstavljati jedan od načina za aktivno provođenje slobodnog vremena, gde do izražaja dolazi kreativnost posetilaca salaša.

Palić je naročito posećen za prvomajske praznike, kada se tradicionalno organizuje „Prvomajski uranak“ na obali Palićkog jezera. Tada se skupi više od 10000 gostiju.

U maju se održava i tradicionalno takmičenje u sportskom ribolovu na Majkinom salašu. U ribnjaku se gaji šaranska riba, koja čini 90% jata, a ostalih 10% čine bela riba, smuđ, som, štika. Kilogram izlovljene ribe plaća se po važećem cenovniku. Dozvoljen izlov je do tri kilograma i to bele ribe i šarana, dok se sva ostala riba vraća u ribnjak. Nakon takmičenja, ljubitelji ovog sporta se druže uz riblju čorbu, domaću rakiju i mnoge specijalitete.

Sledi otvaranje letnje turističke sezone na Paliću, koju karakterišu brojni programi, koncerti, izložbe i tradicionalni „Filmski festival“ krajem jula. Leto na salašima je rezervisano pretežno za porodice, koje se radije odlučuju za vojvođansku ravnicu nego za morske obale. U julu i avgustu se održavaju takmičenja u odbojci i fudbalu na pesku na Cvetnom salašu. To je i period kada se održava jedna od najstarijih turističkih manifestacija u Vojvodini – Dužijanica. Ova manifestacija prezentuje običaje nastale tokom žetve Bunjevaca. Održava se u Subotici i traje od 30 do 45 dana. Poslednjih godina posetioци su uglavnom iz Subotice i okoline, a ima ih oko 10000. U sklopu manifestacije se odvijaju takmičenje žetelaca i traktorista, konjičke trke, karneval, defile folkloru i Skupština žetelaca. Prostor održavanja su ulice, katolička crkva, domovi kulture i žitna polja.

Početak jeseni je rezervisan za Berbanske dane na Paliću, manifestaciju koja ima dugu tradiciju i iz godine u godinu bogatiji program, te samim tim i posetu. To je proslava kraja berbe voća. Na Majkinom salašu se tada organizuje berbanski bal, a krajem oktobra maskenbal i izložba bundeva za Noć veštica. U jesen je naročito značajan tradicionalni bački svinjokolj i izložbe mesnih đakonija, koji predstavljaju uvertiru u praznike koji slede. Na salašima se organizuje i proslava Nove godine i Novogodišnji uranak prvog januara, kada se gosti tradicionalno okupljaju uz „bački sto“, služi se kuvano vino i rakija, a tu su i tamburaši. Zimi se za goste salaša organizuju piknici uz vožnju sankama sa upregnutim lipicanerima ili vožnja fijakerom.

Na Cvetnom i Majkinom salašu se takođe organizuju kolonije slikara, izbor za mis salaša, likovne, muzičke, kulinarske radionice, seminari, simpozijumi (na Cvetnom salašu se nalazi opremljena konferencijska sala), kao i mnoga druga druženja i skupovi (Tomić, et al., 2002; www.maestoso.co.yu).

Slike 9 i 10. Spoljašnji izgled Cvetnog salaša (foto: M.Košić) i izgled jedne od soba (arhiva Cvetnog salaša)

Prodaja turističkog proizvoda Cvetnog i Majkinog salaša se vrši direktno ili preko turističkih agencija. Individualne i grupne rezervacije se mogu izvršiti putem telefona ili popunjavanjem zahteva za rezervaciju na sajtu preduzeća „Maestoso“ www.maestoso.co.yu. Više informacija o Majkinom i Cvetnom salašu mogu se dobiti na njihovoj internet prezentaciji www.maestoso.co.yu/majkin_salas/en_index.htm ili ako se poseti sajam turizma u Beogradu i Novom Sadu. Neke turističke agencije iz Novog Sada i Beograda su Cvetni i Majkin salaš uvrstile u svoju ponudu, kroz sedmodnevne aranžmane uglavnom u letnjoj sezoni („Leto na Paliću“), organizovan doček Nove godine ili pak jednodnevne izlete koji obuhvataju obilazak ova dva salaša, ručak, jahanje ili vožnja fijakerom na salašu, dnevnu dozvolu za pećanje na

ribnjaku, korišćenje terena za fudbal, odbojku na pesku i terena za basket. Na inostranom tržištu nema organizovane prodaje. Cvetni i Majkin salaš se reklamira i na Subotičkoj lokalnoj televiziji.

SRBOBRANSKI SALAŠI

Broj salaša je u srbobranskom ataru naglo rastao i pred početak Drugog svetskog rata dostigao je cifru oko 900 objekata. Za gradnju salaša ranije nije bila obavezna posebna građevinska dozvola pa su mnogi salaši ostali nenumerisani i neupisani u katastarske knjige. Jedan deo ove nepotpune dokumentacije uništen je za vreme rata i zato je teško utvrditi tačan broj salaša. Mnogi predratni velikoposednici su na svojim velikim imanjima imali više salaša, razmeštenih u različitim delovima poseda i sa različitim funkcijama. Neki od ovih objekata građeni su samo za smeštaj većeg broja najamnih radnika, a neki za tov krupne i sitne stoke, dok su posebno građeni veći objekti za smeštaj ratarskih proizvoda. Svi ti faktori su uticali na teže utvrđivanje tačnog broja salaša klasičnog tipa.

U srbobranskom ataru je 1953. godine bilo 578 salaša, što ukazuje na zaključak da je po završetku rata došlo do rušenja mnogih objekata. Do rušenja je došlo prvo na bivšim krupnim privatnim posedima koji su nacionalizovani i podeljeni bezemljašima ili su ušli u zemljišni fond socijalističkog sektora. Ove promene su uslovile gubljenje značaja i rušenje salaša. Popisom stanovništva iz 1971. godine ustanovljen je broj od 458 salaša u srbobranskom ataru, a 1980. godine taj broj je opao na svega 340 salaša.

Na formiranje i razmeštaj srbobranskih salaša uticali su brojni prirodni i društveni faktori, neki od njih su:

- geografski položaj atara i saobraćajna povezanost sa naseljem,
- Krivaja i Veliki kanal kao važniji hidrografske objekti,
- prostiranje dveju osnovnih geomorfoloških celina, lesne zaravni i lesne terase i njihova dodirna zona,
- važnije saobraćajne komunikacije, kojima je Srbobran povezan sa užom i širom okolinom,
- ukрупnjavanje poseda – razoravanje prostranih pašnjaka i širenje kompleksa plodnih obradivih površina.

Srbobran je kao matično naselje salaša izgrađen 35 km severno od Novog Sada. Kroz naselje prolazi put međunarodnog značaja, pravcem sever-jug, koji povezuje srednju sa južnom Evropom. Pravcem istok-zapad atar i naselje preseca asfaltni put međumjesnog značaja, koji omogućuje komuniciranje sa više centara Bačke: Bečejom, Vrbasom, Kulom, Crvenkom i Somborom. Glavne saobraćajne komunikacije su imale uticaja na širenje i gradnju salaša u srbobranskom ataru. Sa obe strane međunarodnog puta Beograd – Budimpešta izgrađen je niz salaša, a isto to je učinjeno i na svim ostalim prilaznim putevima ka Srbobranu.

Od hidrografskih objekata za položaj naselja i salaša u ataru poseban značaj imaju Veliki kanal, koji je prokopan na lesnoj terasi pravcem zapad-istok, kao i vodotok reke Krivaje. Krivaja teče preko Telečke lesne zaravni i preseca atar Srbobrana pravcem severozapad-jugoistok. Ovaj stalni vodotok ima veliki značaj posebno u periodu velikih suša, jer omogućuje napajanje stoke i navodnjavanje poljoprivrednih kultura.

Atar Srbobrana leži na plodnom obradivom zemljištu bačke lesne terase i lesne zaravni, što uz ostale povoljne prirodne uslove omogućuje razvoj intenzivne ratarske i stočarske proizvodnje (Bajić, 1974).

Pored povoljnog geografskog položaja i dobrih saobraćajnih uslova atar Srbobrana karakterišu i povoljni klimatski, hidrografski, geomorfološki i pedološki uslovi koji su takođe imali uticaja na formiranje salaša.

U ovom kraju vlada kontinentalna klima, pa se i klima Srbobrana karakteriše oštrim i hladnim zimama, a toplim i suvim letima. Najniža srednja mesečna temperatura od $-1,2^{\circ}\text{C}$ javlja se u januaru, a najviša od $21,6^{\circ}\text{C}$ u julu. Razlika u temperaturi između najtoplijeg i najhladnijeg meseca iznosi $22,8^{\circ}\text{C}$. Srednja godišnja temperatura je $11,1^{\circ}\text{C}$. Najveći broj dana sa temperaturom od preko 20°C ima juli mesec, što je od posebnog značaja u periodu sazrevanja pšenice.

Osnovni podaci u kretanju temperature ukazuju na povoljne temperaturne uslove za gajenje žitarica, industrijskog bilja, povrća i ostalih kultura. Od ostalih klimatskih karakteristika, koje imaju određenog uticaja na gajenje pojedinih kultura u srbobranskom ataru, značajni su atmosferski talozi. Najviše se izlučuju u vidu kiše, sa prosečnom godišnjom količinom oko 600 mm. Raspored izlučivanja atmosferskih taloga je veoma povoljan, jer se najveći broj kišnih dana javlja u toku proleća i jeseni, kada je ratarskim kulturama vlaga neophodna.

Među ostalim prirodnim faktorima na formiranje salaša odlučujuću ulogu imale su i hidrološke i geomorfološke karakteristike kraja. Najizrazitiji hidrografski objekti u ataru su Krivaja i Veliki bački kanal. Kao najveća rečica na bačkoj lesnoj zaravni Krivaja ima poseban značaj u srbobranskom ataru. Na dužini od 18 km, kroz atar Srbobrana ova rečica meandrira, obilazi severni deo naselja i uliva se u Veliki bački kanal. Veliki bački kanal ima dvojako značenje. Koristi se za obavljanje saobraćaja, u kojem su najznačajniji prevoz šećerne repe i žitarica, a i za navodnjavanje.

Kao osnovni preduslov za gradnju ljudskih staništa, voda je uticala na to da se salaši prvo grupišu u dolini rečice Krivaje i sa obe strane Velikog kanala. Kraj ovih hidrografskih objekata izgrađeni su čitavi nizovi salaša.

U ispitivanom području srbobranskog atara razvijene su tri geomorfološke celine: lesna zaravan, lesna terasa i inundacione ravni Krivaje i Velikog kanala. Suvlji i viši deo atara prostire se na lesnoj zaravni. U severnom delu atara zaravan ima apsolutnu nadmorsku visinu 87 m, a u južnom delu, na obodu zaravni, bliže Velikom kanalu ova se visina spušta na 83 m. Cela površina zaravni je blago zatalasana i predstavljena brojnim plitkim vrtačastim depresijama i gredicama. Pogodna je za gajenje žitarica i industrijskih kultura, pre svega onih kojima je potrebna manja vlažnost zemljišta.

Veći deo atara se prostire na lesnoj zaravni, sa plodnom oraničnom površinom. Tu su se nalazili najveći poljoprivredni posedi, što je i uticalo na gradnju nekoliko stotina salaša, građenih na višim delovima zaravni, na lesnim gredicama.

Jedna trećina atara se prostire južno od naselja i Velikog kanala, na lesnoj terasi. Ovo je niži i vlažniji deo atara, pretežno zaravnjen i pogodan za navodnjavanje, bez većih melioracionih radova. Uspešno se gaje sve vrste žitarica i industrijskih kultura koje mogu da uspevaju u panonskom podneblju. Salaši su raspoređeni u nizu, sa obe strane međunarodnog puta Beograd-Budimpešta i u središtima nekadašnjih većih privatnih poseda (Bajić, 1974).

Inundacione ravni se prostiru na malim površinama, na uskom pojasu oko Krivaje i Velikog kanala. Zbog plodnosti tla i dovoljne količine vlage ovaj deo atara se koristi i za gajenje povrtarskih kultura. Salaši su ovde raspoređeni uz Veliki kanal i više delove doline Krivaje.

Od svih navedenih geomorfoloških celina dodirna zona lesne zaravni i lesne terase pruža najpovoljnije uslove za razvoj poljoprivredne proizvodnje. Viši delovi zemljišta na lesnoj zaravni koriste se za gajenje kultura koje traže manju količinu vlage, a niži na lesnoj terasi za gajenje kultura kojima je potrebna veća količina vlage i za gajenje stoke.

Salaši su izgrađeni i van glavnih komunikacija, hidrografskih objekata i pomenute lesne zaravni i lesne terase. Oni su različito raspoređeni po celom ataru, zahvatajući sve delove lesne zaravni i lesne terase. U severnom delu atara na lesnoj zaravni nalazi se najveći broj salaša, jer su se ovde prostirali najveći kompleksi obradivog zemljišta u privatnom posedu. Međutim, i pored neplanske gradnje ovih objekata u severnom delu atara na lesnoj zaravni uočavaju se tri

veće grupe prilično zbijenih salaša. Oni su međusobno upućeni jedni na druge, i njihovo grupisanje je pre svega usledilo zbog bolje bezbednosti salašarskog stanovništva, koje ceo svoj život provodi na manjim ili većim rastojanjima od matičnog naselja.

Položaj salaša u sredini obradive zemlje, takođe je uslovljen praktičnim razlozima – da se što manje gubi vremena u odlasku i povratku sa njiva, na kojima se radi tokom celog dana. Zbog potrebe komuniciranja sa stalnim naseljem i lakšeg odlaska do njiva, salaši su podizani pored drumova, između druma i lenije i između dveju lenija. Salaši su povezani kraćim kolskim putem sa drumom ili lenijom.

Udaljenost salaša od Srbobrana je različita. Kako je atar po uzdužnoj osi, pravca sever-jug dug 21 km, a po poprečnoj 14 km, salaši izgrađeni u severnim perifernim delovima atara udaljeni su od naselja i do 12 km.

Prvobitna staništa stočara i zemljoradnika u ataru van naselja, bile su manje kućice od naboja prekrivene trskom. To su u početku bila privremena, a kasnije stalna skloništa za ljude koji su čuvali stoku ili obrađivali zemlju. Preoravanjem pašnjaka i proširivanjem obradivih poseda veće oranične površine nisu mogle biti uspešno obrađivane svakodnevnom dolaženjem zemljoradnika iz naselja. Da bi se izbeglo gubljenje vremena za svakodnevno odlaženje do udaljenih poseda i da bi se racionalnije iskoristilo obradivo zemljište i gajio veći broj grla stoke otpočela je gradnja većih stambenih zgrada i prostorija za smeštaj stoke na samim posedima.

U zavisnosti od veličine poseda i domaćinstva i od mogućnosti za podizanjem većeg stočnog fonda građeni su salaši različitih veličina i oblika. Međutim, u srbobranskom ataru razlikujemo samo dva osnovna tipa salaša. Prvom tipu pripadaju salaški objekti u kojima se pod jednim krovom nalaze prostorije za stanovanje i prostorije za smeštaj stoke. Ovoj grupi pripadaju najstariji salaši, koji obično pored glavnog objekta u ekonomskom dvorištu imaju izgrađen čardak za smeštaj kukuruza, ispod kog su izgrađene prostorije za tov svinja. Salaš je najčešće podignut na većem kompleksu travnate površine, koja se koristila za ispašu stoke. Ceo salaški prostor je oivičen drvećem, najčešće bagremom, jablanom, dudom ili soforom. Imućniji vlasnici salaša su podizali manje šumarke i voćnjake oko glavnih salaških objekata.

Drugom tipu salaša pripadaju salaški objekti u kojima su odvojene prostorije za stanovanje i smeštaj stoke.

Pored dva osnovna objekta, za stanovanje i smeštaj stoke, na ovim salašima su izgrađeni i drugi manji objekti. Oni se koriste za tov krupne i sitne stoke, za gajenje živine, za smeštaj stočne hrane i proizvedenih poljoprivrednih proizvoda. Salaši iz ove grupe su kasnije izgrađeni od prethodnih, brojno su više zastupljeni i predstavljaju višu fazu ekonomskog razvoja i načina života salaškog stanovništva.

Zgrade za stanovanje su pretežno klasičnog tipa, tzv. zgrade na brazdu. Ranije sagrađeni salaški objekti su obično građeni od „naboja” (zidovi ovih zgrada su građeni nabijanjem zemlje, a zatim olepljeni blatom), a prekriveni trskom. Međutim, noviji salaški objekti građeni su od tvrdog materijala, odnosno od opeke i prekriveni crepom. I na starim objektima je krov od trske zamenjen crepom, a zidovi od naboja popravljani su opekam. Svega nekoliko salaških objekata je podignuto posle rata, ali su oni već građeni u savremenijem stilu.

Danas, nestaju poslednji salaši, ostale su samo ruševine zidova od naboja, poneki dimnjak ili đeram u bagremovoj šumici, na mestu gde se ukrštaju lenije. Postojeći salaši su uglavnom oronuli, a novoizgrađeni više odudaraju nego što su uklapaju u predeo.

Podaci o broju salaša danas su relativni, popisom stanovništva salaško stanovništvo nije posebno izdvajano. Prema podacima kojim raspolaže MUP Srbobran danas postoji oko 116 salaša. Najveća koncentracija salaša je na Segedinskom putu, gde se nalaze 42 salaša, na putu prema Vrbasu se nalazi 11 salaša, a na okolini puta ka Novom Sadu 15 salaša. Oko 15 salaša je napušteno. Na oko 30 salaša živi starije muško lice, a na oko 25 salaša živi bračni par ili porodica. Preostali salaši su povremeno nastanjeni ili vlasnici dolaze svakodnevno ili povremeno iz naselja, u zavisnosti od delatnosti koju obavljaju.

Sada postoji nekoliko tipova salaša zavisno od namera pa na izvestan način i porekla vlasnika. Tu su najpre salaši sređeni kao mali hoteli ili moteli sa sobama, čak i apartmanima, restoranom i kuhinjom, registrovani kao preduzeća ili ugostiteljski objekti. Potom slede salaši koje su pojedinci kupili i sredili u starom stilu, ali na njima niko ne živi, već služe samo za sopstvenu, povremenu upotrebu. Najzad, tu su salaši starosedelaca, najčešće kao poljoprivredna gazdinstva, često staračka, na kojima žive vlasnici koji se bave poljoprivredom a koji imaju osposobljene prostore za prijem gostiju i kojima je to dodatni izvor prihoda.

Posle dugog vremena propadanja i zatiranja salašarskog načina života, a zbog novog vremena i modernog shvatanja fenomena turizma, srbobranski salaši se obnavljaju i uključuju u turizam.

SALAŠ KATAI

Katai salaš se nalazi na 128. kilometru puta Beograd-Subotica, u Malom Idošu, na visoravni Telečka. Katai salaš postoji od 1996. godine i sve do 2001. je predstavljao kamp. Od tada se pružaju usluge jednodnevnih, višednevnih ekskurzija, rekreativne nastave i letnjih kampova.

Začeci ovoga što sada postoji datiraju iz 1995. godine. Program je bio osmišljen kao likovna kolonija sa tridesetoro talentovane dece. Godine 1995. počela je izgradnja letnjikovca u kom se održavaju razna predavanja, koristi deci za odmor od igre i odlično je skrovište od kiše. Godinu dana kasnije počela je izgradnja Katai salaša.

Slika 11. Katai salaš (Foto: K. Košić)

Prioritet, pre svega zbog boljeg održavanja higijene jer se ranije ručak obavljao u šatoru, nalagao je da se najpre izgradi trpezarija koja vrlo često i sve češće počinje da se koristi za razne organizovane proslave kao što su ispraćaj ljudi u penziju, rođendane, proslave dana žena... Salaš se sve više izgrađuje, proširuju se njegovi smeštajni i drugi kapaciteti. Uz prostorije za smeštaj dograđuju se i objekti za rekreaciju. Igrališta, koja su do tada bila veoma skromna i prilagođena malom broju dece, prerastaju u ogroman prostor pokriven raznim elementima za igru od prirodnih materijala prilagođenih dečijem uzrastu. Sadržaj koji se pružao onima koji su boravili na Katai salašu 1996. se obogaćuje izgradnjom zemunice koja

predstavlja spomen sa prošlošću. U njoj se čuvaju predmeti koje su koristili nomadi dok su živeli u njoj.

Gosti su smešteni u dve zgrade koje raspolažu sa 15 soba i 12 kupatila. Katai salaš raspolaže sa 65 ležaja raspoređenih u osmokrevetne, šestokrevetne, četvorokrevetne, dvokrevetne i jednokrevetne sobe. Nameštaj u sobama izrađen je od drveta i prilagođen je potrebama dece.

U posebnim zgradama nalaze se trpezarije. Trpezarija izgrađena 1997. godine sada dobija novu namenu jer se 2006. godine gradi nova trpezarija. Od tada je stara trpezarija mesto gde se hrane deca koja su na rekreativnoj nastavi dok u novoj trpezariji obroke dobijaju deca na jednodnevnoj ekskurziji. Prijatna atmosfera dnevnog boravka doprinosi da se deca osećaju kao u svojoj kući i da uživaju u jelima iz domaće kuhinje. Gostima su na raspolaganju doručak, ručak, večera i popodnevna užina. Pod budnim okom animatora i ostalih zaposlenih na Katai salašu deca svoje vreme provode u raznovrsnim aktivnostima. Bogat sadržaj pruža mogućnost kvalitetno provedenog slobodnog vremena.

U zavisnosti od aranžmana deci se pružaju različiti vidovi zabave kao i mogućnost za edukaciju. U sklopu igrališta nalaze se tereni za odbojku i košarku. U hladu razgranatog drveća bez obzira da li su na jednodnevnom ili višednevnom boravku deca uživaju u jahanju magarca i konja. Deca koja su na rekreativnoj nastavi pohađaju školu jahanja i svakog dana imaju priliku da se druže sa ovim pitomim životinjama. Na salašu se nalazi i mali zološki vrt sa domaćim životinjama. Često se dešava da neka deca po prvi put uživo vide neke od 20 vrsta životinja. Sa salaša odlaze bogatiji za doživljeno iskustvo o kome su do tada samo čitali. Posebno zadovoljstvo predstavlja vožnja žičarom dugom 15m u sred Vojvođanske ravnice iznad zelene trave. U vreme života na salašima zvuk zvona je okupljao ljude. Na Katai salašu zvuk zvona okuplja decu na užinu, večeru ili neku drugu aktivnost.

Nekada na kočijama a sada traktorom, deca obilaze komšije na drugim salašima posmatrajući pri vožnji obavljanje poljskih radova. Polaznici rekreativne nastave i letnjih kampova imaju organizovane različite radionice kao što su tkanje i filcovanje (pravljenje raznih predmeta od vune).

Pekara je sagrađena pre više od 100 godina i dugo godina jedina je snabdevala hlebom selo Mali Idoš. Godine 2004. pretvorena je u muzej. U pekari se nalaze sačuvani ostaci nekadašnjeg pekarskog pribora i stara zidana peć u kojoj se pekao hleb. Posebno zadovoljstvo deci, koja su tu na jednodnevnoj ekskurziji, predstavlja kolač pečen u staroj peći, dok je za decu, koja su na rekreativnoj nastavi to zadovoljstvo još veće jer ga oni sami peku.

U samom centru sela, odmah iza katoličke crkve, u dvorištu stare kuće nalazi se jezero površine 960 m² poribljeno šaranima. U danima letnje žege, deca na rekreativnoj nastavi i u kampovima, nalaze osveženje u jezeru. Deca na jednodnevnim ekskurzijama uživaju u hranjenju riba i igraju se na igralištu u kompleksu jezera. Uz jezero se nalazi tipična severnobačka kuća u okviru koje je izgađen etno muzej. U njemu se oživljava stari, seoski način života i sve njegove lepote i čari. Sobe etno muzeja se mogu iznajmiti za smeštaj u kojima se uživa uz furunu, slamnate džakove i ručno izrađene tkanine. Nameštaj u tim sobama je od prirodnog materijala, ručno izrađen. U toku je izgradnja trpezarije, koja će se nalaziti u okviru jezera, radi što ugodnijeg i prijatnijeg boravka gostiju.

Katai salaš raspolaže još jednim objektom. To je galerija osnovana 2006. godine. U gotovo srušenoj kući uz veliki entuzijazam napravljena je galerija. U galeriji se nalaze slike polaznika letnjih kampova i slike sa seoskim pejzažem. Osim što je riznica dečijih radova u njoj se nalazi razboj na kome deca tkaju tepih drugarstva koji će kasnije biti okačen u jednoj od njenih prostorija, prave razne predmete od kukuruzovine, slame, trske itd.

Jednodnevne ekskurzije se organizuju već pet godina i iz godine u godinu uvode se razne inovacije. Program koji je predviđen za decu na jednodnevnim ekskurzijama obuhvata obilazak pekarskog muzeja, gde se deca upoznaju sa nekadašnjim radom pekare, zatim poseta

etno muzeja i jezera. Program se nastavlja na Katai salašu koji obuhvata jahanje, vožnju traktorom, obilazak domaćih životinja i zemunice.

Deci na višednevnim ekskurzijama i rekreativnoj nastavi sa velikom ljubavlju i pažnjom posvećuje se vreme tokom čitavog dana. U prepodnevnom časovima predviđen je program edukacije koji je vezan za njihov rad u školi, a u poslepodnevnim časovima nakon odmora od ručka deca učestvuju u raznim igrama prilagođenim njihovom uzrastu. Svake večeri organizuju se takmičenja kao što su maskenbal, šiz-friz i slično a posle toga sledi odlazak u diskoteku. Veče pred polazak organizuje se logorska vatra gde deca spremaju sebi večeru, odnosno peku domaću slaninu i kobasicu.

Slika 12. Kreativne radionice na Katai salašu (Izvor: Arhiva Salaša Katai)

O deci na salašu brine 5 animatora, 2 kuvarice, 5 konobara, 4 spremačice i 2 radnika obezbeđenja. U toku boravka na salašu deci je obezbeđena celodnevna zdravstvena zaštita.

Poučeni višegodišnjim iskustvom i ženjom da gosti odu zadovoljni i sa radošću se ponovo vraćaju, svakodnevno se ulažu naponi da usluga bude još bolja (<http://www.kishegyes.org.yu>)

Bogat sadržaj, pre svega za najmlađe, pruža mogućnost kvalitetno provedenog slobodnog vremena, na Katai salašu. Oblici turizma zastupljeni na ovom salašu su svakako u prvom redu – ekskurzioni i izletnički, zatim etno i kulturni turizam.

SALAŠ 84

Ideja o salašu 84 kao turističkom objektu je nastala kada je ovaj stari salaš kupljen i u potpunosti restauriran, posle niza godina napuštenosti. Svaki objekat se nalazi na mestu gde se nalazio onaj stari. Za izgradnju salaša 84 je korišćen materijal kojim se nekada gradilo tako da i danas ovaj salaš krase ručno šiveni krov od trske i opeka rađena po tehnici od pre 300 godina.

Salaš 84 je smešten u južnoj Bačkoj, udaljen 14 km od Novog Sada. Pripada katastarskoj opštini Kać i nalazi se na južnom delu Bačke lesne terase. Udaljen je 8,5 km od auto-puta E-75, a do Salaša se dolazi starim asfaltnim putem koji je povezan sa magistralnim putem Novi Sad-Zrenjanin. Za turistički položaj Salaša 84 najveći značaj ima blizina auto-puta E-75 koji predstavlja najveći tranzitni pravac kroz našu zemlju. Upravo zbog njegove važnosti, pred Olimpijske igre u Atini 2004. godine, Turistička organizacija Srbije je, u saradnji sa američkom organizacijom za međunarodni razvoj (USAID) sa više partnera, organizovala konkurs za izbor „deset savršenih mesta“ uz takozvani Koridor 10. Na tom konkursu, Salaš 84 je proglašen za jedno od deset mesta u Srbiji koja su stranim turistima preporučeni za posetu pri

prolasku kroz našu zemlju, na putu za Atinu. Pored auto-puta E-75, povoljnom turističkom položaju Salaša 84 doprinosi dobra povezanost magistralnim putevima sa svim većim gradovima Vojvodine, kao važnim disperzivnim centrima. Znatno manji značaj, u odnosu na drumske saobraćajnice, imaju železnički putevi. Najbliže železničke stanice se nalaze u Kaću i Novom Sadu.

Salaš 84 katastarski pripada ataru Kaća, većeg seoskog naselja koje se nalazi na 8 km istočno od Novog Sada. Naselje je formirano još u tursko doba, a plodna zemlja kojom je okruženo uslovljena je da poljoprivreda oduvek bude vodeća privredna grana. Prema popisu iz 2002. godine, Kać je imao 11.166 stanovnika, a trećina radno sposobnog stanovništva se bavila poljoprivrednom delatnošću. S obzirom na veliki udeo oraničnih površina u strukturi plodnog zemljišta (90% prema stanju iz 1987. godine), na njihove dobre proizvodne mogućnosti i druge faktore ratarstvo je vodeća grana poljoprivrede (Bugarski, 1994).

Velike površine pod oranicama koje su oduvek okruživale Kać, stvorile su uslove i nametnule potrebu nastanka salaša u njegovoj okolini. Na nekada brojnim označanim parcelama nicali su salaši, i danas, od malobrojnih opstalih, najpoznatiji je onaj na broju 84.

Još u 18. veku nalazila se na mestu današnjeg salaša gostionica. Parcela sa tadašnjom gostionicom bila je smeštena uz stari žabaljski drum, nekada glavnu saobraćajnicu koja je povezivala sever i jug, odnosno Srem, Bačku i Banat. Skoro dva veka gostionica je pružala konak vojnicima koji su vekovima bili na ovim područjima, pre svega na području Rimskog Šamca kao i na nekadašnjoj kačkoj vojnoj visoravni. Ostalo je do danas nesigurno da li je Marija Terezija zaista igrom slučaja prenoćila u navedenom objektu ali je sigurno da ga je posetio njen sin, Josif II. Salaš 84 započeo je svoju istoriju u funkciji salaša posle 1877. godine, kada je Marija Terezija posle 110 godina postojanja raspustila šajkašku vojsku. Vojnicima je tada podeljena zemlja. Oni izlaze iz ušorenih sela, počinju graditi salaše i postaju seljaci. Generacije salašarskih porodica smenjivale su se na njemu, sve do 1945. godine kada je spaljen, kao i mnogi drugi salaši koji su sistemski uništavani u slavu industrijalizacije. Posle skoro decenije propadanja, pedesetih godina prošlog veka država je pristupila njegovoj obnovi. Novoizgrađeni objekat služio je za smeštaj radnika koji su radili na održavanju mreže kanala za odvodnjavanje i navodnjavanje, izgrađenih pedesetih i šezdesetih godina. Osamdesetih godina ponovo prelazi u privatno vlasništvo, da bi ga 2000. godine kupio sadašnji vlasnik Dimče Gulevski. Ubrzo se javila ideja, a pre svega stvorili uslovi za izgradnju jednog turističkog objekta.

Slika 13. Salaš 84 (Foto: M. Košić)

Prvo zdanje na ovom mestu izgrađeno je još pre 300 godina. Nekada su parcele salaša u Vojvodini bile označavane brojevima, i ovaj salaš je obeležen brojem 84, kako je i danas poznat.

Usko vezana za istoriju samog salaša je i priča jednog starog duda koji se nalazi na samom ulazu u salaš. Na tom mestu je tačno pre jednog veka stajala vila u kojoj su u periodu 1902-1905.g. boravili Albert Ajnštajn i Mileva Marić. Danas je na mestu nekadašnje Vile Marić velika nepregledna oranica, jer su vlasti prvo srušile salaše a potom spalile njihove kuće u periodu 1945. i 1946.g. Jedini koji je i danas opstao je Salaš 84 i pored njega dud, sve što je ostalo od nekadašnjeg imanja naše velike fizičarke.

Ulaz na salaš predstavljen je kapijom pokrivenom trščanim krovom, ista kao i pre nekoliko vekova. Na ograđenom prostoru, veličine 50 ari, smešteni su glavna zgrada, gostinska kuća, objekat za osoblje sa ekonomskim delom, ekonomski objekat, zgrada sa garažama, zgrada sa agregatom, roštilj i pušnica, veliko i malo jezero i tereni za odbojku, tenis i badmington.

Za izgradnju novih objekata korišćeni su tradicionalni građevinski materijali. Cigla se pekla u starom, velikom kalupu, na 1480°C. Od nje su izgrađeni svi objekti i popločane podne površine i dvorišne staze. Podne površine objekata su lakirane dok su staze i pločnici u dvorištu postavljene bez lakiranja. Krovne konstrukcije su drvene, visoko postavljene. U pitanju su stare, jednostavne metode gradnje – preko drvene konstrukcije su postavljene gipsane ploče na kojima je postavljen trščani prekrivač debljine 45 cm. Ovakav način gradnje krova ima i termoizolaciono dejstvo jer leti stvara prijatnu, hladniju temperaturu u unutrašnjosti, a zimi sprečava gubljenje toplote iz objekata i prodiranje hladnoće. Zbog propadanja trščanog pokrivača tokom vremena, na svakih sedam godina se dodaje sedam centimetara trske. Unutrašnjost krova, koja je otvorena i vidljiva, doprinosi prijatnijoj atmosferi u samim objektima i intenzivnijem doživljaju njihovih tradicionalnih ambijentalnih vrednosti.

Glavna zgrada zauzima centralni položaj na salašu i predstavlja glavni motiv Salaša 84 pri turističkim promocijama. To je jednostavna spratna građevina. U prizemlju ovog zdanja nalazi se sala za ručavanje za 150 gostiju koja izlazi na prostranu terasu nad jezerom a obuhvata i manji, galerijski deo na spratu objekta. Konobari su obučeni u tradicionalne vojvođanske nošnje što doprinosi posebnom doživljaju salaša.

Na prizemlju se, pored restorana, nalaze recepcija i kuhinja. Na spratu se nalazi odvojena sala za konferencije i multimedijalne prezentacije kapaciteta 75 mesta. Obe sale su ukusno opremljene modernim nameštajem koji se savršeno uklopio sa elementima tradicionalne gradnje objekta, poput opekom popločanih podova i drvenih greda vidljivih sa unutrašnje strane krova. Čitav salaš, pa i ove prostorije, greju se starim, originalnim kaljevim pećima koje predstavljaju prava umetnička dela. Od ukupno deset peći, čak šest je napravljeno od čuvene žolnai keramike, a najstarija od njih je stara 276 godina i na njoj je vidljiv austrougarski grb. Jedna od peći donešena je iz Berlina i stara je 176 godina. Uz glavnu zgradu se nalaze pomoćne, ekonomske zgrade, koje su sa glavnom spojene trščanim krovom. Deo ovih zgrada je zadržao svoju prvobitnu funkciju i danas predstavljaju skladišta za osnovni materijal restorana, kosilice, alat i ostale mašine koje se koriste za održavanje salaša i njegove okoline. Deo, koji je nekada predstavljao konjske staje danas je preuređen u garaže za goste apartmana. Jedan deo ovih zgrada danas služi i kao objekat za osoblje.

Gostinska kuća je izdvojena i nalazi se odmah iza kapije salaša, sa leve strane. Ispred ulaza u kuću nalazi se mala terasa sa stolom i stolicama. U kući se nalaze dva apartmana, tzv. devojačka i momačka soba, koje su spojene dnevnim boravkom. Sobe su opremljene u duhu tradicije, pa su i zadržale nekadašnje nazive. Devojačka soba je opremljena sva u ružičastoj, a momačka u plavoj boji. Svaka soba ima francuski ležaj, televizor, telefon, priključak za internet i greje se originalnim kaljevim pećima. Uz sobe se nalaze moderno opremljena kupatila sa hidromasažnim tuš kabinama.

U dnu dvorišta salaša nalaze se roštilj i pušnica. Roštilj se svakodnevno koristi za pripremanje specijaliteta restorana, a pušnica nije u funkciji.

U dvorištu dominira veštačko jezero koje je naknadno poribljeno. To jezero zapravo i nije veštačko, već je samo otkopano i uređeno, s obzirom da je zatrpano tokom meliorativnih radova na ovom području pedesetih i šezdesetih godina prošlog veka. U planu je izgradnja kapele Sv. Nikole na malom poluostrvu jezera. Jezero ima kaskadne vodopade a po njemu plivaju labudovi i divlje patke. Uz veliko jezero, izgrađeno je i veoma atraktivno, manje jezero, iza terase glavne zgrade. Obala većeg jezera je nasuta kamenjem, a njegovu ivicu prati staza od opeke, nazvana Marijina staza. Celom dužinom staza je okružena klupama i drvenim letnjikovcima za odmor i uživanje u prirodnim lepotama salaša, a u vrhu dvorišta se nalazi stara drvena klupa, simbolično nazvana Marijina klupa. Okolinu jezera i čitavo dvorište ukrašavaju višegodišnji zasadi voća, lišćara, četinarara, ukrasnog bilja i travnjaci. Njihovom održavanju se posvećuje velika pažnja i podjednako su zaslužni za prijatan ambijent koliko i sami objekti salaša. Po čitavom dvorištu je postavljena nova rasveta, i to 19 kandelabera raspoređenih po dvorištu i 9 reflektora koji osvetljavaju zgrade. Ovakva rasveta pruža poseban doživljaj salaša noću.

Za razonodu i slobodne aktivnosti gostiju predviđeni su i sportski tereni, i to tereni za badmington, odbojku i mali fudbal, koji se nalaze iz parkinga, odnosno ispred glavnog ulaza na salaš.

Karakteristični specijaliteti koji se nude na Salašu 84 su kulen, šunka, švargla, čvarci sa domaćim hlebom, sir i povrće, morčja i pačja supa, rinflajš i sosovi, riblja čorba i riblji specijaliteti, razni paprikaši, štrudle, krofne, rezanci sa makom... Za ljubitelje dobrih pića na Salašu 84 se nudi domaća rakija od kajsijske, Medovina Perun - staroslovensko vino od meda iz karlovačkih podruma porodice Bikar ili neko od čuvenih karlovačkih vina iz podruma porodice Dulke i Kiš: Bermet koji se služio na Bečkom dvoru, Graševina, Župljanka, Rizling i Kaberne (www.salas84.co.yu).

Treba navesti činjenicu da na salašu nema struje. Hrana se priprema u pećima na drva, greje se originalnim kaljevim pećima, a aparati koji su neophodni za normalno poslovanje jednog takvog objekta, poput računara i fiskalne kase, napajaju se električnom energijom preko akumulatora. Međutim, u večernjim časovima, da bi se posetiocima obezbedila električna rasveta i topla voda u apartmanima, uključuje se agregat. Upravo to je momenat u kome salaš uspostavlja ravnotežu između autentičnosti i udobnosti, i to je samo jedan od primera kompromisa između ta dva elementa ponude salaša.

U Salaš 84 do danas je investirano oko milion evra, čime je izgrađen prostor od preko 950 m² (3 apartmana sa posebnim garažama, restoran za 150 gostiju, sala za prezentacije i multimediju, kuhinja sa pratećim sadržajima, veštačko jezero sa slatkovodnom ribom, sportski tereni i ekonomski objekti). Prva faza je u potpunosti završena, a biznis plan Salaša 84 u drugoj i trećoj fazi podrazumeva izgradnju još 13 apartmana, otvoreni i zatvoreni bazen, odvojenu mušku i žensku saunu, prostor za relaks i hidro-masažu, mini-teretanu; konferencijsku, banket i salu za mini-prezentacije (u delu imanja koji neće poremetiti etno izgled i tradiciju). Vrednost planirane investicije je oko 1,5 miliona eura.

Pored toga što je proglašen za savršeno mesto, Salaš 84 je u 2004. godini dobio Veliku zlatnu medalju za kvalitet ugostiteljsko-turističkih objekata i usluga na 10. Sajmu hotelijerstva i ugostiteljstva održanom u Novom Sadu. Takođe, Sacen International – internacionalni centar za unapređenje ugostiteljstva i turizma dodelio je Zlatno turističko srce u akciji „Biramo najuspešnije u 2004. godini“ Salašu 84 kao najuspešnijem turističkom objektu u Srbiji; MAS Media International dodelila je Salašu 84 nagradu za Biznis partnera 2005. godine za Srbiju i Crnu Goru.

Salaš 84 ima u planu otvaranje suvenirnice, gde bi se prodavali ručno izrađeni vojvođanski suveniri, domaća zimnica i rakija. Turistička ponuda ovog salaša se tek razvija i sigurno će vremenom ispraviti svoje nedostatke i oblikovati je prema ukusu posetilaca.

KATIĆ SALAŠ

Katićev salaš se nalazi u mestu Deronje, Donja Branjevina, 55 km od Novog Sada. Salaš se nalazi odmah pored šume Donja Branjevina-Deronje, koja se prostire na oko 3000 jutara. Prilaz salašu ukrašen je voćnjakom i, sa desne strane, omanjim ribnjakom. U prostranom dvorištu površine pet jutara, nalaze se, pored stambenog objekta, ekonomske zgrade, zatim bunar sa đermom i stare poljoprivredne mašine. Salaš je star oko 80 godina, a u njemu se nalaze dve prostorije za smeštaj, uređene u etno stilu sa nameštajem i ostalim upotrebnim predmetima približne starosti 100 godina. Na salašu se nalazi i tipična paorska zemljana peć koja datira iz perioda kada su salaši zidani u vidu zemunica (oko 300 godina unazad). Tu je još i sala za ručavanje sa 50 mesta.

Katićev salaš nudi:

- dnevni prijem gostiju (do 100 ljudi);
- prenoćište za 8 osoba;
- pecanje u sopstvenom ribnjaku;
- učenje o prirodi (šumi, lekovitom bilju) i lokalnom nasleđu;
- učenje starih zanata (pređenje i tkanje na razboju).

Slika 14. Katićev salaš (foto: K. Košić)

Ovaj salaš bio je domaćin raznim kulturnim događajima, kao što su: „Doručak na salašu“, „Proleće na salašu“, „Vojvođanska regata“ (organizovan doček na Dunavu od strane salaša) i mnogi drugi.

Višednevni boravak je moguć za manje, a jednodnevna poseta i za veće grupe (do 100 ljudi). Gosti mogu razgledati etno nameštaj, razne zbirke ratarskih mašina, a prijaće šetnja kroz lepa prostranstva Vojvodine. Može se tkati na starim razbojima, pecati na ribnjaku, a deca i školske grupe će upoznati život salaša boravkom u eko-školi, učenjem o lekovitim travama itd. U blizini salaša nalazi se jezero Provala, grad Bač i čuveni manastir Bođani iz 17. veka. Dodatni sadržaji: ekološka škola, radionice starih zanata, pecanje, izleti u veliku šumu i do arheološkog nalazišta...

Vlasnik salaša je gospodin Radoslav Katić, direktor Fonda salaša Vojvodine i član Fonda etno-arheološkog društva „Donja Branjevina“.

KUCORA SALAŠ, HORGOS

Salaš Kucora je smešten 7 km od centra Horgoša. Prostire se na 2 hektara plodne vojvođanske zemlje, a okružen je i bogatim voćnjakom. Salašarski turizam ovog kraja je nadaleko poznat, te se i ovaj salaš, vlasništvo KPD-a Bartok Bela, sasvim lepo uklapa u celokupnu turističku ponudu. Ljubitelji retkog rastinja i ptica mogu da uživaju u čuvenoj Selevenjskoj pustari koja je udaljena od Kucore svega 2 km. Na salašu se organizuju logorovanja, književne i likovne kolonije. U blizini je i ergela konja i ribnjak za strastvene pecaroše. Uz predusretljive domaćine predviđen je i obilazak salaša, šetnja stazom zdravlja koja vodi prema čuvenom lečilištu, banji Kanjiži, udaljenoj 16 km. U KPD-u imaju i sekciju vrednih žena, čije originalne ruktovorine mogu da se kupe za uspomenu.

Domaćini imaju u ponudi domaću kuhinju. Gurmani će svakako uživati u specijalitetima od svinjokolja, salašarskom pasulju, perkeltu i neodoljivim vojvođanskim gurmanlucima, kao i u domaćim štrudlama, pekmezarama, gombocama, kompotima... Dodatni sadržaji su konjički klub, ribnjak, izlet u banju Kanjiža.

CVEJIN SALAŠ

Na svega 18 km od Novog Sada, u Begeču, porodica Cvejin vratila je salašarski način života. Cvejin salaš je ostrvo domaće hrane i bačke gostoljubivosti. Vode ga brat Aleksa i sestra Zvonimirka-Zvonka. Položaj imanja, blizina Dunava, šuma, voćnjak i povrtnjak, kao i sama kuća čine prirodno ekonomsko jedinstvo tipično za salaše. Salaš je zatvorenog tipa i potrebno je najaviti posetu. Idealan je za veće porodične skupove, rođendane, slave. Ovde postoji i nekoliko soba za odmor. Dodatne sadržaje predstavljaju mogućnost rada u domaćinstvu, šetnja do Begečke jame i najam bicikala.

Slika 15. Cvejin salaš (Foto: K. Košić)

„CAPRIOLO“

Na salašu 264, na jugoistoku Bačke Topole nalazi se veliki lovački dom i restoran Capriolo. Salaš je dobar spoj tradicionalnog i modernog.

U svečanim salama se organizuju porodični susreti, svadbe i ostale priredbe. Nekada je tu bio običan salaš, kao i svi koji su se tu nalazili. Lovci su ga kupili i tu napravili sebi lovački dom, u kojem su se skupljali pre odlaska u lov, priređivali svoje skupštine zabave. Porodica Brindza je zakupila ovaj prostor od lovačkog društva.

Kuća na salašu je postala prijatan restoran sa kuhinjom i šest lepih soba za odmor. Goste očekuje domaća i italijanska kuhinja, udobne i komforne sobe i sauna. Mesta ima za 140 gostiju. U svakoj sobi ima priključak za internet, TV. U restoranu pripremaju domaće specijalitete: kuvana jela, suhomesnate proizvode, jela s roštilja, lovačke specijalitete i italijanska jela. Posebno je zanimljiv najnoviji trend, a to su jela od manguljice, nekad omiljene, zatim zaboravljene, a sada opet cenjene vrste svinja, od koje se dobijaju proizvodi koji ne sadrže toliko holesterola kao druga svinjetina, a ukus njihove slanine, šunke, čvaraka, kobasica i mesa je izuzetan.

„MLAĐIN SALAŠ“

Mlađin salaš je lociran na 1270-om km Dunava, U Begeču. Na salašu se nalaze kvalitetno opremljene sobe. Svaka soba ima kupatilo sa đakuzi kadom i TV. Blizina Dunava i ribnjaka omogućava rekreaciju: lov (smeštaj pasa), ribolov, vožnja čamcem, biciklom, šetnje sa razgledanjem raznovrsnih ptica. Za ljubitelje domaće kuhinje, specijaliteti sa roštilja, ražnja, ispod sača, paprikaš iz kotlića.

Slika 16. Soba na Mlađinom salašu (foto: K. Košić)

Na Mlađinom salašu je posađeno 1500 sadnica, najboljih sorti voća koji se obrađuju ekološkom postupkom. Od najboljih primeraka voća prave se čuvene rakije od dinje, kajsije, jabuke, šljive i kruške viljamovke. Ovde se proizvodi i domaći „Malt Whisky“, najvišeg kvaliteta.

BABIN SALAŠ

„Babin salaš“ se nalazi na pola puta od Novog Sada do Zrenjanina. Udaljen je 28 km od Novog Sada, oo 100 km od Beograda i oko 22 km od Zrenjanina.

Babin salaš se bavi: proizvodnjom voćnih sadnica, proizvodnjom konzumnog voća (pre svega jabuka), proizvodnjom voćnih rakija, turističkom delatnošću u obliku etno kuće.

Proizvodnja voćnih sadnica – rasadnik voćnih sadnica ima tridesetogodišnju tradiciju. Renome je stekao posebno u kvalitetnim sadnicama kalemljenog oraha, kajsije i lešnika. Rasadnik raspolaže matičnjacima svih voćnih vrsta i sorti za koje proizvodi sadni materijal.

Proizvodnja konzumnog voća – mala ekonomija na „Babinom salašu“ proizvodi zdrave plodove jabuka – sorte ajdared, zlatni delišes, greni smit, florine i dr, koje prodaje u svežem obliku ili prerađuje u voćnu rakiju.

Proizvodnja voćnih rakija „Salaška zora“ – višegodišnje iskustvo u pečenju voćnih rakija dovelo je do visokog kvaliteta i asortimana prirodnih voćnih rakija. „Babin salaš“ je dobitnik Srebrne medalje za „Dunjevaču“ 2006. godine na Poljoprivrednom sajmu u Novom Sadu. Visokog kvaliteta je i orahovača, unikatno prirodno žestoko piće od mladih oraha i lekovitih trava, blago zaslađena medom.

Slike 17 i 18. Spoljašnji izgled i soba na Babinom salašu (foto: K. Košić)

Turistička delatnost – ovo je najnovija aktivnost „Babinog salaša“, nastala u želji da se široj javnosti i zainteresovanim ljubiteljima prirode i salaša kao ambijentalnih celina, pruži kompletan ugođaj boravka na takvom autentičnom mestu. Po želji, turisti mogu ostvariti učešće u nekim radnim aktivnostima koje se na salašu odvijaju (uređenje cvećnjaka, nega povrtnjaka, rad u rasadniku, branje jabuka, pečenje rakije i sl.) Takođe se može organizovati branje lekovitog bilja, košenje trave, hranjenje živine. Za zainteresovane se mogu organizovati posete okolnim mestima, kulturno-istorijskim spomenicima i znamenitostima okoline. Obliznja Tisa pruža mogućnost kupanja, pecanja i vožnje čamcem. Edukacija mladih o starim zanatima, alatima, sredstvima za rad i poslovima je takođe značajan segment ovog oblika turizma. Babin salaš raspolaže i smeštajem u etno sobama, nudi dobru domaću hranu, prirodna pića iz sopstvenog podruma i zabavu primerenu ambijentu.

PERKOV SALAŠ

Perkov salaš je sasvim sigurno najreprezentativniji elemenat turističke ponude Neradina. On se nalazi na uzvišenju iznad sela, naizgled osamljen, ali ipak povezan sa selom. Bogata zbirka starina koja verno oslikava život na selu, čini ovaj salaš posebno atraktivnim. Međutim, ono što salašu daje poseban duh nisu samo stari predmeti, već topla dobrodošlica i iskrenost domaćina, Nikole i Milice Ivanić koji se prema svim gostima ophode kao prema svojoj rodbini, toplo i sa ljubavlju. Od izuzetne je važnosti postojanje ovog salaša, sve vrednosti koje on čuva i uklopljenost u ambijent. Ovo je važno jer se upravo Perkov salaš javlja kao inicijator razvoja turizma u selu i jedini turistički proizvod dostupan tokom cele godine. Salaš se nalazi na svim zvaničnim turističkim mapama. Posle obilaska manastira i šetnje po okolnim brežuljcima, na salašu posetioци mogu probati specijalitete sremske kuhinje. Dodatni sadržaj predstavlja branje šumskog voća.

Ovaj objekat u prošlosti nikada nije imao funkciju salaša. Taj naziv nosi pre svega zbog svoje izolovanosti i posedovanja nekih od objekata koji su prisutni na svakom salašu. Iako još uvek nije dovoljno turistički afirmisan, privlači brojne posetioce. U prostorijama još uvek ima mnogo predmeta koji odišu starošću i koji na trenutak vraćaju u prošlost. Tu su drveni kreveti sa madracima punjenim ljuštikom, stari kredenci, toaletno ogledalo, zidno ogledalo u duborezu,

stare posteljine, peškiri, ćupovi, staro posuđe... U dvorištu se mogu videti volovska kola sa jarmovima, taljige, stara drljača, drveni i gvozdeni plugovi, a svi eksponati su stariji od jednog veka (Vuksanović, Drobnjak, 2004) Do salaša se stiže muzejskim vozom „Romantika“.

Slike 19 i 20. Gosti na Perkovom salašu i domaći proizvodi (foto: K. Košić)

Perkov salaš zajedno sa Neradinom svakako je bitan element turističke ponude Vojvodine zbog izuzetnog prirodnog okruženja u kome se nalazi. Činjenica je da Fruška gora, prirodni biser na severu Srema, nema mnogo tačaka poput Perkovog salaša, gde se turista, putnik, može odmoriti, udahnuti planinski vazduh u sred ravnice i tako okrepljen nastaviti put dalje. Ovo je samo jedan od razloga zašto je Neradin proglašen za centar razvoja ruralnog turizma na Fruškoj gori. Pored prirodnog okruženja, istorijski okvir Neradina je takođe zanimljiv, a blizina pet manastira je dodatni faktor koji svakako privlači turiste.

PANSION “KRALJICA VOĆA”

Na putu Senta-Kanjiža, na samo 30 km od mađarske granice nalazi se pansion „Kraljica voća“. Ukoliko se dolazi iz Beograda, može se doći atraktivnim putem preko Fruške Gore, proći pored znamenitih Karlovaca, preko Novog Sada i Bečeja stići do Sente. Ako se krene autoputem, laganom vožnjom stiže se za nepuna dva sata. A ukoliko se dolazi brodom, put je nešto duži, ali sigurno najinteresantniji.

Savršeno je uklopljen u ambijent svojom neuobičajnom arhitekturom i stvara utisak toplog vojvođanskog dvorišta. Ovaj pansion ima smeštajni kapacitet od 6 dvokrevetnih soba, sa kupatilom i veoma interesantno izrađenim nameštajem od bagremovog drveta. Okružen je mnoštvom voćnjaka i vinograda, pa se stoga ovde mogu degustirati kvalitetne domaće rakije i vina. U dvorištu se nalazi prostrana terasa sa tipičnom bačkom peći ili tzv. „dimna kuhinja“, kao i mali vinski podrum.

Pored dimne kuhinje, ovde se nalazi i „centralna kuća“ u kojoj se nalazi velika prostorija za ručavanje. Izgrađena je u tradicionalnom paorskom stilu sa puno starinskih detalja koji podsećaju na prošla vremena i boravak čine još prijatnijim. Prostor je ukrašen predmetima koji su tipični za ovaj region, jer su se domaćini potrudili da dočaraju pravu vojvođansku atmosferu sa sve žutim dunjama i prelepim slikama Tise i okoline. Tu se nalazi i veliki sto koji je okružen teškim bagremovim klupama i sa dve poprilično teške bagremove stolice (45 kg) koje su izuzetno zanimljive za posmatranje jer su napravljene od prilično krivih grana. Pored ovoga, u prostoriji se nalazi i bar koji je takođe izgrađen od krivih grana bagrema. Centralna kuća omogućava druženje, razgovor o poslu, opuštanje.

Kuhinja je tipična bačka, a jela se spremaju na starinski način uz pucketanje vatre i pred očima gostiju. Salaš se nalazi na uzdignutoj lesnoj terasi, tako da je odavde prelep pogled na okolni pejzaž.

Pansion je zatvorenog tipa i veoma interesantan za one koji vole prirodu, a lov i ribolov su pravi izazov. Postoje planovi za dopunjavanje sadržaja ovog kompleksa, kao na primer izgradnja nekog manjeg sportskog terena, a na kanalu koji je na nekih 200 m od objekta, deo bi bio uređen za kupanje, vožnju pedalina i slično, a deo za pecanje.

Slika 21. Pansion Kraljica voća (foto: K. Košić)

Kraljica voća je novoizgrađeni objekat, čija je gradnja započeta 2004. godine, a za turiste je otvoren od maja 2005. godine. Prvi gosti bili su Italijani, lovci na srndaće. Objekat je svrstan u prvu kategoriju kuće za odmor sa 4 zvezdice. Ima status fizičkog lica, dok je pravno lice agencija. Registrovano je kao D.O.O., poljoprivredno gazdinstvo sa turizmom kao dodatnom delatnošću. Ovo nije tipičan salaš, ali je opisan iz razloga što je iako nov objekat ipak u duhu starog, a turistički interesantan. Dodatne sadržaje čine: vožnja brodićem po Tisi, vožnja fижakerom, lov, poseta obližnjoj banji Kanjiži.

SELA VOJVODINE U SVOJSTVU TURISTIČKOG PROIZVODA

VRSTE SEOSKIH NASELJA I NJIHOVE FUNKCIJE

Mnogo je činilaca koji utiču na usmeravanje turističke tražnje prema seoskim područjima i uslovljavaju kompleksnost turističke ponude. Sa stanovišta sadržaja turističke ponude seoska naselja možemo podeliti na:

- samostalna turistička sela sa kompletnom turističkom ponudom (smeštaj, hrana, rekreacija, kulturni sadržaji...),
- turistička sela sa delimičnom turističkom ponudom pridružena drugim segmentiranim oblicima turističke tražnje (sela u blizini jezera, banjskih, planinskih, morskih centara),
- sela sa manifestacionom turističko-kulturnom ponudom (vašari, sajmovi, smotre, festivali, likovne kolonije itd.),
- tranzitna turistička sela (sela pored saobraćajnica),
- izletnička turistička sela (sela u blizini gradskih centara),
- sela koja se mogu baviti davanjem raznovrsnih usluga (lov, ribolov, škola u prirodi, sport, verski sadržaji). (Vujičić, 2003)

Seoska naselja, pored bazne rezidencijalne funkcije, koja predstavlja stalno nastanjivanje u ruralnom prostoru (uključujući i određen broj ljudi i porodica koji su zaposleni u gradu), sve više uz poljoprivrednu dobijaju i rekreativno-turističku funkciju. Za ove dve poslednje funkcije vezuje se privremeni boravak. Pod rekreativnom funkcijom se podrazumeva privremeni boravak gradskog stanovništva u ruralnom prostoru koji se nalazi u gravitacionoj zoni grada. Turistička funkcija podrazumeva privremeni boravak u ruralnom prostoru od strane posetilaca koji dolaze izvan gravitacione zone, iz drugih udaljenih gradova. (Čomić, Đ, 2001)

Za rekreativnu funkciju važan je princip blizine, imajući u vidu da posetioci raspolažu ograničenim vremenom (vikend i praznici). Nasuprot tome, blizina nije toliko bitan faktor kada je reč o turističkoj funkciji, jer turisti već po definiciji predstavljaju posetioce iz relativno udaljenih zona. Njima takođe stoji znatno više vremena na raspolaganju, što im uz pomoć brzih transportnih sredstava omogućava da odlaze i u veoma daleke zemlje i regije.

CILJEVI RAZVOJA RURALNOG TURIZMA

Dinamična politika razvoja ruralnog turizma podrazumeva utvrđivanje kratkoročnih i srednjoročnih ciljeva koji se mogu bazirati na sledećim glavnim ciljevima:

Kreiranje zabavno-rekreativnih aktivnosti u turističkim zonama ruralnih područja. Turističko uređenje ruralnog prostora se mora bazirati na stvaranju ambijenta koji će omogućiti zadovoljavanje fizičkih i duhovnih potreba savremenog čoveka. Neophodno je selo osloboditi negativne predstave koju ima u svesti stanovnika gradova, za koje je selo sinonim čamotinje i dosade. Zbog toga oprema za zabavu i rekreaciju treba da bude koncentrisana oko sledećih glavnih tema: voda (vodene površine za kupanje, jedrenje, veslanje i motonautizam; brze vode za kajakarenje, splavarenje i ribolov); šuma (utabane i markirane staze, šetnje, posmatranje biljaka i životinja, sakupljanje); putanje za otkrivanje prirode (pešačenje, jahanje, biciklizam, nordijsko skijanje); kulturne aktivnosti (časovi tradicionalnih zanata, festivali, folklor, spomenici).

Kreiranje smeštajnih kapaciteta za iznajmljivanje. Smeštaj turista u ruralnom prostoru se uglavnom obavlja u kućama prijatelja i rodbine ili seoskim domaćinstvima, ili u vikendicama koje poseduju imućniji stanovnici gradova. Nasuprot tome komercijalni smeštajni objekti (pansioni, bungalovi) su u ruralnom području još uvek slabo razvijeni. Imajući to u vidu postoje brojni razlozi koji ukazuju na potrebu da se preduzmu mere za podsticanje razvoja smeštajnih

kapaciteta za iznajmljivanje u seoskim zajednicama: postojanje značajnog građevinskog fonda u selima; kvalitet gostoprimstva koje može da pruži seosko sanovništvo; povećana učestalost poseta ruralnom prostoru od strane urbanog sanovništva tokom vikenda i godišnjih odmora; povećana prostorna mobilnost turista (visok stepen motorizacije); zainteresovanost ruralnog stanovništva, posebno poljoprivrednika, da obezbedi dodatne izvore prihoda. Državni organi treba da preduzmu odgovarajuće mere koje bi stimulisale razvoj smeštajnih kapaciteta za iznajmljivanje u ruralnim sredinama.

Promocija i valorizacija turističke predstave sela – Najoriginalniji aspekti zelenog turizma treba da budu istaknuti u prvi plan, a između ostalog srdačnost tradicionalnog porodičnog gostoprimstva seoskih porodica koje odražava socijalnu i kulturnu ukorenjenost u određenoj sredini. (Čomić, 2001)

POSTOJEĆA MATERIJALNA OSNOVA SELA

Turistička atraktivnost ruralnih prostora zasniva se na višedimenzionalnosti njihovog resursnog potencijala. Radi se o specifičnoj sprezi prirodnih i antropogenih odlika, kvalitativno različitih u odnosu na urbanizovane sredine.

Ruralne prostore odlikuju kompleksni turistički resursi zasnovani na sinergiji prirodnih i antropogenih komponenti. Njihovo uključivanje u turističke tokove zahteva odgovarajuću strukturu materijalne osnove, prevashodno objekata za smeštaj i ishranu, čije funkcionisanje treba da se zasniva na osnovnim ekološkim principima.

Za aktiviranje turizma na selu postoji niz povoljnih receptivnih faktora, budući da su ruralne sredine po karakteru materijalne baze pogodne za prihvatanje gostiju – turista i davanje turističkih usluga. Seoska poljoprivredna gazdinstva značajni su proizvođači hrane, jer su poljoprivreda i stočarstvo prioritetna zanimanja i izvori prihoda, a porodične kuće na selu raspoložive smeštajnim kapacitetima.

Turizam u ruralnim sredinama razvija prvo infrastrukturu, i revitalizuje objekte seoskog nacionalnog miljea, smanjuje agrarnu prenaseljenost i aktivira sve elemente životne sredine. Kada je razvoj ruralnog turizma postao deo ekonomsko-geografskih osobina datog prostora u svom modernom i postmodernom obliku, on se afirmiše u stvaraoce dohotka i podizanja nivoa životnog standarda lokalnog stanovništva. Danas je ruralni turizam nosilac prosperiteta određenih područja. (Bošković, 2003)

Receptivna baza sela (smeštajni kapaciteti)- O ukupnom broju sela i ukupnom broju domaćinstava koja se bave turizmom, u Vojvodini, stalno ili povremeno, nema objedinjenih podataka. Seoska naselja sa turističkom funkcijom nisu još kodifikovana kao seosko turističko mesto zbog čega je teško ustanoviti broj naselja, broj seoskih domaćinstava, broj soba i ležajeva. Međutim, situacija se svakim danom menja u korist porasta broja ležajeva u novim turističkim selima. Receptivni potencijal sela u Vojvodini postoji, ali nije u potpunosti aktiviran u svrhe daljeg razvoja seoskog turizma. Interes za daljim rastom prihvatnih mogućnosti sela ne nalazi se samo u povećanom turističkom prometu koji bi usledio već i u doprinosu da se zaustavi decenijama izražena migracija selo–grad. Veći obim turističkog prometa zadržao bi mlade na selu, u svojim porodičnim kućama što bi moglo uticati na promenu starosne strukture, a takođe i na zadržavanje mladih na roditeljskim gazdinstvima. Ovo bi uticalo na smanjenje problema nezaposlenosti i prenaseljenosti gradova i istovremeno efikasnije korišćenje poljoprivrednog zemljišta i veću proizvodnju hrane.

Proizvodnja hrane – Seoska domaćinstva kao proizvođači hrane jesu dobra i kuriozitetna receptivna baza seoskog turizma. Upravo stoga jedan od uslova za bavljenje seoskim turizmom u turistički aktiviranim selima i seoskim regionima u našoj zemlji jeste da seosko domaćinstvo koje nudi turističke usluge, na prvom mestu, ostvaruje poljoprivrednu funkciju. Uloga poljoprivredne proizvodnje u seoskom turizmu, određena je definicijom seoskog turističkog mesta u kojoj se kaže da je to lokalitet koji pored osnovne poljoprivredne,

ima i turističku funkciju i ostvaruje redovan turistički promet. (Đukić-Dojčinović, 1992) Stimulisanjem razvoja seoske poljoprivrede bio bi zadovoljen jedan u nizu bitnih uslova za razvoj turizma na selu. Razvijenost materijalne baze se u još jednom obliku može transponovati u turistički proizvod za koji je turistička potražnja zainteresovana: mogućnosti uključivanja turista u poljoprivrednu proizvodnju na gazdinstvu domaćinstva u kojem je smešten i koje mu pruža turističke usluge, atribut je koji znatno obogaćuje seosku turističku ponudu. Aktivnost na poljoprivrednom dobru, osim proširenja saznanja i rekreativnih efekata, reafirmiše ugled poljoprivrednog zanimanja seljaka. U ovom smislu proizvodnja je istovremeno i preduslov turističkog poslovanja i turističkog prometa na selu. Zdrava hrana je jedinstven turistički proizvod koji može da bude veoma zanimljiv za turistu. (Dojčinović, 1992)

Infrastruktura- Ukupna seoska infrastruktura (saobraćajne komunikacije, PTT-mreža, električna mreža, vodovod i kanalizacija) značajan je faktor koji utiče na izgradnju i razvoj turističkog privređivanja.

Bez saobraćajnica koje turisti obezbeđuju udoban dolazak na određite putovanja, a kvalitetom, opremljenošću i organizovanošću prometa na njima mogu da zadovolje potrebu savremenog čoveka za brzim i konformnim putovanjem, nema uslova za turizam, ni za seoski turizam. Saobraćajni putevi (kopneni, vodeni i vazdupni), moraju da turistima otvaraju sve poželjne pravce, a posebno razvijena mreža saobraćajnica mora postojati u turistički aktiviranim regionima. Poželjno je da ona bude posebno opremljena, kako bi omogućila nesmetano putovanje sa parkiralištima, stajalištima i vidikovcima kao i servisima različitih profila uslužnih delatnosti (benzinske pumpe, automehaničarski servisi, moteli, restorani, dragstori, apoteke, menjačnice, turističko-informativni punktovi itd.), kao i da na njima saobraćaj bude dobro organizovan po principima tačnosti, bezbednosti i efikasnosti (doslednost i efikasnost u sprovođenju reda vožnje prevoznih sredstava svih vrsta, obezbeđenje saobraćajnica od vremenskih i prirodnih nepogoda i iznenađenja druge vrste, regulisanje saobraćaja savremenim saobraćajnim znacima, prisustvo saobraćajne milicije itd.). Tek kada svi ovi kvaliteti budu obezbeđeni, saobraćajnice i saobraćaj na njima će ispuniti svoju funkciju u razvoju seoskog turizma. (Đukić-Dojčinović, 1992)

TURISTIČKA SELA VOJVODINE

Osnovne prednosti prostora Vojvodine koje bi trebalo iskoristiti kao potencijal za razvoj seoskog turizma bi bile:

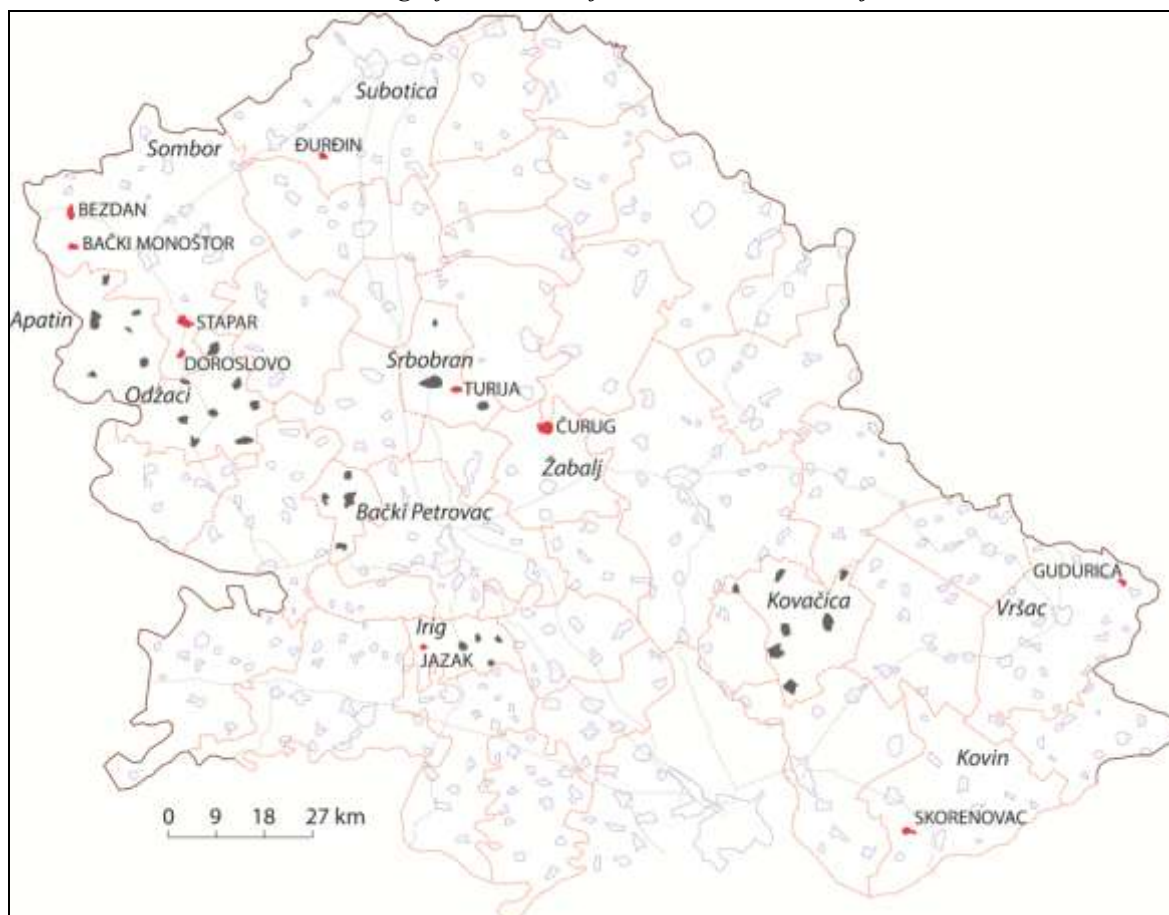
- geografski položaj – povoljan je u globalu, jer preko potencijalne destinacije prolazi Istočno-mediteranski pravac, kao značajno ishodište turista prema Grčkoj i Bugarskoj. Još je značajnija blizina i veza sa Mađarskom.
- saobraćajna povezanost – između vojvođanskih sela i gradova je dobra, a nisu velike ni udaljenosti.
- kultura je multietična, što pojačava stepen atraktivnosti proizvoda, zbog mogućnosti upoznavanja folklornog nasleđa različitih naroda i etničkih grupa (Srba, Hrvata, Mađara, Rumuna, Slovaka, Rusina, Bunjevaca...)
- atraktivnost ambijenta – ceo prostor i pejzaž Vojvodine, u geografskom smislu je dovoljno prepoznatljiv (ravnica, vinogradarsko-voćarski reoni, đermovi, ušorena sela sa baroknim crkvenim tornjevima...)
- uklopljenost u preostali turistički ambijent – izuzetno je povoljna, jer se većina sela sa snažnim i prepoznatljivim internim resursima nalaze u neposrednoj blizini značajnih prirodnih potencijala kao što su: Fruška gora, Deliblatska peščara, Podunavlje, Paličko i Ludaško jezero..

- pojedinačne atraktivnosti – koje bi trebalo istaći i na kojima bi trebalo bazirati ne samo manifestacije, kratke susrete i zabave, kratke obilaske, nego i boravak turista, bez pretenzija da ih nabrojimo sve, bi bile:
 - specifičnost folkloru svake nacionalne grupe-muzika, igra, nošnja
 - stari zanati: grnčarstvo, kolarstvo, pčelarstvo, domaći vez i čipke,...
 - seoska arhitektura – oblik kuće i okućnice i tradicionalni način obavljanja kućnih poslova
 - naivno slikarstvo i drugi oblici naivne umetnosti
 - izrada predmeta (suvenera) od slame, suvog bilja...

Seoski turizam bi trebalo da doprinese očuvanju seoske sredine i kulturne baštine, ali i da ekonomski motiviše lokalno stanovništvo da tu ostane i bavi se između ostalog i tradicionalnim zanatima. Ovakav vid turizma mogao bi i da značajno doprinese zaštiti prirode, ali i da omogući sredstva za naučna istraživanja određenih lokaliteta.

U ovom poglavlju će biti prikazana neka od sela Vojvodine, koja imaju potencijale, ili koja su već razvila seoski turizam.

Karta 2: Geografski razmeštaj istraživanih sela u Vojvodini

Autor: dr T. Kovačević

OPŠTINA IRIG

Opština Irig se nalazi u centralnom delu Srema, na južnim obroncima Fruške gore, a sa površinom od 226 km² ubraja se u grupu manjih vojvođanskih opština.

Severnu granicu opštine predstavlja "Partizanski put" i teritorije katastarskih opština Beočin, Petrovaradin i Sremski Karlovci. U istočnom delu granicu čini teritorija opštine Indija.

Teritorija opštine Ruma predstavlja granicu prema jugu, jugozapadu i jugoistoku i najduža je od svih granica, dok se u zapadnom delu opština Irig graniči sa teritorijom opštine Sremska Mitrovica. (Davidović, Miljković, 1995). Sa turističkog aspekta, opština Irig ima povoljan položaj jer je saobraćajno dobro povezana sa okolnim emitivnim centrima, prvenstveno Novim Sadom i Beogradom.

Njenom teritorijom prolazi magistralni putni pravac M21 Novi Sad–Ruma–Šabac, a regionalnim putem pravca istok-zapad opština je povezana sa Inđijom.

Seoska naselja opštine Irig predstavljaju ravnopravne nosioce seoskog turizma Srbije zahvaljujući svojoj morfologiji, tradiciji i običajima stanovništva svojstvenim za Srem i Vojvodinu.

Međusobni položaj naselja na teritoriji opštine dosta je povoljan. U centralnom delu teritorije nalazi se administrativni centar opštine, naselje Irig. U zapadnom delu teritorije nalaze se četiri naselja: Vrdnik, Mala Remeta, Jazak i Rivica, dok se u istočnom delu opštine nalazi sedam naselja: Velika Remeta, Grgeteg, Krušedol-prnjavor, Krušedol-selo, Neradin, Šatrinici i Dobrodol. (Davidović, Miljković, 1995).

Osnovne karakteristike privrede opštine Irig su sledeće:

- zastupljenost različitih privrednih oblasti (poljoprivreda, šumarstvo, industrija, trgovina, saobraćaj, zanatstvo, turizam i ugostiteljstvo...)
- različit nivo razvijenosti navedenih privrednih oblasti u odnosu na raspoložive resurse, komparativne prednosti područja i realno iskazane potrebe
- koncentracija stanovništva, industrije trgovine, uslužnih delatnosti u naseljima, kao rezultat postojeće sirovinske osnove i povoljnih uslova za saobraćajnu povezanost sa širim okruženjem
- nepotpuno i neravnomerno korišćenje prirodnih i radom stvorenih komparativnih prednosti područja naročito u oblasti poljoprivrede (voćarstvo, vinogradarstvo, stočarstvo) i turizma i ugostiteljstva.

Dominantna privredna grana u opštini Irig je poljoprivreda na čiji razvoj su uticali prirodni faktori poput povoljne strukture zemljišnih površina i za voćarstvo i vinogradarstvo značajan povoljan geografski položaj.

U okviru ratarske proizvodnje najznačajniji je uzgoj pšenice, kukuruza, soje, suncokreta... tj. ratarskih kultura čijom daljom preradom se dobijaju prehrambeni proizvodi koji mogu imati značajnu ulogu u formiranju gastronomske ponude autentične za vojvođansku ravnicu.

Ipak, Irig je daleko poznatiji po proizvodnji vinove loze i vina. Vinova loza se najviše gaji na potesima „Kasarna”, „Gradina” kao i „Ovsište” kod Krušedola. Kao vinogradarski kraj, Irig je 1931. godine dobio Podrum za preradu grožđa i proizvodnju vina visokog kvaliteta kao što su „italijanski rizling”, „iriški rizling” dobijeni od odgovarajućih sorti grožđa. Osim njih proizvode se još župljanka, traminac i rajnski rizling. Podrum je kapaciteta 500 vagona. Međutim, za poslednjih 15 godina zasadi vinograda smanjeni su za 70% te je nekadašnja „kraljevina vina” spala na samo 400 hektara vinograda.

Nastanak i razvoj fruškogorskih naselja uslovljen je prirodnim i stvorenim činiocima, koji nisu podjednako uticali na određivanje položaja naselja, niti su tokom istorije ravnomerno uticali na njihov razvoj. Od prirodnih faktora najveći uticaj su imali reljef i hidrografija, a na izbor lokacije za podizanje naselja najveći uticaj su imali fruškogorski izvori i potoci.

Na formiranje naselja zbijenog tipa, kakva su naselja opštine Irig, uticaja su imali i njihov položaj, društveno-ekonomski uslovi i vojno-strategijske funkcije. Planinskom tipu pripadaju sva naselja opštine osim Šatrinaca i Dobrodola, sa uskim i zbijenim ulicama nagnutim prema potočnim dolinama. Prnjavorskom tipu pripadaju Velika Remeta, Grgeteg, Krušedol Prnjavor, Vrdnik-prnjavor, Mala Remeta, Jazak-prnjavor i to su naselja podizana u okolini manastira. Potočnom tipu naselja pripadaju Krušedol Selo i Rivica i ovakva naselja su izduženog oblika. Naselja ovalnog tipa su Neradin i Jazak, a mešovitog tipa Irig i Vrdnik.

Irig je naselje čija morfologija je najvećim delom odraz njegove prošlosti. Ulice se seku pod pravim uglom što je panonski uticaj, ali su kuće zbijene što je opet karakteristika planinskih naselja. U centralnom delu naselja kuće su građene u stilovima baroka, klasicizma i secesije. Uz novija renoviranja, kuće su uglavnom zadržale prvobitan izgled.

U Vojvodini, a samim tim i u opštini Irig, zbog specifičnosti geografskog položaja, sastava zemljišta, klimatskih prilika i istorijskim momentima postoje i izvesne razlike u načinu gradnje kuća. Ceo kraj je uglavnom bez kamena i solidnijeg drveta i kao glavni građevinski materijal preovlađuje zemlja. Pre dolaska Turaka kuće su bile slične onim u Slavoniji i Mađarskoj. Nakon turskih pustošenja nastale su kuće čiji su zidovi bili opleteni prućem pa oblepljeni blatom, a naročito kuće od naboja “nabijače”.

Novi istorijski momenat nametnuo je jednu naročitu komponentu razvoja sa dolaskom austrijske vlasti. Zbog naseljavanja svog življa i lakše kontrole stanovništva, austrougarske vlasti su sprovele prikupljanje stanovništva u ušorena sela (“šor” - ulica). Izršena je parcelizacija duž drumova i raskršća na njima. Zbog oblika parcele nametnut je i planski oblik kuće, sa izduženom, pravougaonom osnovom. Kuća je uvek prizemna i pokrivena je dvoslovnim krovom sa dva zabata na užim stranama od kojih jedan čini uličnu fasadu. Na zabatu je obično manji prozor. Taj zabat je neki put mogao dobiti i barokni kitnjast završetak po uzoru na nemačke kuće. Fasade se najčešće kreće živim bojama tako da su ulice sa pravilnim nizovima ovakvih kuća mogle imati veoma živopisan izgled. Ovako opisan izgled kuća i ulica i do danas se zadržao u opštini, osim nekih novijih delova naselja gde se kuće grade sa приметnim uticajem savremenih zapadnjačkih stilova. (Deroko, 1968)

Kroz ceo 18. vek Irig je bio značajan zanatski i trgovački centar Srema. Prema opisu iz 1761. godine, Irig je jedan od najnaseljenijih gradova Srema. U njemu je tada živelo 6000 stanovnika; raspolagao je sa 33 dućana, 11 javnih pekara, 12 stalno opremljenih mesara, 16 krojačkih radnji, raznim drvenarskim radnjama i raznim zanatlijama (kolari, kovači, abadžije, ćurčije, čizmari, užari, pinteri, sapundžije, zlatari berberi, lončari, obućari, bravari...). Danas je situacija mnogo drugačija. Naime, većina starih zanata je zamrla jer proizvodi savremene industrije zamenjuju gotovo sve nekada neophodne zanatske proizvode. (Gavrilović, 1994). Poslednjih godina situacija se bitno promenila zahvaljujući osposobljavanju etno kuća i salaša u selima opštine u okviru kojih su se aktivirala udruženja žena koja neguju stare zanate kao što su tkanje i vez. Takva situacija je u zanatskim radionicama u Jasku, koje se obnavljaju prvenstveno da bi privukle turiste i time ostvarile profit. Planira se organizovanje škole tkanja jer postoje četiri razboja stara preko 100 godina, dok škola veza već postoji i u njoj se proizvode odevni predmeti u duhu ovog područja, za potrebe KUD-a. Proizvod tkanja i veza vrednih domaćica je i sremska narodna nošnja, nekad radna ili svečana, a danas viđena kao eksponat u etno kući.

Za ljubitelje seoskog ambijenta turističko-ugostiteljske usluge se pružaju u okviru tzv. “domaće radinosti” u nekoliko sela opštine. Kuća “Milićević” u Jasku raspolaže sa 1/1 i 1/2 sobom u prijatnom ambijentu sremačke kuće sa velikim dvorištem. Ljubazna domaćica i domaća kuhinja predstavljaju idealno mesto za miran odmor i boravak na selu. Kuća „Jevrić” takođe u Jasku raspolaže sa 2/1, 1/2 i 1/3 sobom uređenim u starinskom stilu sa velikim udobnim krevtina, starinskim nameštajem, slikama na zidovima koje asociraju na davna vremena. Ispred kuće je lepo uređeno dvorište sa starim bunarom. U toku je proces kategorizacije objekata predviđenih za smeštaj gostiju, tako da osim navedenih uređenih apartmana postoji izvestan broj domaćinstava koji će se u budućnosti baviti seoskom turizmom. Ne treba zaboraviti da prilikom adaptacije objekata, u okviru savremenih arhitektonskih rešenja ipak treba provući crte tradicionalne gradnje. Ovo iz razloga što turista ipak ne želi urbano okruženje na selu. “Perkov salaš” se nalazi u selu Neradin. Salaš karakteriše autentični seoski ambijent i na njemu se odvija život kao pre mnogo godina tj. bez struje i vode. Na salašu svi ljubitelji seoskog turizma mogu da uživaju u domaćoj atmosferi, zdravoj hrani i druženju sa ljubaznim domaćinima. Za osvetljenje se koriste svetlost fenjera, a

vodom se snabdeva sa obližnjeg izvora Sveti Nikola. Salaš je istovremeno živi muzej starina, nameštaja, pokućstva i poljoprivrednih alatki od kojih su neki stari od 50-200 godina. Sa salaša se pruža pogled prema Fruškoj gori i manastiru Grgeteg sa jedne i prema ravnom Sremu sa druge strane. Vikend naselja postoje na obroncima Fruške gore i do sada se nisu koristila u turističke svrhe iako postoje svi uslovi za to (saobraćajna, vodna i telefonska infrastruktura). Naselja su živa, naročito u toku letnjih meseci kada vlasnici objekata dolaze na odmor ili se vrši obavljanje poljoprivrednih radova, a planira se i sprovođenje ankete od strane TO Irig u cilju evidentiranja zainteresovanih za uključivanje u turističke aktivnosti.

Pored uslova za razvoj primarnog i sekundarnog sektora, opština Irig raspolaže značajnim komparativnim prednostima za razvoj tercijarnog sektora i to pre svega turističko-ugostiteljske delatnosti kao značajnog faktora integrisanja sa okruženjem.

U dosadašnjem razvoju nisu iskorišćene mogućnosti koje pružaju turistički resursi, a što je posledica opšte društveno-ekonomske situacije, nedostataka sredstava, nedovoljne organizovanosti i infrastrukturne opremljenosti, nedostatka vanpansionskih sadržaja, neadekvatne propagandne aktivnosti...

Formirati turistički proizvod opštine Irig znači na pravi način integrisati u celinu:

- povoljne uslove očuvane prirode, uz blagi klimu, čist vazduh, nezagađene potoke i jezera, bogatu floru i faunu jer boravak u prirodi pruža turistima mogućnost za šetnje, rekreaciju, bavljenje sportom, organizovane izlete, mogućnost lova i ribolova, planinarenja, branja šumskih plodova i lekovitog bilja i druge rekreativno-zabavne aktivnosti u prirodi. Turisti koji za to pokazuju interesovanje mogu se uključiti u obavljanje poljoprivrednih radova.
- blizinu vrednih kulturno-istorijskih spomenika, postojanje građevina tradicionalne arhitekture
- proizvode starih zanata i ručne radinosti putem kojih se upoznaje bogato nasleđe našeg naroda
- turističke manifestacije i tradicionalne priredbe preko kojih se upoznaju narodni običaji i obeležja seoskog života.

Ova raznovrsnost turističkih resursa i bogatstvo kulturnog nasleđa posebno su obogaćeni i izraženom gostoljubivošću i srdačnošću lokalnog stanovništva, koje, u skladu sa tradicijom, svakog turistu prima kao prijatelja i iznosi pred njega bogatu trpezu zdrave, prirodne hrane.

Za dalji razvoj turizma u opštini potrebno je primeniti odgovarajuću standardizaciju i kategorizaciju usluga, posebno adekvatnih uslova za smeštaj. Sobe, kuće i stanovi za odmor koji bi se izdavali turistima, moraju ispunjavati propisane sanitarno-tehničke uslove i biti razvrstani u kategorije.

Od posebnog značaja su i ulaganja u infrastrukturu, obezbeđivanje zdravstvene zaštite i zaštite životne sredine u cilju sprečavanja nekontrolisane urbanizacije.

Kao jedan od važnijih zadataka je i edukacija seoskih domaćina za bavljenje ovom aktivnošću. Potrebno je kroz preuzimanje domaćih i stranih iskustava ukazati na ekonomsku opravdanost bavljenja ovom delatnošću.

Završna aktivnost bi bila postojanje adekvatnih kanala prodaje. Iskustva pokazuju da je najbolja prodaja preko turističkih agencija, jer tako organizovan način prodaje umnogome doprinosi boljem susretanju ponude i tražnje za odmorom na selu i svakako pomaže seoskim domaćinima da do kraja valorizuju učinjena ulaganja.

Jazak

Jazak se nalazi u Sremu, u Nacionalnom parku Fruška Gora, na srednjem delu južnih padina ove planine. Selo se nalazi 7,5 km jugoistočno od najvišeg vrha Fruške gore. (Popov, 1997). Atar Jaska se proteže u pravcu sever-jug u dužini od 20,5 km, a prosečna širina je 3,5 km, tako da ima oblik nepravilnog četvorougla i nalazi se u proširenoj dolini potoka Rovača. Na severu se graniči sa atarom Beočina, na zapadu sa atarima Male Remete, i Stejanovaca, na istoku sa atarom Vrdnika, a na jugu sa atarima Pavlovaca i Vognja. Površina jazačkog atara iznosi 34,98 km², a visinska razlika između najvišeg i najnižeg dela iznosi 432 m.

Položaj Jaska se može oceniti kao povoljan jer se nalazi u blizini većih gradskih naselja. Udaljenost od Novog Sada je 35 km, od Beograda 70 km, od Sremske Mitrovice 20 km, od Rume 15 km i od Iriga 13 km. Jazak pripada opštini Irig, a kroz tu varošicu prolazi važna saobraćajnica koja povezuje zapadnu Srbiju sa Bačkom.

Još jedna povoljnost je i to što je udaljenost Jaska od Banje Vrdnik, u kojoj se nalazi hotel Termal i bazeni sa termo-mineralnom vodom, svega 5 km.

Jazak i njegova neposredna okolina obiluju raznovrsnim prirodnim vrednostima koje zajedno sa bogatom kulturnom baštinom čine osnovu za razvoj turizma u ovom regionu. Živopisni pejzaži, čista i nezagađena okolina, zdrava voda i tradicionalan način obrade zemlje mogu da privuku i najprobirljivije zagovornike "zdravog života" u ekološki nenarušenoj životnoj sredini.

Polovinom 17. veka jazačku dolinu naseljavaju prve porodice o kojima postoje pisani podaci. Godine 1697. Jazak se prvi put pominje kao naselje kada je pripao Iriškom vlastelinstvu koje je držala italijanska porodica Odeskalski 152 godine, do 1849. U tom periodu se gradi Novi manastir Jazak, seoska crkva i škola. Posle propasti Kočine krajine u Srbiji 1788. godine, veliki broj izbeglica se doseljava u Jazak. Godine 1794/95. Sremom je harala kuga od koje je u Jasku umrlo 140 ljudi.

Jazak je bio i ostao seosko naselje. Poljoprivreda je osnovni izvor prihoda većine Jazačana. Od ratarskih proizvoda prvo se gajila pšenica, a od 18. veka i kukuruz. Danas se pored ovih biljnih kultura gaje suncokret, šećerna repa i ječam. Osim standardnih povrtarskih kultura Jazačani gaje i bostan.

Mesto Jazak danas čine tri naselja nastala u različito vreme i pod različitim uslovima, nezavisno jedno od drugog: Jazački Prnjavor, Jazak selo i Zabelje. Ime Jazak je slovenskog porekla, a tako je nazvan prvo manastir, na osnovu konfiguracije zemljišta na kojem je izgrađen. Zemljište se nalazi u dubodolini koja liči na jazbinu ili jaz.

Selo je autentično, fruškogorsko, sa specifičnim načinom gradnje kuća. Temelj kuća je od kamena, zidovi su od naboja, čerpića ili cigle, tavanice od greda sa daskama, a krov je prekriven biber crepom. Na zidovima do ulice su mali prozori koji mogu imati drvene kapke. Jedna trećina kuća u selu starija je od 200 godina i zbog svoje arhitekture trebalo bi ih staviti pod zaštitu države kao spomenik kulture, odnosno kao etno-kompleks (Pešić, 2003).

Pored ovakvih kuća ima i nekoliko zanatlijskih kod kojih su vrata izbačena prema ulici, u prizemlju je radionica, a iznad je stan zanatlije.

U drugoj polovini 20. veka grade se višespratne kuće, savremene arhitekture, koriste se različiti građevinski materijali. Neke grade meštani na mestu srušenih starih kuća, a većina se gradi po okolnim voćnjacima i livadama, kao kuće za odmor – „vikend kuće”. Grade ih stanovnici gradova u želji da pobegnu od betona, da se izdvoje iz urbane sredine i ostvare aktivan odmor u kontaktu sa prirodom.

Pored prirodnih vrednosti, na području Jaska nalaze se kulturno-istorijski spomenici, koji privlače domaće i strane turiste. Manastir Stari Jazak bio je posvećen Vavedenju Bogorodice, prazniku što se slavi 4. decembra. Njegovo osnivanje krajem 20. veka pripisuje se despotu Jovanu Brankoviću, mlađem sinu despotice Angeline i despota Stefana Slepog. Prvi

pisani podatak o ovoj svetinji potiče iz 1522. godine. Manastir je uživao veliki ugled zbog posedovanja moštiju cara Uroša, koje je monah Hristifor poneo iz manastira Šudikove kod Nerodimlja na Limu 1705. godine. Pošto mala crkva i skromni konaci nisu zadovoljavali narasle potrebe, započeta je 1736. godine izgradnja novog manastira. Novi manastir građen je 22 godine (1736-1758), za vreme igumana Stefana Dimitrijevića, zahvaljujući priložima bogatih građana. Za to vreme podignuti su crkva, zvonik (do visine krovnog venca), zapadno i severno krilo konaka. Crkvu je osvetio 7. juna 1758. godine mitropolit Pavle Nenadović. Donatori su omogućili nastavak izgradnje i u periodu od 1759. do 1805. godine dignuto je hramovno kube, trospratni barokni zvonik i južno krilo konaka. Iako je gradnja trajala tako dugo, monasi su već 1741. godine osposobili ćelije od drveta i kamena, u koje su smestili mošti Svetog cara Uroša i sami se preselili (Kulić, 1994).

Spomenik kulture, Etno kuća, iz 18. veka nalazi se u Frušskogorskoj ulici. Stara je skoro 300 godina i tipičan je predstavnik tradicionalne narodne arhitekture. Njeni tvorci su seoski majstori koji su je gradili od kamena, naboja i čerpića – materijala koji se nalaze u okolini. Krov je prekriven biber crepom. Za otvaranje Etno kuće zaslužno je Zavičajno društvo „Teočin” koje je u okviru svojih aktivnosti za očuvanje tradicije i negovanje običaja sela izvršilo obnavljanje ove kuće. Pored Zavičajnog društva, ovaj spomenik kulture koristi i Književna zadruga “Drugari”. Oba ova društva se najviše i angažuju za organizovanje i prezentaciju turističkih aktivnosti u Jasku.

Zavičajno društvo u saradnji sa Etno kućom napravilo je plan turističke ponude koja sadrži čitav niz aktivnosti koje bi bile interesantne potencijalnim turistima (Andrić, 2003).

Ljudi sve više pažnje poklanjaju pravilnoj ishrani. Priprema i prodaja zdrave hrane u domaćinstvima Jaska moguća je zbog nezagađene okoline i tradicionalnog načina obrade zemljišta. Kada bi se realizovala, ova akcija obuhvatila bi prodaju voća, povrća, meda, prerađevina od mleka i mesa, kao i proizvodnju domaćeg vina i rakije.

Fabrika vode “Jazak” je već iznela na tržište flaširanu mineralnu vodu (prirodnu i gaziranu) koja sadrži neophodne minerale (34), ne sadrži bakterije i mogu je koristiti sve kategorije stanovništva, bez ograničenja za bolesne. Posetiocima Jaska se može ponuditi da se osveže na samom izvorištu u Jazačkom Prnjavoru, pijući jednu od najzdravijih voda u Evropi.

Predviđeno je da se u letnjem periodu organizuju akcije sakupljanja lekovitog bilja. Proplanci iznad Jaska su prava riznica cvetova kantariona, majčine dušice, kamilice i drugih. Usput se mogu nabrati kopriva i zelje od kojih se može pripremiti pita zeljanica za ručak. Škola kuvanja sremskih specijaliteta trebalo bi da se odvija u letnjem periodu u Etno kući ili u domovima domaćina. Tradicionalna jela se pripremaju po starim receptima.

Predviđa se da će škola tkanja biti organizovana u sklopu Etno kuće koja poseduje četiri autentična razboja stara preko 100 godina, smeštena u vajatu (Andrić, 2003). Tu bi se zaposlilo nekoliko žena iz sela koje bi pored izrade suvenira mogle da obučavaju goste.

Škola veza već postoji. U njoj se izrađuju narodne nošnje za potrebe KUD-a, mada bi se rad mogao proširiti i na izradu odeće za prodaju.

Likovne kolonije “Etno kuća Jazak” održavaju se od maja do septembra i uključuju veliki broj učesnika, raznih uzrasta. U njima učestvuju umetnici iz čitavog Srema ali i amateri. U septembru, kolonija je posvećena oslikavanju tikve. Biraju se najoriginalnija ostvarenja čiji se autori nagrađuju. Radovi koji ovde nastaju namenjeni su prodaji kao suveniri.

Turistička manifestacija “Zlatne ruke Srema” je deo manifestacije “Zlatne ruke Srbije” i održava se jednom godišnje, obično u septembru. Održavaju se takmičenja u spremanju sremskih kulinarskih specijaliteta, najboljih pletača, vezilja, tkača, bira se najlepša nošnja, najbolji govornik.

Turistička manifestacija “Sremska svadba” promovise pravoslavne tradicionalne običaje karakteristične za svadbu u Sremu. Mladencima koji se odluče da na ovakav način stupe u brak, bilo bi organizovano venčanje u manastiru Jazak, a svadbeno veselje bi se održalo u Etno kući.

Realizacija ovog rituala je predviđena za oktobar mada se može održati po želji zainteresovanih gostiju i u nekom drugom terminu.

Književno veče se održava svake godine u maju u Etno kući. Posvećeno je susretu književnika Srema. Predstavlja se njihova književna delatnost i najuspešnijem se dodeli nagrada "Car Uroš". Ujedno se vrši i prezentacija knjiga izdatih preko Književne zadruge "Drugari". Osim književnika, prisutni su novinari i drugi gosti, pa je to još jedan oblik turističke animacije sela.

Manifestacija "Jesen ide dunjo moja, kukuruzi već su zreli..." se održava u oktobru, u vreme kada sazrevaju dunje i kukuruzi, i označava dolazak jeseni u ove krajeve. Manifestacija je praćena nizom akcija. Ovo je turistička manifestacija posvećena završetku jesenjih radova u selu koja ističe u prvi plan proizvodnju dunja i kukuruza u ovom kraju. Ovaj specifični događaj trebalo bi da obuhvati ceo proces – od berbe dunja, preko njihovog odlaganja u za to namenjene objekte, a sve do njihove obrade. Tu spada priprema različitih specijaliteta: sokova, kompoti, džemova, kitnikesa, rakije od dunja, slatkog od dunja. Svi ovi poslovi praćeni su predivnim mirisom, koji je mnogim pesnicima bio inspiracija za pisanje. Za vreme manifestacije demonstrira se starinski način branja kukuruza, spremanje specijaliteta od dunje, biraju najteži plodovi jeseni, izložba suvenira od plodova jeseni, radi likovna kolonija, održavaju se sportski susreti, takmiče se folklorna društva, održava se smotra old tajmera, takmiče se ekipe u pripremanju fruškogorske trpeze, oživljavaju se stare dečije igre, takmiče se u pucanju bičemi pravljenju topova od blata. Ova manifestacija se održava prvog vikenda u oktobru i traje 10 dana.

Turistička organizacija opštine Irig je decembra 2002. godine usvojila Program rada razvoja turizma u opštini za period 2003–2005. godine. Program obuhvata i selo Jazak, ali nije detaljno razrađen. Radi realizacije plana, na nivou opštine izvršena je kategorizacija smeštajnih kapaciteta u seoskim domaćinstvima i obuka za turističke vodiče. U Vrdniku ima 80 ležaja u domaćoj radinosti, a u Jasku 20 ležaja. To je bilo 2002. godine, ali dolaskom novog direktora Turističke organizacije u Irigu, početkom 2007. godine, stvari su se promenile. U Vrdniku je poništeno nekoliko rešenja o kategorizaciji, kao i u Jasku 3 (20 ležaja).

U Jasku, turizam je tek počeo da se razvija. Ovo malo sremsko selo sadrži širok spektar turističkih aktivnosti, kojim bi se mogli zadovoljiti ukusi najrazličitijih tipova turista. Nažalost, veoma skromna materijalna osnova i mali broj onih koji veruju u uspeh ove privredne grane, onemogućava turističku afirmaciju ovog mesta.

Posetioci su različitog starosnog doba, od đaka do penzionera, a najviše zastupljen je ekskurzioni tip turizma. Zato su posete brojnije u proleće i jesen i to na mah, u jednom danu bude i 300 posetilaca a zatim danima nikog (podatak iz Etno kuće). Ono što je evidentno je da broj turista raste od 2003. godine, od kada je agresivniji marketing.

Otvaranjem Etno kuće 2003. god, došlo je do stvaranja uslova za razvoj seoskog turizma, a izgradnjom Fabrike vode 2005. godine, počela je da se menja infrastruktura sela (nova asfaltna traka kroz selo, rekonstrukcija električne mreže, polaganje cevi za vodovod, izgradnja sportskih terena u školi, telefoni, plin) i sve veći broj ljudi dolazi u selo i tu se i zadržava.

Seoski turizam u Jasku osmišljen je kroz prijem i smeštaj gostiju sa ili bez ishrane u domaćinstvima. Na taj način turistima bi se prezentovala očuvana priroda i kulturne vrednosti sela. U okviru boravka, predviđeno je da gosti, po želji, pomažu domaćinu u polju, koriste tradicionalne kuhinju, zatim obuka u spremanu sremačke hrane, kao i obilazak kulturno-istorijskih spomenika u selu i okolini (manastiri, etno-kuća). Posetiocima Jaska se mogu ponuditi izleti do okolnih znamenitosti koje nisu udaljene više od 4-6 km od sela, pa se do svih može doći prijatnom šetnjom ili organizovanim prevozom. Manastiri koji se mogu posetiti su Mala Remeta u Maloj Remeti, Ravanica u Vrdniku i manastir u Jazačkom Prnjavoru, a zanimljiva je i Vrdnička kula, kao i bazeni sa termalnom vodom u zdravstveno-rekreativnom centru „Termal“ u Vrdniku.

Za sada se kao najveća vrednost ističe Novi manastir Jazak sa svojim prelepim ikonama, izvor prirodno čiste vode i Etno kuća koja ispunjava standarde Evropske unije za razvoj turizma.

Međutim, u turističku ponudu treba uključiti i druge prirodne i društvene činioce kao što su nezagađena priroda, zdrava hrana, stare građevine, kako bi se doprinelo raznovrsnijem i sadržajnijem boravku turista.

Slika 22. Seosko domaćinstvo u Jasku (Foto: K. Košić)

ČURUG

Čurug se nalazi u jugoistočnom delu Bačke. Geografske koordinate Čuruga su 45°29' severne geografske širine i 20°07' istočne geografske dužine. Smešten je između Žablja, Bečeja (preko Bačkog Gradišta), Gospođinaca, Temerina i Nadalja u Bačkoj i Taraša u Banatu.

Atar Čuruga nalazi se u severnom delu teritorije žabaljske opštine. Granica atara na severu je mrtvaja Stara Tisa i atar Bačkog Gradišta. Na istoku granicu čini tok Tise, na jugu teritorija atara Žabalj i jedan deo koji katastarski pripada Nadalju, na jugozapadu je granica sa atarom Gospođinaca, a na zapadu i severozapadu je granica sa atarom Nadalj.

Površina čuruškog atara je 13679 ha, odnosno 13,6 km². Atar ima izdužen oblik sa dužom osom pravca zapad – istok, koja iznosi oko 16 km, dok pravcem sever – jug dužina iznosi 13 km.

Povoljnost turističkog položaja ogleda se najpre u blizini većih emitivnih centara. Na prvom mestu je Novi Sad, koji je od Čuruga udaljen 40 km. Povezani su drumskim i železničkim putem, iako stanje saobraćajnica nije na zadovoljavajućem kvalitativnom nivou. Od najvećeg emitivnog centra u našoj zemlji – Beograda, udaljen je 115 km. Što se tiče ostalih većih centara u Vojvodini, kao što su Subotica, Sremska Mitrovica, Zrenjanin, udaljenost iznosi od 50 do 100 km, što je povoljno jer se ta razdaljina može preći za jedan ili dva časa vožnje.

U odnosu na glavne turističke pravce, povoljnost se ponovo ogleda u blizini Novog Sada, a samim tim i blizini međunarodnog puta E-75, koji predstavlja deo istočnog turističkog pravca (Grupa autora, 2002). Takođe, Čurug je uključen u železnički saobraćaj, i kroz njega prolazi pruga Novi Sad-Bečej-Senta.

Mogućnosti za razvoj seoskog turizma u Čurugu su brojne. U prvom redu, to je svakako reka Tisa. Ona protiče nadomak sela i pruža mogućnosti za razvoj kupališno-rekreativnog, ribolovnog, nautičkog i drugih vidova turizma. Takođe, stari odsečeni meandar Tise, koji

nazivaju Stara ili Mrtva Tisa, nalazi se u samom selu. Uz odgovarajuću valorizaciju, mogla bi da predstavlja značajan turistički punkt. Uz samu reku nalaze se šume, voćnjaci i vinogradi, koji pored svoje ekonomske funkcije, mogu imati i turistički značaj. Vezano za Tisu, naročiti značaj ima i tzv. Biserno ostrvo. U geografskom smislu, ono predstavlja nasip kojim je Mrtva Tisa odvojena od glavnog rečnog toka. Međutim, u turističkom smislu, Biserno ostrvo predstavlja stanište za veliki broj ptica i samim tim pruža mogućnost razvoja „birdwathcing“-a, veoma popularnog vida turizma među inostranim turistima.

Kulturne vrednosti ni malo ne zaostaju za prirodnim. U svakako najznačajnije spada crkva svetog Vaznesenja Gospodnjeg, koja predstavlja jednu od najmonumentalnijih i najlepših crkava u našoj zemlji. Od ostalih spomenika kulture, veliku vrednost ima i vetrenjača, jedna od retkih sačuvanih na ovim prostorima. Sagrađena je u Mađarskoj 1843. godine, odakle je prenetu u Čurug 1846. Zidana je opekama u obliku zarubljene kupe sa krovom pokrivenim šindrom. Unutrašnji prostor podeljen je u četiri nivoa: prizemlje, dva sprata i potkrovlje. U prizemlju su tri sanduka za brašno koje dospeva sa gornjeg nivoa, u kojem su smeštena tri kamena za mlevenje, odakle je prema vrhu mehanizam vetrenjače. Predstavlja jednu od retkih gradnji ove vrste, koje su preko Mađarske dospevale u naše krajeve (Grupa autora, 1998). Ipak, i pored svoje velike vrednosti koja se ogleda u monumentalnosti i kuriozitetnosti, vetrenjača nije zaštićena i uređena na odgovarajući način i nalazi se u veoma zapuštenom stanju. Međutim, mogućnosti za turističku valorizaciju ovog spomenika su brojne. Uz adekvatnu konzervaciju i restauraciju, postojeći objekat bi mogao da se preuredi za različite namene. Na primer, postoji mogućnost da se vetrenjača, u duhu tradicije, preuredi u muzej starih zanata. Prostranost objekta pruža odlične uslove za prezentaciju starih alata pomoću kojih su nekada privređivali stanovnici ovih prostora, naročito mlinari. Posetioci bi na taj način mogli da se upoznaju sa nekadašnjim načinom života i rada. Pored toga, moguća je, na primer, adaptacija vetrenjače u restoran, u kojem bi se nudila tradicionalna vojvođanska jela. Zatim, ovaj objekat može da posluži i kao izložbeni prostor, s obzirom na dugu tradiciju slikarstva u Čurugu i relativno veliki broj slikara koji su ovde živeli i radili. Osim toga, vetrenjača bi na primer, mogla da se preuredi i za prodaju suvenira.

Manifestacioni turizam, takođe, ima solidnu osnovu za razvoj. Relativno duga istorija folklornog stvaralaštva, nošnje, običaji i stari zanati, mogu na adekvatan način predstaviti tradiciju ovih krajeva. U ovom kontekstu, neizostavan deo svakako predstavlja ponuda kulinarskih specijaliteta, specifičnih za Vojvodinu.

Čurug, kao i mnoga druga vojvođanska naselja ima veliki potencijal koji nije iskorišćen na odgovarajući način. Iako poseduje dobru prirodnu i društvenu osnovu, ne postoje planovi i programi za unapređenje i razvoj. Na prvom mestu je potrebno informisati i edukovati stanovništvo o svim mogućnostima i prednostima koje bi turizam doneo. U tom smislu potrebno je organizovati razne tribine i predavanja, između ostalog i zbog širenja svesti o neophodnosti zaštite sredine u kojoj živimo, kako zbog nas, tako i zbog budućih naraštaja.

Pored toga, država bi određenim investicionim programima trebala da potpomogne u ostvarivanju planova za razvoj i time motiviše meštane da daju svoj doprinos kako razvoju turizma, tako i sela u celini.

Iz svega do sada navedenog, može se zaključiti da postoje svi uslovi za turističku afirmaciju. Reka Tisa, spomenici poput vetrenjače i hrama svetog Vaznesenja, Biserno ostrvo, kao i drugo, bi i pojedinačno mogli da predstavljaju nosioce razvoja određenog vida turizma, a objedinivši ih, mogao bi se dobiti izuzetno značajan ruralni turistički proizvod.

OPŠTINA ODŽACI

Odžačka opština pripada zapadno-bačkom okrugu, a čini je devet katastarskih opština: k.o. Odžaci, k.o. Deronje, k.o. Ratkovo, k.o. Karavukovo, k.o. Bogojevo, k.o. Srpski Miletić, k.o. Lalić, k.o. Bački Brestovac i k.o. Bački Gračac. Zahvatajući površinu od 411,15 km²

(Stojanović i drugi, 2007), graniči se sa opštinama Sombor, Apatin, Kula, Vrbas, Bačka Palanka, Bač, dok Dunav na zapadu čini prirodnu granicu sa republikom Hrvatskom.

Najznačajnija drumska saobraćajnica, koja povezuje kako mesta unutar same opštine, tako i ovu opštinu sa širom i užom okolinom, jeste magistralni put Novi Sad-Bačka Palanka-Odžaci-Sombor. Ovaj put se kod Odžaka odvaja za Kulu i Suboticu, to jest za Horgoš i susednu državu Mađarsku, a kod Srpskog Miletića za Bogojevo i dalje za Republiku Hrvatsku. Ista saobraćajnica se kod Novog Sada nadovezuje na put E-75, koji čini najznačajniju komunikacionu vezu između Srednje i Jugoistočne Evrope.

Izuzetno važnu komunikaciju predstavlja reka Dunav, koja prolazi graničnim delom opštine u dužini od 10 km. Dunav danas predstavlja glavni evropski rečni koridor za transport robe i nautički turizam, naročito u pogledu međunarodnih turističkih krstarenja, po čemu je ova reka vodeća u svetu (Stojanović i drugi, 2007). Pomenuta vodena saobraćajnica povezuje Odžake i okolinu sa Crnim morem i Jugoistočnom Evropom, dok je uzvodno sistemom Dunav-Rajna-Majna odžačka opština povezana sa Zapadnom Evropom. Najbliži međunarodni aerodrom nalazi se u blizini glavnog grada zemlje, od koga su Odžaci udaljeni 140 km.

Prema popisu iz 2002. godine u opštini Odžaci je živelo 35582 stanovnika, od čega je 17331 muškog, a 18251 ženskog pola.

U opštini Odžaci je prema popisu iz 1991. godine živelo 37501 stanovnik, što je za 1919 stanovnika manje nego 2002. godine. Sva naselja opštine zabeležila su pad broja stanovnika između poslednja dva popisa, osim naselja Ratkovo gde je došlo do porasta za četiri stanovnika.

Prosečna gustina naseljenosti na teritoriji opštine Odžaci prema popisu iz 2002. godine iznosi 85,8 stanovnika po kilometru kvadratnom. Najveću gustinu stanovništva beleži centralno naselje opštine, to jest Odžaci, i ona iznosi 205,8 stanovnika po kilometru kvadratnom.

Na prostoru opštine Odžaci smešteno je devet naselja: Odžaci, Bački Brestovac, Bački Gračac, Srpski Miletić, Bogojevo, Karavukovo, Deronje, Ratkovo i Lalić.

Sva naselja uglavnom su formirana tokom 18. veka, u periodu intenzivne terezijanske kolonizacije Nemaca, kada je današnja teritorija Vojvodine bila pod austrijskom vlašću. Odžaci i ostala seoska naselja u svojim početnim stadijumima urbanističkog razvoja imali su četvrtast oblik osnove, takozvana struktura šahovske table, što je bila posledica brzog sprovođenja kolonizacije. Oblik prvobitne osnove imao je jasne konture pravougona, čija su četiri ugla izlazila na osnovne strane sveta. Od druge polovine 19. veka počinju da se podižu nove kuće na dotadašnjoj periferiji i osnovni oblik dobija konture modifikovanog pravougona. Konačne oblike naselja dobijaju tokom 20. veka usled intenzivnijeg urbanističkog širenja kao posledica prosperiteta industrije, administrativnih funkcija i porasta broja stanovnika.

U drugoj polovini 19. veka, stare kolonističke kuće zamenjuju postkolonistički tip kuća, koji je i danas u značajnoj meri zastupljen u delovima naselja sa urbanističkom osnovom šahovske table. Najinteresantniji i najlepši deo ovih tipova kuća jesu fasade koje su pružale, a pojedine i danas pružaju upečatljivu fizionomiju ulicama.

Savremene kuće počele su da se podižu početkom 20. veka, a na graditeljske i estetske delove ovih kuća u velikoj meri je uticao stilski i umetnički pravac secesije. U drugoj polovini 20. veka dolazi do potpunog zaokreta u načinu izgradnje gde se uglavnom uočavaju spratne kuće sa dvovodnim krovom, zabatnim delom okrenutim prema ulici, na prednjim fasadama preovlađuju balkoni, a kuće su delimično uvučene sa zelenilom i ukrasnim šibljem u prednjim baštama (Stojanović i drugi, 2007).

Ambijentalne celine, odnosno kulturno-istorijski prostori predstavljaju delove urbanih ili ruralnih naselja sa više vrednih objekata od kulturnog, umetničkog ili istorijskog značaja. Na žalost, njih je usled narastajuće urbanizacije sve manje u izvornom obliku, a slična se situacija uočava u opštini Odžaci. Zato je preostale ambijentalne celine neophodno bolje čuvati i promovisati njihovu zaštitu kroz turizam.

U selima odžačke opštine nalazi se veći broj ambijentalnih vrednosti u mnogobrojnim ulicama, koje su sada svedočanstvo prošlih vremena. U njima preovlađuju male paorske kuće.

Neke su bogato ukrašene sa baroknim zabatima, naročito one u Bačkom Gračacu. Velika je zastupljenost i prekih, takozvanih švapskih kuća, monumentalnih dimenzija. Interesantna celina tog tipa se nalazi u Bačkom Brestovcu, u Vojvođanskoj ulici, čijem bi uređenju trebalo posvetiti posebnu pažnju, jer je verovatno jedna od lepših u Bačkoj. U Bogojevu se na periferiji naselja nalaze male paorske kuće, u belo okrečene, sa zelenim prozorima. One su svedočanstvo folklorne kulture Mađara u Bačkoj (Stojanović i drugi, 2007).

Jedna od zanimljivijih ambijentalnih celina na prostoru opštine, jeste romsko naselje u Deronjama, popularna „čerga“. O vrednosti ovog ambijenta najbolje govori činjenica da je deronjska Mala poslužila kao scenografija za snimanje domaćeg filma „Seobe“. To je „naselje u naselju“. Tri niza prizemnih, uglavnom jednosobnih, malih, u belo okrečenih kuća, neograđenih dvorišta, sa kuhinjama, to jest sa šporetima ispred kuće i nasmejanim „garavim“ licima u veselom razgovoru u neasfaltiranoj ulici. Malo i neobično, ali toplo i gostoljubivo mesto, odraz je načina i kulture življenja deronjskih Roma, koje se umnogome razlikuje od istog kod Roma iz drugih sredina.

Od naročitog značaja za seoski turizam jesu salašarski prostori. Oni govore o kulturi, tradiciji i nasleđu ljudi koji su živeli na ovom prostoru. Jedino salašarsko naselje u opštini Odžaci nalazi se kod Deronja na potezu Branjevina. Ovi specifični vojvođanski tipovi gazdinstava u polju, na ovom prostoru su nastali krajem 19. veka i početkom 20. veka iz čuvarskih i nadničarskih koliba, razvijajući se u majure oivičene bagremima koji su ih štitili od vetra, prašine i snegova (Jovanović i drugi, 2007). Utonuli u gustu šumu, odaju utisak mira i spokoja, i sporog, ali mukotrpnog paorskog života. Međutim, ono što je karakteristično za deronjske salaše i nema masovniju turističku perspektivu, jeste činjenica da je veliki broj salaša izgubio svoja izvorna svojstva nakon poplave Dunava 1965. godine. Na mestu starih gazdinstava nikle su nove, moderne, često spratne kuće. Takođe, način privređivanja je modernizovan upotrebom savremenih agro-tehničkih mera i mehanizacije. Samo nekolicina salaša sačuvala je autentičan izgled, a svega jedan od njih iskoristio je to u turističke svrhe (Katićev salaš).

Pod šumskim kompleksom Branjevine smešteno je oko 120 salaša, od čega je 80 živih (Podaci dobijeni od gospodina Radoslava Katića iz Fonda etno-arheološkog društva „Donja Branjevina“). Ove objekte, kao i kuće u selima, potrebno je urediti i osposobiti za boravak turista, pružanje usluga ishrane, kao i mnogih dopunskih usluga koje su vezane za salašarski način života (na primer, jahanje konja, ubiranje šumskih plodova, rad u polju, učenje o životu u prirodi i slično).

Sela odžačke opštine našla su svoje mesto u miru i izobilju Panonske nizije, sa svih strana prožete krivudavim tokovima čije vode daruju život raznorsnom živom svetu. Stvoren je ambijent pitomih vojvođanskih naselja u kojima se život odvija „natenane“, odmereno i bez žurbe. Upravo takvo okruženje je sposobno da privuče još ljudi, ljudi sa željom da ga vide i oseće. I tako bi se ukazala prilika opštini Odžaci da, od svih potencijala kojima raspolaže, kreira jednu kompleksnu, bogatu i raznovrsnu ruralno-turističku ponudu. Nosioći ovakve ponude bila bi tri sela opštine:

1. *selo Bogojevo*, sa Dunavom, ritom, jezerima, kulturom i običajima Mađara koji u njemu žive, kao nosilac razvoja eko-ruralnog turizma;
2. *selo Deronje*, zavičaj prvih vojvođanskih ratara, izvrsnih tamburaša i negovane bačke tradicije, pored ruralnog, bilo bi nosilac ponude iz domena arheološkog i manifestacionog turizma;
3. *selo Lalić*, u kojem ravnopravno egzistiraju dva naroda, slovački i srpski, sa izuzetnim etnografskim nasleđem, moglo bi biti nosilac razvoja etno turizma.

Potreba razvoja seoskog turizma u opštini Odžaci ogleda se u njenoj poziciji među slabije razvijenim opštinama Vojvodine. Kroz mnogostruke pozitivne efekte koje razvoj turizma nosi sa sobom, ona bi ne samo ekonomski ojačala, već bi bila u prilici i da bolje sačuva svoje prirodne i kulturne vrednosti, obezbedi povoljnije socijalno okruženje svom stanovništvu,

zaustavi migracije mladih u gradske sredine i tako spreči starenje stanovništva. Kao potreba razvoja seoskog turizma javlja se i nužnost da se, do sad malom broju ljudi poznato, ruralno nasleđe odžačke opštine promovira javnosti i omogući svim zaljubljenicima u izvorne i prirodne vrednosti, da ga dožive i u njemu uživaju.

Folklorno nasleđe, kao segment etno-socijalnih turističkih motiva dobija sve više na značaju kao turistički potencijal. Opština Odžaci, čije je stanovništvo višenacionalno i sa većim brojem etničkih grupa, ima dovoljno prepoznatljiv folklor. Taj folklor se posebno odražava u njoj seoskoj arhitekturi. Stare seoske kuće predstavljaju jedan od najupečatljivijih oblika njenog materijalnog folklornog stvaralaštva. Njihova arhitektura je uslovljena geografskim odlikama podneblja. Prvobitne kuće su građene od naboja i pokrivene trskom, imale su kuhinju i veliku sobu po kolonizatorskom modelu. Vremenom dobijaju čitav niz drugih detalja svojstvenih samo ovom području. Zbog toga sela opštine Odžaci predstavljaju upečatljive i prepoznatljive seoske arhitektonske celine. Ta prepoznatljivost im daje određeni kulturni značaj koji treba unaprediti u turistički. U svim selima opštine postoje očuvane kuće koje su istorijski vredne i značajne. Raznolikost se može posmatrati i kroz nacionalnu pripadnost, tako imamo mađarske kuće u Bogojevu sa tradicionalnim šarama, okrečenim, gde dominira zelena boja; slovačke u Laliću (dominira plava boja); srpske u Deronju i Laliću; nemačke u Odžacima, Bačkom Gračacu i Bačkom Brestovcu. Neke od njih se čuvaju i danas i prezentuju narodnu tradiciju Opštine, ali neke od njih su dosta zapuštene.

BAČKI PETROVAC

Opština Bački Petrovac obuhvata površinu od 158 km². Taj prostor se nalazi u južnoj Bačkoj, između teritorija opština Novi Sad, Vrbas i Bačka Palanka u Bačkoj i opštine Beočin u Sremu. Između opština Beočin i Bački Petrovac granica je Dunav. Teritorija Opštine prostire se preko tri morfološke celine: najniža je aluvijalna ravan Dunava, nešto viša je aluvijalna terasa, a najviša lesna terasa. Oslonjen na ogranke jedne prostrane i dosta niske površine u južnoj polovini Bačke lesne terase, na nadmorskoj visini od 85 m, smešten je Bački Petrovac, privredni, kulturni i administrativni centar Opštine.

Na teritoriji Opštine nalaze se četiri naseljena mesta od kojih je Bački Petrovac naselje gradskog karaktera, dok su ostala tri seoska naselja panonskog tipa: Kulpin, Gložan i Maglić.

Asfaltnim putevima Opština je povezana sa svim susednim opštinama, a preko njih se nadovezuje na magistralne i regionalne puteve u Vojvodini. Kroz njenu teritoriju prolaze deonice regionalnih puteva Novi Sad–Odžaci–Sombor i Novi Sad–Bačka Palanka. Opštinu preseca železnička pruga Novi Sad–Sombor. Bački Petrovac je udaljen od Novog Sada 23 km, a od Beograda 100 km. Područje Opštine ispresecano je i mrežom kanala irigacionog sistema Dunav–Tisa–Dunav, plovnim celim svojim tokom (Grupa autora, 1995). Etnografsku baštinu Bačkog Petrovca i okoline s kraja 19. i početka 20. veka, čine naselja sa tradicionalnom arhitekturom, tradicionalnim načinom života, nošnjom, koja na veran način prikazuje nekadašnji život seljaka.

Nakon što su došli na "Donju zemlju", ovde su vladali složeni društveno- ekonomski uslovi i život tada nije bio nimalo lak. Na početku kolonizacije, kolonisti su stanovali u zemunicama, u kakvim su stanovali i pastiri koji su ovde bili nastanjeni. Takvo stanovanje bilo je privremeno. Kasnije, slovački kolonisti počinju graditi kuće sa dve i tri sobe (soba, kuhinja i ostava), kakve su poznavali u staroj domovini. Kao građevinski materijal domaćeg porekla koristila se glina. Zidovi su se zidali od naboja, suve gline pomešane sa pljevom. Krov je bio od drvene građe, pokriven trskom ili slamom. Takav tip kuće poznajemo u ulici Branislava Mokića 7 i 9 (Grupa autora, 1995).

Kasnije, razvoj građevinarstva odvijao se paralelno sa ekonomskom situacijom. Kod onih imućnih seljaka, ono se razvijalo u pravcu najnovijih zahteva poljoprivrede, te su i kuće za stanovanje bile prilagođene najnovijim zahtevima. Naime, gazdinstvo je predstavljalo celinu,

ograđena zidom od cigle, sa velikom drvenom kapijom na ulazu. Horizontalno se granao stambeni deo, koji se sastojao od 3-6 soba, zimske i letnje kuhinje. Od ekonomskih zgrada ističe se sušara za hmelj, ambar za žito i kukuruz, štale, šupe, svinjci, zatim podrum i bašta. Ove kuće su građene od pečene cigle, a krov je pokriven crepom. Imaju i terasu koja je popločana ukrasnim ciglama. To su čuvene kuće “na lakat”, koje simbolišu bogato gazdinstvo. Ono što ih izdvaja od ostalih kuća tog tipa u Vojvodini je njihova plava boja. To je karakteristično svetloplava boja, po kojoj se prepoznaju slovačke kuće, jer je to ujedno i njihova nacionalna boja.

Danas imamo sačuvane primere tih kuća u Petrovcu i okolini. Mnoge od njih su, zbog svoje autentičnosti, pre svega fasade, zaštićene zakonom. Vlasnici ne mogu menjati spoljašnjost svojevolski, već ako žele moraju sačuvati njen prvobitni izgled.

Nasuprot tome, kod siromašnih seljaka kuća se sastoji od kuhinje sa otvorenim dimnjakom, prednje i zadnje sobe. Pod je od utabane zemlje, zidovi su od naboja, a krov je od trske. Od ekonomskih zgrada postoje štala, šupa i svinjac. Ostava je spojena sa kuhinjom, a tavanica se koristi kao skladište za kukuruz i žita. Kod srednjih seljaka ovaj tip je usavršen time, što nema otvoren dimnjak, sobe su prostranije, pod je od dasaka, a zidovi sobe su molovani. Dvorište je takođe prostranije. Na njemu se nalazi još čardak i ambar. Većina njih je takođe krečena u plavo.

Kao izuzetno važan element tradicionalnog načina života je nošnja. Na stvaranje jedinstvene nošnje u selu, uticala je većina porodica, koje su se doselile iz istog kraja, zajednički jezik, veroispovest. Odelo je često pokazivalo i imovno stanje nosioca. Siromašnije devojke trudile su se da se izravnavaju sa bogatijim.

Najkarakterističniji deo ženske nošnje čine suknje i podsuknje. Ranije su bile proizvod domaće radinosti, tačnije to je bilo platno od konoplje – *rubáč*, od kojeg se izrađivala i muška i ženska odeća. Kasnije su podsuknje izrađivane od belog štirkanog platna, naročito one za svečane prilike. Radnim danom su se oblačile 4 – 6, a za vreme neke svečanosti i duplo toliko. Suknje koje se oblače preko podsuknje su od različitog materijala i boje, u zavisnosti od prilika u kojima se nose. Crkva je bila glavno mesto gde se predstavljala raznovrsnost odevanja. U zavisnosti od prigode, da li su to godišnji crkveni praznici ili nedeljne službe, tačno se znalo šta se u kojoj prilici nosi.

Sastavni deo muške nošnje je košulja od belog laganog platna, dugih rukava, koja na vratu, grudima i oko rukava imala izvezen ornament, uglavnom plave i crne boje. Košulja se nosi sama ili sa crnim kratkim prslukom. Pantalone su takođe crne, skupljene u crne vunene čarape i *panjćuške*. Na glavi se nosi crni šešir. Ranije su zimi muškarci nosili šubare i dugačke kožne bunde, koje su imale izvezen tipičan slovački motiv.

Vojvođanska kuhinja je poznata po izuzetno pikantnim i raznovrsnim jelima, a ljudi sa ovog područja, kao veliki gurmani, ljubitelji prave i dobre hrane. Možda je etnička šarolikost ovog prostora doprinela raznovrsnosti vojvođanske kuhinje. No, i pored velike, uslovno rečeno “konkurencije”, Bački Petrovac se zaista može pohvaliti svojim jedinstvenim i originalnim specijalitetima, koji imaju dugu tradiciju i još uvek se pripremaju. U obradi mesa na prvom mestu su bile domaće kobasice, spremljene na naročit način uz izdašnu upotrebu domaće crvene paprike. Kobasice i suva slanina postale su osnovno, skoro svakodnevno mesno jelo. Rasprostranjena su bila i jela od kukuruza. Kukuruz se jeo kivan, sa makom i medom, zatim ispečen nad vatrom, a od njega su se pravili i testa i napici. Leti se jelo mnogo voća ali i lubenica sorte gerega. U svakodnevno jelo spadalo je i pčenični, beli, kod kuće pečen hleb (Bendarik, 1966).

Čuveni “petrovački kulen”, održao se do današnjih dana i Petrovčani su veoma ponosni na njega. Recept, tehnika pravljenja, sušenja i čuvanja prenosila se s kolena na koleno. Tako je ovaj izuzetan delikates od čistog mesa, domaće ljute paprike i ostalih začina koji se ljubomorno čuvaju, postao tražen, poznat i u svetu. Kulen se jede kada se nadimi i osuši. Kažu da je jedna od tajni dobrog kulena, leži u tome što se dimi višnjim drvetom. Zimi je aktuelna

sveža tanka kobasica, koja se peče sa krompirom u domaćoj seljačkoj peći. Žene u Petrovcu su poznate kao izuzetno vredne i spretne domaćice. Subotom se obično pravi *reteš*. To je kiselo testo koje se razvlači, prave se kore, koje se zatim pune sirom, krompirom, bundevom ili višnjama ili grizom. Pravu atrakciju predstavljaju "petrovačke torte". Njihova specifičnost je u tome što su visoke, velike i prepune vešto iscifranih ukrasa. Naročito je čuvena "Doboš torta". Pravo umetničko delo je *baran*. To je slatkiš koji se nosi na svadbe, a poklanjaju ga kršteni roditelji mladencima. Naročito je umeće napraviti staklastu glazuru od pečenog šećera.

Kapaciteti za smeštaj gostiju ne zadovoljavaju kako po kvalitetu tako i po strukturi. Smeštaj se najšće organizuje u domaćinstvima u Bačkom Petrovcu.

Veoma dobar vid promovisanja kulturnog slovačkog kulturnog nasleđa u bačkopetrovačkoj opštini je i seoski turizam. Brojni salaši u atarima su još uvek u dobrom stanju jer ih vlasnici redovno održavaju. Jedan od najlepših salaša nalazi se na Novosadskom putu i pripada porodici Kevrenski. U petrovačkom ataru pažnju privlači još i Dankov salaš, a u gložanskom salaš porodice Valenčík. Za posetioce i učesnike bačkopetrovačkih manifestacija interesantan bi bio smeštaj na salašima, ili bar organizovan obilazak. U toku tri dana trajanja manifestacija, jedan dan bi se mogao odvojiti za posete salašima. Idealan doživljaj tradicionalnog načina života bi se dobio ako bi u obilazak turisti krenuli konjskim zapregama, uz organizovan doček, koji bi podrazumevao obed spremljen i poslužen na tradicionalan način, praćen narodnom muzikom i igrom u koju bi bili uključeni i posetioци salaša.

Bogata privredna istorija, koja obuhvata zlatno doba hmeljarstva i obrada kudelje, zauzima posebno mesto u turističkoj ponudi Bačkog Petrovca, jer upravo iz tog vremena potiče karakterističan tip gradnje kuća, brojni predmeti iz domaće radinosti, običaji, nošnje, kao i brojni kulturno-istorijski spomenici. Tako najstarija kuća u Petrovcu, u Ulici Branislava Mokića i Mljač iz Hvezdoslavove ulice čine kulturno dobro od izuzetnog značaja. Pomenuta kuća je već uređena kao etno-muzej, dok je Mljač još uvek u dvorištu vlasnika. Kako o njemu nema ko da brine, ova dva izuzetno značajna spomenika kulture traže stručno rešenje koje bi ih objedinilo u jednu celinu i kao takvi mogu da funkcionišu kao etno-park na otvorenom. Ako bi se slaši u petrovačkom ataru turistički valorizovali i tako sačuvali od zaborava, bili bi idealna osnova razvoja seoskog turizma. Privlačili bi mnogobrojne posetioce zasićene gradske gužve i moderne arhitekture. Ono što Bačkom Petrovcu još nedostaje, s obzirom na bogatu privrednu i kulturnu istoriju i baštinu, je jedan Narodni muzej, koji bi objedinio sve elemente narodnog stvaralaštva, u kome bi bili izloženi svi ručni radovi udruženja žena Petrovca, slovačka keramika, kao i tradicionalna nošnja.

U Bačkom Petrovcu deluje i udruženje „AHOJ“. To je jedinstveni centar okupljanja zanatlija, poljoprivrednika, umetnika, namenjen očuvanju i podsticanju razvoja starih zanata, očuvanju tradicionalne kuhinje i zdrave životne sredine. Vizija Udruženja AHOJ je prvenstveno vraćanje stare slave i ubrzani razvoj skoro zaboravljenih zanata od sirovina proizvedenih upravo na ovom terenu. Posebna pažnja je poklonjena ženskim ručnim radovima – slovačkom kulturnom nasleđu. Ovde se u Etno kutku kupcima nude raznovrsni predmeti primenjene umetnosti, dela poznatih lokalnih umetnika, slikara, keramičara, rezbara, pa čak i umetničke fotografije, lutke od kukuruzovine, metlice od sirka i sl. Škola starih zanata (izrada predmeta od kukuruzovine, crtanje na staklu, pletenje, pravljenje metli, rad na razboju...) je takođe počela sa radom u prostorijama udruženja AHOJ.

Od manifestacija treba pomenuti: Slovačke narodne svečanosti, koje se održavaju u organizaciji Matice slovačke svake godine prvog vikenda u avgustu. To je velika smotra vojvođanskog slovačkog folklora sa pratećim kulturno-zabavnim sadržajima i traje tri dana. Ovu manifestaciju, dnevno u proseku poseti oko 7000 ljudi. Prve narodne svečanosti su održane 1919. godine. Zatim Folklorni festival-Tancuj, Tancuj, jedna od najmasovnijih folklornih manifestacija vojvođanskih Slovaka. Održava se svake godine u Gložanu poslednjeg vikenda u maju mesecu. Program se sastoji od narodnih igara i pesama. Na festivalu srećemo pravu paradu slovačkih narodnih nošnji. Učesnici su iz svih sela igradova gde žive Slovaci i gosti iz

Slovačke republike. Poznata je i Kobasicijada, koja se održava svake godine od 25-27. maja. Poznati majstori se u dobrom takmičarskom duhu i raspoloženju nadmeću u pravljenju kobasica i kulena. Stručni žiri najboljima dodeljuje nagrade i priznanja za najkvalitetniji i najukusniji kulen. Proram je zabavnog karaktera i veoma je posećen. I najnovija manifestacija u Bačkom Petrovcu, Svadba nekad i sad, ima za cilj da kroz prikaz svadbenih običaja promoviše kulturu Vojvodine i da podstakne razvoj turizma. Održava se u Kulpinu poslednjeg vikenda u junu mesecu uz propratni program izrade tradicionalnih jela. Kolača i proizvoda starih zanata. Godine 2006. je ova manifestacija organizovana po prvi put u dvorcu Dunderskih gde je i sedište Poljoprivrednog muzeja. Naišla je na izvanredan prijem kod publike kao i šire javnosti kao svojevrsna turistička atrakcija.

Budućim uređenjem prostora i objekata, stvoriće se uslovi za svakodnevnu i vikend rekreaciju i odmor u toku letnjeg perioda, a takođe i uslovi za razvoj turizma. Na taj način će opština Bački Petrovac moći da se uključi u turističku ponudu Vojvodine u celini.

Slika 23. Soba u seoskom domaćinstvu u Bačkom Petrovcu (Foto: K. Košić)

Za dalji razvoj turizma potrebno je primeniti standardizaciju i kategorizaciju usluga posebno adekvatnih uslova za smeštaj. Od posebnog značaja su ulaganja u infrastrukturu (putna mreža, PTT), obezbeđivanje zdravstvene zaštite i očuvanje i zaštita životne sredine u cilju srećavanja nekontrolisane urbanizacije.

Projekat pod nazivom Dunavski san u turističkoj zoni pored Dunava je jedna od najvećih investicija u opštini Bački Petrovac u okviru poboljšanja turističke ponude. Trenutno je u izgradnji put od Gložana prema Dunavu. Nalaziće se na obali Dunava, imaće različite ponude, od mogućnosti pećanja, odmora do pristaništa za jahte (marina) i kompleksa sportskih terena. Naglasak se stavlja na aktivni i dinamični odmor pun događaja.

SELA OPŠTINE SRBOBRAN

Razvoj turizma na teritoriji opštine Srbobran uslovljen je i geografskim i turističkim položajem. Pod geografskim položajem se podrazumeva prostorni odnos Srbobrana i okoline prema bližim i daljim predeonim celinama, a pod turističkim položajem njen prostorni odnos prema glavnim pravcima turističkih kretanja, prema regijama sa većim stepenom naseljenosti i prema drugim turističkim motivima.

Opština Srbobran se nalazi na prelazu između središnjeg i istočnog dela Bačke i u središnjem delu Vojvodine. Zauzima površinu od 284 km². Opština je 2002. godine imala 17.855 stanovnika. Relativna naseljenost u opštini Srbobran iznosi 63 stanovnika na 1 km².

Teritorija opštine se graniči sa teritorijama sledećih pet opština: na severu i istoku sa teritorijom opštine Bečej, na jugoistoku opštine Žabalj, na jugu opštine Temerin, na jugozapadu i zapadu opštine Vrbas, a na severozapadu opštine Mali Idoš.

Opštinu čine tri naselja: Srbobran, Turija i Nadalj. Srbobran je zahvaljujući svom povoljnom geografskom položaju, ekonomskoj razvijenosti, veličini i broju stanovnika centar istoimene opštine. Srbobran se nalazi na 45° i 33' severne geografske širine i 19° i 47' istočne geografske dužine. Veći deo naselja leži na levoj, a manji na desnoj obali Velikog bačkog kanala. Sa severa i istoka Srbobran je opasan meandrom Krivaje koja se nešto istočnije od Srbobrana, kod Turije, uliva u Veliki bački kanal. Turija je drugo naselje po veličini i broju stanovnika u opštini. Leži šest kilometara istočnije od Srbobrana, na desnoj obali Velikog bačkog kanala. Nadalj je najmanje naselje u opštini i nalazi se šest kilometara jugoistočno od Turije, odnosno dvanaest kilometara od Srbobrana. (Subić, 1981)

Turistički položaj predstavlja funkciju saobraćajnog položaja i u najvećoj meri zavisi od geografskog položaja. Saobraćajna povezanost opštine sa užom i širom okolinom je veoma dobra. Sem vodenog puta Velikim bačkim kanalom, kojim je sedište opštine preko Dunava i Tise povezano sa svetskim vodenim putevima, kroz njega prolaze i dva veoma značajna suvozemna puta koja se ukrštaju u samom centru Srbobrana. Meridijanskog pravca je internacionalni put E-5 (Beograd – Budimpešta, građen 1937/38. godine) koji povezuje jug sa severom naše zemlje, odnosno Južnu i Srednju Evropu. Uporedničkog pravca je magistralni put Sombor-Bečej, koji povezuje Podunavlje s Potisjem. Isti, uporednički pravac pokraj južne strane naselja ima i železnička pruga magistralnog značaja Sombor-Vrbas-Bečej (izgrađena 1906. i 1907. godine), čija deonica Vrbas-Srbobran-Bečej, nažalost više nije u funkciji. Međutim, najznačajniji drumski pravac je međunarodni autoput E-75, čija deonica Novi Sad-Horgoš, prolazi samo 5 km zapadno od Srbobrana i koji povezuje Južnu Evropu i Malu Aziju sa Srednjom Evropom i dalje sa ostatkom Evrope. U susednom naselju, Vrbasu, koji je udaljen 12 km od Srbobrana, nalazi se železnička stanica na pruzi Subotica-Novi Sad-Beograd, na koju se na severu nadovezuje pruga prema Budimpešti, Pragu, odnosno prema Srednjoj, Zapadnoj i Severnoj Evropi; a prema jugu od Beograda vodi pruga s jedne strane prema Jadranskom primorju (pruga Beograd-Bar), a s druge strane duž Pomoravlja nastavlja se prema Južnoj Evropi, Istočnoj Evropi i Aziji.

Teritorija opštine Srbobran je nizija, blago nagnuta ka jugu. To dokazuju kote apsolutnih (nadmorskih) visina. U severnom delu opštine apsolutna visina je 96 m, dok se u južnom delu na pojedinim mestima spušta do 80m. Naselja u opštini podignuta su na sledećim apsolutnim visinama: Srbobran na 86 m, Turija na 83 m i Nadalj na 80 m apsolutne visine.

Kuće su još uvek pretežno panonskog tipa “uz put” ili “na brazdu” u sva tri naselja u opštini. Veće kuće stilski oblikovanih fasada su u užem centru Srbobrana. Tu su stanovali imućni veleposednici i trgovci. Građene su “uz put” od cigala, a fasade su im ukrašene. Pokrivene su sitnim crepom. Starijih kuća na sprat ima malo.

Od 1960. do 1990. godine u užem centru je podignuto 11 višespratnih zgrada, sa preko 200 stanova i desetak lokala, kao i moderan hotel. Tako je, vremenom, uži centar dobio savremeni gradski izgled.

Na periferiji su uglavno prizemne kuće. U njima pretežno stanuju zemljoradnici. Nekada je najviše kuća bilo građeno “na brazdu”. Najstarije kuće, od naboja sa trščanim krovovima su iščezle i postoje samo kao etnološke vrednosti. Kasnije su kuće “na brazdu” građene od cigala i pokrivene sitnim “biber” crepom.

Tipične stare zemljoradničke kuće panonskog tipa “na brazdu”, kojih je sve manje, sastoje se od dve sobe (“prednje” i “stražnje”). Između soba je kuhinja. Ispred soba i kuhinje, prema dvorištu, obično je otvoreni hodnik s drvenim stubovima i mala ostava. U većini ovih kuća, pod je bio od nabijene zemlje, što nije bilo zdravstveno povoljno. U uglu soba su bile velike seljačke zidane “proste peći”, u koje se iz kuhinje zimi ložila slama, “ogrizine”, “džombe”, “šapurike” i dr. Peć je u osnovi imala oblik kocke koja se završavala kupasto. Na

vrhu kupe odnosno peći bila je okrugla “šica”, na koju su žene stavljale “komlov” (kvasac za domaći hleb). U ovim pećima su se osim hleba pravila i razna druga jela. Uski prostor iza peći (od peći do zida) nazivan je zapećak.

U tipičnim starim srbobranskim kućama “na brazdu”, bio je tipičan i nameštaj i njegov raspored. U velikoj većini tih kuća u “prednjoj sobi” (ulazilo se iz kuhinje), uz levi i desni zid u prednjim uglovima sobe do prozora su bili kreveti. Na sredini između kreveta je bio sto sa stolicama. U pravoslavnim kućama na prednjem zidu između prozora nalazila se ikona domaćinove krsne slave. Pored peći je bila klupa. Na suprotnom zidu iza vrata nalazio se jedan ili dva ormana i čiviluk za odela. U manjoj “stražnjoj” sobi od nameštaja je obično bio krevet, “dolov” (niski orman sa tri velike fioke) za veš, devojački sanduk, manji sto i stolice i dr. Na prozore su stavljane vezane zavesice. U sobe na podove su stavljane prostirke prvo od rogoza, a kasnije od starih krpa u domaćoj radinosti tkane “krpare”. U večernjim časovima za kratkotrajno osvetljenje (rano se odlazilo na počinak), služile su lojane sveće, potom petrolejske lampe, a u štalama i napolje fenjeri.

Zbog zemljoradnje i stočarstva, dvorišta su prostrana. Prednji deo dvorišta je delimično ili potpuno popločan (cigla ili beton) i ima manju cvetnu baštu. U novije vreme, popločava se i srednji deo dvorišta. U njemu se u produžetku kuće nalaze štale za konje i goveda i šupa za poljoprivredne mašine, alatke i kola odnosno traktor i prikolice. U produžetku ili sasvim odvojeno, u istom dvorištu su još čardak za kukuruz, ispod koga su svinjci, živinarnik itd. U srednjem dvorištu se takođe nalazi bunar (nekada na đeram), kamara slame, kukuruzovina i druga stočna hrana. U većini tih starih kuća nalazi se i “bašta” (treće dvorište) s voćkama i povrćem. Dvorišta su međusobno odvojena ogradama od letava, dasaka ili pletenom žicom. Sa ulice, pored kuće je kapija i zid od cigala, ređe od naboja ili taraba od dasaka.

Između dva svetska rata, kuće su građene od cigle “uz put”. Pretežno su sa širokim prozorima. Pokrivene su širokim crvenim crepom. Sobe su okrenute ulici, dok su kuhinja i komora, ponekad i manje predsoblje, okrenuti dvorištu.

U razvoju seoskog turizma na teritoriji opštine Srbobran, glavnu ulogu treba da imaju specifične ljudske naseobine ovog podneblja, “biseri rasuti po plodnoj ravnici” - salaši.

Na području opštine Srbobran, salaši su nekada bili brojna zemljoradnička staništa. Udeo stanovništva nastanjenog van sela i gradova je 1910. godine u opštini Srbobran iznosio oko 25% (5.220 od 20.682 stanovnika), a nakon II svetskog rata, broj salašara se konstantno smanjivao, tako da je 1953. godine njihov broj iznosio oko 18% (3.519 od 19.855 stanovnika).

U srbobranskom ataru je 1953. godine bilo 578 salaša, a 1980. godine 268 salaša. Znači, za 27 godina, rušenjem se smanjio broj za preko 300 salaša. Grupisanjem poljoprivrednog zemljišta i primenom mehanizacije i drugih agrotehničkih mera, salaši su sve više gubili svoj prvobitni smisao.

Turija je u svom ataru pre grupisanja zemljišta prema vlasništvu (komasacije) imala 72 salaša, a 1980. godine samo 36 salaša, od kojih su neki nenastanjeni.

Nadalje je pre komasacije imao 43 salaša, a 1980. godine svega tridesetak od kojih više nenastanjenih.

Polazeći od istorijskog značaja i atraktivnosti, nekoliko karakterističnih salaša u opštini Srbobran sa pogodnom lokacijom mogu da se preurede, rekonstruišu i opreme etnološkim eksponatima tako da sve autentične vrednosti starih objekata budu sačuvane i onda počnu da se koriste za potrebe turizma. U okviru salaša bi se mogli podići i novosagrađeni objekti, poštujući sve odlike narodnog graditeljstva (trska, drvo, belo okrečeni zidovi i sl.), i tako se svojom arhitekturom savršeno uklopili u postojeći ambijent. Ti objekti bi služili za potrebe turizma kao gostinoce (krčme), za prodaju suvenira, odmorišta i sl. Salaši koji su se već uključili su: salaš Gvozdena Filipovića, pored reke Krivaje, autohtoni salaš u turinskom ataru; salaš Toše Zeremskog, pored Novosadskog puta (autohton salaš); salaš Đuze Svorcana, pored Krivaje (autohton salaš), salaš Ferenc Šerfezija, 400 m udaljen od Segedinskog puta (autohton salaš).

Potrebno je pomenuti još jedan veoma značajan prirodni potencijal opštine Srbobran, koji do sada uopšte nije bio eksploatisan – geotermalnu vodu, interesantnu za mogućnost razvoja banjskog turizma. Smatra se da je ova voda kvalitetnija od nekih koje su već u eksploataciji u određenim banjskim lečilištima u Vojvodini, te su potrebna dodatna ispitivanja i zvanična verifikacija kako bi se ista mogla koristiti u medicinske svrhe.

Razvoj turizma je tek odnedavno stavljen na listu prioriteta u aktivnostima lokalne samouprave. Iz tih razloga osnovan je 2002. godine Centar za sport i turizam opštine Srbobran koji ima, između ostalog, i zadatak da razvija ruralni turizam odnosno, da stare, autohtone salaše, ponudi kao turističku atrakciju, naročito inostranim turistima, obzirom da je ovaj vid turizma u Evropi postao vrlo značajan segment turističke ponude. Takođe, razvoj manifestacionog turizma, zauzima važno mesto u promociji opštine Srbobran kao turističke destinacije, pre svega zbog nadaleko čuvene „Kobasicijade“ u Turiji, „Žetelačkih svečanosti“, privredno-promotivne „Srbobranske brazde“, „Festivala pevačkih grupa Vojvodine“, itd.

Sveobuhvatan razvoj turističke delatnosti podrazumeva stvaranje uslova za valorizaciju postojećih prirodnih resursa i stvorenih materijalnih kapaciteta. Čitav projekat je jedna integralna celina koja treba da se implementira u sve strukture privrednih delatnosti. Realizacija ovog projekta omogućila bi bolji životni standard, veću zaposlenost a samim tim i bolju ekonomsku sliku opštine Srbobran.

Turija

Turija se nalazi u srednjem delu Bačke i njen geografski položaj je određen koordinatama 45°32'30" severne geografske širine i 19°52' istočne geografske dužine. Naselje leži uz desnu obalu Velikog bačkog kanala, na sektoru gde se u njega sa suprotne strane ulivaju Krivaja i Beljanska bara.

Turija pripada opštini Srbobran, u kojoj se još nalaze i naselja Srbobran i Nadalj. Teritorija atara 5345 ha graniči se: na severu sa atarom Srbobrana i Radičevića, na severoistoku sa atarom Bačkog Gradišta, na istoku sa atarom Nadalja, na jugoistoku sa atarom Temerina, na jugu sa atarom Siriga, na jugozapadu sa atarom Zmajeva i na zapadu sa atarom Srbobrana.

Kroz Turiju prolazi put koji je povezuje sa Nadaljom i Srbobranom. Preko Nadalja izlazi na put Novi Sad – Bečej. Ova dva putna pravca imaju lokalni i regionalni, kao i transportni i privredni značaj. Preko Srbobrana, od koga je udaljena šest kilometara povezana je sa međunarodnim putem E-75, koji predstavlja najprometniji međunarodni putni pravac u našoj zemlji. Železničkom prugom povezana je sa Bečejom i Vrbasom, međutim ova pruga nije u funkciji. Velikim bačkim kanalom povezana je, preko Dunava i Tise, sa najznačajnijim evropskim plovnim putevima.

Turistički položaj u odnosu na glavne turističke disperzive (veći gradovi u Vojvodini i Beograd) je izuzetan, pre svega imajući u vidu centralnost položaja u Vojvodini.

Turija je naselje panonskog tipa, pravougaonog oblika, koje se pruža pravcem jugozapad-severoistok, sa pravim i širokim ulicama, koje se seku pod pravim uglom. Širina ulice je 20 do 30 m. Ovakav tip naselja je rezultat administrativnih zahteva austrijskih vlasti sa početka 18. veka. Kuće su građene po unapred utvrđenom planu. U Turiji ima 25 ulica i sve su asfaltirane, a pored kuća su izgrađeni trotoari od betona ili cigle. Između trotoara i puta postoje travnjaci, čiju površinu upotpunjuje 6000 sadnica listopadnog i četinarskog drveća. Ispred nekih kuća postoje cvetne bašte.

U naselju postoje specifični lokalni nazivi za pojedine delove sela: Purlovci, Zelenjak, Šalaj, Vodice, Jordan, Telep, Vašine, Crkveno, Kamelje, Laćar i Centar.

Kuće se mogu podeliti na panonski i moderan tip. Najveći broj kuća su stare kuće panonskog tipa od kojih postoje kuće „na brazdu“, „uz put“ i „na lakat“. Najstarije kuće su od zemlje sagrađene nabijanjem ili od čerpića, dok su novije kuće ovog tipa građene od cigle. U prošlosti su bile pokrivenne slamom i trskom. Trsku je danas zamenio crep.

U razvoju naselja posebnu pažnju treba posvetiti salašima. Turijski salaši među sobom se razlikuju po veličini, obliku i broju zgrada. Po veličini i broju zgrada dele se u dva osnovna tipa. Prvom tipu pripadaju salaši kod kojih su stan i prostorije za stoku pod istim krovom. Ovom tipu pripadaju stariji slaši. Izgrađeni su od naboja, dok su doziđivanja vršena čerpićem ili ciglom. Salašarska „avlija“ oivičena je drvećem. Zgrada za stanovanje, ukoliko se nalazi pored puta obavezno je okrenuta prema putu, inače je okrenuta prema istoku ili uzapadu. Malo je izdignuta, a prednji deo (kibla) ima najčešće dva prozora. Kuća ima dug otvoren hodnik, sa spoljne strane oivičen niskom ogradom. Iz hodnika se ulazi u kuhinju, koja se nalazi u sredini kuće i u ostavu, koja je smeštena u zadnjem delu kuće. Prednja soba se koristila samo u svečanim prilikama. U produžetku prostorija, posle prostorija za stanovanje sledi prostorija za krupnu stoku. Naspram kuće je čardak, ispod koga su svinjci i kokošinjci. Svaki salaš obavezno ima bunar sa đermom ili čekrkom, pored kojeg je valov za napajanje stoke. Ovih salaša prvog tipa danas je veoma malo. Drugom tipu salaša pripadaju salaši kod kojih su prostorije za boravak ljudi odvojene od prostorija za smeštaj stoke. Ti salaši stoga imaju više zgrada, najčešće dve (Tomić, 1976). Od nekadašnjih 150 salaša danas u ataru ima desetak koji su nastanjeni još uvek. To su mahom salaši u blizini naselja. Ostali salaši nisu naseljeni, a mnogi od njih su u polusrušenom stanju. Salaši se mogu vrlo uspešno revitalizovati i iskoristiti u turističke svrhe o čemu svedoče brojna pozitivna iskustva u našoj zemlji ali i u susednim zemljama.

Turija svoju savremenu prepoznatljivost duguje, pre svega turističkoj manifestaciji „Kobasicijada“. Prema klasifikaciji manifestacija „Kobasicijada“ spada u grupu privredno-turističkih manifestacija (Grupa autora, 2002). Ova manifestacija se održava poslednjeg vikenda februara, uključujući i petak. Prva „Kobasicijada“ je održana 26. februara 1985. godine, a svoju inspiraciju imala je u zimskom svinjokolju i prepirci meštana čija je kobasica kvalitetnija. Godinama se ova manifestacija razvijala i od lokalnog dobila regionalni značaj. Pored izbora najkvalitetnije kobasice, pravi se, kako meštani kažu, najduža kobasica na svetu, duga preko dva kilometara i svake godine poraste za još po metar. Ocenu kvaliteta i proglašenje najbolje kobasice daju komisija i publika. Komisiju čine profesori sa tehnološkog fakulteta u Novom Sadu, koji inače ocenjuju i sajamske eksponate. Kriterijumi za ocenu su; opšti izgled, poprečni i uzdužni presek, sastav, homogenost i ukus. Pored privrednog zanačaja manifestacija ima i kulturni značaj. Tokom ove manifestacije održavaju se i brojne propratne prezentacije narodnih proizvoda, folklorne priredbe, vrše se prezentacije narodnih proizvoda, predstavljanje muzičke tradicije, održavaju se pozorišne i recitatorske priredbe. Samoj manifestaciji prethode brojne prezentacije u raznim gradovima širom naše zemlje i gostovanja na sličnim manifestacijama. Tačan broj posetilaca ove manifestacije još nije precizno utvrđen, ali je sigurno da je taj broj iz godine u godinu sve veći, a Turija u toku tri dana održavanja ima nekoliko puta više posetilaca nego stanovnika.

Etnografske vrednosti imaju brojne mogućnosti uključivanja u razne vrste turističkih kretanja. Nošnja i muzički folklor se najbolje mogu predstaviti u okviru raznih manifestacija. Gastronomski specijaliteti se mogu predstaviti u okviru ugostiteljskih objekata, a mogu se prezentovati i u okviru prodavnica domaće hrane ili u vreme „Kobasicijade“ i drugih manifestacija.

STAPAR

Stapar je selo na severozapadu Bačke. Nalazi se 14 km južno od Sombora. Proteže se od 45° 37' do 45° 42' severne geografske širine, i od 19° 23' 30" do 19° 7' istočne geografske dužine. Selo je smešteno u plodnoj bačkoj ravnici na 94 m nadmorske visine, a relativna visina dostiže 5 do 10 m. Najviši „staparski vrh“ je brežuljak Čaire, koji se nalazi severoistočno od sela, neposredno uz nekadašnju prugu Sombor–Odžaci. Nekada su tu bili vinogradi, a danas su oranice.

Staparski atar obuhvata 8.450 ha (84,5 km²) i graniči se s atarima čak devet mesta: Sombora, Sivca, Malog Stapara, Kruščića, Bačkog Brestovca, Doroslova, Sonte, Svilojeva i Prigrevice.

Stapar leži na važnom magistralnom putu koji ide od Budimpešte preko Bajе, Sombora, Stapara do Srpskog Miletića, gde se jedan krak odvaja na zapad i ide preko Bogojeva u Hrvatsku, a druga dva prema Novom Sadu: jedan preko Odžaka i Bačkog Petrovca, a drugi preko Odžaka i Bačke Palanke. Pored magistralnog puta Stapar je povezan putevima trećeg i četvrtog reda s okolnim naseljima. To su putevi Stapar–Bački Brestovac, Stapar – Sivac i Stapar – Kljajićevo. Stapar ima učestao autobuski saobraćaj. Teretni saobraćaj je veoma značajan za selo, pre svega zbog plasmana poljoprivrednih proizvoda i snabdevanja sirovinama.

Vodeni saobraćaj nema nekog većeg značaja za Stapar. Seoski atar je oivičen sa severa, zapada i istoka kanalima u kojima plove manji brodovi, ali su ti plovni putevi relativno udaljeni od sela, tako da u bližoj okolini nema ni jedne luke, pa samim tim ni većeg i značajnijeg rečnog saobraćaja.

Kroz Stapar je još 1895. godine prošla železnička pruga Sombor – Novi Sad. Decenijama je ovaj saobraćaj bio najznačajniji u pogledu prevoza putnika i robe. Voz je bio najbrže prevozno sredstvo. Razvojem drumskog saobraćaja, deonica pruge od Sombora do Odžaka postala je nerentabilna i 1979. godine ukinuta, tako da je sav saobraćaj prebačen na drumske pravce (Vlaisavljević, 1978).

Još prilikom naseljavanja Stapar je počeo planski da se izgrađuje već u 18. veku. Sedamdesetih godina tog veka predstavljao je jedno od najlepših sela u Bačkoj. Kuće su najpre građene od pletara i blata, a pokrивane su trskom i senom. Kasnije su građene kuće od naboja i, pored trske, pokrивane crepom. Poslednja kuća od naboja podignuta je 1972. godine. Bogatiji domaćini pravili su kuće od čerpića, a potom od cigle i betona. U Stapar u postoje tri tipa kuća:

- stari tip, karakterističan po tome što se prostorije nižu jedna za drugom, počevši od ulice do štala. Duž cele kuće prostire se pokriven hodnik, koji se u selu zove – gonak;
- kuće na lakat, nastale pod švapskim uticajem, bile su privilegija bogatijih domaćina i
- kuće na sprat koje su počele da se grade sedamdesetih godina 20. veka. One su danas najsavremenije i nisu retkost u selu (Božin, 2002).

Današnji Stapar je ušoreno ravničarsko naselje s ulicama koje se seku pod pravim uglom. U selu se nalazi pet osnovnih uzdužnih i četiri poprečne ulice i sve su asfaltirane, kao i trotoari s jedne i druge strane ulice. Stapar je karakterističan po tome što su u njemu do današnjeg dana zadržani stari nazivi ulica, dobijeni prilikom nastanka sela. Bez obzira na to kako se ulice zvanično zovu po volji vlasti, u Stapar u one i danas slove kao Bakariš, Čoroš, Plac, Bara, Šandor, Sokačić, Jaroš i druge.

Staparski salaši. U staparskom ataru u 19. i prvoj polovini 20. veka imali su veliki uticaj i značaj za razvoj seoskih porodica i celog sela. Stapar su, kao i celu Bačku u to vreme, okruživali pejzaži salaša. Stariji Staparci kažu da je u selu bilo preko 90 salaša.

Staparski salaši predstavljali su ekonomsku celinu i samostalni život, udaljen i po desetak kilometara od sela. Bili su manje ili više uvučeni od drumu ili lenije i imali su glavnu zgradu, obično zidanu od naboja, pokrivenu najpre trskom, a kasnije crepom. Salaš je imao prednju sobu, obično s dva kreveta, uz oba bočna zida po jedan. Soba je leti uglavnom bila spavaća, a zimi su se ukućani okupljali oko peći, pa je bila i dnevna. U njoj se nalazila i paorska peć, oko koje je s dve strane bila obavezna klupica za sedenje, dok je do spoljnog zida bio zapećak s bankom, na kojem su mogla da sede deca. Paorska peć se ložila iz kuhinje dva puta dnevno ogrizinama, kojih je na salašu bilo na pretek ili, ređe, kukuruzovinom.

U kuhinji je u prvo vreme pravljen otvoreni odžak, a posle kad je zatvaran, služila je i kao trpezarija. U raznim fazama, u kuhinji je bio sadžak i zidani šporet. Kuhinja je prvo imala samo drvena vrata, a svetlo je dopiralo samo kada se otvore. Jela su se svakodnevno kuvala, a jednom nedeljno je bilo živinskog mesa i mesio se hleb. Zimi se na salašu karbinjalo (karbinje

su stinarski naziv za svinjokolj), pa je mesa bilo do proleća. Posle je u kuhinji probijana badža sa suprotne strane, a kasnije je uzidavan i prozor koji je gledao „iza salaša“. U glavnoj zgradi bila je i stražnja soba, u koju se ulazilo iz kuhinje, imala je prozor koji je gledao u gonak. Kasnije je dograđivano i predsoblje, čiji se prozor nalazio na prednjoj fasadi salaša, a ulazilo se u njega iz gonaka. Gonak je s drvenim stupcima, kod većine salaša za visinu cigle bio iznad dvorišta, a kod bogatijih domaćinstava i viši. Na glavnu zgradu se nadovezivala košara, zatim šupa za kola i poljoprivredna oruđa, pa onda svinjci i kokošinjci... Imao je salaš i vajat, čardak, a imućnije gazde imale su letnju kuhinju i ambar. Na svakom salašu bio je iskopan bunar za napajanje stoke i za ljudsku upotrebu. Salaš je imao bar jedan dud za hlad, a onda i za rakiju. Bio je opasan, uglavnom bagremovom šumicom koja je štitila objekte od sunca, ali i jakih vetrova. Drva bagrema su se koristila i za građu, pravljenje ograde i za loženje. U zadnjem delu salaš je imao okop s vočkama, u kojem je pasla stoka i živina. Svaki salaš imao je jednog ili više pasa čuvara, a u štalama i dvorištu krave, konje, svinje, ovce, kokoške, patke, guske, ćurke i morke. Glavni „adut“ salaša je bila njegova blizina imanju. Sve je bilo na dohvata ruke, a salašari su mogli u pauzi obrade zemlje i stoku da nahrane.

Salaši stinarski građeni su sve do treće decenije 20. veka. Počeli su da se proređuju posle Drugog svetskog rata. Salaši su ostali van civilizacijskih tokova. Do njih nije došla električna struja, a posle agrarne reforme novih socijalističkih vlasti, mnogi posedi su usitnjeni, pa su salašari bili prinuđeni da se sele u selo. Krupan razlog za selidbu u selo bilo je i školovanje dece. Danas, u Stinarskom ataru ostalo je jedva desetak salaša. Neki su napušteni, neke domaćini održavaju, ali od vlasnika salaša u njima danas niko ne živi (Božin, 2002).

Da bi se povratio značaj salaša potrebno ih je urediti i osmisliti razne vidove aktivnosti koje bi se odvijale na njima. Svaki od njih bi mogao privući turiste različitih interesovanja, u koliko bi se salaši međusobno razlikovali po uslugama koje pružaju. Neki bi mogli biti atraktivni za sportiste kao rekreacioni centri sa terenima za razne sportove okruženi gostoljubivom prirodom. Organizovanjem slikarskih kolonija bili bi stecište umetnika koji nalaze inspiraciju u miru, tišini i lepoti pejzaža. Pošto je ovo poljoprivredni kraj, na njima bi se mogli okupljati i stručnjaci koje zanima ova oblast.

Zanatstvo u Stinaru ima dugu tradiciju. Još u 18. veku, u domaćoj radinosti, pojavio se prvi oblik zanatstva – tkanje. Od te tradicije najduže su se održali ćilimi, koji su tkani sve do pre nekoliko godina. Primerici stinarskih ćilima danas se nalaze širom sveta, a u našim krajevima poznati su samo nešto manje od čuvenih pirotskih. Zatim su se pojavile ćurčije koje su šile pršnjake, opaklije i šubare. U selu je bilo dosta opančara koji su pravili opanke i potkrpljivali zepe (obuču pletenu od vune na koju se stavljao kožni đon). Zatim su se pojavili berberi, pa sarači, koji su šili amove za konje, zatim kovači, kolari, tesari, stolari, pinteri (pravili burad), limari, krojači, obučari i drugi.

Savremeni uslovi života su učinili da za mnoge zanate više ne postoji potreba. Neki bi se mogli vratiti kao npr. sarači, kovači, pinteri i tkalje. Ukoliko bi se na salašima napravile ergele konja, koje bi privukle turiste, to bi predstavljalo mogućnost za zapošljavanje sarača i kovača. Vojvodina je nekada bila čuvena po vinima, a samim tim i potreba za pinterima. Zasađivanjem novih vinograda, došlo bi i do obnove ovog zanata. Tkalje bi mogle da rade i danas, kupci postoje. Jedini razlog za nestanak ovog zanata je nezainteresovanost mlađih generacija. Potrebno je otvoriti kurs za tkanje kako bi se obučavale mlade tkalje, a na to je spremna i poslednja stinarska tkalja Milka Nagulov. Tako bih se održala duga stinarska tradicija tkanja teških vunjenih ćilima.

Ćilimarska tradicija seli se u legendu, a otkani primerici svedoče o viševekovnoj seoskoj manufakturi i neizmernoj ljubavi prema jednom od stinarskih simbola, koji je proslavio selo i njegove tkalje (Božin, 2002). Ćilimi su zaštitni znak sela, i iako za njima ne postoji praktična potreba, mogli bi se prodavati kao suvenir.

Zahvaljujući povoljnom geografskom i turističkom položaju; prirodno geografskim karakteristikama, dugoj i bogatoj istoriji sela; kulturno-istorijskim vrednostima; raznovrsnosti

etnografskih vrednosti, koje se ogledaju kako u ostvarivanju duhovne kulture – muzike, običaja, tradicionalne manifestacije, tako i u materijalnoj kulturi – stara seoska arhitektura i zanati; razvijenoj poljoprivrednoj proizvodnji; ravničarskom reljefu koji pruža povoljne uslove za naseljavanje; velikoj ljubaznosti domaćina, Stapar se čini izuzetno atraktivan za turističke posete, može da bude ciljno mesto za turiste iz susednih mesta, a i šire za jednodnevne izlete i višednevni boravak.

Aktivnosti meštana oko poboljšanja uslova života i rada sela pružaju šansu i potencijalnim organizatorima turističkih poseta Stapara. Svakako pri ovome treba imati u vidu da su se i staparski domaćini uklopili i podržali mnoge akcije meštana oko stvaranja boljeg kvaliteta života u selu.

Veoma lep ravničarski pejzaž, pogodna klima, odsustvo industrije i „prljavih“ delatnosti, nude Stapar kao mesto očuvane prirode.

Da bi se o turističkim mogućnostima sela obavestila javnost, moralo bi da se uradi nešto na propagandi. Pored toga u selu bi nekoliko pojedinaca trebalo da ima informacije o tome koja domaćinstva su zainteresovana da ponude smeštaj turistima i koje aktivnosti idu uz to.

OPŠTINA APATIN

Opština Apatin se nalazi u severnom umerenom pojasu između 45°40' severne geografske širine i 18°59' istočne geografske dužine. Prostire se u severnom delu Republike Srbije, odnosno u zapadnom delu Vojvodine i Bačke. Pripada Zapadno-bačkom okrugu čije je sedište u Somboru. U sastav opštine, pored grada Apatina ulaze i četiri sela: Sonta, Kupusina, Prigrevica i Svilojevo. Zahvata površinu od 333 km², što je svrstava u srednje velike pokrajinske opštine.

Apatinska opština je smeštena na tromeđi Srbije, Hrvatske i Mađarske uz granicu sa Hrvatskom, te ima pogranični karakter. Na severu i severoistoku se graniči sa opštinom Sombor, na jugu i jugoistoku sa opštinom Odžaci, dok joj je na zapadu prirodna granica sa republikom Hrvatskom reka Dunav. Opština se nalazi na levoj obali Dunava, što povećava povoljnost njenog turističko-geografskog položaja. Na područje opštine, Dunav ulazi na 1409 km od izvora, a napušta je na 1367 km, tako da ukupna dužina njegove „apatinske deonice“ iznosi 42 km. Preko njene teritorije prolazi i kanal Dunav–Tisa–Dunav.

Položaj opštine Apatin, kao sastavnog dela Republike Srbije, određen je raskršćem puteva koji povezuju istočne i zapadne, severne i južne delove Evrope. Ona se u sklopu Vojvodine nalazi u zoni veoma frekventnog istočnog mediteranskog turističkog pravca.

Opština Apatin se odlikuje veoma dobrom saobraćajnom povezanošću, kako unutar nje tako i sa okolonim naseljima. Prevoz se realizuje drumskim i železničkim saobraćajem. U blizini je i somborski aerodrom koji predstavlja vojni objekat, ali postoje planovi za njegovo uključivanje u civilni saobraćaj. Sam grad Apatin je i značajna luka. Sva sela su direktno ili indirektno povezana sa Apatinom asfaltnim putevima, što se povoljno odražava na njihovu međusobnu komunikaciju. Opština je asfaltnim putevima povezana sa ostalim delovima Bačke, kao i sa većim emitivnim gradskim centrima Novim Sadom i Beogradom, do kojih vodi i železnička pruga. Preko njene teritorije prolazi i železnička pruga Subotica–Osijek.

Najveće selo apatinske opštine je Sonta, smeštena u njenom jugoistočnom delu. Od Apatina je udaljena oko 20 km. Sonćanski atar sa površinom preko 12.000 ha, jedan je od najvećih seoskih atara u Vojvodini. Svojom najdužom linijom ima čak 22 km, a na jugu se graniči sa obalom Dunava u dužini od 12 km. Dalje po veličini slede: Kupusina (u severozapadnom delu opštine), Prigrevica (u severoistočnom delu) i Svilojevo (u istočnom delu).

Sva sela opštine Apatin pripadaju vojvođanskom tipu sela zbijenog tipa, sa ušorenim kućama. Ulice su prave i seku se pod pravim uglom, uz izvesna odstupanja u Kupusini. U centru se obično nalazi crkva i javne zgrade, a oko naselja se pružaju kvadratno ili pravougaono

isparcelisani atari. U selima se mogu videti starije kuće i one novije izgradnje, kao i stambene zgrade. Starije kuće su uglavnom preuređene, tako da je većina prostorija u njima izgubila prvobitnu namenu koju su imale tokom 18. veka u doba Austro-Ugarske. Novije kuće imaju manje ekonomskih zgrada, što je povezano sa promenom načina života u selu. U Kupusini i Sonti sreću se i stare kuće, sagrađene od naboja i prekrivene trskom, koje zbog svoje autentičnosti predstavljaju izuzetnu turističku vrednost.

Sonta je najstarije selo u opštini Apatin. Prvi put se pominje u 17. veku za vreme vladavine Bele III, kao naselje Zond i njegova okolina Terra Zond. Od tada naselje kontinuirano postoji, a 1934. godine se pominje kao *oppidum* (utvrđenje). Krajem 15. veka postoje dva naselja, Velika i Mala Sonta, što govori o tome da je ovo naselje bilo među većim u Podunavlju. Od 1610. godine naselje je jedinstveno, najpre pod imenom *Tzond*, a kasnije *Szonda*. Današnje ime Sonta ozvaničeno je ministarskom naredbom 1904. godine. Poznato je da je prvo naselje podignuto bliže Dunavu, ali je zbog čestih poplava pomereno na više terene. Na današnjoj lokaciji Sonta se nalazi od 1806. godine. Do 1964. godine Sonta je imala status opštine (Sekulić, 1989). Većinsku etničku grupu u Sonti čine Hrvati-Šokci, a njihovo doseljavanje odvijalo se u 15. i 16. veku velikim seobama iz Bosne. Seobe su predvodili fratri Franjevci iz provincije „Bosne srebrene“. Šokci su se naseljavali uz velike reke Dunav, Dravu, Savu, zbog obilja drveta, ribe, divljači i uslova za stočarstvo. Kasnije, krčenjem šuma stvoreni su uslovi i za ratarstvo. Iako su bili brojno dominantno stanovništvo, Šokci nikada nisu bili većinski vlasnici zemlje. Najveći zemljoposednici su bili Nemci i Mađari. Oni su, agrarnim reformama posle Prvog i Drugog svetskog rata, napustili Sontu, a Šokci su postali vlasnici dela zemljišta (Sekulić, 1989).

Dominantna privredna grana u Sonti, kao i u ostalim selima opštine Apatin je poljoprivreda. Najveći deo površina je pod oranicama, a najčešće se uzgajaju žitarice (kukuruz, pšenica). Pored ratarske proizvodnje zastupljeno je i stočarstvo, kao i prerada i prodaja poljoprivrednih proizvoda. Sonta ima veliko lovište, izuzetno bogato i očuvano. Od lovne divljači najbrojniji su fazani, divlje svinje, jelenska divljač, divlje patke i guske. Ovim lovištem već 70 godina upravlja Lovačko udruženje „Fazan“, a brojni strani i domaći lovci rado ga posećuju. Od privrednih aktivnosti, u Sonti je zastupljeno i ribarstvo. Dunav, kanali i „Velika bara“ bogati su ribljim vrstama poput soma, smuđa, deverike, šarana, te su prava mesta za pecaroše. Zanatstvo je, kao i u okolnim selima u regresiji.

Sonta predstavlja tipično naselje za ove krajeve Bačke. Jezgro naselja je pravougaonog oblika, ali je tokom širenja osnova sela dobila formu modifikovanog kvadrata (Stojanović, 2002). Samo jezgro naselja čine četiri velike ulice nazvane „I, II, III i IV sokak“, a kasnijim širenjem sela, nastaju Valpovo, Novo naselje, Bubija i veliki broj manjih ulica poznatih kao „sokačići“. Kuće su tipične za ove krajeve Bačke, „na brazdu“ i „uz put“. Očuvano je i nekoliko izvornih šokačkih kuća od naboja, pokrivenih trskom, sa malim prozorima, koje su praktično ukopane u zemlju (Tadijan, 2005).

Najveća turistička vrednost Sonte je kulturna baština Hrvata-Šokaca, predstavljena živopisnim nošnjama, verskim i folklornim običajima, tradicionalnim manifestacijama „Grožđebal“ i „Kirbaj“, kao i jelima iz „šokačke kuhinje“ (štrudla sa rogačom, bundevara, „lokšice“ i dr.). Deo etnografskog bogatstva Sonćana moći će uskoro da se vidi u etno-muzeju. U selu se nalazi nekoliko starih kuća od naboja pokrivenih trskom koje imaju izuzetnu arhitektonsku vrednost i turistički su veoma atraktivne. Najznačajniji sakralni objekti u Sonti su crkva Sv. Lovre i kapelica Sv. Srca Isusovog.

Od prirodnih turističkih potencijala izdvaja se 12 km duga obala Dunava i Specijalni rezervat prirode „Gornje Podunavlje“ sa obiljem biljnih i životinjskih vrsta i mogućnostima za razne oblike turističkih aktivnosti, a tu su i Velika bara i kanali koji bi se, takođe mogli iskoristiti za razvoj turizma.

Prigrevica. Prvi pisani tragovi potiču iz 1371. godine. Tokom srednjeg veka ovde su naseljavani Srbi, sa ciljem da se Panonska nizija sačuva od prodora Turaka. Uprkos tome, Turci

su zavladao 1544. godine i zadržali se sve do početka 18. veka. Po njihovom odlasku, vlast preuzimaju Habzburzi koji su vodili politiku raseljavanja Srba i naseljavanja Nemaca. Nemci su u to vreme naseljavani i u druga mesta Bačke gde su dobijali brojne povlastice (oslobađanje od poreza i sl.) (Ilić, 1997).

Nakon Drugog svetskog rata odigravala se velika seoba u ove krajeve, u kojoj su najveće učešće imali Srbi. Tako su u Prigrevicu 1945. godine kolonizovani Ličani, a 1946. godine Banijsci, pri čemu su Nemci napustili ovo selo. Tokom pomenute dve godine naseljeno je oko 94% stanovništva. Međutim, usledile su i povratne migracije srpskog stanovništva do 1950. godine, uzrokovane nostalgijom i nemogućnošću prilagođavanja novoj sredini (brdoviti krajevi Like i Banijske suprotnost su „ravnoj“ Vojvodini). Ali, ove migracije nisu bile masovne. Vratilo se svega 10% stanovništva.

I u Prigrevici glavna privredna aktivnost je poljoprivreda. Dominira ratarstvo, a najviše se gaje: kukuruz, pšenica, šećerna repa, suncokret i soja. U zapadnom delu seoskog atara prostire se šumski kompleks „Junaković“ na 218 ha, što predstavlja osnovu za šumarstvo. Ostale privredne delatnosti su manje zastupljene (industrija, zanatstvo).

Prigrevica je takođe tip ravničarskog sela. Ulice se seku pod pravim uglom i većina je pokrivena kaldrmom (makadamom). Starije kuće su, mahom preuređene.

Dominantna etnička grupa u Prigrevici su Srbi, poreklom iz Like i Banijske. Oni su iz starog kraja „preneli“ običaje, tradicionalne društvene igre i nadmetanja („lički višeboj“), izvorne narodne pesme („bećarci“, „rozgalice“), kao i način pripremanja jela iz tradicionalne ličke i banijske kuhinje (palenta, cicvara, „lički kupus“). Sve to predstavlja izuzetan turistički potencijal ovog sela. U zavičajnom muzeju je smeštena zbirka raznih kućnih predmeta, staro oružje i oruđe, staro ognjište, delovi narodne nošnje.

Turističku vrednost, zbog svoje autentičnosti ima kanal Beždan–Prigrevica, koji jednim delom protiče kroz staro korito Dunava. Nedaleko su šuma i banja „Junaković“ sa brojnim zdravstvenim i turističko-rekreativnim sadržajem (wellness programi, plivanje i dr.).

Kupusina je drugo po veličini selo u opštini Apatin, u njenom severozapadnom delu. Ona je kvalitetnim asfaltnim putevima povezana sa ostalim naseljima u okolini, a na dalje i sa većim gradovima (Subotica, Novi Sad), kao značajnim emitivnim centrima.

Prvi stanovnici naseljeni su 1751. godine. To su bili tzv. „polouci“ iz severnih delova današnje Mađarske i južnih delova današnje Slovačke. O tome svedoči i govor Kupusinaca, koji je sličan onom u Nitri (Slovačka) i okolini Kaloče (Mađarska). Jedino ovde se govori takav jezik i on se od mađarskog jezika razlikuje u artikulaciji. Pored mađarskog stanovništva, u Kupusini su naseljavani i Slovaci.

Stanovništvo ovog sela pretežno se bavi poljoprivredom, najviše ratarstvom. I ovde se najviše gaje žitarice (kukuruz i pšenica), ali je selo poznato i po dugoj tradiciji uzgoja povrtarskih kultura (crni luk, paprika, paradajz, kupus, šargarepa, celer). Zastupljeno je i voćarstvo (jabuka), kao i cvećarstvo (gladiole).

U Kupusini su se održali neki stari zanati, kao što su krovopokrivanje trskom i pekarski zanat, a mogu se naći i žene koje izrađuju pojedine delove narodne nošnje.

Kupusina ima oblik izdužen u pravcu severoistok-jugozapad. Ulice su nepravilnog rasporeda rasprostiranja, krive su i nejednakih širina. U selu se javljaju dva morfološka tipa kuća, „na brazdu“ i „uz put“ i na desetine starih kuća od naboja, sa krovom od trske.

Kupusina je veoma specifično selo kojem glavnu osobenost daju njegovi žitelji, kao svojevrsna „mešavina“ Mađara i Slovaka. Oni govore specifičnim jezikom, koji je u upotrebi jedino u ovom selu. Duh ovog naroda može se osetiti kroz razne običaje, od kojih je najpoznatiji i najatraktivniji „kupusinska svadba“, gde se i danas mogu videti žene u prelepim narodnim nošnjama, probati čuvena makovnjača i čuti tradicionalna plehana muzika.

Kupusnici su veoma religiozni, o čemu svedoče brojne sakralne figure na kućama, ulicama i seoskom ataru. Zaštitnica sela je Sv. Ana kojoj je posvećena istoimena barokna crkva, kao i „Kirbaj“ tokom kojeg nastupa veliki duvački orkestar. U vezi sa religioznim kultom su i

Božićni i Uskršnji običaji, a među njima lokalno stanovništvo posebno izdvaja Božićne pesme u interpretaciji velikog hora. Po njihovim rečima to je nezaboravno iskustvo za svakog ko to prvi put čuje.

Deo kulturne baštine izložen je u etno-muzeju smeštenom u staroj „trščari“. Ovde se, između ostalog, mogu videti ručni radovi, delovi starog nameštaja i posuđa, a naročito je specifičan nameštaj u „kupusinskoj plavoj“ boji ukrašen crvenim tulipanima.

Na kupusinskom ataru je deo „Gornjeg Podunavlja“, što proširuje turističku ponudu sela, omogućavajući boravak i aktivnosti u netaknutoj prirodi.

Svilojevo je najmlađe selo u opštini Apatin. Krajem 19. veka ovde su se naselile mađarske porodice, koje su umesto plodnog zemljišta ispod iskrčene šume, zatekle slatinastu zemlju. Bilo je potrebno mnogo truda da se ova zemlja načini plodnom. Ima povoljan turističko-geografski položaj i dobre komunikacije sa bližom i daljom okolinom. Turistički je manje značajno od ostala tri sela, ali bi im se svojom turističkom ponudom moglo pridružiti. Selo u većini naseljavaju Mađari koji bi svojim etnografskim vrednostima, drugačijim od onih u Kupusini, poljoprivrednom proizvodnjom i starim zanatima mogli privući turiste.

Kamen temeljac za izgradnju naselja postavio je tadašnji ministar pravosuđa Silađi Deže, 20. oktobra 1899. godine. Tada su selo nazivali *Apatini telep* (Apatinsko naselje), potom menja ime u *Ujfalú* (Novo selo), da bi kasnije dobilo današnji naziv *Szilagy* (Svilojevo).

Kao i u ostalim selima, u Svilojevu je najzastupljenija privredna grana poljoprivreda. Kukuruz i pšenica su glavne poljoprivredne kulture, a u selu je razvijena i povrtarska delatnost. Naročito je poznato po proizvodnji aleve paprike i čaja. Od starih zanata sreću se kovački i pekarski zanat. Za razvoj ruralnog turizma, od značaja je mogućnost uključivanja turista u seoske radove. Na taj način bi oni mogli učestvovati u setvi, žetvi, branju voća, što bi za njih kao stanovnike urbanih sredina bilo sasvim novo iskustvo.

Svilojevo pripada planskom tipu vojvođanskih sela. Osnova sela ima oblik kvadrata, a najčešće se javljaju kuće „na brazdu“ i „uz put“. Kuće su, prema potrebama vremenom preuređene i novogradnjom obnovljene. Danas se tragovi starih kuća jedva mogu prepoznati. Najznačajnija kulturno-istorijska vrednost sela je *crkva Sv. Stjepana*. U spomen kralja Svetog Stjepana izgrađena je mala kapela 1900. godine, a šest godina kasnije podignuta je na sredini trga rimokatolička crkva u neogotskom stilu. Ispred crkve se nalazi spomenik Silađi Dežu, osnivaču sela, koje je po njemu dobilo i ime (Szilagy).

Sela apatinske opštine raspolažu brojnim potencijalima za razvoj turizma. Ovde spadaju: dobre saobraćajne predispozicije, relativna blizina većih gradova, zadovoljavajuća infrastruktura (vodosnabdevenost, električna mreža, PTT saobraćaj), Specijalni rezervat prirode „Gornje Podunavlje“ (Dunav, meandri, bare, bogatstvo flore i faune), poljoprivredna proizvodnja i drugo. Međutim, najveći potencijal za razvoj ruralnog turizma je etnografska šarolikost ovih sela. Na relativno malom prostoru, turista se može upoznati sa bogatom kulturnom baštinom Šokaca, Mađara i Ličana, učestvovati u autentičnim događajima i manifestacijama, probati neki od „bisera“ narodne kuhinje ili obući živopisnu narodnu nošnju i na taj način iskusiti drugačiji život od onog koji svakodnevno vodi u urbanoj sredini.

Etnografska vrednost sela na području opštine Apatin ogleda se i u bogatstvu kulinarskih specijaliteta narodnih skupina koje naseljavaju ovaj kraj. Narodne kuhinje Ličana, Šokaca i Mađara se veoma razlikuju, svaka nosi određene specifičnosti, a sve zajedno predstavljaju pravu riznicu specijaliteta i značajan resurs seoskog turizma. Kupusinska štrudla makovnjača je nadaleko poznata po svom jedinstvenom ukusu i načinu pripreme, koji iziskuje posebne uslove. U ličkoj i banijskoj kuhinji izdvaja se nekoliko jela. Među njima je palenta ili pura koja se jede sa slatkim mlekom (varenikom) ili kiselim mlekom. Pravi se od kukuruznog brašna koje se kuva u posoljenoj vodi. Na sličan način se priprema i cicvara, samo što joj se dodaje mast. Tradicionalno jelo je i lički kupus. To je kuvano jelo od kiselog kupusa sa suvim rebrima i slaninom, obično se jede sa kuvanim krompirom u ljusci. Zatim „pole“, koje se

pripremaju tako što se presečen krompir u ljusci posoli, a potom se polovine peku u rerni ili „pod pekom“. Ličanke su veoma vešte u spravljanju „uštipaka“, kolača od kiselog testa.

Šokačka narodna kuhinja poznata je po nekoliko specijaliteta, kao što su štrudla sa rogačom, cimedom i jabukama, žganci (jelo od kukuruznog brašna), štrudla bundevara, zatim „lokšice“ (krofne) i čorba od krompira za koju kažu da je odhранила Sonćane.

Folklorno bogatstvo etničkih zajednica koje naseljavaju sela na području opštine Apatin je veliko i ogleda se u živopisnim narodnim nošnjama (kupusinska, lička, šokačka, mađarska), kao i u narodnim pesmama i igrama i narodnim instrumentima. Kulturnu baštinu, ovi narodi čuvaju u okviru svojih kulturno-umetničkih društava koja postoje u svim selima.

Kupusinska narodna nošnja je jedinstvena i ima karakteristike nošnje iz okoline Kaloče u oblasti Šarkez u Mađarskoj. Kupusina je jedno od četiri mađarska sela u Vojvodini koja imaju autentičnu nošnju. To su Bogojevo i Doroslovo u Bačkoj i Skorenovac na jugu Banata. Danas narodne nošnje nose samo žene preko 60-65 godina, ali na svadbama ih oblače žene svih starosnih dobi. Muškarci, narodne nošnje ne nose ni na svadbi od 20-ih i 30-ih godina 20. veka.

U Prigrevici je zastupljena *lička narodna nošnja*, podjednako živopisna i ženska i muška. Razlikovala se radna od svečane (crkvene) nošnje. Ličkoj nošnji slična je i banijska.

U Sonti je zastupljena *šokačka narodna nošnja*, veoma raskošna i bogata detaljima. Razlikuje se svečana (crkvena) od radne nošnje.

Sela apatinske opštine poseduju značajne potencijale za razvoj turizma: laka dostupnost, saobraćajna povezanost, prirodne i društvene pogodnosti, dominantnu poljoprivrednu delatnost. Među svim potencijalima, najveći i najznačajniji je etnografska šarolikost sela, predstavljena bogatim folklorom, tradicionalnim običajima, raznovrsnom narodnom kuhinjom, starom seoskom arhitekturom.

BEZDAN

Bezdan, jedno od najvećih seoskih naselja zapadne Bačke, sa leve strane Dunava, nalazi se na kontaktu lesne terase i rita u severozapadnom delu Vojvodine. Predstavlja jedno od većih mesta u somborskoj opštini. Udaljen je 10 km od granice sa Mađarskom, 6 km od hrvatske granice i Dunava, i 18 km od Sombora. Iz Mađarske, iz pravca Baje, u Bezdan se stiže preko graničnog prelaza Hercegsanto-Bački Breg, a iz Hrvatske, iz pravca Belog Manastira, preko graničnog prelaza Batina-Bezdan. Popularno se naziva vodeno naselje, jer je okružen vodenim tokovima i do njega se može stići samo preko mostova. Iz Bezdana na putu prema Somboru, prelazi se preko mosta na rečici Plazović, prema susednom selu Bački Monoštor neizbežan je Veliki Bački kanal, a prema takođe susednom selu Kolut nalazi se vodeni tok Beli Jarak. Iz Bezdana polazi Veliki bački kanal (Bezdan-Bečej), i Kanal Dunav-Tisa-Dunav, dok se Bajski kanal, koji dolazi iz Baje (Mađarska), tu završava.

Bezdan se nalazi 76 km jugozapadno od Subotice, 118 km severozapadno od Novog Sada, 194 km severozapadno od Beograda, 202 km južno od Budimpešte i 327 km jugoistočno od Beča. Za razvoj Bezdana, u prvom redu je zaslužan i njegov povoljan geografski položaj. Izgrađen je na lesnoj terasi, jednako udaljen od Dunava i Bačke lesne zaravni, tako da se nalazi na mestu gde se ukrštaju prirodom određeni putevi. Prvi takav put ima uporednički pravac, počinje od mesta gde je najuža aluvijalna ravan Dunava, između Bezdana i Batine i ide prema Bečeju, dok drugi prirodom predodređeni put ima meridijanski pravac, koji vezuje okolna naselja, čime je omogućeno da selo Bezdan postane značajno saobraćajno raskršće.

Veliki značaj za Bezdan, kako u turističkom tako i u geografskom pogledu, predstavlja Specijalni rezervat prirode „Gornje Podunavlje“, kojem pripada. Specijalni rezervat prirode „Gornje Podunavlje“ se nalazi u perifernim, severozapadnim delovima Vojvodine. Prostire se uz levu obalu Dunava i obuhvata brojne meandre, mrtvaje, kanale, odnosno, vodene, močvarne, livadske i šumske ekosisteme, nastale u procesu neprestanog uticaja reke.

Bezdanci su prve kuće napravili na uzvišici pored rečice Bezdán i puta koji je povezivao Kolut sa Bačkim Monoštorom. Tako su nastale prve ulice, koje su se zvale: Glavna ulica, Kolutska ulica i Stara ulica. Zidovi prvih kuća su bili od trske i pruća, oblepljeni blatom, a krov je bio od trske. Prva crkva, koja se srušila ili je izgorela 1755. godine, bila je od istog materijala. Naredne godine tu je podignuta druga crkva, ali od tvrdog materijala.

Stambene prilike su se izmenile 1762. godine, kada je Kotman Antal, mađarski kralj, doveo u red dalju izgradnju naselja. Početno naselje moglo se širiti sa zapada na istok, jer na zapadu preko rečice Bezdán postojale su samo močvare. U to vreme postojalo je nekoliko ulica. Te ulice su i danas krivudave zato što su izgrađene bez ikakvog plana. Kotman je 30. maja 1762. godine izmerio ulicu koja je dobila ime Uj utco (Nova ulica). Širina ulice iznosila je 34,13m. U ovo vreme počele su se graditi kuće od nabijene zemlje i to tako što su između dve daske nabijali suhu zemlju sve dok zid nije bio tvrd kao kamen. To su radili svi stanovnici, formirajući radne grupe, dok su završne radove radile zanatlije stolari, bravari, stakloresci itd. Krovovi su bili i dalje od trske. Na ovaj način dobijeni tavani zimi su bili topli, a leti hladni. Stanovnici su na njima čuvali žito i po nekoliko godina. Veće kuće imale su dve sobe i kuhinju, manje jednu sobu i kuhinju. Zidovi su bili okrečeni belim krečom.

Bezdán predstavlja panonski tip naselja, ulice se seku pod pravim uglom. Ulice su uglavnom pod kamenom podlogom ili su asfaltirane, a svega mali broj bez ikakve podloge. Svaka ulica ima asfaltnu stazu i sa obe strane drvored.

Velika površina atara uslovlila je izgradnju privremenih stanova radnika i stoke (salaši), da bi se što racionalnije iskoristio faktor vreme. Izgrađeni su od slabog materijala, a sastoje se od sobe, kuhinje i u produžetku od štale. Poseduju i niz pomoćnih građevina, šupu, tor, čardak i dr.

Posle rata kuće se grade u kvadratnom obliku te su tako uz manju količinu materijala stvorene veće stambene površine. Razlog ovakve gradnje bila je skupoća crepa i drvene građe. Kuće imaju obično dva dvorišta, prednje i zadnje. Prednje uglavnom ima bunar i cvetnu bašticu, dok zadnje ima pomoćne zgrade.

Najagilnije i najorganizovanije zanimanje u Bezdánu bili su tkači. Dvanaest tkača i jedan moler otpočeli su 1780. godine borbu za formiranje ceha u mestu, da bi i na taj način zaštitili svoje interese u okviru zakonskih propisa. U ovo vreme bezdanski tkači bili su učlanjeni u tkački ceh u Baji. Zbog unutrašnjih razmirica deo njih je 1808. godine pristupio cehu u Apatinu. Sačuvan stari zanat, ručno tkanje svilenog damasta na drvenim razbojima prilagođen je zahtevima savremenog tržišta. Takođe, sačuvano je žakard tkanje sa primenom bušenih kartica.

Svaki proizvod od svilenog damasta je suvenir jer je proizvodno i geografski određen i vezan za tkačnicu damasta u Bezdánu. Pored proizvoda, razboji i tehnologija proizvodnje uvek su interesantni za posetu turističkih grupa.

Mađarsko stanovništvo u Bezdánu i ovim krajevima severozapadne Bačke u prošlosti je činilo većinsko stanovništvo, tako da najstariji podaci govore o razvoju mađarske narodne nošnje. I danas u Bezdánu najbrojnije stanovništvo pripada mađarskoj nacionalnosti.

Najveći nedostatak u kompletiranju turističke ponude Bezdána jesu smeštajni kapaciteti. U seoskom turizmu osnovni smeštajni kapaciteti su seoska domaćinstva, što je ujedno jedna od niza osobenosti ovog vida turizma. Postoji veoma mali broj registrovanih smeštaja u Bezdánu.

Od seoskih domaćinstava registrovano je dva domaćinstva. Vlasnica Kanižai Marija u okviru svog domaćinstva nudi tri dvokrevetne sobe. Fles Hilda se bavi turizmom na salašu koje poseduje kraj Bajskog kanala u vikend naselju „Kendija“. Takođe u svom domaćinstvu raspolaže sa dve sobe, jednom četvorokrevetnom i jednom trokrevetnom. Poseduje veliko dvorište sa voćnjakom, i kako sama kaže, mogućnost odmora i užitka pod krošnjama voćki koje krasi njeno dvorište. Prostor raspolaže kapacitetom do 30 osoba.

Salaš „Fles Ranč“ u vikend naselju „Kendija“ kraj Bajskog kanala, nudi 8 kategorisanih ležajeva apartmanskog tipa. Pre dve godine vlasnici salaša su počeli sa

obnavljanjem autentičnog, nasleđenog salaša, vodeći računa da sačuvaju njegov prvobitni izgled uklopljen u prirodno okruženje. Na placu od 10 ari prostire se voćnjak, uređen cvećnjak i travnjak, natkrivene terase, mol nad vodom i tri čamca. Nalazi se i sazidana kućica za pripremanje kotlića, roštilja i pečenja na ražnju. U svojoj turističkoj ponudi pored smeštaja, nude organizovanje jednodnevnih izleta za učenike i penzionere, pripremanje domaće hrane, mogućnost jahanja konja, vožnju čamcem i pecanje. Uvode i nove programe za goste kao što je poseta tkačnici damasta u Bezdanu, obilazak ZOO vrta u Kolutu, čas istorije kraj Muzeja revolucije sa pogledom na mesto batinske bitke. U svom porodičnom poslu, vlasnici salaša imaju 30 jutara zemlje, a kako od domaćih životinja imaju i krave, gostima će se u ponudi naći i domaći sirevi. Veliku pomoć i saradnju imaju sa Turističkom organizacijom u Somboru.

Bezdan je karakterističan po vikend naseljima koja ga okružuju. Na Dunavu se nalazi vikend naselje „Baračka“, na Velikom bačkom kanalu „Šebešfok“, na Bajskom kanalu „Kendija“ i na jezeru Korlatoš, koje predstavlja nekadašnji rukavac Dunava, nalazi se vikend naselje „Korlatoš“. Ova naselja predstavljaju idealna mesta za odmor, šetnju, pecanje, kupanje, razne sportove na vodi i druge aktivnosti. Većina vlasnika vikendica imaju želju da svoje vikendice uredi za smeštaj i boravak turista. Međutim, slaba informisanost i nedovoljna edukacija stanovništva, jedan je od razloga i nedovoljne kategorizacije u vikend naseljima.

Na predivnim bezdanskim terenima Specijalnog rezervata prirode „Gornje Podunavlje“, nalazi se *Ekološka učionica „Baračka“* u mestu Baračka. Ekološka učionica je osnovana 1998. godine zbog potreba za podizanjem ekološke i kulturne svesti. Predstavlja idealni prostor za izučavanje ekosistema šuma, livada, stajaćih i tekućih vodotokova. Raspolaze sa 140 mesta u ruralnom ambijentu. Uređen je travnati prostor za 20 šatora za maksimum 80 osoba. Parking je osiguran za 20 automobila i 3 autobusa. U okviru Ekološke učionice postoji kantina. Smeštajni kapaciteti čine jednu šumsku kuću (2+1 ležaj), jedan ribolovački dom sa 4 sobe (svaka soba 3+1 ležaj) i novo uređen sanitarni čvor. Program učionice namenjen je prvenstveno učenicima osnovnih i srednjih škola i studentima fakulteta. Set edukativnih programa u prirodi čine: Osnove zaštite životne sredine, Mala škola sportskog ribolova, Škola veslanja, Skautske veštine – preživljavanje u prirodi tokom cele godine, Logorovanje od maja do septembra, Edukativna staza zdravlja – poludnevna šetnja kroz šumu. Staza zdravlja nalazi se preko puta mostića koji vodi u šumu. U okviru ekološke učionice organizuju se radionice za izradu upotrebnih vrednosti od drveta, trske, gline i cveća.

Za organizovanje rekreativnih aktivnosti postoje odlični uslovi za: Sportski ribolov, veslanje, trčanje u prirodi, orijentacija u prirodi. Za razgledanje preporučuje se: Posmatranje šumskih i barskih ptica, barskog biljnog i životinjskog sveta, u blizini je prevodnica iz 1856. godine i mesto odigravanja batinske bitke iz Drugog svetskog rata. Moguće su prezentacije i spremanje hrane na stari tradicionalan način, primeren podneblju i običajima ljudi koji nastanjuju ove prostore (www.bezdan.org.yu). U neposrednoj blizini Ekološke učionice nalazi se peščana plaža u predivnom zalivu Dunava. Za iznajmljivanje na raspolaganju je 7 čamaca za 4 do 6 osoba. Ekološka učionica predstavlja idealan prostor za prezentaciju i negovanje zaboravljenih zanata i negovanje kulturne baštine. Objekat je otvoren tokom cele godine.

Salašarski turizam mogao bi predstavljati važnu kariku u turističkoj promociji Bezdana. U neposrednoj blizini Bezdana u planu je uređivanje i priprema za otvaranje dva salaša za potrebe smeštaja, ali radi se i na proširenju i bogaćenju asortimana usluga. U okviru jednog salaša, planira se i otvaranje etno kuće sa širokom lepezom usluga za turiste. Međutim, još uvek su potrebna finansijska sredstva kako bi salaši postali deo turističke ponude.

Somborska turistička ponuda je nedavno obogaćena za jedan novi ugostiteljski objekat, *etno-kuću „Bakin salaš“* koji je smešten na putu za Bezdan. Izgrađen je davne 1918. godine. Nakon adaptacije raspolaze sa: „žutom, crvenom i plavom salom“ i zastakljenim „zlatnim“ gonkom ukupnog kapaciteta 50 mesta. U autentičnom ambijentu salaša gosti se osećaju izuzetno prijatno uz zvuke tamburaša. Raznovrstan meni raspolaze: čvarci, urkavica, švargla, šunka, kulen, pihtije, kajmak, sir, domaći i švapski, kiselo mleko, proja, paradajz čorba, podvarak,

krompirača, gibanica, krempita i specijaliteti bakina kocka, domaća rakija i domaće vino...Vlasnici imaju velike planove za dalje uređivanje salaša i obogaćivanje turističke ponude. U planu je kupovina dva ponija, izgradnja velikog dečijeg igrališta, mini golfa i organizovane fijakerske linije: Bakin salaš – hotel „InterNacion“ u Somboru. Takođe u planu je i adaptacija dela salaša za potrebe smeštaja u dva apartmana sa 4 ležaja.

Slika 24. Bakin salaš (Foto: K. Košić)

Kako Bezdán ima veliki problem oko nedostatka smeštajnih kapaciteta, otvaranje salaša u njegovoj okolini imalo bi veliki uticaj na kompletiranje turističke ponude sela. U vreme manifestacija, turisti bi uživali u mirnom seoskom okruženju, a u Bezdán bi dolazili da budu deo turističkog doživljaja, da uživaju u različitim manifestacijama, oprobaju se u kulinarskim veštinama, upoznaju stare zanate i kulturu, osveže se na obali kanala ili Dunava, provozaju čamcem i osete seoski duh ove sredine.

DOROSLOVO

Doroslovo se nalazi na severozapadu Republike Srbije, zapadu AP Vojvodine i severozapadu Bačke. Geografski položaj određen je sledećim koordinatama: 45° 36' 31" severne geografske širine i 19° 11' 26" istočne geografske dužine.

Ono je jedno od 16 sela opštine Sombor. Selo je okruženo sa nekoliko ruralnih naselja i to na severu sa Staparom, jugu Srpskim Miletićem, istoku sa Bačkim Brestovcem i zapadu sa Sontom.

Seoski atar nalazi se celom svojom površinom na zapadnoj lesnoj terasi, na okuci nekadašnje Mostonge, u jedinstvenoj fitogeografskoj oblasti. Njena apsolutna visina kreće se u rasponu od 82-94 m. U ovom području se pojavljuju lučna lesna udubljenja, lesno-peščani brežuljci i dolina Mostonge. (Tomić,1996).

Doroslovo je unutrašnje naselje podignuto pored nekadašnje Mostonge na površini od 41,26 km². Trapezastog je oblika i ima nekoliko pravilnih paralelnih ili okomitih ulica. Sve one su asfaltirane, a pored kuća su izgrađeni trotoari od betona ili cigle. Između trotoara i puta su travnjaci prošarani sadnicama lišćara i četinarara. Sve ulice imaju postavljenu javnu električnu rasvetu. (www.so-sombor.com, www.soinfo.org)

Naselje je nastalo planskim naseljavanjem prostora, što je i uticalo na njegovu fizionomiju. To je tipično ravničarsko selo sa tipičnim vojvođanskim kućama. Najveći broj kuća (70%) su stare kuće panonskog tipa, odnosno takozvane kuće „na brazdu“ ili „uz put“.

Kuće su građene zajedničkim akcijama meštana od prirodnog materijala neposrednog okruženja: blata, slame, pleve, pokrivane trskom, a kasnije biber crepom. Do ulice su uvek dva dvokrilna mala prozora podeljena na nekoliko delova, noću sakrivena drvenim šalukatrama. Duž cele kuće se pruža hodnik ili gonk, popločen osmougaonim ciglama, oivičen drvenim rezbarenim stubovima i zvezdastim puzavicama.

Kuća je imala nekoliko soba. Prva soba, paorski ponos, bila je gostinska ili čista soba. Ona je uvek bila najlepše uređena, spremna da pokaže sjaj i raskoš svog doba. Zatim, sledi kuhinja, dnevna soba, podrum, ostava i na kraju privredni objekti, radionice i štale. Unutrašnji zidovi su molovani u raznim bojama i šarama, a podovi su bili ili zemljani ili drveni prekriveni tkanim ćilimima-krparama. Sobe u kojima se boravilo grejane su kaljevim pećima, dok su zidane peći služile za pripremanje ukusnih tradicionalnih jela. Pokućstvo je bilo raznoliko i zavisno od ekonomskih mogućnosti vlasnika, brojno ili oskudno. Čine ga veliki kreveti od jelovine sa dunjevima u ručno rađenim navlakama, nošnja i ručni radovi, prekrivači, manji i veći stolovi, stolice, kolevka preslice, pratljače, pegle na žar, fenjeri, drveno i glineno posuđe u veselim bojama. Danas je najveći broj ovih kuća rekonstruisan i modernizovan, izbetoniran i ozelenjen. Uvedena je struja, voda, telefon, postavljen savremen nameštaj. Pored starog tipa kuća, javlja se i moderan tip građen od početka sedamdesetih. Danas je oko od trećina takvih kuća u selu.

Turistička vrednost ipak leži u starim kućama kojih ima i najviše. To je uočeno i turistički valorizovano kroz „Kraljevsku prepelicu“ koja svoju receptivnu osnovu zasniva upravo na nekoliko adaptiranih starih seoskih kuća.

*Slika 25. Kuća u kompleksu „Kraljevska prepelica“
(Foto: K. Košić)*

Italijanski grof Pietro Arvedi D’Emiljo zaljubljenik u lov, prvi put je došao u Doroslovo još 1989. godine. Grof je u mladosti bio opsednut zemljom. Baveći se poljoprivredom, proputovao je od Angole do Luizijane, posetio je mnoga lepa i atraktivna mesta, ali se uvek vraćao Doroslovu, i kako kaže njegovim prijatnim i simpatičnim ljudima. Prilikom jednog boravka u Vojvodini, na nagovor tadašnjeg ambasadora Italije u našoj zemlji Rikarda Sese, D’Emiljo je kupio trošnu kuću u Doroslovu. Ubrzo potom, kupio je još 18 objekata, koje je

preuredio strogo vodeći računa da se novi izgled u potpunosti uklopi u seosku okolinu. Tako je 1997. otvoren turistički kompleks „Kraljevska prepelica“, namenjen isključivo boravku italijanskih lovaca. Čitav kompleks, koji obuhvata dvorišta, bašte i vrtove zauzima površinu od 11.800 m², sa 2300 m² izgrađene površine.

Svaka kuća u naselju povezana je nizom ulica, dvorišta, bašti i sokaka sa drugim kućama, kao i sa centralnim delom gde se nalaze restoran, kafeterija i sale za sastanke. Na taj način zadržava se ista urbanistička struktura koja je karakteristična za svako seosko mesto. Svaka kuća ima jednu ili više soba ili apartman, a svaka prostorija je uređena u otmenom i prefinjenom stilu, i raspolaže potrebnim komforom: kupatila imaju kadu za hidromasažu, na raspolaganju su telefon, frižider, mini-bar, televizor sa centralnom satelitskom antenom. Sve sobe su opremljene u skladu sa karakterističnom lokalnom arhitekturom i nameštajem. Neke sobe su klimatizovane i greju se modernim radijatorima na naftu, a neke se greju starinskim, veoma lepim kaljevim pećima, a svaku pojedinačno su restaurirali majstori stručnjaci. Klasično popločani podovi pločicama od pečene gline i u najtoplijim letnjim danima garantuju potrebnu svežinu. Svaka soba je opremljena sa puno ukusa i u posebnom stilu, poštujući određen motiv i tematiku, koristeći starinski nameštaj i uklapajući boje sa posebnom pažnjom. Gost u naselju „Re di Quaglie“ može da izabere smeštaj u sobi koja najviše odgovara njegovom ukusu i senzibilitetu. I na kraju, za one koji žele da priušte malo luksuzniji boravak, naselje nudi dva apartmana prefinjeno opremljena, koji imaju spavaću sobu, mali salon i prostrano kupatilo sa tušem i kadom za hidromasažu. Celokupni kompleks, na raspolaganju ima 56 ležaja, raspoređenih na sledeći način: 16 soba sa parnim grejanjem i kupatilima sa kadom za hidromasažu, i 12 soba smeštenih u 8 jedinica, gde je grejanje na kaljeve peći, a kupatila sa tušem. Naselje „Re di Quaglie“ poseduje veoma dragocenu zbirku peći i furuna. Grof Arvedi d’Emilei je prikupio iz seoskih kuća 36 peći iz raznih epoha i raznog porekla. Svaka od tih peći uklapa se u potpunosti sa ambijentom u kome se nalazi i doprinosi specifičnoj atmosferi.

*Slika 26. Soba u kompleksu „Kraljevska prepelica“
(Foto: K. Košić)*

U restoranu koji je nedavno restauriran i opremljen najmodernijom funkcionalnom kuhinjom, gost može da bude uslužen najraznovrsnijom ponudom specijaliteta: tu je italijanska kuhinja, sa nekim tradicionalnim jelima iz Verone, a služe se specijaliteti domaće srpske kuhinje, vezani za seoski način kulture i življenja. U restoranu takođe mogu da se probaju veoma ukusni specijaliteti od lokalne divljači, kao i razne vrste riba, tradicionalna čorba, kečiga... Ali ništa manja nije ni ponuda biološki zdrave hrane, tj. povrća, koja se po strogim

propisima uzgaja u vrtovima imanju, kao i mnogih drugih delikatesa koji potiču iz okoline Doroslova ili iz voda Dunava. Ovde se služe vina koje proizvodi porodica Arvedi d'Emilei na obalama jezera Garda. Posle uživanja za stolom, gosti mogu da se odmaraju ispod nadstrešnica od slame ili u specifičnom ambijentu kafeterije uz neko piće i prijatan razgovor.

Pored restoranskih trpezarija nalazi se veoma dobro udoban bar koji može da udovolji zahtevima prefinjene klijentele, u potrazi za oazom mira gde može da uživa uz vrsna pića bilo kog tipa iz svih krajeva sveta.

Naselje „re di Quaglie“ u okviru seoskog turizma nije rezervisano samo za individualni turizam, za parove ili porodice, već upravo jedan od njegovih „ciljeva“ jeste i taj da ponudi i neki masovniji vid turizma, sa brojnijim učesnicima, kao što su na primer aktivnosti vezane za organizaciju kongresa, skupova, sastanaka ili drugih vidova kolektivnih događanja.

Naselje raspolaže i sa dve kongresne sale, idealne za održavanje skupova, svečanosti ili izložbenih manifestacija, kao što je to već tradicionalna „slikarska kolonija“ koja se organizuje u junu. Manja sala, mirna i veoma ljupko nameštena, savršeno odgovara za održavanje poslovnih skupova i sastanaka sa oko četrdesetak učesnika. A velika sala, koja ima 250 mesta, idealna je za svečanosti ili kongrese na kojima učestvuje prilično veliki broj ljudi.

Veliki salon, otmeno uređen (pored veoma retkih i dragocenih starinskih peći, i izložene umetničke slike); veoma je svetao i ima izlaz na spoljašnju terasu u kratkim pauzama ili eventualnim pauzama za osveženje i zakusku. Raspolažući ovako važnim strukturama, naselje postaje idealno mesto za organizovanje važnih sastanaka i skupova bilo porodičnih, bilo poslovnih, u veoma mirnom kraju, a istvoreneno u blizini gradskih centara kao što su Novi Sad, Sombor, Subotica i ne toliko udaljenom Beogradu.

Naselje Re di Quaglie ne nudi samo odmor i dobru kuhinju. Za one goste koji žele da se bave sportom, kompleks seoskog turizma nudi ono što je najbolje za zdravo, zabavno i opuštajuće fizičko vežbanje. Tu se nalazi otvoreni bazen, mali fitnes i wellness centar.

Kao što je i poznato, Vojvodina je prepuna kanala i jezeraca, a kroz nju protiče reka Dunav. Posed gazdinstva „Re di Quaglie“ se graniči sa jednim kanalom i sa Dunavom, gde zaljubljenici kajakarenja mogu da upražnjavaju ovaj sport.

Takođe, postoji i potpuno opremljeno fudbalsko igralište, sa svlačionicama, gde mogu da se organizuju utakmice između učesnika nekog skupa, pa čak i mini turniri.

Unutar ovog kompleksa nalazi se konjički centar. Ovde su se senzibilitet i pasija Grofa Piera bezrezervno razmahali i rođen je pravi dragulj, smešten među vekovno drveće. Sjajni primeri lipicanera, smešteni su u uslovima koji se retko gde mogu naći: štale su kompletno obložene drvetom, po najsavremenijim kriterijumima, obezbeđeno je svakodnevno prisustvo veterinara, a stručni i pasionirani radnici od jutra do mraka uvežbavaju i paze svako grlo. Sagrađene su udobne i prefinjene svlačionice za jahače, sedlarnica, peščani manjež za jahanje i konjske trke. Na kraju, tu je i zavidna kolekcija (koja se stalno uvećava) starinskih kočija, koje su u ispravnom stanju i njima se može otići u lepu šetnju šumama i poljima, gde se retko može videti neko motorno vozilo, a gde je vrlo moguće ukrstiti put sa zecom ili srndaćem ili videti jata jarebica i drozdova ili barskih ptica, dok visoko na nebu lete kopci, ili uživati gledajući veličanstvene rode koje prave gnezda na dimnjacima kuća.

Konjički centar „Re di Quaglie“ je savršeno organizovan u svim delovima i strukturama, pa je izuzetno komotno upražnjavati sportske aktivnosti kao što su dresurno jahanje ili sportsko jahanje. Postoje senoviti manježi sa peščanom, idealno nivelisanom podlogom, što su neizostavni uslovi za jahanje visokog nivoa, uz maksimalnu udobnost i sigurnost. Svlačionice i sedlarnica nude sav mogući komfor i opremu visokog kvaliteta.

„Re di Quaglie“ poseduje i lepu i interesantnu kolekciju starinskih kočija, koja se stalno uvećava, zahvaljujući detaljnom traganju Grofa Piera Arvedija po selima Srbije i Mađarske. Postoje veoma sugestivne izletničke maršute, koji se prelaze udobnim kočijama sa veoma mirnim i pouzdanim konjima koji omogućavaju potpuno uživanje u prirodnim lepotama nezagađenog i fascinantnog ambijenta duž obala Dunava.

Turistički promet u agro-turističkom kompleksu „Kraljevska prepelica“ u Doroslovu može se posmatrati samo u periodu dok je kompleks bio otvoren. Zbog niza okolnosti (nerazumevanja žitelja, pravne regulative, omalovažavanja vlasnika, nerazumevanja opštinskih i državnih organa), vlasnik Grof D'Emiljo odlučio je da ovaj kompleks zatvori 2004. godine.

U godini otvaranja kompleks je posetilo 119 turista, i to svi isključivo iz Italije. Broj turista se iz godine u godinu povećavao, da bi u godini zatvaranja broj turista dostigao 356. Svih ovih godina isključivi gosti su bili iz Italije. Dužina boravka se menjala, od 10 do 15 dana, i isključivo je vezana za prolećni i letnji period (95%), dok je u zimskom periodu bio 7-10 dana.

Zahvaljujući izgrađenom agroturističkom kompleksu „Kraljevska prepelica“ koja čini materijalnu bazu Doroslova naprednijom, selo ima znatno veće mogućnosti za razvoj ruralnog turizma.

BAČKI MONOŠTOR

Bački Monoštor je selo na severozapadu Vojvodine, udaljeno oko 15 kilometara zapadno od Sombora, u neposrednoj blizini Dunava. Nalazi se na višoj lesnoj terasi, ali na njenom samom kontaktu sa aluvijalnom ravni. Naselje se nalazi na 87,1 m nadmorske visine. U neposrednoj blizini, u aluvijalnoj ravni, se nalazi mnoštvo lučnih udubljenja i lesnih uzvišenja, kao osobenost dinamičnog mikroreljefa. Slično kao i kod preostalih podunavskih naselja atar Monoštora obiluje vodenim površinama. Ritski predeo monoštorskog atara, je u ekološkom smislu, pretrpeo veliku modifikaciju izgradnjom nasipa polovinom 20. veka.

Privredna aktivnost stanovnika Bačkog Monoštora se uglavnom temelji na poljoprivredi. Na lesnoj terasi se nalaze oranične površine, na kojima se najčešće uzgaja kukuruz, pšenica, suncokret. U aluvijalnoj ravni, zbog šuma i livada, postoje optimalni uslovi za bavljenjem pčelarstvom što je optimalno iskorišćeno. Takođe, razvijena je šumska privreda i lovstvo. U Bačkom Monošturu se nalazi jedna od najstarijih fabrika u Vojvodini. To je „Brodoremont“, osnovan daleke 1793. godine. Danas se bavi remontom brodova i hidro objekata, izradom hidromehaničke opreme i crpnih postrojenja.

Selo ima za osnovu oblik modifikovanog kvadrata sa izraženom rešetkastom strukturom, jer se ulice seku pod pravim uglom. Kuće u Bačkom Monošturu su slične kućama u ostalim naseljima ovog dela Bačke („na brazdu“ i „uz put“). U selu se očuvao izvestan broj starih kuća od naboja, pokrivenih trskom, kakve su se masovno gradile od 18. do 20. veka.

Ovo mesto je biser Gornjeg Podunavlja i istoimenog specijalnog rezervata prirode. Priroda, ali i vredni i ljubazni domaćini, suština su turističke ponude Bačkog Monoštora, što je doprinelo da ova destinacija bude jedan od lidera ruralnog turizma Vojvodine.

Komplementarno ovome je bogata kulturna tradicija Šokaca, većinskog stanovništva Bačkog Monoštora. Njihove nošnje su pravo etnološko bogatstvo, izrađuju ih više od 200 godina, a folklor odlikuju igra i muzika karakteristične samo za Šokce.

Turistička grupa može prisustvovati oblačenju narodne nošnje i fotografisati njeno spremanje, učestvovati u izradi tradicionalnih predmeta od pruća ili rogoza, klompi od drveta crvene vrbe, izradi dunavskih čamaca od drveta, delova nošnji i tkanih proizvoda na razboju ili u pripremanju domaće zimnice, pečenju rakije. Sve sa prigodnim poklončićem-malom košarom, cegerom, klompicom, veslom ili peškirićem.

Seminar „Edukacija u ruralnom turizmu“ inicirao je osnivanje udruženja građana za unapređenje eko-ruralnog turizma u Bačkom Monošturu. Meštani sela koji se bave seoskim turizmom su došli do zaključka da u razvoju turizma u Bačkom Monošturu moraju da učestvuju kao jedna asocijacija („Podunavac“), jer učinak pojedinca ne može doneti značajniji napredak.

Stanovništvo je uvek živelo u skladu sa prirodom, stara zanimanja su bila vezana za Dunav, šume i plodne oranice, pa su najzastupljeniji bili poljoprivrednici, ribari, zanatlije koji su koristili prirodni materijal iz okruženja, a selo je nadaleko bilo poznato i po drvoredima dudu

i uzgoju svilene bube. Od drveta se još i danas izrađuju ribarski alati i mreže, čamcima klompe i korita, od grana i listovamoičvornih biljaka korpe, metle i čuveni cegeri od rogoza, posebno su vredne monoštorske vezilje i pletilje.

Bački Monoštor je zadržao svoj jedinstveni identitet oličen u tradicionalnim narodnim nošnjama i muzici, koje zadržavaju svoj osnovni oblik već više od 200 godina. Šokci govore štokavsko ikavski sa arhaičnim naglaskom.

Danas se ljudi pretežno bave poljoprivredom, najzastupljenije je uzgajanje ratarskih kultura: kukuruza, pšenice, industrijskog bilja (suncokret, šećerna repa, soja), krmnog bilja (lucerka i detelina), povrća (u skromnom obimu, sa tendencijom rasta), uzgojem stoke (svinje, goveda, ovce, živina). Nekada je selo obilovalo stadima ovaca i goveda koja su napasivana na okolnim pašnjacima, a svinje se uzgajane na specifičan način: deo godine su provodile u šumama hraneći se onim što priroda nudi, a ostatak vremena su bile u svojim dvorištima.

Jedan deo stanovnika se i dalje bavi starim zanatima: koritarstvo, sodarstvo, ribarstvo, kovač, korpar, vezenje, pletenje..., a tu su i savremeni zanati.

Više domaćinstava u Bačkom Monošturu nudi smeštaj i pun pansion, ili se može koristiti njihova kuhinja za pripremanje obroka. Intimnu atmosferu čine, u mnogim domaćinstvima, dve sobe sa po dva ležaja za goste. Savremena kupatila se podrazumevaju. U dvorištu stari čardak, cveće, voćnjak kajsija, krušaka i jabuka, kokoške, morke, patke, ćurke, na tavanu šunke i kobasice, u ostavi pekmez, med, zimnica, u povrtnjaku sveže povrće...

Neka seoska domaćinstva su kategorisana, a neka su u toku kategorizacije, i to: Pansion Šomođvarac, Kaplar, Maričić, Koba, Mitić, Ermenić, Periškić, Kuveljić i Busić. Registrovani pansioni su kategorisani sa tri zvezdice (II kategorija)

Seoska kuća Janje Šomođvarac, kategorisana je sa tri zvezdice. Na raspolaganju su dve dvokrevetne sobe. Tradicionalno uređeno dvorište sa starim čardakom i pomoćnim prostorijama za uzgoj stoke, grnčarijom i drugim elementima ostavljaju utisak tradicionalnog monoštorskog domaćinstva. Osim noćenja, postoji mogućnost konzumiranja domaćih kajsija, krušaka, višanja i domaćih proizvoda od voća.

Slika 27. Seoska kuća Janje Šomođvarac (Foto: K. Košić)

Domaćinstvo Periškić Mande, takođe je kategorisano sa tri zvezdice. Prijatan ambijent dvorišta i terase sa pomoćnim prostorijama su kao stvoreni za opuštanje. Postoji mogućnost odlaska na njivu i prisustvovanje prilikom obavljanja poljoprivrednih radova. Domaćini su u mogućnosti da obezbede prenoćište ili noćenje sa doručkom: domaći suhomesnati i mlečni proizvodi, domaći pekmez i zirnice od voća i povrća izrađene po tradicionalnim receptima.

U seoskoj kući porodice Maričić svaki gost će doživeti prijatnu dobrodošlicu. Kuća ima dve dvokrevetne sobe za iznajmljivanje. U tipičnom seoskom dvorištu se mogu zapaziti kokoške, patke, ćurke... Gosti mogu da posete pizzeriju „M“ u centru Bačkog Monoštora gde se nudi više vrsta pizza, tradicionalni paprikaš od više vrsta divljači, nadaleko čuveni monoštorski riblji paprikaš sa domaćim rezancima. Takođe, u vlasništvu g-dina Maričića je i čarda „Pikec“, uz samu obalu dunava kod Bezdana, gde se nudi riblji paprikaš, jedinstvene dimljene sardine od više vrsta rečne ribe i svi specijaliteti od rečne ribe. Postoji mogućnost iznajmljivanja čamaca za pecanje i rekreaciju.

U domaćinstvu Dejana Mitića na raspolaganju je jedna dvokrevetna soba. Osim smeštaja, postoji mogućnost konzumiranja zdrave domaće hrane. Selo ima nekoliko atraktivnih izletišta-vikend naselja, a duge šetnje kroz seoski ambijent nezaboravni su doživljaj. Prijatni domaćini su u mogućnosti da obezbede iznajmljivanje bicikala.

Na samom izlazu iz sela nalazi se kuća porodice Kaplar. Osim smeštaja, koga čine dve dvokrevetne sobe, domaćini su u mogućnosti da obezbede i konzumiranje domaće hrane: suhomesnati proizvodi, voće, povrće, domaća testenina i proizvodi od voća i povrća. Sobe se nalaze na spratu kuće, sa posebnim ulazom i centralnim grejanjem. Postoji mogućnost korišćenja kuhinje koja se nalazi u prizemlju. U tipičnom seoskom ambijentu nalazi se dvorište prepuno kokošaka, moraka, pataka, ćuraka... Unutrašnjost kuće je ispunjena bogatom kolekcijom lovačkih trofeja i prepariranih životinja.

Mogućnost smeštaja i kampovanja postoji i u vikend naseljima Opaljenik, Vodica, Dondo, Adica, Štale i kampu Crvenog krsta.

Po završetku kategorizacije Monoštor će biti prikladan za ugošćavanje većeg broja turista, a zbog zaštite prirode koja nas okružuje, ne planira se masovni turizam.

Za sada postoje sledeće ponude za turiste:

- Kuće stare više stotina godina (poznate trščare od prirodnih materijala – blato, trska, drvo, bez opeka)
- Specijalni rezervat prirode „Gornje Podunavlje“ sa šetalištem do Crne bare (bird watching)
- Vikend naselje Opaljenik, koje se nalazi sa desne strane pri prelasku mosta na putu Sombor–Monoštor i proteže se duž Velikog bačkog kanala do mosta i puta za Beždan
- Vikend naselje Adica, levo od puta Sombor–Monoštor, putem po nasipu udaljeno oko 3 km, a proteže se uz obalu kanala DTD i blizu je zatvorene vode poznate kao Stari Dunav
- Vikend naselje Dondo, unutar prirodnog rezervata „Gornje Podunavlje“, na obali rukavca Dunava iz kog može direktno izaći na Dunav, koje je jedno od prirodnih mrestilišta ribe, a ujedno i poplavno područje kod velikih vodostaja Dunava. Udaljeno je kroz šumu oko 2,5 km od naselja, a nalazi se pored velikog odbrambenog nasipa koji se proteže od bezdanske carine do Apatina, i nalazi se na trasi biciklističke staze (GTZ) – Evropska biciklistička staza uz tok Dunava
- „Bodrog fest“ – festival hrane, pića, muzike i zanatskih proizvoda
- „Dani Dunava“ – međunarodna manifestacija
- „Kirbaj“ – seoska slava
- Stare zanatlije: korpar, rogozar, klompar, koritar, čamdžija, kovač, pletilje i vezilje
- Suvenirni (cegeri, korpe, čamci, vesla, ribarski alati, satovi, vešalice)
- Tradicionalna gastronomska ponuda – nadaleko poznat riblji paprikaš, sušena riba, kulen, gibanica, zirnica, perka, „čik-maka“, domaći sokovi, vino i rakija...

- vožnja čamcima, poseta odgajivaču rasnih konja uz mogućnost jahanja i vožnje fјakerom
- učestvovanje u pripremi tradicionalne zimnice kod domaćina (ajvar, pekmez, domaći sokovi, kuvani paradajz, turšija, kompota...)
- učestvovanje u pečenju rakije uz objašnjenje postupka i degustacije
- poseta poljoprivrednim domaćinstvima uz mogućnost aktivnog učestvovanja u svakodnevnim poslovima
- poseta etno-kući sa originalnim eksterijerom i enterijerom

Urađen je projekat postavljanja signalizacije turističkih objekata, koji je uveliko doprineo razvoju turizma u Bačkom Monoštoru. U razvojnom planu održivog turizma u pripremi su i projekti razvoja saobraćajne, komunalne i građevinske infrastrukture. Tu se podrazumevaju: izgradnja asfaltnog puta za ovezivanje Monoštora i kupusine, izgradnja mosta na putu Monoštor-Bezdan za teretna vozila, proširenje istog puta, povezivanje mesnog vodovoda u manji regionalni vodovod sa fabrikom za pripremu vode u Bezdanu. Izgradnja zajedničkih prečištača otpadnih voda, izgradnja kanalizacije, gasne mreže, izgradnja i rekonstrukcija sistema za navodnjavanje dela šume SRP „Gornje Podunavlje“, otkup i zaštita postojećih trščara, stavljanje pod zaštitu od strane Zavoda za urbanizam i gradnju, kao objekata od posebnog istorijskog značaja, zgrada izgrađenih u baroknom stilu starijih od 150 godina, povezivanje regija u jednu turističku destinaciju, deo međunarodne eko-turističke destinacije na Dunavu, zajedno sa PP „Kopačkim ritom“ u Hrvatskoj i NP „Dunav-Drava“ u Mađarskoj, organizovanje edukacija u turizmu, kurseva stranih jezika...

U tradicionalnom seoskom ambijentu svaki putnik namernik može da provede prijatan odmor, a gostoprимljivi domaćini će prezentovati monoštorske kulinarske specijalitete. Dobrodušni i vredni domaćini su vrata svog sela širokogrudno odškrinuli gostima koji iskazuju sve veće interesovanje za domaću kuhinju i eko-ruralni turizam.

ĐURĐIN

Naselje Đurđin se nalazi na severu Republike Srbije, odnosno severozapadu Vojvodine i na severu Bačke. Đurđin se nalazi u jugozapadnom delu teritorije subotičke opštine, odnosno predstavlja jedno od 18 prigradskih naselja. Na udaljenosti od 20 km severoistočno je Subotica, njegovo saobraćajno, industrijsko, obrazovno, administrativno-upravno, kulturno i privredno središte. Stanovništvo održava veze i često kontaktira sa susednom opštinom i njegovim središtem Bačkom Topolom. Teritorija đurđinskog atara se graniči sa atarima susednih sela i to na severu sa Malom Bosnom, istoku Starim Žednikom, na jugoistoku Zobnaticom, jugu Starom Moravicom i bačko-topoličkim atarom, na zapadu Bajmokom i severozapadu sa atarom sela Mišićevo.

Područje Đurđina zahvata površinu od 72 km², odnosno 7200 ha i naselje se nalazi na nadmorskoj visini od 112-115 metara. Što se tiče položaja u odnosu na geomorfološke celine, Đurđin se nalazi na bačkoj lesnoj zaravni, a što se tiče položaja u odnosu na plodno zemljište izrazito je povoljan, jer je atar Đurđina prekriven plodnim černozeom, a ispod njega se nalazi deblji sloj ilovače (www.subotica.rs).

Jedan od značajnijih uslova razvoja turizma na selu je svakako i komunikativnost položaja i saobraćajna povezanost. Vrlo je značajno da sela imaju povoljan položaj prema glavnim saobraćajnicama i prema važnijim turističkim centrima, a to pri promovisanju turističkih kretanja može korisno da posluži (Kabiljo, 1979).

Turističko-geografski položaj sa aspekta saobraćajne povezanosti sa matičnim mestima turista ili kako doći do ovog potencijalnog odredišta, zavisi, naravno i od prevoznog sredstva koji se koristi. Do samog mesta moguće je doći samo drumskim saobraćajem, ali ono što posebno daje prednost jeste blizina Subotice, koja omogućava dolazak i kombinacijom sa

železničkim saobraćajem, a u ovom gradu je i najbliža železnička stanica. Đurđin je asfaltnim putevima dobro povezan sa Suboticom. Saobraćajne veze Subotice su veoma razvijene kako u pogledu železničkog, tako i u pogledu drumskog saobraćaja, dok za vazdušni i rečni saobraćaj ne postoje uslovi. Ona leži na raskršću važnih železničkih pruga, međunarodnog i lokalnog značaja, preko kojih je povezana sa Sofijom, Budimpeštom, Pragom, Bajom, Segedinom i drugim većim gradovima Srednje Evrope.

Kao što je već pomenuto, do naselja je moguće stići samo drumskim saobraćajnim sredstvima. Ono ima dobru drumsku vezu sa putem koji je izgrađen 1965. godine u dužini od oko 8 km do naselja Mišičevo, na putu Subotica – Sombor. Ovaj regionalni put Subotica – Sombor se u Subotici priključuje međunarodnom putu E-75 Beograd – Novi Sad – Subotica, koji spaja Severnu, Zapadnu i Srednju Evropu sa Južnom Evropom i Bliskim istokom. Na istoimeni regionalni put se priključuje i put Bajmok – Đurđin u dužini od 9 km. Veza sa putem E-5 i naseljem Stari Žednik uspostavljena je putem izgrađenim 1975. godine u dužini od 7,5 km, odnosno idući magistralnim putem Subotica – Novi Sad, koji prolazi kroz naselje Stari Žednik, skreće se na zapad prema Đurđinu (Bukurov, 1983, www.subotica.rs).

Đurđin se, kao naselje, u službenim dokumentima prvi put spominje sredinom 15. veka, tačnije 1462. godine. U ispravi od 16.02.1462. godine, izdatoj u Budimu, mađarski vlastodržac Matija Korvin je darovao svojoj majci, kraljici Elizabeti, pustaru Đurđin. Na ovaj istorijski podatak ukazuje i današnji naziv za jedan deo zemlje u okolini Đurđina, pod imenom „kraljičina zemlja”. Prva veća i organizovana kolonizacija hrvatskog bunjevačkog življa se beleži u drugoj polovini 17. veka, tačnije od 1687. godine. Kao potvrda ovoj činjenici stoji istorijski potvrđeno porodično stablo porodice Dulić, koja se među prvima naselila na ovo plodno tlo i iz čijeg će se „korena” i prvog pretka Ivana, razviti brojna loza naseljenih današnjih starosedelaca. Naseljeno stanovništvo, koje je u plodnu panonsku ravnici stiglo iz mahom neplodnog i za obradu zemlje nepristupačnijeg predela s prostora današnje Hrvatske i Bosne i Hercegovine, ubrzo je na kvalitetnom zemljištu razvilo svoju osnovnu životnu delatnost, poljoprivredu. Grade se i prva porodična imanja, takozvani salaši (Prčić, 1985).

Do 1950. godine Đurđin je bio naselje isključivo salašarskog tipa, većim delom raštrkano, uz nekoliko „šorova” i tri manje skupine salaša po nazivu Mala Pešta, Pavlovac i Đurđinski salaši. Od 1950. godine počela je intenzivnija stambena izgradnja prema urbanističkom planu, tako da naselje dobija sve više karakteristike urbanije sredine. U ovom periodu izgrađeno je 350 novih kuća i stanova. Osamdesetih godina Đurđin broji oko 640 domaćinstava od kojih 290 živi na salašima.

Samo naselje Đurđin počelo se oblikovati nakon gradnje crkve, odnosno do 1950. godine Đurđin je bio naselje salašarskog tipa, sa velikim i lepim šorovima bogatih salaša. I danas mu pripadaju tri manje skupine salaša po nazivu Mala Pešta, Pavlovac i Đurđinski salaši.

Salaši oslikavaju tradicionalnu seosku arhitekturu i svojim prizorom inspirišu kako slikare, tako i pesnike. Još za vreme turske vladavine ovde su postojali salaši, a na ovaj podatak ukazuju i turski defteri iz 16. veka sa popisom salašara pustare Đurđin. Grade se i krajem 17. veka, za vreme doseljavanja Bunjevaca na ove prostore. Salaši predstavljaju ekonomska gazdinstva van seoskog naselja sa kućom za stanovanje salašara i ekonomskim zgradama, odnosno predstavljaju individualno poljoprivredno dobro koje salašari izgrađuju na sredini svoje obradive površine. U prvo vreme salaši su građeni od materijala u okolini. Zgrade su u početku građene od zemlje nabojem, a kasnije od čerpića i od cigle. Krovni pokrivač je prvobitno bio od trske, a kasnije je zamenjen crepom. Značajnije promene su izvršene jedino na kući. Ova stambena zgrada je imala pravougaonu osnovu i sastojala se od tri dela: prednje sobe, kuhinje i zadnje sobe. Kuća je imala jedan ulaz i vodila je direktno u kuhinju, a iz ovog dela zgrade se ulazilo u prednju i zadnju sobu. Prednja soba je predstavljala dnevnu, a istovremeno i spavaću sobu. Tu su se nalazila dva kreveta, orman, ali i paorska, zidana peć.

Iza stambene zgrade podignute su ekonomske zgrade nepravilnog rasporeda. To su čardak za smeštaj kukuruza, ambar, šupe za ostavljanje poljoprivrednih alatki i mašina za

obradu zemlje, obori za svinje, kokošinjac, kao i štala za konje i goveda. Ambari, pored čardaka, takođe služe za smeštaj kukuruza. Po imanju se mestimično skladišti i kabasta letina (slama, seno...). Nekada je obavezan deo salaša predstavljao i dubok, kopani bunar na đeram iz koga su zdravu vodu pili kako salašari, tako i stoka i živina na njemu. Salašarski posed je oivičen ogradom između čijih unutrašnjih strana se nalaze drvoredi. Do dvorišta Đurđinskih salaša, koji su najbrojniji i smešteni oko Krivajinog dola, kao i skupina salaša Pavlovac i Mala Pešta, vode staze koje ih spajaju sa glavnim putem. Danas je glavni put asfaltiran, ali do nedavno predstavljao je običan letnji put, koji je bio teško prohodan u jesen i zimu. Nekada su, takođe, bili bez vode i struje, dok je, međutim, danas sproveden i vodovod i električna i telefonska mreža, dok je kanalizacija izvedena putem septičkih jama, kao i u samom selu, odnosno i njih karakteriše sve bolja komunalna opremljenost. Na Đurđinskim salašima je uglavnom stalno stanovništvo, za razliku od drugih čije je stanovništvo sezonsko (Ćupurdija, 1986, 1990).

Grupisanjem salaša oko puteva su stvoreni takozvani šorovi. Sa obe strane su se vremenom nizali salaši, povučeni od puta stotinak metara. Dogradnjom novih stambenih zgrada, rastojanja između dvorišta su postajala sve manja i na taj način, stvaraju se sela zbijenog tipa. Ovo grupisanje salaša je bilo prisutno i na području Đurđina.

Prašnjave blatnjave puteve kroz dolove svojstvene ravnici, civilizacijski napredak je zamenio asfaltiranim drumovima, a umesto razbacanih salaša niklo je savremeno naselje modernih kuća i Đurđin je zakoračio u novu etapu svoje istorije. Od 1950. godine počela je intenzivnija stambena izgradnja prema urbanističkom planu, tako da naselje dobija sve više karakteristike urbane sredine. Topografska površina naselja je slična pravougaoniku. Ulice su prave i seku se pod pravim uglom. To je tipično ravničarsko selo sa kućama koje su tipične za vojvođanske prostore. Najveći broj kuća su stare kuće panonskog tipa, i građene su „na brazdu” ili „uz put”, ali mnoge od ovih kuća su rekonstruisane. Pored ovog starog tipa kuća, grade se, počev od šezdesetih, modernije koje su kuće uglavnom prizemne, sa lepim uređenim dvorištima i sa puno zelenila. Ipak turistička vrednost leži u starim salašarskim kućama, i ukoliko bi se prilagodile i adaptirale predstavljale bi glavnu receptivnu osnovu seoskog turizma. Upravo ovo arhitektonsko nasleđe – ruralne kuće i propratne građevine – oslikavaju način života i lokalnu kulturu. Ali bi ponudu trebalo proširiti i na iznajmljivanje soba u privatnom vlasništvu lokalnog stanovništva, jer na taj način seoski turizam dobija svoj pun smisao. U selu se, još uvek, može naići na poneku kuću od naboja, a novije kuće su građene od cigle i crepa.

Etno-zbirka „Bunjevački salaš” rođena je već onda kada je osamdesetih godina, uz samu župnu crkvu svetog Josipa sagrađen novi pastoralni centar. Svećenik Lazar Ivan Krmpotić je zamolio da se ne ruši stara zgrada župnog ureda, jer je ona zapravo bila tipičan bunjevački salaš prvih doseljenika adaptiran za župni stan. O svom vlastitom trošku svećenik Lazar je izveo sve potrebne zidarske radove i vratio je taj stari salaš u svoje prvobitno stanje. Posao je izvođen dobrovoljnim radom župljana. Kada je zgrada restaurirana, velikom podrškom župljana i ljudi dobre volje iz celog grada i okoline sakupljen je velik broj vrednih i izvornih eksponata. Vremenom je ovaj jedinstveni bunjevački muzej (još se samo u Baji nalazi slična bunjevačka kuća) nadograđen nekim elementima – kokošinjac, poljska peć, a u sklopu zbirke donesen je, kao što je već pomenuto, i poslednji đurđinski đeram, karakteristični ravničarski bunar, star preko 100 godina. Najstariji eksponat je jedan kovčeg s početka 18. veka, a uz kuću se nalaze i brojne poljoprivredne mašine koje danas spadaju u raritetne muzejske eksponate. Stambena zgrada se sastoji od dve sobe i ostave (špajza) sa gotovo svim nameštajem i autentičnim pokućstvom potrebnim za život jedne prosečne bunjevačke porodice. Etno-zbirka „Bunjevački salaš” je otvorena na dan dužijance 5. avgusta 2001. godine. Prostori za rad su još u pripremi, a zgrada šupe za smeštaj poljoprivrednih alatki i oruđa još čeka na izgradnju. U svrhu razvoja seoskog turizma potrebno je osposobiti ovaj etno-muzej da bude stalno otvoren i dostupan za posetu turista, a takođe bi je trebalo i malo komercijalizovati, tj. naplatiti neku simboličnu ulaznicu, kao i napraviti suvenire koji simbolišu eksponate iz muzeja (Krmpotić, 2004).

Iako su svi vidovi života i kulture izloženi stalnim promenama i uticajima preko kontakata sa drugim kulturama, pojedini oblici materijalne i duhovne kulture osobene za narod određenog područja ipak opstaju. Etnografske vrednosti su predstavljene kroz običaje, narodnu nošnju, narodne pesme, karakteristični folklor, tradiciju, gastronomske elemente i drugo.

Narodna nošnja Đurđina je bunjevačka i zove se ruvo, žensko ili muško, a izrađuje se od svile, vune, štofa i drugih materijala.

Ishrana naroda je takođe deo njegove tradicije. Od domaćih proizvoda tradicionalni su specijaliteti od svinjokolja (domaća šunka, kobasica, slanina), a od jela pasulj, paprikaš i gulaš. Uz hranu najbolje ide rakija koja se proizvodi po starim proverenim receptima, a posebno je interesantna degustacija ljutovačke rakije, što sve čini dobru domaćinsku trpezu. Jedan od uslova bavljenja seoskim turizmom jesu upravo seoska domaćinstva kao proizvođači hrane. Ono što posebno predstavlja vrednost u seoskom turizmu jeste mogućnost gosta da prati tok, ali takođe i da učestvuje u pripremanju jela, a preko ovoga se može upoznati i tradicija kulinarstva ovog kraja. Te aktivnosti mogu biti svakodnevne, kao što su: učešće u pripremi hrane, priprema i proizvodnja hleba na seoski, stari, zaboravljeni način, kao i priprema zimnice od voća i povrća (ajvar, džem...).

Ono što posebno predstavlja karakteristiku za ovaj kraj jeste domaća, ručna radinost, odnosno izrada predmeta i slika od slame. Ova umetnost je jedan od zaštitnih znakova, brendova, ovog područja, budući da je ova vrsta umetnosti toliko retka da je zabeležena još na samo par mesta u Evropi. Kako je reč o bunjevačkom kraju, veština pletenja predmeta od slame direktni je produkt tradicije ove nacionalne zajednice vezane za Dužijancu, svetkovinu koja prati svaki završetak žetve. Od slame se pletu najrazličitiji predmeti: cvetići, buketići, prstenje, kutije za nakit, tabakere, slike sa različitim temama iz salašarskog života, pravljenje razglednica, čestitki, oblaganje uskršnih jaja i drugi najraznovrsniji predmeti. Početak susreta umetnosti i slame vezan je za salašarski život kada su mlade devojkice na salašu od slame plele jednostavne ukrase i vence. U ovom na daleko poznatom stvaralaštvu u tehnici slame Đurđin ima jedinstveno mesto, odnosno ono predstavlja rodno mesto, kolevku ove umetnosti. Konkretno mesto svoga rođenja beleži u župnoj crkvi svetog Josipa u Đurđinu. 1911. godine je đurđinski svećenik došao na zamisao da manifestaciju Dužijanca prenese u crkvene prostore. Svake godine su se, od održavanja ove svečanosti u naselju, tačnije od 1937. godine, pa do današnjih dana, plele krune, kao simbol koji se sa hlebom predavao crkvi u okviru svečanog bogoslužjenja. Međutim, dolaskom komunizma na vlast, organizovanje verskih svečanosti i pravljenje krune je postalo zabranjeno. Usled ovih okolnosti, umesto karakterističnih kruna, počeli su se izrađivati složeniji oblici koji imaju zajednički naziv „kruna”. Krune za ove svečanosti je, sve do svoje smrti, izrađivala Kata Rogić, koja se smatra osnivačicom umetnosti u tehnici slame i predstavlja prvu umetnicu u toj tehnici.

Prvi sabor umetnika u tehnici slame je održan 1993. godine upravo u rodnom mestu ove umetnosti, u Đurđinu. Ovaj sabor je imao komemorativni karakter, i održan je u znak sećanja na Katu Rogić. Tim povodom je održana i izložba radova na kojoj je prisustvovalo tridesetak umetnika. Drugi sabor slamarki je održan na dan održavanja Dužijance, a u znak sećanja na svestranu Matiju Dulić. Ovi sabori predstavljaju stručne susrete, sastanke i druženje slamarki.

Manifestacije mogu biti snažan faktor motivacije za preduzimanje turističkih putovanja na selo, odnosno predstavljaju same po sebi turističke vrednosti koje mogu privući turiste. U sklopu turističke ponude Đurđina manifestacioni turizam bi mogao da zauzme značajno mesto, jer se ovde organizuju različite priredbe i proslave, ali u ovom naselju postoje raznovrsni motivi i mogućnosti za organizovanje većeg broja manifestacija i veću popularizaciju sela. Organizatori se trude da svaka od postojećih manifestacija u ovom naselju iz godine u godinu postane značajnija.

„Lokalna” dužijanca u Đurđinu se održava krajem jula. Noć pre Dužijance određuju se bandaš i bandašica. Bandaš je vodeći risar (kosac, žeteoc) koji bira ostale risare koji će raditi na žetvi, odnosno vođa skupine risara i sa njim se gazda parcele o svemu dogovara. Bandašica je

risaruša, odnosno sakupljačica koja kupi iza bandaša pokošenu pšenicu. Bandaš i bandašica su središnji likovi u proslavi žetvene svečanosti Dužijanca. Pre svečane mise, koja obično počinje u 10 sati, na kočijama, svečano okićenim žitnim klasjem, pred crkvu Sv. Josipa stižu bandaš i bandašica koji su određeni da nose tu ulogu za određenu godinu. Oni donose „krunu” u pratnji ostalih žetelaca. „Kruna” je simbol, rad od slame (obično slika), odnosno prikazani dar na Dužijanci. Zatim se ulazi u crkvu gde svećenik za vreme Mise blagoslovi krunu. Uveče se održava „bandašicino kolo” ispred kuće u kojoj živi bandašica. Ranije je običaj Dužijance bio drugačije obeležavan. Ako bi gazda imao veću površinu posejane pšenice, za žetvu bi tražio žeteoce, tj. risare, odnosno risari su radnici koji rade na žetvi. Ova radnja se prikazuje kroz manifestaciju u okviru Dužijance – „Takmičenje risara”. Kada žeteoci (risari) završe svoj žetelački rad na parceli gazde, pleli su venac od žita i stavljali ga na glavu bandaša, i tako su sa njive išli na salaš, gazdi. Na salašu gazdarica je spremala užinu (ručak) ili večeru, prema vremenu kako dolaze žeteoci. Kada stignu na gazdin salaš, izlazio je pred njih i polivao ih vodom. Zatim se jelo, i nakon toga do kraja dana se igra kolo i uživa uz tamburaški zvuk. Dužijanca u Đurđinu se održava od 1935. godine i traje do danas.

„Takmičenje risara”, kao što je već pomenuto, je jedna od značajnijih manifestacija u okviru svečanosti Dužijance. Prvo takmičenje je održano 1968. godine i to u Đurđinu, međutim svake godine menja se mesto u subotičkoj opštini u kome se održava ovo takmičenje. Ovo takmičenje se održava u julu, a 2007. godine održano je 14. jula u Đurđinu. Osnovni sadržaj manifestacije je takmičenje u ručnom košenju pšenice. Traje samo jedan dan, a u tom danu postoji nekoliko sadržaja koji verno predstavljaju radnje vezane za nekadašnji ris i ostale radove koji slede sve dok pšenica ne bude u džakovima ili na tavanu. Sve te radove prati tim sudija, koji prema pravilniku ocenjuje i rangira takmičare. Komisija je dužna na samom mestu izvođenja, tj. na njivi na kojoj se odvija takmičenje odrediti i tačno označiti koju površinu - „pripelicu” je dužan uraditi pojedini par, a istovremeno se „pripelice” obeležavaju brojevima. Ocenjivanje rezultata komisija obavlja na temelju brzine rada i kvaliteta rada u pletenju užadi, kosidbi, grabljenju i sadevanju krstina, kao i na temelju izgleda odeće (radna narodna nošnja) i opreme takmičara. Na primer, što je više izvorna i autentična odeća, veća je ocena (više bodova). Određuju se i pehari i zahvalnice za pobednike.

Održavanje seoskih manifestacija jedan je od načina za afirmaciju seoskih naselja, koja po tome vremenom postaju prepoznatljiva, odnosno ovakve svečanosti utiču na njihovu popularizaciju. Takođe, tradicionalne svetkovine prava su prilika da se, uz domaće kulinarske specijalitete, uživa u upoznavanju narodnih običaja i narodnog stvaralaštva, u pesmi, igri i sklapanju novih poznanstava.

Zahvaljujući sledećim pogodnostima za razvoj seoskog turizma:

- mogućnost za upražnjavanje različitih sportsko-rekreativnih aktivnosti (jahanje, lov, ribolov, košarka, fudbal i drugo),
- prirodno-geografske karakteristike (bogata fauna, raznovrsnost biljnog sveta, jezero, reka Krivaja, čist vazduh, očuvana priroda, atraktivan pejzaž),
- duga i bogata istorija sela,
- razvijena poljoprivredna proizvodnja,
- proizvodnja i prodaja domaćih poljoprivrednih proizvoda,
- kulturno-istorijske vrednosti (pravoslavna i katolička crkva, Etno-zbirka „Bunjevački salaš”, stalna postavka predmeta od slame, povremene izložbe belog veza i predmeta izrađenih u tehnici slame),
- organizovanje izleta,
- izrada i nabavka predmeta domaće, ručne radinosti (tehnika slame, beli vez),
- raznovrsnost etnografskih elemenata (muzika, običaji, narodne igre, tradicionalne manifestacije, stara seoska arhitektura, etničko šarenilo),
- velika ljubaznost domaćina, Đurđin čini izuzetno atraktivnim za posetu turista, može brzo da preraste u destinaciju seoskog turizma i da bude ciljno mesto za turiste iz

susednih mesta (Bajmok, Tavankut, Mišićevo, Mala Bosna, ali i stanovnici Subotice) a i šire okoline u obliku jednodnevnih izleta i višednevnog boravka.

Danas još uvek ne postoje organizovana turistička kretanja u ovom delu subotičke opštine, odnosno turizam je jedna od velikih, ali neiskorišćenih šansi za privredni razvoj. Uključenost Đurđina u turistička kretanja se svodi na bezuspešne pokušaje slanja grupa u jednodnevni obilazak kulturno-istorijskih znamenitosti od strane Turističkog informacionog centra iz Subotice (koji radi u okviru Turističke organizacije opštine Subotica). U Đurđinu postoji mnoštvo neiskorišćenih prirodnih i antropogenih vrednosti u svrhu turizma, koje zaista imaju dosta mogućnosti za turistički razvoj i afirmaciju. Dakle, osnova za formiranje kvalitetnog turističkog proizvoda postoji, potrebno je samo organizovano pristupanje problemu. Na prvom mestu potrebno je informisati i edukovati stanovništvo o svim mogućnostima i prednostima, ali i mogućim negativnim efektima koji bi razvoj turizma eventualno doneo, i u tom smislu potrebno je organizovati predavanja, kako bi se motivisala lokalna zajednica za uključivanje u rad sa turistima. Nakon toga potrebna je formulacija planova za razvoj turizma, a država bi određenim investicionim programima trebala da pomogne u njegovom ostvarivanju.

Blizina grada, izgrađena infrastruktura, tradicionalna arhitektura, lep ravničarski pejzaž, pogodna klima, gostoljubivost domaćina, kulturno-istorijske znamenitosti, tradicionalna narodna okupljanja i manifestacije kao i brojne druge karakteristike naselja čine Đurđin atraktivnim i pogoduju njegovom uključivanju u jedan od pravaca turističkih kretanja.

KOVAČICA

Razvoj turizma opštine Kovačica uslovljen je geografskim i turističkim položajem. Pod geografskim položajem podrazumeva se prostorni odnos Kovačice i okoline prema bližim i daljim predeonim celinama, a pod turističkim položajem njen prostorni odnos prema glavnim pravcima turističkih kretanja prema regijama sa većim stepenom naseljenosti i prema drugim turističkim motivima.

Opština Kovačica se nalazi u jugozapadnom delu Banata i u jugoistočnom delu Vojvodine na površini od 419 km². Čine je osam naselja: Kovačica, Crepaja, Padina, Samoš, Debeljača, Uzdin, Idvor i Putnikovo.

Hatar Opštine Kovačica se prostire između Tamiša na severozapadu, aluvijalne ravni ove reke na zapadu, alibunarske depresije na severu i Deliblatske peščare na jugu. Najvećim svojim delom leži na lesnoj terasi koja okružuje Deliblatsku lesnu zaravan i na lesnoj zaravni koja sa nekoliko strana okružuje Deliblatsku peščaru.

Nadmorska visina kreće se od 75m u području Tamiške aluvijalne ravni do 125m u istočnom i jugoistočnom delu teritorije. U severozapadnom delu Opštine Kovačica dužinom od oko 15 km protiče reka Tamiš.

Teritorija Opštine Kovačica prostire se između nekoliko banatskih subregija. Sa severa se graniči sa ekonomski najrazvijenijom zrenjaninskom opštinom i opštinom Sečanj. Sa zapada Opovom, sa istoka alibunarskom opštinom i sa juga opštinom Pančevo.

Razvojem saobraćaja i boljom povezanošću sa Pančevom i razvojem raznovrsne privrede i društvenih institucija od posebnog značaja u ovom gradu, Pančevo je stvaralo najveću gravitacionu moć, na sva naselja u opštini Kovačica.

Zahvaljujući blizini Beograda kao najvećem turističkom disperzivu, povoljnom geografskom položaju kao i bogatom kulturno-istorijskom nasleđu, na ovom prostoru mogu biti razvijeni mnogi vidovi turizma, izletnički, tranzitni, nautički, kulturno-manifestacioni.

Saobraćajna povezanost opštine sa užom i širom okolinom je veoma dobra. Preko opštinske teritorije izgrađena je pruga Beograd–Kovačica–Zrenjanin–Kikinda čime je ovaj kraj povezan sa našim glavnim gradom, južnim i severnim Banatom.

Skoro uporednim pravcem izgrađen je asfaltni put koji znatno pospešuje saobraćajnu povezanost između većine naselja opštine sa Beogradom, Pančevom i Zrenjaninom. Pored

pomenutih komunikacija saobraćajni uslovi opštine su značajno poboljšani izgradnjom nove putne mreže Kovačica–Padina–Samoš, Kovačica–Uzdin–Tomaševac, Kovačica–Idvor–Farkaždin–Perlez, Kovačica–Debeljača. Izgradnjom puta Padina–Seleuš, Kovačica stiče još veći saobraćajni značaj jer postaje raskrsnica najkraće drumske veze Novi Sad–Vršac–Temišvar.

Neosporno je da je stanovništvo glavni faktor u formiranju antropogenih turističkih vrednosti. Različiti pravci naivnog slikarstva, koji daju pečat svakoj nacionalnosti, javljaju se baš na ovom području kulturnog šarenila, kako bi narodi (Slovaci i Rumuni) zadržali svoj etnički identitet i vezu sa maticom. Kroz naivno slikarstvo oni, zapravo, neguju svoju kompaktnost u okviru ove sredine. Motivi na slikama su upečatljivi i oslikavaju scene iz svakodnevnog života glorifikovane njihovim simbolima i običajima, sve u težnji da se ne zaborave koreni i mukotrpa asimilacija pri naseljavanju. Opština Kovačica je danas veliko mesto u svetskoj kulturnoj baštini naivnog slikarstva.

Nije zanemarljiv ni manifestacioni oblik turizma. Kovačički Oktobar je događaj koji se kreira baš iz razloga okupljanja naivnih slikara iz celog sveta u cilju sagledavanja dostignuća ove oblasti iz prethodne godine. U tu svrhu organizuju se festivali muzike, igre i pesničkog stvaralaštva.

Napredak i razvitak društvenog i privrednog života, odražava se postepeno i na promenu navika, pa čak i mentaliteta ljudi. Time bi se javila i veća motivisanost stanovništva za obavljanje turističkih usluga i za uključivanje u turističko kretanje. (Stanojević 1999.)

Slika 28. Seosko domaćinstvo u Kovačici (Foto: K. Košić)

Neka sela imaju odlične uslove za razvoj seoskog turizma, ali ne ispoljavaju veliki interes za to. Ne postoji organizovana ponuda smeštanja turista po kućama, osim po privatnoj osnovi (u sezoni lova i ribolova). Smeštaj gostiju i posetilaca organizovan je u domaćinstvima u Kovačici.

Prirodne lepote i retkosti antropogenih vrednosti, gostoprimstvo i folklor mogli bi se umnogome iskoristiti za razvoj turizma. O turistima u opštini Kovačica govori se tek poslednje decenije 20. veka, kada se u Kovačici i Uzdinu formiraju slikarske galerije, koje dobijaju međunarodni značaj. U daljem toku razvoja turizma opštine Kovačica razvoju smeštajnih kapaciteta se mora posvetiti posebna pažnja, da bi seoski turizam mogao u potpunosti da zaživi.

SKORENOVAC

Opština Kovin u južnom Banatu, koja se nalazi između Dunava i Deliblatske pešcare, na 45 km od Beograda, ima jedno lepo mesto koje prednjači u turističkoj ponudi kraja –

Skorenovac. Ovo urbano, ušoreno selo sa tipičnim banatskim širokim sokacima i lepim kućama je naseljeno ne tako davne 1886. godine.

Slika 29. Ulica u Skorenovcu (Foto: K. Košić)

Turizam u Skorenovcu je počeo da se razvija 2002. godine. Ovde kažu da na goste ne gledaju kao na turiste, već kao na bližnje i gotovo celo selo učestvuje u smeštaju – domaćini služe izvrsnu domaću hranu. Spremiće vam domaću slaninu, kobasicu, ali i druge specijalitete kuće, sve po receptima starih kuvara. Porodice srdačno dočekuju i ispraćaju svakog gosta. Jedno od domaćinstava ima i slogan: Dobro srce i obraz čist. Zaljubljenika u banatske ravnice privući će ovo lepo gazdinstvo koje se može doživeti i vožnjom zaprežnim kočijama. Za aktivan odmor moguća je vožnja biciklom, plivanje, pecanje, šetnja. Najveća posećenost je u vreme seoske svetkovine posvećene svetom Ištvanu.

GUDURICA

Gudurica se nalazi u južnom Banatu, u tradicionalnom poljoprivrednom prostoru. To je seosko naselje koje spada među značajnije u opštini Vršac. Mada je najveći broj stanovnika (2812) selo imalo 1890. i danas spada u veća u Opštini (2002. godine 1267 žitelja). Selo Gudurica je podignuto na levoj strani doline Markovačkog potoka – centralni deo naselja je na 117 m. Činjenica da je Gudurica, podignuta u severnom podnožju Vršačkih planina, odnosno na kontaktu podgorine i abrazione terase, daje određene fizionomske i funkcionalne specifičnosti (Bukurov, 1950). Sredinom guduričkog atara, od jugoistoka prema severozapadu, proteže se dolina Markovačkog potoka, koja daje posebnu pejzažno-ambijentalnu vrednost. Analiza položaja Gudurice i pomenutih okolnih naselja, može inicirati pitanje opravdanosti razvijanja turizma, jer je ovo prostor van značajnih, čak i regionalnih saobraćajnica, moglo bi se reći „slepo crevo Banata“. (Romelić, Tomić, 1991). Međutim, eko-ruralni turizam i ne zahteva najsavremenije i frekventne saobraćajnice. Dovoljno je da do eko-ruralnih destinacija postoji solidan asfaltni put. Sve preko toga bila bi preterana urbanizacija i moglo bi da odvrati potencijalne turiste, odnosno one koji dolaze iz gradskih sredina.

Klima ovog prostora nije faktor koji može ugroziti turističke aktivnosti, mada bude perioda sa nepovoljnim klimatskim parametrima (dugotrajne sipeće kiše ili jaka košava), ali i onih kada je pravo uživanje boraviti na Bregu, livadama ili u vinogradima. Srednja temperatura vazduha zimi je 1,5°C, proleća 11,5°C, leta 20,8°C i jeseni 12,3°C. Na ovom prostoru dominira jugoistočni vetar, odnosno košava, a zatim slede vetrovi iz južnog, istočnog i

severozapadnog pravca. Oblast jugoistočnog Banata je najvetrovitiji deo Vojvodine. Košava dominira tokom svih godišnjih doba, a inače je i vetar sa najvećom prosečnom brzinom. Tokom vrelih letnjih dana donosi osveženje, a u hladnijem delu godine čist i hladan vazduh, te se može reći da je to „zdrav period godine“. Blizina šumovitih padina Vršaćkih planina, utiče i na mikroklimatske specifičnosti, posebno leti kada se noću prema spušta svežiji vazduh. Ostali klimatski elementi nisu značajna smetnja odvijanju eko-ruralnog turizma. U toplijem delu godine uglavnom imaju blagotvorno dejstvo (relativna vlažnost leti je 67-68%, oblačnost 4,3 desetine, insolacija 9, a godišnja 2050 časova). Padavine su dobro raspoređene tokom vegetacionog perioda. Prosečno godišnje ovde se izluči oko 660 mm padavina (najviše u junu 86 mm, a najmanje u martu 32 mm, dok tokom vegetacionog perioda padne oko 400 mm kiše ili oko 60% svih padavina). (Bugarski, Tomić, 1987)

Pošto je Gudurica na dolinskim padinama, iznad aluvijalne ravni Markovačkog potoka, je bezbedna od visokih podzemnih voda, mada se tokom dugotrajnih kiša mogu javiti problemi, posebno kod starijih objekata i u ulicama gde su zapušteni kanali. (Bugarski, Tomić, 1987). Na prostoru Gudurice i okoline ima ih nekoliko u izvorišnom delu Markovačkog i Malosredištanskog potoka. Njihova pojava je značajna za vodosnabdevanje, a doline predstavljaju interesantne terene pogodne za raznolike aktivnosti. Markovački potok kao stalni vodotok predstavlja dominantnu hidrografsku pojavu, a njegova dolina čini centralnu reljefnu celinu, koja je uticala na položaj naselja i kuća, usmerila najvažniju saobraćajnicu, a značajna je i za brojne privredne aktivnosti.

Kulturno-istorijsko nasleđe Gudurice je jedan od ključnih preduslova za stvaranje ekoruralne destinacije. Najveći značaj imaju kulturna dobra, koja prema zvaničnoj nomenklaturi pripadaju sledećim kategorijama:

- dela sa spomeničkim i umetničkim svojstvima (kuće za stanovanje i privređivanje i drugi vredni arhitektonski objekti);
- prostorne kulturno-istorijske celine (staro jezgro naselja, seoske ambijentalne celine, sakralni objekti);
- folklorno nasleđe (zgrade i prostori, nošnja, stari zanati, usmena tradicija, kulinarska tradicija, tradicionalni sportovi i igre);
- manifestacione vrednosti;
- ustanove kulture sa svojim aktivnostima (Dom kulture sa bibliotekom);
- kulturni pejzaži (parkovi);
- kulturne rute (putevi vina).

Gudurica ima plansku osnovu nepravilnog oblika. Selo je izduženo duž leve dolinske strane Markovačkog potoka. Glavna ulica prati ivicu strane, a selo se širi prema jugu, uz abrazionu površ. Raspored ulica je nepravilan, mrežastog tipa. To je jedan od faktora koji ovo selo čini specifičnim na vojvođanskom prostoru.

U selu, posebno u centralnom delu, postoji mogućnost, konzervacije, rekonstrukcije i stvaranja mreže komfornih, ali rustičnih objekata koji mogu da pruže usluge smeštaja, hrane i pića, kao i sadržaje kulturnog, zabavnog i rekreativnog karaktera. Restorani s lokalnom kuhinjom treba da se nalaze u lokalnom vlasništvu. Kuće za prijem turista moraju poslovati u skladu sa zakonom, ali njihovo poslovanje mora da bude finansijski održivo. Kuće, van porodičnih poljoprivrednih gazdinstava, koje bi se koristile kao eko-ruralna konačišta treba da odlikavaju lokalno okruženje, tradicionalne, odomaćene stilove oblikovanja. (Romelić, Đuričić, 1992)

Gudurica je, do Drugog svetskog rata, ali i kasnije, bila najznačajniji vinogradarski centar među selima Vršaćkih planina. O tome postoji obilje obrađenih istorijskih podataka. Oni mogu poslužiti kao materijalna, činjenična osnova otvaranja Zavičajnog muzeja. Planovi postoje i lokacija je određena. Smatramo da bi osnivanje muzeja bilo svrsishodno, budući da ima više oblasti ljudskih aktivnosti o kojima postoji zanimljiv materijal.

U centru sela se nalaze veliki podrumi poznati po proizvodnji *guduričkih vina*. Podrum je građen u baroknom stilu. Posebno je atraktivno dvorište – atrijum sa lepim arkadama. Uočeno je da ovde zalaze lovci i poslovni ljudi iz oblasti vinogradarstva i vinarstva. U poslednje vreme podrum je uključen u turističku turu “putevima vina”. To znači da postoje početni motivi i kategorije posetilaca, koji mogu da podsticajno utiču na izgradnju prijemnih objekata: restoran sa baštom u dvorištu, manji muzej vinogradarstva i vinarstva, degustacioni centar i prodajni punkt. Budući da je Gudurica mesto sa najsloženijom etničkom strukturom među seoskim naseljima Vršačkih planina i dobrom očuvanošću autohtonog folklora, moguće je u najadekvatnijim terminima, u ovom objektu, organizovati priredbe izvornih pesama i igara žitelja. Prostrani prilaz omogućava izgradnju velikog parking prostora.

Stanovništvo se u odnosu na druga sela manje bavi poljoprivredom, više je zaposleno u preduzećima u Vršcu, od koji neka imaju oranične površine ili vinograde u ataru Gudurice. Budući da je kolonizovano iz pasivnih krajeva, ono je nenaviknuto na naporene i duge poljoprivredne radove. Stanovništvo nije isključivo i apsolutno vezano za zemlju kao starosedelačko stanovništvo u drugim selima, pretpostavka je da se lakše i jednostavnije može opredeljavati i vezivati za turističke usluge.

Stare i dobro održavane kuće najčešće su nastale kao rezultat graditeljskog afiniteta i umeća nemačkog stanovništva, koje je ovde do kraja Drugog svetskog rata činilo preko 98%. Vredno dobrostojeće stanovište, stvorilo je sredinu u kojoj je ne samo požrtvovano obavljalo poljoprivredne poslove, već je stvaralo i konstruktivne navike odmaranja, zabave, druženja u prijatnoj i udobnoj sredini.

Manju vezanost stanovništva za poljoprivredu ilustruje činjenica da je prosečna veličina poseda svega 1,2 ha. Hatar ima veće nagibe zemljišta zbog čega je dosta pod šumom i pašnjcima. Aktiviran je većim zasadima vinograda i voćnjaka. Interesantno je da oranice jedva nešto nadmašuju vinograde.

Vino, i u sezoni grožđe, treba da bude najvažniji deo turističke ponude Gudurice. Uočeno je da je stanovništvo toga svesno i da se ovaj segment ponude kreće u dobrom pravcu. Vlasnici vinograda i podruma uče jedan od drugog, među njima vlada takmičarski duh. Želja im je da proizvode kvalitetno vino. Deo stanovnika radi u Vršačkim vinogradima, koji su u kontaktu sa Enološkom stanicom u Vršcu i na osnovu toga treba stvoriti brend od određenih vina i Guduricu uključiti u kulturne turističke ture “Puteve vina”.

Potrebno je istrajati u realizaciji projekata Vinskih puteva gde bi selekcijom domaćinstava kvalitetnog vinogradarsko-vinarskog opredeljenja, trebalo uključiti ova domaćinstva u vinske ture, i nastaviti sa korišćenjem guduričkog podruma. Ovo uključivanje zahteva poštovanje standarda kvaliteta ponude koje vinske ture podrazumevaju.

Selo Gudurica ima mogućnosti da, što se tiče ponude individualnih građevinskih objekata, organizuje usluge u tri vrste kapaciteta:

- 1) seoskih domaćinstava,
- 2) takozvanih ruralnih kuća, odnosno obnovljenih starih zdanja u prepoznatljivom autohtonom stilu, uz zadržavanje karakterističnih elemenata gradnje i izvornih materijala, koji uspešno novim generacijama prenose duh prošlosti, koja privlači svojim sporim ritmom života prilagođenog ljudskim potrebama i
- 3) novijih tipskih kuća visoke udobnosti i standarda, ali koje odudaraju i narušavaju koncept ruralnog turizma, izuzev aspekta smeštaja, vinskih i asortimana izvorne seoske hrane.

Osim starih, manje ili više odražavanih rustičnih objekata, pretežno lociranih u centru sela ili njegovoj blizini, kao i porodičnih kuća koje pripadaju tipu tradicionalnih objekata, “uz brazdu” ili “duž puta”, u poslednjim decenijama grade se nove kuće, najvećim delom na sprat, prema planu velikih tipskih kuća. Deo vlasnika ovih kuća su ljudi na privremenom radu u inostranstvu. Domaćinstva u ovim kućama su retko poljoprivredna. Znakovi tradicije održavani

su pojedinim detaljima, kao što su ograđeni i dekorisani dvorišni bunari, manje cvetne bašte u dvorištu koji pripada stambenom delu, ali pre svega zasvođenim vinskim podrumima, koji čine minijaturnu imitaciju podruma u centru sela. U prilaznim delovima nekih podruma postavljeni su alati koji su nekada korišćeni u obradi vinograda ili spravljanju vina i rakije. Njima su pridodate i druge poljoprivredne alatke. Ovakve kuće mogu biti uključene u turističku ponudu sela, ali kao objekti za smeštaj, degustaciju i prodaju vina i rakije. Budući da ona ne mogu imati status tipičnih poljoprivrednih turističkih gazdinstava, mogu biti nuđene kao alternativa smeštaja, bez očekivanih tipičnih ekoruralnih sadržaja. Takve sadržaje turisti će nalaziti u drugim delovima sela i okolini.

Polazeći od principa ponašanja stanovništva jedne eko-ruralne destinacije, a uzimajući u obzir specifičnosti Gudurice, osnovne usluge i delatnosti lokalnog stanovništva koje je uključeno u turističku ponudu, bile bi sledeće:

- pansionsko i dnevno ugošćavanje posetilaca i turista,
- organizacija izleta gostiju po sadržajima ekosela i neposredne okoline,
- proizvodnja poljoprivrednih ekoloških čistih proizvoda (od pripreme tla do spremanja zimnice),
- organizacija nekih sportskih i sličnih aktivnosti - planinarenje, rock climbing (penjanje uz stene), škola jahanja, terensko jahanje, terapijsko jahanje, sudelovanje u poljoprivrednim radovima, šetnja
- proizvodnja i prodaja suvenira,
- uzgoj muznih krava i prodaja mleka,
- proizvodnja i prodaja sena u balama,
- vinogradarstvo, proizvodnja grožđa i vina, kao i žestokih pića kao nusproizvoda u proizvodnji vina,
- voćarstvo, proizvodnja voćnih rakija, proizvodnja pekmeza i džemova,
- organizacija lova za onu kategoriju turista koji su za ovu aktivnost zainteresovani, bilo putem ulovljavanja životinja, posmatranje i snimanje ptica i drugih divljih životinja,
- uzgoj ovaca, proizvodnja i prodaja sira, itd.

Tipovi ruralnog turizma određuju se prema postojanju odgovarajućih resursa za razvoj turizma i tradicije razvoja seoskog turizma. U tom smislu Gudurica pripada drugom tipu koji je označen kao ruralno područje sa značajnim resursima, ali bez dovoljno tradicije u razvoju turizma.

Gudurica sa centralnim masivom i padinama Vršaćkih planina, koje velikim delom pripadaju hataru ovog sela, imaju dosta prednosti za razvoj ekoruralnog turizma. Oni čine jedinstveni spoj kulture, istorije, prirodnih lepota, etnodemografskih vrednosti, autohtonog gastronomskog proizvoda. Gudurica po nizu svojih karakteristika ima uslove za pretvaranje u eko-ruralnu turističku destinaciju.

SEOSKA ARHITEKTURA VOJVODINE U SVOJSTVU RURALNOG TURISTIČKOG PROIZVODA

Seoske arhitektonske celine nastale su u selima kao rezultat originalnog narodnog neimarstva koji je imao svoj specifičan umetnički izraz prepoznatljiv za razne krajeve Vojvodine i ta prepoznatljivost je onaj ključni element koji je od izuzetnog turističkog značaja. U etnografskom bogatstvu Vojvodine ističu se urbanističke celine vojvođanskih ušorenih sela u kojima neki objekti imaju raritetne vrednosti. Posebno su interesantni delovi ulica od kojih su poneki i zakonom zaštićeni, u naseljima Bački Petrovac, Ruski Krstur, Bački Monoštor, Stapar, Bački Breg, Sivac, Temerin, Neštin, Petrovaradin i Kupinovo. (Đuričić i drugi, 1996)

Prepoznatljivo narodno arhitektonsko nasleđe Vojvodine proističe iz određenih karakteristika njenog prirodno-geografskog i istorijsko-kulturnog razvoja. Turski period nije ostavio nikakvog traga u načinu gradnje kuća ovog područja. Ambijentalne i fizionomske vrednosti današnjih vojvođanskih sela datiraju iz 18. veka, iz vremena terezijanske i jozefinske kolonizacije, kada su se ona počela planski graditi i po određenim pravilima. U isto vreme počinju da se grade kuće po strogo propisanim normama, tako što su podizane na regulacionim uličnim linijama. (Stojanović, 2000)

Pored stambenih prostoriya grade se i ekonomski objekti pomoću kojih se danas može videti način privređivanja ovdašnjeg stanovništva, tokom 18. i 19. veka. To su pre svega brojne vetrenjače, verna slika neke stare – danas nestajuće Vojvodine, zatim ambari, koji su zbog svoje istorijske vrednosti Zakonom zaštićeni, suvača i još nekolicina vodenica, danas prilično zapuštenih i ruiniranih. Turizam je jedan od najznačajnijih elemenata zaštite kulturnog blaga, odnosno onaj element koji obezbeđuje novčana sredstva, bez kojih je zaštitu nemoguće sprovesti.

OSNOVNE KARAKTERISTIKE VOJVOĐANSKE SEOSKE KUĆE

Stare seoske kuće predstavljaju jedan od najupečatljivijih oblika materijalnog folklornog stvaralaštva Vojvodine. Njihova arhitektura je uslovljena geografskim odlikama podneblja. Prvobitne kuće su građene od naboja i pokrivene su trskom, po kolonizatorskom modelu. Vremenom dobijaju čitav niz drugih detalja svojstvenih samo ovim delovima Panonske nizije. Zbog toga sela u Vojvodini predstavljaju upečatljive i prepoznatljive seoske arhitektonske celine. Ta prepoznatljivost im daje određeni kulturni značaj. U budućnosti taj značaj treba unaprediti u turistički. Pozitivni primeri iz nekih susednih zemalja bi trebali da ohrabre organizatore turizma u afirmaciji ruralnih arhitektonskih celina. (Stojanović, 2000)

Zbog privrednih i drugih uslova moguće je pratiti razvoj kuće od njenih najprimitivnijih oblika do izgleda kakav je imala 30-ih godina 20. veka, kada prestaju da se grade kuće tradicionalne osnove i izgleda, koje po svojim karakteristikama pripadaju narodnom graditeljstvu. Kući, kakva je danas, prethodila su jednostavnija staništa: zemunice i poluzemunice, putrike i kolibe.

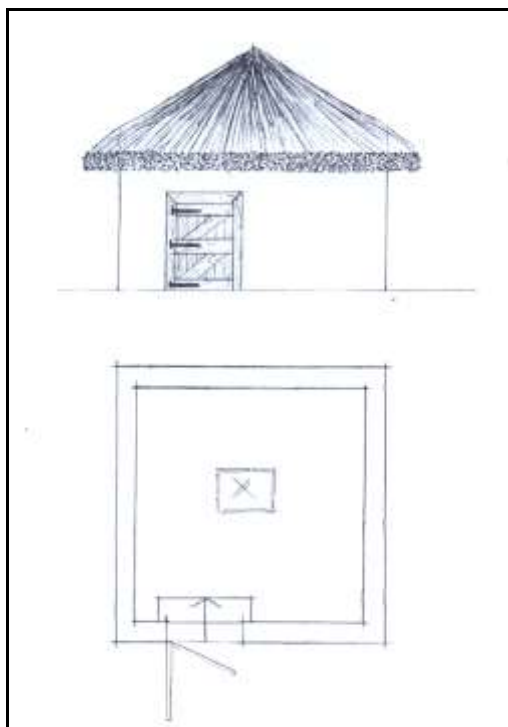
TIPOVI SEOSKIH KUĆA U VOJVODINI

Osnovne karakteristike narodne arhitekture odražavale su se u prošlosti na kući uključujući uz glavnu zgradu za stanovanje i druge stambene zgrade koje se grade u okućnici – vajate, male kuće. Prostorni razvoj osnovne stambene zgrade ilustruju promene u društveno-ekonomskim uslovima.

U Vojvodini se izdvaja nekoliko tipova kuća: kuća “ na brazdu”, dužna kuća, preka kuća i kuća “ na ključ”.

Kuća „na brazdu“

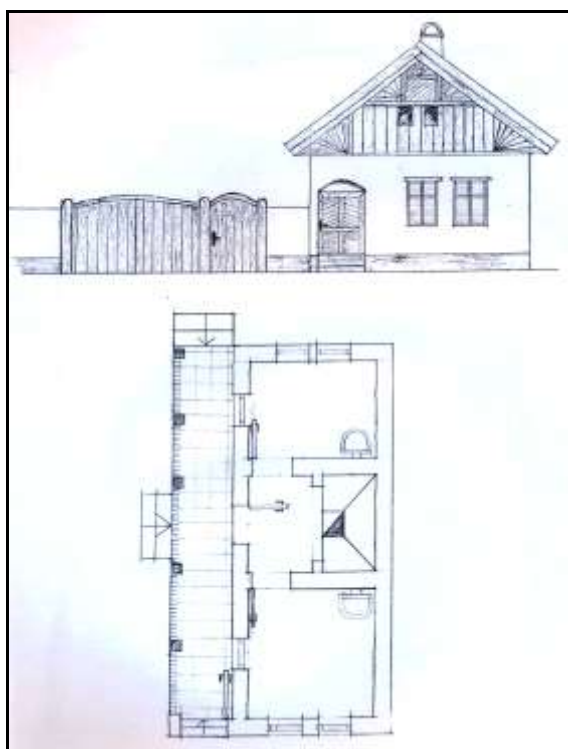
Razvoj kuće “na brazdu” može se pratiti kroz više faza, od jednodelnih zgrada, dvodelnih, trodelnih kuća, koje predstavljaju osnovni oblik staništa na ovom prostoru, pa do stambenih zgrada razvijenih osnova. Najstariji oblik vojvođanske seoske kuće je jednodelna zgrada. Kuća je prvobitno imala samo jednu prostoriju sagrađenu bez prozora. U nju se ulazilo kroz dvokrilna vrata, koja su bila iz dva dela. Svetlost se dobijala otvaranjem gornjeg krila vrata. Pošto je ovo jedno odeljenje sa otvorenim odžakom služilo za stanovanje i za obavljanje svakodnevnih poslova – kuvanje – nazivalo se kuća. Naziv kuća je i danas u upotrebi za odeljenje gde se kuva.

Skica 4. Jednodelna kuća (izvor: Đekić, 1994)

U narednoj fazi kuća je dvodelna, jer se ispred kuhinje gradi soba. Dvodelne zgrade vremenom dobijaju i prostoriju sa druge strane kuhinje i raspored prostorija soba–kuhinja–soba predstavlja osnovni prostorni raspored koji se prepoznaje u stambenoj arhitekturi vojvođanske seoske kuće. Na osnovu se dodaju druge prostorije, stambene i ekonomske namene, a ona uvek ostaje prepoznatljiva. Stoga neki autori i nazivaju trodelnu kuću osnovnim tipom kuće, panonska kuća i sl. Trodelna zgrada je formirana sa svim svojim karakteristikama u 18. veku. Vreme njenog nastanka seže u prethodni, 17. vek, a možda i ranije. Trodelne kuće sa podrumom grade se od sredine 18. veka. Soba sa ulice je uglavnom gostinska soba, ekstrajnica, smrtna soba, stajaća soba, čista soba, paradna soba. U njoj članovi porodice ne žive, nego ona služi za prijem gostiju, za čuvanje bolje opreme, u nju se unosi mrtvac, iz nje se izvodi mlada, nosi novorođenče na krštenje, u njoj se slavi slava, a devojke spremaju za svečanosti u selu, pa se zato naziva i soba radosti i soba žalosti. Bilo je, međutim slučajeva u brojnim porodicama da se u njoj i spavalo (Đekić,1994). Na suprotnoj strani je zadnja soba, soba iz guvna, stražnja soba u kojoj se odvijao svakodnevni život porodice. Ona je imala funkciju vajata. Tek posle velikih deoba stražnja soba služi kao gostinska. Osnova pojedinih kuća u donjem Sremu, zabeležena u selima Bežanija, Ogar, Donji Tovarnik, razlikuje se od ostalih kuća u Vojvodini. Naime, kuća u ovim selima u južnom Sremu je imala nekad još jedno odeljenje u neposrednoj vezi sa ognjištem – kućer ili kutaš takozvanu malu kuću, tako da je prostor ispred ognjišta proširen i osnova kuće nije pravougaona.

I dvodelne i trodelne kuće javljaju se sa tremom i bez trema. Ukoliko nemaju trema, na dvorišnoj, dužoj strani kuće nalazi se duboko ispupčena nadstrešnica. Pojedine kuće pored trema na dvorišnoj strani imaju i trem sa ulične strane, a ovaj elemenat se javlja i na samom zabatu. Naknadno ozidani trem naziva se podtremak, a trem pravljen kad i kuća je gonak. Stubovi trema su obično od drveta kod starijih kuća, a kod novijih se grade od cigle. Prostorni razvoj banatskih i kolonističkih kuća ide, u zavisnosti od toga da li imaju trem. Naime, u prvo vreme kolonističke kuće nemaju trem, a u obe sobe se ulazi iz kuhinje, dok se u srpskim kućama u sobe i u kuhinju ulazi iz trema. U sledećoj fazi kolonistička kuća uvodi trem srpske kuće, pa dalje razvoj ide zajedničkim putem. No, nije svuda tako. U Jarkovcu kuću sa tremom gonkom i vratima sa ulice koja vode u taj trem nazivaju nemačka, švapska kuća, a srpskom kućom nazivaju kuću bez trema (Đekić, 1994). Podovi u svim prostorijama su bili od nabijene zemlje, a održavani su „pomazivanjem“ za koje je korišćena glina razmućena u vodi. Po podovima su rasprostirane šarene krpice, domaće izrade. Na tavanici su se videle tavanske grede koje masivna, podužna slemna greda poduhvata po sredini (Višekruna, 1994)

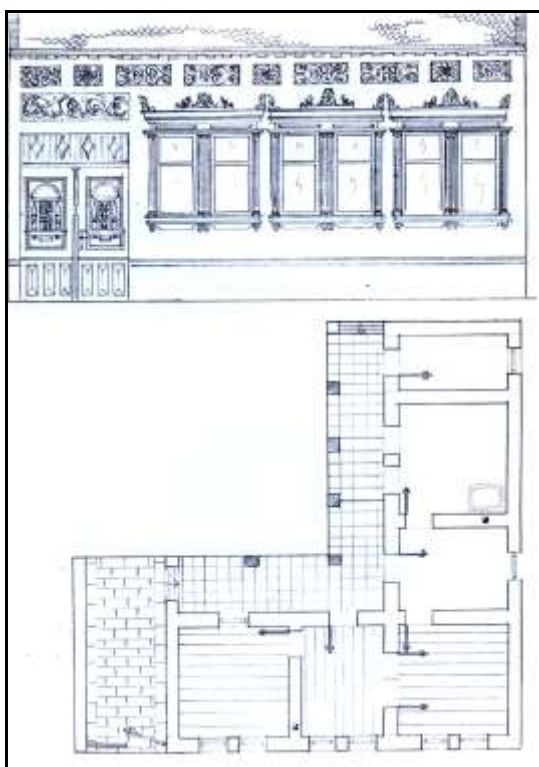
Skica 5. Trodelna kuća (Izvor: Đekić, 1994)

Dužna kuća

Kako se još u 18. veku javljaju kuće sa velikim brojem soba, tek povoljni ekonomski uslovi koji su stvoreni u drugoj polovini 19. veka uticali su da izvesni seoski društveni slojevi prostorno razviju kuću do velikih razmera. Interesantno je da ona pri tome uvek ostaje ista. Dužne kuće se javljaju u drugoj polovini 19. veka, gde je ponovljena dispozicija trodelne kuće. Ona ima raspored prostorija u dve varijante: soba–kuhinja–soba–kuhinja–soba ili soba–kuhinja–soba–soba–kuhinja–soba. Ove kuće se javljaju sa tremom u koji se ulazi sa ulice.

Preka kuća

Vremenom se u selima javljaju preke kuće. Dok dužna kuća po svojim karakteristikama ostaje u okviru narodnog graditeljstva, dotle preka kuća prerasta okvire narodnog neimarstva svojim izgledom i razvojem osnove. Njen razvoj kao dela građanske arhitekture teče odvojeno. Pitanje njenog razvoja i da li pripada tradicionalnom nasleđu ovog prostora nije u potpunosti rešeno, nisu evidentirani ni svi tipovi prekih kuća, način građenja, funkcionalnost prostorija, a to je pre svega neophodno ako se žele odgovori na mnoga pitanja (Đekić, 1994). Ovaj tip kuće poznat je pod nazivom "uz put" i javlja se od 70-ih godina 19. veka. Raspored prostorija je isti kao kod kuće "na brazdu". Paralelno sa ulicom se nalaze dve sobe sa strane i kuhinja između njih. Razlika postoji samo u položaju kuće u odnosu na ulicu. Preka kuća na strani prema ulici u nizu ima i štalu. Negde se javlja i drugačiji raspored prostorija prekih kuća.

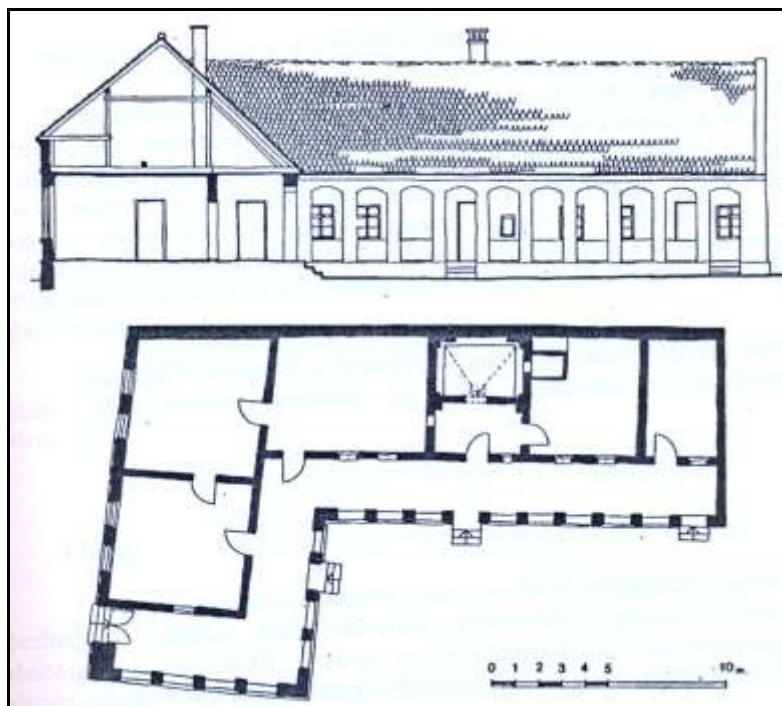

Skica 6. Švapska kuća (Izvor: Đekić, 1994)

Sa ulice su dve sobe, a sa dvorišne strane je zatvoren trem ili predsoblje, kuhinja i komora. Ovakve kuće su gradile bogatije seoske porodice i poznate su pod nazivom švapske kuće. Švapska kuća je označavala građevinu bogatijeg društvenog sloja koja je bila udobnija za stanovanje i isticala se od ostalih.

Kuće „na ključ“

Dok su se u Bačkoj gradile kuće u obliku ćiriličnog slova „G“ a u Banatu osnova kuće bila u obliku obrnutog ćiriličnog slova „G“ u Sremu se razvijaju kuće sa osnovom „na ključ“. Javljaju se u selima ravnog Srema 20-ih godina 20. veka pod uticajem grada i gradske arhitekture. Pored dveju soba sa ulice, koje reprezentuju status porodice i nameštene su građanskim nameštajem, u produžetku se nalazi tradicionalni deo kuće sa otvorenim ognjištem i štalom. Kuća je dobila naziv „na ključ“ zbog trema koji prati od ulice oblik osnove kuće. U njega se ulazi sa ulične strane, naspram sobe na uličnom frontu, i kao kod svih tradicionalnih kuća, naspram vrata od kuhinje. (Đekić, 1994)

Skica 7. Kuća na ključ (Izvor: Đekić, 1994)

Istovremeno, dužna kuća, da bi poprimila varoški izgled, tj. izgled preke kuće, dobija nove elemente na ogradnom zidu prema ulici. Naime, ogradni zid se specijalno ograđuje sa namerom da se istakne kućna fasada. Vratnice su vrlo visoke. Tendencija ove pojave je želja za podražavanjem novih, velikih kuća koje se pružaju celom dužinom prema ulici, uključujući u svoj sastav i veliki pokriveni ulaz. Ovakve kuće su se češće gradile u Bačkoj i Banatu nego u Sremu (Đekić, 1994)

Kada se govori o kući 18. veka, neophodno je spomenuti i kuće kolonista, pre svega Nemaca. Položaj kuće u okućnici, materijal za njenu gradnju, veličina prostorija i sve druge odlike su jedan od bitnih sadržaja same kolonizacije. Prilikom ove kolonizacije nije bilo dovoljno zanatlija, koji bi izgradili kvalitetna staništa. Zato je u vreme terezijanskih kolonizacija kuće gradila država, prema unapred propisanim planovima. Trebalo je da kuće budu izgrađene brzo i jeftino.

U 19. veku živelo se još ponegde u zemunicama ili kućicama od pletera i trske, sa jedinstvenim unutrašnjim prostorom i ognjištem. U Kačarevu je u ovom veku zabeležena trodelna kuća na brazdu, a poznati su i planovi dvodelnih kuća sa pećima u sobama kakve su se gradile u Pločici, Omoljici, Banatskom Brestovcu, Starčevu, Glogonju i Jabuci (Đekić, 1994).

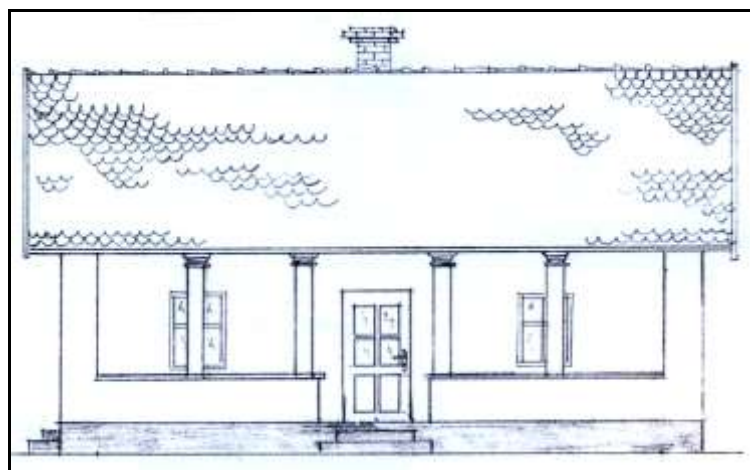
Kolonističke kuće 19. veka su znatno većih dimenzija. Pravile su se od crepa i opeke, a sobe i sporedne prostorije bile su veće i bolje osvetljene. U njima nije bilo više ognjišta nego su štednjaci u kuhinjama, dok su u sobama zidane peći. Kolonističke kuće na brazdu su se gradile sa zabatom prema ulici, a potom se grade i kuće paralelno sa ulicom i uzdužnim rogljastim produženjem za štale i šupe ili zabatska kuća dobija ekonomski deo koji se gradi u obliku ćiriličnog slova G. Pri kraju 19. veka prešli su na građenje kuća sa dvokrilnom kapijom na sredini kuće – ajnfortom, kroz koji su prolazila kola sa plodovima iz polja (Đekić, 1994). U ovom periodu nemačka kuća dobija i jednu novinu, mala kuća u dvorištu koja se gradi preko puta glavne kuće i uglavnom nema prozore prema ulici- kućerak. Pošto se najstariji sin oženi i preuzme gazdinstvo, roditelji mu predaju glavnu kuću, a sami prelaze u malu kuću, gde žive odvojeno. Mala kuća se javlja kasnije i kod ostalog stanovništva, ali u funkciji letnje kuhinje.

Terezijansko planiranje prostora bilo je presudno za formiranje oblika vojvođanskih naselja, oblika okućnice i položaja kuće, ali ono nije uticalo na narodno graditeljstvo onoliko koliko se tvrdi. Banat je dobio prva planska naselja sa tačno određenom strukturom već polovinom 18. veka. U njima je određen izgled naselja, položaj kuće u okućnici i njena veličina.

KARAKTERISTIČNI ELEMENTI SEOSKIH KUĆA

Trem

Karakterističan elemenat seoskih kuća je svakako trem. Trem se javlja sa duže, dvorišne strane kuće od sredine 18. veka. Ukoliko ga prvobitno nije bilo, često je doziđivan iz funkcionalnih razloga – zakišnjavanje kućnog praga ili proširenje stambenog prostora“. „Naknadno dozidani trem u okolini Sombora naziva se potremak, a trem pravljen kad i kuća je gonak.“ (Đekić, 1994) Tavanica trema, zbog svoje širine je morala biti poduprta stubovima. Ovi stubovi su, obično, bili od drveta ukrašeni ornamentima, ali se kasnije grade i od opeka. Ponekad se između stubova postavlja i drvena ograda, takođe sa ukrasima, a kod zidanih stubova – zida se i ograda. Trem je od nivoa okolnog zemljišta izdignut za jedan ili više (do tri) stepenika.

Skica 8. Trem (Izvor: Đekić, 1994)

U trem se može ući iz dvorišta, kao i sa ulice kroz jednokrilna drvena vrata – velika, gornja ili vrata od gonka. Rađena su dekorativnim pretenzijama – izdeljena na nekoliko polja koja su, ponekad, ispunjena letvicama. Smeštena su u zidnu nišu koja se završava ravno ili zaobljeno. Ova vrata su držana uvek zaključana, a otvarala su se jedino u posebnim prilikama: za slavu, svadbu i sl. Stepenice preko kojih se ulazilo kroz ova vrata su najčešće građena unutar niše, ali je bilo slučajeva da su štrčale izvan linije ulične fasade.

Ulična fasada

Ulična fasada je ukrašavana jednostavnim geometrijskim formama izvedenim u plitkom malteru, uglavnom oko prozora i vrata, a izraženiji je jedino sokl pri dnu fasade. Period baroka ostavlja traga i na fasadnim ukrasima, koji postaju sve maštovitiji, bogatiji i raznovrsniji. Ovde preovlađuju stilizovani cvetni motivi sa nešto malo geometrijskih ukrasa.

Iako suštinskih razlika (načina gradnje, materijal, raspored prostorija) među kućama pripadnika različitih etničkih grupa nema, folklorne karakteristike su ipak našle načina kako da se ispolje; prema boji kojom je okrećena kuća: slovačke kuće su plave, mađarske zelene, rusinske plave ili zelene, dok Srbi nisu pridavali mnogo značaja boji svoje kuće– najčešće je kreće u belo, zatim drap, žuto i roza. Karakterističnom bojom se boji, ili cela kuća ili samo detalji– stolarija ili

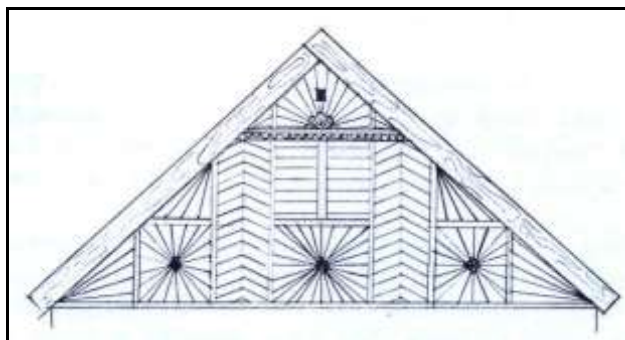
sokl. Kod nekih etničkih grupa (Slovaci, Mađari) se duže zadržala tradicija oslikavanja nameštaja sa stilizovanim cvetovima u jarkim bojama, kao i bogata, šlingerajem ukrašena posteljina koja stoji izložena na krevetima u prednjoj sobi.

Zabat

Značajan i svakako interesantan element ulične fasade je zabat – ravna površina koja zatvara dvovodni krov. Njegov izgled i vrsta materijala od koje je građen zavise od vremena gradnje i stilova građanske arhitekture. Prvi put se javlja u obliku običnog trougla da bi vremenom pod uticajem baroka, secesije, klasicizma počeo da dobija i druge oblike – volute i meandre (Đekić, 1994).

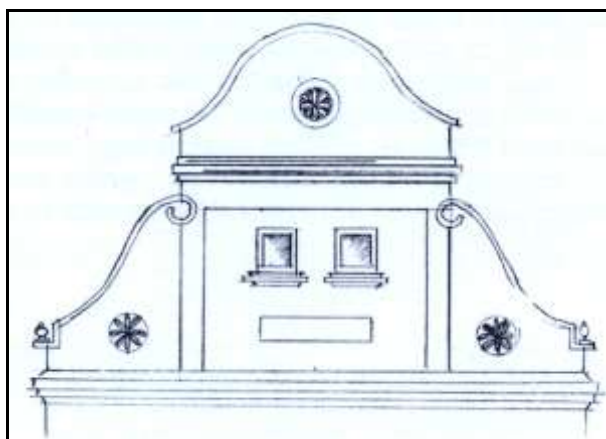
Pravio se od različitog materijala koji su određivali i završetak krovnih ravni. Zabate od pletenog pruća oblepljene blatom, zbog slabe otpornosti prema kiši, natkrivljuju sleme krova sa prepuštanjem iznad ravni fasade znatno duže od strehe, čineći nadstrešnicu. Zabati od trske oblepljeni blatom prisutni su svuda u Vojvodini. I njih kao i zabate od pletenog pruća obično nadkrivljuju krov.

Daščani zabati se pojavljuju u celoj Bačkoj u vidu vertikalno slagane daske. U nekim selima npr. Ruskom Krsturu, na vertikalno postavljene daske prikucavani su različiti drveni ornamenti. U naseljima Potisja javljaju se sunčani zabati.

Skica 9. Sunčani zabat, Senta (Izvor: Đekić, 1994)

Motiv sunca, dobijen radijalnim slaganjem dasaka, u početku ispunjava čitavu površinu zabata. Složeniji izgled se dobija raščlanjavanjem površine zabata po horizontali i vertikalni. Time se u sve uglove zabata postavlja motiv sunčevih zraka, a ostale površine su ispunjene letvicama postavljenim vertikalno, horizontalno i ukoso. (Đekić, 1994)

Skica 10. Zidani zabat (Izvor: Đekić, 1994)

Na zidanim zabatima se, pored onih najjednostavnijih, javljaju i uticaji raznih stilova (baroka, secesije). Na zabatima kuća katoličkog stanovništva se sreće lik patrona kuće, postavljen između dvaju ventilacionih otvora, kao i godina gradnje kuće sa imenom vlasnika.

Krov

Krovni pokrivač se menjao uporedo sa razvojem osnove kuće, dok je sam krov uvek ostajao dvovodni. Najrasprostranjeniji krovni pokrivač je bio od trske. Trska se pokazala kao izvanredan termoizolator, a uz to i vodootporna, pa je veoma dobro štitila kuće građene od lošeg materijala – zemlje. Pored trske upotrebljavani su i drugi priručni materijali – prvenstveno šindra, a u manjoj meri i slama.

„U Pivnicama su kuće sredinom 19. veka redovno pokrивane trskom, mada su ponegde bile pokrивene i sitom ili šašom i rogozom, a vrlo retko slamom. Tek poneka bogataška kuća ili javna zgrada je bila pokrivena šindrom“. (Đekić, 1994)

Josif II, 1787. godine, naređuje da svaka kuća, kako u centru, tako i na periferiji, mora imati zidan odžak, kako bi se sprečili učestali požari. Zbog toga se ne dozvoljava pokrivanje krova trskom, nego samo crepom, ili, eventualno šindrom. Međutim, krovovi od trske predstavljaju osnovni tip sve do kraja 19. veka. Nagli materijalni uspon, bogaćenje trgovaca stokom i hranom, doveli su do toga da se prestane sa njihovim korišćenjem.

Stara seoska arhitektura, predstavljena kućama od naboja pokrivenim trskom, očuvana je u Sonti i Kupusini. Stare „trščare“ su arhitektonsko bogatstvo i turistička atrakcija u ovim selima, zbog čega je neophodna njihova zaštita i uređenje. Očuvane „trščare“ sa starim nameštajem oslikavaju način života i istoriju ruralnog stanovništva, te je njihova rekonstrukcija i uređenje veoma bitan uslov za razvoj seoskog turizma, kako bi turisti mogli osetiti „autentičan ambijent“.

Kuhinja

Prvobitne kuće, s obzirom da pojedini izvori navode da nisu imale tavana, navode na pretpostavku da onda nisu imale ni odžak, nego je dim slobodno izlazio kroz krov. Prvobitni dimnjaci su, prema navodima iz literature, bili pravljani od opletenog pruća oblepljenog blatom, s drvenim delom koji je izlazio iznad tavana da bi se tek naredbama vlasti počeli zidati. U Staroj Pazovi su 1794. godine bila samo dva zidana dimnjaka. Pre pojave zidanih, u Sremu su se pravili dimnjaci od drveta i bogato ukrašavali, pa su tako podsećali na crkvene tornjeve. (Đekić, 1994)

Prostor kuhinje kakav danas poznajemo umnogome je tipiziran. Pregradnim zidom u obliku ćiriličnog slova „P“ odvojen je ulaz od prostora pododžaka. Nasuprot ulazu koji je komunikacijski centar i odakle se odlazi u sobe, vrlo često se javlja polukružno udubljenje, a prema uličnoj i dvorišnoj sobi postavljeni su banci. U nekim krajevima, na primer u Sibaču, naspram ulaznih vrata nalazilo se, manje ili više podignuto, ozidano ognjište, pa tek iza njega polukružno udubljenje u kome su na vodoravnim letvama stajali zemljani sudovi. Iznad ognjišta visio je lonac okačen na gredu i na njemu bakarni kotao. U tom kotlu je uvek bilo tople vode. Na banku u jednom ćošku se kuvalo u zemljanim sudovima na sadžaku – vatru su palili udarajući kresivom i britvom o kamen i držali je da se ne ugasi.

Iz kuhinje su se ložile paorske peći, furune. Razvojem kuće grade se peći, obično u jednoj a ponekad i dvema sobama. U nekim naseljima su se javile samo u gostinskim sobama. U kuhinji ili pored same peći, gradili su se zidani štednjaci. Oko peći je pravljani zidani ili drveni banak, često jednostavno ukrašen, tako da je ona pored grejanja i pečenja hleba, služila i za sedenje. U peći su se inače pekli obredni hlebovi za sve godišnje praznike i božićna pečenica. Između peći i spoljnog zida je zapećak – prostor u kojem su često u tradicionalnoj kući spavali najmlađi članovi porodice.

Kuhinja uglavnom nema prostora i svetlost neophodna za rad dobija se kroz otvor odžaka, mada su kuhinje nekad imale za tu svrhu vrata iz dva dela, gornjeg i donjeg. Otvaranjem gornjeg, osvetljavala se kuhinja.

Dvorište

Značajan pratilac seoske kuće je, svakako, njena okućnica – avlija, dvorište. Za vreme kolonizacije u 18. veku od strane Austrije, intervencije državnih vlasti su bile sistematski organizovane i planirane, pa su uticale i na samu okućnicu. “Ona je potpuno tipizirana za državna naselja, a ugledanjem protegnuta je i na sva ostala “ (Kojić, 1958). Tipična okućnica u Vojvodini i danas, sa više ili manje geometrijske preciznosti, pokazuje jedinstveno i jednoobrazno uređenje u svim glavnim karakteristikama.

Okućnica je potpuno pravilnog, pravougaonog oblika dimenzija 40/100 – 150 metara, i deli se na tri osnovne površine: dvorište sa kućom prema ulici i štalom, gumno sa kamarom (sena ili slame), plevarom, stajama za sitnu stoku i čardakom i bašta, voćnjak i vinograd.

Sve ove površine se odvajaju ogradama. Raspored objekata u okućnici je takođe određen. Glavna zgrada leži bočno pored suseda na samoj granici, a čelom izlazi na samu uličnu liniju. U njenom produžetku se gradi štala (staja za krupnu stoku) i šupa za kola. Na suprotnoj strani, duž granice sa drugim susedom, ali ne naslonjena na njegovu kuću, gradi se mala pomoćna kuća – kućerak. Iza nje je bio obavezan bunar sa đermom. Sredina je uvek slobodna za prolaz vozila i stoke ka unutrašnjosti.

Dvorište je ograđeno visokom, daščanom ili zidanom ogradom – bedemom, na kojoj se nalaze mala pešačka, i velika kolska vrata – kapija.

Materijal za gradnju

Prvi utisak koji seoska arhitektura ostavlja na posmatrača dolazi od materijala od kojeg se prave zidovi i krov. Po ovim materijalima narod daje nazive samim stambenim zgradama: nabojnice, pletare, trščare, brvnare, a ponegde se čuju i nazivi crepare i čerpićare. Seoski majstori koriste građu materijale iz svoje neposredne okoline. Tek u novije vreme razvoj saobraćaja, trgovine i industrije doveo je do promena.

U vreme nastanka prvih kuća u Vojvodini za zidanje je, prirodno, korišćen materijal kojeg je u okolini bilo u izobilju – zemlja. Sprovedenjem kolonizacije, formiranjem nove mreže naselja i propisivanjem novog oblika kuće država radikalno menja način života i stanovanja, ali ipak ostaje pri tradicionalnom materijalu, jer se ovaj pokazao kao najpraktičniji i najracionalniji. Kuće, vremenom, doživljavaju izvesne promene u rasporedu prostorija i bogatstvu ukrasa, ali zemlja i dalje ima prioritet pri izboru materijala za gradnju, i kao takva, opstaje sve do momenta kada se ovakve, tipične vojvođanske kuće prestaju graditi.

Zemlja je korišćena u obliku naboja – nabijene zemlje, presne opeke, čerpića ili pečene opeke, a za pojedine elemente kuće su korišćeni još i pletar i drvo. Za nabijanje kuća može se koristiti svaka zemlja, ali je najbolje da se koristi mešavina crne i žute zemlje, ili sama žuta zemlja pomešana sa plevom. Kao materijal često su se upotrebljavale grudve zemlje, koje su tom prilikom služile umesto cigle ili kamena, za izgradnju zidova od naboja. Mesto odakle se uzimala zemlja za gradnju je uvek bilo u blizini kuće. Gornji sloj zemlje se ne uzima za nabijanje zidova, te se prvi sloj, ”prvi ašov”, baca na stranu, a koriste se dublji slojevi. Jama koja ostaje posle vlaženja zemlje služi za đubrište i ona se vremenom ispunji (Ginder, 1996).

Materijal za zidanje kuće se priprema na poseban način: zemlja se dobro nakvasi, pa se meša sa plevom – motikama, ili se gazi nogama, sve dotle dok se blato više ne lepi. Kod veće količine potrebnih materijala blato se gazi konjima.

Ovakvo velika rasprostranjenost kuća od naboja u Vojvodini sasvim je razumljiva pošto je ovde zemlja takoreći jedini lokalni građevinski materijal, a pri tome najjeftiniji. Vojvodina je

bogata ilovačom, može se slobodno reći da je ima svuda. Svaki graditelj nalazio je potreban materijal za građenje na svom imanju, otvarajući odmah pored kuće majdan „žute“ ili „šarene“ zemlje kako je narod naziva – ustvari ilovače. Koliko je naboj široko primenjivan pokazuje i činjenica da su i mnoge ograde između imanja ili prema ulici ustvari zidovi od naboja. (Ginder, 1996)

Paralelno sa nabojem gradilo se i čerpićem, ređe pleterom, a u novije vreme preovlađuje opeka. U brdskim krajevima Banata Rumuni su gradili kuće od kamena i brvnare olepljene blatom. Brvnare *burdelji* od drva zarezani sreću se kod Srba u Banatskoj Subotici.

U južnom Banatu građene su kuće kojima je osnov drvo, a zatim su lepljenje. Kod ovih kuća pregradni zid i odžak bili su od pečene cigle, u cilju odbrane od vatre, ali, s obzirom da je cigla bila skupa, od toga se često odustajalo. Svi ovi materijali su se koristili još krajem 19. veka, da bi početkom 20. veka prestale da se grade brvnare i nabijače (Đekić, 1994).

Velika upotreba drveta u izgradnji kuća osobenost je vojvođanskih kuća. Austrijski car davao je svojim graničarima za njihovu vernu službu velike prostrane šume da bi se narod njima služio za grejanje i građevinske potrebe. Od drveta su gradili hramove, škole, parohijske domove, kao i obične kuće.

Drvo se najviše upotrebljavalo za izradu noseće konstrukcije – međuprostorne i krovne konstrukcije, zidove tavanica i podove. Potom i za izradu delova unutrašnje opreme: vrata, prozora, obloga zidova... U drvetu se rezbare i razni ukrasi na tremu.

Kamen se ređe sreće u izgradnji vojvođanskih kuća. Najviše se koristio u planinskim sremskim kućama. Graditelji su ga dobijali iz obližnjih majdana. Često se upotrebljavao u prvobitnoj konstrukciji, bez dalje obrade. Služio je za izgradnju temelja gde je vezivni materijal uglavnom bila zemlja i blato pomešano sa plevom ili slamom. Ovakve temelje srećemo kod fruškogorskih, planinskih kuća.

ZAKONOM ZAŠTIĆENA SEOSKA ARHITEKTURA

Najatraktivniji oblici folklorne arhitekture danas su zakonom zaštićeni. To su pre svih kulturna dobra od izuzetnog značaja. U red najznačajnijih spada kuća u Neštinu (Koče Popovića 34). Izuzetan značaj ovom objektu narodnog neimarstva daje njegova starost, obrada drvenih delova kao i trem sa ulične strane, tipičan za starije kuće u Sremu. Taj element se izgubio sa sremskih kuća tokom 19. veka. Kuća u Bačkom Petrovcu (B. Mokića 7) je od izuzetnog značaja, jer je to verovatno jedina sačuvana kuća sa karakteristikama iz prelazne faze od ukopanih kuća ka nadzemnim kućama. Suvača (suvi mlin) u Kikindi je jedna od ukupno dve sačuvane u Panonskoj niziji, pa je i suvišno govoriti o njenom istorijskom, a konačno i turističkom značaju. Kuća u Ogaru (Šumska 29) je lep primer bogate seljačke kuće sa kraja 18. veka sa izuzetno obrađenim drvenim zabatom. U grupu izuzetnih spomenika kulture spadaju i ambari i kotobanje u Karlovčiću i Golubincima, kao majstorska dela pomoćnih, ekonomskih objekata, ukrašavana u drvetu i malteru, duborezanjem i slikanjem. Ulični zabat ambara u Golubincima je ukrašen baroknim volutama. Ovaj i drugi navedeni detalji čine ove objekte jedinstvenim reprezentima među ekonomskim objektima Srema, predstavljajući njihovu osobenost u odnosu na druge krajeve u Srbiji. Taj element osobenosti daje poseban turistički značaj ovim objektima bilo u seoskom turizmu ili nekom drugom obliku kulturnog turizma putem koga bi turisti upoznivali tradiciju sremskog sela. Nažalost, takvi oblici turizma u Sremu, pa i čitavoj Vojvodini, još uvek ne postoje.

U grupu spomenika od velikog značaja spadaju kuće u Bačkoj Topoli (Moše Pijade 19), Beočinu (Stankovićeve 4), Bašaidu (u centru sela), Ruskom Krsturu (Maršala Tita), Sibaču (Svetozara Miletića 13), Ležimiru, Vojki (Maršala Tita 41), Novim Banovcima (Maršala Tita 63) i Ljubi (JNA 5). Tu su, opet u seoskom ambijentu, rodne kuće slavni ličnosti: Novaka Radonića u Molu, Đorđa Natoševića u Starom Slankamenu, Svetozara Markovića u Tarašu, Đure Jakšića u Srpskoj Crnji, Aksentija Maksimovića u Dolovu, kao i kuća u kojoj je živeo Jovan Jovanović

Zmaj u Sremskoj Kamenici. Veoma prepoznatljive za ovaj prostor su i vetrenjače u Čurugu, Melencima i Oromu. Nekolicina zapuštenih vodenica u Neštinu, na Neri-kod Kusića, na potezu Jazavac kod Rivice i u Donjim Petrovcima su još uvek verna svedočanstva narodne tehnike u 19. veku. (Stojanović, 2000)

Karta 3. Zakonom zaštićena seoska arhitektura u Vojvodini

Autor: T. Kovačević

Veliki je broj onih objekata koji se nalaze pod režimom trećeg stepena zaštite. Među njima su posebno vredni: Kudeljara (mljač) u Bačkom Petrovcu, sa drvenim mehanizmom za prerađivanje kudelje, iz 1864. godine; kapela Sv. Trojstva u Bezdanu, primer narodnog graditeljstva u stilu rustičnog baroka iz prve polovine 18. veka, kao i brojne vodice kod Stapara, Ruskog Krstura, Samoša, Crepaje, Uzdina, Stare Pazove. Konačno veliki je broj atraktivnih ruralnih celina, koje još uvek ne podležu zaštiti, a nisu ništa manje atraktivni za turističku prezentaciju. (Stojanović, 2000)

ZAKONOM ZAŠTIĆENE SEOSKE KUĆE

Do sada evidentirane i zaštićene kuće ne mogu u potpunosti da pokažu svu šarolikost osnovnih tipova zgrada ove namene na području Vojvodine, ali su dovoljni da ilustruju razvoj stambene zgrade u poslednja tri veka. To su pre svega kulturna dobra od velikog i izuzetnog značaja.

Neštin, seoska kuća

Seoska kuća u Neštinu, u ulici Koče Popovića br. 34, predstavlja razvijeni tip seoske kuće čija je pojava karakteristična za područje Srema u 18. veku, proglašena spomenikom kulture od izuzetnog značaja. Kuća je pravougaone osnove, užom stranom okrenuta prema ulici, ali duboko uvučena od ulične regulacione linije u dvorište. Zbog konfiguracije terena okućnica je nepravilne osnove, pa je kuća slobodno postavljena u prostoru. Karakterišu je tri vertikalna nivoa: podrum, prizemlje i tavan. Kako je podignuta na kosini, podrum se nalazi ispod njenog prednjeg dela, a podignut je, kao i temelji kuće, od lomljenog kamena. Zidovi su u bondručnoj konstrukciji sa ispunom od pletera, a dvovodni krov je pokriven trskom. Kuća je trodelna, sa tradicionalnim rasporedom prostorija u nizu, soba – kuhinja – soba. U kuhinjskom delu je očuvano otvoreno ognjište. Posebnost ove kuće ogleda se u gonku sa dekorisanim drvenim stubovima ne samo na dvorišnoj već i na uličnoj fasadi, kao i malim tremom na prednjem zabatu. Kuća se danas nalazi u vlasništvu Pokrajinskog zavoda za zaštitu spomenika kulture Novog Sada. Radovi na njenoj konzervaciji i restauraciji započeli su 1990, a nastavljeni 1991. i 1992.

Ogar, seoska kuća

Seoska kuća u Ogaru, proglašena spomenikom kulture od izuzetnog značaja, podignuta je krajem 18. veka. Građena je na zidanom soklu i hrastovim temeljačama u bondručnoj konstrukciji, sa ispunom od pletera oblepljenog blatnim malterom. Krov je dvoslivni, pokriven biber crepom. Kuća je trodelna, sa središnjom prostorijom u ulozi kuhinje i sobama sa njenih bočnih strana.

Slika 30 . „Zaštićena“ seoska kuća u Ogaru (Foto: K. Košić)

Uobičajena pravougaona osnova orijentisana užom stranom na uličnu regulaciju, razlomljena je ispuštanjem kuhinje iz ravni podužne fasade pri čemu je na naspramnoj strani obrazovan trem iz kojeg je ulaz u sve tri prostorije. Obrada stolarije, vrata i prozora kao i drvenih zabata, posebno onoga na uličnoj strani (sa rezbarenim gredama, koso slaganim daščicama, šalukatrama za provetranje i zrakasto raspoređenim daščicama u centralnom polju sa drvenom pločom u središtu na kojoj je reljefna imitacija grba), doprinosi estetskom doživljaju ove kuće. Kao primer kuće sažetog trema i ispuštenog dela kuhinje zvanog kučer, ona predstavlja varijantu trodelne ravničarske kuće Srema.

Bačka Topola, seoska kuća sa okućnicom

Kuća porodice Morvai, u ulici Moše Pijade br. 19, podignuta je 1843. prema urezanoj godini na tavanskoj gredi ćuprijači. Kuća je spomenik od velikog značaja. Građena je od naboja kao dvoslivna trščara, naglašeno ispuštene strehe, koja je 1926. pretvorena u nisko ograđen trem sa drvenim stubovima ukrašenim rezanom drvenom profilacijom postavljenom sa obe strane stubova ispod arhitravne grede. U isto vreme povećani su prvobitni mali prozori sa šalukatrama na čeonj strani, prvobitni daščani zabat promenjen zidanim, a izmene su izvršene i na ulazima i kapijama sa ulice. Razvijeni prostorni plan kuće, za koju se kaže da je bila gazdinska, sastoji se od stambenog dela, komore, podruma i štale. Stambeni deo je podeljen na „čistu“ sobu – za primanje gostiju i svečane prilike, kuhinju – kao komunikativno središte sa funkcionalno izdvojenim odžakom sa bancima za spremanje hrane i loženje peći u sobama, i stražnju sobu – za svakodnevni boravak. Kuća je pretvorena u zavičajni muzej opremljen tradicionalnim mađarskim pokućstvom. U dvorištu su sačuvane prateće zgrade: letnja kuhinja, letnja šupa za rogatu marvu, kolnica, čardak za kukuruz, svinjac, furuna i kokošinjac i izložene poljoprivredne alatke. U ovoj nameni je od 1986., nakon izvedenih konzervatorskih radova. (Grupa autora, 1998)

Bački Petrovac, seoska kuća

Podignuta je po doseljenju Slovaka, polovinom 18. veka, u starom delu sela zvanom Racki kraj. Građena je od naboja, delom ukopana, dvoslivnog krova pokrivenog trskom, naglašeno ispuštene strehe duž podužne dvorišne strane. Kuća je trodelna, sa rasporedom prostorija u nizu: soba, kuća, soba. Centralna prostorija je u ulozi hodnika i kuhinje, kao komunikativno središte preko kojeg se ostvaruje veza svih prostorija međusobno i sa spoljnom sredinom, dok je drugi njen deo, pododžak, u ulozi kuhinje. U njemu je sačuvano otvoreno ognjište sa bankom, a u sobama zidane peći. Podovi u celoj kući su od nabijene zemlje. Kao tipična panonska kuća od naboja, kuća u Bačkom Petrovcu predstavlja stariju fazu njenog razvoja na prelazu od ukopanog ka nadzemnom objektu. Danas se u njoj nalazi zavičajni muzej opremljen predmetima iz starih slovačkih domaćinstava. Temeljni sanaciono-konzervatorski radovi obavljeni su 1967. i 1968. sa delimičnom obnovom 1992. Proglašena je spomenikom od izuzetnog značaja. (Grupa autora, 1998)

Slika 31. Seoska kuća u Bačkom Petrovcu (Foto: K. Košić)

Begeč, imanje Vizić

Nalazi se nedaleko od Novog Sada, kraj Begeča. Proglašen je spomenikom kulture velikog značaja. Imanje se prvi put pominje 1408. i bilo je deo futoškog vlastelinstva. Od 1805. do 1925. je u vlasništvu grofovske porodice Kotel, a od 1925. u vlasništvu porodice Kovačević. U okviru imanja kao specifičnog ambijenta sa značajnim i vrednim karakteristikama vojvođanske celine nalaze se glavna zgrada sa pokretnim inventarom, ekonomski objekti i prostrano dvorište. Glavna zgrada je sagrađena 1901.-2. prema projektu budimpeštanskog arhitekta Đule Komora, na mestu kuće ucrtane na planu iz 1779. U zgradi se nalaze raznovrsne i vredne zbirke: zbirka umetničkih slika iz 18. i 19. veka, zbirka grafika, bakroreza i litografija, sa poveljama, diplomama i planovima iz 18. i 19. veka, zbirka arhivalija od 130 fascikli raznorodne građe, bogata biblioteka sa oko 15000 knjiga, zbirka periodike, zbirka dekorativnih i upotrebnih predmeta od porculana, metala i stakla, zbirka upotrebnih predmeta za domaćinstvo kao i zbirka poljoprivrednih i zanatskih alatki. Konzervatorski radovi na adaptaciji objekata rađeni su 1991-92, a rekonstrukcija 1996.

Beočin, seoska kuća

Kuća u Stankovićevoj ulici br.4 u Beočinu pripada tipu seoskih stambenih objekata karakterističnih za područje Srema 18. veka i proglašena je spomenikom kulture od velikog značaja. Kuća je trodelna, pravougaone osnove, čelom okrenuta prema ulici, sa tipičnim rasporedom prostorija u nizu: soba-kuhinja-soba. Trem je postavljen na dužoj dvorišnoj strani. Sagrađena je od naboja, sa kamenim temeljima, a dvoslivni krov je prvobitno bio pokriven trskom koja je zamenjena biber-crepom. Na kući se posebno ističu trem sa zidanim lucima kao i kasetirana ulazna vrata od hrastovine. U kuhinji se ispod otvorenog odžaka u vreme stavljanja pod zaštitu nalazio zidani banak i štednjak. Zatvaranjem otvorenog odžaka i izmenama osnovne organizacije prostora u znatnoj meri je narušen prvobitni izgled zgrade, pa je stoga potrebna njena rekonstrukcija.

Vojka, seoska kuća

U Karađorđevoj ulici br.4 u Vojki kod Stare Pazove, na uličnoj regulacionoj liniji podignut je krajem 19. veka trodelni stambeni objekat. Kuća je sagrađena od čerpića, osim uličnog zida koji je od opeke i pokrivena biber crepom. Njenu osnovu čine prednja, gostinska soba, kuhinja i zadnja soba, a celom dužinom se pruža trem koji ima jedan ulaz sa ulične i dva sa dvorišne strane. Iznad zidanog parapeta nalaze se masivni stubovi. Ulična fasada kuće je bogato ukrašena plastičnom dekoracijom na kojoj se posebno ističe zabat sa dva tavanska otvora i plastičnom dekoracijom u obliku venaca, rozeta i lepeze. Kuća je dobro očuvana i danas se koristi kao stambeni objekat. Proglašena je spomenikom kulture velikog značaja.

Ljuba, seoska kuća

U selu Ljuba, u ulici JNA br. 5, podignuta je četvorodelna kuća koja po svojim karakteristikama predstavlja tipičan primer kuće sa područja Fruške gore. Tačno vreme gradnje nije poznato, ali se pouzdano zna da je u katastarsku mapu ucrtana 1864. Kuća je podignuta na zidanom soklu, sa zidovima od pletera oblepljenog blatom. Prvobitni krovni pokrivač od slame zamenjen je biber crepom. Na dvorišnoj strani zgrade nalazi se gonak sa devet hrastovih stubova i ulaz u podrum koji je ispod prednje sobe. Raspored prostorija je tradicionalan: na uličnoj strani je gostinska soba, slede kuhinja, zadnja soba i ostava. Kuća je, sudeći po sačuvanom delu, prvobitno imala bogatu floralnu dekoraciju drvene ograde koja ju je opasivala, a od koje se očuvao samo

jedan deo. Drveni stubovi na tremu takođe su raskošno dekorisani. Izgubivši prvobitnu funkciju stanovanja, kuća je danas napuštena. Proglašena je za spomenik kulture od velikog značaja.

Ruski Krstur, seoska kuća

Ova seoska kuća, spomenik kulture velikog značaja, podignuta je po doseljenju Rusina početkom druge polovine 18. veka. Građena je od naboja, troslivnog krova pokrivenog trskom sa naglašeno ispuštenom strehom duž dvorišne strane. Neobičnom orijentacijom, užom, čedom stranom u dvorište a zadnjom ka ulici, ona ukazuje na svoj nastanak pre formiranja ulica. Četvorodelne je prostorne strukture, u nizu: gostinska soba, kuhinja sa pododžakom, zadnja soba i komora za koju se, na osnovu tipskog projekta za doseljene, može pretpostaviti da je prvobitno bila štala. Pojava štale kao zasebne prostorije ukazuje na nesigurnost vremena u kojem je nastala ova, u osnovi razvijena, ravničarska kuća Vojvodine iz perioda kolonizacije. Kao vredan primer narodnog graditeljstva ona predstavlja svedočanstvo o vremenu doseljavanja Rusina 1751. i izgradnje ovog sela. Sanacioni i konzervatorsko-restauratorski radovi su izvedeni 1995.

Kuća u Karlovčiću

Kuća se nalazi u Špajanskoj ulici br. 50. Zidana je 1912. godine kao stambena zgrada bogate seljačke porodice. Zajedno sa pratećim ekonomskim zgradama u okućnici reprezentuje način života i kulturu stanovanja u uslovima kada gradski elementi snažno prodiru u seljačke slojeve, a nepromenjene navike zadržavaju određene elemente u opremi enterijera i izgledu prostorija. Tome u prilog govore i elementi građanskog enterijera i nameštaja koji su postojali u kući u vreme stavljanja pod zaštitu.

Kuća ima osnovu u obliku obrnutog ćiriličnog slova „G“, sa tremom duž cele dvorišne strane „na ključ“, u koji se ulazi zavisno od funkcija prostorija: sa ulice, iz dvorišta u sobe sa ulice, ili naspram kuhinje sa otvorenim ognjištem. U samoj osnovi kuće zapaža se reprezentativni deo i deo u kome se svakodnevno živelo. Prvi sačinjavaju dve sobe sa ulice i soba prema dvorištu, a drugi kuhinja sa otvorenim ognjištem, soba u kojoj je paorska peć, ostava. U prednjim prostorijama pod je daščani, dok se u ostalim nalazi nabijena i omazana zemlja. Ulični deo karakteriše bogato dekorisana drvenarija.

Kuća je građena od opeke i čerpića. Pokrivena je biber-crepom. Tavanice su vitrovane. Kuća danas služi kao stambeni objekat. Porodica koja u njoj stanuje ne održava je dovoljno dobro, pa su i ovde potrebni konzervacijsko-restauracijski radovi.

Na žalost, na većem broju ovih kuća su urađene nestručne izmene, a podizani su i novi objekti uz njih, koji narušavaju autentičnost i spomenička svojstva koja one imaju. Neke od kuća koje su bile zakonom zaštićene su ipak do danas srušene. Neke seoske kuće, koje su pod zaštitom države su nastanjene. Njima je zabranjena bilo kakva izmena u arhitektonskom smislu i u opremanju enterijera i uređenja okućnice.

ZAKONOM ZAŠTIĆENI EKONOMSKI OBJEKTI

Pored seoskih kuća u Vojvodini, pod zaštitom se nalaze i brojni ekonomski objekti pomoću kojih se danas može videti način privređivanja ovdašnjeg stanovništva, tokom 18. i 19. veka. To su pre svega brojne vetrenjače, zatim ambari, suvača i još nekolicina vodenica, danas prilično zapuštenih i ruiniranih.

Vetrenjače

Vojvođanske vetrenjače zidane su ciglom, u obliku zarubljene kupe, sa donjom osnovom od 6-10 metara u prečniku, a pri vrhu 3-5 metara. Dužina krila im je bila desetak metara. Vetrenjače u ravničarskim predelima Banata, Bačke, a delimično i Srema pominju se već polovinom 17. veka (Čakan, 1997). Ovih mlinova na vetar po jednom popisu iz 1885. u Banatu i Bačkoj bilo je 280. Skoro svako Banatsko selo je imalo po nekoliko vetrenjača, a danas je sačuvano svega par. (Ivkov, 2006).

Vekovima je Bačka Topola bila grad mlinarstva, a u njemu su vetrenjače imale izuzetnu ulogu – savremenije vetrenjače su se javile tek krajem 19. veka, a na karti Bačke Topole iz 1859. godine bilo ih je već četiri. Od vremena kada su ih potisli parni mlinovi početkom 20. veka poslednja je ostala sve do sredine veka na ulazu u naselje, ali je posle smrti vlasnika počela da propada. Godine 1987. na uzvisini iznad grada podignuta je nova građevina u koju su preneti svi stari kamenovi i uređaji poslednje bačkotopolske vetrenjače. Danas ona predstavlja muzej prošlosti u kome su sačuvani svi predmeti kojima se mlinar služio. Danas se po potrebi otvara i pokazuje zainteresovanim turistima (Sekulić, 2002). Ova premeštena vetrenjača (kao muzej mlinarstva) smatra se spomenikom mesnog karaktera.

U Banatu postoje još svega dve sačuvane vetrenjače, a jedna je „Bošnjakova vetrenjača“, proglašena za spomenik kulture od velikog značaja. Podignuta je na periferiji Melenaca, kraj puta za Bašaid, 1899. Zidana je opekom u obliku zarubljene kupe na kojoj je niži kupasti krov. Kroz njega prolazi osovina sa krilima za hvatanje vetra i pokretanje mehanizma. Unutrašnji prostor vetrenjače podeljen je na prizemlje, dva sprata i tavan, povezan unutrašnjim stepeništem. U tavanski prostor i gornji sprat smešteni su konstrukcija, zupčanci i osovine drvenog mehanizma, dok su na prvom spratu tri kamena za mlevenje žita, a u prizemlju isto toliko sanduka u koje olucima dospeva brašno. Istovetna je sa vetrenjačom u Čurugu i predstavlja redak primer nekada mnogobrojnih objekata ove vrste. Zgrada i mehanizam su u lošem stanju i pored više delimičnih obnova.

Između dva svetska rata Čurug je imao sedam vetrenjača. Većina je bila podignuta nakon 1905. godine. Najpoznatija vetrenjača u Čurugu je sagrađena u mađarskoj 1843. i odatle je prenetu u Čurug 1846. Zidana je opekom u obliku zarubljene kupe sa kupastim krovom pokrivenim šindrom. Vetrenjača više nema krila (koja su bila dužine 12 m), Unutrašnji prostor podeljen je u četiri nivoa: prizemlje, dva sprata i potkrovlje. U prizemlju su tri sanduka za brašno koje dospeva sa gornjeg nivoa u kojem su smeštena tri kamena za mlevenje, odakle je, prema vrhu, mehanizam vetrenjače. Predstavlja jednu od retkih gradnji ove vrste koje su preko Mađarske dospevale u naše krajeve.

Suvača

Suvača je mlin na konjski pogon. Prema podacima iz 1781. u Velikoj Kikindi ih je bilo sedamnaest, da bi njihov broj 1800. godine iznosio trideset i dve, a 1847. pedeset i jedna. Sredinom 19. veka postojala su u severnom Banatu 252 takva mlina. Jedna od njih je i današnja Suvača u Kikindi.

Današnja suvača je jedini sačuvani spomenik nekadašnjih mlinova u Vojvodini, a jedna je od dve na području Panonske nizije (druga je u Sarvašu u Mađarskoj). Ova suvača je podignuta 1899. godine i predstavlja jedinstveni eksponat. To je zgrada posebnog prostorno-konstruktivnog sklopa, uslovljenog načinom pokretanja mlinskog mehanizma. Za razliku od zgrada iste namene (vodenica i vetrenjača), sa pogonom zavisnim od prirodnih uslova (vode i vetra), suvača primenom životinjske snage omogućava slobodan izbor lokacije i nesmetan stalni rad. Kružne je osnove, formirane od 14 opekam zidanih stubova koji nose dominantnu krovnu konstrukciju u obliku višestране piramide u funkciji pogonskog prostora, i dvoslivno pokrivenog, pravougaonog dela podeljenog na mlin i mlinarevu sobu. Bočno uz pravougaoni deo dozidana je pomoćna

prostorija, a uz severni zid prostorija sa tremom u njenom produžetku oslonjenim na dva stuba. Mehanizam u kružnoj prostoriji pokreću konji, dok se meljava vrši u mlinskom delu u kojem su smešteni kamenovi i sita na spoju kružne i pravougaone osnove. Suvača u Kikindi predstavlja retko sačuvan primer ove vrste objekata tradicionalne tehnike. (Grupa autora, 1998)

Zgrada suvače ima kružni oblik, prečnika 18-20 metara sa kupastim krovom koji je drvene konstrukcije. Visine je oko 9 m. Uređaj za mlevenje se sastoji od ogromnog točka koji je prečnika 10-15 m, a pokretali su ga konji (najviše 12) ili retko ljudi (nekoliko desetina). U njoj su se mogle mleti žitarice, paprika, a ređe biber i cimet.

Ova suvača se sastoji od tri dela: velikog kola, mlinskog mehanizma i mlinarevog stana. U centralnom delu se nalazi vertikalni drveni stub koji nosi veliko kolo. Mlini mehanizam, kamenje za meljavu, sita i drugi delovi mehanizma nalaze se u mlinarskom delu. Nekada su seljaci dovodili konje, ali su se oni mogli i iznajmiti za pokretanje velikog kola, a po predanjima hleb od brašna Suvače je bio odličan. Pored žita u njoj se mlela po potrebi i paprika. suvača je bila u funkciji sve do 1945. godine, a 1951. proglašena je za kulturno dobro od izuzetnog značaja za Republiku Srbiju. Konzervatorski i restauratorski radovi izvršeni su 1990. U Kikindi danas Suvača ponekad služi kao prostor u kome se održavaju koncerti klasične muzike ili pozorišne predstave (Ivkov, 2002). U planu je revitalizacija ovog objekta, izgradnja banatske kuće, izgradnja amfiteatra u dnu dvorišta, otvaranje muzeja starih alata koji su ranije korišćeni u Banatu.

Ambari i kotobanje

Ambar sa košem (čardakom, salašem) za kukuruz, u regionalnom nazivu kotobanjom, nastaje kao objedinjena gradnja usled racionalnog korišćenja prostora za formiranje kućišta u zbijenim srpskim selima. Na području Vojvodine postoji više ambara koji su stavljeni pod zaštitu.

Ambar u Ašanji je podignut 1929. godine i proglašen je spomenikom od velikog značaja. Gradio ga je majstor Pera Vukosavljević iz Ašanje. Ambar i kotobanja, između kojih je zidana šupa, postavljeni su na zidove od opeke pod zajednički dvoslivni krov pokriven biber crepom. Prelom krova na spoju sa šupom ukazuje na pretpostavku da je kotobanja naknadno nastala, što potvrđuje i njen jednostavni izgled. Ambar sa tremom je građen u skeletnoj hrastovoj konstrukciji, sa uspravno nizanim daskama među stubove konstrukcije. Trem sa ispustom je bogato ukrašen drvenom rezanom profilacijom ograde i stubova, koju upotpunjuje potkrovnajarska rezana naizmenično u obliku polukruga i stilizovanog cveta. Zabat na uličnoj strani bio je oslikan temama i ličnostima iz srpske istorije. U poljima na koja je gredicama podeljen, samouki slikar Ivan Milovanović Adžić prikazao je scene Krunisanje Cara Dušana, Seoba Srba i Hajduk Veljko. Slike su uništene za vreme II svetskog rata.

U naselju Gibarac, postoje dva ambara koja se smatraju spomenikom od velikog značaja. To su ambar Župe Rimokatoličke crkve i ambar porodice Grabovac. Vreme nastanka prvog nije poznato, ali se pretpostavlja da je nastao sredinom 19. veka. Građen je od hrastovine, sa tremom na čeonj strani. Stubovi trema su ukrašeni na tradicionalan način sa rozetama. Drugi ambar je jedan od najreprezentativnijih primera ambara sa tremom na čeonj strani. Kao i kod prethodnog ambara, vreme njegovog nastanka nije poznato, ali se pretpostavlja da je iz druge četvrtine 19. veka. Građen je od hrastovine, a pokriven biber crepom. Oba ambara su proglašena spomenikom kulture od velikog značaja.

U Golubincima se nalaze dva ambara koji se smatraju spomenicima od izuzetnog značaja. Prvi pripada porodici Lepšanović, a drugi porodici Galečić. Ambar porodice Lepšanović se nalazi u Pazovačkoj ulici br.42. Početak gradnje ovog ambara je vezan za 1888., a završetak za 1921. godinu, kada on dobija konačan izgled. Čeona strana je u stilu seoskog baroka, sa dva prozora. Manjim brojem detalja i većom zidanom površinom ovaj ambar sa kotobanjom ukazuje na završnu fazu objedinjenih zgrada za čuvanje žitarica i kukuruza, karakterističnih za Srem.

Drugi ambar, ambar porodice Galečić spada među najrazvijenije i najlepše zgrade ove namene. Sagrađen je 1913. godine. Čeona ulična strana je zidana, sa zabatom izvedenim na kibli i bogato dekorisana lučnim nišama i volutama. Kao karakteristična privredna zgrada Srema, ovaj ambar sa kotobanjom predstavlja prekretnicu u njihovom razvoju od drveno građenih ka zidanim ambarima.

*Slika 32. Ambar sa kotobanjom porodice Lepšanović u Golubincima
(Foto: K. Košić)*

U naselju Kuzmin nailazimo na dva ambara koji su proglašeni spomenicima od velikog značaja. Prvi je sagrađen krajem prve polovine 19. veka. Napravljen je od hrastovine, krov je dvoslivan i pokriven biber crepom. Jedinu ukras predstavljaju nazubljene lajsne kojima su pričvršćene daščice koje zatvaraju polja na koja je izdeljen. Ovaj ambar je predstavnik ambara „na prenošenje“, nazvanih tako zato što nemaju trem i mogu se prenositi sa jednog mesta na drugo. Drugi ambar u Kuzminu je sagrađen 1825. godine. Posebno zanimljiv mu je čeoni zabat, koji je izdeljen duboreznim gredama na više polja ispunjenih koso na preklap složenim daščicama.

U Kupinovu postoje dva ambara od velikog značaja. Prvi je sagrađen 1909. godine. Velikih je dimenzija i postavljen je na zidanu osnovu. Ambar je zidan opekom i omalterisan, dok je kotobanja drvena sa podužim tremom. I ambar i kotobanja imaju balkon sa krovom na dve vode. Drugi ambar se smara jednim od najmlađih, ali i najvećih ambara sa kotobanjom, i podignut je 1937. godine. Zidan je opekom i malterisan, a od ambara duboko u dvorište proteže se kotobanja Građena je drvetom, sa podužnim tremom jednostavne profilacije daščica ograde i podstrešne lajsne kao i drvenih rezanih ukrasa uz stubove. Dekoraciju dopunjava belo obojen pojas ograde, koji ističe njenu profilaciju. Naglašavajući dimenzijama i skromnijom obradom primarnu ulogu skladištenog prostora, ovaj ambar sa kotobanjom ukazuje na svoj nastanak u vreme povećanog značaja proizvodnje kukuruza, koji gubi važnost u ljudskoj ishrani, a dobija kao industrijska biljka.

Čardak za kukuruz u Svilošu podignut je 1916. godine. Pravougaone je osnove, sa podužim tremom i dvoslivnim krovom. Podignut je nad niskim zidanim prostorijama koje predstavljaju ostave. Ukrašen je šarama izvedenim od slaganih letvica. Pažnja posvećena isključivo arhitektonskom izgledu čardaka, svedoči o važnosti koju je kukuruzu pridavao njegov vlasnik, svrstava ga na posebno mesto među objedinjenim zgradama za smeštaj i čuvanje žita i kukuruza.

Ambar i čardak u Laćarku, nastao je krajem 19, ili početkom 20. veka. Orijeantisan je čeonom stranom prema ulici mada, za razliku od sličnih zgrada, uvučen u dvorište oko desetak metara. Ambar je sa ispunom od rezane daske, a čardak sa horizontalno prikucanim rezanim letvama. Dvoslivni krov, pokriven biber crepom, ispušten je nad zabatom ambara i podužnim venčanicama oslonjen na kosnike, a po uglovima markiran dekorativnim gredicama i lajsnama. Zabat je skromno dekorisan profilisanim pokrivnim lajsnama zakovanim po spojevima ravno rezanih dasaka kojim je zatvoren. Podno zabata je okapnica pokrivena redom drvenih crepova, a ispod nje profilisana daska koja se nastavlja duž venčanice na dvorišnoj strani. Sudeći po ulazu u ambar iz šupe, može se pretpostaviti da je ambar sa čardakom i šupom nastao kao celovit konstruktivni sklop. U protivnom, ambar bi kao slobodnostojeća zgrada naknadno objedinjena sa ostalim imao ulaz na čeonj strani. Nisu izvođeni konzervatorski radovi.

Vodenice

Vodenica je bilo na rečicama južnog Banata, po Sremu i Bačkoj. Poznate su vodenice potočare. Velike vodenice na čamcima tzv. dunavke bile su rasprostranjene na celom toku Dunava od Bačkog Monoštora do Novog Sada, pa i dalje. Poslednja vodenica dunavka je mlela žitarice do 60-ih godina 20. veka kod Bogojeva (Čakan, 1997). Na području Vojvodine sačuvana je samo nekolicina zapuštenih vodenica, koje danas nisu u upotrebi, a usled neadekvatnog održavanja osuđene su na potpuno propadanje.

Od nekadašnjih sedam vodenica koje su bile podignute na kanalu Jarčini u Donjima Petrovcima sačuvana je samo jedna. Vodenica je zidana opekom i izgledala je kao stambeni objekat. Unutrašnji prostor je podeljen na tri odeljenja. Najveće odeljenje je bilo radni deo, a manja su služila za smeštaj vodeničara. Podignuta je u 19. veku.

U Kovinu i Mramoraku su sačuvane vodenice „prekaje“ s početka 18. veka. Na padinama Fruške Gore ka Dunavu u ataru sela Neštin, nalazi se vodenica podignuta u prvoj polovini 19. veka. Predstavlja veoma redak primer ove vrste u širem okruženju u kojem su u prošlosti postojale brojne vodenice. Zidana je opekom i čerpićem sa čeonom stranom, na kojoj je osovina i kolo, obložena daskama. Krov je dvoslivan pokriven biber crepom. Sastoji se od dve zasebne prostorije različitih dimenzija. U većoj je vodenica sa jednim kamenom i sitima za fino mlevenje, a u manjoj štala. Mehanizam vodenice gotovo u potpunosti je izrađen od drveta. Pripada tipu vodenica sa uspravno postavljenim kolom. Konzervatorski radovi nisu rađeni.

U selu Rivica se nalazi vodenica podignuta 1800. godine i spada među najstarije sačuvane vodenice u Sremu. Građena je od tvrdog materijala, oblepljena blatom i okrečena. Na zabatnoj strani je postavljen veliki točak. Na današnju lokaciju je prenet 1974. godine, ali je van upotrebe, jer nema vode koja bi je pokretala (Grupa autora, 1998)

SEOSKA ARHITEKTURA I TURIZAM

Antropogene vrednosti predstavljaju jedan od najznačajnijih motiva turističkih kretanja. Obuhvataju proizvode materijalnog i duhovnog stvaralašta pojedinih naroda: kulturno-istorijski spomenici, aktivne kulturne ustanove, etnografsko bogatstvo, tradicionalne narodne svečanosti, kulinarstvo....

Etnografsko bogatstvo umnogome doprinosi kvalitetu antropogenih vrednosti, jer predstavlja dostignuća narodnog stvaralašta, kod svakog naroda jedinstvena i drugačija od ostalih, što doprinosi njihovoj autentičnosti, a samim tim i većoj turističkoj atraktivnosti. Pri susretu sa etnografskim vrednostima pojedinih naroda ili pojedinih oblasti, turistička klijentela se upoznaje sa materijalnom i duhovnom kulturom lokalnog stanovništva, čime obogaćuje svoju opštu kulturu i obrazovanje i postaje otvorenija prema drugim narodima i njihovim osobenostima.

Vojvođanska sela imaju niz autentičnih vrednosti koja se mogu pretvoriti u turističke vrednosti i privući turiste, koji bi dolazili u njih. Vojvođanska arhitektura ima niz svojih specifičnosti po kojima se lako prepoznaje i predstavlja posebnost u odnosu na neke druge krajeve. Očuvanost tradicionalnog izgleda seoske kuće, arhitekture sela i čitave seoske regije, veoma su važni faktori atraktivnosti turističke ponude za boravak na selu.

Na žalost, seoska arhitektura nije dovoljno afirmisana kako u kulturnoj, tako i u turističkoj prezentaciji. Stare seoske kuće, dakle svojstvene samo ovom podneblju, tu u Panonskoj niziji i nigde više u bližem okruženju, nestaju, gube se u procesu urbanizacije. Postupak zaštite folklornog materijalnog nasleđa se pokazao neefikasnim. Dokaz je nekolicina porušenih objekata, koji su još uvek pod zaštitom. Dobra volja nadležnih institucija i svesnih ljudi ipak nije dovoljna, da bi se postupak zaštite seoskih kuća učinio efikasnim. Problem je u nedostatku novčanih sredstava, koja bi potkrepljivala proces zaštite. Ta novčana sredstva bi se mogla obezbediti, pre svega odvajanjem od državnih fondova kao jedino mogućih za finansiranje uređenja i prezentacije, a zatim uključenjem zainteresovanih izvora finansiranja koji vide svoju šansu ulažući u ovaj segment turizma. (Stojanović, 2000)

Turističko aktiviranje bi prvo podrazumevalo adekvatno planiranje razvoja turizma, a potom i donošenje određene strategije razvoja turizma. Potrebno je nalaženje optimalnog načina za adekvatnu zaštitu i turističku prezentaciju seoskih kuća u Vojvodini, kako bi se sačuvala autentičnost ovih objekata, bez intervencija u izgledu i opremanju, i na najbolji mogući način posetioци upoznali sa materijalnom i duhovnom kulturom naroda koji naseljavaju ovu ravnicu. Sve zajedno čine bogato graditeljsko nasleđe, vredno očuvanja i svakako turističke prezentacije.

Samostalne kuće mogu biti predmet turističke prezentacije. Dobar primer je seoska kuća u Bačkoj Topoli iz 1843. godine, kao tipična trodelna, panonska kuća. Enterijer je uređen tradicionalnim mađarskim pokućstvom, a u okućnici se nalaze razni ekonomski objekti. Ovaj objekat sa svojim enterijerom i okućnicom je od velikog značaja za proučavanje kulturne baštine Vojvodine, jer prikazuje izgled i opremljenost seoske kuće Mađara u Vojvodini. Nažalost, i pored toga što je uređena, kuća još uvek nije dobro iskorišćena u turizmu i kulturi. Nema razloga da se slično ne uredi i kuće ostalih naroda u Vojvodini: Bunjevaca, Slovaka, Srba, Šokaca, Rumuna, Rusina i drugih. (Stojanović, 2000)

Očuvanost tradicionalnog izgleda seoske kuće, arhitekture sela i čitave seoske regije, veoma su važni faktori atraktivnosti turističke ponude za boravak na selu.

U nekim seoskim kućama, koje su pod zaštitom države, postoji mogućnost stanovanja. U tim kućama stanuju vlasnici ili stanari po nekom drugom osnovu. Njima je zabranjena bilo kakva izmena u arhitektonkom smislu i u opremanju enterijera i uređenja okućnice. Njihov život bi trebao da bude takav da dočara nekadašnji način života ljudi koji su nastanjivali ove objekte. Te porodice bi mogle, pored ostalog zanimanja kojim se bave i u domaćinstvu i oko njega, da uvedu i jedan novi vid izvora prihoda, a to je turizam. U svom dvorištu bi se mogli rekonstruisati još nekoliko objekata ako ih do sada nema, ili da se osposobe gostinjske sobe. Te

prostorije bi služile za iznajmljivanje gostima koji su zainteresovani za nekadašnji način života, odnosno turistima.

Do sada je urađen samo prvi korak, kuće su stavljene pod zaštitom države. Na taj način su zaštićene od uništenja i rušenja. Međutim, postoji niz intervencija na ovim kulturnim dobrima u cilju njihove obnove i poboljšanja, boljeg korišćenja, jednom rečju približavanja ljudima. Osnovne tehnike i postupci koji treba da se izvedu na ovim dobrima radi njihove zaštite su :

- konzervacija – zaustavljanje toka propadanja kuća u stanju u kojem su se one našle u momentu kada je doneta odluka o njihovoj zaštiti;
- restauracija – obnova pojedinih njihovih delova, stavljanje u stanje kakvi su nekada bili, a kod kojih je vremenom vršena izmena ;
- rekonstrukcija – postepeno njihovo obnavljanje, čak i izgradnja novih kuća na nivou kakve su nekada bile ;
- revitalizacija – oživljavanje – specifičan i vrlo savremen način zaštite kuće kao spomenika kulture koji se direktno odražava na bolje korišćenje, izgled, a sastoji se u osmišljavanju čitavog niza aktivnosti (muzejskih postavki, povremenih izložbi, scenskih predstava i drugih kulturnih događaja), koja imaju za cilj prikazivanje života u vreme kada je kuća bila sazidana i služila za stanovanje tadašnjeg stanovništva;
- izmeštanje kuća sa prvobitne lokacije; ovaj vid je naročito bitan kod etno-parkova da bi se na jednom mestu našlo više objekata iz različitih perioda ljudskog življenja (Tomka, 1998).

Seoske kuće 18. i 19. veka kao kulturnu vrednost treba staviti pod zaštitu, obnoviti ih i tako produžiti njihovo postojanje. Na ovom prostoru trebalo bi organizovati muzeje i etno-parkove u cilju očuvanja narodnog graditeljstva, uz dogradnju objekata sa autentičnim pokuštvom.

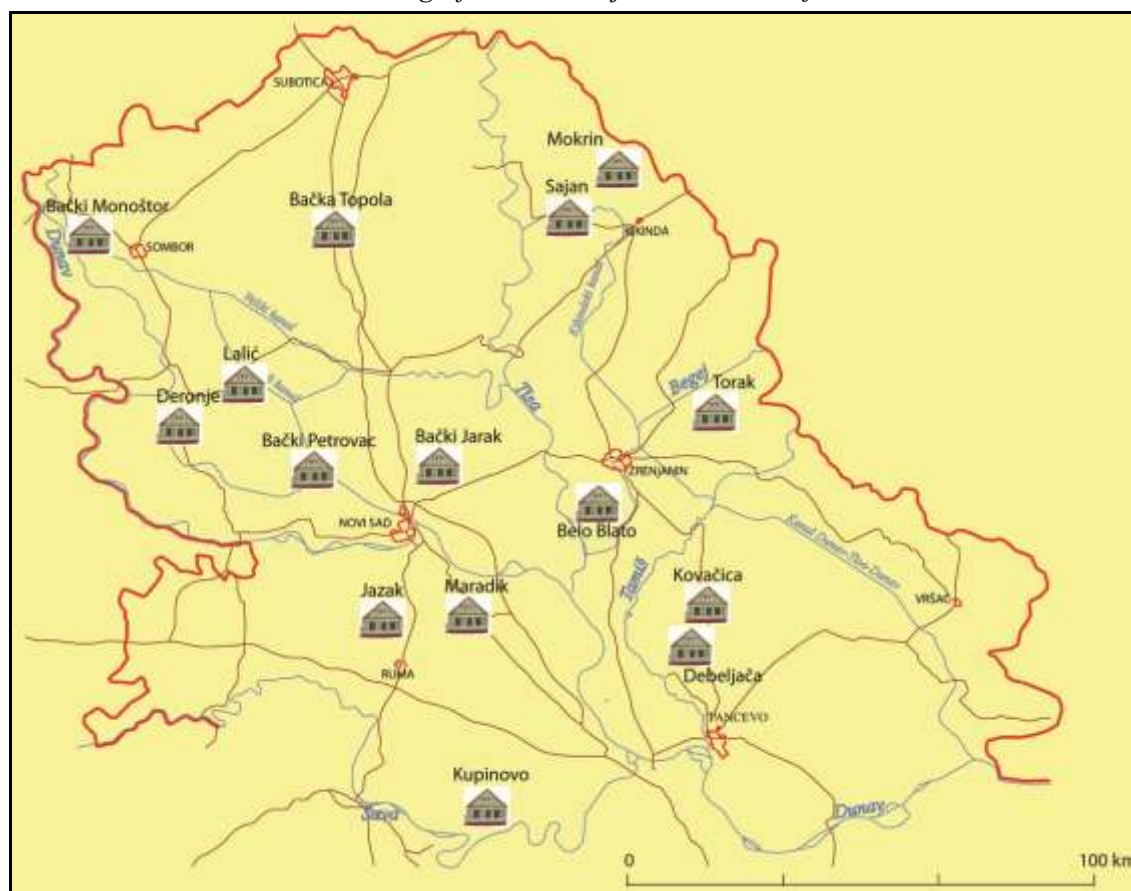
Element osobenosti daje poseban turistički značaj svim ovim objektima bilo u seoskom turizmu ili nekom drugom obliku kulturnog turizma putem koga bi turisti upoznavali tradiciju vojvođanskog sela. Turistički proizvod folkornog graditeljstva bi na taj način predstavljao jedan segment ukupnog turističkog proizvoda Vojvodine. Narodno graditeljstvo se uspešno može promovisati i u sklopu nekih drugih turističkih programa, kao što su: kulturne manifestacije, izložbe starih zanata, tradicionalnog pokuštva, narodne nošnje, nacionalne kuhinje i sl.

ETNO KUĆE U RURALNOJ TURISTIČKOJ PONUDI VOJVODINE

Etno kuća predstavlja kuću sa celokupnom ekonomijom, koja je izgrađena u tradicionalnom stilu narodnog graditeljstva srpskog i stanovništva slovačke, rumunske, bunjevačke, hrvatske i dr. nacionalnosti u Srbiji. Takođe imaju elemente individualnog poljoprivrednog gazdinstva, gde je osnova očuvanje tradicionalnih poljoprivrednih delatnosti, baziranih na multietničnosti, folkloru, običajima, a predstavljaju i kulturnu baštinu.

Na području Vojvodine postoji veći broj manje ili više uređenih etno kuća koje su nastale planski ili spontano iz velike ljubavi pojedinaca ili grupa, u težnji da se očuva sećanje i duh starih vremena. Znatno broj ovih objekata je podignut sa ciljem da bude stavljen u funkciju turizma. (Ivkov, 2006)

Karta 4. Geografski razmeštaj etno kuća u Vojvodini

Autor: dr T. Kovačević

ETNO KUĆA U LALIĆU

Otvorena je početkom avgusta 2007. godine od strane udruženja žena „Majčino srce“. Smeštena je u objektu starom oko 120 godina, ali neodgovarajućih dimenzija. U dve omanje prostorije i hodniku smešteni su predmeti iz života slovačkog i srpskog stanovništva ovog mesta, stari sto i više godina. Među njima se nalaze: stari ormar i krevet, srpska i slovačka nošnja izložena na dve lutke, stare fotografije, raskošni venac koji se stavlja na glavu slovačke mlade na venčanju, staro posuđe, oslikani tanjiri na zidovima i ostalo.

Najznačajniji eksponat jeste dizalica za zaprežna kola koja je doneta iz Slovačke prilikom doseljavanja Slovaka u ove krajeva, muzejske vrednosti, stara oko 270 godina. U dvorištu je smeštena zbirka raznih uređaja i jednostavnih mašina iz privrednog života.

ETNO KUĆA U DERONJAMA

Ova etno kuća je novijeg datuma. Zgrada u kojoj je smeštena je društvene svojine, a koriste je istovremeno Fond etno-arheološkog društva „Donja Branjevina“ i Udruženje žena iz Deronja. Za posete je otvorena krajem juna 2008. godine za vreme trajanja „Tamburica Festa“. Radi svake nedelje od 16 h do 20 h i po potrebi.

Dve sobe i kuhinja opremljene su predmetima datim na korišćenje isključivo od strane stanovnika Deronja, a koji potiču iz 19. i 20. veka. To su: kreveti sa slamaricama, duvarnika, tkani ćilimi, ormar, sto, ogledalo sa natkasnama, krpice na podu, preslica za vunu, vunene čarape, narodna nošnja. U kuhinji se nalaze: zidani šporet star 217 godina, petrolejka, fenjer, razboj za tkanje, motovilo, posuđe, aparat za bakin kolač. U prostranom dvorištu smešteni su: stura za kudelj, stari plug, drvena mašina za pranje veša, košnica za pčele od pruća. S obzirom da su kuću napravili Nemci, kojih je u Deronjama pre Drugog svetskog rata bilo u priličnom broju, u planu je da se jedna soba uredi predmetima koje su oni nekada koristili. Takođe, planira se i osposobljavanje muzejskog dela, kojem bi bile izložene figurine iz Donje Branjevine.

Ustanove kulture igraju značajnu ulogu u turističkoj prezentaciji opštine Odžaci, a etno kuće među njima, predstavljaju nasleđe ovog kraja i ruralnu ponudu čine bogatijom.

ETNO KUĆA „BRVNARA“ U BAČKOM JARKU

U Bačkom Jarku je 1976. godine otvorena etnokuća „brvnara“, kuća dinarskog tipa sa originalnim pokućstvom, privrednim alatima i predmetima narodnog stvaralaštva koja je depadans Muzeja Vojvodine. To je brdska kuća, najstariji i najoriginalniji spomen bosanskih Srba, koloniziranih u Bačkom Jarku iz Bosanske Krajine, a čuva od zaborava vreme i običaje Krajišnika. (Ivkov, 2006)

Ovaj kulturno-istorijski i hortikulturalni kompleks čine nepokretna i pokretna kulturna dobra sa zaštićenom okolinom, i to:

- stambena spratna zgrada „Brvnara“ dinarskog tipa; počiva na kamenom nasipu, građena od brvana, pokrivena plastičnom šindrom. U prizemlju enterijera je etnografski deo stalne izložbe, dok se na spratu nalazi istorijski deo stalne postavke sa foto-eksponatima o NOB-i.
- „Zgradica“ je građena od hrastovih brvana, pokrivena šindrom (ispod salonitnog krova), originalni je objekat prenesen iz okoline Ključa, čija je, onovremenska namena, služila za smeštaj mladenaca, u kome je sada, deo etnografske izložbe.
- „Kuruzana“ (kukuruzana, koš, čardak) sagrađena je od karakterističnog pletera pruća i hrastovih stubova držača, a pokrivena šindrom, takođe ispod salonitskog krova. Originalni je objekat prenesen iz okoline Ključa.
- „Kolnica“, drveni objekat od dasaka, pokriven salonitom, naslonjen na „Zgradicu“, služi za smeštaj (depo) krupnih etnoloških predmeta.
- Spomen bista narodnog heroja – generala Koste Nađa
- oko sto stabala crnogoričnog i belogoričnog drveća i ukrasnog grmlja. Ozelenjavanje je izvršeno 1982. godine, prema preporuci Pokrajinskog zavoda za zaštitu spomenika kulture Vojvodine
- drvena ograda od letava (poluoblice) oko celog kompleksa, oblika pravougaonika površine od 1000m²

- fond pokretnih kulturnih dobara čini preko 300 etnoloških predmeta, oko 600 istorijskih dokumenata (pretežno fotografije), i oko 100 publikacija koje se odnose na period NOB-a.

Etno-kuća „Brvnara“ nalazi se pod zaštitom države jer je 1982. godine registrovana kao spomenik kulture, kod Pokrajinskog zavoda za zaštitu spomenika kulture Vojvodine. Od 01. aprila 1995. Etno-kuća „Brvnara“ nalazi se u sastavu Muzeja Vojvodine u Novom Sadu, kao njegov organizacioni deo.

ETNO CENTAR „AHOJ“, BAČKI PETROVAC

Misija Etno centra „AHOJ“ je promocija sela, zdravog života na selu i negovanja tradicije starih zanata.

U prijatnoj atmosferi druženja u rustičnom prostoru, pod budnim okom lokalnog majstora, turisti se mogu sami oprobati u izradi suvenira i predmeta primenjene umetnosti. U kreativnim radionicama turistima se pruža prilika da naprave metlu, tkaju na starinskom razboju, prave predmete od kukuruzovine i drugih prirodnih materijala. U okviru Etno centra „AHOJ“ radi i prodavnica autentičnih rukotvorina i suvenira.

ETNO KUĆE BAČKA TOPOLA

U Bačkoj Topoli nalaze se tri zavičajne etno kuće i jedna kolarska radionica. Kuće imaju nameru da posetiocima prikažu tradiciju graditeljstva, detalje iz života iščezle Vojvodine. U Bačkoj Topoli je nekada bilo 1300 kuća od naboja, pokrivenih trskom. Jedna od etno kuća je trodelna stambena zgrada, nekada gazdačka kuća. Njeni vlasnici su proizvodili na imanju od 40 jutara zemlje. Najspektakularniji deo kuće je čista soba tj. prednja ili velika kuća u kojoj se nalaze dva baldahinska kreveta, ostalo pokućstvo i sanduk za odevne predmete koji je nekada bio sastavni deo devojačkog miraza. I danas je ispred kuće nekada omiljeno prevozno sredstvo salašara za odlazak na pijacu, jednoosovinske karuce.

ETNO KUĆA „MALI BODROG“ U BAČKOM MONOŠTORU

Novina u somborskoj turističkoj ponudi je novootvorena Etno-kuća „Mali Bodrog“ u Bačkom Monoštoru. Kuća je sagrađena u tipičnom monoštorskom stilu pre 150 godina i svoj izgled zadržala je do današnjeg dana.

Pokrivena je trskom, zidana je od naboja i opremljena je autentičnim nameštajem i zidanom peći, sve od materijala koji su se nalazili u okolnim šumama. Veliko dvorište sa letnjikovcem i bunarom uređeno je u etno stilu.

Kuća je adaptirana uz pomoć Mesne zajednice, a nalazi se u vlasništvu porodice Antalović. Otvorena je za individualne i grupne posete.

ETNO PARK U KUPINOVU

U Donjem Sremu, dvadesetak kilometara od Beograda, kraj poznatog prirodnog rezervata i lovno-ribolovnog područja Obedske bare, nalazi se selo Kupinovo. Nastalo je kao podgrađe srednjovekovnog grada Kupinika, jedno vreme stonog mesta srpskih despota iz porodice Brankovića, uz njihovu zadužbinu crkvu Sv. Luke koja je poslužila kao stožer u formiranju naselja.

Kupinovo odiše duhom stare ruralne celine u kojoj su, pored grupacije kuća kraj crkve na današnjoj periferiji nekadašnjeg centra sela, stavljene pod zaštitu ili evidentirane i druge, spomenički vredne kuće i prateće zgrade. Zaštićena grupacija od devet okućnica na kraju ulice

B. Mađarevića od broja 134-50 i 127, zamišljena je kao jezgro etnoparka koji bi bio dopunjen najvrednijim primerima narodnog graditeljstva iz okoline..

*Slika 33. Etno park u Kupinovu
(Foto: K. Košić)*

Najstarija među njima, do same crkve, je kuća porodice Putnik (br. 142), za koju se smatra da je s kraja 18. veka. Ostale kuće su iz 19. ili početka 20. građene na mestu i po uzoru na starije. Temeljni sanacioni i konzervatorsko restauratorski radovi na okućnici Putnik obavljeni su od 1977-1981, sa obnovom u 1994. i 1995.

ETNO KUĆA U JASKU

Spomenik kulture, etno kuća iz 18. veka nalazi se u Fruškogorskoj ulici. Stara je skoro 300 godina i tipičan je predstavnik tradicionalne narodne arhitekture. Njeni tvorci su seoski majstori koji su je gradili od kamena, naboja i čerpića – materijala koji se nalaze u okolini. Krov je prekriven biber crepom.

Slika 34. Etno kuća u Jasku (Foto: K. Košić)

Za otvaranje Etno kuće zaslužno je Zavičajno društvo "Teočin" koje je u okviru svojih aktivnosti za očuvanje tradicije i negovanje običaja sela izvršilo obnavljanje ove kuće. Sve dosadašnje radove na restauraciji i konzervaciji eksponata obavili su članovi društva u sopstvenoj režiji, uz stručnu pomoć etnologa i arhitekta – konzervatora iz Zavoda za zaštitu spomenika kulture Srema iz Sremske Mitrovice. Kuća se sastoji od nekoliko prostorija, a opremljena je nameštajem koji uglavnom datira iz druge polovine 19. veka. Tu su i sremačke nošnje, tapiserije i vezeni čaršavi. Zidovi su okrečeni i potom išarani valjkom. Iza seoskog bunara je postavljen majpan (zavetno drvo). Posebnu atraktivnost predstavlja mogućnost organizovanja sremske svadbe, kakva je bila još pre sto godina. Venčanje je predviđeno u manastiru Jazak, a svadbeno veselje u duhu sremske tradicije u ambijentu etnokuće. (Ivkov, 2006)

Dvorište je patosano ciglom, prostrano, i u njemu su smešteni prateći objekti jednog seoskog domaćinstva: vajat, podrum, kačara, kotobanja – sve u produžetku kuće, a naspram vajata je hlebna peć i pušnica.

Kačara danas služi kao pozornica za održavanje kulturnih manifestacija – priredbi, susreta književnika Srema, za rad sekcija društva „Teočin“. U kačari u produžetku kuće gosti mogu da se odmore, ali i da obeduju. Specijalitet kuće je tzv. tandara (sprema se od tri vrste mesa uz obaveznu sremsku kobasicu, a na kraju se u jelo dodaje obavezno belo vino).

Ekonomsko dvorište je odvojeno od prednjeg dvorišta i tu su smeštena volovska kola i plug.

Pored Zavičajnog društva, ovaj spomenik kulture koristi i Književna zadruga "Drugari". Oba ova društva se najviše i angažuju za organizovanje i prezentaciju turističkih aktivnosti u Jasku.

ETNO KUĆA U MARADIKU

Selo Maradik se nalazi u Sremu i pripada inđijskoj opštini. Maradik je sačuvala svoju prošlost u knjigama i objektima koje je pravio veoma davno, kako za duhovne, tako i za fizičke potrebe. Jedan od takvih objekata je i Etno kuća. Etno kuća je po saznanju stara preko 150 godina. Građena je od naboja sa vrlo specifičnim rasporedom prostorija koje su potrebne jednom seoskom domaćinstvu..

Slika 35. Gonk etno kuće u Maradiku (Foto: K. Košić)

Od prostorija kuća ima: prednju sobu, srednju sobu, stražnju sobu, kuhinju, hodnik duž prednjeg dela kuće sa posebno obrađenim i ustakljenim prozorima, podrum sa lagumom, kačaru, špajz, štalu, kotobanju, svinjce i kokošinjac. U svim prostorijama se nalaze autentični eksponati stari između 50 i 200 godina. U prednjem delu dvorišta su eksponati: stara seoska kola, saonice, plug sa jednom i dve brazde koji su vukli dva ili tri konja, špartač, drljača, valjak, dreš, kveč i drugo.

U stražnjem delu dvorišta zasađene su voćke koje su najrasprostranjenije na padinama Fruške gore. U okviru etno kuće i njene okućnice kulturno-umetnička društva Maradika izvode folklorne i muzičke programe i narodne običaje.

Za vreme boravka gostima se pripremaju sremački kolači, krofne, štrudle sa makom i orasima, kolač pripremljen pomoću kukuruzovine, bakin kolač, kifilice. Ovde se uz prethodnu najavu pripremaju na tradicionalan način gotova jela.

U prednjem delu dvorišta nalaziće se suvenirnica i mini eko pijaca gde se prodaju proizvodi koje meštani proizvode: domaći med, razna vina, rakije, sezonsko voće, domaći sokovi, pekmezi, i džemovi... Turistima su ponuđeni i suveniri od prirodnih materijala koje izrađuju meštani.

ETNO KUĆA BELO BLATO

Belo Blato se nalazi u blizini zaštićenog prirodnog dobra Carska bara, deset kilometara južno od Zrenjanina između reke Tise na zapadu i Begeja na istoku.

Etno kuća prezentuje narodno graditeljstvo multietničkog stanovništva (Slovaci, Srbi, Bugari, Mađari). Kuća se nalazi u dvorištu Osnovne škole, napravljena od prirodnih materijala i ima muzejsku vrednost. Obuhvata tri prostorije i gonak. Središnja prostorija, osim za pripremu hrane, imala je i ulogu ložišta za zagrevanje dve susedne prostorije. Tavanica je napravljena od zemlje i blata, a krov pokriven trskom. U dvorištu se nalazi trap, dvorišna pećka pokrivena trskom, jedna od retkih u Vojvodini koja je u funkciji. Tu je i kotarka sa svinjcem, kokošarnik sa kućicom za ptice, kućica za psa i kao neizbežan detalj Belog Blata, roda, kao simbol sela i nacionalna prirodna retkost.

Slika 36. „Prednja soba“ - Etno kuća u Belom Blatu (Foto: K. Košić)

Od turističke ponude na lokalitetu već postoje restorani „Trofej“ i hotel „Sibila“. Prirodnim rezervatom gazduje ribarsko gazdinstvo „Ečka“, koje sa svojim ribnjacima na površini od oko 2000 hektara predstavlja značajan privredni i turistički resurs. (Zelena staza je jedna od celina budućeg kompleksa, koja povezuje sve ostale sadržaje. Ona polazi od etno kuće, prolazi glavnim seoskim ulicama i završava se na samom obodu Carske bare, gde je planirana izgradnja vizitorskog i turističkog centa. Info centar sa restoranom i otvorenom terasom za prijem oko stotinak gostiju i konferencijskom salom, takođe je važan deo novog kompleksa. Uz dva veća i jedan manji smeštajni objekat za boravak oko 40 gostiju, upotpuniće turističku ponudu sela. U samom središtu vizitorskog centra predviđena je izgradnja vidikovca visokog 16,6 metara. Turističko rekreativni centar obuhvataće parking prostor, restoran, specijalizovane prodavnice lovačke i ribolovačke opreme, prodavnice suvenira, kao i kamp, dečja igrališta i sportske terene. Na ovom prostoru je karakterističan primer povezanosti etno kuće i vodeće privredne delatnosti u selu (trska koja se ovde prerađuje već četiri decenije značajan je privredni potencijal). Trskara A.D. „Jedinstvo“ čiji su većinski vlasnici Holanđani, koji su se uključili u realizaciju čitavog projekta, je za potrebe etno-eko kompleksa mesnoj zajednici ustupila pravo korišćenja svog zemljišta.

Holanđani planiraju organizovanje škole prerade trske koju bi vodili holandski i domaći stručnjaci. Planira se i škola jahanja, izgradnja novih štala i olimpijskog hipodroma, koji bi u vreme održavanja međunarodnih takmičenja predstavljao posebnu turističku ponudu

Takođe je planirana i organska poljoprivredna proizvodnja, izgradnja glistenjaka, farme autohtonih rasa životinja, kao i proizvodnja eko briketa. Završetak izgradnje svih sadržaja planiran je za period 2007-2011. godine a u okviru projekta regionalnog razvoja područja između Dunava i Tise.

ETNO KUĆA „ĐERAM“ MOKRIN

Etno kuća „Đeram“ nalazi u Mokrinu, na kraju sela u ulici Ige Dobrosavljeva br.13. Objekat je tipično seoski građen 1925. god., od naboja, veličine 150 m² sa sledećim rasporedom: prednja soba sa paorskom peći, karakteristični zapećak i banak oko peći, srednja soba sa ložištem za paorsku peć, stražnja soba, kuhinja, komora i prostorija za umivanje i kupanje, konk (terasa) i štala koja je pretvorena u atelje za izradu predmeta od gline.

Slika 37. Etno kuća „Đeram“ u Mokrinu (foto: K. Košić)

Sam objekat i ambijent oko objekta podsećaju na salaš. Okućnica oko kuće je 17500 m² i ograđena je. U navedenom prostoru izgrađena je „trščara“ sa etno postavkom veličine 100 m². Kapacitet „trščare“ je cca 80-100 sedećih mesta. U toku je završetak radova na restoranu u zatvorenom prostoru kapaciteta 50 mesta za sedenje. U navedenom prostoru može se dobiti po želji banatski fruštuk, domaći ručak ili užinu. U okviru etno kuće pripremaće se kulturno-umetnički programi i narodni običaji – ceo etno prostor veoma je pogodan za odmor, rekreaciju i dečije igre.

Renoviranjem 2003. godine ova etno kuća dobija turističku funkciju. Sve što je kuća imala od objekata je zadržano, ubačeni su podovi, obnovljeni plafoni, urađen je vodovod i kanalizacija, sprovedena struja... Čitav kompleks je ustvari doveden u funkciju za moderan način života, ali je na neki način uspeo da zadrži svoju autentičnost. U izgradnji je novi objekat koji će imati svoj restoranski deo i smeštajni kapacitet od 5 soba sa ukupno 10 ležaja.

Slika 38. Peć u prednjoj sobi u etno kući "Đeram" u Mokrinu
(Foto: K. Košić)

U planu je izgradnja sportskog terena za tenis ili eventualno mini golf, kao i malog jezera koje bi svakako upotpunilo ambijent. Postoje ideje o tome kako posetioce aktivno uključiti u domaće radinosti da bi boravak na salašu bio interesantniji, kao na primer: učestvovanje gostiju u spremanju tradicionalnih jela, disnotor, u pečenju rakije i degustaciji, u vezenju, predenju...a kako se ovde nalazi i registrovana grnčarska radnja, posetioци mogu učestvovati u izradi različitih predmeta od gline. Biće organizovan bogat dnevni i večernji program, recimo borbe guskova, pijeње vina na sat, vožnja fijakerima kroz selo, jahanje konja, slikarske kolonije, muzičke i književne večeri...

ETNOGRAFSKI MUZEJ U DEBELJAČI

Od 1977. godine Debeljača ima svoju etnografsku kuću- muzej, jedinstven u Banatu. Posедуje 430 eksponata raspoređenih u više grupa. To su predmeti koji su bili korišćeni u svakodnevnom životu stanovnika Debeljače, počev od pokućstva, preko poljoprivrednih alatki, alatki vezanih za pojedine zanate, a vredne su i zbirke narodnih nošnji.

Nastao je da bi se sačuvala etnografska odlika Mađara koji su u opštini naseljeni samo u ovom selu. Muzej, kao eksponate, sadrži predmete za svakodnevnu upotrebu iz 17. veka. Sastoji se iz četiri odeljenja.

U prvom odeljenju izloženi su najstariji sačuvani eksponati mađarske narodne nošnje, razni tkani predmeti (marame, košulje, suknje, čizme, bunde). Takođe mogu se videti ručni radovi ukrašeni čuvenim mađarskim vezom i crvenim detaljima. Iako malobrojni, sačuvani delovi narodne nošnje, pisani i likovni izvori i fotografije posetiocima Etnografske kuće verno dočaravaju kako je izgledala ženska nošnja iz prošlosti. Žene su uglavnom radnim danima nosile široke i dugačke suknje od lana i konoplje, plave ili mrke boje, nabrane u struku, nešto kraće kecelje, u donjem delu ukrašene čipkom. Košulje su bile jednostavne, a marame velike, tamnije boje sa malim cvetićima. (Sečenji, 2004)

U drugom odeljenju nalaze se predmeti koji su služili u svakodnevnoj upotrebi ljudi. Tu su izložene keramičke posude za čuvanje zimnice, za pečenje rakije, predmeti za pokućstvo koji su izašli iz upotrebe.

U trećem odeljenju su izloženi eksponati koji nam mogu dočarati period ekstezivne zemljoradnje i stočarstva i umešnost tadašnjih zanatlija u izradi ovih predmeta (jaram, čegrtaljka, sprava za vezivanje snopova, prvi plug, pribor za konjsku zapregu).

U četvrtom odeljenju smešten je inventar stare apoteke, čuvane na ovom prostoru. Apoteka je bila svojina Ambrozi Šandora koji je učio školu i studirao u Budimpešti i odatle doneo opremu za svoju apoteku. Ova apoteka bila je prva u ovom delu Banata. Apotekar je prvi pravio kozmetičke preparate i parfeme, po receptima bečkih i peštanskih apotekara. Pribori za prvu biohemijsku laboratoriju u Vojvodini brižno su sačuvani i predstavljeni. Pripadnik više građanske klase, ovaj apotekar, poklonio je i svoj nameštaj iz kuće ovoj etnografskoj postavci.

Hodnik muzeja poslužio je da se predstavi još jedan važan detalj iz života stare Debeljače. To je Debeljački vašar, koji traje još danas i održava se svake godine, poslednjeg petka u maju i avgustu. Slike koje nam dočaravaju tadašnju atmosferu sa vašara ukazuju na važnu privrednu korist trgovine za Debeljaču od njegovog nastanka do danas. Nekada je vašar trajao tri dana sa tačno određenim danima trgovine konjima, ovcama, svinjama i zanatskim proizvodima. Danas se meštani i okolina nostalgичno sećaju liciderskih srca, alvi i šećerne pene.

Muzej nije otvoren svakodnevno, već prima samo organizovane grupe koje se unapred najave.

ETNO KUĆA U KOVAČICI

U Kovačici, etno kuća prezentuje narodno graditeljstvo Slovaka u Vojvodini koje je steklo svetsku slavu zahvaljujući tradiciji naivnog slikarstva i vrlo poznatim naivnim slikarima, kao što su Zuzana Halupova i Martin Jonaš. Međunarodni etnocentar Babka neguje i promovise umetničke vrednosti ove tradicije. U sastavu etno centra je i Galerija naivne umetnosti. U organizaciji ATAS-a (Asocijacija turističkih agencija Srbije) Kovačica je izabrana za predstavnika i posrednika pri promociji srpskog turizma u Slovačkoj. Cilj ATAS-a je da u 2007. godini privuče u Srbiju najmanje 800 turista iz Slovačke, da bi do 2011. godine taj broj dostigao cifru od 15000 slovačkih turista.

ETNO KUĆA U TORKU

U mestu Torak je 2002. godine otvorena rumunska etnokuća. Njenu adaptaciju su finansirali Fondacija za etnografiju i folklor Rumuna, pokrajinska i opštinska Vlada, brojni donatori, kao i Ambasada Rumunije.

Torak je udaljen dvadesetak kilometara od Zrenjanina, administrativnog, političkog, kulturnog centra vojvođanskog banata i oko stotinjak kilometara od Temišvara, istovetnog centra

rumunskog dela Banata. Dobar geosaobraćajni položaj naselja obezbeđuje blizna takozvane Banatske magistrale koja povezuje Beograd, Zrenjanin i Segedin.

Ovo je jedno tipično rumunsko naselje sa svim odlikama nacionalne duhovnosti i materijalne kulture koji su vidljivi u svakom njegovom kutku, šoru, dvorištu, kapiji, prozoru, crkvi, cveću, ljudima.

Godine 1997. na predlog predsednika Rumunskog društva (Fondacije) za etnografiju i folklor iz Vojvodine, Koste Rošu, usvojena je odluka o osnivanju Muzeja za negovanje kulture i tradicije Rumuna u srpskom delu Banata. Tako je 1999. godine formiran Muzej rumunske duhovnosti iz Vojvodine sa sedištem u Torqu.

Planom razvoja Muzej u Torqu treba da objedini tri odeljenja i to za istoriju, duhovnost i etnografiju. Do danas je realizovano etnografsko odeljenje sa postavkom u individualnom, autentičnom objektu u banatskoj kući staroj 120 godina. Etnografska zbirka broji oko 200 eksponata koji prikazuju način življenja Rumuna na ovim prostorima (u kući, na polju, u društvenom životu). Objekat sa zbirkom nosi naziv Banatska kuća, a sa prostorom i sadržajima koji ga okružuju – Etno kompleks Banatska kuća.

Unutar Etno kompleksa, veoma je važna crkva brvnara. Treba istaći da je ovo jedina rumunska crkva takve vrste izgrađena u srpskom banatu, a poklon je dobrotvora Županije Karaš–Severin u Rumuniji.

Od 2002. godine do danas Banatska kuća ugostila je brojne učesnika kulturno-umetničkih manifestacija. Nekolicina događaja uspostavila je „tradiciju“ od tri-četiri godine, pa se tako svakog proleća održava Vašar narodne umetnosti, a u zimskim mesecima. Međunarodni fesatival etno filma i Praznik tradicionalnih običaja. Mnoštvo događaja, kao i njihova raznovrsnost ukazuje na širok dijapazon interesovanja publike i učesnika za novim kulturnim i turističkim sadržajem Banata.

U selu se ljudi inače pretežno bave poljoprivredom, a posebno se interesuju za ekološku proizvodnju u pojobrivredi.

Turistički obilazak etno kuće i budućeg kompleksa je već u programu obilaska pojedinih turističkih agencija i dačkih ekskurzija. U okviru ovog kompleksa se održavaju i turističke manifestacije, koje prezentuju folklor, tradiciju i običaje Rumuna u Vojvodini (Praznik zimskih običaja, etno sajam, festival dokumentarnog etno filma). U ovoj kući je sedište i Društva (Fondacije) za etnografiju i folklor Rumuna u Vojvodini.

ZAVIČAJNA KUĆA „DELIBAB“ U SAJANU

U selu Sajjan je na inicijativu grupe entuzijasta osnovana Zavičajna kuća „Delibab“. Godine 1993. društvo „Déliáb“ iz Sajjana je pokrenulo akciju prikupljanja predmeta koji su se koristili u domaćinstvima baka i prabaka iz ovog sela. Nakon toga se pristupilo osnivanju zavičajne kuće u kojoj danas ima 1400 predmeta, od kojih najstariji datira iz 1876. godine. U kući se nalazi tzv. „čista soba“, kuhinja, predsoblje, gostinjska soba, soba za druženje i šupa sa poljoprivrednim alatima. Ova etnokuća nije zamišljena kao muzej, već kao prostor gde se uvek nešto dešava. U ćošku sobe je stajala paorska peć i dva velika, odvojena, visoka kreveta sa puno posteljine, a uz krevet je postavljena kolevka. Između prozora stoji kredenac sa slikama rodbine, čašama, iznad je ogledalo i razne slike svetaca. Članice društva se ovde okupljaju, posebno za praznike i onda pletu, vezu, tkaju, održavaju izložbe itd. (Varga, 2004)

Veliki problem većeg broja ovih etno kuća je to što su njihovi osnivači uglavnom pojedinci, entuzijasti, zaljubljenici u prošlost. Problem se javlja zbog nemogućnosti da se obezbede dovoljna finansijska sredstva za njihovo uređenje i očuvanje.

Obnova i zaštita etno kuća na području Vojvodine doprineće razvoju turizma na ovom području. Svaka nacionalna zajednica ima svoje specifičnosti, a negovanje kulture i običaja svake od njih, obogatiće turističku ponudu i sačuvati od zaborava običaje, stare zanate, nošnju itd.

POLJOPRIVREDNI MUZEJI VOJVODINE

Bez obzira na to da li su opšteg karaktera (kao nacionalni, zavičajni ili narodni muzeji) ili specijalizovani muzeji sa tematskim zbirkama i izložbama, muzeji predstavljaju vrlo omiljeno mesto u turističkoj ponudi nekog mesta. Muzeji su istovremeno i institucije koje svojim dodatnim aktivnostima stvaraju nove vrednosti: prezentacije kulturnih ostvarenja, tematske večeri, koje oživljavaju muzeje i time ih čine pristupačnim za sve one posetioce kojima muzeji deluju odbijajuće (Ahmetović, Tomka, 1996)

U muzejima Vojvodine čuvaju se mnogobrojni pokretni spomenici kojima se reprezentuje njena multietnička struktura. Bogate muzejske zbirke nalaze se u Muzeju Vojvodine, narodnim muzejima u Zrenjaninu, Vršcu i Pančevu, u gradskim muzejima Subotice, Sombora i Muzeju Srema. Posebne kolekcije karakterišu materijalnu kulturu i duhovno stvaralaštvo naroda i narodnosti Vojvodine: Srba, Mađara, Slovaka, Rumuna, Rusina i drugih.

Muzeji su naučno-prosvetne ustanove koje prikupljaju, proučavaju, čuvaju, obezbeđuju i izlažu, odnosno valorizuju predmete i pisane izvore, pre svega i arheologije i umetnosti, a koji su od istorijskog, etnografskog, umetničkog, prirodnjačkog, tehničkog ili drugog značaja.

POLJOPRIVREDNI MUZEJ U KULPINU

Poljoprivredni muzej u Kulpinu, kao jedina specijalizovana muzejska ustanova u zemlji za istraživanje i izučavanje agrarne prošlosti, osnovan je 20. januara 1993. godine.

Muzej poseduje veliki broj starih mašina, a sama zgrada muzeja veoma je atraktivna, naime, reč je o nekadašnjem zamku porodice Dunderski. Muzej prikazuje kako stare, tako i moderne načine ratarenja. Poljoprivredni muzej u Kulpinu čini kompleks zgrada Veliki dvorac, tzv. „kaštel“, i Stari dvorac koji su stavljeni pod zaštitu države kao spomenici. U okviru kompleksa nalazi se osim dva dvorca, upravna zgrada, konjušnica i tzv. kovačnica, kao i žitni magacin. Takođe je moguće videti i ogledna polja Instituta za ratarstvo i povrtarstvo u Novom Sadu. Muzej je okružen velelepni parkom površine od 4 ha koji predstavlja prirodni park – arboretum retkih biljnih vrsta. (prospekt „Kroz žitnicu nekadašnje monarhije“, Industrijski, poljoprivredni i vodoprivredni spomenici – turistička destinacija u Evroregiji Dunav-Kriš-Moriš-Tisa“)

Osim razgledanja postavki muzeja i opuštanja u miru parka, posetioци mogu uživati u vožnji zapregama po širokim ulicama Kulpina i poseti seoskom domaćinstvu uz degustaciju lokalnih gastronomskih specijaliteta.

Osnovni cilj Poljoprivrednog muzeja prvenstveno je da se materijalni dokazi bogate agrarne prošlosti sačuvaju od nestajanja i propadanja. Najvažniji zadatak Muzeja je sakupljanje, muzeološka obrada, čuvanje i zaštita, kao i izlaganje – prezentacija prikupljenog materijala.

Danas u Muzeju postoje stalne tematske izložbe, otvorene za posetioce tokom čitave godine. To su:

Istorija gajenja hmelja. U regiji Bačkog Petrovca, hmelj se gaji preko 250 godina. Istorija gajenja hmelja i proizvodnje piva, predstavljena je na izložbi dokumentima, predmetima i fotografijama.

Istorijat gajenja konoplje. Konoplja se tradicionalno gajila u našoj zemlji. Na izložbi je predstavljeno poreklo konoplje, a preko karata, dokumenata, fotografija i alata za preradu ove biljke prikazano je gajenje konoplje i njena prerada u kućnoj radinosti.

Istorijat gajenja sirka metlaša. Pored prikazanog istorijata gajenja sirka metlaša, na izložbi su postavljene i metle različitih materijala sa raznih strana sveta. Posetioци mogu videti i sve faze ručne izrade metle od sirka.

Istorijat gajenja pšenice. Izložba se sastoji iz segmenta: poreklo i širenje gajenja pšenice, selekcija i selekcionati pšenice, kao i tehnologija proizvodnje pšenice kroz istoriju; tradicionalna žetva i vršidba, a prikazana je i skladištenje zrna kroz istoriju. Pored dokumenata i fotografija izložbu čine i određene poljoprivredne alatke.

Istorijat govedarstva. Na veoma edukativan način je prikazan istorijat i razvoj govedarstva preko rodonačelnika goveda, muznih i tovnih rasa krava kao i maketa krava; tradicionalni uzgoj goveda. Pribor za veštačko osemenjavanje, muzni uređaji kao i uzorci koji se koriste kao stočna hrana.

Istorijat mlekarnstva. Obrađen je istorijat mlekarnstva od praistorijskih vremena do sadašnjih dana. Obuhvaćene su sve vrste mlečne stoke u svetu – nekada i sada. Tehnologija muže i prerade mleka, praćena je u dokumentima, fotografijama, sudovima i aparatima za mužu i za proizvodnju mlečnih proizvoda.

Svinjarstvo – juče, danas, sutra. Izložba je posvećena proizvođačima svinja i svima onima koji se direktno ili indirektno profesionalno bave ili nameravaju da se bave ovom, za našu zemlju veoma važnom privrednom granom. Na ukupno 30 panoa, sa 254 slika, uvodnim tekstovima i legendama su prikazani istorijat, razvoj, privredni značaj, mogućnosti i perspektiva svinjarstva.

Istorijat Poljoprivrednog fakulteta u Novom Sadu (1954 - 1999). Preko osnivačkih i drugih važnih dokumenata, fotografija, prikazan je istorijat i razvoj, od njegovog osnivanja do 1999. godine, kada je obeležena četrdesetogodišnjica rada fakulteta (Arhiv Poljoprivrednog muzeja, Kulpin).

U galerijskom prostoru organizuju se likovne izložbe, gde se smenjuju izlagači - umetnici iz čitave zemlje. Prostorije velikog dvorca "Kaštela" omogućavaju organizaciju kamernih likovnih izložbi, promocije knjiga, književnih večeri i koncerata. U letnjim mesecima u parku se priređuju koncerti i pozorišne manifestacije.

Pored svega ovog što Poljoprivredni muzej nudi posetiocima, uprava muzeja stalno radi na dopuni svojih sadržaja za turiste, tj. posetioce. U paviljonu Muzeja, u toku je izgradnja prave pivnice, po uzoru na one u Slovačkoj. Tu će posetioći biti u prilici da se odmire i rashlade, domaćim i češkim pivom, dobrim vinom, a biće u mogućnosti da probaju tradicionalne slovačke specijalitete.

Poljoprivredni muzej godišnje poseti oko 8.000 turista. Školska omladina čini 80% posetilaca – osnovnoškolci, srednjoškolci i studenti. Pored njih to su i individualne posete, porodične. Najveći broj posetilaca se ostvaruje tokom aprila, maja i juna.

MUZEJ PČELARSTVA

Muzej pčelarstva u posedu porodice Živanović, jedan je od retkih takve vrste, ustanovljen je 1968. godine, ali sami počeci sakupljanja krenuli su u ovoj pčelarskoj porodici mnogo ranije. Još se pradedu današnjeg vlasnika počeo baviti pčelarstvom, tako da danas na posedu Živanović živi već peta generacija pčelara. Muzej pokazuje tradicionalne i moderne uslove pčelarenja, kao i zanimljive eksponate, npr: košnica u obliku crkve i sl. U sklopu muzeja nalazi se i vinski podrum u kome se proizvode retka vina specifična za ovaj kraj kao što su bermet i ausbruch. Poslednji se nalazio čak i na vinskoj karti broda Titanik. U toku posete osim edukativnih informacija i zanimljivih priča, posetioći imaju priliku da probaju med i vino koji se proizvode već petu generaciju za redom.

SRPSKI MUZEJ HLEBA

Srpski muzej hleba nastao je kao rezultat sakupljačko-istraživačkog rada slikara Jeremije, koji se tematikom obrednog hleba bavi više decenija. Jeremija više od trideset godina putuje po Srbiji (obišao je više od 600 sela), slika na terenu, zapisuje običaje, prikuplja recepte, etnografske predmete, obredne hlebove pisana dokumenta, čuvajući od zaborava običaje srpskog naroda.

Srpski muzej hleba počeo je sa radom 1995. godine. Muzej obavlja delatnost sakupljanja, zaštite, čuvanja i prezentacije predmeta koji su se nekada koristili u Srbiji u procesu proizvodnje hleba. Osnovna koncepcija postavke ima za cilj da pokaže put zrna pšenice od zemlje preko hleba do neba, korespondirajući tako sa ciklusima Jeremijinih slika (ciklus zemlja, hleb i nebo).

Muzejske zbirke smeštene su na 1200 m otvorenog prostora i u niz sukcesivno podignutih objekata koje je osmislio i sagradio sam Jeremija zbog čega se kroz celokupni muzejski kompleks provlači ideja o muzeju kao o Jeremijinom umetničkom delu.

Ukupni muzejski fond formira oko 2000 predmeta razvrstanih u tri tematske zbirke: etnografsku, arheološku i likovnu.

Etnografsku zbirku čine: zbirka oruđa za obradu zemlje, zbirka predmeta za preradu pšenice i kukuruza, zbirka predmeta za mešenje i pečenje hleba, zbirka predmeta za pripremanje i služenje hrane i zbirka obrednih hlebova koju čini 96 različitih vrsta obrednih hlebova.

Arheološku zbirku čine: praistorijska i antička zbirka. U praistorijskoj zbirci nalaze se oruđa za obradu zemlje, žrvnjevi za drobljenje pšenice i posude za čuvanje žita, a antičku zbirku čine oruđa za obradu zemlje iz rimskog doba.

U likovnoj zbirci nalaze se slike i crteži Jeremije.

Slika 39. Muzej hleba (foto: K. Košić)

Specifičnost postavke u Srpskom muzeju hleba je to što su mnogi izloženi predmeti prezentovani tako da se njihovo funkcionisanje može demonstrirati. Postoji određeni vid dodirljivosti predmeta, što omogućava bolju komunikaciju na relaciji predmet–posetilac.

Izdavačka delatnost Muzeja prisutna je od osnivanja u obliku vodiča, kataloga i posebnih izdanja.

Pored svoje osnovne delatnosti, Muzej organizuje stručne skupove, promocije, različite umetničke radionice, a posebna pažnja se posvećuje radu sa decom školskog i predškolskog uzrasta.

U okviru muzejskog kompleksa nalazi se i furuna za pečenje hleba, zvonik posvećen svetom Nikoli i suvenirnica.

MANIFESTACIJE U RURALNOM TURIZMU VOJVODINE

POJAM, PODELA I ZNAČAJ MANIFESTACIJA

Reč manifestacija potiče od latinske reči *manifestation* što u prevodu znači javno ispoljavanje, javno izražavanje svog raspoloženja, objavljivanje, pokazivanje (Klaić, 1979).

Ljudi su od najstarijih vremena stvarali i imali potrebu za isticanjem, odnosno iskazivanjem svojih znanja, raznih dostignuća, raznih naučnih uspeha, umeća življenja i sl.

Upravo i najviše zbog toga dolazi do organizacija kulturnih delatnosti koje u sebi uključuju napore ljudi da svesnom delatnošću usklade ljudske potrebe, rad i stvaralaštvo u oblasti kulture i umetnosti, radi ostvarivanja stalnog napretka čoveka ne samo u materijalnom, već i u duhovnom pogledu.

Turističke vrednosti koje nemaju monumentalna svojstva već predstavljaju duhovne tvorevine ljudi, prezentuju se turistima u vidu turističkih manifestacija. Brojne pojave i objekti, tek u vidu manifestacija zaluzuju da se nazovu turistička vrednost.

Prema načinu ispoljavanja manifestacije se svrstavaju u nekoliko grupa: kulturne, političke, zabavne, sportske, umetničke, privredne, lokalne, interpersonalne, a sve su manje ili više turističke, usmerene ka širenju i usvajanju kulture kao spontanom ili organizovanom procesu (Jovičić 1988). Aktivnost ovakvih događaja ogleda se u vremenu i mestu njenog održavanja, značajem i vrstom priredbe. Značaj i vrsta priredbe direktno utiču na geografsku strukturu posetilaca, odnosno na veličinu kontraktivne zone, a koja je srazmerna značaju priredbe.

Vrednost svake manifestacije određena je, takođe mestom i vremenom održavanja. To znači da dobra saobraćajna povezanost naseljenih područja kao i druge turističke aktivnosti, te i period održavanja priredbe direktno utiču na uspešnost organizovane manifestacije.

Dobro osmišljenom i snažnom organizacijom manifestacije ostvaruje se svaki njen postavljeni cilj, bilo da je u pitanju prezentacija dostignuća, obogaćivanje sadržaja boravka u sezoni, zadržavanja žitelja u matičnim mestima, ili pak buđenje interesovanja turistima nenamernicima.

Sve manifestacije koje su od značaja za turizam mogu se podeliti prema sledećim kriterijumima (Bjeljac, 2006):

Prema poreklu izvođenja:

- sa tradicijom održavanja (postale su poznate, održavaju se kontinualno, u dužem nizu godina, sa ritualima)
- one koje su organizovane radi predstavljanja teritorije sa atraktivnim vrednostima (etnografskim, privrednim, obeležavanje značajnijih datuma u prošlosti: takođe imaju tradiciju održavanja)

Prema trajnosti u mestu održavanja:

- stalno ili povremeno u jednom mestu (uglavnom manifestacije nacionalnog i međunarodnog karaktera u većim gradskim centrima)
- one koje se održavaju svaki put u drugom mestu (olimpijske igre, univerzijade, velike svetske izložbe...izbor mesta vrši se prema konkursu koje raspišu međunarodne ili nacionalne organizacije)
- one koje se istovremeno održavaju na više mesta ili obuhvataju čitav region (najčešće sportskog karaktera; svetska prvenstva, biciklističke ture, auto-trke...)

Prema rangu održavanja:

- lokalne
- regionalne (zonske)
- republičke
- nacionalne

- internacionalne

Postoji više kriterijuma za određivanje ranga. Izdvajaju se:

- geografsko poreklo i broj posetilaca
- značaj
- veličina sredstava koja se odvajaju za rang organizovanja
- efekti koji proističu iz manifestacija
- geografsko poreklo učesnika
- sadržaj programa manifestacije

Prema masovnosti i uložnim finansijskim sredstvima:

- sa malim brojem posetilaca (uglavnom umetničke, naučno-stručne)
- sa većim brojem posetilaca – od nekoliko desetina do stotina hiljada (uglavnom sportske i privredne)

Prema motivima posetilaca:

- socijalne (potreba za imitiranjem, odgovornošću, da se lično vidi, da bude prihvaćen, samoostvarivanjem, za promenom okoline...)
- porodične (da se pronade određeni stil života, okupi ili napusti porodica...)
- lične (potreba da se uspostavi kontakt sa prirodom, da se pobegne od pritiska, da se živi iznad svojih mogućnosti...)

Prema sadržaju programa:

- umetničke (pozorišne, muzičke, likovne, foto i filmske, književne i mešovite)
- naučno-stručne (kongresi, konferencije, simpozijumi, sabori)
- privredne (sajmovi i vašari, izložbe i smotre, privredno-stručne i privredno-folklorne)
- sportske (sportsko-profesionalne, sportsko-rekreativne, kompleksne sportsko-turističke, sportsko-propagandne)
- verske (versko-istorijske i slave – školske, crkvene, esnafske, krsne, opštinske)
- političko-istorijske (sabori, skupovi i promocije političkih partija, obeležavanje Prvog maja, memorijali, ostali istorijski datumi, obeležavanje važnijih datuma iz Prvog i Drugog svetskog rata)
- etnografske (svečanosti završetka žetve i vršidbe, smotre folkloru, magijsko-religijski rituali)
- zabavne (regate, zabavna leta, ribarske večeri, karnevali)
- turističko-propagandne (na kojima su osim aktivnih i druge vrste posetilaca, na kojima su novinari pored aktivnih učesnika veoma važna kategorija posetilaca, specijalizovane uglavnom revijalnog i karnevalskog karaktera ređe takmičarskog, one koje imaju za cilj predstavljanje receptivnih turističkih prostora u emitivnim)

Najčešći vid prezentacije i ponude je preko privrednih turističkih manifestacija, odnosno preko privredno folklornih i etnografskih turističkih manifestacija. Manifestacije na zabavan način, uz poštovanje tradicije, folkloru, običaja i starog načina privređivanja stanovništva predstavljaju svoje privredne proizvode, a obično imaju i prodajni karakter proizvoda.

ETNOGRAFSKE MANIFESTACIJE

Etnografske manifestacije predstavljaju prikaz narodnih običaja, verovanja, rituala, starih načina privređivanja stanovništva. Nastale su na osnovu sećanja na ritual (primeri su poklade i magijski rituali), iz čovekove potrebe podsećanja i obeležavanja. Bazirani na tradiciji, folkloru i načinima privređivanja stanovništva predstavljaju najstarije elemente u razvoju turizma i dovoljnu turističku vrednost za dolazak posetilaca. Izdvajaju se Svečanosti završetka žetve i vršidbe, Smotre folkloru, magijsko-religijski rituali (Bjeljac, Čurčić, 2005). Održavaju se od maja do oktobra meseca, poput Etnofestivala hrane i muzike u Vojvodini (Novi Sad).

FESTIVAL BUNJEVAČKOG NARODNOG STVARALAŠTVA

Organizatori festivala su kulturno-umetničko društvo "Bunjevka" iz Subotice i Klub fijakerista iz Bajmoka. Festival ima za cilj očuvanje nacionalnog identiteta, kulture, jezika, pesme, igre, nošnji, sećanja na alatljike, ukrasne predmete i rukotvorine Bunjevaca. Baš zbog toga je predviđeno da se u festivalskoj nedelji pored izložbi čuje po nešto o istoriji i poreklu Bunjevaca, stihovi pesnika, zvuk tamburice i na samom kraju održava se Bunjevačko veče folklor i Bunjevački bal.

Prvi festival održan je 1998. godine u Tavankutu. Za vreme održavanja festivala izabran je septembar, simbolično, zbog zlatne jeseni prepune plodova koji su rezultat neumornog ljudskog rada. Cela koncepcija festivala se sastoji iz predfestivalskih i festivalskih dana. Predfestivalске dane čini niz izložbi u pojedinim mesnim zajednicama na temu: Etnoizložba, Zlatne ruke, Zlatni jesenji plodovi, izrada nekadašnjih pletenih kolača i dr. Kod otvaranja izložbi domaćini priređuju i kulturno-zabavni program. Sami festivalski dani traju nedelju dana i zalaze u mesec oktobar. Festival obuhvata program od svečanog otvaranja sa tamburicama i svečanog pozdrava, preko literarne večeri ispunjene bunjevačkim pesmama, stručnih predavanja o književnosti i istoriji Bunjevaca na kojima su prisutni gosti – pesnici, istoričari, neizostavni koncerta tamburaša, folklorne večeri sa predivnim nošnjama do samog završetka i svečanog Bunjevačkog bala u hotelu "Patria". I u organizaciji ove manifestacije veliku ulogu imaju sponzori.

„FARŠANG“ U KUPUSINI

Kupusina je podunavsko naselje. Selo pripada opštini Apatin, od koga je udaljeno osam kilometara (u pravcu severa). Prema nacionalnoj strukturi, većinu stanovništva čine Mađari (2250 stanovnika). Najstariji zapisi o selu potiču iz 1297. godine. Tada se naselje nazivalo Heteš (sedmica). Pod imenom Kupusina prvi put se pominje 1692. godine i to ime ima do danas (Grupa autora 1994).

U selu se održava manifestacija pod nazivom „Faršang“. „Faršang“ se odvija zimi, traje oko sedam dana, a podseća na vrstu maškara. Suština „Faršanga“ je veselje, prikaz bogatih narodnih nošnji, obilazak povorke veselih učesnika kroz selo sa upečatljivim nacionalnim obeležjima. Ova manifestacija se održava pre katoličkog Uskrsa, odnosno Velikog posta. U nedelji održavanja „Faršanga“ sve je dozvoljeno, sve se prašta, da bi posle toga usledio post, mir, period bez veselja i muzike. Interesantno je da se u ovom periodu održavaju i brojna svadbena veselja što je tipično za ovo selo.

Simpatični detalji sa „Faršanga“ su: prerusavanja muškarca u žene i obrnuto, zatim par devojka visoka muškarac nizak i kao kuriozitet, specijalna sahrana kontrabasa, instrumenta koji dominira na muzičkim nastupima u ovom mestu. Maskirani učesnici karnevala, uz muziku limenih duvača, defiluju seoskim ulicama. U zgradi stare škole izložena je etno-zbirka (u ambijentu stare mađarske kuće), posuđe, poljoprivredne alatke i drugi raznovrsni pokretni eksponati koji simbolizuju dugu tradiciju ovog sela u opštini Apatin.

MANIFESTACIJA „CRVENA RUŽA“ U RUSKOM KRSTURU

Ruski Krstur se nalazi u južnom delu opštine Kula, na frekventnom magistralnom putu M-3, koji povezuje Kulu i Odžake. Od Kule je udaljen 12 km, a od Odžaka 16 km. Podignut je na lesnoj terasi i na Malom Bačkom kanalu, koji povezuje Stapar i Kosančić, a koji se uliva u kanal Bogojevo – Bečej i koji pripada sistemu kanala Dunav–Tisa–Dunav. Preko tog kanala, Ruski Krstur je povezana sa Novim Sadom, na udaljenosti od 50 km. U samom naselju je izgrađeno

pristanište, gde su nekada pristajali šleperi, zbog istovara robe. Danas to pristanište nije u funkciji, ali postoji mogućnost da se ponovo uspostavi taj vid saobraćaja, što bi moglo doprineti razvoju nautičkog turizma.

Omladinska organizacija u Ruskom Krsturu, za vreme letnjeg raspusta okupljala je omladinu i to su bili začeci manifestacije „Crvene ruže“. Okupljanje je na početku imalo sportski karakter, ali su se one proširile i na organizovanje muzičkih koncerata. Nastupali su mladi početnici, koje je pratio tamburaški orkestar. U skladu sa simbolikom mladosti, 1962. godine ova manifestacija dobija naziv „Crvena ruža“. Sa vremenom manifestacija dobija takmičarski karakter, jer se biraju najlepši muški i ženski glas. Manifestacija već 1965. godine dobija međunarodni karakter, jer se kao učesnici pojavljuju Rusini i Ukrajinci iz osam različitih zemalja. S vremenom, dolazi do problema finansiranja, zbog povećavanja broj učesnika, kao i broja posetilaca. Konačnu formu, manifestacija „Crvena ruža“, dobija tek 1976. godine, jer tada od jedne početne manifestacije, prerasta u devet kulturnih i zabavnih manifestacija (Grupa avtoroh, 1991).

Manifestacija „Crvena ruža“ je izrazito sadržajna manifestacija, u okviru nje održava se takmičenje u izvornoj muzici, smotra dečijih kulturnih aktivnosti, miting poezije i muzike mladih, smotra dostignuća kulturno-umetničkih društava, gitarijada, veliki nagradni konkurs dečijih časopisa i razne izložbe.

U okviru manifestacije se od 1969. godine održava i smotra dečijih kulturnih aktivnosti pod nazivom „Crveni pupuljak“. U ovom delu programa učestvuju uglavnom folklorni ansambli i horovi dece školskog uzrasta. Broj učesnika je velik, kreće se od 500 do 700 učesnika. Takođe je veliki broj dečijih ansambala, pojedinih godina je učestvovalo i do 15 dečijih ansambala.

Manifestacija „Crvena ruža“ se svake godine završava „Svečanim koncertom“ na kojem učestvuju solisti, horovi i ansambli drugih naroda i narodnosti.

Od 1976. do 1994. godine, u okviru manifestacije „Crvena ruža“ održavana su i naučna savetovanja na razne teme iz oblasti nauke, kulture i prosvete. Na prvom naučnom savetovanju tema je bila vezana za kulturnu tradiciju Rusina na prostoru bivše Jugoslavije. Ovakva naučna savetovanja su doprinosila povećanju značaja same manifestacije, jer su učestvovali naučnici iz Mađarske, Poljske, Ukrajine i Slovačke (Bjeljac, 1998).

Da bi ova manifestacija postala još uspešnija, neophodno je izdvojiti osnovne elemente, koji će ovaj proizvod učiniti još boljim, a to su: tradicionalnost, sadržaj, značaj, atraktivnost i kvantitet posetilaca. „Crvena ruža“ je manifestacija, koja u osnovi ima kulturno-umetničke elemente, koji su prijemčljivi za masovnu publiku. Potrebno je uključivanjem „svečarskih“ elemenata manifestaciju učini još zanimljivijom. Neophodno je ispreplitati svečarske i kulturno-umetničke komponente, tako da kulturno-umetnički deo postane zanimljiviji publici, koja ne prati sa pažnjom kulturu i umetnost.

„Crvena ruža“ je manifestacija tipa festivala i smotri, tako da tu postoje mogućnosti da se kulturni sadržaj prezentuje velikom broju posetilaca na reprezentativan način, jer festival podrazumeva vrednovanje stvaralaštva, tačnije domete iz određene oblasti kulture kod Rusinske i Ukrajinske manjine u određenom vremenskom periodu. (Besermenji, 2004)

PRIVREDNO-FOLKLORNE MANIFESTACIJE

Prema sadržaju, posvećene su berbi grožđa, danima bostana, berbi voća, berbi povrća, mesnim prerađevinama, mlečnim prerađevinama i sl. (Bjeljac Ž, 2006). Za prostor Vojvodine, najznačajnije su manifestacije posvećene mesu i mesnim prerađevinama (Sremski svinjokolj u Rumi, kaćka Zabijačka, Kobasicijada u Turiji, Kulenijada u Bačkom Petrovcu, Slaninijada u Kačarevu). Održavaju se, pretežno, tokom zimskih meseci od decembra do februara. Privredno-folklorne manifestacije su manifestacije na kojima se uz poštovanje tradicije folkloru i načina privređivanja, predstavljaju poljoprivredni proizvodi. Pri tome je privredni značaj primarniji.

„DUŽIJANCA“

Za Dužijancu, kojom se obeležava završetak žetve, možemo reći da predstavlja osobenost subotičkog područja. Ovaj ritual je doživeo burne promene tokom 20. veka. Sve do 1911. godine Dužijanica se izvodila na poljima, neposredno posle završetka žetve. Iste godine je održana prva javna proslava u Subotici. Ona će se tako održavati sve do Drugog svetskog rata, sa kraćim prekidima, uključujući i Prvi svetski rat. Prva proslava Dužijance posle Drugog svetskog rata, koja sada osim crkvenog dobija i svetovni karakter, organizovana je u Tavankutu 1948. godine. Za tu priliku je od žita ispletan veliki venac u obliku jugoslovenskog grba sa zvezdom petokrakom. Nakon dvadesetak godina pauze, javno svetovno proslavljanje Dužijance je obnovljeno. Prvo je održana u Ljutovu 1966. godine i nakon dugogodišnjih predloga i višemesečnih priprema, u Subotici i Kelebiji 1968. godine. Od tada se Dužijanica neprekidno održava, s tim što se jedan deo svečanosti obavlja po selima a drugi, obično završni, u gradu, odnosno od 1983. do 1985. godine na Paliću, a od 1986. godine ponovo u Subotici.

Mnogo raznih manifestacija vrednuje i unapređuje kulturnu baštinu i religijske vrednosti i folklorno bogatstvo, pa je Dužijanica sada najveći kulturni događaj Bunjevaca u Subotici povodom završetka žetvenih svečanosti u kome dolazi do izražaja tradicija, običaji, vera i kultura ovog naroda.

Dužijanica je poznata tradicionalna svečanost Bunjevaca, ali ne samo njih, već svih žitelja subotičke opštine. Vekovni običaj naroda subotičkog kraja danas okuplja žitelje Subotice da proslave „najveći godišnji posao“. Centralni događaj svečanosti je predaja hleba ispečenog od novog brašna gradonačelniku Subotice.

„KOBASICIJADA“ U TURIJU

Manifestacioni turizam opštine Srbobran je na zavidnom nivou ako sagledamo i manifestacije regionalnog značaja. Jedna od najvećih i najprofitabilnijih manifestacija je sigurno „Kobasicijada“ koja je međunarodnog karaktera i koja okuplja na desetine hiljada ljudi. Odvija se poslednjeg vikenda meseca februara.

Počelo je sve to u selu Turija, davne 1985. godine, kao šala, kao „večna“ prepirka sedmorice Turinčana oko toga čija je kobasica bolja i veća...Da bi rešili tu dilemu, dogovorili su se da to provere na sledeći način: njih sedmorica imali su pravo da izaberu još po 5 gostiju, koji će takođe doneti svoje kobasice na ocenjivanje, pa da onda tih 35 kobasica idu pred stručni žiri. Sve to je organizovano u Lovačkom domu u Turiji, podeljene su nagrade i sve je bilo više privatnog, nego javnog karaktera. Događaj je uspeo, pročulo se i zašto da ne ponove to i sledeće godine... Nakon određenih problema političke prirode, koji su srećom po organizatore rešeni, sve je krenulo svojim tokom... Druga Kobasicijada je održana 1986. godine, u takmičarskom delu su učestvovala 24 kobasice, napravljena je presna kobasica dužine 50m, finale je organizovano u sali kafane „Beograd“ (koja ima 250 mesta za sedenje, a ušlo je preko 300 ljudi), pojavili su se i prvi napisi u novinama...

Treća Kobasicijada je održana 1987. godine i trajala je dva dana. Krenulo se na prve promocije Kobasicijade (preko Turističkog saveza Novog Sada, prvo u Bečeju, pa u Novom Sadu, a kasnijih godina se obišla cela Srbija), pojavili su se prvi štandovi po ulicama, počela je prodaja poznatih „turinskih brica“, prvi put je u gostima bila i televizija, napravljena je kobasica dužine 200m.

Sa četvrtom Kobasicijadom, održanom 1988. godine, ova manifestacija počinje da traje tri dana, što se održalo do današnjih dana (uvek se održava poslednji vikend u februaru- petak, subota i nedelja). Napravljena je kobasica dužine 500m, a zanimljivo je da su te godine u selu počele i naveliko da se grade pušnice za pravljenje kobasica.

Veliki deo prihoda uvek se odvajao u dobrotvorne svrhe. Još na Drugoj Kobasicijadi je sav čist prihod poklonjen dečijem vrtiću u Turiji, na Trećoj je poklonjen biblioteci u Turiji, i tako iz godine u godinu, ta tradicija se i dalje nastavlja.

Celu manifestaciju, tokom tri dana, pred pozorištem, na trgu, gde je postavljena centralna bina, prate i razni događaji i izbori, ponekad i šaljivi. Turinska Kobasicijada se otvara presecanjem razvučene kobasice turinskom bricom.

Godinama se ova manifestacija razvijala i od lokalnog dobila regionalni značaj. Pored izbora najkvalitetnije kobasice, pravi se, kako meštani kažu, najduža kobasica na svetu, duga preko dva kilometara i svake godine poraste za još po metar. Ocenu kvaliteta i proglašenje najbolje kobasice daju komisija i publika. Komisiju čine profesori sa Tehnološkog fakulteta u Novom Sadu, koji inače ocenjuju i sajamske eksponate. Kriterijumi za ocenu su; opšti izgled, poprečni i uzdužni presek, sastav, homogenost i ukus. Pored privrednog zanačaja manifestacija ima i kulturni značaj. Tokom ove manifestacije održavaju se i brojne propratne prezentacije narodnih proizvoda, folklorne priredbe, vrše se prezentacije narodnih proizvoda, predstavljanje muzičke tradicije, održavaju se pozorišne i recitatorske priredbe. Samojoj manifestaciji prethode brojne prezentacije u raznim gradovima širom naše zemlje i gostovanja na sličnim manifestacijama. Tačan broj posetilaca ove manifestacije još nije precizno utvrđen, ali je sigurno da je taj broj iz godine u godinu sve veći, a Turija u toku tri dana održavanja ima nekoliko puta više posetilaca nego stanovnika.

MANIFESTACIJA „DANI LUDAJE“

Najveća manifestacija koja se održava u Kikindi je baš u slavu ludaje, tikve ili bundeve. Oktobar je jedini mesec u godini koji može da okupi na hiljade ljudi na prelepom gradskom trgu. Karnevalska povorka najmlađih okićena ljuštikama, osušenim paprikama, u elegantnim odelima od džakova, žuri kroz bujicu roditelja, baka i deka, vaspitačica i profesora. Nepresušna mašta dece vidljiva je na svakom koraku: u pravljenju maski od ludaje, u crtanju na temu o njenom veličanstvu ludaji, pa čak i u takmičenju u trčanju sa ludajom, u brzom jedenju kolača od ludaje ili u cepanju semenki od ludaje.

Centralna svečanost na Gradskom trgu, okićena zvucima tamburica, se dešava kad treba da se izmeri najteža i najduža bundeva. Tu se nalazi mnoštvo neobičnih jesenjih plodova džinovskih razmera. Rezultati ovog takmičenja registruju se kao zvanični državni rekord. Izmerene težine su prelazile i preko 220 kg.

U galeriji u Narodnom muzeju, koji se nalazi iza bine svih događanja, posetioци imaju priliku da vide izložbu nekog od slikara naive, najčešće iz Kovačice. Vrlo je interesantan i takozvani “Banatski fruštuk” koji serviraju žene iz mesnih zajednica i raznih udruženja.

Takođe jednu od interesantnijih stvari predstavlja piramida od ludaje, visoka skoro 6 metara sa osnovom od 36 kvadratnih metara. Čini je preko 3000 ludaja raznih veličina. Prava atrakcija je replika Kikindskog mamuta – Kike, koja je bila izložena, u prirodnoj veličini, ispred zgrade Opštine Kikinda.

Zreo plod ludaje je pun vitamina i minerala. Seme, osim što se koristi kao poslastica, služi i za dobijanje lekovitog ulja. Od tikve se prave još i muzički instrumenti, bilo duvački bilo ritmički, a može poslužiti i za dekorisanje, rezbarenje ili kao motiv na slikama...

Raznolik kulturno-umetnički i zabavni program, ogroman sajamski prostor i banatske kulinarske đakonije, na čelu sa pitom od ludaje, su samo neke od propratnih elemenata ove interesantne manifestacije. Održavaju se koncerti za sve uzraste. Brojne izložbe, predavanja, nadmetanja najmlađih u crtanju i oblikovanju ludaje, uz zvuke tamburice, i na kraju predivan vatromet koji ulepšava manifestaciju, dovode svake godine veliki broj turista gradu na severu Banata.

„GROŽĐE BAL“ U SONTI

Sonta je naselje koje leži na ivičnom delu bačke lesne terase, koja se spušta u aluvijalnu ravan Dunava. Nalazi se u jugoistočnom delu opštine, oko dvanaest kilometara od Apatina. Prvi pomen o ovom selu datira iz perioda vladavine Bele III, koji je vladao od 1173. do 1196. godine. Tada se naselje zvalo Zond. Godine 1394. se spominje kao utvrđenje (Oppidum). Zond je 1448. godine bio grad u kome su se održavali vašari, a 1466. godine pominje se kao kraljevski magacin soli. Godine 1904. Zond menja ime u Sonta. (Grupa autora 1994.)

Praznik grožđa i igara je turistička manifestacija u Sonti koja ima veoma dugu tradiciju. Prve groždebalske zabave održavane su 1928. godine u septembru mesecu i spadaju među najstarije manifestacije tog tipa u Srbiji. To je trodnevna svečanost posvećena početku berbe grožđa, koja se održava svake godine krajem septembra.

Najznačajnija godišnja kulturna manifestacija u Sonti „Grožđe bal“ je tradicionalno folklorna i turistička manifestacija posvećena berbi grožđa, novom vinu i početku jeseni. Održava se u znaku negovanja narodnih običaja, i okuplja mnoge folklorne grupe iz više vojvođanskih mesta. Tako Sonta otvara vrata gostima koji dolaze sa svih strana, a žitelji ovog najvećeg sela u opštini Apatin iz godine u godinu pokazuju svoje gostoprimstvo.

Od 1928. godine do danas program na manifestacijama se menjao, tako da one nisu imale isti sadržaj, pedesetih, šezdesetih godina i danas. Poslednjih godina utvrđene su norme po kojima se manifestacija „Grožđe bal“ u Sonti održava.

Program počinje petkom, svečanim otvaranjem izložbe narodnih nošnji-rukotvorina i predmeta sa kojima su se nekada služili Sončani. U prostorijama Narodne biblioteke izložba traje tri dana i ima za cilj da zainteresovani posetioci vide izložbene eksponate. Izložbeni delovi narodnih nošnji, ćilima, vezova i goblena predstavljaju pravu folklornu vrednost. Postoji inicijativa da izložba preraste u zavičajnu zbirku, jer za to postoje svi uslovi. Drugog dana, subotom uveče, u sali Doma kulture, održava se takmičenje pevača amatera za prvi glas „Grožđe bala“. Na tom takmičenju nastupaju pevači amateri iz okolnih mesta, praćeni plesnim grupama. Trećeg dana u popodnevnom časovima, održava se tradicionalni defile učesnika „Šokačke svadbe“ obučenih u živopisne narodne nošnje. Na čelu povorke su konjanici i barjaktari, među kojima je i stari pudar (čuvar vinograda), zatim svečano okićen fijaker sa knezom i kneginjom, tu su još i neizbežni romski muzičari koji su zaduženi za dobro raspoloženje. Nakon defilea sončanskim ulicama, obavlja se svečano venčanje kneza i kneginje „Grožđe bala“. Knez i kneginja su mladi ljudi, meštani iz Sonte. Istog dana u večernjim satima održava se završna centralna priredba u prepunoj sali Doma kulture. Na završnoj priredbi je pravi spektakl folklor, igre, pesme i veselja. Tada se predaje tradicionalno „Zvono grožđa“, čoveku koji je najzaslužniji za organizaciju. Veselo i vedro raspoloženje – pesme, igre i šale, traju sve do posle ponoći kada se „Grožđe bal“ i završava. Značaj ove manifestacije je u njenom kulturnom sadržaju i zbog upoznavanja običaja, tradicije jednog autentičnog vojvođanskog sela na zapadu Bačke.

ŽETALAČKE SVEČANOSTI U GORNJEM BREGU

Gornji Breg (na mađarskom Felső Hegy) je naselje koje leži 5 km od istočnih obronaka Telečke visoravni na lesnom platou. Nalazi se u istočnom delu opštine, oko 5 km od Sente i predstavlja najveće seosko naselje u opštini. Najstariji zapisi o selu potiču iz 1783. godine. Tada se naselje zvalo Vinograd na brdu. Pod imenom Gornji Breg prvi put se pominje 1856. godine i to ime ima do danas. Naziv naselja je veoma verovatno nastao na osnovu geografske konfiguracije i vinogradarstva (vinogradi pri obali reke Tise – Donji Breg, vinogradi na lesnom platou – Gornji Breg).

Prema popisu iz 2002. godine u Gornjem Bregu je živelo 1889 stanovnika. Prema nacionalnoj strukturi, većinu stanovništva čine Mađari (1500 stanovnika).

Žetalačke svečanosti imaju veoma dugu tradiciju u senčanskoj opštini. Prvo ovakvo veselje održano je u Bogarašu još davne 1960. godine. Ovo veselje je prvenstveno predstavljalo omladinsko nadmetanje, u kojem su se mladi takmičili u brzinskom košenju. Ova manifestacija održavala se, sa manjim pauzama sve do 1980. godine. Kulturno-umetničko društvo Petefi Šandor iz Gornjeg Brega 1992. godine odlučuje da ponovo pokrene ovu svečanost pod motom „vina, žita i mira“. Od 2001. godine manifestacija se naziva: Žetalačke svečanosti Karpatskog Basena.

To je dvodnevna svečanost koja protiče u prikazivanju starinskog načina ubiranja letine i žetalačkih običaja, i koja se održava svake godine u julu.

Najznačajnija godišnja kulturna manifestacija u Gornjem Bregu je tradicionalna, folklorna i turistička manifestacija, u okviru kojeg se mlađim generacijama pokazuje kako se nekada pšenica ručno kosila, vezivala u snopove i slagala u krstine. Održava se u znaku negovanja narodnih običaja i okuplja mnoge folklorne grupe iz više vojvođanskih mesta.

Tako Gornji Breg otvara vrata gostima i žetalačkim ekipama koji dolaze sa svih strana (Rumunija, Slovačka, Ukrajina, Mađarska), a žitelji ovog najvećeg sela u opštini, iz godine u godinu pokazuju svoje gostoprimstvo. Manifestaciju svake godine poseti oko 2000 posetilaca (Podaci KUD „Petefi Šandor“).

Program počinje u subotu, svečanim otvaranjem izložbe narodnih nošnji, ruketvorina, ručnih radova i predmeta sa kojima su se nekada služili stanovnici Gornjeg Brega. U prostorijama Osnovne škole izložba traje dva dana i ima za cilj da zainteresovani posetioci vide izložbene eksponate, koja predstavljaju pravu folklornu vrednost. Na sportskom terenu pored škole održava se turnir u malom fudbalu, a u popodnevним časovima počinje takmičenje u pucketanju čobanskim bičevima.

Centralni deo svečanosti počinje u nedelju ujutru, kada manifestaciju otvara predsednik senčanske opštine. Na improvizovanoj bini na prikolici u ataru vrši se osvećenje hleba od zrna požnjevenog u protekloj žetvi, od strane sveštenika Srpske Pravoslavne i Rimokatoličke crkve iz Sente.

Do parcele za nadmetanje žetalačke ekipe stižu na svečano ukrašenim fijakerima i zapregama. Prvo kreće tradicionalno nadmetanje u ručnom košenju pšenice na parceli veličine 10×10 m, a zatim Vojvođansko finale brzinskog košenja. Brzinsko takmičenje se odvija na parceli veličine 10×20 m., uz učešće ekipa sastavljenih od četiri člana (dve žene i dva muškarca).

Održavaju se i zanimljiva nadmetanja kao što su trke bosonogih učesnika po strnjici, ekipno nadmetanje u guranju paorskih zaprega, nadvlačenje konopca, ribolovačko takmičenje, gde se kao mamac koristi žito ili kvasac, itd.

Paralelno sa događajima na parcelama pod hlebnim zrnom, u parku u centru sela peče se vo na ražnju i krčkaju se specijaliteti po raznim receptima u blizu 200 kotlića. Posetioci mogu da predahnu i okrepe se u šatorima u hladovini ili da se pridruže onima koji kuvaju razne đakonije. Posle ovih raznih nadmetanja sledi zajednički ručak, a poslepodne, proglašenje pobednika takmičenja u kuvanju. U večernjim satima održava se završna centralna priredba, završni bal na pozornici kraj Doma kulture. Na završnoj priredbi je pravi spektakl folklor, igre, pesme i veselja, uz nastup popularnih estradnih umetnika, pevača narodne i zabavne muzike, muzičkih grupa, renomiranih humorista i glumaca, folklornih ansambla, kulturno-umetničkih društava, itd.

POSVEĆENJE NOVOG HLEBA U TORNJOŠU

Naselje Tornjoš se nalazi na severu Bačke, nadomak rečice Čik, uz koju se ljudi naseljavali od davnina. Selo se nalazi na zapadu senčanske opštine, a od Sente je udaljeno 25 km. Kroz naselje prolazi regionalni put Senta – Bačka Topola. Ime je dobilo po crkvenom tornju, koji se vidi izdaleka. Prvi pomen o ovom selu datira iz 1479. godine. Novija istorija naselja vezana je za naseljavanje od okončane vladavine Turaka na ovim prostorima. Prema popisu iz 2002. godine u

Tornjošu je živelo 1766 stanovnika. Oko 85 % žitelja su Mađari, a tu još žive Romi, Srbi, Hrvati, Slovaci, Bunjevci i poneki Nemač.

Posvećenje novog hleba je praznik koji se održava ne samo u Tornjošu, nego i u svim seoskim naseljima u Opštini. To su jednodnevne svečanosti posvećene kraju žetve i održavaju se u julu ili avgustu.

Ova manifestacija je najznačajnija i najveća tradicionalna svečanost u Tornjošu i održava se svake godine u avgustu. Broj posetilaca raste iz godine u godinu i ona sada iznosi oko 1000 (Podaci KUD „Adi Endre“ iz Tornjoša). Praznik nema svoj tačan datum, nego se on održava u nedelju, danu koji je najbliži danu Svetog Stefana.

Svetkovina počinje u jutarnjim časovima svečanim defileom ukrašenih fijakera i zaprega. Na njima pored učesnika defilea obučenih u živopisne narodne nošnje, sede i najmlađi meštani sela. Na prvom i na drugom fijakeru uvek sedi mladi par koji nosi novi hleb i venac od novog žita. Nakon defilea tornjoškim ulicama, kreće se u Rimokatoličku crkvu, gde se održava Svečana misa. U okviru mise sveštenik obavlja čin posvećenja novog hleba, dok predsednik opštine Senta simbolično obavlja čin seče novog hleba. Nakon toga, povorka kreće ka prostorijama KUD „Adi Endre“ koji je organizator svečanog programa, a u sličaju lepog vremena, program se održava pod vedrim nebom na bini postavljenoj ispred Doma Kulture.

Pored KUD „Adi Endre“ u programu učestvuju Kulturno-umetnička društva, orkestri i plesne grupe iz okolnih sela kao i gosti iz Mađarske. Nakon bogatog kulturnog programa sledi večera sa balom. Veselo i vedro raspoloženje, pesme, igre i šale traju sve do posle ponoći, kada se program i završava.

U holu zgrade KUD izlažu se ručni radovi, te kolači i peciva od novog žita, koji posetioci mogu degustirati.

BERBANSKI DANI NA PALIĆU

To je manifestacija zabavnog, kao i privrednog karaktera, koja se održava u drugoj polovini septembra ili početkom oktobra meseca, zavisno od vremenskih uslova tokom godine tj. kada sazreju plodovi voća, koje je najzastupljenije u ovom kraju, a to su svakako: jabuke i grožđe.

Prvi podaci o gajenju vinove loze na ovom području potiču iz 1702. godine kada je na ovom prostoru 205 porodica imalo 246 vinograda. Danas je berba stasala u organizovano slavlje, čuveno kao “Berbanski dani”. Od mahom stare loze “kadarke”, “kevidinke” i “rizlinga”, posađenim na oko 3000 ha, svaki vinogradar i sam pravi vino, čime se sve više čuje za “vina sa peska”. Berbanske svečanosti na severu Bačke organizuju se povodom radosnog završetka radova na poljima, u voćnjacima i vinogradima, kada se rod nalazi na sigurnom, a vino sazreva pod budnim okom brižnih vinogradara.

Berba je radostan, bučan posao, uz učešće velikog broja članova porodice, rodbine i poznanika i uz nju su vezani mnogi narodni običaji i pesme. Zaručnici svadbu ostavljaju posle berbe, velikog posla, koji može da donese i dobre prihode. Od tradicionalnih berbanskih priredbi najrasprostranjeniji i najpoznatiji su berbanski balovi, koji se priređuju maltene u svakom naselju, čak i u mestima gde nema značajnije proizvodnje grožđa. U balskim dvoranama, okićenim grožđem i raznim voćem, organizuju se razne šaljive igre.

Berbanske svečanosti, koje obuhvataju celo naselje, već nekoliko godina ili decenija se organizuju na teritoriji subotičko-horgoške peščare, a posebno u Horgošu i Hajdukovu. Umesto nekadašnjih Hajdukovačkih (berbanskih) dana, u više navrata su organizovane berbanske svečanosti opštinskog značaja u Subotici ili na Paliću, a od 1996. godine ponovo se priređuju berbanske svečanosti u Hajdukovu. Od 1997. godine organizuje se niz berbanskih svečanosti u razmaku od tri nedelje u Horgošu, Paliću i Hajdukovu i u okviru njih se priređuju izložbe voća i povrća, te kulturne priredbe koje neguju tradicije vezane za berbu. Nastavljajući dugogodišnju

tradiciju običaja vrsnih voćara, vinogradara i povrtara sa prostora subotičko-horgoške peščare, "Elite Palić" u saradnji sa Skupštinom opštine Subotica, Podrumom Palić i Javnim preduzećem "Palić – Ludaš" organizuje Berbanske svečanosti. Ova manifestacija, pored turističko-zabavnog, ima i privredni karakter jer se na njoj susreću proizvođači i prerađivači voća i povrća i predstavnici pratećih delatnosti ove privredne grane.

Organizuje se izložba voća i povrća najboljih proizvođača iz okoline Subotice, a najuspešnijim proizvođačima dele se priznanja i nagrade. Proizvođačima je obezbeđen prostor na kojem izlažu i ujedno vrše prodaju voća i povrća kao i zimmice. Svi preostali izložbeni eksponati tj. voće i povrće poklanjaju se Domu za nezbrinutu decu "Kolevka" iz Subotice.

Organizuju se i izložbe vina sa dodelom nagrada i priznanja za najkvalitetnije eksponate. Posetiocima je omogućena degustacija vina.

Na Berbanskim danima na Paliću, na železničkoj stanici Boginja vina dočekuje goste. Pored izložbe voća i povrća, organizuje se nadmetanje u igrama, jahanju, turnir u ispijanju špricera, berza zimmice, ceđenje vina, pečenje rakije sa degustacijom, stručna predavanja, kulturno-umetnički program, porodične igre, Parada "Old tajmera", Berbanski bal, proglašenje najboljih eksponata na izložbi, a sve to neizostavno prate TV kamere i radio mikrofoni. Izložbu voća i povrća prati i izložba likovnih umetnika, slamarki, vezilja i pletilja. I vašardžije imaju šta da ponude, a prodaje se i zimmica po cenama koje su niže nego na pijacama. (JP „Palić Ludaš“)

DANI PČELARSTVA

Stanovništvo subotičkog kraja gaji pčele još od pre više od tri stotine godina. Zabeleženo je da je u Subotici 1702. godine bilo samo 26, a 1870. godine čak 592 košnice. U prošlosti su se med i vosak, pored ishrane, upotrebljavali u medeničarskom i voskarskom zanatu.

Subotica sa okolinom ima vrlo raznovrsnu i interesantnu medonosnu floru i zbog toga danas ima blizu tri stotine pčelara i najmanje pet hiljada košnica. Pčelarstvo je sezonski posao. Pčelarska godina počinje u avgustu, kada se pčele pripremaju za zimu, dok aktivan period startuje krajem februara intenzivnim pripremama za prvu i najznačajniju bagremovu pašu koja sledi u maju. Na red zatim dolazi lipska i livadska, kao i suncokretova paša, nakon čega se kupi med. Pre skladištenja i ambalažiranja važno je uraditi obradu. Polen se mora sušiti, propolis rastvoriti u alkoholu, med točiti u tegle.

Svake jeseni održavaju se Dani pčelarstva u centru grada, na Trgu Republike ispred Gradske kuće. Organizator ove manifestacije je Savez pčelara Srbije i Vojvodine na čelu sa Udruženjem pčelara "Pčela" iz Subotice. Pokrovitelj manifestacije je SO Subotica uz neizbežne sponzore.

Na trgu se svake godine okupi veliki broj proizvođača sa severa Bačke. Na jednom mestu posetioci mogu da kupe različite vrste meda. Prodavci po povoljnim cenama nude opremu za pčelarstvo: od poklopaca, vrcaljki, voska, pa do zaštitnih bluza i šešira.

MANIFESTACIJA „PUDARSKI DANI“ U IRIGU

Nastojeći da na pravi način afirmišu bogatu kulturu i privrednu tradiciju Iriga, Društvo "Irižana" je 1993. godine organizovalo Prve Pudarske dane. Manifestacija je posvećena pudaru, čuvaru vinograda, ali i vinogradu, grožđu i vinu. Prvih godina manifestaciju je organizovalo samo Društvo "Irižana", a kasnije se u njenu organizaciju uključila Skupština opštine Irig, Mesna zajednica Irig i Turistička organizacija opštine Irig. Od 1997. godine manifestacija je uvrštena u Kalendar priredbi Turističke organizacije Srbije i Ministarstva za kulturu Srbije.

Početa zamisao organizatora je bila da se jednom ovakvom manifestacijom promovise Irig kao vinarsko fruškogorsko naselje i da zajedno sa Iriškim Podrumom plasira svoja vina na viši nivo. Naravno, pored vina Iriškog Podruma koja su već bila nadaleko poznata, pružila bi se mogućnost i privatnim podrumima koji proizvode domaća vina, da ih izlože i budu zapaženi. Cilj

je zapravo bio da se, kroz jednu kulturno-privrednu manifestaciju, unapredi proizvodnja iriških vina i da se ona plasiraju na tržište, domaće i inostrano.

Prilikom odlučivanja o karakteru manifestacije polazilo se od karakteristika i autentičnosti mesta sprovođenja manifestacije. Kako je Irig izrazito poznat kao vinogradarski kraj sa istorijom veoma bogatom u tom pogledu, a i u uslovima današnjeg življenja kompleksi vinograda su predodređivali da se manifestacija može sprovesti samo u duhu toga.

Kako je na užim i širim prostorima već bilo manifestacija tog karaktera (Karlovačka berba grožđa, Vršačka berba...), a isto tako ima manifestacija posvećenih vinu, prihvaćena je sledeća ideja: Manifestaciju posvetiti onome ko je u vinogradu najviše vremena provodio, i omogućio grožđu da postane vino, tačnije pudaru – čuvaru vinograda.

Na samom početku održavanja manifestacija je trajala svega dva dana. Već 2000. godine manifestacija traje tri dana, a naredne godine, 2001., četiri dana. Godina 2002. je bila još uspešnija i manifestacija je trajala čak pet dana.

Termin održavanja manifestacije je pretposlednji vikend u septembru, za vreme berbe grožđa. Održavanje manifestacije nije vezano za datum.

Glavno okupljanje je svake godine u parku u centru Iriga. Tu je postavljeno postolje za dodelu nagrada. Ostali lokaliteti su vezani za sam tok programa.

Želja i htenje Društva Irižana, bila je i jeste da Pudarski dani uzmu karakter narodnog slavlja. Građani Iriga imaju svoju slavu Veliku Gospojinu, koja to jeste, ali karakterom današnjih slava ona postaje kućevna, a Pudarski dani postaju pravo narodno veselje i slavlje. Građani tog dana zovu svoje goste iz drugih mesta, budu domaćini u parku, na ulicama, a i u svojoj kući.

Godine 2003. Pudarski dani trajali su od 18. do 21. septembra. 18-tog je u prostorijama Srpske čitaonice zvanično otvorena manifestacija. Uvodnu reč održao je dotadašnji gospodar Pudarskih dana, Nikola Vukmanović. Na otvaranju, u okviru umetničkog programa "In Vino Veritas", učestvovao je enolog prof. Slobodan Jović, koji je na istom mestu bio i prošle godine. Profesor je pričao o grožđu i vinu, a sve to je propratila izložba starina i domaće radinosti, čiju su postavku pripremili Nikola Ivanić i iriški Aktiv žena. Tom prilikom je bilo reči i o stogodišnjici rukom pisanog lista "Dokolica", koji je u Irigu pokrenula grupa intelektualaca i šaljivčina, a sačuvan je samo jedan primerak. U sklopu otvaranja održana je i pozorišna predstava "Glumac je glumac" u izvođenju sremskomitrovačkog Pozorišta "Dobrica Milutinović".

Deca su bila u centru pažnje kroz brojne manifestacije namenjene njima, počev od likovnih i literarnih ostvarenja, pa do karnevala fenjera od bundeva i maski. Drugi dan manifestacije je naročito bio posvećen deci. Drugog dana održavanja manifestacije, jutro je počelo potpaljivanjem vatre za Pudarski paprikaš. Domaćini, zajedno sa gostima, uputili su se na Pudarski ručak u vinograd Boška Jeftića. U vinogradu je dosadašnji gospodar Pudarskih dana, Nikola Vukmanović, ustoličio novog Gospodara – Irižanina Savu Jojića. Sve je prošlo, na već poznat tradicionalan način. Posle ručka povorka iz vinograda se uputila ka Irigu. Istovremeno, na šetalištu u centru Iriga, domaćice su iznele svoje "Sremske kolače" i za čas napravile predivnu izložbu od tih šarenih i ukusnih đakonija.

Na kraju manifestacije, stručna komisija proglašava pobednike za najbolji vinograd, podrum, najveći grozd, zatim najbolje crno i belo vino i domaću rakiju. U spravljanju pudarskog paprikaša takođe je odabran najbolji kuvar, a među domaćicama izabrana je najbolja u pravljenju sremskih kolača.

Poslednjeg dana lovci su održali lovačku šicaru. Takmičenje je održano u dve discipline, a najbolji su bili nagrađeni vrednim nagradama.

Tema Pudarskih dana je iz godine u godinu ista, a ono što se menja, jesu gosti, takmičari i pobednici.

Iako je manifestacija zaživela, ona još uvek nema veliki turistički značaj za Irig i njegovu okolinu. Da bi Irig zajedno sa svojom manifestacijom postao značajniji turistički centar, potrebno je uraditi još mnogo toga. Postoji niz problema sa kojima se susreću organizatori, a takođe i

ukupni društveno-ekonomski odnosi predstavljaju probleme koji prate razvoj turizma ovog kraja i same manifestacije.

Danas manifestacija predstavlja primarnu turističku destinaciju, dok se svi ostali elementi turističke ponude Iriga, kao i njegove okoline, javljaju kao sekundarne vrednosti. Razlog tome je karakter manifestacije. Ona umnogome zadovoljava i primarne i sekundarne potrebe posetilaca. Međutim, Iriž i njegova okolina imaju mnogo toga da ponude. U dogledno vreme bi trebalo napraviti takav program koji će obuhvatiti sve značajne turističke elemente ovog područja i na taj način obogatiti manifestaciju.

Da bi manifestacija zadobila veći privredni, a naročito turistički značaj, potrebno je najpre sam turizam kao privrednu granu svrstati u veoma značajnu. Uzdizanje uloge turizma na viši nivo, dovelo bi do povećanja radne sposobnosti i životnog standarda stanovništva.

I pored svih teškoća, Pudarski dani se bore i nastoje da svake godine kroz raznovrstan program približe Iriž i njegovu tradiciju svakom radoznom posetiocu.

BOSTANIJADA U RIVICI

U nameri da pospeši i unapredi proizvodnju bostana i ovu sredinu učini privlačnom za turiste i putnike namernike, Mesna zajednica Rivica je 1995. godine organizovala Prve dane bostana. Od tada svake godine ova turističko-privredna i kulturna manifestacija se održava u Rivici početkom avgusta. Od 1997. godine manifestacija je uvršćena u Kalendar priredbi TO Srbije i Ministarstva za kulturu Srbije. Iako je zamišljena kao turističko-privredna manifestacija ima i edukativni karakter jer se u okviru programa održavaju predavanja i stručna usavršavanja, a sve u cilju unapređenja proizvodnje bostana i drugih povrtarskih kultura. Program obuhvata i takmičenje za najtežu lubenicu, takmičenje u brzom jedenju lubenica, prezentaciju kulinarskih specijaliteta...

PATLIDŽANIJADA U NERADINU

Nastojeći da povrate nekadašnji ugled, ali i ovu sredinu učine privlačnom za turiste, ljubitelje prirode i zdrave hrane Mesna zajednica i Društvo "Irižana" 2002. godine u Neradinu organizovali su Prvu patlidžanijadu. Manifestacija je posvećena patlidžanu, nezamenjivom povrću u sremskoj ishrani. Na taj način Srem je postao bogatiji za još jednu manifestaciju, a znatiželjni turisti kojih je sve više, dobili su još jednu mogućnost raznolikog uživanja u prelepoj prirodi, zdravoj hrani, fruškogorskim manastirima i drugim lepotama ovoga kraja. Posebnu atrakciju manifestaciji daje Izložba starina i domaće radinosti koja predstavlja pravu etno izložbu već zaboravljenih predmeta koji su se nekada mogli videti u gotovo svakoj kući Srema. Manifestacija se održava svakog prvog vikenda u septembru.

MANIFESTACIJE U BAČKOM PETROVCU

Sa dolaskom proleća i vedrih i sunčanih dana, opština Bački Petrovac postaje domaćin brojnih manifestacija kulturno-zabavnog karaktera koje traju sve do jeseni. Manifestacije okupljaju veliki broj posetilaca na jednom mestu i ovo je period kada se ostvaruje i najveći promet turista.

Tancuj, tancuj. Prva u nizu je festival "Tancuj, tancuj". Naime, 1970. godine u Gložanu je zaživela smotra po nazivom "Smotra narodnih plesova jugoslovenskih Slovaka". Ona traje do dan danas, pod nazivom Festival tancuj, tancuj. Održava se sredinom proleća, krajem aprila i početkom maja. Svake godine okuplja sve više izvođača, plesnih i pevačkih grupa. Svojom lepotom i šarenilom ističu se nošnje koje već u defileu upoznaju publiku iz koje slovačke opštine ili mesta dolaze. Svaka je drugačija i jedinstvena na svoj način. Prvi festival održan je 5. aprila

1970. godine, kada je nastupilo 250 učesnika, plesnih i pevačkih društava iz osam slovačkih mesta. To su bili učesnici iz: Gložana, Petrovca, Lalića, Pivnica, Aradca, Pazove, Selenče i Šida. Do sada je u proteklih tridesetak godina uspešno nastupilo preko 22000 učesnika.

Slovačke narodne svečanosti. Već skoro pola veka, svake godine tokom prvog vikenda u avgustu u Bačkom Petrovcu održavaju se Slovačke narodne Svečanosti. One su, ne samo najveća i najznačajnija manifestacija Slovaka koji žive u Srbiji, već predstavljaju i svojevrsni Sabor Slovaka Sveta, pošto na njoj učestvuju vrhunski slovački ansambli i umetnici iz mnogih zemalja. Smotra slovačkog folklora i tradicije prezentuje ono najbolje što je tokom godine nagrađivano na konkursima i festivalima i često potraje i čitavih nedelju dana.

Prošlo je preko osamdeset godina od dana kada su vojvođanski Slovaci odlučili da će se susretati svake godine. To je bio začetak "Slovačke narodne svečanosti". Za taj susret izbarali su avgust. U početku su svečanosti trajale dva dana, a od nedavno traju tri dana. Danas je tradicionalno ustaljeno da svečanosti traju ceo vikend i to prvi u avgustu. Prvi put su održane 28. avgusta 1919. godine u Bačkom Petrovcu. Naredne, 1920. godine je organizacija pod nazivom "Sokolska jedinica", čiji su članovi zagovornici parole "U zdravom telu zdrav duh", bili talentovani gimnastičari, koji su svojim koreografijama – spletovim, obeležavali svake svečanosti i oduševljavali prisutne goste. Od te godine, to jest od drugih Slovačkih narodnih svečanosti, ovi "Sokoli" su bili ujedno i organizatori manifestacije. Treba spomenuti da to nije samo manifestacija kulturnog i zabavnog karaktera. Na njoj su se osnovali i mnoge institucije od istorijskog značaja, pre svega u daljem očuvanju nacionalnog identiteta Slovaka u Vojvodini. Tako je 1932. godine, na ovim svečanostima osnovana Matica slovačka u Jugoslaviji, koja i preuzima odgovornost dalje organizacije manifestacije. Svake godine program se sve više obogaćivao i proširivao novim sadržajima, novim učesnicima iz vojvođanskih slovačkih opština, kao i gostima iz Slovačke. Tako se danas održavaju skupovi učitelja, udruženja žena, akademika, doktora, organizuju se mnoga predavanja, izložbe slikara, pesnika, predstavljaju privrednici i poljoprivrednici, igraju se pozorišne predstave. Ta tri dana, sve je u duhu tradicije. Izlozi su ukrašeni lutkama u narodnoj nošnji, kao i nekim detaljima iz prošlosti života seljaka na ovim prostorima.

U centru, na trgu su izloženi predmeti od slovačke keramike, kao i umetničke rukotvorine domaće radinosti. Turisti mogu da razgledaju, ali i da kupe neki suvenir. U svakoj od kulturnih ustanova su i kulturna dešavanja. U svim ugostiteljskim objektima služe se tradicionalna jela, pre svega sveža sveža petrovačka kobasica. Poslednjih pet godina, organizatori ostvaruju izuzetno lepu saradnju sa "Kaštelom" i "Poljoprivrednim muzejom" u Kulpinu. Tako su turisti i posetioci Slovačkih narodnih svečanosti u mogućnosti da posete i ovaj velelepni dvorac.

Dani hmelja i piva. Mesec dana nakon Slovačkih narodnih svečanosti, tačnije tokom prvog vikenda u septembru, Bački Petrovac je domaćin još jedne manifestacije – "Dani hmelja i piva". Taj vikend je zaslužno posvećen hmelju, jer ima zaista bogatu privrednu istoriju i veoma je bitno uticao na život stanovnika i razvoj Bačkog Petrovca. Nekada je Bački Petrovac bio glavni proizvođač i izvoznik kvalitetnog hmelja u zemlji. Danas su ostale fotografije i sećanja na te dana, kao i manifestacija Dani hmelja i piva. Na njoj se u toku dana održavaju brojna naučna i stručna savetovanja, seminari vezani za uzgoj i preradu hmelja, njegovu istoriju, ali i budućnost. U večernjim satima počinje program zabavnog karaktera. Organizuju se takmičenja u rastavljanju konjske zaprege i nezaobilazno takmičenje u ispijanju piva.

Slovačka svadba. Slovačka svadba je jedan neverovatan doživljaj koji se pamti. Pripreme za ovaj svojevrsni praznik traju nedelju dana kako bi se obezbedila raznovrsna trpeza za goste. Dok muškarci pripremaju specijalne domaće kobasice i dovoljne zalihe pića iz svojih podruma, žene se takmiče koja će doneti veću i lepše ukrašenu tortu.

Goste dočekuju devojke u nošnjama, da bi ih okitile ruzmarinom. Mlada nevesta se oblači u tradicionalnu nošnju sa sedam sukanja i na glavu joj stavljaju prelepi ručno rađeni svadbeni venac ukrašen biserima, težak i do 5 kilograma, koji se generacijama čuva u porodici.

Uz veselu polku i valcer, folklorna grupa će prikazati tradicionalne svadbene običaje. Turisti će biti posluženi svadbenom supom, pečenjem, i kupusom pripremljenim prema ljubomorno čuvanim receptima naših baka, a sve to uz domaće sokove i vina.

Specijalna atrakcija je običaj donošenja velikog svadbenog kolača i skidanje venca mlade kada ona zvanično postaje žena i goste ispraća sa kivanom rakijom i pesmom po njihovoj želji.

Festival kulena. Petrovčani svake godine, krajem maja, organizuju Festival kulena. Tokom manifestacije otvara se prodajna izložba Petrovačkog kulena i izbor „najboljeg među najboljima“, organizuje se ekipno takmičenje u pripremi kobasice, izbor za najbolju domaću rakiju, takmičenje u konzumaciji ljute kobasice, izbor za najoriginalnije jelo sa kulenom i proglašenje pobednika u svim kategorijama.

SLANINIJADA U KAČAREVU

U Kačarevu, naselju nedaleko Pančeva, od februara 1988. godine održava se privredna folklorna turistička manifestacija pod nazivom Slaninijada, koja reprezentuje tradicionalne gastronomske običaje i kuhinju stanovništva južnog Banata. Ova turistička manifestacija je najstarija manifestacija u Vojvodini koja je zasnovana na proizvodima od svinjskog mesa.

Prvi pisani podaci o Francfeldu (današnjem Kačarevu) datiraju iz druge polovine 18. veka, kada je, u nameri da ojača svoje južne granice, Austrougarska monarhija intenzivno naseljavala ove prostore. Današnji naziv selu dali su kolonisti koji su u Banat stigli pretežno iz Bosne, Krajine, Like, Dalmacije i Makedonije posle Drugog svetskog rata, po narodnom heroju Svetozaru Kačaru. Kačarevo prema popisu stanovništva iz 2002. godine ima 7624 stanovnika. Nalazi se u severnom delu opštine Pančevo, 11 km od Pančeva i 21 km severozapadno od Beograda.

Kao deo folklornog nasleđa stanovništva nastanjenog u južnom delu Banata, izdvaja se jedna od najstarijih gastronomskih turističkih manifestacija u Srbiji, Slaninijada u Kačarevu. Prva Slaninijada je organizovana februara 1988. godine kao vašar mesa i specijaliteta od njega, a pre svega zbog promocije i prodaje slanine, kao mesne prerađevine od svinjskog mesa, gde bude upriličena prodajna cena slanine niža od 20 do 40% od onih u prodavnicama. Na manifestaciji se predstavi oko 350 izlagača od kojih bude oko 50 industrijskih proizvođača. Većina njih se takmiči za laskavu titulu „Zlatni pobednik Slaninijade“ koja se dodeljuje u kategoriji najbolje domaće slanine i u kategoriji najbolje industrijske slanine, a dodeljuje se i priznanje u kategoriji „ekstra slanina“. Takođe, bira se i apsolutni pobednik u kategoriji najkvalitetnijih proizvoda od mesa i slanine. Manifestaciju prate i raznovrsni prateći programi (izložba i degustacija tradicionalnih jela, smotra rukotvorina, smotra stvaralaštva nacionalnih manjina Vojvodine). Ovu manifestaciju poseti oko 120 000 do 150 000 posetilaca (www.danas.co.yu).

Slaninijada je upamćena po još mnogim drugim kuriozitetima i pojavama koje su po prvi put viđene upravo na kačarevačkom simpozijumu najboljih svetskih slaninara. Na Drugoj Slaninijadi, u zimu 1989. godine, prodato je 1027 ulaznica za Bal slaninara, a manifestacija je bila putem televizijske reportaže predstavljena i na CNN-u. Na toj Drugoj Slaninijadi, Rača Vulcanović je načinio prvu skulpturu od slanine na svetu. Za remek delo slaninarskog vajarstva, pod nazivom „Satara“, utrošeno je 5 tona slanine, a skulptura se izdigla čak 12 metara u vis, do plafona kačarevačke sportske hale (www.slaninijada.org.yu).

Manifestacija se održava polovinom februara i traje četiri dana. Program manifestacije počinje promocijom programa sa prodajom slanine u centru Pančeva i Beograda i defileom učesnika, nedelju dana pre zvaničnog početka, i gostovanjem organizatora u emisiji „Žikina šarenica“ na Radio Televiziji Srbije i konferencijom za novinare u pančevačkom hotelu „Park“ (www.slaninijada.org.yu).

Organizator, Turističko društvo Kačareva, prvog dana organizuje izložbu i degustaciju starih i zaboravljenih jela. Tokom manifestacije, održava se i smotra stvaralaštva nacionalnih zajednica Vojvodine i demonstracija kuvarskih veština, uz nastup folklornih grupa. Na 20.

Slaninijadi po prvi put su vrednovani, van konkurencije, i uzorci slanine iz inostranstva: Francuske, Brazila, Slovačke, Bugarske i još nekoliko zemalja. Takođe, kuvano je više od pet tona „slaninarskog pasulja“, odnosno oko 14 hiljada porcija.

Slaninijada je privredna turistička manifestacija koja ima za cilj prezentaciju i prodaju mesa i mesnih prerađevina, kao privrednog proizvoda Kačareva, tokom koje se predstavlja i folklor, tradicija, običaji privređivanja lokalnog stanovništva, kao i cele Vojvodine. Održava se neprekidno dve decenije, u istom terminu, drugi vikend februara meseca. Spada među najstarije privredno folklorne manifestacije u Srbiji. Od prve manifestacije do sada broj učesnika i posetilaca je u porastu. Slaninijada se održava na centralnom seoskom trgu i unutar Doma kulture i sportske hale.

Iako Slaninijada pripada poludnevnoj i dnevnoj kontraktivnoj zoni do tri sata udaljenosti drumskim saobraćajnim putničkim prevoznim sredstvima – grad Beograd, AP Vojvodina, rumunski deo Banata, posetioci su mahom iz naselja pančevačke opštine, južnog dela Banata i uže gradske zone Beograda, a izlagači iz Kačareva i okolnih mesta. Time manifestacija ima regionalni rang održavanja.

I pored relativno dovoljne zastupljenosti manifestacije uoči i tokom trajanja u sredstvima javnog informisanja od lokalnog do nacionalnog značaja i prisustva datuma održavanja manifestacije sa svim relevantnim podacima o organizatoru u Kalendaru turističkih priredbi Srbije (i u elektronskoj i u štampanoj formi) i na web sajtu Turističke organizacije Vojvodine (www.vojvodinaonline.com), i prezentacije programa u okviru sajta Manifestacije (www.manifestacije.com), turistička promocija nije uticala da se broj posetilaca rapidnije poveća.

Privredno-turistička manifestacija Slaninijada po svom karakteru sadržaja se može oceniti kao revijalna, izlagačka, takmičarska i prodajna manifestacija. Najznačajniji akcenat je stavljen na njen prodajni karakter o čemu svedoči prodaja oko 150 tona slanine i mesnih prerađevina za četiri dana održavanja (www.danas.co.yu). Turistički karakter jeste zastupljen, ali uz određena ograničenja prostorom održavanja i vremenskim uslovima, kao i slabom povezanošću sa ostalim prirodnim i kulturnim vrednostima okoline Kačareva. Za ostvarivanje veće turističke posećenosti i podizanje ranga manifestacije na nacionalni ili vannacionalni okvir potrebna je saradnja kako sa domaćim, tako i sa inostranim relevantnim turističkim preduzećima i organizacijama koji bi doprineli porastu organizovanih poseta turista u Kačarevo. Takođe, neophodno je i širenje promotivnih aktivnosti na veći broj promotivnih sredstava i medija, kao i planski pristup u osmišljavanju celovitih propagandnih kampanja i njihovo permanentno sprovođenje.

MANIFESTACIJA „KOVILJSKA RAKIJADA – PARASTOS DUDU“

Sa razvojem ljudskog društva, mnoge etnosocijalne vrednosti gube svoje izvorno značenje i karakter, tako da im pretili opasnost od potpunog odumiranja. Organizovanje turističko-privrednih manifestacija u naseljima, čije se stanovništvo pretežno bavi poljoprivredom, je dobar potez kojim se nastoji afirmisati lokalno stanovništvo i njihova tradicija. Ovakve manifestacije agro-turističkog karaktera održavaju se i u našoj zemlji i uglavnom su posvećene nekom proizvodu koji je autentičan za taj kraj.

Manifestacija Koviljska rakijada „Parastos dudu“, održava se tradicionalno već 15 godina, uglavnom poslednjeg vikenda u junu ili početkom jula, jer je to period kada su dudovi uzreli i spremni za pečenje rakije. Cilj manifestacije je da kroz organizovanje takmičenja za izbor najbolje prirodne, domaće rakije, afirmiše tradicionalan način proizvodnje ovog pića, pre svih drugih rakije od dudu, koja je karakteristična za vojvođansko podneblje.

Moto manifestacije Koviljske rakijade „Parastos dudu“ glasi „Pij malo, pij dobro“. Ovo je dobar marketinški potez, jer se na taj način promovise, kako umerenost u piću, tako i kvalitet proizvoda – izuzetno jake rakije dudare, koju preporučuju samo u malim količinama.

Cilj manifestacije Koviljska rakijada „Parastos dudu“ je očuvanje tradicije i afirmisanje dudare kao vojvođanskog brenda, a motiv za naziv je sećanje na vremena kada je dudare bilo

više, uz nadu da će se kroz ovu manifestaciju motivisati proizvođači da peku više dudare koja će biti odgovarajućeg kvaliteta.

Pored ove manifestacije, koja neguje tradiciju ovog podneblja, poslednjih godina Pokret gorana Novog Sada u saradnji sa manastrom Kovilj čini napore da afirmiše lokalne umetnike i zanatlije organizovanjem prodajne izložbe pod nazivom „Ruke zlatne“, koja je prvi put postavljena ispred manastirskih zidina tokom dva dana održavanja manastirske slave Svetog arhangela Mihaila, 25. i 26. jula 2006. godine, sa planom da se zbog značajnog odziva ova izložba održava tradicionalno. Organizaciju ove izložbe pomažu i inostrani volonteri, koji se zajedno sa mladima iz Kovilja u to vreme nalaze u Međunarodnom radnom kampu „Otkrijmo svoje vrednosti“, sa prevashodnim ciljem da se lokalno stanovništvo probudi iz letargije.

MANIFESTACIJE ZABAVNOG KARAKTERA

GUSANIJADA U MOKRINU

Zahvaljujući velikoj ljubavi doktora Seđaka prema guskama i gusanima, posmatranjem njihovih tuča kraj kakvog arteškog bunara, rodila se ideja o gusanijadi u Mokrinu. Imao je Dr. Seđak i svog gusana kojeg je posebno voleo i trenirao za meč sa gusanom jednog financa iz Padeja, ali do meča na žalost nije došlo – zaratilo se pa ljudi imali drugih briga. No, mokrinčani su tu priču zapamtili, prenosili... i tako jednog dana odlučili da ožive doktorovu neostvarenu želju i probaju snagu svojih gusana i zvanično održe prvu gusanijadu u Mokrinu, leta 1986.

Od tada pa do dana današnjeg, poslednje nedelje u februaru mesecu, održavale su se gusanijade u raznim delovima Mokrina; Mirkovači, Zlatnoj gredi, Jaukovu i na Bregu. Krenu tako vlasnici sa svojim jatima oko 10 časova, susretu se na čošku, naprave malu koridu a gusani štite jedan drugog, pa se i za krula hvataju dok guske navijaju – svaka za svog gusana. Kad jedan od njih izađe kao pobednik, raširi i maše krilima uz pobedonosno gaganje, a poraženi se pokunjeno povlači.

Godine 1991. osnovano je i udruženje „Belo Pero“ koje okuplja oko 250 stalnih članova, koji neguju ovu tradiciju po kojoj je Mokrin i na taj način obeležio svoj identitet.

TUCANIJADA U MOKRINU

Takmičenje u tucanju uskršnjih farbanih jaja je manifestacija koja se održava na sam dan pravoslavnog Uskrsa. Pošto je to običaj u svakoj kući, da se farbaju jaja, na sam dan Uskrsa deca i odrasli takmiče se među sobom ko će kome razbiti jaje. Pobedniku pripada razbijeno jaje jer ga je on istucao.

Rodila se ideja da se to postavi na opšti značaj za Mokrin. Pa sad mokrinčani prvi i jedini u svetu imaju Svetsko prvenstvo u tucanju uskršnjim jajima. Manifestaciju posećuje vrlo veliki broj, kako učesnika, tako i posmatrača iz sela, okoline iz zemalja gde naši ljudi rade. Gastarbajteri obično sa sobom dovedu i goste iz zemalja gde rade, te ovaj događaj ima i veći značaj.

CREPAJAČKA FIJAKERIJADA

Na drugi dan Uskrsa organizuje se međunarodna smotra konja pod nazivom Crepajačka fijakerijada. Ima tradiciju dugu devet godina, obzirom da se prvi put održala 1993. godine. Manifestaciju organizuje konjički klub „Lipicaner“ iz Crepaje. Po statističkim podacima svake godine bude oko 150 do 200 učesnika iz Češke, Mađarske, Rumunije i cele Vojvodine od jednoprega do dvanaestoprega. Poseta ove manifestacije je između 5 000 do 6 000 ljudi. Ocenu konja i zaprege daje međunarodna komisija.

Skup počinje u 10 h, kada domaćini smeštaju učesnike po kućama, da se odmore. U 13 h kreće fijakerijada ispred crkve uvek praćena folklornim igrama. U 16 h je proglašenje pobednika i zajedničko druženje konjušara. Na manifestaciju dolaze i specijalni gosti po pozivu, iz krugova diplomatije, kulture, ministri za poljoprivredu.

Crepajci vole konje, koriste in na manifestacijama kao prestižne simbole i u marketinške svrhe, a za mnoge su i više od toga: tradicija, nežnost ili skoro iskonska ljubav.

Kulturni značaj manifestacionog turizma ogleda se u njegovom delovanju na „lokalni život domicilnog stanovništva (porodični život, navike i tradicije koje su podložne promenama, pre, tokom i posle održavanja manifestacije) i promene tradicije ili verskih načela“. (Čulić, 1987)

Prilikom održavanja manifestacija kao učesnici i gosti dolaze ljudi iz različitih sredina sa različitim shvatanjima i navikama. U tim prilikama dolazi do saznanja, mešanja a ponekad i usvajanja vrednosti drugih kultura.

Manje manifestacije (lokalnog ili regionalnog karaktera), a koje se pretežno organizuju u ruralnim sredinama mogu pomoći posetiocima iz urbanih sredina da više obrate pažnju seoskom načinu života. Takav aspekt mogu imati lokalne manifestacije bazirane na gastronomiji čime zajednica potvrđuje svoju tradiciju i predstavlja lokalne proizvode.

Pozitivna strana održavanja manifestacija ogleda se u edukovanju domicila o drugim narodima, običajima, ponašanjima kao i, razvijanje svesti o gostoljubivosti, samopoštovanju. Takođe, domicilno stanovništvo postepeno stiče navike o prijemu turista i obezbeđivanju smeštaja, a razvija se i želja da učestvuju u organizaciji manifestacija.

Negativna strana bila bi komercijalizacija kulture, religije i umetnosti, zatim promena prirodne okoline, što može uticati na narušavanje nivoa turističkog prometa. Takođe, promene tradicionalnog morala i promene sistema socijalnih vrednosti.

Što je atraktivnost neke turističke manifestacije veća, time su veći uticaji na razvoj turističke privrede. Znači, ukoliko je neka manifestacija već nadaleko poznata, broj učesnika i posetilaca će biti veći. Od njihovog broja će zavisiti turistički promet. Manifestacije služe i kao vrednost koja podstiče dolazak posetilaca specifičnih interesovanja (privreda, kultura, umetnost, sport, rekreacija, religija, narodni običaji i sl.)

Održavanjem seoskih svečanosti i festivala afirmišu se specifičnosti ruralne regije i seoskih naselja, koja po tome postaju prepoznatljiva u širem turističkom planu. One ne samo da doprinose stvaranju nove slike o ruralnoj oblasti, nego predstavljaju osnovu za ekonomski i socijalni prosperitet. Stanovnici dobijaju samopouzdanje i podstrek za dalji napredak i usavršavanje. (Lazić, V, 2007)

Najveću turističku reputaciju ima Kobasicijada. Tome je doprinela dobro osmišljena promocija manifestacije u urbanim sredinama: Novom Sadu, Beogradu, Somboru... Za sada, agroturističke manifestacije imaju, manje ili više, vašarski karakter, najčešće lokalnog karaktera. U svemu tome nedostaje dobro osmišljeni turistički marketing i uozbiljavanje organizacije manifestacije, kako bi se znalo šta se nudi, kako se nudi, pošto se nudi, gde se odseda... Ponegde su agroturističke manifestacije praćene folklorom, ali ne samo autohtonim, karakterističnim za regiju, nego i iz drugih krajeva. Tako, na primer, na Kobasicijadi izvode igre iz cele Srbije.

Analizom programa pojedinih seoskih manifestacija u Vojvodini, uočili smo postojanje sledećih faktora koji znatno utiču na podizanje kvaliteta turističkih manifestacija: stvaranje odgovarajuće (standardne) fizionomije manifestacija; posedovanje dinamične komponente (stalne promene u strukturi i kvalitetu ponude); primena odgovarajućih, prikladnih tehnoloških novina. Uočeno je da od jedne do druge manifestacije, organizatori imaju različiti profesionalni kadar, logističku podršku i finansijske mogućnosti. To utiče na sadržaj, obim i kvalitet manifestacija, bez obzira na njihov značaj. S druge strane, organizatori se u nedovoljnoj meri ili se nikako ne bave istraživanjem tržišta, odnosno ispitivanjem želja i očekivanja potencijalnih turista, već se više zanimaju rešavanjem problema pridobijanja donatora i sponzora manifestacija.

OCENA RAZVIJENOSTI RURALNOG TURIZMA VOJVODINE

ANKETNO ISTRAŽIVANJE SEOSKIH TURISTIČKIH DOMAĆINSTAVA VOJVODINE

Istraživanje seoskih turističkih domaćinstava u Vojvodini sprovedeno je u cilju:

- utvrđivanja usluga i proizvoda koje nude u ruralnom turizmu,
- utvrđivanja stavova njihovih vlasnika o uključivanju u turističku ponudu,
- sagledavanja turističkih aktivnosti svakog domaćinstva,
- utvrđivanja najčešćih oblika promocije.

Instrument korišćen za istraživanje je anketni upitnik koji je formirao autor – istraživač. Anketni upitnik se sastojao od 45 pitanja. Anketni upitnik se sastojao iz tri dela:

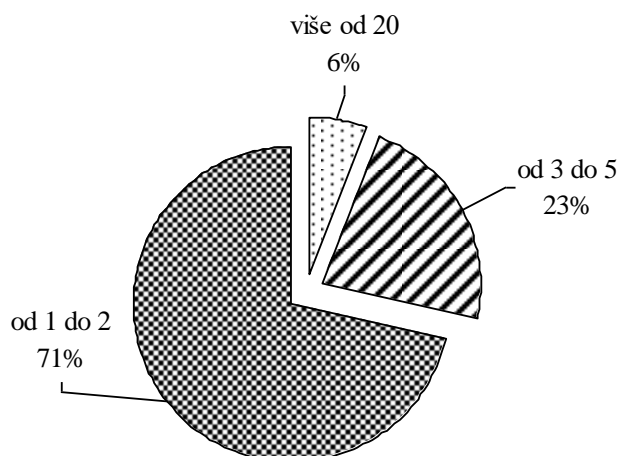
1. osnovni podaci o seoskom domaćinstvu (ime i prezime vlasnika, lokacija domaćinstva, kategorizacija, godina osnivanja, broj članova domaćinstva angažovanih u ruralnom turizmu, članstvo u nekom udruženju seoskih domaćinstava)
2. turistička ponuda domaćinstva (koji se proizvodi nude posetiocima – smeštaj, ishrana, koje aktivnosti gosti obavljaju tokom boravka, struktura posetilaca kojoj je namenjen turistički proizvod domaćinstva, signalizacija do domaćinstva itd.)
3. marketing (saradnja seoskog domaćinstva sa turističkim agencijama, obim promocije seoskih domaćinstava preko turističkih organizacija, vrste promocije ruralnog turizma) i turistički promet (broj posetilaca, starosna struktura gostiju, struktura gostiju prema mestu dolaska, prosečna dužina boravka gostiju).

Ispitivanje je vršeno individualno. Autor je vršio anketiranje vlasnika 70 seoskih domaćinstava, salaša, etno-kuća na teritoriji Vojvodine. Seoska domaćinstva koja su bila obuhvaćena istraživanjem se nalaze u Kovačici, Bačkom Petrovcu, Skorenovcu, Bačkom Monoštoru, Jasku. Podaci su prikupljeni u vremenu od marta 2008. do decembra 2008. godine.

Obrada i tumačenje rezultata

Istraživanje seoskih domaćinstava, salaša i etno-kuća je pokazalo da su to sve mala porodična imanja, koja uglavnom zapošljavaju 1-2 člana domaćinstva, neka i 3-5 članova domaćinstva.

Grafikon 1. Broj zaposlenih u seoskom domaćinstvu (u %)

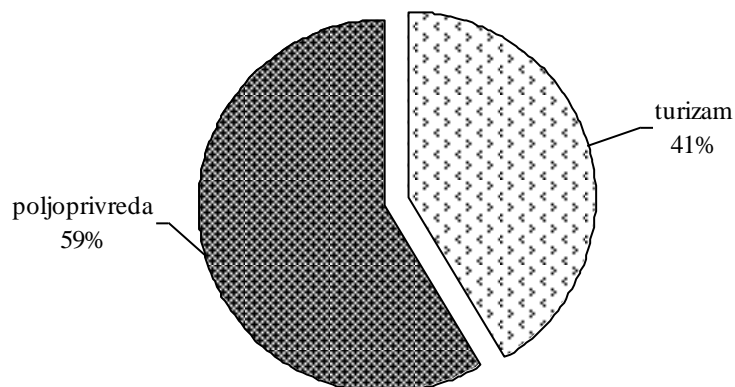

(Izvor: Podaci dobijeni primenom anketne metode)

Izuzetak su veliki salaši, koji imaju veoma razvijenu turističku ponudu, i samim tim, potrebu za velikim brojem radne snage. To su: Salaš "137" koji ima 35 zaposlenih, Salaš "Katai", Majkin salaš i "Capriolo" sa po 20 zaposlenih. (Grafikon 1)

Primarna delatnost kod većine ispitanih domaćinstava je poljoprivreda, a dopunska turizam, a manji broj njih se prvenstveno bavi turizmom. (Grafikon 2)

Grafikon 2: Primarna delatnost ispitanika

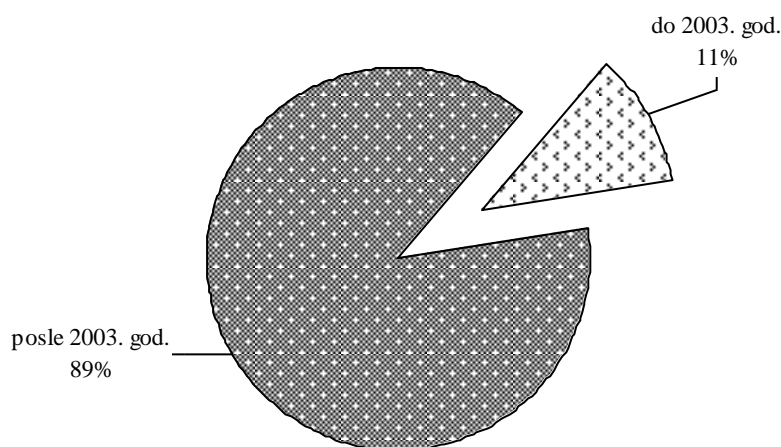

(Izvor: Podaci dobijeni primenom anketne metode)

Npr. na Babinom salašu kod Žablja, bave se rasadničkom proizvodnjom, proizvodnjom konzumnog voća, voćnih rakija, a u procesu je doregistracija za proširenje delatnosti u turizmu. Na Mlađinom salašu kod Begeča, voćarstvo je veoma razvijeno, dok je na Cvejinom salašu dominantna proizvodnja povrća.

Istraživanje je pokazalo da je veliki broj objekata u seoskom turizmu počeo sa radom između 2003. i 2008. godine (87%), dok je samo 8 objekata (13%) započelo sa ruralnim turizmom između 1992. i 2003. godine. Iz ovoga se nameće zaključak, da je ruralni turizam u Vojvodini u povelju, ali i da je iz godine u godinu sve više zainteresovanih da se bave ovim oblikom turizma. (Grafikon 3)

Grafikon 3: Kada je objekat počeo sa radom u ruralnom turizmu?

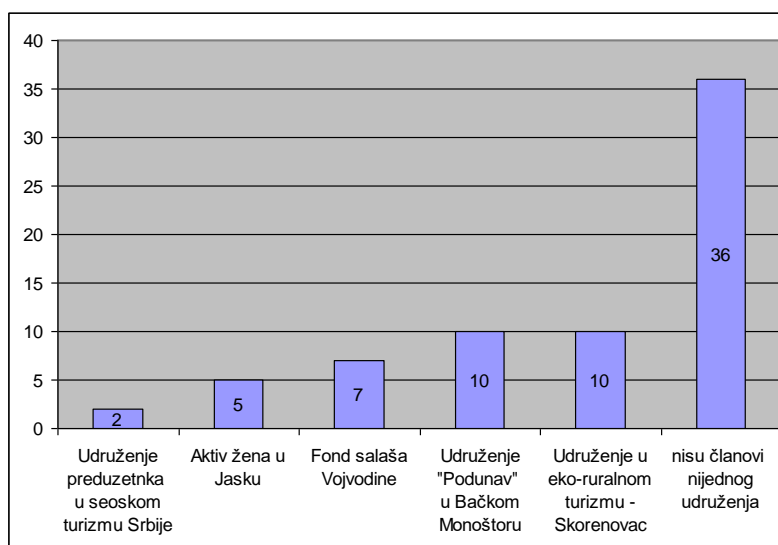

(Izvor: Podaci dobijeni primenom anketne metode)

Najveći broj objekata je u privatnom vlasništvu (97%). Što se tiče rada istraživanih objekata, 54 objekta (77%) pružaju usluge tokom cele godine, dok 16 objekata (23%) radi ili sezonski, ili po najavi. Na primer Volić salaš na Čeneju radi samo tokom četiri meseca: maj, jun, septembar, oktobar, zato što im je glavna ciljna grupa đaci i sve se radi na otvorenom, nemaju smeštaj. Etno kuća u Jasku ima zvaničnu sezonu od 1. aprila do 1. oktobra, a zimi pružaju usluge samo po najavi.

Veći broj ispitanih domaćina, njih 36, nisu članovi nijednog udruženja preduzetnika u seoskom turizmu. Po deset domaćinstava su članovi lokalnih udruženja u Skorenovcu i Bačkom Monoštoru, sedmero pripadaju Fondu salaša Vojvodine, petoro je učlanjeno u Aktiv žena u Jasku, a dva domaćinstva u Udruženje preduzetnika u seoskom turizmu Srbije. (Grafikon 4)

Grafikon 4: Da li ste član nekog udruženja seoskih domaćinstava?

(Izvor: Podaci dobijeni primenom anketne metode)

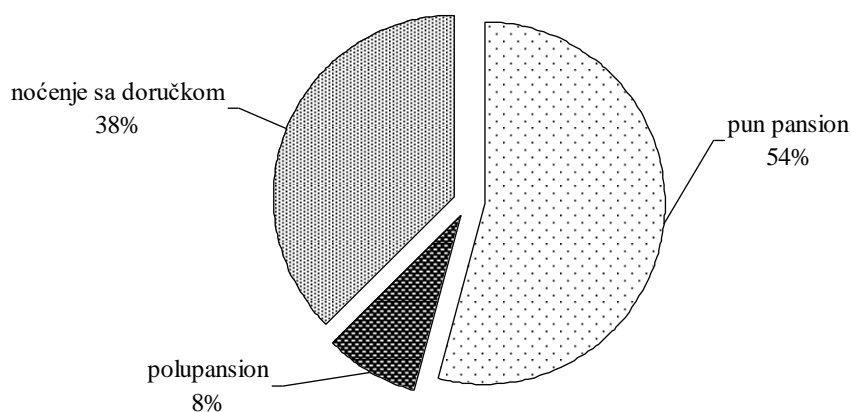
Što se tiče kategorizacije, veoma veliki broj domaćinstava nema urađenu kategorizaciju. Čak 38 ispitanih domaćinstava nije kategorisano, 12 je u postupku kategorizacije, a 20 domaćinstava je dobilo kategorizaciju. Većina domaćinstava ima smeštaj II kategorije (3 zvezdice). Mnoga domaćinstva imaju problema sa kategorizacijom zbog toga što Pravilnik o kategorizaciji nije prilagođen za objekte autohtone arhitekture. Neka domaćinstva čekaju na prosek kategorizacije, zbog toga što na opštinskom nivou ne postoji komisija za kategorizaciju (slučaj Babinog salaša kod Žablja). Za etno kuću u Jasku ne može da se izvrši kategorizacija, jer nema sanitarnog čvora.

Drugi deo anketnog upitnika bio je usmeren na utvrđivanje kvaliteta turističke ponude domaćinstava. Smeštaj i ishranu u svojoj ponudi ima 48 domaćinstava, dok usluge samo ishrane ima 22 domaćinstva. Osim razlike u kapacitetu smeštaja, domaćinstva se razlikuju i u kvalitetu ponude. Što se kapaciteta tiče, afirmisani salaši i seoska domaćinstva (npr. Salaš 137- 7/2 soba, Majkin salaš- 15/2, Kraljica voća- 6/2 soba) imaju veliki broj ležajeva, u odnosu na neka seoska domaćinstva, gde su u ponudi jedna ili dve sobe. U nekim privatnim seoskim domaćinstvima na svaku sobu postoji posebno kupatilo, dok u nekim na dve ili tri sobe dolazi jedno kupatilo. Katić salaš, iako veoma lepo uređen salaš, nema izgrađen toalet, već samo poljski WC, što je veliki nedostatak.

Iz grafikona 5 se može videti da u posmatranih 48 domaćinstava, koja pružaju usluge smeštaja i ishrane, postoje razlike u vrsti usluga ishrane. U 26 domaćinstava u ponudi su sva tri obroka, 18 domaćinstava ponudu zasnivaju na noćenju s doručkom, dok samo 4 domaćinstva imaju u ponudi polupansion. U 42 objekta se za pružanje usluga ishrane koristi domaća hrana proizvedena u domaćinstvu, dok se u 28 objekata hrana i piće nabavljaju, uglavnom kod

individualnih domaćih proizvođača. Veći salaši, koji su već komercijalizovani, nabavljaju domaću hranu i piće, ali ne proizvode u samom objektu. Majkin salaš proizvodi sok od jabuke, prave zimnicu, ajvar od jabuke, džem, mesne prerađevine. Na Cvejinom salašu gaje domaće životinje (stoku i živinu koriste za potrebe ishrane turista), proizvode rakiju, domaće sokove. Na Perkovom salašu se proizvode domaći rezanci, voće, sokovi, domaće slatko, rakija. Seosko domaćinstvo Šomođvarac u Bačkom Monoštoru proizvodi domaće sokove i džem. U najvećem broju domaćinstava, glavni domaći proizvodi su domaći sokovi, rakija i zimnica. Na pitanje: „Da li se mogu kupiti namirnice u domaćinstvu, da turista ponese kući?“, 18 ispitanika je odgovorilo potvrdno, dok 52 domaćinstva nemaju tu mogućnost u ponudi.

Grafikon 5: Koju vrstu usluga ishrane pružaju seoska domaćinstva?

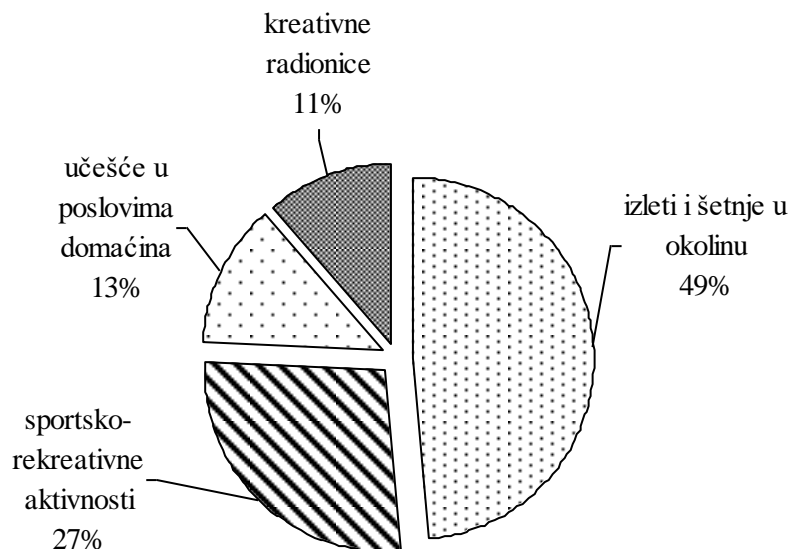
(Izvor: Podaci dobijeni primenom anketne metode)

Što se strukture posetilaca tiče, najveći broj ispitanika (68%) je odgovorio da je turistički proizvod domaćinstva namenjen svim strukturama posetilaca, 9% objekata je prvenstveno namenjeno đacima, dok je 23% namenjeno ostalima (omladina, porodice, stariji ljudi, poslovni ljudi).

Tokom boravka na seoskim domaćinstvima, salašima i etno-kućama, postoji mogućnost upražnjavanja veoma širokog spektra aktivnosti. Na pitanje: „Koje aktivnosti se gostima nude tokom boravka?“ (Grafikon 6), dobijeni su sledeći podaci: u 34 domaćinstva najviše su zastupljeni izleti i šetnju u okolinu, zatim sportsko-rekreativne aktivnosti (19 domaćinstava), učešće u poslovima domaćina (9 domaćinstava) i kreativne radionice (8 domaćinstava).

U svakom seoskom domaćinstvu su zastupljene različite aktivnosti. Salaš 137 ima u ponudi konjički klub, jahanje i vožnju fijakerom, a u pripremi je golf teren. Na Babinom salašu postoje brojne mogućnosti za aktivan odmor: biciklovi, konji za jahanje, bazen, igralište za decu, branje lekovitog bilja, branje jabuka, pečenje rakije, rad u rasadniku. Na Majkinom salašu postoji mogućnost jahanja ponija, vožnja fijakerom, pećanje na ribnjaku, vožnja čamcem, pešačke ture, biciklističke ture, etno radionice – farbanje jaja. Cvejin salaš od aktivnosti ima skupljanje voća za pekmez, vožnju biciklovima. A u etno kući u Belom Blatu, etno kući Jazak i Katai salašu organizuju se brojne radionice: izrada suvenira od prirodnih materijala, radionice tkanja, veza, likovne kolonije. Posebno su interesantne aktivnosti koje se za đake organizuju na Volić salašu: vožnja kočijama, traktorskom prikolicom, vožnja biciklovima, streličarenje, jahanje, crtanje na tikvicama, crtanje na staklu i druge. Sva seoska domaćinstva uglavnom nude šetnju i vožnju biciklovima, a ona domaćinstva koja su svoju ponudu prvenstveno usmerila na đачku populaciju, nude i razgledanje domaćih životinja.

Grafikon 6: Zastupljenost aktivnosti tokom boravka u domaćinstvu

(Izvor: Podaci dobijeni primenom anketne metode)

Što se tiče planova za dogradnju ili izgradnju novih objekata na seoskim domaćinstvima, ona domaćinstva koja za sada nemaju smeštajne kapacitete, planiraju da ih u narednom periodu izgrade (Volić salaš, Perkov salaš, Etno kuća Jazak itd.). Mnoga domaćinstva imaju u planu da upotpune sportsko-rekreativne sadržaje (izgradnja golf terena, teniskih terena, kupovina biciklova za iznajmljivanje, igrališta za decu, bazen) i time obogate turističku ponudu. A neki objekti, kao što je npr. Majkin salaš planiraju da naprave muzej poljoprivrednih mašina na otvorenom. Oko 20% domaćinstava u budućem periodu ništa ne planira da izgrađuje.

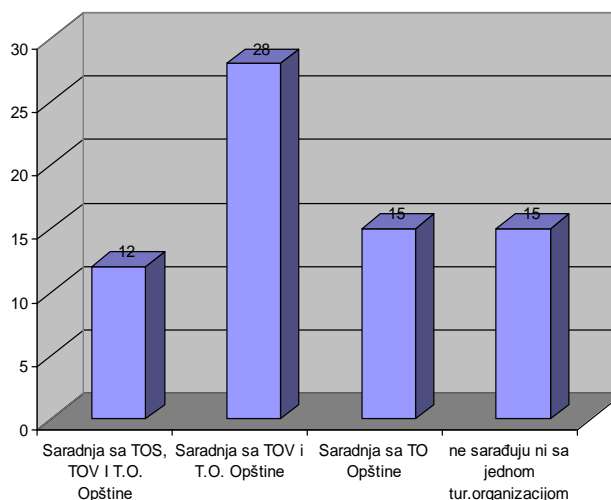
U trećem delu upitnika ispitivan je marketing, kako bi se uvidelo kakva je saradnja seoskih domaćinstva sa turističkim agencijama, obim promocije seoskih domaćinstava samostalno ili preko turističkih organizacija, vrste promocije ruralnog turizma.

Da bi ruralni turizam u Vojvodini bio na jednom višem nivou, potrebno je da promocija, kao segment marketing aktivnosti seoskih domaćinstava, bude što kvalitetnija. Neophodno je da postoji turistička signalizacija, tj. putokazi gde se seosko domaćinstvo nalazi. Takođe, neophodno je da se domaćini obuče za korišćenje Interneta, kako bi lakše plasirali turistički proizvod. Turistička signalizacija do ispitivanih seoskih domaćinstava nije na zavidnom nivou iz više razloga. Mnoga seoska domaćinstva imaju informativnu tablu samo ispred domaćinstva (kao npr. Cvejcin salaš), iz razloga što još nisu kategorisani, pa ne žele da budu obeleženi dok se ne uradi kategorizacija. Neka domaćinstva nemaju uopšte putokaz do objekta, kao npr. Volić salaš i Kraljica voća u Gornjem Bregu, zato što ne primaju goste bez najave, pa su mišljenja da im signalizacija nije ni potrebna. Mali procenat seoskih domaćinstava i salaša imaju izuzetno dobro urađenu signalizaciju na više mesta dok se ne dođe do samog objekta. To su npr. Salaš 84, Majkin salaš i sva domaćinstva u Bačkom Monoštoru. Što se tiče korišćenja Interneta za promociju, samo 23% domaćinstava ima i web-site i e-mail.

Iz grafikona 7 se može videti obim saradnje sa pojedinim organizacijama iz turizma. Najviše domaćinstava ima saradnju sa turističkim organizacijama opština kojima pripadaju i Turističkom organizacijom Vojvodine, a najmanju sa Turističkom organizacijom Srbije.

Od ukupnog broja ispitanika, 17% ima saradnju i sa Turističkom organizacijom svoje opštine i sa Turističkom organizacijom Vojvodine, kao i sa Turističkom organizacijom Srbije. Saradnju sa Turističkom organizacijom opštine i Turističkom organizacijom Vojvodine ima najveći procenat ispitanika, 41%. Saradnju samo sa Turističkom organizacijom svoje opštine ima 15% ispitanika, dok ostalih 15% nema saradnju ni sa jednom turističkom organizacijom.

Grafikon 7: Da li imate saradnju sa turističkim organizacijama po pitanju promocije i plasmana i navedite ih?

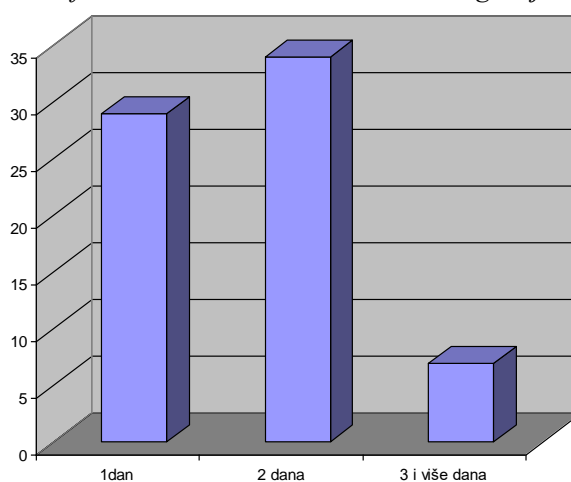

(Izvor: Podaci dobijeni primenom anketne metode)

Seoska domaćinstva prodaju svoje usluge ili samostalno (34%), ili preko tur. agencija (66%). Jedan deo seoskih domaćinstava saraduje kako sa turističkim agencijama iz naše zemlje, tako i iz inostranstva. Od domaćih turističkih agencija, seoski domaćini najviše saraduju sa Magelanom, Ekskluziv tursom, Grand tursom, Panacompom itd, a od inostranih turističkih agencija, to su agencije iz Mađarske i Hrvatske. U neki turistički aranžman je uključeno samo 25% seoskih domaćinstava.

Najčešći oblik promocije seoskih domaćinstava je, kao što je već rečeno, preko turističkih organizacija opština, koje dalje promovišu domaćinstvo preko Turističke organizacije Vojvodine i Srbije. Veoma mali broj domaćinstava ima sopstveni prospekt (15%), a na sajmovima retko nastupaju samostalno, već pod okriljem Turističke organizacije Vojvodine ili Srbije. Jedan manji deo seoskih domaćinstava se reklamira putem medija (Radio, TV; novine).

Grafikon 8. Prosečna dužina boravka gostiju:

(Izvor: Podaci dobijeni primenom anketne metode)

Obim turističkog prometa se veoma razlikuje od domaćinstva do domaćinstva. Komparaciju je teško izvršiti, zato što mnoga domaćinstva ne vode evidenciju o prometu

redovno, već na tromesečnom ili godišnjem nivou. Neka domaćinstva prate broj noćenja, a ona koja nemaju smeštaj prate broj posetilaca. Najviše posetilaca među ispitivanim objektima ima Majkin salaš (oko 20000 posetilaca godišnje).

Što se tiče strukture gostiju prema mestu dolaska, najveći procenat gostiju je domaćeg porekla, dok je u proseku 20% inostranog porekla.

Iz grafikona 8 se može uočiti prosečna dužina boravka gostiju: u 41% objekata posetioci se zadržavaju 1 dan, u 42% objekata prosečna dužina boravka je 2 dana, dok samo u 10% objekata turisti ostaju 3 i više dana.

Pregled rezultata istraživanja seoskih turističkih domaćinstava u Vojvodini

- većina seoskih domaćinstava zapošljava 1-2 člana domaćinstva
- primarna delatnost kod većine ispitivanih domaćinstava je poljoprivreda
- problem kategorizacije, više od polovine domaćinstava nije kategorisano
- 69% domaćinstava nudi usluge smeštaja i ishrane, a 31% samo ishrane
- najzastupljenije aktivnosti tokom boravka u seoskim domaćinstvima su izleti i šetnje u okolinu (49%), i sportsko-rekreativne aktivnosti (27%)
- slabo korišćenje Interneta: samo 23% domaćinstava ima web-site i e-mail.
- potrebna je agresivnija promocija
- 80% turista su domaćeg porekla.
- prosečna dužina boravka je 2 dana

ANKETNO ISTRAŽIVANJE TURISTIČKIH ORGANIZACIJA

Istraživanje turističkih organizacija u Vojvodini sprovedeno je u cilju:

- sagledavanja glavnih aktivnosti turističkih organizacija opština Vojvodine
- utvrđivanje razvijenosti ruralnog turizma u svakoj opštini
- utvrđivanje obima saradnje turističkih organizacija i seoskih domaćinstava
- utvrđivanja stavova zaposlenih u turističkim organizacijama o prednostima i ograničenjima razvoja ruralnog turizma u svakoj ispitivanoj opštini
- utvrđivanje najčešćih oblika promocije u turizmu, i posebno u ruralnom turizmu

Instrument korišćen za istraživanje je anketni upitnik koji je formirao autor – istraživač. Anketni upitnik se sastojao iz tri dela:

1. osnovni podaci o turističkoj organizaciji (naziv turističke organizacije, godina osnivanja, lokacija, broj zaposlenih, struktura kadrova, glavne aktivnosti turističke organizacije)
2. razvijenost turizma i ruralnog turizma u opštini (najrazvijeniji oblici turizma u ispitivanoj opštini, značaj ruralnog turizma u opštini, koji lokaliteti su potencijal za razvoj ruralnog turizma u opštini, saradnja sa domaćinstvima u opštini, prednosti i ograničenja za razvoj ruralnog turizma u opštini)
3. marketing (obim promocije seoskih domaćinstava preko turističkih organizacija, vrste promocije ruralnog turizma, turisrički promet u seoskim domaćinstvima)

Ispitivanje je vršeno individualno. Autor je vršio anketiranje svih turističkih organizacija. Anketnim upitnikom je obuhvaćeno 19 turističkih organizacija u Vojvodini. U anketnom ispitivanju su učestvovali zaposleni u sledećim turističkim organizacijama: Turistička organizacija Alibunara, Turistička organizacija Apatina, Turistička organizacija Bača, Turistička organizacija opštine Bački Petrovac, Turistička organizacija Bečeja, Turistička organizacija Indije, Turistička organizacija Kanjiže, Turistička organizacija Odžaka, Turistička organizacija

opštine Pančevo, Turistička organizacija opštine Senta, Turistička organizacija opštine Srbobran, Turistička organizacija Šida, Turistička organizacija Sombora, Turistička organizacija Sremskih Karlovaca, Turistička organizacija Subotice, Turistička organizacija Temerina, Turistička organizacija Vršca, Turistička organizacija Žablja i Turistička organizacija Zrenjanina. Istraživanje je vršeno od marta 2008. do decembra 2008. godine.

Obrada i tumačenje rezultata

Anketno istraživanje je pokazalo da su turističke organizacije u Vojvodini osnivane između 1995. i 2007. godine, kao naslednici bivših Turističkih saveza. Najviše turističkih organizacija je osnovano 2005. i 2006. godine.

Prosečan broj zaposlenih u svakoj turističkoj organizaciji je 4 osobe. Struktura kadrova u turističkim organizacijama je na zadovoljavajućem nivou. Skoro svaka turistička organizacija ima zaposlenog bar po jednog turizmologa ili hotelijera.

Na pitanje: „Koje su glavne aktivnosti turističke organizacije?“, najsveobuhvatnije su bile opštine Bač, Bački Petrovac, Sremski Karlovci, Senta i Indija. Glavne aktivnosti svih turističkih organizacija su:

- unapređenje opštih uslova za prihvatanje i boravak turista, usmeravanje i koordinacija aktivnosti nosilaca turističke ponude na obogaćivanju i podizanju nivoa kvaliteta turističkih i komplementarnih sadržaja i stvaranje atraktivnog turističkog ambijenta na teritoriji opštine
- organizovanje savremene turističke informativno-propagandne delatnosti, kulturnih i promocija postojeće turističke ponude i potencijala za razvoja turizma (izrada propagandnog materijala, promocija putem web sajta, medijska promocija, nastupanje na sajmovima turizma u zemlji i inostranstvu)
- organizacija manifestacija
- pružanje informacija turistima
- realizacija projekata iz oblasti tur. infrastrukture (signalizacija)
- pružanje usluga turističkog vodiča
- prikupljanje i analiza podataka o broju turista, broju noćenja
- kategorizacija privatnog smeštaja

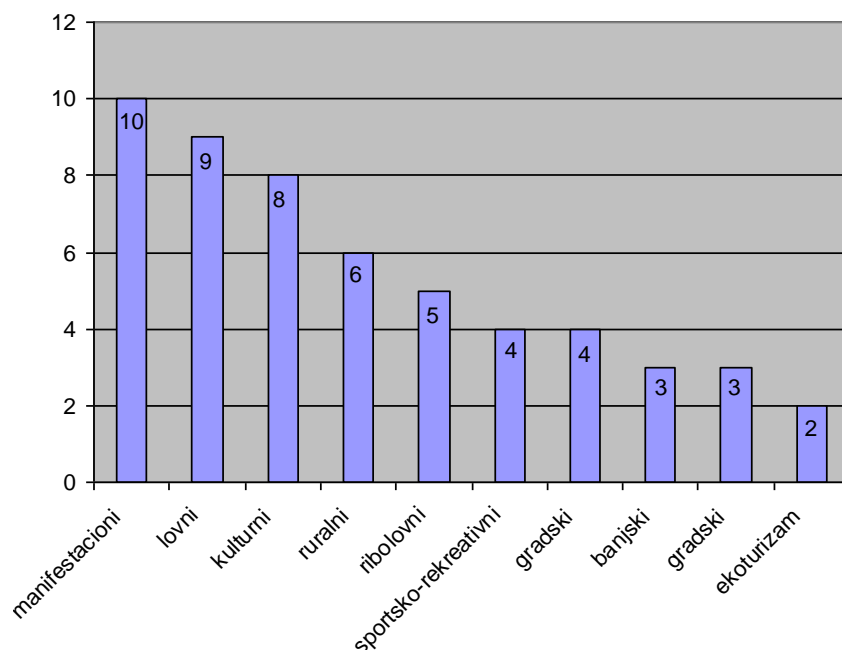
U Turističkoj organizaciji Indije su naveli da, pored ovih aktivnosti imaju i formiranje suvenirskog programa i prodaju suvenira, pokretanje i realizacija projekata razvoja turizma na teritoriji opštine. Turistička organizacija Zrenjanina ima i saradnju sa udruženjima i nevladinim organizacijama naročito na projektima vezanim za razvoj turizma.

U drugom delu anketnog upitnika, istraživana je razvijenost ruralnog turizma u opštinama Vojvodine. Na pitanje: „Koji oblici turizma su najrazvijeniji u Vašoj opštini“, svaka turistička organizacija je navela nekoliko oblika turizma.

Iz grafikona 9 se može uočiti da najviše turističkih organizacija, njih 10 smatra da je manifestacioni turizam jedan od najrazvijenijih oblika turizma. Slede lovni, kulturni, a 6 od 19 turističkih organizacija smatra da je na području njihove opštine razvijen ruralni turizam.

Na pitanje „Na kom je mestu u odnosu na ostale oblike turizma, po značaju i razvijenosti, ruralni turizam u vašoj opštini?“ 2 turističke organizacije su navele da ovaj oblik turizma nije u prioritetu razvoja turizma opštine (Indija i Sremski Karlovci), 4 turističke organizacije su odgovorile da ruralni turizam u opštini nije uopšte razvijen, 5 turističkih organizacija je navelo da je ruralni turizam u početnoj fazi razvoja, 5 turističkih organizacija smatra da je ruralni turizam po razvijenosti u odnosu na druge oblike turizma na 3-4 mestu, dok su 3 turističke organizacije navele da je ruralni turizam u njihovoj opštini i po značaju i po razvijenosti na prvom mestu u odnosu na ostale oblike turizma (Bački Petrovac, Zrenjanin, Žabalj).

Grafikon 9: Koji oblici turizma su najrazvijeniji u Vašoj opštini?

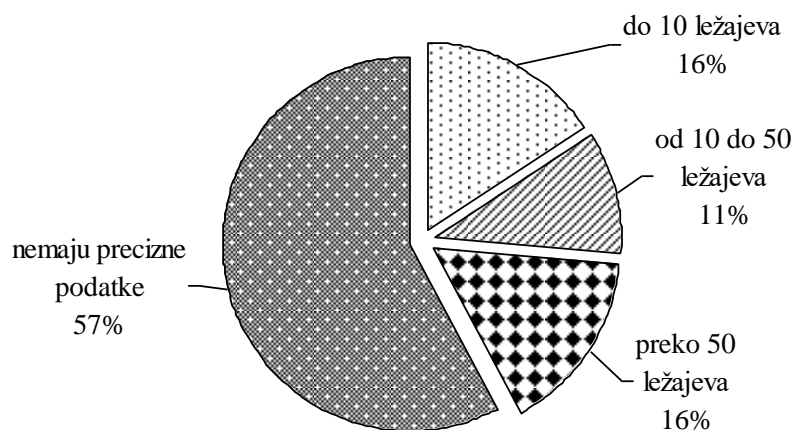

(Izvor: Podaci dobijeni primenom anketne metode)

Svaka turistička organizacija zna koji lokaliteti predstavljaju potencijal za razvoj ruralnog turizma u opštini, a na kojim lokalitetima je ruralni turizam već razvijen.

Na pitanje „Koliki su smeštajni kapaciteti u ruralnom turizmu u vašoj opštini?“ iz Grafikona 10 se može uočiti da jako veliki problem predstavlja to što 11 turističkih organizacija ili 57% nema precizne podatke, tj. ne znaju koliki su im smeštajni kapaciteti. Potrebno je što pre uraditi kategorizaciju svih zainteresovanih seoskih turističkih domaćinstava, kako bi se mogao pratiti broj smeštajnih kapaciteta u svakoj opštini Vojvodine.

Grafikon 10: Koliki su smeštajni kapaciteti u ruralnom turizmu u vašoj opštini?

(Izvor: Podaci dobijeni primenom anketne metode)

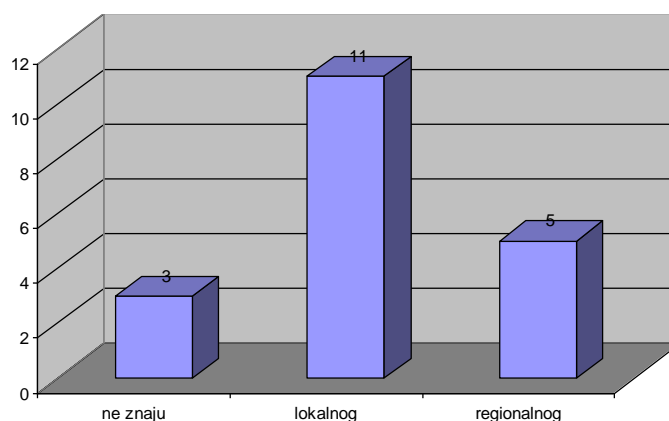
Preko turističkih organizacija je istraživano i koliko ima registrovanih domaćinstava koja pružaju usluge u ruralnom turizmu. Čak 9 od 19 ispitivanih opština nema uopšte registrovane

smeštajne kapacitete u ruralnom turizmu. u 7 opština ima od 2 do 20 registrovanih domaćinstava, dok najviše, 105 registrovanih domaćinstava, ima u opštini Subotica.

Što se tiče udruženja davalaca usluga u ruralnom turizmu, ona postoje samo u 5 opština, dok 14 ispitivanih opština nema osnovano nijedno udruženje koje bi podstaklo brži razvoj ruralnog turizma. U opštini Sremski Karlovci ima najviše udruženja: Udruženje građana „Centar za održivi i ruralni razvoj“, Vinogradarska zadruga proizvođača sa Fruške gore „Bermet“, Udruženje vinogradara i vinara Sremski Karlovci, Udruženje pčelara „dr Jovan Živanović, Tkačka sekcija „Karlovačke tkalje“ (pri opštinskom Savezu invalida rada). U opštini Temerin postoji udruženje „Jegrička i salaši“, u opštini Sombor u Bačkom Monoštoru osnovano je udruženje „Podunav“, u Bačkom Petrovcu udruženje građana „AHOJ“ i u opštini Pančevo, u Kačarevu je osnovano Društvo „Slaninjada“.

Na pitanje „Kakva je, po Vašem mišljenju, razvijenost ruralnog turizma u Vašoj opštini? (lokalnog, regionalnog ili međunarodnog značaja), iz grafikona 11 se može uočiti da 58% turističkih organizacija smatra da je ruralni turizam njihove opštine lokalnog značaja, 16% turističkih organizacija ne mogu da procene na kome je nivou ruralni turizam u njihovoj opštini, a 26% turističkih organizacija smatra da je ruralni turizam u posmatranim opštinama regionalnog značaja.

Grafikon 11: „Kakva je, po Vašem mišljenju, razvijenost ruralnog turizma u Vašoj opštini? (lokalnog, regionalnog ili međunarodnog značaja)

(Izvor: Podaci dobijeni primenom anketne metode)

Što se tiče ograničavajućih faktora za razvoj ruralnog turizma u opštinama Vojvodine, najviše turističkih organizacija je kao glavni ograničavajući faktor navelo ljudski faktor, tj. slabu zainteresovanost i slabu edukovanost lokalnog stanovništva da se bave ovim vidom turizma. Na drugom mestu je nedostatak finansijskih sredstava, zatim nepostojanje zakonske osnove za ovu vrstu turizma, tj. neprilagođenost pravilnika o registraciji seoskih domaćinstava i nepostojanje strategija razvoja u mnogim opštinama. Neke turističke organizacije su kao ograničavajuće fakotre navele i lošu infrastrukturu, slab marketing i političke faktore.

Kao prednosti za razvoj ruralnog turizma u opštinama, navođeni su povoljan turističko-geografski položaj, prirodno okruženje, kulturno nasleđe, multikulturalna sredina, dobra saobraana povezanost, razvijena poljoprivredna proizvodnja.

Na pitanje „Da li se vlasnici seoskih kuća, salaša, etno-kuća u Vašoj opštini promovišu preko turističke organizacije?“, 15 turističkih organizacija je odgovorilo potvrdno.

Najčešći oblik promocije turističkih organizacija je učešće na sajmovima (79% turističkih organizacija učestvuje na sajmovima), 74% turističkih organizacija ima web-stranicu, a 53% turističkih organizacija štampa prospekte.

Propagandne materijale (publikacije, turistički filmi, turistički vodiči) o celokupnoj turističkoj ponudi u opštini štampa 14 turističkih organizacija, dok informativno-propagandne materijale posebno o ponudi o ruralnom turizmu u opštini štampaju samo 2 turističke organizacije.

Turistički promet u ruralnom turizmu Vojvodine se ne prati na nivou turističkih organizacija opština, niti na nivou cele Vojvodine. tako da je nemoguće vršiti bilo kakve komparacije, niti između opština, niti između Vojvodine i npr. Mađarske.

Pregled rezultata istraživanja turističkih organizacija u Vojvodini

- najviše turističkih organizacija je osnovano 2005. i 2006. godine
- u proseku, ruralni turizam je na četvrtom mestu po značaju i razvijenosti u posmatranim opštinama
- 57% turističkih organizacija nema precizne podatke, tj. ne znaju koliki su im smeštajni kapaciteti u ruralnom turizmu.
- Udruženja davalaca usluga u ruralnom turizmu postoje u samo 5 od 19 ispitivanih opština.
- 58% turističkih organizacija smatra da je ruralni turizam njihove opštine lokalog značaja, a 26% da je regionalnog značaja
- 24% turističkih organizacija nema svoj web sajt.
- Najčešći oblik promocije turističkih organizacija je učešće na sajmovima

SWOT ANALIZA RURALNOG TURIZMA VOJVODINE

U metodologiji izrade programa ruralnog razvoja u obaveznoj je upotrebi klasična SWOT analiza. SWOT analiza je analitički metod kojim se otkrivaju organizacione snage, slabosti, šanse i pretnje. To znači da je ona metod kojim se otkrivaju interne i eksterne karakteristike, kako bi se sopstvene prednosti još bolje iskoristile, a nedostaci korigovali, te na osnovu toga formirala adekvatna strategija koja će poboljšati konkurentsku poziciju i omogućiti ostvarivanje boljih poslovnih rezultata. (Čerović, 2002)

SWOT predstavlja skraćenicu engleskih reči: Strength-snaga, Weaknesses-slabosti, Opportunities-mogućnosti i Threats-pretnje. Na osnovu nje se na jasan i pregledan način izdvajaju i prezentuju činioci koji definišu potencijale i ograničenja (u najvećoj meri određeni unutrašnjim činiocima), odnosno mogućnosti i slabosti (u najvećoj meri određeni spoljašnjim činiocima) ruralnih područja. Najvažniji spoljašnji i unutrašnji činioci za razvoj ruralnog turizma se nazivaju strateškim činiocima.

Ruralni turistički proizvod Vojvodine još uvek nije na odgovarajući način pozicioniran na tržištu. Cilj SWOT analize je da se na osnovu rezultata koji su dobijeni primarnim i sekundarnim istraživanjima turističkog proizvoda, promocije, kadrova, prikažu turističke prednosti i slabosti, kao i potencijali i ograničenja za razvoj ruralnog turizma Vojvodine. Ova analiza može znatno doprineti definisanju položaja ruralnog turističkog proizvoda Vojvodine u ukupnim turističkim trendovima.

Prednosti (strengths):

- Izuzetan geostrateški položaj – područje je smešteno na raskrsnici važnih međunarodnih puteva (preko Vojvodine prolazi Istočni mediteranski pravac), ima razvijenu drumsku i železničku infrastrukturu. Region je dobro dostupan i u nacionalnim okvirima
- Veliki potencijal prirodnih resursa – većina sela i salaša se nalaze u neposrednoj blizini značajnih prirodnih potencijala kao što su: Fruška Gora, Deliblatska peščara, Paličko i Ludaško jezero itd.
- Kultura je multietnička, što pojačava stepen atraktivnosti ruralnog turističkog proizvoda, zbog mogućnosti upoznavanja folklornog nasleđa različitih naroda i etničkih grupa (Mađara, Rumuna, Rusina, Slovaka, Srba, Bunjevaca, Šokaca)
- Održanje lokalne tradicije i identiteta, prenošenje znanja i veština novim generacijama, upotreba starih lokalnih proizvoda i recepata
- Gostoljubivost, srdačnost lokalnog stanovništva
- Bogata turistička ponuda – salaši, seoska domaćinstva, seoske manifestacije, etno-kuće, zaštićena seoska arhitektura
- Gastronomska ponuda – vojvođanski specijaliteti koji su poznati u nacionalnim i međuregionalnim okvirima
- Atraktivnost – ceo prostor i pejzaž Vojvodine, u geografskom smislu je dovoljno prepoznatljiv (ravnicu, džermovi, vetrenjače, ušorena sela sa baroknim crkvenim tornjevima, stil gradnje seoskih kuća)
- Saobraćajna povezanost – između vojvođanskih sela je dobra
- Postojanje turističkih organizacija u opštinama kojima sela pripadaju
- Nove investicije, povećanje dohotka, poboljšanje kvaliteta života, veći socijalni standard, povećan interes za određeno područje, njegova prepoznatljivost
- Niska cena usluge u ruralnom turizmu u odnosu na susedne zemlje

Slabosti (weaknesses):

- Nedovoljna povezanost i razvoj ruralnih infrastruktura (putevi, telefoni, vodovodna i kanalizaciona mreža prema selima i salašarskim naseljima)
- Odsustvo turističke infrastrukture u selima – zbog odsustva svih detalja koji bi prostor vojvođanskog sela činili turističkim prostorom. To su pre svega neuređene kuće koje bi bile predmet turističke prezentacije, a još uvek nisu za to prilagođene.
- Nedostatak prodavnica tradicionalnih vojvođanskih suvenira
- Nedovoljna smeštajna osnova
- Loša zakonska regulativa iz oblasti turizma, zbog koje nije izvršena kategorizacija u mnogim seoskim domaćinstvima
- Nedovoljna briga za okruženje
- Nizak nivo obrazovanja ruralnog stanovništva i slab kvalitet obrazovanja u ruralnim područjima, a samim tim prisutan je nedostatak svesti i potrebnih znanja o turističkim mogućnostima svake pojedinačne destinacije
- Nedostatak finansijskih sredstava za realizaciju programa iz oblasti turizma, nedovoljna finansijska pomoć države i lokalne samouprave
- Pad vitalnosti – depopulacija nerazvijenih ruralnih opština i ruralnih područja, nepovoljna starosna i stručna struktura, slabo uključivanje lokalnog stanovništva u turističku ponudu
- Marketing nije na visokom nivou, posebno promocija, što za posledicu ima nedovoljnu prezentaciju turističkih potencijala
- Loša putna signalizacija – nedovoljan broj informativnih tabli sa prikazom sadržaja koje nude salaši, etno-kuće, sela
- Nedovoljna horizontalna koordinisanost i slaba umreženost institucija turizma
- Nepostojanje kvalitetnih projekata i planova turizma u opštinama

Šanse (opportunities):

- Očuvanje lokalne tradicije i identiteta, običaja i iskorišćavanje tradicionalne kulture multietničkog stanovništva
- Upotreba lokalnih proizvoda iz sopstvene proizvodnje (npr. pri turizmu na poljoprivrednom gazdinstvu)
- Pridobijanje finansijskih sredstava za izgradnju lokalne infrastrukture
- Pобољшanje kvaliteta življenja u lokalnim ruralnim zajednicama
- Podrška mladim poljoprivrednicima i preduzetnicima, da bi se zaustavio odliv mlade populacije
- Obnova i izgradnja novih smeštajnih kapaciteta u ruralnom turizmu
- Projekti za jačanje sistema lokalnih i međuregionalnih puteva
- Novi trendovi u turističkoj potražnji (npr. kombinacija turizma i ekološke poljoprivrede) otvaraju nove mogućnosti zarade
- Dobra perspektiva za eko-ruralni turizam koji životnu sredinu ne dovodi u opasnost.
- Povezivanje lokalnih vlasti, naučnih i privrednih subjekata, odnosno jedinstven nastup na tržištu, može da doprinese bržem razvoju kako na nivou regiona, tako i u odnosu na druga tržišta
- Dogovor opština o zajedničkoj saradnji i pravljenje razvojnih planova, izgradnja regionalnih programskih paketa u cilju postizanja dolaska većeg broja turista, produženje njihovog zadržavanja i stimulacija programa koji utiču na količinu potrošenih sredstava,
- Razvoj projekata i dobre prakse u programima prekogranične saradnje i međuregionalne saradnje sa EU;
- Mogućnost dobijanja brendova za određene lokalne proizvode
- Animiranje stanovništva i njihovo uključivanje u turizam

- Povećana zainteresovanost za ruralnim turizmom na nacionalnom i internacionalnom nivou
- Kategorizacija seoskih kuća
- Ulaganje u promociju, zajednički nastup na tržištu, sajmovima

Ograničenja (threats):

- Aktuelna politička i društveno-ekonomska kriza
- Nekonkurentnost regiona zbog nepovezanosti privrednih, društvenih i prostornih struktura i njegova neprepoznatljivost u nacionalnim i širim okvirima može lako prouzrokovati još veću stagnaciju i pad
- Površna, stihijna i neplanska rušenja, adaptacije ili novogradnja, neprimeren arhitektonski izraz; neplanski i po okolinu štetni graditeljski zahvati.
- Budžetska ograničenja predviđena za razvoj turizma
- Nedostatak sredstava za razvitak lokalne i međunarodne infrastrukturne mreže
- Nedostatak javnih i privatnih fondova iz kojih će se finansirati poslovi turizma
- Loša organizacija i koordinacija institucija iz oblasti turizma
- Razvoj turizma u prekograničnim regionima kao konkurencija našoj
- Spor napredak poboljšanja ruralne infrastrukture
- Prostor, prirodna i kulturna baština lako može biti ugrožena usled nepoštovanja principa održivog razvoja prilikom razvoja infrastrukturnih koridora, privrede i turizma, kao i usled nekontrolisanog preuzimanja i primene tuđih iskustava

Da bi se što bolje iskoristile prednosti i šanse, potrebno je preduzeti niz mera. Neke od njih su:

- kreirati raznovrsne turističke aranžmane vezane za ponudu ruralnog turizma Vojvodine
- podići turističku uređenost objekata za pružanje usluga u ruralnom turizmu na veći nivo
- unaprediti promociju na nacionalnom i internacionalnom nivou
- umrežiti turističke organizacije, turističke agencije i vlasnike seoskih domaćinstava u cilju boljeg plasmana ruralnog turističkog proizvoda
- izvršiti kategorizaciju svih smeštajnih jedinica koje su uključene ili će biti uključene u ruralni turizam u narednom periodu.

Za prevazilaženje problema koji mogu biti stvoreni zbog slabosti i pretnji, potrebno je:

- podići nivi kvaliteta smeštajnih objekata
- edukovati stanovništvo, u cilju kvalitetnijeg pružanja usluga
- raditi na projektima i planovima razvoja ruralnog turizma u opštinama
- proučavati slične ili iste turističke proizvode naših konkurenata, što može biti uslov uspešne turističke prezentacije i način da se kreira uspešniji turistički proizvod.
- unaprediti infrastrukturu
- obezbediti bolju finansijsku pomoć od države i lokalnih samouprava

SWOT analizom ruralnog turizma je ukazano koje su jake i slabe tačke ruralnog turizma Vojvodine, kao i šanse i pretnje iz okruženja. Da bi se u što većoj meri iskoristile snage i mogućnosti, tj. da bi ruralni turizam Vojvodine postao prepoznatljiv i na međunarodnom tržištu, neophodno je kontinuirano raditi na obezbeđivanju kvalitetne ponude. To podrazumeva ispunjenje velikog broja elemenata, koji su navedeni u SWOT analizi. Iako su brojne slabosti i pretnje, uz zajedničke napore svih subjekata koji su uključeni direktno ili indirektno u proces kreiranja i pružanja usluga u ruralnom turizmu, moguće ih je vremenom prevazići.

TOWS MATRICA

Kada se utvrde bitni elementi u SWOT analizi, razvijaju se strategije koje mogu biti izgrađene na snagama sposobnim eliminisati slabosti, iskoristiti prilike ili se pak suočiti sa pretnjama. TOWS matrica je izgrađena kao produžetak SWOT analize, i bavi se utvrđivanjem veza između spoljašnjih i unutrašnjih faktora, što ne postoji kod SWOT analize. TOWS matrica predstavlja sredstvo za olakšavanje povezivanja spoljnog i unutrašnjeg okruženja i formulaciju strategije. TOWS matrica je konceptualni okvir za identifikovanje i analiziranje pretnji (T-threats) i prilika (O-opportunities) u spoljnom okruženju i ocenjivanje slabosti (W-weakness) i snaga (S-strights) u unutrašnjem okruženju. TOWS matrica je varijacija SWOT analize.

Škica 11. TOWS matrica ruralnog turizma

UNUTRAŠNJE SPOLJNE	SNAGE (S)	SLABOSTI (W)
PRILIKE (O)	S-O strategija: Maxi-Maxi Bogata turistička ponuda- salaši, seoska domaćinstva, seoske manifestacije, etno-kuće, zaštićena seoska arhitektura; povećana zainteresovanost za ruralni turizam na nacionalnom i internacionalnom nivou	W-O strategija Mini-Maxi Nedovoljna povezanost i razvoj ruralnih infrastruktura; dogovor opština o zajedničkoj saradnji i pravljenje razvojnih planova
PRETNJE (T)	S-T strategija: Maxi-Mini razovrstan ruralni turistički proizvod; razvoj konkurentnih turističkih proizvoda u zemljama u okruženju	W-T strategija: Mini-Mini pokušati samostalno finansiranje ruralnog turističkog proizvoda, marketinga, bez oslanjanja na budžet države.

TOWS matricom dobijamo četiri kombinacije strategija:

1. Maxi-maxi (S-O). Ova kombinacija pokazuje snage i prilike, tj. postojećim snagama moguće je iskoristiti prilike.
2. Maxi-mini (S-T). Ova kombinacija pokazuje snage u odnosu na pretnje. Trebalo bi težiti korišćenju snaga kako bi se otklonile pretnje ili ih se svelo na minimum.
3. Mini-maxi (W-O). Ova kombinacija pokazuje slabosti u odnosu na prilike. Potrebno je prevazići slabosti kako bi se mogle iskoristiti prilike.
4. Mini-mini (W-T). Ova kombinacija pokazuje slabosti u poređenju sa pretnjama. To je krajnje odbrambena strategija kako bi se smanjile slabosti i izbegle pretnje. TOWS matrica, takođe ima vremensku dimenziju.

MARKETING RURALNOG TURIZMA VOJVODINE

Marketing u turizmu je posebna oblast marketinga i deo je danas sve značajnijeg marketinga usluga. "Marketing u turizmu je upravljački proces anticipiranja i zadovoljavanja želja postojećih i potencijalnih turista efektivnije od kompetitivnih ponuđača i destinacija, rukovodeći se profitnim ciljevima ili ciljevima zajednice ili i jednim i drugim" (Hadžić, 2005). Marketing je od strateškog značaja i za turizam i on treba da je saglasan značaju destinacije. Doživljaj turista počinje da se formira od onog trenutka kada počne da razmišlja o putovanju, i on se formira i pod uticajem informacija od turista koji su ranije boravili na istoj destinaciji (Hadžić, 2005).

Marketing u ruralnom turizmu postoji na više nivoa destinacije: nacionalnom, regionalnom i lokalnom. On postoji ne samo na nivou destinacije, već i za specifične proizvode kao što su smeštaj na farmama, biciklizam, muzeji, i takođe na raznim nivoima: nacionalnom, regionalnom, lokalnom i individualnom. Uzmimo kao prvi primer, u Velikoj Britaniji, boravak na farmama; konzorcijum sačinjen od članova koji pružaju usluge boravka na farmama, sa uslugama ishrane ili sa samostalnim pripremanjem hrane od strane turista, razvijaju marketing na nacionalnom nivou kroz vodeće uprave (ministarstva), na lokalnom nivou kroz grupe oblasti, i na individualnom nivou kroz članove (Clarke, 2005)

Ruralne turističke destinacije se suočavaju sa posebnim izazovima u smislu kreiranja i projektovanja efikasnih marketinških identiteta. Jedan važan razlog je relativno ograničena moć privlačenja koje ruralne destinacije mogu da postignu u sve konkurentnijim i globalnijim turističkim tržištima. Drugi je taj da ruralna turistička privreda ostaje veoma fragmentizovana, u nameri da obuhvati veliki broj relativno malih, uglavnom porodičnih preduzeća.

Brojnost učesnika na strani turističke ponude seoskog turizma, njihova relativno nedovoljna snaga za preduzimanje marketing aktivnosti, kao i navedeni širi društveni značaj razvoja ruralnog turizma, upućuju na važnost primene marketinga od strane državnih i društvenih institucija, organizacija i asocijacija na lokalnom, regionalnom i nacionalnom nivou. Posebno je bitno istaći ulogu i značaj nacionalnih turističkih organizacija (NTO), kao i odgovarajućih organizacija na lokalnom nivou (u Srbiji – turističke organizacije opština i gradova) u koncipiranju, prezentaciji, promociji i edukaciji vezanoj za seoski turizam.

Nacionalne, regionalne i lokalne turističke organizacije posebno treba da podrže tržišni nastup, odnosno formiranje, prodaju i prezentaciju proizvoda seoskog turizma kroz istraživanje tržišta, stvaranje imidža, podršku razvoju proizvoda, kao i kroz edukaciju kadrova, konsultantske i savetodavne aktivnosti u cilju poboljšavanja marketing napora organizacija koje se na mikro nivou bave marketingom seoskog turizma.

U rešavanju navedenih problema ključan je odnos između javnog sektora, turističkih preduzeća, bez obzira na oblik vlasništva, i organizacija i pojedinaca koji se neposredno bave pružanjem usluga u seoskom turizmu. Odgovor bi trebalo da bude pronađen kroz proces odgovarajućeg planiranja i upravljanja razvojem seoskog turizma, posebno kroz ustanovljavanje sistema svrsishodnog i dugoročnog uključivanja javnog sektora u razvoj seoskog turizma.

PONUDA I TRAZNJA U RURALNOM TURIZMU

Heterogenost i složenost turističke tražnje usmerene prema ruralnim područjima uslovljava da i turistička ponuda bude kompleksna. Ukoliko proces formiranja ponude posmatramo sa marketinške tačke gledišta, radi se o obrazovanju turističkog proizvoda. Ono može biti učinjeno sa stanovišta stvaralaca turističkog proizvoda (hotelski proizvod, agencijski proizvod i dr.), kao amalgama različitih aktivnosti i funkcija, pri čemu je reč o parcijalnom ili delimičnom turističkom proizvodu.

Ukoliko se turistički proizvod posmatra sa stanovišta turiste, reč je o sveukupnom iskustvu, stečenom kroz turističko putovanje, koje prevazilazi zbir njegovih sadržaja (atraktivnosti, uslova za boravak i pristupačnosti). Takav proizvod se smatra objedinjenim ili integrisanim turističkim proizvodom i posebno ističe međuzavisnost između, manje ili više brojnih učesnika u zadovoljavanju potreba, zahteva i želja turista kao potrošača.

Osnovne karakteristike tražnje i ponude u seoskom turizmu, kao i bitan značaj okruženja, prirodnog i kulturnog, za razvoj ovog vida turizma, odnosno segmenta turističkog tržišta, upućuju na važnost primene marketinga u cilju stvaranja osnova za racionalno tržišno poslovanje.

Posmatranje ruralnog turističkog proizvoda iz ugla marketinga

Postoje brojne različitosti u ruralnom turizmu generalno, ne samo u elementima ruralnog turističkog proizvoda. Te različitosti su predstavljene kroz udeo turizma u lokalnoj ekonomiji, kroz moć privlačenja posetilaca (lokalne oblasti, regionalni nivo, nacionalni, međunarodni nivo) i kroz fazu životnog ciklusa proizvoda.

Potrebe i problemi koje treba da reši marketing, veoma se razlikuju od faze životnog ciklusa proizvoda. Kod razvijene ruralne turističke destinacije, sa brojnim vikendicama, zasićenjem i sumnjivim kvalitetom atrakcija, potrebno je obratiti pažnju na kompletan marketing i osveženje proizvoda. Za razliku od toga, razvijanje ruralne turističke destinacije podrazumeva posebne poduhvate u određenim segmentima.

Ruralni turizam je mešavina različitih komponenti. Šeme kao što su Middletonova (1994): smeštaj, atrakcije, objekti i usluge, pristupačnost, imidž i cena; Gannonsova (1995): smeštaj, ljubaznost, atrakcije, prilaz objektima, aktivnosti i dostupne usluge, i Buhalisova (2000): atrakcije, pristupačnost, ljubaznost, aktivnosti, pomoćne usluge, mogu biti iskorišćene da se planira ruralna turistička destinacija. Nedostajanje neke od komponenti se odražava na zemlju ili region. Marketing ne može da zameni planiranje; ove dve discipline treba da dejstvuju zajedno, svaka disciplina iz sopstvenog ugla. (Clarke, 2005)

Seaton i Bennett (1996) stavljaju akcenat na posmatranje destinacije sa stanovišta potrošača. Ruralne turističke destinacije mogu biti posmatrane sa stanovišta potrošača kao skup atrakcija: "seeing" – atrakcije koje se posmatraju, "buying" – atrakcije koje se kupuju i "being-doing" atrakcije koje se upražnjavaju.

"Seeing" atrakcije – su u osnovi pasivne, podrazumevaju razgledanje znamenitosti, tradicionalne su, ali ne treba da budu potcenjene, kao što je 12 miliona poseta engleskim parohijskim crkvama u 1999. godini (English Tourism Council, 2000). Atrakcije i događaji u Velikoj Britaniji mogu da uključe zamke i istorijska mesta, vrtove, muzeje, religiozne građevine, železnice na paru i druge oblike prevoza (jahanje konja, vožnja balonom), seoske proslave i manifestacije.

"Buying" atrakcije – pružaju mogućnosti posetiocima da kupe fizičku robu i potrepštine, suvenire (niska vrednost, masovna proizvodnja, velika količina, niska dobit, ali veliki značaj za određene potrošače), zanatsku robu (visoka vrednost, orijentisana veštinom i umećem, mala količina, viša dobit), i hranu i piće. Poslednje dve kategorije su važne za integraciju turizma u ekonomiju, za izražavanje lokalnog identiteta i u kreiranju bitnih mreža: tržišta zemljoradnika, poljoprivredne prodavnice, sajmovi lokalnih zanata, izložbe seoskih zanata, stručna putovanja proizvođača hrane i pića, prodavnice antikviteta i kurioziteta. "Trošiti, trošiti, trošiti" je poruka zapadnih medija, i porast potrošnje po glavi po putovanju u seoske oblasti je opšti problem. Kupovina ovih atrakcija traži osetljivu integraciju u ruralni proizvod. Potrebno je da ta integracija bude osetljiva, zbog prirode seoske turističke ponude, i zbog potrebe određenih segmenata turista za otkrivanjem i istraživanjem.

"Being/doing" atrakcije – su zasnovane na savladavanju raznih veština i posebnim interesovanjima, posvećene su turistima koji žele da potroše svoje slobodno vreme aktivno. Ove atrakcije mogu biti zasnovane na lokalnom identitetu ili ne moraju uopšte biti povezane s tim, ali

donose prihode ruralnom mestu. Takmičenje u orijentisanju, noćno pešačenje, jahanje konja, vodeni sportovi mogu imati osnovu u prirodnim resursima same oblasti. Aktivnosti kao što su kursevi kreativnog pisanja, slikanja i vajanja, sportski turniri, joga, možda nemaju veze sa ruralnom oblašću, ali doprinose njenom razvoju, koristeći samo seosku životnu sredinu i obezbeđujući kvalitet.

Od ove tri vrste atrakcija, ustanovljeno je da je treća kategorija glavna u razvoju ruralnog turističkog proizvoda. Ali svaka seoska destinacija treba da bude mešavina "vidi, kupi, radi" atrakcija. (Clarke, 2005)

Istraživanje ruralne turističke potražnje iz ugla marketinga

Osim sopstvenog osećaja individualnog ponuđača usluga, generalno je slabo razumevanje seoskog turističkog tržišta. Ukorenjeno u slabim marketing istraživanjima i pristupom podacima, tradicionalna statistika posećenosti nekog mesta kao što je broj posetilaca, dužina boravka, i potrošnja su nedovoljno beležene i metodologije lokalnih statistika mogu biti sumnjivo kreirane. Izračunavanje udela tržišta i poređenja su nemoguća.

Razumevanje tržišta takođe zahteva potpuno shvatanje motivacije posetilaca, potreba i želja, njihova opažanja i njihovo ponašanje za vreme kupovine, korišćenja usluge i posle korišćenja usluge.

U praktičnom istraživanju novih segmenata (posetilaca), pružaoci usluga u ruralnom turizmu treba da razmišljaju o sledećem:

- tržišta druge i treće generacije koja se sad nalaze u inostranstvu, zainteresovana su za otkrivanje istorijskih ruta;
- zamena međunarodnih "prvi-put" posetilaca, koji uglavnom posećuju tranzitne gradove sa posetiocima u ruralnom turizmu na idućim putovanjima;
- društva i klubovi osnovani povodom specijalnih interesovanja i veština (Clarke, 2005)

ELEMENTI MARKETING MIKS-A RURALNOG TURIZMA VOJVODINE

Marketing je disciplina koja najbolje odgovara povezivanju ponude i tražnje. Da bi se ruralni turizam Vojvodine u potpunosti razvio, neophodno je imati dobru marketing strategiju.

Proizvod

Proizvode u ruralnom turizmu Vojvodine predstavljaju ponuda salaša, turističkih sela, etno-kuća, seoska arhitektura i seoske manifestacije, tj. sve usluge koje se pružaju turistima, kao što su smeštaj, ishrana, obilazak destinacije, učestovanje u poslovima seoskog domaćina, organizovanje kreativnih radionica itd.

Sledeći koraci su neophodni da bi se iskoristio pun potencijal ruralnog turizma i da bi se stvorili održivi proizvodi seoskog turizma:

1. *Istraživanje tržišta.* Neophodno je da razvoj turističkog proizvoda pre bude vođen tražnjom, a ne samim proizvodom. Ovo znači prepoznavanje tržišta (tj. potrošača) i, podjednako značajno, motivacije i preferencija ovih tržišta. Na osnovu ovih informacija, imajući u vidu raspoložive resurse, proizvodi seoskog turizma mogu biti razvijani u skladu sa tim.
2. *Segmentacija tržišta.* U pristupu planiranja razvoja turizma u selima Vojvodine, neophodno je najpre odrediti ciljne tržišne segmente na kojima bi se izvršilo pozicioniranje turističkog proizvoda. Ovo znači prepoznavanje različitih kategorija potencijalnih posetilaca na glavnim tržištima (npr. porodice, stariji ljudi – preko 60 godina života, omladina – ispod 30 godina života, aktivni turisti, turisti sa posebnim interesovanjima). Svaka od ovih kategorija posetilaca verovatno ima različite motivacije i

preferencije. Zbog toga će se za svaki od ovih segmenata zahtevati određivanje različitih proizvoda seoskog turizma i različitih iskustava. Kada se radi o inostranom tržištu, prodaja kapaciteta za odmor na selu moraće uvažavati i izaći u susret zahtevima za individualizacijom.

3. *Kvalitet*. Iznad svega ostalog, proizvode ruralnog turizma Vojvodine je potrebno razvijati do najvišeg standarda kako bi se zadovoljile potrebe potošača i kako bi se podstakao njihov ponovni dolazak, što je važno za obezbeđivanje dugoročne održivosti. Obeležavanje odnosno davanje oznaka može biti korišćeno kao garancija kvaliteta.
4. *Kupovina*. Kupovina je važna turistička aktivnost. Lokalni proizvodi (kao što su vino, hrana, zanatski proizvodi, pletenina) mogu biti prodavani posetiocima i može se uspostaviti osobenost oblasti uz istovremeno ostvarivanje prihoda.
5. *Klasifikacija* – sistem gradacije. Posetioci žele da imaju neki pokazatelj ili garanciju o minimalnim standardima pre nego što rezervišu smeštaj. Šeme klasifikacije/gradacije su bitan sastavni deo obezbeđivanja dostupnosti konstantnog kvaliteta proizvoda za različite cenovne kategorije.

Važna implikacija je da u ruralnim zonama, retko postoji opšta saglasnost koji konkretan imidž turističke destinacije projektovati. (Garrod, Wornell, Youell, 2002) Morgan et al. (2002) predlaže da imidž i identitet destinacije obuhvate i funkcionalne i nefunkcionalne atribute, kod kojih ovi drugi uključuju „fizičke“ aspekte kao što su lokacija, lakoća pristupa, smeštaj, aktivnosti i usluge, a drugi uključuju više „emotivne“ aspekte kao što su pejzaž, atmosfera i ljubaznost domaće populacije. Ovi atributi se zajedno kombinuju u oblik opšteg identiteta ruralne turističke destinacije i, kao takvi, predstavljaju kritičku vezu između ruralnog turizma i seoskog kapitala. Da bi postigli kontinuirani uspeh na tržištu, ruralne destinacije će morati da izgrade identitet ili brend koji objedinjuju za potencijalne posetioce suštinu fizičkih kvaliteta, pejzaža, ljudi, kulturu, kvalitete i živost te zone. Postoje značajni dokazi koji sugerišu da posetioci seoskog kraja visoko cene ove elemente. Ovo su naravno sve konstitutivni elementi uloga seoskog kapitala koje neka destinacija ima da ponudi. (Garrod, Wornell, Youell, 2002)

Ukupni proces marketinga seoskog turizma suočava se i sa određenim brojem problema koji mogu uticati na tržišno pozicioniranje proizvoda seoskog turizma. Osnovni problem bi se mogao definisati kao postojanje nesklada između očekivanih koristi, od strane turista, i ukupnog turističkog proizvoda, koji sadrži opipljive i neopipljive elemente. Opipljive elemente je moguće pre upotrebe testirati, dok neopipljivost znači da njihovo korišćenje, kao delova turističkog proizvoda, ne rezultira posedovanjem nečega, već se doživljava i uobličava u određeno iskustvo.

Promocija

Promocioni miks se definiše kao komuniciranje sa potrošačima radi stimulisanja i unapređenja plasmana proizvoda. Sredstva komunikacionog miksa su: propaganda, unapređenje prodaje, veze sa javnošću, lična prodaja, direktan marketing, word of mouth. Promocija je veoma značajan instrument marketing mix-a. Zadaci promotivne aktivnosti treba da se baziraju na stvaranju svesti o nekom turističkom proizvodu na tržištu, stvaranju njegovog imidža i na što bolje pozicioniranje proizvoda. Zbog toga promocija igra važnu ulogu pri plasmanu proizvoda na tržište.

Propaganda – Jedan od najznačajnijih instrumenata promocije politike je turistička propaganda. Ona koristi sledeća sredstva u nastupu na tržište: grafička sredstva, oglasna, projekciona i druga (Bakić, Unković, 1991).

Najvažnija sredstva propagande za nastup Vojvodine na tržištu ruralnog turizma, bila bi sledeća: od grafičkih sredstava, trebalo bi za početak napraviti prospekte za one destinacije i seoska domaćinstva, za koje prospekti još ne postoje (koji bi sadržali fotografije salaša, seoskih domaćinstava, seoskih manifestacija, uz kratak opis njihovog položaja i onoga što mogu

ponuditi), razglednice, kao i oglase u štampi; od audio-vizuelnih sredstava, najpoželjnije bi bilo snimiti kratak turistički film, koji bi se za početak puštao u emisijama o turizmu ili poljoprivredi; suveniri. Do sada je, veoma mali broj salašara i vlasnika seoskih domaćinstava u Vojvodini pokušao da samostalno promovise svoje domaćinstvo. Oni se oslanjaju na turističke organizacije svojih opština, koje ih u manjoj ili većoj meri promovisu na internet stranicama, kao i na sajmovima u zemlji i inostranstvu. Potrebno je organizovati i raznovrsne konferencije za štampu, za radio i televiziju, učestvovanje na sajmovima i turističkim berzama, gde bi seoski domaćini istupili sa svojim proizvodima (Poljoprivredni sajam ili Lorist u Novom Sadu).

Propagandne materijale o ruralnoj turističkoj ponudi treba da imaju svi turističko-informativni centri Vojvodine, turističke organizacije, hoteli i dr.

Potrebno je napraviti turističke vodiče po regijama Vojvodine, sa spiskom svih domaćina koji nude usluge u ruralnom turizmu i u vodičima za svako domaćinstvo navesti tačne sadržaje koji se nude (smeštaj, ishrana, aktivnosti). Turistička organizacija Vojvodine je napravila turistički vodič "Ej salaši" na nekoliko jezika (srpski, mađarski, nemački, italijanski...), ali se u tom vodiču nalaze samo salaši i etno-kuće sa dugom tradicijom i koji su već prepoznatljivi na turističkom tržištu.

Da bi se do određenog domaćinstva ili salaša moglo lako doći, potrebno je više računati o signalizaciji. Putokazi ka destinacijama ruralnog turizma treba da budu uočljivi.

Za svaku destinaciju treba osmisliti originalne suvenire, koje bi trebalo plasirati kako direktno u samim domaćinstvima, tako i u Turističkim organizacijama ili Informativnim centrima.

Unapređenje prodaje – Za unapređenje prodaje usluga u ruralnom turizmu Vojvodine, potrebno je s vremena na vreme snižavati cene proizvoda, ili učestvovati u nekim nagradnim igrama.

Odnosi sa javnošću – Odnosi sa javnošću kao komunikacijsko sredstvo su često zapostavljeni, iako oni predstavljaju veoma važnu dopunu u oglašavanju i mogu često najbolje da iskoriste ograničena finansijska sredstva. Mreže (networks) treba da budu iskorišćene za prilike udruživanja komunikacijskih kampanja i takođe za stvaranje cenovne politike (promocije rasporodaja). Mreže, kao što je ranije spomenuto mogu da se iskoriste za osmišljavanje ruta. Odnosi s javnošću podrazumevaju kontakte vlasnika seoskih domaćinstava sa novinarima, u cilju obaveštavanja javnosti o određenim dešavanjima, seoskim manifestacijama itd. Odnosi sa javnošću podrazumevaju i učestvovanje na sajmovima turizma.

Lična prodaja – Lična prodaja podrazumeva direktan kontakt prodavca sa jednim ili više potencijalnih kupaca. Ovo je najbolji način i prodaje, stvara se bliskost između kupca i prodavca, kupac može od najmerodavnije osobe da sazna sve odgovore o selu, poljoprivrednim proizvodima.

Direktni marketing – Direktni marketing se sastoji u korišćenju elektronske pošte, telefona, telefaksa i drugih sredstava komunikacije sa potencijalnim kupcima, odnosno korisnicima usluga. Istraživanje je pokazalo da mali broj seoskih domaćinstava koristi mogućnosti Interneta (e-mail, web site).

Za proizvode koji su prostorno udaljeni od tržišta, kao u seoskom turizmu, website-ovi i druge informaciono komunikacione tehnologije smanjuju udaljenost kroz globalnu elektronsku distribuciju i smanjuju korišćenje posrednika.

Marketing aktivnosti koje omogućava internet, a koje su značajne za razvoj ruralnog turizma su:

- pretraživanje informacija vezanih za ruralni turizam: pretraživanje baza podataka i odgovarajućih web sajtova, biblioteka, informacije o konferencijama, izložbama i sl;
- interaktivna komunikacija: elektronska pošta (e-mail), on-line forumi, grupe za diskusiju
- edukacija i obuka: virtuelni programi za obuku, kursevi;
- konsalting servis;

- elektronsko poslovanje (e-biznis): ispitivanje potrošača i tržišta, rezervacije, e-plaćanje, prezentacije i drugo.

Dodatne prednosti interneta su da:

- po relativno niskoj ceni, u kratkom vremenskom intervalu, može efikasno da plasira veliki broj informacija;
- omogućava brzu promena stanja
- sve informacije koje se nalaze na internetu lako mogu biti pripremljene i štampane na klasičan način.
- svi resursi interneta su klijentima raspoloživi 24 sata dnevno i nemaju uobičajena vremenska, prostorna i druga ograničenja klasične pošte. (Čomić Lj, 2001)

Sve veći broj destinacija seoskog turizma usvaja direktan pristup marketingu svojih proizvoda. U vezi sa ovim, internet je prepoznat kao idealan instrument kojim se promovišu proizvodi seoskog turizma.

Word of mouth – usmeno prenošenje je najvažniji izvor informacije koji koriste posetioci salaša, seoskih i etno-kuća. Lična iskustva turista na destinaciji, ako su pozitivna, doprinose boljoj poziciji destinacije na tržištu.

Distribucija

Agroturistički proizvod mora, takođe imati i adekvatne kanale prodaje, pa je u pristupu planiranja njegovog razvoja neophodno korišćenje svih instrumenata marketinga i procesa menadžmenta. Turističke agencije koje objedinjavaju ponudu iz domena ruralnog turizma određenog regiona, treba da potencijalnim korisnicima adekvatno predstavljaju prednosti svakog ruralnog naselja u kome je zaživeo ruralni turizam. Dobra informisanost ljudi koji žele da odmor ili vikend provedu u ruralnoj sredini doprinosi njihovom pravilnom izboru turističke lokacije. Turista koji je zadovoljan uslugama koristiće ponovo turističke usluge na konkretnom ruralnom području.

Prodaja može biti direktna i indirektna. Direktni kanal prodaje predstavlja prodaja usluga na samom domaćinstvu. Indirektni kanal podrazumeva prodaju preko posrednika, najčešće su to turističke agencije.

Cena

Cena je najdinamičniji element marketing miksa. Cenu turističkog proizvoda određuje tržište. Određivanje cene je u velikoj meri povezano sa atraktivnošću proizvoda. Prilikom određivanja cene treba se voditi računa o platežnim mogućnostima domaćih i inostranih turista. Cena mora da odražava kvalitet proizvoda.

Ljudi – najznačajniji faktor marketing strategije u ruralnom turizmu

Turistička ponuda u seoskom turizmu je nedvosmisleno vezana za specifičnosti geografskog prostora, a još je više vezana za specifičnosti ljudi koji žive i rade na selu i koji su i sami atraktivnost – njihov život, običaji, rezultati rada, nošnja itd. Dakle prostor i ljudi u kombinaciji su nerazdvojiva osnova razvoja seoskog turizma iz čije interakcije nastaje turistički proizvod.

Seoski turizam obuhvata brojne učesnike: lica zadužena za funkcionisanje turističkih destinacija, domaćini koji nude svoje proizvode (prirodne i kulturne), korisnici usluga u seoskom turizmu. Svi oni zajedno su taj značajan faktor u razvoju, koji teoretičari marketing usluga nazivaju – ljudi kao element uslužnog marketing-mixa.

Ljudi su veoma značajan faktor razvoja svih usluga. Bez ljudi nije moguće osmisliti, ponuditi, a ni realizovati uslugu. Može se otvoreno postaviti pitanje – zašto baš ljudi i zašto baš u seoskom turizmu su ljudi najznačajniji faktor razvoja?

Osnovni faktori koji seoski turizam čine specifičnim i interesantnim na turističkom tržištu su: seoski ambijent, seoski život, tradicija, nostalgija, gostoljubivost i toplina, različitost i autentičnost. Dakle, seoski turizam se ne može zasnivati na ponudi savremenih objekata, moderno uređenih vrtova, pejzaža, niti jednostavno očuvanih prirodnih ili kulturnih prostora. Seoski turizam se mora zasnivati na toplini seoskog ambijenta, ali živog (u protivnom bi to bilo samo razgledanje etno-parka, a to je samo jedan oblik seoskog turizma). Ponuda odnosno proizvod u seoskom turizmu mora sadržati život ljudi, tradiciju u privrednoj proizvodnji, tradicionalnu kulturu, umetnost, folklor, nošnju. Seoski turizam nadasve mora sadržati neposredni kontakt sa seoskim ljudima, sa jezikom, običajima, igrom. Ukoliko bi seoski turizam bio oslobođen ili nedovoljno obogaćen životom i komunikacijom, on bi se mogao poistovetiti sa ekoturizmom ili kulturnim turizmom, koji su u nekim osnovnim formama još uvek mogući i bez komunikacije sa ljudima (obilasci rezervata prirode, "foto-safari" ili obilasci kulturnih znamenitosti). U domenu ponude i realizacije seoskog turizma važno je imati na umu da ljudi koji nude uslugu u seoskom turizmu su i sami akteri, oni su i sadržaj boravka i prodavci. Ti, ljudi, dakle seoska domaćinstva su u dvostrukoj ulozi i kao takvi moraju biti stimulisani za rad u seoskom turizmu. (Tomka, 2003). Razvoj turizma u tradicionalnim i očuvanim prostorima mora se bazirati na aktivnom učešću lokalne zajednice, ne samo u pružanju usluga, nego pre svega i u podeli koristi i dobiti od razvoja turizma. To znači, da bi seosko domaćinstvo bilo zainteresovano da se prilagodi, osposobi i opremi za razvoj turizma mora da shvati, a kasnije i da oseti korist od tog razvoja (društvene, ekonomske). Tek ako zaista ima koristi, seosko domaćinstvo će imati želje i volje da ulaže u razvoj sela, seoskog turizma, te da se, koliko je potrebno prilagodi potrebama savremene ponude u turizmu. U tom smislu biće spremno da bude i proizvođač i pružalac usluge i prodavac i animator.

Obuka za rad u seoskom turizmu bi trebala da se odnosi na sve osobe koje će biti uključene u seoski turizam, i to: u planiranje programa, pružanje usluga, neposredni kontakt s turistima, kao i na sve osobe i institucije koje generalno brinu ili bi trebale da brinu o razvoju turizma tog područja. Krajnji cilj svih obuka (kurseva, razgovora, radionica, i sl.) bi trebao da bude da svi potencijalni akteri od lokalnih organa vlasti do seoske domaćice, spoznaju vrednosti koje razvoj seoskog turizma može imati za njihovu regiju, kao i da spoznaju koristi (ali i eventualne loše posledice) koje razvoj seoskog turizma može doneti. To sve u cilju svesnog razvoja seoskog turizma, koji ne sme biti stihijan, neplanski niti sporadičan, nego planiran, kontrolisan i kontinuiran.

U pokušaju da se preduprede tenzije koje su posledica sve negativnijeg uticaja neravnomernog i neplanskog razvoja, mnogi istraživači sugerišu da zajednice u kojima dominira turizam ili u njemu vide interes treba da sistematičnije planiraju svoju evoluciju, pri tom uzimajući u obzir stavove i zapažanja lokalnog stanovništva o njegovom rastu od samog početka. Kao što su turistički planeri naučili, negativne percepcije stanovništva u vezi sa razvojem turizma, počevši sa ograničenim i nepostojećim mogućnostima participacije, mogu dovesti do nezadovoljstva među turistima i konačno do smanjenog broja poseta. (Reid, 2004)

Šta više, mnogi autori ukazuju na to da ne samo da je značajno da se zajednica uključi da bi se dobila podrška industrije, nego i njena održivost ostaje cilj. Tosun piše da ciljane mere moraju biti pažljivo uvedene da bi se omogućilo starosedeocima da iskoriste prednosti ukazanih mogućnostima u okviru turizma ako su ciljevi postizanje održivog razvoja. Bez prihvatanja i primene ovakvih neophodnih mera, industrija može postepeno izgubiti podršku lokalne zajednice, što zauzvrat može ugroziti održivost razvoja u budućnosti. (Reid, 2004)

Da bi marketinški nastup destinacija ruralnog turizma Vojvodine bio što kvalitetniji, osim privatnih inicijativa, potrebno je angažovanje i mesnih zajednica i turističkih organizacija opština.

U tom cilju, neophodno je publikovanje specijalizovanih prospekata, izrada filmova, multimedijalnih prezentacija, organizovanje studijskih putovanja za novinare, kao i predstavnike turističkih organizacija i predstavljanje turističke ponude sela na berzama, sajmovima, prezentacijama u inostranstvu, gde glavni promoter svakako mora biti Turistička organizacija Srbije. Pri tom, moramo uvek imati na umu da se turističko tržište razlikuje od svih drugih tržišta po tome što je u njemu ponuda po svojoj prirodi imobilna, a tražnja mobilna, da se turistička potrošnja realizuje gotovo kontinuirano u toku putovanja sa velikim intenzitetom na polaznim i završnim tačkama putovanja, odnosno na mestima koja predstavljaju privlačne etape turističkih putovanja i da je sezonskog karaktera.

Potrebno je omogućiti ravnopravnu promociju ruralnog turizma na nacionalnom nivou putem Turističke organizacije Vojvodine i Srbije, odnosno uključivanje ruralnog turizma kao turističkog proizvoda u promociji Srbije kao turističke destinacije na međunarodnom tržištu.

STANJE RAZVIJENOSTI RURALNOG TURIZMA U NEKIM EVROPSKIM ZEMLJAMA

Ruralna područja zauzimaju 90% teritorije EU i u njima živi 60% njenog stanovništva (www.europa.eu). Poljoprivreda i šumarstvo koriste najveći deo zemljišta i imaju ključnu ulogu u upravljanju prirodnim resursima u ruralnim područjima i određivanju ruralnog pejzaža. Poljoprivreda obezbeđuje socio-ekonomski razvoj ruralnih područja i potpuno ostvarenje njihovih potencijala i platforma je ekonomske diversifikacije u ruralnim zajednicama, pa je, stoga, jačanje politike ruralnog razvoja EU postao najveći prioritet EU. Konceptija ruralnog razvoja tokom decenija nakon Drugog svetskog rata se menjala i razvijala: od konsolidacije zemljišta i razvoja infrastrukture, preko nacionalnih programa za podršku poljoprivrednicima, do kreiranja politike EU u oblasti poljoprivrede. Trend 1970-ih godina bio je obnova sela, da bi 1980-ih programi zaštite prirode, izmena ekosistema i izgradnja rekreativnih oblasti u ruralnim sredinama bili aktuelni. Devedesete godine 20. veka obeležili su strukturni fondovi EU za ruralni razvoj, kada je i poseban akcenat stavljen na ruralni razvoj i regionalni menadžment. Traženje novih načina revitalizacije ruralnih područja izrodilo je koncepciju, najpre integralnog ruralnog razvoja, a zatim i multifunkcionalne poljoprivrede, kojom se u EU podrška poljoprivrednim proizvođačima opravdava javnim interesom za njihovim netržišnim uslugama. Politika ruralnog razvoja EU 2007-2013. godine će se fokusirati na tri tematske osovine u okviru regulative ruralnog razvoja:

1. povećanje konkurentnosti u poljoprivrednom sektoru
2. poboljšanje kvaliteta životne sredine u selima, kroz podršku upravljanja zemljištem
3. poboljšanje kvaliteta života u ruralnim područjima i diverzifikacija ruralne ekonomije (http://ec.europa.eu/agriculture/rurdev/index_en.htm).

Multifunkcionalna poljoprivreda, ruralna ekonomija i integralni ruralni razvoj mogu biti značajni instrumenti za pozitivnu promenu u društvu. Multifunkcionalna poljoprivreda pored primarne, poljoprivredne proizvodnje – sigurnosti proizvodnje hrane – obuhvata i njoj komplementarne funkcije koje su deo prirodnih resursa, pejzaža, ekosistema. Ruralni razvoj je ključan instrument za restrukturiranje poljoprivrednog sektora i podsticanje diversifikacije i inovacije u ruralnim područjima. Međutim, politike ruralnog razvoja moraju imati prevashodni zadatak da izrade plan ruralnog razvoja na nacionalnom nivou, s tim da se podrška ruralnom razvoju mora pružiti i sa lokalnog nivoa, odnosno podrška mora biti decentralizovana, a projekti inicirani na nivou lokalne zajednice i održiva poljoprivreda moraju biti podržavani, uz usklađivanje ekonomskih interesa sa interesima životne sredine.

Pre petnaestak godina, članice EU, izradile su opsežnu analizu stanja ruralnih regija. Analiza je pokazala, da postoje tri stalne grupe problema po kojima se mogu podeliti ruralna područja, koji su temelj projekcije njihovog razvoja:

1. Pritisak modernoga života zahvata ruralna područja lako dostupna iz velikih gradova ili uz glavne saobraćajnice i Sredozemno priobalje. Ona su uglavnom gusto naseljena, privredno razvijena s brojnim turističkim i rekreativnim objektima, razvijenim uslugama, brojnim domaćinstvima s mešovitim izvorima prihoda.

2. Ruralno propadanje, jer svi koji mogu i žele, napuštaju selo, ostaju stariji, pada natalitet, a mortalitet raste. To snižava standard života i kulturu stanovanja. Poljoprivredno zemljište se zapušta. Porodični posedi su u pravilu mali i ne osiguravaju punu zaposlenost. Radnih mesta izvan poljoprivrede je premalo, pa je malo domaćinstava s dvojnim izvorom prihoda, što generira siromaštvo. Sve to obeležava područja udaljenija od gradova.

3. Položaj marginalnog područja, teže pristupačnoga (ostrva, planine). Znakovi su slični ruralnom propadanju, ali naglašeniji. Razvojni izgledi su slabi, jer je ulaganje u osnovnu socijalnu i tehničku infrastrukturu izrazito skupo, te se postavlja pitanje racionalnosti.

Evropska unija je imala razvojni program LEADER 1 (Liasion entre action de developement de l'economie rurale, 1991.-1994.), a zatim LEADER 2 (1995.-1999.) i LEADER + (2000.-2006.). Njime se koriste lokalne akcijske grupe, zajednice javnih i privatnih partnera, koji zajedno oblikuju, stvaraju strategiju i razvojne mere seoskih područja. Prvi programski zadatak je sticanje sposobnosti takmičenja na tržištima. Drugi su ruralne inovacije koje sadrže različite mere: tehničku podršku ruralnom razvoju, profesionalno obrazovanje, podršku ruralnom turizmu, malim preduzećima, komercijalizaciju poljoprivrednih, šumskih i ribarskih lokalnih proizvoda, čuvanje i oplemenjivanje životne sredine. Treći planski zadatak je transnacionalna kooperacija. Četvrti zadatak je stvaranje evropske mreže ruralnog razvoja. Poljoprivreda ostaje najveći korisnik i potrošač ruralnog prostora, pa je najodgovornija za njegovo stanje. Kako se razvoj ne može temeljiti samo na poljoprivredi, agrarna politika je samo jedna od činilaca politike ruralnoga razvoja. Budućnost ruralnih područja bitno zavisi od toga hoće li ljudi tamo naći zaposlenje. To se odnosi i na onu radnu snagu, koja je zbog tehnološkog napretka u poljoprivredi postala viškom. Povećanje broja preduzeća ključ je povećanja broja radnih mesta. Uz to, treba stvoriti mogućnost dodatne i sporedne zarade za poljoprivrednike u sasvim novim delatnostima, ali i u javnim radovima, na primer u poboljšanju infrastrukture i obnovi sela (izgradnji puteva, uređenju seoskih trgova, društvenih domova, i zgrada za slobodno vreme i rekreaciju).

Ruralni turizam je značajan segment evropskog turizma. Ovo se odražava u impresivnom broju od 200000 poznatih registrovanih pružalaca usluga u seoskom turizmu Evrope. Oni nude više od 2000000 ležaja. Kada bi bio poznat stvarni ukupan broj pružalaca usluga i kapaciteta u ovom sektoru, ova brojka bi bila znatno viša. Smanjenje tradicionalnih subvencija za poljoprivredu čini da seoski turizam postaje sve važniji kao ključni oblik diverzifikacije koji podržava ekonomski održive seoske zajednice. Procenjuje se da smeštaj na farmama, u privatnim seoskim kućama i u malim porodičnim pansionima i hotelima privlači direktnu godišnju turističku potrošnju od oko 12 milijardi evra. Uključujući lokalno dodatu vrednost i multiplikativne efekte, taj iznos dostiže 26 milijardi evra u korist evropske seoske privrede. Broj direktno i indirektno zaposlenih se procenjuje na 500.000. Ukoliko se uključe dnevne posete i činjenica da se stvarna ponuda procenjuje na više od dvostrukog iznosa zvanično registrovanih veličina, ukupan uticaj seoskog turizma u evropskim seoskim područjima verovatno premašuje 65 milijardi evra – to je jednako društvenom bruto proizvodu zemlje kao što je Mađarska sa 10.000.000 stanovnika ili dvostruko više u odnosu na turističke prihode Francuske.

Da bi poboljšali svoje pozicije u odnosu na partnere iz javnog i privatnog sektora, pružaoci usluga u seoskom turizmu nastupaju zajednički. Zasnivajući svoje delovanje na konceptu zajednice i asocijacija, lokalni i regionalni predstavnici i strukture sa različitim učešćem prekrivaju celu Evropu. Uprkos svojoj otežanoj ekonomskoj održivosti, nacionalne federacije postoje u mnogim zemljama što vodi bez ograničenja ka Evropskoj federaciji EuroGites. Komunikacija, povezivanje i bilateralna i multilateralna saradnja se u velikoj meri koriste kao najefikasniji način ispunjavanja zajedničkih potreba i rešavanja zajedničkih problema. To čini seoski turizam jednim od najbolje struktuiranih sektora evropskog turizma.

Posmatrajući turistička kretanja u evropskim okvirima, možemo reći da su kretanja prema ruralnim destinacijama izuzetno zastupljena. Istraživanja sprovedena na tržištu Velike Britanije ukazuju na to da 25% evropskih turista pokazuje sklonost ka boravku u ovim područjima. Sredinom devedesetih godina prošlog veka proučavajući kraća putovanja evropskog stanovništva došlo se do sledećih rezultata: 19% turista je koristilo kružne ture, 10% je putovalo u planine kada nije bila sezona skijanja, 9% turista je putovalo radi odmora i rekreacije u ruralne oblasti. To ukazuje na izuzetnu usmerenost evropskog stanovništva prema ovim područjima. Posebno je interesantno istraživanje o boravku i rekreaciji ovih turista. Prema istraživanjima u Velikoj Britaniji domaći turisti koji su boravili u ruralnim oblastima bavili su se najviše hodanjem, biciklizmom, planinarenjem, pećanjem, jahanjem kao i posebnim avanturističkim turama.

Najpoznatiji primer korišćenja ruralnog turizma u razvoju ruralnih područja je Austrija. Ruralni turizam i njemu komplementarne delatnosti omogućile su dodatne prihode, koji su

nadoknadili manjak prihoda od poljoprivrede. Uz to, intenzivna izgradnja komunalne infrastrukture, zaustavila je pad broja stanovnika ispod nivoa koji je potreban za održavanje društvenih institucija i servisa. U kontaktima s turistima ponovo je oživeo kulturni život u spoju starog i novog, tradicije i modernog. Karakteristična je umreženost seoskih turističkih domaćinstava, kao posledica kraćeg boravka turista na pojedinačnim domaćinstvima. U Evropi regionalnih različitosti, nakon sedamdesetih godina dvadesetog veka, u kojima je ruralni prostor posmatran uglavnom kroz poljoprivredu i programe zaštite kulturnog nasleđa, u osamdesetim godinama se sve više javlja planirani razvoj ruralnog prostora: nove smernice razvoja poljoprivrede i šumarstva, zaštita okoline, zaštita kulturnog nasleđa, rešavanje socijalnih problema, ... Francuska država već pedesetih godina pokreće osnivanje "Gites Ruraux" tipičnih privatnih kuća za odmor turista. Ruralni turizam je osnovni deo "Strategije za obnovu ruralnih prostora Nizozemske". Naglašena decentralizacija regijama prepušta razvijanje vlastitih programa u skladu sa smernicama Strategije, a ističe se samo skladnost s načelima ekologije i održivosti. Dakle, svuda je ruralni turizam, zbog svog karaktera i valorizacije prirodnih obeležja prostora, važna karika u lancu održivoga razvoja.

RURALNI TURIZAM U SLOVAČKOJ

Prirodne vrednosti Slovačke čine neiskorišćeni potencijal za ruralni turizam. Ovde će biti prikazan primer kako je britanski Know how fond u okviru trogodišnjeg projekta izgradio ruralnu turističku ponudu u oblasti Roznava Okres, oblasti koja je pre toga bila rudarska oblast Slovačke republike. Četiri ključne aktivnosti koje su kreirane su trogodišnji marketing plan, osnivanje Turističkog informativnog centra, oblikovanje lokalnog turističkog udruženja i pružanje usluga obuke. Glavna međunarodna tržišta su identifikovana, to su Mađarska i Češka, sa Nemačkom, Poljskom i Holandijom koje čine sekundarne segmente. Rezultati istraživanja turističkog informativnog centra ukazuju da se Francuskoj, Velikoj Britaniji i Holandiji treba pokloniti pažnja u budućem razvoju tržišta. Zaključci sa ovog projekta mogu biti primenjeni na ruralne oblasti drugih zemalja ranijeg istočnog bloka.

U poređenju sa drugim bivšim komunističkim zemljama Istočne i Srednje Evrope (na primer Slovenijom, Mađarskom, Češkom ili Poljskom) Slovačka zaostaje u prepoznavanju značaja turističkog razvoja.

Slovačka ima iskustvo nasleđenog komunizma, i dobre podele bivše Čehoslovačke u januaru 1993. Kontinentalna zemlja, Slovačka se graniči sa Austrijom, Češkom, Poljskom, Ukrajinom i Mađarskom i ima oko 5.360.000 stanovnika sa 452000 stanovnika koji žive u glavnom gradu Bratislavi.

Nakon podele Čehoslovačke u dve nezavisne države, Češka je zbog velikog značaja Praga, doživela znatan porast međunarodnih turističkih dolazaka. Godine 1997, Češka je ostvarila 17,4 miliona međunarodnih dolazaka, čime je bila šesta po redu evropska zemlja po broju međunarodnih dolazaka, u poređenju sa jedanaestim mestom koje je zauzimala kao Čehoslovačka 1990. godine. Suprotno tome, međunarodni dolasci u Slovačku 1997. godine su iznosili 807.600, manje od 5 procenata od ukupne posete Češkoj. Iako je Slovačka u podeli Čehoslovačke, izgubila Prag, zadržala je prirodnu lepotu prvobitne države, zajedno sa nekim značajnim dvorcima, kulturnom baštinom, koji svi zajedno čine vredne potencijale turističkog razvoja.

Postoji nekoliko nedostataka zbog kojih je mali broj međunarodnih dolazaka. Prvo, relativna nepoznanica Slovačke izvan Centralne i Istočne Evrope, i kao nova zemlja, Slovačka je stekla identitet destinacije koja još nije prepoznata međunarodno. Drugo, razvoj turizma je ometan političkim preprekama i birokratijom, uzrokujući tenziju između interesa javnog i privatnog sektora i između Vlade. Odluke koje je donosio sada bivši Premijer Meciar su bile opisivane kao „regresivne“ iz perspektive turizma. Treće, Slovačka ima problem sa kvalitetom turističke infrastrukture i uslugom. Potrebno je podstrekivati kvalitet usluga i standarde u

turističkoj industriji. Trenutno, industrijsko zagađenje i degradacija životne sredine umanjuju ukupan turistički doživljaj.

Podaci u turizmu Slovačke moraju se uzimati sa rezervom. Pad komunističkog sistema prikupljanja turističkih podataka i podela Čehoslovačke znači da je nacionalna statistika bila realna do 1993. godine. Zemlje koje se graniče sa Slovačkom imaju veliki značaj u slovačkom turizmu. Češka, Poljska, Mađarska, Austrija i Ukrajina čine 50% svih međunarodnih dolazaka u Slovačku.

Što se tiče trenutne organizacije turizma u Slovačkoj, odgovornost Vlade za turizam je u Ministarstvu ekonomije, odeljenju za turizam. Ministar ekonomije je predsedavajući Saveta za turizam, savetodavnog tela Sekcije za turizam. Marketinška organizacija, Slovačka agencija za turizam vrši marketing istraživanja, proizvodnju i promociju materijala, bodri saradnju između privatnog sektora i Države. Slovačka agencija za turizam je osnovana u septembru 1995, a Savet za turizam u oktobru 1996. godine. Od 1995, turističke inicijative na nacionalnom nivou uključuju:

- klasifikaciju objekata za smeštaj i ishranu, i osnovne higijenske standarde
- „Program za razvoj turizma u Slovačkoj 111“ za privatni biznis, gde je 70% zainteresovanih dobilo pozajmice za razvoj turizma, za izgradnju turističkih objekata, menjanje namene istorijskih zgrada u turističke svrhe i pružanje usluga skijanja.
- „Izveštaj Vlade Slovačke Republike“ – gde je razvoj turizma prepoznat kao jedan od ekonomskih prioriteta stvaranje posla i inostrani prihod. Nacionalni savet Slovačke republike je odobrio ovaj izveštaj u decembru 1998.

Istraživanja posetilaca su pokazala da strani turisti ocenjuju prirodnu lepotu Slovačke najvišom među atributima države i da je interes za „planine“ veći nego drugi tipovi doživljaja destinacije. Sa kombinacijom prirodnih i kulturnih resursa i kulturnih vrednosti, ruralni proizvod može da ima ključnu ulogu u turističkom portfoliju Slovačke, ali poklanjajući pažnju koordinaciji, standardima i opremi i kvalitetu usluge. Inicijalna podrška za ruralni turizam je očigledna. Ministarstvo poljoprivrede nudi dotacije za agroturističke projekte, za projekte na farmama gde 50 procenata dohotka potiče iz poljoprivrede. Slovačka Unija za ruralni i agroturizam učestvuje kao koordinator za preduzeća na farmama.

Gemer je istorijski region Istočne Slovačke, koji je delimično ograničen sa slovačko-mađarskom granicom. Projekt je fokusiran na Roznava Okres, administrativnu oblast, srž regiona Severni Gemer. Pokrivajući oblast od oko 1620 km² i ruralnu populaciju od 86000, jedini veći grad je Roznava koji ima oko 20000 ljudi.

Privreda ovog ruralnog regiona koja je bila zasnovana na teškoj industriji i rudarstvu, sada je u opadanju, a stopa nezaposlenosti je iznad nacionalnog proseka. Šumarstvo i poljoprivreda su takođe karakteristične privredne grane u Roznavi Okres. Severni deo Roznava Okres uključuje deo Slovenski Raj nacionalnog parka, ili Slovak Paradise, popularan među Istočnim Evropljanima.

Roznava Okres je određena kao projektna oblast ruralnog turizma sa potencijalima i prirodne i kulturne resursne osnove (krajolik, Roznava grad, dvorci, pećine, tradicionalna sela, religiozne građevine, vodeni resursi, lokalna kultura i tradicija, lokalni zanati, lokalna kuhinja). Jako lokalno vođstvo ruralnog turizma je smatrano kao esencijalni faktor za uspeh projekta. U dodatku, činjenica da je lokalna agencija Ministarstva kulture smeštena u Roznavi shvaćena je kao prednost. Ova oblast uključuje brojne atrakcije kao što je Betliar Chateau i Dobsinska pećina.

Projekat ojačanja razvoja ruralnog turizma u regionu Severni Gemer koji je trajao tri godine (1996-1999), potekao je od Britanskog Know How fonda. Vođen od strane ADAS-a, dela Ministarstva poljoprivrede, ribarstva i hrane Velike Britanije, partneri u projektu su bili skoncentrisani na Slovački tim turizma i Oxford Brookes univerzitetski turistički departman.

Da bi se ojačao razvoj ruralnog turizma u Severnom Gemeru, tri cilja su bila:

- da se poveća broj posetilaca u Severnom Gemeru
- da se poveća investiranje u turističke objekte i da se obezbedi zaposlenost

- da se obezbedi neophodan biznis menadžment marketing i briga za potrošača. Da bi se dostigli ovi ciljevi, sledeće ključne aktivnosti su identifikovane za projekat:
- stvaranje i primena trogodišnjeg marketing plana
- razvoj Roznava Turističkog informativnog centra (koji je otvoren 1995) kao modela dobre prakse i kao servis za turizam u Roznava Okres
- osnivanje lokalne turističke asocijacije za pružanje usluga u seoskom turizmu
- održavanje kurseva obuke sa fokusom na razvoj proizvoda, marketing i brigu o potrošačima

Ključne mete segmenti su bili domaće tržište (Slovačko tržište ima oko 1,76 miliona poseta 1998. god). Mađarska i Češka, sa Nemačkom, Holandijom i Poljskom čine sekundarni niz. Relativno nizak profil ruralnog turizma regiona naklonjen susednim i istočnoevropskim tržištima, potrebno je sa povećanjem prihoda, baviti se i tržištima zapadne Evrope u budućnosti.

Marketing plan čine 4 strategije:

- povećanje benefita koji se ostvaruje od posetilaca koji dolaze u Roznava Okres
- povećanje udela istraživanih tržišta, koji se pretvaraju u bukirane
- povećanje nivoa ponovljenih bukiranja i preporuka
- stvaranje novog interesa za posećivanje Roznave među domaćim i stranim ciljnim tržištima, koji su zasnovani na ruralnom turizmu.

Većina posla bila je fokusirana na razvoj ruralnog turističkog proizvoda i njegov plasman ka klijenteli. Kao rezultat razvoja proizvoda, najmanje 16 novih malih objekata za pružanje usluga u ruralnom turizmu (smeštaj i hrana) je otvoreno između 1997. i 1999, obezbeđujući 89 novih ležajeva u oblasti. Naglasak je bio i na odnosima sa javnošću i proizvodnji štampanog materijala.

Od ukupno 25 kurseva, koji su održani za vreme projekta, 4 kursa je održano 1996, 11 1997, i 9 kurseva 1998. Iako je fokus bio na razvoju proizvoda, marketingu i brizi za potrošača, brojne teme su bile zastupljene, uključujući i zdravlje i higijenu, finansijski menadžment i jezici. Oko 330 učesnika je prošlo kurseve, sa malim programima sa 8 do 10 učesnika.

Projekt razvoja ruralnog turizma u Roznava Okres projektu imao je vidljive rezultate, direktne i indirektne, uključujući

- aktiviranje lokalne asocijacije za ruralni turizam
- nacionalno prepoznat Turistički inoformativni centar oblasti
- otkrivanje Roznava grada kao turističkog uslužnog centra
- oživljavanje lokalnih zanata u oblasti
- podrška postojećem turističkom biznisu i iniciranje novih preduzeća i šansi za zapošljavanje
- estetsko uobličavanje trga u gradu Roznava i okoline

RURALNI TURIZAM U AUSTRIJI

Verovatno najpoznatiji primer razvoja ruralnog turizma kao "alata" u funkciji održivog razvoja ruralnih područja jeste Austrija. Pedesetih godina prošlog veka alpski prostor Austrije je bio sasvim drugačiji nego danas; bio je to izolovan prostor, zimi gotovo odsečen od sveta. Razvijena komunalna i saobraćajna infrastruktura, kvalitetno snabdevanje i prihodi dovoljni za „urbani život u ruralnoj sredini“, danas prisutni elementi života austrijskog sela u to vreme su bili nezamislivi. Poljoprivredna proizvodnja se nije više mogla meriti sa komercijalnom i industrijskom poljoprivredom ostalih razvijenih zemalja. Kao posledica takvog stanja javila se depopulacija, a alpski prostor je zaostajao u razvoju. Nakon izvršenih analiza, u sklopu nacionalne strategije depopulacionizovanih područja, revitalizacija ruralnih prostora Alpa počinje razvijanjem nepoljoprivrednih delatnosti. Prednjačio je ruralni turizam i njemu komplementarne delatnosti. U ranom strateškom planiranju razvijena je hijerarhijska organizaciona struktura na nacionalnom, regionalnom i lokalnom nivou. Nove delatnosti su omogućile dodatne prihode koji

su kompenzirali mali prihod od poljoprivrede, započinje izgradnja infrastrukture, zaustavljen je pad broja stanovnika ispod nivoa potrebnog za održavanje društvenih institucija i servisa, a uz kontakte sa turistima ponovo oživljava kulturni život i to u simbiozi starog i novog, tradicionalnog i modernog.

Ruralni turizam u Austriji se razvija kako u planinskim regijama u kojima se nalaze poznati zimski ski centri, jezerskim oblastima, posebno u okolini Salcburga, tako i u ravničarskom panonskom delu Austrije, naročito u regiji Burgenland. Ovaj panonski deo Austrije je, po svojim pejzažnim i kulturnim odlikama, sličan Vojvodini. U regiji Burgenland posebno se propagira odmor na biofarmama koje pružaju usluge zdrave ishrane, odmor i relaksaciju u zaštićenoj i očuvanoj prirodi i mirnom okruženju. Postoje specijalizovane farme zdravlja u čijem se sastavu nalaze bazeni, saune, đakuzi kade, fitnes kabineti, nude se kozmetičke, usluge masaže, aromaterapije, wellnes programi uz savete i nadzor stručnjaka. Kako je ova regija bogata termomineralnim izvorima, postoje brojna termalna kupatila i wellnes centri koji se uključuju u programe boravka na farmama. Postoje i farme koje su specijalizovane za odgajanje konja. Na njima je moguće upisati se u školu jahanja, učestvovati u svakodnevnom održavanju i ishrani konja, jahati kroz prirodu posebno uređenim i obeleženim stazama. Neke farme su se specijalizovale za pružanje usluga za odmor porodicama sa decom. One u svom sastavu imaju puno sadržaja za igru i zabavu dece, male domaće životinje, pružaju usluge čuvanja i animacije dece i sl. Na svim farmama gosti mogu da učestvuju u svakodnevnim poslovima, da nauče neke tradicionalne zanate i kulinarske veštine ili da sa domaćinima odlaze u lov i ribolov. Od sportsko-rekreativnih aktivnosti koje su u ponudi farmi, pored jahanja, najčešći su biciklizam, pešačenje kroz prirodu, vožnja rolerima, tenis, stoni tenis, jedrenje, veslanje i drugi vođeni sportovi na obližnjim jezerima.

Posebno su atraktivni ekstremni sportovi, koji naročito privlače mlađu klijentelu. Velika pažnja posvećena je uređenju biciklističkih i staza za pešačenje. Ove staze su formirane tako da vode oko jezera, pored farmi, pašnjaka, livada, kroz mala sela, a uz put ima dosta restorana i mesta za osveženje i odmor. Postoje tematske biciklističke staze koje povezuju razna kulturna dobra, prirodne retkosti i sl.

U planinskim regijama, kao što je Karintija, za smeštaj turista koriste se planinske i lovačke kolibe. U ovoj regiji, sportsko-rekreativne aktivnosti usmerene su uglavnom ka zimskim sportovima kao što su skijanje, snoubording, sankanje, trčanje na skijama kroz prirodu, penjanje na glečere i slično. Velike sportsko-rekreativne mogućnosti pružaju planinska jezera i brze planinske reke sa vodopadima. Posebno su atraktivni kajakarenje i rafting. Ova regija pogodna je i za planinarenje, pešačenje i biciklizam. Pošto se Karintija graniči sa Italijom i Slovenijom organizuje se odmor u kolibama i farmama u sve tri zemlje, u svakoj po nekoliko dana, uz kombinaciju sa pešačenjem, biciklizmom i sl. Na taj način turisti mogu da provedu aktivan odmor upoznavajući prirodu, kulturu i tradiciju ove tri zemlje istovremeno. Posebno je razvijena i dobro uređena mreža biciklističkih staza. Tako se dolinom Drave protežu staze u dužini od oko 280 km. Postoje posebni programi za biciklističke ture koji obuhvataju smeštaj, organizovan prevoz prtljaga, parking za biciklove, informacioni materijal, posebne turističke karte sa popustima, mogućnost individualnog planiranja rute, mogućnost grupnog putovanja sa vodičem, servisiranje i drugo (www.farmholidays.com).

Primer Austrije, države koja je poznata po efikasnom korišćenju ruralnog turizma u funkciji razvitka prostora, jasno pokazuje da gledajući celokupan turizam u Austriji, izražen brojem noćenja i udelom u bruto domaćem proizvodu, turizam na seoskim domaćinstvima ima samo malu ulogu. Ali trenutno, ta ekonomska aktivnost pridonosi održivosti 10% svih farmi u državi. Prema "Zelenom izveštaju" (1991) prihod od turizma na farmama u podnožju Alpa iznosi 11,5 %, a onih u najvišim delovima Alpa 31,6% od ukupnih prihoda.

Osnove austrijskog marketinga u agroturizmu (Embacher, 2000) su:

- *jasna brend strategija*: 3400 članova u organizaciji koristi logotip „odmor na farmi” na jasno definisan način (brošure, karte, nalepnice itd.)

- *stroga kontrola kvaliteta svih članova*: 3400 seoskih kuća (sa ukupnim brojem kreveta 42500) je kategorisano sa dva, tri ili četiri cveta (zvezdice) u skladu sa njihovim standardima za smeštaj i uslugu;
- *strategija za specijalizaciju farmi za turizam*: sa ciljem da se usluže posebna tržišta (porodice sa decom, hendikepirani, vino, organski proizvodi, zdravlje, jahanje i sl.) napravljeni su kriterijumi za farme koje pružaju tu vrstu usluga
- *saradnja među domaćinima*: ovo omogućava farmerima da ponude širi asortiman aktivnosti time što će udružiti svoje poslove kao i marketinške budžete
- *novi mediji/internet*: austrijski internet sajt (www.farmholidays.com) predstavlja 2600 farmi – preduzeća na internetu. Ovaj web katalog svim vlasnicima farmi omogućava web prezentaciju i direktan kontakt između turista i vlasnika samih seoskih domaćinstava.
- *lobiranje*: u septembru 1998. strategija austrijskog agroturizma, kao i novi internet sajt, predstavljena petnaestorici ministara poljoprivrede zemalja EU, na jednoj farmi u Austriji.

Turizam u seoskim domaćinstvima danas čini 1/6 ukupne turističke ponude Austrije. Turističkom delatnošću se bavi 15500 farmi, odnosno 8%. Ruralni turizam je visoko organizovana delatnost koju, između ostalih, karakterišu umreženost seoskih turističkih domaćinstava i efikasan marketing i čiji prihod iznosi 700-900 miliona evra godišnje. Najveći deo turista čine Nemci (64%) i Austrijanci (21%).

Među odlučujućim faktorima za razvoj ruralnog turizma u Austriji i njegovo pozicioniranje na turističkom tržištu jesu marketing i kooperacija. Jedan od značajnih nosioca ovih aktivnosti je Austrian Farm Holidays Organization (AFHO) nevladina organizacija koja danas ima više od 3400 članova (www.farmholidays.com).

RURALNI TURIZAM U MAĐARSKOJ

Mađarski ruralni turizam usmeren je ka turističkom aktiviranju salaša i drugih seoskih gazdinstava. Naročito postoje sličnosti između salaša srednjeg i južnog dela mađarske nizije i vojvođanskih salaša, te se njihova iskustva mogu dragoceno iskoristiti. U Mađarskoj su sprovedene brojne akcije i preduzete razne mere za zaštitu i očuvanje salaša. O salašima postoji mnogobrojna i raznovrsna literatura, stavljeni su pod zaštitu, pretvoreni u muzeje pod otvorenim nebom, uključeni u turizam itd. U Mađarskoj su prisutne tri tendencije prema problematici salaša: očuvanje tradicionalnih vrednosti, vraćanje stanovništva na salaše i razvijanje seoskog turizma. Za uključivanje starih salaša u turizam postoji veliko interesovanje turista iz razvijenih zapadnoevropskih zemalja. Značajan pomak u turističkom aktiviranju salaša učinjen je njihovim povezivanjem sa nacionalnim parkovima. Jedan od primera je deo Butac pustare, gde su salaši karakterističan motiv, koji je proglašen za nacionalni park Kiškunšagi. On predstavlja i biorezervat sa zaštićenim biljnim i životinjskim vrstama. Na ovom prostoru, stari salaši su preuređeni i rekonstruisani tako da su sve autentične vrednosti sačuvane, sagrađeni su novi objekti, poštujući sve odlike narodnog graditeljstva, koji služe za potrebe turista, kao gostionice, prodavnice suvenira, odmorišta i slično (Kacemberger, 1994). Na salašima je omogućen smeštaj i ishrana u tradicionalnim restoranima. Posebno se vodi računa da se hrana priprema na tradicionalan način, od zdravih namirnica gajenih u biobaštama. U ovim baštama se gaji razno povrće i ukrasno bilje, karakteristično za područje u kom se salaš nalazi. Na salašima se organizuju razne aktivnosti, kao što su kursevi starih zanata, kuvanja mađarskih specijaliteta, priređuju se folklorne večeri i slično. Brojne su i sportsko-rekreativne aktivnosti čije je postojanje propisano Pravilnikom o ruralnom turizmu. Vodi se računa da sve aktivnosti budu uklopljene u ambijent i da ne narušavaju njegovu autentičnost. Prvenstveno se razvijaju svi oblici konjičkog sporta. U tom smislu, organizuju se obuke jahanja, rekreativno jahanje, jahanje kroz prirodu, preponsko jahanje, a moguće je učestvovati u održavanju i ishrani konja. U skladu sa svetskim i evropskim trendovima, posebna pažnja usmerena je ka uređivanju i obeležavanju pešačkih i

biciklističkih staza. Ove staze vode kroz očuvanu prirodu, a povezuju neke od kulturno-istorijskih spomenika sa salašima, kao i više salaša međusobno. Mnogi salaši su mesta okupljanja lovaca i ribolovaca, a ove aktivnosti se organizuju i za turiste. Na salašarskim ribnjacima organizuju se ribolovački turniri koji su praćeni tradicionalnim kuvanjem riblje čorbe, muzikom i domaćim vinom. Lovačka i ribolovačka oprema se na nekim salašima može iznajmiti, a isti slučaj je i sa biciklovima. Na nekim salašima postoje bazeni, saune, fitness centri i usluge masaže. Na njima je boravak obogaćen kratkim programima za očuvanje zdravlja (www.fatosz.hu).

Iz navedenih primera, evidentno je da sve ruralne celine, koje su turistički aktivirane, sadrže brojne sadržaje čije korišćenje upotpunjava boravak turista. Iako se mnogi sadržaji ne nalaze u okviru seoskih domaćinstava, dobro su povezani sa njima, naročito kroz organizovanje interesantnih programa i tura. Veliki broj ovih objekata ima selektivnu ponudu koja je specijalno kreirana za decu, za ljubitelje konja, za očuvanje zdravlja i rehabilitaciju, za poklonike biciklizma i slično. Svaka od tako organizovanih ruralnih celina ima kreiranu jedinstvenu priču u koju su uklopljeni svi sadržaji. Rukovodeći se ovim primerima, moguće je neka iskustva iskoristiti prilikom kreiranja turističke ponude ruralnih područja kod nas. Posebno su, zbog velike sličnosti sa našim salašima, značajna iskustva u zaštiti i turističkom aktiviranju mađarskih salaša.

RURALNI TURIZAM U SLOVENIJI

Ruralni turizam u Sloveniji organizovan je po ugledu na austrijski. Na turističkim farmama se nudi bliski kontakt sa prirodom, ljudima, njihovom kulturom, tradicijom i običajima. Na farmama se služi domaća hrana, domaća vina i rakije. Turisti mogu da nauče neki od starih zanata ili da učestvuju u svakodnevnim farmerskim poslovima. Prirodno okruženje u kom se farme nalaze pruža idealne mogućnosti za razne sportsko-rekreativne aktivnosti. Najčešće su jahanje, kajakarenje, skijanje, paraglajding, penjanje na stene, tenis, golf, plivanje i druge. Farme su često polazne tačke izleta do prirodnih i kulturnih atrakcija. Na njima se organizuju porodične proslave, poslovni sastanci i prezentacije. Na mnogim farmama odgajaju se konji, te se organizuju škole jahanja, jahanje kroz prirodu, vožnje kočijom, vožnje sankama. Vrlo je popularno pešačenje kroz prirodu za šta postoje brojne uređene i obeležene staze. Česte su kružne staze koje vode kroz zaštićene delove prirode, oko jezera i gradova, dolinama reka, kroz planinske predele. Ukupna dužina staza je preko 7000 km, a uz njih se nalaze brojna odmorišta i kolibe. Najpoznatija ovakva staza je „Slovenačka alpska ruta“ koja vodi od Maribora, preko planinskih predela, do obale Jadranskog mora, a deo je međunarodne rute „Via Alpina“ koja povezuje alpske zemlje. Osim pešačkih, organizuju se brojne tematske biciklističke ture, kao što su „Vinska i velnes tura“ koja obuhvata smeštaj u hotelima sa termalnim izvorima, vožnju kroz vinograde, posete vinskim podrumima, zamkovima, starim gradovima, zatim „Romantična tura“ koja obuhvata vožnju kroz manje posećene delove prirode, alpska sela, barokne gradiće, „Tura oko Triglava“ koja vodi kroz nacionalni park, „Tura oko Bledskog jezera“, „Tura zamkova“ koja obuhvata obilazak najznačajnijih istorijskih zamkova i tvrđava i druge. Slovenija ima odlične mogućnosti za organizovanje aktivnog odmora u svim delovima zemlje tokom cele godine. Posebno su značajni zimski sportovi kao što su skijanje, snoubording, sankanje, kroskantri skijanje itd. Zbog atraktivnosti paraglajdinga, vožnje balonom, padobranstva, otvoreni su brojni letački centri. Slovenačke šume su pogodne za lov, a reke za ribolov. Izgrađeno je osam terena za golf i mnogo vežbališta koji zadovoljavaju potrebe sve većeg broja poklonika ovog sporta. (www.slovenia.infotouri).

Prema vrsti i sadržaju turističkih usluga, u Sloveniji su zakonom definisane tri vrste turističkih farmi (seoskih gazdinstava): izletničke farme (farme otvorenih vrata), turističke farme i vinarije.

Izletničke farme imaju u ponudi hranu i piće, ali ne i prenoćište. Mogu da nude domaća jela, na farmi spremljena, domaće piće, kao i napitke i mineralnu vodu. Izletničke farme moraju

imati odgovarajuću kuhinju za spremanje jela i posebno uređen prostor za posluživanje jela i pića, kao i odvojeni ženski i muški toalet.

Turističke farme su registrovane za izdavanje soba i apartmana, kao i za izdavanje prostora za kampovanje. Prenoćišta mogu biti sa doručkom, punim ili polu pansionom. Mali je broj turista koji uzimaju apartman da bi sami spremali sebi hranu.

Slika 40. Turistička kmetija „Govc-Vršnik“ u Logarskoj dolini (Foto: K. Košić)

U vinarijama se poslužuje i prodaje vino i druga alkoholna i bezalkoholna pića koja se spravljaju na farmi. Propisi dozvoljavaju vinarijama da poslužuju turiste sa hladnom zakuskom, domaćim hlebom i pecivom. Predstavnici vinarija traže da im se zakonski omogući spremanje jednog lokalnog kuvanog jela. (Lazić, 2007)

Kod odlučivanja za razvoj određene vrste turističke delatnosti na seljačkom posedu, farmi, moraju se uzeti u obzir činjenična stanja: opšta uređenost predela (kraja) i farme u celini; postojanje odgovarajuće komunalne infrastrukture; lepota krajolika; postojanje kulturno-istorijskih zanimljivosti i znamenitosti; položaj seljačke kuće; ponuda domaće hrane i pića; mogućnost bavljenja rekreativnim sportom; mogućnost upoznavanja seljačkog života i običaja seljaka...

Slika 41. Prostor za posluživanje jela - kmetija „Govc-Vršnik“, Slovenija (Foto: K. Košić)

Što se tiče uređenosti turističke i izletničke farme u Sloveniji, turističke nastambe na farmama moraju odgovarati karakteristikama arhitekture seoskih kuća, koje su tipične za određeni kraj, region. Kuhinja mora biti u tipu seljačke kuhinje. Točenje pića ne sme biti kafanskog tipa, odnosno sa posebnim pultom i opremom.

U Sloveniji, nosioci turističke delatnosti moraju za tu vrstu posla biti osposobljeni. Pod tim se podrazumeva:

- završeni vaspitno-obrazovni program za zanimanja kuvara, konobara, kuvara-konobara, ugostiteljskog turističkog tehničara, tehničara kulinarstva, recepcionara, hotelskog tehničara, poslastičara...
- završena srednja stručna škola i gimnazija, ali uz praktičnu proveru osposobljenosti za turističku delatnost
- završeni trogodišnji vaspitno obrazovni program za poljoprivrednog domaćina/domaćice
- završeni sedamdesetsatni kurs za turističku delatnost, koji organizuje poljoprivredna savetodavna služba. (Lazić, V, 2007) Pored ovog, osobe koje se žele baviti turističkom delatnošću na farmi, moraju imati zvanične dokaze:
 - dokaz o znanju iz higijene životnih namirnica,
 - dokaz o znanju iz lične higijene (higijenski minimum)
 - dokaz o ispunjavanju zdravstvenih zahteva za posao u proizvodnji i spremanju životnih namirnica

Pre kategorizacije farmi moraju se ispuniti važni preduslovi:

- Ispoštovati sanitarno-zdravstvene uslove za obavljanje turističke delatnosti na farmi.
- Proizvodnja životnih namirnica mora se odvijati u prostorima koji ispunjavaju higijenske i zdravstvene uslove, a samim tim i namirnice moraju biti zdravstveno ispravne.
- Mora postojati zdravstvena kontrola pijaće vode koju vrši ovlašćena institucija kao što je to Zavod za zdravstvenu zaštitu. (Lazić, V, 2007)

Kada se radi o izletničkim farmama i vinarijama, mora na vidnom mestu biti istaknuto vreme rada ugostiteljskog objekta, a na turističkim farmama – i vreme rada i dnevni raspored, program. U postupku kategorizacije uvažavaju se ocene kvaliteta opremljenost, raznovrsnost ponude i kvaliteta usluge. Kvalitet se rangira sa jednom, dve, tri i četiri jabuke.

Slika 42. Ulazni deo kmetije „Govc-Vršnik“, sa oznakom kategorizacije (Foto: K. Košić)

Kategorizacija se obavlja u momentu kada su ispunjeni uslovi za početak rada turističke farme. Kategorizacija se obnavlja svake treće godine. Turistička farma takođe mora da ispunjava uslove u pogledu prerade životnih namirnica i prodaje vina. (Lazić, V, 2007). Pri gradnji i opremanju soba moraju se ispoštovati minimalni tehnički uslovi, ali istovremeno uzimati u obzir i ispunjavanje uslova za odgovarajuću kategoriju turističke farme. Primera radi, turistička farma sa 4 jabuke, za razliku od druge tri jabuke, obezbeđuje nešto plus:

- čajna kuhinja za goste
- površina jednokrevetne sobe: najmanje 12 m² (ostale kategorije jedna, dve i tri jabuke: 8 m²)
- površina dvokrevetne sobe: najmanje 15 m² (ostale kategorije 12 m²)
- površina dvokrevetne sobe sa tri ležaja: najmanje 19 m² (ostale kategorije 16 m²)
- mogućnost upotrebe mašine za pranje veša
- čuvanje dece
- pomagala i uslovi za boravak turista sa invalidetom.

RURALNI TURIZAM U HRVATSKOJ

Ruralni turizam u Hrvatskoj nalazi se u početnoj, pionirskoj fazi, a to je posledica pretežne usmerenosti hrvatskog turizma na maritimne prostore. Ruralna područja Hrvatske čine oko 90% kopnenog dela Hrvatske (ili 61% naseljenog dela Hrvatske) i u njima živi oko 47% ukupnog stanovništva Hrvatske. Ta su područja, još od sredine 19. veka, a posebno tokom real-socijalističkog perioda od sredine 1950-1990. godina, tranzicijom u poslednjih desetak godina, bila izložena degradacijskim procesima koji su doveli do praga izumiranja rurisa, sela – osnovnog elementa ruralnog prostora. Civilizacijski i istorijski procesi deagrarizacije, deruralizacije, industrijalizacije i urbanizacije, prisutni u određenim fazama razvoja u svim delovima sveta, imali su izuzetno selektivan i negativan uticaj na razvoj hrvatskog sela.

Bez obzira na prirodnu i kulturološku atraktivnost hrvatskog ruralnog prostora, ruralni turizam, posebno onaj na turističkim seoskim domaćinstvima, razvija se vrlo sporo u odnosu na potražnju i ponudu u susednim zemljama (Austrija, Slovenija, Italija). Osnovni uzrok tome je uglavnom vrlo malen i usitnjen seljački posed u Hrvatskoj, na kojem se ne može organizovati isplativa poljoprivredna proizvodnja, a još manje pružanje turističkih usluga kao dodatne delatnosti, zatim nerazvijena komunalna i društvena infrastruktura, i na kraju, nedostatak državnog interesa, podsticaja i značajnije potpore za turistički razvoj kontinentalnog dela zemlje, koji je ostao u senci primorskog dela zemlje. Osim toga, za razvoj ruralnog turizma nisu dovoljna samo turistička seoska domaćinstva i drugi smeštajni objekti u ruralnom prostoru, potrebna je i ostala ugostiteljska infrastruktura, od restorana do vinskih podruma, potrebne su uređene turističke atrakcije, osmišljene vinske ceste, biciklističke staze, receptivne turističke agencije, ukratko, potrebne su osmišljene i organizovane ruralne turističke destinacije. (<http://www.hrvatski-farmer.hr/CMS/0085/Default.aspx?EID=2192>)

Može se reći da je razvoj turizma na seoskim domaćinstvima u Hrvatskoj specifičan. Taj se oblik ruralnog turizma vrlo retko pojavljivao u turističkoj ponudi Hrvatske. Sve do 1990-ih godina on nije bio planiran. Tokom razvoja koncepta ruralnog turizma u Hrvatskoj, od vladinih institucija koje su podržale aktivnosti na ovom planu može se istaći Ministarstvo turizma koje je 1994. osnovalo „Savet za ruralni razvitak“.

Godine 2000. u Hrvatskoj je bilo 117 registrovanih turističkih seoskih porodičnih domaćinstava u 13 županija.

Tabela 26: Promena broja registrovanih turističkih seoskih domaćinstava u Hrvatskoj 1998. - 2000. god.

Županije	1998.	1999.	2000.
Zagrebačka	8	10	8
Krapinsko-zagorska	2	3	3
Sisačko-moslavačka	0	3	4
Varaždinska	3	5	5
Koprivničko-križevačka	0	0	5
Bjelovarsko-bilogorska	0	0	0
Virovitičko-podravsko	0	6	3
Zadarska	0	0	14
Šibeničko-kninska	0	1	1
Vukovarsko-sremska	1	0	1
Splitsko-dalmatinska	6	12	4
Istarska županija	10	27	45
Dubrovačko-neretvanska	0	5	23
Međimurska županija	2	2	1
UKUPNO	32	74	117

(Izvor: www.hrvatskifarmer.hr)

Većina od njih pružaju samo usluge izleta, bez mogućnosti smještaja. Prednjači Istra s 38,5% od ukupno registrovanih turističkih seoskih domaćinstava. Sledi Dubrovačko-neretvanska županija s 19,7 %. Ističu se još Zadarska (12 %) i Zagrebačka (6,8 %). Treba napomenuti da su domaćinstva u Zadarskoj županiji, iako čine 12 % od ukupnog broja, tokom 2000. godine tek započinjala s pripremom za ovu vrstu turizma i mnoga od njih nisu primala goste. Osim broja turističkih seoskih domaćinstava važan je i ostvareni broj noćenja. Turistička noćenja izuzetno su važan element osiguravanja prihoda od bavljenja ovom delatnošću jer omogućavaju duži boravak gostiju na jednom seoskom imanju, a najčešće su povezana i s uslugom ponude hrane na samom domaćinstvu. Kao što je već pomenuto, turizam na seljačkim gospodarstvima u Hrvatskoj najrazvijeniji je u primorskom prostoru, tačnije u Istarskoj županiji. U županijama s izlazom na Jadransko more nalazi se 87 od ukupno 117 registrovanih porodičnih seoskih domaćinstava (74.4 %) i u njima je tokom 2000. ostvareno 11320 noćenja (88 % od ukupnog broja noćenja). Iako brojna iskustva iz sveta pokazuju da spoj sun&beach i ruralnog turizma nisu nužna za njegov razvoj jer gosti koji odaberu turistička seoska domaćinstva imaju drugačije poimanje odmora, evidentno je, iz primera Istarske i Dubrovačko-neretvanske županije, da raznolikiji privlačni faktori, uz razvijenu turističku infrastrukturu i tradiciju bavljenja turizmom, imaju važnu ulogu.

Deoničko društvo za ruralni razvoj i marketing "Hrvatski farmer" osnovano je 1992. g. na inicijativu Ministarstva poljoprivrede i šumarstva, a povodom nastojanja hrvatske nauke i prakse da afirmiše u svetu već prihvaćen „farmerski“ tip poljoprivredne proizvodnje i organizacije porodičnih domaćinstava. Osnovni zadatak "Hrvatskog farmera" je vezan za održivi razvoj ruralnog prostora uopšte, a uključuje iz resora poljoprivrede specifične projekte poput autohtonih prehrambenih proizvoda, autohtonih pasmina domaćih životinja, ekološku (organsku) proizvodnju poljoprivrednih proizvoda, seoski turizam, kao i zaštitu prirode i očuvanje životne sredine. Društvo "Hrvatski farmer" aktivno učestvuje u edukaciji poljoprivrednih seoskih domaćinstava o različitim oblicima turizma u ruralnom prostoru (prvenstveno turizmu na porodičnim, seoskim domaćinstvima koji predstavlja dopunsku delatnost osnovnoj

poljoprivrednoj proizvodnji) u saradnji s Ministarstvom mora, turizma, prometa i razvitka, kao i udruženjem Klub članova „Selo“.

Svesno važnosti koju ruralni turizam može imati u hrvatskom turizmu, ali i činjenice da se „turističko tržište menja i da je ono danas izuzetno ekološki svesno, zainteresovano doživeti tipičnu atmosferu i posebnost mesta koja se posećuju, te ceni bogatstvo rekreativni, zabavnih i sportskih sadržaja“, kao i da se borba za povratak na međunarodnu turističku scenu ne može dobiti isključivo „sun and beach“ turizmom, Ministarstvo je razvilo program „Razvitak turizma u ruralnom prostoru“. Cilj ovog programa je obnova, valorizacija i zaštita hrvatskih turističkih potencijala te stvaranje integralnog turističkog proizvoda, ali kao sastavnog dela ukupnog, održivog razvoja ruralnih područja. Ističe se takođe da je ovaj program u skladu sa pripremnim aktivnostima Hrvatske za ulazak u Evropsku Uniju i PHARE program. Doprinos Programa se očekuje u sferi privrede, zaposlenosti, razvoja županija, razvoja ostrva, demografske obnove i realizacije socijalnog programa. Konkretno aktivnosti u 1999. odnosile su se na podsticanje 400 malih preduzetnika u turizmu na ruralnom području uključujući i ostrva, s ukupno 2400 mogućih smeštajnih jedinica.

Zajednica turističkih seoskih porodičnih gazdinstava je strukovno udruženje utemeljeno 1995. godine u Hrvatskoj privrednoj komori, s ciljem osmišljavanja, podsticanja i koordinisanja razvoja turističkih seoskih porodičnih domaćinstava u Republici Hrvatskoj. Osnivanjem Zajednice oživotvorena je ideja o novom hrvatskom turističkom proizvodu, istaknuta potreba i vizija hrvatske kao jedinstvene turističke destinacije, a hrvatska turistička ponuda obogaćena je novim sadržajima.

Turističko seosko porodično domaćinstvo je manja celina, smeštena u turistički atraktivnom kraju, koja daje izvoran proizvod i uslugu, a u proizvodnu delatnost su uključeni svi članovi domaćinstva. Poljoprivreda je osnovna delatnost porodičnog domaćinstva, dok je bavljenje turizmom dopunska delatnost. Seosko porodično domaćinstvo može steći status „turističkog“ ukoliko udovoljava zakonom određenim uslovima.

Dobro organizovano turističko seosko porodično domaćinstvo može razvijati posebne oblike turističke ponude među kojima su najčešći:

- Smeštaj gostiju na vlastitom imanju,
- Ponuda vlastitih proizvoda,
- Ponuda jela iz vlastite kuhinje,
- Ponuda pića iz vlastitog podruma,
- Organizacija izleta u okolinu,
- Kampovanje na posedu, itd.

Prema rezultatima ankete u 2003 g. u hrvatskoj je registrovano 251 turističko seosko porodično domaćinstvo. Kvalitet, usluga i novi turistički sadržaji na porodičnim domaćinstvima obogaćuju se iz godine u godinu. U cilju njegovog što bržeg razvoja, u Sektoru za turizam i ugostiteljstvo Hrvatske privredne komore, osmišljen je i provodi se program, koji se temelji na sledećim aktivnostima:

- Izdata je brošura „Turizam na seoskim obiteljskim gospodarstvima (<http://hgk.biznet.hr/hgk/fileovi/2197.pdf>)
- U pripremi je prvi Katalog ponude hrvatskih turističkih seoskih porodičnih domaćinstva.
- U svrhu praćenja kvantitativnih pokazatelja razvoja, sprovedena je anketa o broju registrovanih turističkih seoskih domaćinstava u saradnji sa županijskim komorama i županijskim uredima za gospodarstvo (uredi za registracije), dok su kvalitativni pokazatelji (vrsta, sadržaji ponude i ostali bitni parametri) prikupljeni direktno od vlasnika gospodarstava ciljanim anketama i intervjuima.
- Prikupljeni podaci su obrađeni i sistematizovani i u pripremi su za kreiranje prve hrvatske baze podataka nove selektivne turističke ponude - turizma na porodičnim domaćinstvima, u slikovnom i informativnom obliku.

U 2003. godini zabeležen je veliki porast broja registrovanih turističkih seoskih porodičnih domaćinstava, što govori o tome da su vlasnici porodičnih domaćinstava jasno prepoznali turizam kao važnu dopunsku delatnost. Iako je postotak rasta vrlo visok, analize pokazuju da razvoj nije ravnomeran u svim hrvatskim područjima te da su najzastupljenije po broju domaćinstava Istarska, Dubrovačko–neretvanska i Krapinsko–zagorska županija, dok su posebni podsticaji potrebni Vukovarsko–sremskoj i Primorsko–goranskoj županiji.

RURALNI TURIZAM U SRBIJI

Republika Srbija raspolaže brojnim resursima za razvoj turizma. Uz uključivanje privrednih i vanprivrednih delatnosti, koje imaju interes za razvoj turizma, turizam bi trebalo da postane jedan od generatora razvoja Republike i rasta ukupnih ekonomskih aktivnosti. Polazeći od osnovnih pravaca u svetskim turističkim kretanjima, ciljeva dugoročnog razvoja turizma u Srbiji, dostignutog stepena razvoja i resursne podloge, u Srbiji se izdvajaju sledeći najvažniji vidovi turizma: turizam velikih gradova, tranzitni turizam, banjski turizam, turizam na Dunavu i turizam vezan za posebna interesovanja.

Turizam vezan za posebna interesovanja obuhvata više vidova turizma za kojima postoji odgovarajuća tražnja i koji pokazuju stalni rast, sa očekivanom tendencijom još bržeg rasta u budućnosti. Ovim su obuhvaćena interesovanja za kulturu, arheologiju, umetnost, arhitekturu, sport, muziku, hobije, lov i ribolov, boravak na selu i druga. Ova grupa različitih interesovanja posebno je u Srbiji značajna kod onih vidova turizma u kojima je u određenoj meri već formiran turistički proizvod. Jedan od tih vidova jeste upravo turizam na selu. Republika Srbija ima izuzetno povoljne uslove za razvoj turizma na selu. Pre svega, to su posebno povoljni uslovi očuvane prirode, uz blagu klimu, čist vazduh, nezagađene reke i jezera, bogatu floru i faunu. Ove pogodnosti su naročito izražene u brdsko-planinskim predelima. Boravak u prirodi pruža turistima mogućnost za šetnje, rekreaciju, bavljenje sportom, organizovane izlete do obližnjih pećina, izvora i vodopada, mogućnost lova i ribolova, jahanja, planinarenja, branje šumskih plodova i lekovitog bilja i druge rekreativno-zabavne aktivnosti u prirodi. Turisti koji za to pokažu interesovanje mogu se uključiti u obavljanje poljoprivrednih radova.

Veliki broj sela nalazi se u blizini vrednih kulturno-istorijskih spomenika, koje turisti mogu organizovano posetiti. Izuzetnu kulturnu vrednost imaju i građevine tradicionalne arhitekture, sa karakteristikama određenog područja, kao i proizvodi starih zanata i ručne radinosti, kroz koje se upoznaje bogato nasleđe našeg naroda. Takođe je moguće organizovano posetiti razne izložbe koje se organizuju u okruženju, posebno slikara naive, kao i turističke manifestacije i tradicionalne priredbe preko kojih se upoznaju narodni običaji i obeležja seoskog života.

Ova raznovrsnost turističkih resursa i bogatstvo kulturnog nasleđa posebno su obogaćeni i izraženom gostoljubivošću i srdačnošću lokalnog stanovništva.

Ruralna područja čine oko 90% Srbije i u njima živi oko 43% ukupnog stanovništva. Razvoj turističke delatnosti u selima Srbije nema dugu tradiciju, jer se organizovaniji promet turista na ovim prostorima počeo odvijati od kraja 70-ih godina prošlog veka. Međutim, on u početku nije bio praćen adekvatnim stimulativnim merama, niti mu je pridavan odgovarajući značaj, nasuprot raspoloživim resursima i stalno rastućoj tražnji. Zato se i nisu mogli ostvariti značajniji rezultati kako u pogledu strukture i kvaliteta turističkog proizvoda, tako i obima prometa i potrošnje.

Vremenom, podstaknut od strane turističkih društava, turizam na selu je dobio masovniji karakter. U cilju razvoja turizma na selu počela su, pretežno u brdsko-planinskim selima, da se osnivaju turistička društva (Devići, Brankovina, Studenica), turistički savezi opština (Kosjerić, Ivanjica, Knić), a u ovu aktivnost uključile su se i zemljoradničke zadruge i ugostiteljsko-turistička privreda. Prema podacima TOS-e, u Srbiji je u 1999. god. organizovani turistički promet bio zastupljen u 40 sela iz 15 opština. Godine 2006. prema podacima Turističke

organizacije Srbije (TOS) u Srbiji je organizovan turistički promet u ruralnom turizmu u 18 opština. Registrovano je 140 domaćinstava sa oko 750 ležajeva u 44 sela. (na sajtu TOS-a 19 sela u Srbiji imaju svoju prezentaciju) (www.serbia-tourism.org)

Sela Srbije podigla su opšti nivo usluge u malim i srednjim domaćinstvima i pansionima. Gosti i domaćini ili stanuju u odvojenim kućama, ili, ako su u istoj, imaju zasebne ulaze. Najčešće na dve sobe postoji jedno kupatilo, a sve je više luksuzno opremljenih kuća u kojima svaka soba ima kupatilo. Gostima se organizuju šetnje, lov i ribolov, branje lekovitog bilja šumskih plodova, jahanje, bavljenje sportom, naručivanje i pravljenje zimmice koja se nosi kući po niskim cenama. (Todorović, Bjeljic, 2007)

Tabela 27. Sela u Srbiji u kojima je najrazvijeniji seoski turizam

Opština	Sela koja se bave turizmom
Kosjerić	Seča Reka, Donji Taor, Mionica, Skakavci
Negotin	Tamnič, Rajac, Rogljevo, Vratna, Dupljane, Čubra
Knić	Borač, Žunje, Grabovac, Lipnica, Bare
Ivanjica	Lisa, Kušići, Katići, Međurečje
Gornji Milanovac	Košunići, Savinac, Pranjani, Gojna gora, Brusnica. Bogranica, Košunići-vajati
Čačak	Prislonica
Kraljevo	Lopatnica
Čajetina	Gostilje, Rožanstvo, Sirogojno, Trpkovo
Lučani	Kaona, Guča, Grab, Milatovići
Valjevo	Brankovina, Popučke, Valjevaska Kamenica
Knjaževac	Ravna, Janja, Novo Korito, Crni Vrh, Gradište
Užice	Mokra Gora, Stamenići, Potpeć, Kremna
Irig	Perkov salaš
Novi Sad	Čenej, Begeč
Sombor	Bački Monoštor
Subotica	Palić, Čantavir, Tavankut

Izvor: (www.ISTN-Internet serbia travel news/seoski turizam-ponuda

Prosečno u okviru ruralnog turizma u Srbiji se odvija 408580 noćenja, odnosno oko 6,2% od ukupnog broja noćenja u Srbiji. Domaći posetioči čine skoro 100% svih posetilaca ruralnog turizma u Srbiji (Strategija razvoja turizma u Srbiji do 2015. godine, 2006). U proseku cena smeštaja u navedenim objektima za smeštaj ruralnog turista je 15 eura, što znači da je prosečna zarada ruralnog turizma na bazi smeštajno-ugostiteljskih kapaciteta, oko 6200000 eura. Multiplikativni efekti ruralnog turizma u Srbiji se ne mogu sa preciznošću utvrditi, jer ne postoje odgovarajući parametri koji bi to iskazivali. Prema proceni autora Strategije razvoja turizma u Srbiji do 2015. godine, ruralni turizam u Srbiji će u 2015. godini obuhvatiti 6,6% ukupnog broja turističkih noćenja, sa procenom tržišnog potencijala od milion noćenja u okviru ruralnog turizma, a udeo stranih gostiju u ukupnom broju noćenja, činiće 15%. (Todorović, Bjeljic, 2007). I pored dobre opremljenosti objekata za smeštaj i donekle osmišljenog programa boravka, problemi u daljem razvoju ruralnog turizma u Srbiji predstavljaju:

- nedovoljna edukacija zainteresovanih seoskih domaćinstava o načinu prihvatanja i ugošćavanja posetilaca
- nedovoljan broj turističkih punktova u selima koja se bave ovim vidom turizma i slaba povezanost sa opštinskim turističkim organizacijama i Turističkim organizacijama Vojvodine i Srbije
- nedovoljna i neadekvatna infrastruktura (Todorović, Bjeljic, 2007)

Jasno je da turizam na različite načine doprinosi revitalizaciji sela, i to: usporava migraciju ka gradu i utiče na ostajanje mladih na selu; povećava se proizvodnja i omogućava bolji plasman poljoprivrednih proizvoda, predmeta domaće radinosti i proizvoda starih zanata, kroz pansionsku i vanpansionsku potrošnju; razvoj turizma na selu sprečava narušavanje prirodnog ambijenta i utiče na očuvanje tradicionalne narodne arhitekture, etnografskih elemenata, osobenog načina života i rada, običaja, folklora i dr.

Imajući u vidu navedeno, moguće je utvrditi osnovne smernice i glavne prioritete razvoja ruralnog turizma u Srbiji. S obzirom na stepen prioriteta i sredstva neophodna za realizaciju pojedinih ciljeva, oni će, kao i u svakom postupku planiranja, biti podeljeni na dugoročne, srednjoročne i kratkoročne planove, odnosno ciljeve.

Kratkoročni ciljevi razvoja – organizovanje prave animacije u ruralnim turističkim zonama koja treba da obuhvati i učešće lokalnog stanovništva; selekcija i podsticanje kreativnih inicijativa u ruralnom prostoru s ciljem formiranja autentičnog, lokalnog turističkog proizvoda; davanje prioriteta lokalnim idejama i promociji; prezentacija i prodaja lokalnih poljoprivrednih i zanatskih proizvoda u turističkim zonama; pomoć specijalista prilikom marketinškog definisanja ruralnog turističkog proizvoda, kao i stalno istraživanje tržišta; primena sredstava za borbu protiv aproprijacije zemljišta i špekulacija nekretninama; uspostaviti mehanizme za stalno praćenje globalne turističke tražnje i procenu njenog uticaja na lokalni razvoj ruralnog turizma u pojedinim regijama i nacionalnom obuhvatu.

Srednjoročni ciljevi razvoja – utvrđivanje posebnih pravila programiranog uređenja prostora koja obuhvataju: identifikaciju negativnih efekata turizma kako bi se oni minimizirali; korišćenje tla i namena površina; ravnomerna i pravedna raspodela prihoda od turizma (zemljišna renta); urbanistička, arhitektonska i ekonomska integracija turizma; ograničenje individualnog transporta unutar koncentrisanih turističkih zona, u blizini značajnih turističkih atrakcija i u zaštićenim ruralnim zonama;

Dugoročni ciljevi razvoja – utvrđivanje osnovnih hipoteza budućeg razvoja, identifikacija potencijalnih korisnika (ciljnih tržišnih segmenata), s jedne strane, i popis potencijalnih turističkih regija, s druge strane, ali bez definitivnog utvrđivanja budućeg razvoja, već samo određivanje etike i politike harmonizacije razvoja ruralnog turističkog prostora; pokretanje istraživanja za utvrđivanje pogodnih prostora za razvoj ruralnog turizma; donošenje zakonskih mera i propisa koji će garantovati da će priroda ostati očuvana; skiciranje planova i dugoročna koordinacija planova koncentrisanog i disperziranog uređenja i opremanja ruralnog prostora;

U prostornom planu pominju se područja sa uslovima za razvoj turizma na selu, a to su planinska, prigranična i druga periferna područja, sa slabim prirodnim potencijalima za poljoprivredu i druge delatnosti i ujedno povoljnim geografskim položajem i potencijalima za razvoj turizma i integraciju komplementarnih aktivnosti u turističku ponudu. Zajedno sa razvojem turizma na selu, predviđene su i mere populacione i socio-ekonomske politike, modernizacija i izgradnja odgovarajuće infrastrukture. U skladu sa osnovnim dugoročnim ciljevima, konceptom i kriterijumima razvoja i organizacije turističke ponude, razvoj turizma na selu, kao komplementarnog u ukupnoj turističkoj ponudi Srbije posebno se vezuje za sledeće turističke regije – Kopaonik, Goliju, Taru, Zlatibor, Zlatar, Valjevske planine i gornju Tisa.

Imajući u vidu napred pomenuto pozicioniranje turističke delatnosti u Prostornom planu, kao i ruralnog turizma u okviru Strategije ukupnog razvoja turizma, može se očekivati da će i u Srbiji jačati interes za intenzivnijim, organizovanijim i kvalitetnijim razvojem ovog vida turizma.

NACIONALNE I INTERNACIONALNE ORGANIZACIJE U RAZVOJU RURALNOG TURIZMA

Ruralni turizam i njegov razvoj se ne mogu tretirati odvojeno od aktivnosti zajednice, odnosno ruralni turizam mora biti integrisan sa inicijativama razvoja zajednice. U privrednom razvoju ruralnih prostora, uloga turizma je fundamentalna.

Saradnja i kooperativa u poslovanju su preduslovi uspostavljanja mrežnog poslovnog povezivanja, partnerstva i regionalnih tela (institucija). Cilj je poslovanje za opšte dobro (kolektivni interes). Stvaranje kritične mase potrebne da se privuku posetioци, kao i generisanje regionalne osobenosti koja reflektuje kvalitetnu predstavu (sliku) određenog prostora, najlakše se postižu zajedničkim radom (saradnjom).

Strategija razvoja ruralnog turizma i njena realizacija nužno mora da se odvija kroz saradnju ne samo na nivou lokalnih zajednica već i kroz regionalnu kooperaciju i integraciju u šire internacionalne programe. Povezivanje sa nacionalnim i međunarodnim asocijacijama, čija je delatnost vezana ne samo za razvoj ruralnog turizma već i za integralni i održivi razvoj u celini, pored toga što omogućava razmenu informacija i iskustava i usvajanje metodologija doprinosi i efikasnom marketingu. (Čomić, 2007)

PARTNERSTVO, SARADNJA I STRATEGIJE UMREŽAVANJA

Partnerstvo i saradnja predstavljaju mudru osnovu za uspostavljanje i održavanje neophodnih poslovnih vertikalnih i horizontalnih veza unutar i između lokaliteta i razvojnih sektora.

Sve veće naglašavanje važnosti partnerskih dogovora u turističkom razvoju je direktna posledica razvoja teorija koje se odnose na menadžment, politiku i strategije, kao i promena prirode na teritoriji određene države. Npr. nacionalne turističke organizacije, lokalna uprava i agencije za ekonomski razvoj su ohrabrene da stupe u širi oblik partnerstva, umrežavanje i saradnju sa interesnim grupama (*stakeholders*), što je do sada bio ređi slučaj, jer je država preuzimala ulogu (Milward, 1996) hijerarhijske kontrole kako bi širila vlast između brojnih odvojenih, nevladinih entiteta. Politika je vođena kroz institucionalno ukрупnjavanje državnih institucija, nadležnih za procene, smernice razvoja i davanja okvirnih planova i strategija.

Kod strateškog planiranja se sada stavlja naglasak na odnose sa interesnim grupama i razvoj mrežnog poslovnog povezivanja (Powell, 1990, pri čemu se ističe značaj poslovnih veza koje treba da budu formirane između interesnih grupa u procesu posredovanja, promocije i regionalnog razvoja (Hall, 1999). Npr. razvoj mreža (mrežnog poslovnog povezivanja) je važan uobičajen element u mnogim regionalnim razvojnim programima Evropske Unije, kao što su LEADER (Zarza, 1996).

Potreba za turističkim razvojem na bazi poslovnih veza između interesnih grupa (*stakeholders*) je prepoznata kod turizma motivisanog društvenim elementima. U realnosti, termin "*stakeholder*" često znači grupe zasnovane u privrednom ili društvenom kontekstu (ređe mehanizmi koji podrazumevaju učešće šire javnosti). Poteškoće u implementiranju "društveno baziranih" turističkih strategija reflektuju šire probleme destinacije, postojećeg menadžmenta i turističkog planiranja (Davidson & Maitland, 1997) i ističu prirodu turističkih aktivnosti unutar privredne i socijalne strukture, kao i probleme koji nastaju u koordinaciji i menadžmentu.

Mreže (sistemi mrežnog poslovnog povezivanja) podrazumevaju razvoj veza između učesnika (organizacije i individue), pri čemu poslovne veze postaju više formalizovane u kontekstu podržavanja obostranih interesa. Stanovišta po pitanju saradnje, koordinacije i partnerstva su različita. Strukturalni dogovori i odnosi u ovakvim poslovnim vezama se formiraju u sledećim rasponima:

- Povezivanje ili interaktivni odnosi između dvoje ili više učesnika;
- Naizmenična koordinacija ili uzajamno prilagođavanje politike i procedura dvoje ili više učesnika kako bi se postigao neki cilj;
- *Ad hoc* ili privremena aktivnost radne grupe (zadatak) u cilju ostvarivanja određenog rezultata ili određenih rezultata;
- Stalna i/ili regularna koordinacija između dvoje ili više učesnika kroz formalan dogovor uključivanja u limitirane aktivnosti kako bi se postigla neka ponuda ili ponude;
- Koalicija gde se preduzimaju unutar zavisni i strateški potezi, pri čemu su ciljevi i namere i sve aktivnosti ograničene (sužene) na određeno polje rada (domen samih učesnika), što uključuje međusobno doslednu i spontanu aktivnost učesnika;
- Kolektivna strukturalna mreže (sistem mrežnog poslovnog povezivanja) – definisana jasna, šira misija i udružena strateški unutarzavisna delovanja. Takvi strukturalni aranžmani se odnose na šire zadatke koji izlaze iz okvira istovremenih delovanja nezavisnih učesnika (Mandell, 1999).

Mreže (sistemi mrežnog poslovnog povezivanja) su osobeni, hibridni modeli kordinisane privredne (ekonomske) aktivnosti, omogućene alternativama tržišta ili brojnih preduzeća (hijerarhijske transakcije). Mreže:

- Uključuju firme svih veličina u različitim kombinacijama;
- Mogu biti lokalno ili internacionalno orijentisane;
- Mogu se pojaviti u svim stadijumima vrednosnog lanca;
- Poslovni odnosi se kreću u rasponu od veoma neformalnih odnosa do obaveza zaključenih ugovorima (Hall, 1999).

Razvoj sistema mrežnog poslovnog povezivanja je u proteklih nekoliko godina pridobio pažnju kako u akademskim, tako i u državnim krugovima. Mrežno poslovanje je dugo bilo obeležje (simbol) za organizacije koje uvode inovacije. Mrežno poslovanje podrazumeva širok spektar kooperativnog ponašanja suprotnog ponašanju organizacija koje se međusobno nadmeću, ali koje su povezane privrednim i socijalnim odnosima i transakcijama. Mreže malih i srednjih preduzeća, čini se, predstavljaju važnu komponentu u uspešnoj regionalnoj privredi i mogu ponuditi značajan potencijal ublažavanja efekata privrednog restruktuiranja, posebno u ruralnim i perifernim područjima.

Odnosi unutar mreže su od velike važnosti u turističkoj promociji i koordinaciji. Koordinacija u ovom slučaju ne podrazumeva formalnu intervenciju. Koordinacija podrazumeva identifikaciju i upućivanje na zajedničke ciljeve turističkih preduzeća i organizacija (tela) iz privatnog i javnog sektora koje podržavaju ta turistička preduzeća. Slično tome, vršena su posmatranja (Buhalis, Cooper, 1998) umrežavanja malih i/ili srednjih turističkih preduzeća, što dozvoljava:

- Objedinjenje svojih resursa u cilju povećavanja konkurentnosti;
- Izradu planova strategijskog menadžmenta i marketinga;
- Smanjenje operativnih troškova;
- Povećaje *Know-how*

Uprkos prepoznatom značaju važnosti uspostavljanja sistema mrežnog poslovanja određenih subjekata, odsustvo faktora za opisivanje i objašnjavanje razvoja mreža je primetno. Razlog je taj što su uslovi formiranja mreža različiti.

Ipak, jedan od najvažnijih aspekata mreža je da one ne samo da omogućavaju protok kooperativnih informacija, istraživanje i promociju, već i iz turističke perspektive, mogu takođe omogućiti turistički promet na određenom prostoru. Drugim rečima, privredne i socijalne karakteristike mreža čine mogućim da se paralelno odvijaju protok robe i usluga i promet turista. Zbog toga komunikativni odnosi utiču na poslovanje, zajednicu, privredne (ekonomske), socijalne i političke odnose i iziskuju potrebu njihovog boljeg razumevanja u procesu turističkog razvoja (Hall, 1999). U narednom delu će biti prikazane nacionalne i internacionalne organizacije koje se bave ruralnim turizmom.

KOOPERACIJA NA NACIONALNOM NIVOU

Razvoj ruralnog turizama se odvija u uslovima povećane svesti o potrebi primene koncepcije odgovornog i održivog razvoja i neodvojivo je povezan sa aktivnostima lokalne zajednice i integrisan sa inicijativama njenog razvoja. Na sadašnjem nivou razvoja ruralnog turizma u Srbiji kooperacija pojedinačnih aktera u turističkoj ponudi se najčešće odvija na nivou turističkih organizacija lokalne samouprave, retko agencija ili drugih organizacija. Nedostatak ovakvog vida organizacije se ogleda u činjenici da je, sa manjim izuzecima, ruralni turizam marginalizovan u odnosu na druge vidove turizma. Zbog toga je udruživanje na lokalnom nivou, kroz formiranje lokalnih udruženja ili mreža koje se bave ovom vrstom turizma od izuzetnog značaja za afirmaciju svih učesnika u ruralnom turizmu. Kooperacija u marketingu i organizaciji posebnih sadržaja je, na primer, izuzetno značajna za mala turistička preduzeća (farme, plantaže i sl.) u ruralnim regionima. Svako od njih pojedinačno teško postiže propagandni uspeh, ali zajedno mogu da imaju efikasan marketinški nastup. Kroz lokalna udruženja može da se postigne efikasnije prevazilaženje finansijskih i drugih teškoća.

U okviru studije European Commission, Tourism Directorate (1998) koja obuhvata komparativnu analizu 15 studija slučaja u zemljama EU partnerstvo i kooperacija se navode kao jedan od principa neophodnih za uspeh turističke destinacije. Neophodno je male turističke preduzetnike, srodne organizacije i lokalne grupe motivisati i organizovati za zajednički rad na podizanju kvaliteta u destinaciji, a njihov dobar odnos redovno održavati.

Uspeh podrazumeva: izbor prave oblasti u kojoj bi se počelo, efikasne strukture za upravljanje i koordinacija lokalnih delatnosti, uključenje šire zajednice, i dobru informisanost. (Čomić, 2007)

Studije slučaja pokazuju da nevladine organizacije mogu da imaju odlučujuću ulogu u aktiviranju stanovništva lokalne zajednice u tercijalni sektor, u uspostavljanju partnerstva sa privatnim sektorom, nalaze finansijsku podršku za poboljšanje kvaliteta, obezbeđuju obuku, konsalting ili druge vrste pomoći određenim grupama.

Bez obzira o kom tipu organizacije je reč, sledeći faktori su ključni za uspeh:

- Potpuno učešće lokalnih vlasti, uključujući povezanost sa svim relevantnim oblastima kao što su menadžment zaštite životne sredine, planiranje i transport.
- Obezbeđeno finansiranje tokom razumnog vremenskog perioda.
- Povezanost sa regionalnim i nacionalnim turističkim upravama da bi se obezbedila podrška i ekspertiza i izbegle identične akcije.
- Jako zalaganje lokalne turističke industrije.
- Priznanje u okviru šire zajednice.
- Mali radni tim, posvećen kvalitetu. U studijama slučaja pokretačka snaga jedne ključne osobe često predstavlja ključ uspeha. Važno je da to postane dugoročna posvećenost koju svi dele.

Asocijacije nastale povezivanjem na nacionalnom nivou treba da minimiziraju slabosti lokalnih entiteta, odlučujuće su za uključivanje ponude ruralnog turizma u ukupnu turističku ponudu zemlje, kao i za prezentaciju na internacionalnom nivou.

Danas se u Srbiji veći broj organizacija bavi različitim aspektima razvoja turizma.

TOS - Turistička organizacija Srbije (www.serbia-tourism.org) osnovana je 1994. godine kao vladina organizacija za promociju i unapređenje turizma Republike Srbije na domaćem i inostranim turističkim tržištima u cilju afirmisanja njenih turističkih vrednosti i mogućnosti. Delatnost TOS-a je usmerena ka poziciranju turističkog proizvoda Srbije na domaćem i inostranim tržištima i turističkoj valorizaciji komparativnih prednosti Srbije, kao što su njen gestrateški položaj, istorijski, kulturni i prirodni identitet. U cilju jedinstvenog sprovođenja turističke informativno-propagandne delatnosti, uključivanja turističkog prostora Srbije u evropske turističke itinerere i jačanje bilateralne saradnje u oblasti razvoja turizma, TOS je

prisutan na svim većim sajmovima turizma, saraduje sa nacionalnim turističkim organizacijama i drugim međunarodnim, regionalnim i strukovnim turističkim asocijacijama, što doprinosi ponovnom uključivanju Srbije u svetske turističke tokove. Pored delovanja na međunarodnom planu, TOS u saradnji sa turističkim organizacijama gradova i opština i ostalim turističkim subjektima radi na unapređenju turističke ponude Srbije i stvaranju pozitivnog stava stanovništva prema turizmu Srbije i njihovom okretanju domaćim turističkim centrima, čime se stvaraju osnove za usmeravanje i podsticanje razvoja turizma kao dela društveno-ekonomskog razvoja Republike.

Imajući u vidu prethodno pomenute slabosti u razvoju ruralnog turizma, a po uzoru na asocijacije u zemljama sa razvijenim svim oblicima ruralnog turizma u Srbiji je danas aktivan veći broj udruženja čije je delovanje u oblasti ruralnog turizma (Udruženje preduzetnika u seoskom turizmu, CenORT-Centar za odgovorni i održivi razvoj turizma, AEERT - Asocijacija Eksperata u Eko Ruralnom Turizmu).

AEERT -Asocijacija Eksperata u Eko Ruralnom Turizmu (www.AEERT.org.yu), sa sedištem u Kragujevcu, ima za cilj da promoviše kulturu, razvoj i poslovanje u eko-ruralnom turizmu, a u okviru integralnog i održivog ruralnog razvoja.

Aktivnosti AEERT-a su sledeće:

- promocija i unapređenje razvoja eko-ruralnog turizma u okviru integralnog i održivog ruralnog razvoja;
- unapređenje kvaliteta života u ruralnim područjima;
- povezivanje svih aktera uključenih u eko-ruralni turizam i razmena informacija kroz saradnju sa Univerzitetom, stručnim udruženjima i drugim organizacijama u zemlji i inostranstvu čija je delatnost u oblastima značajnim za ekološki i ruralni razvoj;
- kreiranje i promocija istraživanja, studija i projekata u ruralnom razvoju i obezbeđivanja konsultativnog servisa;
- kreiranje i organizacija simpozijuma, seminara, stručnih sastanaka, kurseva
- objavljivanje naučnih i stručnih rezultata članova Asocijacije u međunarodnim i nacionalnim časopisima, objavljivanje monografija i drugih publikacija kao i učešće članova Asocijacije na naučnim i stručnim skupovima;
- izrada klasičnih, elektronskih i internet prezentacija značajnih za razvoj eko-ruralnog turizma;
- podrška razvoju malih preduzeća u oblasti održivog ruralnog razvoja.

Zelena mreža Vojvodine

Zelena mreža Vojvodine je nevladina organizacija sa sedištem u Novom Sadu, osnovana 2001. godine, koja promoviše i podržava zaštitu životne sredine i održivi razvoj na lokalnom, regionalnom, nacionalnom i međunarodnom nivou.

Jedan od prioriteta Zelene mreže Vojvodine, pored „zelenih aktivnosti“ jeste razvoj svesti građanstva Vojvodine o neophodnosti mirne koegzistencije svih nacija, etničkih grupa i ispovesti. Po mišljenju Zelene mreže Vojvodine, upravo bogatstvo i raznolikost spektra nacija i konfesija u Vojvodini jeste njeno civilizacijsko i kulturno nasleđe i osobenost.

Zelena mreža Vojvodine je članica međunarodnih mreža: IUCN; the International Union for Conservation of Nature; AVALON međunarodne fondacije sa sedištem u Holandiji, ANPED, Northern Alliance for Sustainability, Amsterdam, Holandija i CEEG; Central and Eastern European Greenways Association, Brno, Češka Republika i potpisnica je međunarodne IUCN Deklaracije za zaštitu biodiverziteta COUNTDOWN 2010.

Zelena mreža Vojvodine podržava i promoviše održivu poljoprivredu i ruralni razvoj:

- od 2004. organizuje Pijacu dobre poljoprivredne prakse „Moj salaš“
- od 2007. otvorena je prva prodavnica „Moj salaš“ po principima fair trade
- okuplja više od 60 poljoprivrednika iz organske proizvodnje i dobre poljoprivredne prakse

- promoviše dobru poljoprivrednu praksu, salaše i organsku proizvodnju na domaćim i međunarodnim sajmovima i festivalima
- edukuje poljoprivrednike – izdavač je Priručnika za razvoj poljoprivrede i salaša „Moj salaš“

Zelena mreža Vojvodine pruža podršku lokalnim zajednicama, nevladinim organizacijama, biznisu i pojedincima za održivi i ruralni razvoj:

- Sprovodi edukaciju o uređenju javnih prostora – licenciran program za revitalizaciju javnih prostora u Vojvodini (Placemaking)
- Promoviše i vodi programe za uređenje biciklističkih zelenih staza – koordinisala je projektom razvoja biciklističkih staza Via Pacis Pannoniae između gradova Osijeka i Sombora, kao i programom razvoja Zelenih staza Čeneja – staza koje povezuju salaše
- Vršiti edukaciju o ruralnom i održivom razvoju i promoviše obrasce održive proizvodnje i potrošnje

CenORT- Centar za odgovorni i održivi razvoj turizma

Cenort je nevladina, nezavisna i neprofitna institucija koja ima ulogu istraživačkog, savetodavnog, informativno-dokumentacionog i komunikacionog središta za oblast odgovornog i održivog razvoja turizma, odnosno za aktivnosti u vezi sa savremenim tendencijama u razvoju turizma. Centar za odgovorni i održivi razvoj turizma (CenORT) je osnovan početkom 2001. godine kao udruženje čiji je cilj naučno i stručno istraživanje odgovornog i održivog razvoja turizma, edukovanje i razvijanje svesti o značaju i uticajima turizma na privredni i društveni razvoj. U razdoblju od osnivanja CenORT je posebnu pažnju usmerio ka razvijanju svesti o važnosti održivog razvoja turizma, organizovanju predavanja, učešću u projektima, izdavanju knjiga i publikacija, učešću na međunarodnim i domaćim naučnim i stručnim skupovima, saradnji sa srodnim organizacijama, prvenstveno evropskim, učešću u obeležavanju 2002. kao Međunarodne godine ekoturizma, kao i učešću u radu turističkih berzi i sajmova. Bitan deo svoga rada CenORT je posvetio aktivnostima na unapređenju razvoja ekoturizma, seoskog i kulturnog turizma, koji predstavljaju bitnu osnovu za održivi razvoj turizma Srbije kao turističke destinacije. Smatrajući da prirodni i ostali resursi predstavljaju realnu osnovu za postizanje bolje pozicije Srbije na međunarodnom turističkom tržištu, CenORT je kao neposredni cilj postavio podršku aktivnostima na razvoju turizma na selu. Pri tome se pošlo od stava da uspešan razvoj seoskog turizma Srbije mora počivati na povezivanju sa srodnim evropskim organizacijama, primeni evropskih kriterijuma i standarda i uključivanju u evropske promotivne aktivnosti. CenORT saraduje sa više međunarodnih organizacija iz oblasti održivog razvoja turizma, posebno iz Nemačke i Holandije. Smatrajući razvoj seoskog turizma jednim od prioriteta za razvoj turizma Srbije, kao i za sopstvene aktivnosti na održivom razvoju turizma, CenORT je duže vreme saradivao sa ECEAT-om – Evropskim centrom za eko i seoski turizam. Kao rezultat takve saradnje, Centar za odgovorni i održivi razvoj turizma (CenORT) je, tokom zasedanja Generalne skupštine ECEAT-a u Jarni, Švedska, održanog od 27. do 29. marta 2003. godine, primljen u članstvo ECEAT-a kao član-kandidat. Uz Srbiju, u istu kategoriju članstva ECEAT-a primljene su Slovačka i Španija, dok su u punopravno članstvo primljene Poljska, Slovenija, Finska i Litvanija.

KOOPERACIJA NA INTERNACIONALNOM NIVOU

Kooperacija na internacionalnom nivou je od izuzetnog značaja radi upoznavanja aktuelnih trendova u ruralnom turizmu u svetu, usvajanja svetskog i evropskog modela razvoja uz uvažavanje svih specifičnosti i afirmaciju prirodnih, kulturnih i drugih potencijala. Ovo je poseban izazov za zemlje na nižem nivou ekonomskog razvoja jer im omogućava efikasno uključivanje u internacionalno tržište. Značaj kooperacije na internacionalnom nivou je utoliko veći što se interesovanje turista iz ekonomski razvijenih zemalja sve više pomera ka novim

destinacijama i sve je više vezano za posebna interesovanja (svi oblici ruralnog turizma: ekoturizam, vinski turizam, etnoturizam...).

Na svetskom turističkom tržištu je aktivan veći broj internacionalnih asocijacija čija je delatnost vezana za razvoj ruralnog turizma među kojima izdvajamo sledeće: EUROGITES, ECEAT, Rural Tourism Internacional Training network, IAERT.

EUROGITES - Evropska federacija za ruralni turizam povezuje 23 nacionalne ili regionalne asocijacije iz 17 zemalja i ima 65 300 članova.

Ciljevi Federacije su:

- da doprinese očuvanju i kvalitetu života u ruralnim oblastima Evrope;
- da ponudi alternativu masovnom turizmu,
- definiše evropski koncept ruralnog turizma,
- kreira standarde ocene kvaliteta u ruralnom turizmu,
- doprinosi očuvanju životne sredine.

ECEAT - Evropski centar za eko i seoski turizam – je nezavisno i neprofitno udruženje koje okuplja nacionalne ECEAT organizacije u evropskim zemljama. Formirano je 1992. godine, iz pilot programa odmora na organskim farmama u Čehoslovačkoj, a danas se smatra korisnim partnerom u razvoju turizma Češke. ECEAT su osnovale organizacije posvećene razvoju seoskog, eko, odnosno održivog turizma iz Holandije, Nemačke, Švedske, Češke i Portugala. Osnovni cilj ECEAT-a je razvoj i unapređivanje turizma koji potpomaže razvoj tzv. organske poljoprivrede, održivo korišćenje zemljišta, zaštitu prirode, razvoj sela i zaštitu kulturnog nasleđa. ECEAT je posebno posvećen podršci organizovanju programa za odmor na selu. Ključne reči ECEAT-ovih programa su: neformalni, malog obima, ne ugrožavaju životnu sredinu i odvijaju se u lepim predelima prirode. Većina programa se odvija u područjima koja su idealna za pešačenje, biciklizam, jahanje, posmatranje ptica, sportove na vodi. Osim toga, organizuju se i škole slikanja, učenja stranih jezika, muzički kursevi, učenje tradicionalnih zanata, lečenje. ECEAT International, kao krovna organizacija, i nacionalne ECEAT organizacije evropskih zemalja, imaju četiri osnovna načina rada – delovanje na celokupnoj teritoriji države, obezbeđivanje edukacije za poljoprivrednike koji žele da se bave turizmom, za turiste i javnost, primena održivih kriterijuma kvaliteta pri uključivanju objekata za smeštaj u programe putovanja i neposredan rad u korist turista (izrada propagandnog materijala, prvenstveno kataloga i vodiča, primanje i obrada rezervacija smeštaja, posebno za seoski turizam i priprema programa za organizatore putovanja). Na toj osnovi, ECEAT želi da stvori što jedinstveniji sistem certifikacije u evropskim okvirima, prvenstveno za usluge u seoskom turizmu, kao i odgovarajući rezervacioni sistem. Za sve vrste smeštajnih kapaciteta razvijeni su a) standardi koji se odnose na komfor; b) standardi u vezi životne sredine, c) standardi za održivo korišćenje zemljišta i d) socio kulturni standardi. Programi stručnog usavršavanja se realizuju kroz lične posete, seminare, radionice ili primenom uputstava za preduzetnike u seoskom turizmu. Ovaj Centar izdaje vodič o seoskom turizmu i baštini (Burian, 2000). Prednosti jedinstvenog ECEAT-ovog standarda kvaliteta usluga su: a) standardi za smeštajne objekte služe kao osnova za jedinstveni minimum sistema usluga u smeštajnim objektima na selu, koji garantuje gostima određeni nivo kvaliteta usluga i b) osnovni kriterijumi usluga predstavljaju glavnu pretpostavku za promociju turističkih proizvoda ECEAT-a. Svaka članica ECEAT-a garantuje primenu ECEAT-ovih minimalnih standarda kvaliteta usluga.

IAERT - Internacionalna Asocijacija Eksperata u Ruralnom i Agroturizmu sa sedištem u Perudi, ima za cilj istraživanja različitih aspekata i informisanje u ruralnom turizmu u okviru strategije integralnog i održivog ruralnog razvoja. Članovi IAERT-a potiču iz 27 zemalja i iz svih regiona sveta. Među aktivnostima IAERT-a posebno su značajni organizovanje Internacionalne škole za ruralni i agroturizam i organizacija Svetskog Foruma Ruralnog Turizma.

GLOBALNI PRIKAZ DOSADAŠNJEG STANJA I PERSPEKTIVE RAZVOJA ODRŽIVOG RURALNOG TURIZMA VOJVODINE

Kompleksnost turizma i turističkih potreba svetskog stanovništva utiče na promenu turističke tražnje. Zahtevi za novim i specifičnim oblicima turizma su karakteristika razvoja ove delatnosti na početku 21. veka. Novi oblici turizma se sve više traže na turističkom tržištu. To daje šansu ruralnim područjima da se ravnopravno uključe sa svojom turističkom ponudom ukoliko poseduju određene potencijale i adekvatne kadrove koji mogu da uključe te potencijale na turističko tržište.

Današnje tržište ruralnog turizma Evrope sastoji se od otprilike 200000 smeštajnih objekata sa kapacitetom od 2 miliona ležajeva. Pri tome se oko 98% svih registrovanih smeštajnih objekata ruralnog turizma nalazi u zemljama članicama Evropske Unije. Godišnja stopa zauzetosti kapaciteta ruralnog turizma u proseku iznosi 25% (varira između 10% i 50% po pojedinim destinacijama), dok je cena smeštaja po osobi i po noćenju u rangu od ispod 10 evra u istočnoevropskim zemljama, do 30 evra u najskupljim regijama Nemačke ili Austrije. Najveća receptivna kao i emitivna tržišta ruralnog turizma su Francuska, Nemačka, Austrija, Velika Britanija i Italija, koje zajedno čine preko 77% ukupnog tržišta ruralnog turizma u Evropi.

Evropa je u zadnjih 20 godina svetski lider u ponudi ruralnog turizma, pri čemu se predviđa da će to i ostati u srednjem roku (5 do 10 godina), ponajviše usled brzog procesa proširenja Evropske unije, kao i usled postojanja dobro organizovane panevropske asocijacije ruralnog turizma (Euro Gites). Programi ruralnog turizma u Evropi će se i dalje zasnivati pretežno na domaćem tržištu, postepeno će rasti, a baziraće se na konceptu održivog razvoja, što daje dugoročni potencijal razvoja (15 do 20 godina).

Politika integralnosti u razvoju ruralnog turizma podrazumeva multidisciplinarni pristup rešavanju problema i paralelno rešavanje problema vezano za teritorijalno jasno definisani prostor. Evropska Unija je ovakvu politiku razvoja predvidela za čitavu svoju teritoriju, s tim da se radi na identifikaciji prioriteta i njihovom zajedničkom finansiranju. Princip integralnosti inkorporiran je u politiku razvoja svih oblasti čovekovog delovanja koje su vezane za razvoj sela (poljoprivreda, uslužne delatnosti, promocija kulturnih vrednosti, turizam, rekreacija i upravljanje prirodnim resursima). Ključne reči na listi integralnog razvoja sela predstavljaju ruralni turizam (u različitim pojavnim oblicima i kombinacijama sa drugim vrstama turizma, najčešće eko, etno, agro, lovnom i ribolovnom turizmu) i održiva poljoprivreda.

Na bazi izvršene evaluacije svih ključnih faktora uspeha, u Strategiji razvoja turizma Srbije konstatovano je da trenutno dostignuti nivo konkurentnosti Srbije u sferi ruralnog turizma nije naročito dobar (prosečna ocena 1,5), nezavisno od činjenice da za njegov razvoj postoje svi prirodni, kulturni i socijalni preduslovi (prirodni potencijali, značajno poljoprivredno zemljište, značajan broj poljoprivredno aktivnog stanovništva, tradicionalni pristup poljoprivredi, dobar potencijal za agroturizam, nezagađenost tla hemijskim supstancama i mogućnost proizvodnje "zdrave hrane", dobar potencijal za razvoj komplementarnih aktivnosti). Ipak, imajući na umu činjenicu da je ovaj turistički proizvod u velikoj meri namenjen domaćem stanovništvu, a samo svojim manjim delom inostranim gostima, odnosno da je direktno povezan sa stepenom društveno-ekonomskog razvoja neke zemlje, odnosno raznim oblicima subvencija, beneficiranih kreditnih uslova, kao i drugih oblika direktnog podsticanja razvoja ruralnih područja, a za šta Srbija trenutno nema previše interesa, logično je zaključiti kako će se ovaj turistički proizvod u Srbiji razvijati paralelno s protokom vremena i rastom blagostanja u zemlji. Drugim rečima, reč je o proizvodu koji treba razvijati na srednji i dugi rok.

Vojvodina sa prirodnim (Dunav, Fruška gora, Vršacke planine, Deliblatska peščara, Titelski breg, brojna zaštićena prirodna dobra...) i društvenim bogatstvom (arheološko, etnografsko, kulturno-istorijsko...), ima sve predispozicije da se nađe na listi regiona sa

razvijenim ruralnim turizmom. U Vojvodini postoje sela, salaši, etno-kuće, manifestacije koji mogu da pruže upravo jedan autentičan doživljaj i domaću gostoljubivost. Ipak, ruralni turistički proizvod Vojvodine još uvek nije na odgovarajući način pozicioniran na tržištu.

U disertaciji su, kao težišne celine, obrađene: definisanje ruralnog turizma, utvrđivanje stanja razvijenosti ruralnog turističkog proizvoda Vojvodine (salaši, turistička sela, seoska arhitektura, etno kuće i seoske turističke manifestacije), izvršeno je anketno istraživanje seoskih domaćinstava o njihovoj spremnosti i mogućnosti da uđu u sastav regionalnog turističkog proizvoda, kao i turističkih organizacija i njihovom stavu o razvijenosti ruralnog turizma u opštinama Vojvodine. Na osnovu rezultata u disertaciji, koji su dobijeni primarnim i sekundarnim istraživanjima turističkog proizvoda, promocije, kadrova, uočene su turističke prednosti i slabosti, kao i potencijali i ograničenja za razvoj ruralnog turizma Vojvodine (SWOT analiza). Ova analiza doprinela je definisanju položaja ruralnog turističkog proizvoda Vojvodine u ukupnim turističkim trendovima.

U tom smislu su strateški potencijali Vojvodine za uspeh u turizmu sledeći:

- Izuzetan geostrateški položaj – područje je smešteno na raskrsnici važnih međunarodnih puteva (preko Vojvodine prolazi Istočni mediteranski pravac), ima razvijenu drumsku i železničku infrastrukturu. Region je dobro dostupan i u nacionalnim okvirima
- Veliki potencijal prirodnih resursa – većina sela i salaša se nalaze u neposrednoj blizini značajnih prirodnih potencijala kao što su: Fruška Gora, Deliblatska peščara, Paličko i Ludaško jezero itd.
- Kultura je multietnička, što pojačava stepen atraktivnosti ruralnog turističkog proizvoda, zbog mogućnosti upoznavanja folklornog nasleđa različitih naroda i etničkih grupa (Mađara, Rumuna, Rusina, Slovaka, Srba, Bunjevaca, Šokaca)
- Održanje lokalne tradicije i identiteta, prenošenje znanja i veština novim generacijama, upotreba starih lokalnih proizvoda i recepata
- Gostoljubivost, srdačnost lokalnog stanovništva
- Bogata turistička ponuda – salaši, seoska domaćinstva, seoske manifestacije, etno-kuće, zaštićena seoska arhitektura
- Gastronomska ponuda – vojvođanski specijaliteti koji su poznati u nacionalnim i međuregionalnim okvirima
- Atraktivnost – ceo prostor i pejzaž Vojvodine, u geografskom smislu je dovoljno prepoznatljiv (ravnica, đermovi, vetrenjače, ušorena sela sa baroknim crkvenim tornjevima, stil gradnje seoskih kuća)
- Saobraćajna povezanost – između vojvođanskih sela je dobra.
- Postojanje turističkih organizacija u opštinama kojima sela pripadaju.
- Nove investicije, povećanje dohotka, poboljšanje kvaliteta života, veći socijalni standard, povećan interes za određeno područje, njegova prepoznatljivost
- Niska cena usluge u ruralnom turizmu u odnosu na susedne zemlje

S druge strane, glavni strateški nedostaci koji u Vojvodini moraju hitno da se reše ako želi da uspe na tržištu ruralnog turizma su:

- Nedovoljna povezanost i razvoj ruralnih infrastruktura (putevi, telefoni, vodovodna i kanalizaciona mreža prema selima i salašarskim naseljima)
- Odsustvo turističke infrastrukture u selima – zbog odsustva svih detalja koji bi prostor vojvođanskog sela činili turističkim prostorom. To su pre svega neuređene kuće koje bi bile predmet turističke prezentacije, a još uvek nisu za to prilagođene.
- Nedovoljna smeštajna osnova
- Loša zakonska regulativa iz oblasti turizma, zbog koje nije izvršena kategorizacija u mnogim seoskim domaćinstvima

- Nizak nivo obrazovanja ruralnog stanovništva i slab kvalitet obrazovanja u ruralnim područjima, a samim tim prisutan je nedostatak svesti i potrebnih znanja o turističkim mogućnostima svake pojedinačne destinacije
- Nedostatak finansijskih sredstava za realizaciju programa iz oblasti turizma, nedovoljna finansijska pomoć države i lokalne samouprave
- Pad vitalnosti – depopulacija nerazvijenih ruralnih opština i ruralnih područja, nepovoljna starosna i stručna struktura, slabo uključivanje lokalnog stanovništva u turističku ponudu
- Marketing nije na visokom nivou, posebno promocija, što za posledicu ima nedovoljnu prezentaciju turističkih potencijala
- Loša putna signalizacija – nedovoljan broj informativnih tabli sa prikazom sadržaja koje nude salaši, etno-kuće, sela
- Nedovoljna horizontalna koordinisanost i slaba umreženost institucija turizma
- Nepostojanje kvalitetnih projekata i planova turizma u opštinama

Da bi se što bolje iskoristile prednosti i šanse ruralnog turizma Vojvodine, a prevazišli nedostaci i ograničenja potrebno je preduzeti niz mera. To podrazumeva ispunjenje velikog broja elemenata, koji su navedeni u SWOT analizi. Iako su brojne slabosti i pretnje, uz zajedničke napore svih subjekata koji su uključeni direktno ili indirektno u proces kreiranja i pružanja usluga u ruralnom turizmu, moguće ih je vremenom prevazići.

Ključni principi strategije turističkog razvoja ruralnog turizma Vojvodine, koji su se već potvrdili kao faktor uspeha u slučaju sličnih turističkih destinacija širom Evrope su:

Integrativan pristup u stvaranju turističkog proizvoda. Interes udruživanja, a u cilju kvaliteta turističkog proizvoda, svih relevantnih faktora i funkcija budućeg turističkog razvoja (lokalna vlast, nevladine organizacije, turističke organizacije, ekološki pokreti, privatni preduzetnici). Turistička ponuda će biti kompletna i kvalitetna, a zadovoljstvo turista optimalno jedino u uslovima realizacije ovog principa.

Komplementarni nastup svih delatnosti od interesa za turizam. Posebna pažnja mora biti posvećena ulozi turizma koju ima, odnosno, koju može imati u destinaciji kao jednoj celini. Kvalitetni ruralni turizam Vojvodine zavisice od mnogih drugih aktivnosti kao što su poljoprivreda, stari zanati, saobraćaj, kao i druge usluge. Ostvarivanje turističke ponude ne može se zamisliti bez ravnopravnog učestvovanja svake od ovih delatnosti.

Turistička ponuda mora biti sadržajna. Destinacija ruralnog turizma mora održavati kvalitet turističkog doživljaja kod svih turista, odnosno i kod onih koji imaju posebne potrebe. Ruralna turistička ponuda Vojvodine treba da bude raznovrsna, bogata i prilagođena različitim segmentima turista. Sadržajnost ponude mora biti uočljiva prostorno i vremenski. Na primer, svako godišnje doba može imati svoju ponudu, prepoznatljivu i karakterističnu po načinu života i seoskim radovima vezanim za taj period. Iz sprovedenog istraživanja, proizilazi da 69% ispitanih domaćinstava nudi usluge smeštaja i ishrane, a 31% samo ishrane. Što se tiče aktivnosti koje se upražnjavaju na seoskim domaćinstvima i salašima Vojvodine dobijeni su sledeći podaci: u 49% domaćinstava najviše su zastupljeni izleti i šetnje u okolinu, zatim sportsko-rekreativne aktivnosti (27% domaćinstava), učešće u poslovima domaćina (13% domaćinstava) i kreativne radionice (11% domaćinstava).

Autentičnost seoske sredine. Posetioci traže izvorne doživljaje. Ruralno nasleđe Vojvodine se mora graditi na autentičnim slikama. Ono mora biti predstavljeno na istinski način bez uniformisanog ili već viđenog načina turističke prezentacije. Ostvarivanje principa autentičnosti, ili oponašanje autentičnog, u prilikama ruralnog turizma je baza kvalitetne

turističke ponude. Autentičnost se ogleda u izgledu naselja, životu lokalnog stanovništva, negovanju tradicije, osmišljavanju manifestacija, kao i očuvanju prirodnog okruženja.

Održivost životne sredine. Mnoga ruralna područja čine predele osetljivih prirodnih celina i sačinjena su od malih zajednica lokalnog stanovništva. Ruralni turizam u Vojvodini će biti višestruko koristan samo pod uslovom da doprinosi zaštiti životne sredine, ekonomskom blagostanju, unapređenju lokalnog kulturnog i socijalnog identiteta i istovremeno realizuje satisfakciju turista. Realizacija komponenti održivog turizma izuzetno je teška, ali je to svakako proces kome treba težiti. Moraju se uzimati u obzir kapaciteti mesta i njegovi fizički, prirodni i kulturni limiti. Turistički razvoj mora biti u skladu sa lokalnim limitima i mora se vršiti stalan monitoring u toku realizacije plana razvoja i njegovo vrednovanje. Važno je izraditi indikatore koji mere uticaj turizma na lokalnu zajednicu. Istraživanje dostignutog stepena održivog razvoja turizma, pa dakle i kulturnog, eko i ruralnog turizma zasnovano na odgovarajućim indikatorima koji mere ekološki, socio-kulturni i ekonomski uticaj koji turizam vrši na lokalnu zajednicu.

Težnja ka održivom razvoju seoskog turizma podrazumeva da i posetioci/turisti aktivno učestvuju u ukupnom procesu, u cilju saobražavanja njihovog ukupnog ponašanja postavljenim ciljevima razvoja, prvenstveno zaštiti i očuvanju prirodnog okruženja i kulturno-istorijskog nasleđa. Jedan od najčešćih načina ostvarivanja ovog uticaja je objavljivanje zvaničnih pravila ponašanja kako bi i posetioci, odnosno turisti, prilagođavanjem svog ponašanja, preuzeli deo odgovornosti u zaštiti resursa seoskog turizma.

Ruralni turizam mora biti baziran na proučavanju i razumevanju turističkih potreba. Ruralni turizam Vojvodine mora biti baziran na kvalitetnom proučavanju i razumevanju turističkih potreba. Neophodno je da razvoj turističkog proizvoda pre bude vođen tražnjom, a ne samim proizvodom. Ovo znači prepoznavanje različitih kategorija potencijalnih posetilaca na glavnim tržištima (npr. porodice, stariji ljudi – preko 60 godina života, omladina – ispod 30 godina života, aktivni turisti, turisti sa posebnim interesovanjima). Svaka od ovih kategorija posetilaca ima različite motivacije i zbog toga će se za svaki od ovih segmenata zahtevati određivanje različitih proizvoda seoskog turizma i različitih iskustava. Anketno istraživanje je pokazalo da, što se strukture posetilaca tiče, 68% domaćinstava je odgovorilo da je turistički proizvod namenjen svim strukturama posetilaca, 9% objekata je prvenstveno namenjeno đacima, dok je 23% namenjeno ostalima (omladina, porodice, stariji ljudi, poslovni ljudi).

Efikasan marketing. Da bi marketinški nastup destinacija ruralnog turizma Vojvodine bio što kvalitetniji, osim privatnih inicijativa, potrebno je angažovanje i mesnih zajednica i turističkih organizacija opština. U tom cilju, neophodno je publikovanje specijalizovanih prospekata, izrada filmova, multimedijalnih prezentacija, izrada jedinstvenog web portala na kom će se nalaziti podaci o svim registrovanim pružaocima usluga u ruralnom turizmu Vojvodine. Takođe, neophodno je da se domaćini obuče za korišćenje Interneta, kako bi lakše plasirali turistički proizvod (istraživanje je pokazalo da od ukupnog broja ispitanika, samo 23% domaćinstava ima i web-site i e-mail).

Istraživanje je pokazalo da je najčešći oblik promocije seoskih domaćinstava preko turističkih organizacija opština, koje dalje promovišu domaćinstvo preko Turističke organizacije Vojvodine i Srbije. Veoma mali broj domaćinstava ima sopstveni prospekt (15%), na sajmovima retko nastupaju samostalno, već pod okriljem Turističke organizacije Vojvodine ili Srbije. Jedan manji deo seoskih domaćinstava se reklamira putem medija (Radio, TV; novine). Najčešći oblik promocije turističkih organizacija u Vojvodini je učešće na sajmovima (79% turističkih organizacija učestvuje na sajmovima, 74% turističkih organizacija ima web-stranicu, a 53% turističkih organizacija štampa prospekte).

Za predstavljanje turističke ponude sela na berzama, sajmovima, prezentacijama u inostranstvu, glavni promoter svakako mora biti Turistička organizacija Srbije.

Kvalitet će biti zadovoljavajući samo ako turistima budu pružene sve neophodne informacije. Posebno je bitno da te informacije budu koncipirane tako da insistiraju na odgovornom ponašanju prema životnoj sredini i lokalnom nasleđu. Za tu svrhu bitno je pokrenuti lokalne informativne centre, koji bi u svakom momentu turistima bili na usluzi.

Obezbeđivanje finansijske pomoći i davanje podsticajnih sredstava za razvoj ruralnog turizma u Vojvodini. Bez finansijske pomoći države razvoj ruralnog turizma u Vojvodini se ne može uspešno odvijati. Podrška seoskom turizmu manifestuje se u obliku neposredne podrške (pomoći, subvencije, kredita) ili u neposrednoj podršci ulaganju (udeo u kapitalu). Za razvoj seoskog turizma u Vojvodini veoma je važno uključivanje i Ministarstva za poljoprivredu i nekih drugih organizacija koje će finansijski pomoći razvoj programa seoskog turizma.

Pokrajinski sekretarijat za poljoprivrednu, šumarstvo i vodoprivredu je bio tokom 2007. i 2008. (rok za podnošenje prijave je bio 25. april 2008) raspisao konkurs za podsticanje bavljenja seoskim turizmom (Program 3). Finansiralo se, do 70% predračunske vrednosti, investicije za obnovu tradicionalnog seoskog domaćinstva u funkciji turizma, obnovu salaša, izgradnju, dogradnju i adaptaciju objekata koji služe u svrhe turizma. Pravo učešća na konkurs su imali privredna društva, registrovana poljoprivredna gazdinstva i udruženja građana iz oblasti poljoprivrede i turizma. (<http://www.psp.vojvodina.sr.gov.yu>)

Međunarodne agencije, uključujući Evropsku Uniju i Program Ujedinjenih nacija za razvoj (UNDP), mogu pomoći u razvoju seoskog turizma kroz niz podrški, i tehničkih i finansijskih, koje ove agencije mogu dati vladama i regionalnim organima vlasti.

Koordinacija i kooperacija. Potrebno je vršiti koordinaciju aktivnosti između različitih subjekata involviranih u razvoj turizma. Ovo uključuje i poboljšanje usluga u transportu, parkiranju, pansionskom i privatnom smeštaju i ugostiteljstvu. Poseban akcenat se stavlja na smeštaj uopšte, koji predstavlja najveći nedostatak u razvoju seoskog turizma. Potrebno je uključiti domicilno stanovništvo i edukovati ih u smeru kategorizacije svojih domaćinstava, vikendica i salaša. Saradnja lokalne vlasti sa državnim sektorom trebala bi da promoviše svoje projekte u cilju razvoja receptive u selu i mogućnost njihovog finansiranja preko raznih podsticajnih sredstava. Uspešna kooperacija između lokalne vlasti i agencija za razvoj turizma ima direktan uticaj na postizanje boljeg kvaliteta turističkog razvoja i usluga koje se pružaju. Udruživanjem lokalne zajednice sa organizacijama za razvoj turizma i lokalnim preduzetnicima ima za posledicu razmenu informacija, razmenu dobara i usluga, ali i međusobno razumevanje. Saradnja pruža i određen okvir za donošenje strateških odluka od značaja za razvoj turizma na destinaciji.

Potrebno je podstaći saradnju seoskih domaćinstava osnaživanjem postojećih i formiranjem novih udruženja. Veći broj ispitanih domaćina, njih 36, nisu članovi nijednog udruženja preduzetnika u seoskom turizmu. Po deset domaćinstava su članovi lokalnih udruženja u Skorenovcu i Bačkom Monoštoru, sedmoro pripadaju Fondu salaša Vojvodine, petoro je učlanjeno u Aktiv žena u Jasku, a dva domaćinstva u Udruženje preduzetnika u seoskom turizmu Srbije. Od ukupnog broja ispitanika, 17% ima saradnju i sa Turističkom organizacijom svoje opštine i sa Turističkom organizacijom Vojvodine, kao i sa Turističkom organizacijom Srbije. Saradnju sa Turističkom organizacijom opštine i Turističkom organizacijom Vojvodine ima najveći procenat ispitanika, 41%. Saradnju samo sa Turističkom organizacijom svoje opštine ima 15% ispitanika, dok ostalih 15% nema saradnju ni sa jednom turističkom organizacijom.

Edukacija i osposobljavanje. Poseban aspekt upravljanja razvojem ruralnog turizma u Vojvodini ispoljava se u potrebi za edukovanjem kadrova. Obuka za rad u seoskom turizmu bi trebala da se odnosi na sve osobe koje će biti uključene u seoski turizam, i to: u planiranje programa, pružanje usluga, neposredni kontakt s turistima, kao i na sve osobe i institucije koje

generalno brinu ili bi trebale da brinu o razvoju turizma tog područja. Krajnji cilj svih obuka (seminara, razgovora, radionica, i sl.) bi trebao da bude da svi potencijalni akteri od lokalnih organa vlasti do seoske domaćice, spoznaju vrednosti koje razvoj seoskog turizma može imati za njihovu regiju, kao i da spoznaju koristi (ali i eventualne loše posledice) koje razvoj seoskog turizma može doneti. To sve u cilju svesnog razvoja seoskog turizma, koji ne sme biti stihijan, neplanski niti sporadičan, nego planiran, kontrolisan i kontinuiran.

Na posebno organizovanim predavanjima i uz odgovarajuću literaturu, trebalo bi domaćine upoznati sa svim standardima prihvata i smeštaja gostiju, odgovarajućim higijenskim zahtevima, načinom, količinom i kvalitetom pružanja usluga ishrane, ponašanjem prema gostu i drugim neophodnim uslovima za prijatan boravak turista u seoskom domaćinstvu.

Nužna je edukacija lokalnog stanovništva pre svega o dobroj poljoprivrednoj praksi (uspostavljanje balansa između prirode i ljudske intervencije), o tradicionalnim zanatima, mogućnostima proizvodnje i prodaje lokalnih, autentičnih proizvoda, i, na primer, o zavičajnoj istoriji.

U realizaciji mnogobrojnih planova i projekata, nedostaju finansijska sredstva za njihovu realizaciju. Zato je seoska domaćinstva potrebno uputiti da redovno prate informacije o kreditima i donatorskim sredstvima Ministarstva ekonomije i regionanog razvoja, kao i sredstava iz fondova prekogranične saradnje, a sve u cilju unapređenja kvaliteta turističke ponude.

Standardizacija i kategorizacija. Za dalji razvoj turizma na selu potrebno je primeniti odgovarajuću standardizaciju i kategorizaciju usluga, posebno adekvatnih uslova za smeštaj. Zakonom o turizmu posebno je uređeno pružanje usluga smeštaja i ishrane u domaćinstvima, kao specifičan oblik pružanja ugostiteljskih usluga. Sobe, kuće i stanovi za odmor koji se izdaju turistima, moraju ispunjavati propisane sanitarno-tehničke uslove i biti razvrstani u odgovarajuću kategoriju, određenu aktom nadležnog opštinskog organa, što je propisano Pravilnikom o razvrstavanju, minimalnim uslovima i kategorizaciji turističkih objekata u Republici Srbiji. Iznad svega ostalog, proizvodi ruralnog turizma će imati potrebu da se razvijaju do najvišeg standarda kako bi se zadovoljile potrebe potošača i kako bi se podstakao njihov ponovni dolazak, što je važno za obezbeđivanje dugoročne održivosti. Obeležavanje odnosno davanje oznaka može biti korišćeno kao garancija kvaliteta. Znači, potrebna je organizacija koja će se baviti valorizacijom pojedinih ponuđača (da li zadovoljavaju određene kriterijume) i neko ko će učestvovati u stvaranju kriterijuma kvaliteta domaćinstva i ugostiteljskih objekata koji čine osnovne uslove za razvoj seoskog turizma.

Na osnovu anketnog istraživanja, došlo se do činjenica da veoma veliki broj domaćinstava nema urađenu kategorizaciju. Čak 38 ispitanih domaćinstava nije kategorisano, 12 je u postupku kategorizacije, a 20 domaćinstava je dobilo kategorizaciju. Većina domaćinstava ima smeštaj II kategorije (3 zvezdice). Mnoga domaćinstva, a posebno objekti autohtone arhitekture imaju problema sa kategorizacijom zbog toga što Pravilnik o kategorizaciji nije prilagođen za takve objekte. Neka domaćinstva čekaju na prosek kategorizacije, zbog toga što na opštinskom nivou ne postoji komisija za kategorizaciju.

Preko turističkih organizacija je istraživano i koliko ima registrovanih domaćinstava koja pružaju usluge u ruralnom turizmu. Čak 9 od 19 ispitivanih opština nema uopšte registrovane smeštajne kapacitete u ruralnom turizmu. Na pitanje „Koliki su smeštajni kapaciteti u ruralnom turizmu u vašoj opštini?“ 57% turističkih organizacija nema precizne podatke, tj. ne znaju koliki su smeštajni kapaciteti u ruralnom turizmu u njihovoj opštini. Potrebno je što pre uraditi kategorizaciju svih zainteresovanih seoskih turističkih domaćinstava, kako bi se mogao pratiti broj smeštajnih kapaciteta u svakoj opštini Vojvodine.

Veliki problem predstavlja i nedostatak podataka o turističkom prometu u ruralnom turizmu, u tur. organizacijama opština Vojvodine ne vode evidenciju posebno o posetiocima u ruralnom turizmu, pa nije poznato koliko je ruralni turizam uopšte i zastupljen u ukupnom turizmu Vojvodine.

Iz svega navedenog se može zaključiti, da ruralni turizam u Vojvodini nije u dovoljnoj meri istražen i ukupnim rezultatima razvoja ruralnog turizma u Vojvodini ne možemo biti zadovoljni. Uzroci su brojni – veliki broj objekata u ruralnom turizmu nije kategorisan, baza podataka o registrovanim objektima u ruralnom turizmu Vojvodine ne postoji, turistička promocija nije intenzivna, postoji organizaciona i kadrovska manjkavost, odsustvo neophodnih sistematskih i kontinuiranih istraživanja regionalnog i lokalnog karaktera, u smislu ne samo valorizacije potencijalnih rezervi, već i u smislu očuvanja postojećih, odsustvo adekvatnih planskih i programskih dokumenata neophodnih za razvoj i sl. O svim ovim elementima, koji predstavljaju ograničavajuće faktore za razvoj ruralnog turizma Vojvodine, treba voditi računa u budućem planiranju.

Turističke atraktivnosti ruralnog turizma Vojvodine koriste se gotovo isključivo od strane domaćih gostiju i turista, dok je procenat inostranog turističkog prometa sasvim marginalan. Uzroci niskog procenta inostranih turista u tur. prometu leže u nedovoljnoj promociji ruralnih turističkih potencijala na inostranom tržištu, niskom nivou ponude. Znatno veće učešće domaćih, nego stranih turista ukazuje na lokalnu i regionalnu turističku vrednost objekata u ruralnom turizmu Vojvodine.

Da bi ruralni turizam Vojvodine postigao održivi prosperitet, veoma je važno je da se napredak ove delatnosti uklapa u razvoj turizma celokupnog razvoja turizma Srbije. To podrazumeva konkurentnost, poboljšanje čitavog sistema vrednosti, odnosno prilagođavanje i održivost, uz što manje negativnih efekata. Pod pretpostavkom da se steknu povoljniji ekonomski, organizacioni i drugi uslovi (spremnost stanovništva za bavljenje ovom delatnošću prisutna je u velikom broju sela i domaćinstava), intenzivniji razvoj ruralnog turizma mogao bi dati višestruke pozitivne efekte na sveukupan razvoj i vojvođanskih sela, kao što su:

- *ekonomski* – izraženi kroz ostvarivanje materijalne dobiti (prihoda) pružanjem turističkih usluga, jačanje ekonomske snage seoskih domaćinstava i gazdinstava, plasman proizvoda, povećano zapošljavanje, podizanje standarda življenja i dr.;
- *demografski* – koji se odražavaju kroz povećan interes za ostanom i privređivanjem na ruralnim područjima, uz poboljšanje starosne i ekonomske strukture stanovništva
- *ekološki* – sadržani u povećanom interesovanju lokalnog stanovništva za efikasnijom zaštitom, unapređivanjem i uređivanjem životne sredine, a naročito u obimnijoj proizvodnji ekološke hrane
- *kulturni* – ispoljeni kroz povećan interes za očuvanje i negovanje raznolikih kulturnih tradicija i osobenosti sredine, istorijskih i drugih vrednosti
- *infrastrukturni* – sadržani u podizanju kvaliteta pristupnih saobraćajnica i seoskih puteva,
- *komunalni* – koji se ogledaju u izgradnji seoskih vodovoda, adekvatnijem rešavanju pitanja kanalizacije i otpada, kao i ambijentalnom uređenju naselja;
- *integrativni* – ispoljeni kroz objedinjujuću i stimulativnu funkciju turizma u odnosu na komplementarne delatnosti, uz podsticanje reafirmacije napuštenih zanimanja i aktivnosti (razni vidovi domaće radinosti i zanata), itd.

Ono što je ključno, a treba što pre uraditi da bi se podigao kvalitet usluga u ruralnom turizmu Vojvodine je:

- podići nivo kvaliteta smeštajnih objekata
- edukovati stanovništvo, u cilju kvalitetnijeg pružanja usluga
- uraditi kategorizaciju smeštajnih kapaciteta u ruralnom turizmu Vojvodine
- odrediti i primenjivati kriterijume za standardizaciju i kvalitet usluga u ruralnom turizmu Vojvodine
- vršiti intenzivniji promotivni nastup na domaćem i međunarodnom tržištu

Potrebno je naglasiti da, u ostvarivanju razvoja ruralnog turizma Vojvodine, u skladu sa realnim mogućnostima, treba računati na određene prepreke i poteškoće. Da bi uspela u ideji što boljeg turističkog pozicioniranja na inostranom tržištu, Vojvodina mora primenjivati već opisan model razvoja koji će joj obezbediti konkurentsku prednost u poređenju sa sličnim destinacijama. Uz izgradnju raznih kapaciteta treba graditi infrastrukturu, edukovati stanovništvo, naći mesto na turističkom tržištu i dr. I ovog puta se potvrđuje teza da same prirodne vrednosti ne mogu dati odgovarajuće efekte bez novostvorenih vrednosti.

Neosporno je da Vojvodina raspolaže velikim potencijalom u ruralnom turizmu koji čini značajnu komponentu kompleksnog razvoja turizma Srbije. Ipak je ovaj razvoj prvenstveno zavistan od bogatstva turističke ponude i njenog načina prezentiranja u najširem smislu.

LITERATURA I IZVORI

1. AEIDL (1994): Culture and Rural Development, LEADER Magazine 8.
2. Andrić, R. (2003): Projekat fruškogorska etno okućnica, Jazak, Beograd.
3. Arhiv Salaša 137, Čenej.
4. Bajić, M. (1974): Srbobranski salaši, Zbornik radova Prirodno-matematičkog fakulteta, Univerzitet u Novom Sadu, knjiga 4, PMF, Novi Sad.
5. Bednarik, R. (1966): Slovaci v Juhoslavii. Vydavatelstvo slovenskej akademie vied, Bratislava.
6. Bjeljac, Ž. (1998): Manifestacioni turizam u Vojvodini, disertacija u rukopisu, Institut za geografiju, Prirodno matematički fakultet Univerziteta u Novom Sadu.
7. Bjeljac Ž., Čurčić N. (2005), Ethnographic events in Vojvodina as part of tourist offer, scientific journal Geographica Panonica No. 9, Department of Geography, Tourism and Hotel Management, Faculty of Natural Sciences, University of Novi Sad, p.59-64.
8. Bjeljac, Ž. (2006): Teorijske osnove manifestacionog turizma, posebna izdanja Geografskog instituta „Jovan Cvijić“, SANU, knjiga 67, Beograd.
9. Bošković, N. (2003): Dinamičke promene razvoja svetskog ruralnog turizma, Zbornik radova, Ruralni turizam i održivi razvoj Balkana, Kragujevac, 63-69.
10. Bugarski, D., Tomić, P. (1987): Klimatske prilike Vršca i okoline, Matica srpska, Novi Sad.
11. Bugarski, D. (1994): Kać, U: Novi Sad, III, Geografske monografije vojvođanskih opština, PMF, Institut za geografiju, Novi Sad, 155-164.
12. Buhalis, D. and Cooper, C. (1998): Competition or co-operation? Small and medium-sized enterprises at the destination. In: Laws, E., Faulkner, B. and Moscardo, G; Embracing and Managing Change in Tourism. Routledge, London, 324-346.
13. Bukurov, B. (1950): Vršačke planine, Prilog geografiji Vojvodine, Matica srpska, Novi Sad.
14. Bukurov, B. (1975): Fizičko-geografski problemi Bačke, Srpska akademija nauka i umetnosti, Beograd.
15. Bukurov, B. (1983): Subotica i njena okolina, Vojvođanska akademija nauka i umetnosti, Novi Sad.
16. Bukurov, B. (1986): Geografska monografija opštine Titel, Matica srpska, Novi Sad.
17. Butler, R. (1998): Rural recreation and Tourism. In: Ilbery, B: The geography of Rural Change. Addison Wesley Longman, Harlow, pp. 211-232.
18. Clarke, J. (1996): Farm accommodation and the communication mix, Tourism Management, 17(8), 611-620.
19. Clarke, J. (2005): Effective Marketing for Rural Tourism, in Rural Tourism and Sustainable bussines, Clevedon, England, 87-103.
20. Čakan, I. (1997): Poljoprivreda, U: Muzej Vojvodine, Muzej Vojvodine, Novi Sad.
21. Čerović, S. (2002): Strategijski menadžment turističke privrede Srbije, Želnid Beograd
22. Čobanović, K., Petrović Ž. (2006): Poljoprivredno stanovništvo AP Vojvodine i ruralni razvoj, Zbornik Matice Srpske za društvene nauke Novi Sad, 333-339.
23. Čomić, Đ. (2001): Strategija planiranja razvoja ruralnog turizma, Ruralni turizam i održivi razvoj Balkana, Kragujevac.
24. Čomić, Đ. (2003): Prostorno-planski modeli razmeštaja turizma u ruralnoj sredini, Ruralni turizam i održivi razvoj Balkana, Kragujevac.
25. Čomić, LJ. (2007): Značaj nacionalnih i međunarodnih organiacija u ruralnom turizmu, Ruralni turizam, skripta, PMF, Departman za geografiju, turizam i hotelijerstvo, Novi Sad, 260-271.

26. Čupurdija, B. (1986): Kultura stanovanja i socijalna vertikalna pokretljivost, Matica Srpska, Novi Sad.
27. Čupurdija, B. (1993): Stambena arhitektura subotičkih salaša, Prometej, Novi Sad.
28. Čupurdija, B. (1990): Stambena arhitektura subotičkih salaša, majura i poljoprivrednih kombinata, Matica Srpska, Novi Sad.
29. Čurčić, S. (1992): Geografija naselja, Prirodno-matematički fakultet, Institut za geografiju, Novi Sad.
30. Čurčić, S. (1994): Geografski razmeštaj salaša u Vojvodini, Ej, salaši, Izdavačko preduzeće Matice srpske, Novi Sad, str.433-447.
31. Davidović, R., Miljković, L.J. (1995): Opština Irig - geografska monografija, Geografske monografije vojvođanskih opština, PMF, Institut za geografiju, Novi Sad.
32. Davidson, R. and Maitland, R. (1997): Tourism Destinations. Hodder and Stoughton, London, London.
33. Deroko, A (1968): Narodno neimarstvo, SANU, Beograd.
34. Devavari, V. (1994): Ej, salaši, X Zbornik radova, Pčesa, Novi Sad
35. Đekić, M. (1994): Kuća kao spomenik kulture. Narodno graditeljstvo Vojvodine, Novi Sad.
36. Đekić, S. (2001): Značaj komplementarnog razvoja agrara i ruralnog turizma, Zbornik radova, Ruralni turizam i održivi razvoj Balkana, Kragujevac.
37. Đorđević-Milošević S., Ivanov S. (2001): Održiva poljoprivreda kao faktor razvoja ruralnog turizma u oblastima zaštićene prirode, Zbornik Radova, Ruralni turizam i održivi razvoj Balkana, Kragujevac.
38. Đukić Dojčinović, V. (1992): Seoski turizam Srbije, Turistička štampa, Beograd, 1-140.
39. Đuričić J, Romelić J., Ahmetović-Tomka D. (1996): Turistički potencijali Vojvodine, Zbornik radova "Turistički potencijali Jugoslavije", Institut za geografiju, Novi Sad, 41-49.
40. Encyclopedia of Tourism (2000) ur. Jafar Jafari, Routledge, London – New York.
41. English Tourism Council and The Countryside Agency (2000): Rural Tourism: Working for the Countryside. A Joint Consultation Document. London.
42. EuroBarometer (1998): Facts and Figures on the European's Holiday. Eurobarometer for DG XXIII, European Commissions, Brussels.
43. Federation of Nature and National Parks (1993): Loving Them to Death? Sustainable Tourism in Europe's Nature and National Parks, Grafenau
44. Fleischer, A., Tchetchnik A. (2005): Does rural tourism benefit from agriculture?, Tourism management, no. 26, 493-501.
45. Fox, M., Cox, L. J. (1992). Linkages between agriculture and tourism. In: M.A. Khan, M.D. Olsen, T. Var, (Eds.), VNR'S encyclopedia of hospitality and tourism. New York: Van Nostrand Reinhold.
46. Garrod B., Wornell, R., Youell, R. (2002): Reconceptualization of rural resources as country capital: Case of rural tourism, Journal of rural Studies 22, 117-128.
47. Gavrić, Đ. (1994): Bečejski salaši, Ej, salaši, Izdavačko preduzeće Matice srpske, Novi Sad, 93-107.
48. Gavrilović, S. (1964): Irig od kuge 1775. do revolucije 1848/49, Godišnjak Filozofskog fakulteta, Novi Sad.
49. Ginder, E. (1996): Vojvođanske seoske kuće od naboje, Kulturno-istorijsko društvo PČESA, Novi Sad.
50. Go, F.M., Govers, R. (2000): Integrated Quality Management for Tourist Destinations: a European Perspective on Achieving Competitiveness, Tourism management, vol. 21, 79-88.
51. Group of authors (2004): Rural Tourism in Europe: Experience, Development and Perspectives, World Tourism Organization.

52. Grupa autora (1984): Stari čenejski salaši 1237-1945, Vojvođansko društvo za poljoprivrednu tehniku, Novi Sad – Čenej.
53. Grupa avtoroh (1991): Červena ruža. NIU Ruske Slovo, Novi Sad.
54. Grupa autora (1994): Opština Apatin, PMF, Institut za geografiju, Novi Sad.
55. Grupa autora (1995): Petrovec 250. SO Bački Petrovac, Bački Petrovac
56. Grupa autora (1998): Spomeničko nasleđe Srbije, Republički zavod za zaštitu spomenika kulture, Beograd.
57. Grupa autora (2002): Čurug kroz istoriju, Prometej, Novi Sad.
58. Hadžić, O. (2005): Kulturni turizam, Deparman za geografiju, turizam i hotelijerstvo, Novi Sad
59. Hall, M. (1999): Collaboration, strategies and partnerships: perspectives on their relevance to tourism. In: Arola, E. and Mikkonen, T. (eds) Tourism Industry and Education Symposium: Jyvaskyla, Finland., 87-92.
60. Hall, D., Roberts, L., Mitchell, M. (2003): New directions in rural tourism, Hants, England, 1-237.
61. Hermans, D. (1981). The encounter of agriculture and tourism a Catalan case. *Annals of Tourism Research*, 8(3), 462–479.
62. Howie, F. (1996): Skills, Understanding and Knowledge for Sustainable Tourism, In G. Richards (ed.): *Tourism in Central and Eastern Europe: Educating for Quality*, ATLAS, Tilburg, 183-206.
63. Ilić, I., (1997), Prigrevica 1945-1995, Narodna biblioteka, Apatin.
64. Ilbery, B., Bowler, I., Clark, G., Crockett, A., & Shaw, A. (1998). Farm-based tourism as an alternative farm enterprise: A case study from the Northern Pennines, England. *Regional Studies*, 32(4), 355–364.
65. Ivkov, A. (2002): Turistička valorizacija spomeničkih vrednosti Kikinde, *Turizam* 6, PMF, Departman za geografiju, turizam i hotelijerstvo, 162-164.
66. Ivkov, A. (2006): Folkorno nasleđe u turizmu Vojvodine, Zadužbina Andrejević, Beograd.
67. Jafari, J. (1987): Tourism Models: The Sociocultural Aspects, *Tourism Management* 8(2), 151-159.
68. Jovanović i drugi (2007): Informator Odžaci 2007, JP „Informativni centar Odžaci“, Odžaci.
69. Jovičić, Ž. (1988): Osnovi turizmologije, IRO Naučna knjiga, Beograd.
70. Jovičić, D. (2000): Turizam i životna sredina-koncepcija održivog razvoja, Zadužbina Andrejević, Beograd.
71. Kabiljo, J. (1979): Turizmologija, zbornik stručnih i naučnih radova, posebno izdanje, Beograd.
72. Kayser, B. (1994): Culture, an important tool in rural development. In: *Culture and rural Development. LEADER Magazine* 8, 1-4.
73. Keane, M.J. and J.Quinn (1990): *Rural Development and Rural Tourism*, Social Sciences Research Centre, University College Galway, Galwa.
74. Klaić, B. (1979): Riječnik stranih riječi, Nakladni zavod, Zagreb.
75. Kojić, B. (1958): Seoska arhitektura i turizam, teorija i elementi, Beograd.
76. Kosar, Lj., Rašeta S. (2003): Ocena mogućnosti primene menadžmenta kvalitetom u ruralnoj sredini, Zbornik radova, Ruralni turizam i održivi razvoj Balkana, Kragujevac.
77. Krmpotić, L. (2004): Umetnost u tehnici slame, Matica Hrvatska, Subotica.
78. Kulić, B., Srećkov, N. (1994): *Manastiri Fruške gore*, Dnevnik, Novi Sad
79. Kušen, E. (2007): Terminologija ruralnog turizma, Institut za turizam, Zagreb.
80. Lane, B. (1994): What is rural tourism? *Journal of Sustainable Tourism* 2 (1-2), 7-21.
81. Lane, B. (2000): *Trails and Tourism: The Missing Link. Issues in Partnering with The Tourism Industry: a European Perspective*.

82. Lazić, L. i drugi (2008): Zaštićena prirodna dobra i ekoturizam Vojvodine, Prirodno-matematički fakultet, Departman za geografiju, turizam i hotelijerstvo, Novi Sad.
83. Lazić, V. (2007): Međuzavisnost ruralnog turizma i poljoprivrede, Ruralni turizam-skripta, PMF, Departman za geografiju, turizam i hotelijerstvo, Novi Sad, 144-162.
84. Marić R., Štetić S. (2001): Integralnost razvoja i ekološke zaštite - put ka savremenijem i održivom razvoju ruralnih područja Srbije, Ruralni turizam i održivi razvoj Balkana, Kragujevac.
85. Milward, H.B. (1996): Symposium on the hollow state: capacity, control and performance in interorganizational settings. *Journal of Public Administration Research and Theory* 6(2), 193-195.
86. Ministarstvo trgovine, turizma i usluga Republike Srbije, Horwath Consulting Zagreb i Ekonomski fakultet Beograd (MHCEF) (2005): Strategija turizma Republike Srbije – Prvi fazni izveštaj. Ministarstvo trgovine, turizma i usluga Republike Srbije, Beograd.
87. Mowforth, M. and Munt, I. (1998): *Tourism and Sustainability. New Tourism in the Third World*, Routledge, London.
88. Murphy, P.E. (1994): *Tourism and Sustainable Development*, In W.F. Theobald (ed.): *Global Tourism: The Next Decade*, Butterworth-Heinemann Ltd, Oxford, 274-290.
89. Nilsson, P. A. (2002): Staying on farms—an ideological background, *Annals of Tourism Research*, 29(1), 7–24.
90. Page, S.J., Getz, D. (1997): *The Business of Rural Tourism: International Perspectives*, International Thomson Business press, London.
91. Pavlović, N. (2002): Mogućnost turističkog aktiviranja bečejskih salaša, diplomski rad, Institut za geografiju, Novi Sad
92. Plavša J. (2007): Rekreativne aktivnosti u ruralnom turizmu, Ruralni turizam-skripta, PMF, Departman za geografiju, turizam i hotelijerstvo, Novi Sad, 48-70.
93. Peters, K. et al (1994): Background Paper on Rural Tourism and Regional Development, Paper presented at the Central and East-European Federation for the Promotion of the Green-Soft-Rural Tourism Conference "Rural Tourism Development in Bulgaria and in the Balkan Countries", Karlovo
94. Petrovska-Reckoska S. (2003): Poljoprivreda i ruralni turizam, Zbornik Radova, Ruralni turizam i održivi razvoj Balkana, Kragujevac.
95. Popov, D. (1997): Enciklopedija Novog Sada, Prometej, Novi Sad.
96. Powell, W. (1990): Neither market nor hierarchy: network forms of organization. In: Straw, B. and Cummings, L (eds) *Research in Organizational Behaviour*, Vol. 12. JAI Press, Greenwich, pp 295-336.
97. Prčić, I. (1985): Đurđin, Župni ured, Subotica.
98. Radovanović, S. (1999): Osnovne tendencije u demografskom razvitku seoskog stanovništva, *Stanovništvo*, broj 1-4, Godina XXXVII, Institut društvenih nauka, Centar za demografska istraživanja, Beograd.
99. Ratz, T., Puczko, L. (1998): Rural tourism and sustainable development, Paper presented in the „Rural Tourism Management: Sustainable Options“, Auchincruive, Scotland.
100. Reid, D, Mair, H, George, W (2004): Community tourism planning, A self-assessment instrument, *Annals Of Tourism Research*, vol 31, No,3, pp623-63
101. Republički zavod za statistiku Srbije (2002): Popis stanovništva po opštinama i naseljima Republike Srbije, Beograd.
102. Republički zavod za statistiku Srbije (1994): Stanovništvo, ukupno i poljoprivredno stanovništvo, Knjiga 10, Beograd.
103. Republički zavod za statistiku Srbije (2004): Poljoprivreda, Poljoprivredna gazdinstva prema aktivnosti i izvorima prihoda, Knjiga 2, Beograd.
104. Republički zavod za statistiku Srbije (2004): Stanovništvo, Poljoprivredno stanovništvo, Knjiga 7, Beograd

105. Republički zavod za statistiku Srbije (2004): Poljoprivreda, Članovi gazdinstava prema starosti, školskoj spremi i stanovi, Knjiga 3, Republički zavod za statistiku, Beograd.
106. Richards, G. (1996): Cultural Tourism in Europe. CAB International, Wallingford.
107. Roberts, L., Hall, D. (2003): Rural Tourism and Recreation, Principles to practice, London, UK., 1-231.
108. Robinson, G.M. (1990): Conflict and Change in the Countryside, Belhaven Press, London.
109. Romelić, J., Đuričić, J. (1992): Oblici i efekti ispoljavanja pograničnih veza i malograničnog prometa u naseljima južnog Banata, Zbornik radova XV, Geografski fakultet, Beograd.
110. Romelić, J., Tomić, P. (1991): Geografski problemi pograničnih krajeva Srbije, Zbornik sa naučnog skupa u Negotinu, Geografski fakultet, Beograd.
111. Romelić, J., Tomić, P. (2000): Udeo turizma i ugostiteljstva u privredi Vojvodine, Turizam 4, Savremene tendencije u turizmu 2000, Prirodno-matematički fakultet, Institut za geografiju, Novi Sad, 24-29.
112. Romelić J, Lazić L. (2001): Poljoprivredni atlas Vojvodine, PMF, Institut za geografiju, Novi Sad.
113. Romelić, J. (2002): Turistička geografija Jugoslavije, Prirodno-matematički fakultet, Institut za geografiju, Novi Sad.
114. Rudinski, A. (1992): Istorijski osvrt na prostorno planski proces nastanka salaša i salašarskih naselja na teritoriji severne Bačke u protekla tri veka, Subotica.
115. Sečenji, J. (2004): Etnografska kuća u Debeljači, Rumena jabuka, KID PČESA XIX KIBV, etno i agro turizam Vojvodine, Kulpin.
116. Sekulić, A., (1989), Bački Bunjevci i Šokci, Školska knjiga, Zagreb
117. Sekulić, M. (2002): Kulturne manifestacije Bačke Topole, Diplomski rad, Univerzitet u Novom Sadu, Prirodno-matematički fakultet, Institut za geografiju, turizam i hotelijerstvo, Novi Sad.
118. Stanković, S. (1994): Turistička geografija, Geografski fakultet, Beograd.
119. Stanković, S. (1998): Turizam i prostor- komplementarnost i kolizije, Časopis Turizam br. 4, Institut za geografiju, Prirodno-matematički fakultet, Novi Sad.
120. Statistički zavod Vojvodine, 1975-1989;
121. Statistički godišnjak Srbije 1990-2006.
122. Stojanov, M. (1994): Salaši-način života i privređivanja, Ej, salaši, Izdavačko preduzeće Matice srpske, Novi Sad.
123. Stojanović, V. (2000): Seoska arhitektura Vojvodine u svojstvu turističkog proizvoda, Turizam 4, PMF, Institut za geografiju, Novi Sad, 62-65.
124. Stojanović, V., (2002), Specijalni rezervat prirode „Gornje Podunavlje“, Prirodno-matematički fakultet, Institut za geografiju, turizam i hotelijerstvo, Novi Sad
125. Stojanović, V. (2007): Održivi razvoj turizma i životne sredine., PM, Novi Sad, 1-242.
126. Stojanović i drugi (2007): Strategija razvoja turizma opštine Odžaci, PMF, Novi Sad
127. Subić, R. (1981): Opština Srbobran – geografska monografija, Institut za geografiju Prirodno-matematičkog fakulteta u Novom Sadu, SIZ za naučni rad Vojvodine i Skuptšina opštine Srbobran, Novi Sad.
128. Subić, R. (1994): Vojvođanski i srbobranski salaši i salašari, Ej, salaši, Izdavačko preduzeće Matice srpske, Novi Sad.
129. Swarbrooke, J. (1996): Towards the Development of Sustainable Rural Tourism in Eastern Europe, In G. Richards (ed.): Tourism in Central and Eastern Europe: Educating for Quality, ATLAS, Tilburg, 137-163.
130. Šekavić, B. (2001): Mogućnost turističke prezentacije salaša i majura u okolini Subotice na primeru Rokinog salaša, Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet.

131. Štetić, S. (2007): Kvalitet usluga u ruralnom turizmu, Ruralni turizam-skripta, PMF, Departman za geografiju, turizam i hotelijerstvo, Novi Sad, 174-207.
132. Tadijan, Z. (2005), Časopis Ister za nauku i kulturu.
133. Todorović, M., Bjeljac, Ž. (2007): Osnove razvoja ruralnog turizma u Srbiji, Glasnik Srpskog geografskog društva, sveska 1.
134. Tomić P. (1976): Turijski salaši, Zbornik radova PMF, Univerzitet u Novom Sadu, knjiga 6, Novi Sad.
135. Tomić, P. (1996): Opština Sombor, Institut za geografiju, PMF, Novi Sad.
136. Tomić, P., Romelić, J., Lazić, L. (1999): Svetska privreda i turizam, Univerzitet u Novom Sadu, Prirodno-matematički fakultet, Institut za geografiju, Novi Sad.
137. Tomić, P., Romelić, J., Kicošev, S., Lazić, L. (2002): Vojvodina, monografija, Prirodno-matematički fakultet, Departman za geografiju, turizam i hotelijerstvo, Novi Sad.
138. Tomić, P i drugi (2003): Kulturna dobra u turističkoj ponudi Vojvodine, Prirodno-matematički fakultet, Departman za geografiju, turizami hotleijerstvo, Novi Sad.
139. Tomić P., Romelić, J., Kicošev, S., Lazić, L. (2004): Vojvodina, naučno-popularna monografija, PMF, Departman za geografiju, turizam i hotelijerstvo, Novi Sad. 1-183.
140. Tomka, D. (1998): Kultura kroz prostor, vreme i turizam, Univerzitet u Novom Sadu, Prirodno-matematički fakultet, Institut za geografiju, Novi Sad.
141. Tomka, D. (2003): Ljudi-najznačajniji fektor marketing strategije u seoskom turizmu, Zbornik radova, Ruralni turizam i održivi razvoj Balkana, Kragujevac 2003.
142. Tourism Concern and WWF (1992): Beyond the Green Horizon. A Discussion Paper on Principles for Sustainable Tourism, WWF UK, Godalming.
143. Turner, C. (1993): Rural Tourism in Greece, Paper presented in the workshop "Recreation, Tourism and Regional Development", Wagening
144. Tzanakaki, K. (1999): Crafts Tourism in Crete, Greece. In: Richarda,G. (ed.) Developing and Marketing Crafts Tourism. ATLAS, Tilburg, 73-87.
145. Urry, J. (1990): The Tourist Gaze. Sage, London.
146. Vasileska, Lj. (2006): Ruralni razvoj u regionalnim ovkirima, Zadužbina Andrejević, Beograd.
147. Verbole, A. (1995): Pros and Cons of Rural Tourism Development: A Discussion on Tourism Impacts and Sustainability, with a Case from Slovenia, Paper presented at the XVIth Congress of the European Society for Rural Sociology, Prague.
148. Višekruna, D. (1994): Graditeljsko nasleđe Novog Sada „Trščare“, Novi Sad.
149. Vlasisavljević, Ž (1978): Stapar, monografija, Stapar.
150. Vujičić, M. (2001): Agroturizam i regionalni razvoj u Srbiji, Zbornik radova, Ruralni turizam i održivi razvoj Balkana, Kragujevac.
151. Vujičić, M. (2003): Ruralni turizam kao faktor strukturnih promena i razvoja poljoprivrede i sela, Zbornik radova, Ruralni turizam i održivi razvoj Balkana, Kragujevac
152. Vuksanović D,LJ, Drobnjak, M. (2004): Perkov salaš - Miris dunja. Naučno-popularni časopis Gea, 16. PMF, Departman za geografiju, turizam i hotleijerstvo, Novi Sad, 11-13.
153. WTO (1996): What Tourism Managers Need to Know, A Practical Guide to the Development and Use of Indicators of Sustainable Tourism, WTO, Madrid
154. WTO (2004): Rural Tourism in Europe: Experience, Development and Perspectives.
155. Zarza, A.E. (1996): The LEADER programme in the La Rioja Mountains: en example of integral tourist development. In: Bramwell, W. Henry, I. Jackson, G., Prat, A., Richards, G. and van der Straaten, J (1996): Sustainable Tourism Management: Principles and Practice, Tilburg University Press, Tilburg, 103-120.
156. <http://www.bezdan.org.yu>
157. <http://www.cenort.org.yu>
158. <http://www.danas.co.yu>

159. <http://www.etnolife.org/roka/roka.htm>
160. <http://www.europa.eu>
161. http://ec.europa.eu/agriculture/rurdev/index_en.htm
162. <http://www.farmholidays.com>
163. <http://www.fatosz.hu>
164. <http://hgk.biznet.hr/hgk/fileovi/2197.pdf>
165. http://www.hrvatski_farmer.hr/CMS/0085/Default.aspx?EID=2192
166. http://www.ISTN-Internet_serbia_travel_news/seoski_turizam-ponuda
167. <http://www.kishegyes.org.yu>
168. http://www.maestoso.co.yu/majkin_salas/en_index.htm
169. <http://www.manifestacije.com>
170. <http://www.outdoorlink.com/amtrails/resources/economics/tourismUKecon.html>
171. <http://www.palic.co.yu>
172. <http://www.psp.vojvodina.sr.gov.yu>
173. <http://www.rural-europe.aeidl.be/rural-en/biblio/touris/art07.html>
174. http://rural_europe.aeidl.be/rural-en/biblio/culture/art05.htm
175. <http://www.salas137.co.yu>
176. <http://www.so-sombor.com>
177. <http://www.soinfo.org>
178. <http://www.salas84.co.yu>
179. <http://www.slaninijada.org.yu>
180. <http://www.serbia-tourism.org>
181. <http://www.slovenia.infotouri>
182. <http://www.subotica.rs>
183. <http://www.tastetrail.co.uk>
184. <http://www.vojvodinaonline.com>
185. <http://www.zelenamreza.org.yu>

PRILOZI

PRILOG 1**ZAKON O TURIZMU- PRUŽANJE USLUGA SMEŠTAJA
I ISHRANE U DOMAĆOJ RADINOSTI****Član 102.**

Fizičko lice može pružati ugostiteljske usluge smeštaja i iznajmljivati turistima kuće, stanove, apartmane i sobe za odmor, čiji je vlasnik do najviše 30 ležaja, kao i pružati ugostiteljske usluge pripreme i usluživanja hrane i pića turistima.

Član 103.

Fizičko lice koje pruža ugostiteljske usluge iz člana 102. ovog zakona mora ispunjavati propisane zdravstvene uslove i redovno obavljati propisane zdravstvene preglede u skladu sa posebnim zakonom kojim se uređuje oblast zaštite stanovništva od zaraznih bolesti.

Kuće, stanovi, apartmani i sobe koje fizička lica iznajmljuju moraju ispunjavati propisane sanitarno-higijenske uslove i biti kategorisane.

Fizička lica mogu pružati usluge ishrane samo turistima kojima pružaju usluge smeštaja.

Član 104.

Kategoriju kuće, stana, apartmana i sobe, na zahtev fizičkog lica, određuje nadležni organ jedinice lokalne samouprave, kao povereni posao.

Akt iz stava 1. ovog člana izdaje se u roku od 30 dana od dana podnošenja zahteva sa važnošću od pet godina.

Odredbe člana 96. st. 3. i 4. i člana 98. ovog zakona shodno se primenjuju na postupak kategorizacije i promenu kategorije kuća, stanova, apartmana za odmor i soba.

Protiv akta nadležnog organa jedinice lokalne samouprave može se u roku od 15 dana od dana prijema akta izjaviti žalba ministarstvu.

Troškove određivanja kategorije kuća, stanova, apartmana i soba, snosi podnosilac zahteva.

Član 105.

Fizičko lice izdaje kuće, stanove, apartmane i sobe preko lokalne turističke organizacije, turističke agencije ili privrednog subjekta registrovanog za obavljanje ugostiteljske delatnosti, na osnovu ugovora.

Ugovor iz stava 1. ovog člana fizičko lice dostavlja, radi evidentiranja, nadležnom organu jedinice lokalne samouprave.

Nadležni organ jedinice lokalne samouprave vodi registar kategorisanih kuća, stanova, apartmana i soba.

Član 106.

Fizička lica koja pružaju usluge iz člana 102. ovog zakona dužna su da:

1. u svakoj kući, stanu i apartmanu i sobi koja se izdaje turistima istaknu propisanu oznaku kategorije određenu aktom nadležnog organa;
2. održavaju prostorije i opremu i pružaju usluge prema propisanim standardima za kategoriju kuće, stana, apartmana i sobe, koja im je određena aktom nadležnog organa;
3. vidno istaknu cene usluga koje pružaju i iznos boravišne takse i pridržavaju se tih cena;
4. utvrde normative hrane ako pružaju usluge ishrane i pridržavaju se tih normativa;
5. vode evidenciju gostiju.

Sadržaj evidencije iz stava 1. tačka 5. ovog člana propisuje nadležni organ jedinice lokalne samouprave.

PRILOG 2**ZAKON O TURIZMU - PRUŽANJE USLUGA SMEŠTAJA
I ISHRANE U SEOSKIM TURISTIČKIM DOMAĆINSTVIMA****Član 107.**

Fizičko lice u domaćinstvu na seoskom području koje je organizovano kao seosko turističko domaćinstvo može pružati ugostiteljske usluge smeštaja, kao i pripremanja i usluživanja hrane i pića turistima, do najviše 30 ležaja.

Seosko turističko domaćinstvo može pružati usluge pripremanja i usluživanja hrane i pića iz pretežno vlastite proizvodnje i degustacije sopstvenih proizvoda domaćinstva organizovanim turističkim grupama koje ne koriste usluge smeštaja.

U seoskom turističkom domaćinstvu mogu se prodavati sopstveno izrađene narodne rukotvorine, kao i organizovati aktivnosti na upoznavanju nasleđa, načina života i tradicionalne kulture seoskih područja.

Na pružanje usluga u seoskom turističkom domaćinstvu, shodno se primenjuju odredbe člana 103. st. 1. i 2, čl. 104. i 105. i člana 106. tač.1) -3).

Član 108.

Ministar u sporazumu sa ministrom nadležnim za poslove zdravlja donosi propis o sanitarno-higijenskim uslovima, načinu pružanja usluga i postupku i načinu određivanja kategorije smeštajnih kapaciteta u domaćoj radinosti i seoskih turističkih domaćinstava.

PRILOG 3

ZAKON O TURIZMU - KATEGORIZACIJA

Novi Zakon o turizmu je preciznije definisao pojam usluga u seoskom turizmu i proces pružanja usluga smeštaja i ishrane u seoskim turističkim domaćinstvima Prema novom Zakonu o seoskom turizmu (Službeni glasnik Republike Srbije br. 45/05):

Pod uslugama u seoskom turizmu se podrazumeva pružanje usluga smeštaja i ishrane u seoskim domaćinstvima, etno objektima i salašima; organizovanje pešačkih tura, branja lekovitog bilja, jahanja, ribolova i drugih tematskih aktivnosti; degustacija i prodaja proizvoda; pripremanje i usluživanje tradicionalnih jela uz nadoknadu; proizvodnja i prodaja narodnih rukotvorina, kao i organizovanje aktivnosti na upoznavanju nasleđa, načina života i tradicionalne kulture seoskih područja.

Fizičko lice u domaćinstvu na seoskom području koje je organizovano kao seosko turističko domaćinstvo može pružati ugostiteljske usluge smeštaja, kao i pripremanja i usluživanja hrane i pića turistima, do najviše 30 ležaja. Seosko turističko domaćinstvo može pružati usluge pripremanja i usluživanja hrane i pića iz pretežno vlastite proizvodnje i degustacije sopstvenih proizvoda domaćinstva organizovanim turističkim grupama koje ne koriste usluge smeštaja.

U seoskom turističkom domaćinstvu mogu se prodavati sopstveno izrađene narodne rukotvorine, kao i organizovati aktivnosti na upoznavanju nasleđa, načina života i tradicionalne kulture seoskih područja.

Seosko turističko domaćinstvo koje pruža ugostiteljske usluge smeštaja, kao i pripremanja i usluživanja hrane i pića turistima, mora ispunjavati propisane zdravstvene uslove a fizičko lice koje pruža ugostiteljske usluge mora redovno obavljati propisane zdravstvene preglede u skladu sa posebnim zakonom kojim se uređuje oblast zaštite stanovništva od zaraznih bolesti. Jedinice smeštaja u seoskim turističkim domaćinstvima moraju ispunjavati propisane sanitarno-higijenske uslove i biti kategorisane.

Kategorizaciju sprovodi nadležni organ jedinice lokalne samouprave (najčešće skupštine opštine), kao povereni posao. Akt o kategorizaciji se izdaje u roku od 30 dana od dana podnošenja zahteva sa važnošću od pet godina. Protiv akta o kategorizaciji nadležnog organa jedinice lokalne samouprave može se u roku od 15 dana od dana prijema akta izjaviti žalba ministarstvu. Troškove određivanja kategorije snosi podnosilac zahteva. Nadležni organ jedinice lokalne samouprave vodi registar kategorisanih seoskih turističkih domaćinstava.

Seosko turističko domaćinstvo može pružati svoje usluge isključivo preko lokalne turističke organizacije, turističke agencije ili privrednog subjekta registrovanog za obavljanje ugostiteljske delatnosti, na osnovu ugovora. Ugovor se dostavlja, radi evidentiranja, nadležnom organu jedinice lokalne samouprave.

Dodatne obaveze seoskog turističkog domaćinstva su da istakne propisanu oznaku kategorije određenu aktom nadležnog organa; da održava prostorije i opremu i pruža usluge prema propisanim standardima za kategoriju koja je određena aktom nadležnog organa; da vidno istakne cene usluga koje pruža i iznos boravišne takse i pridržava se tih cena.

PRILOG 4**PRAVILNIK O RAZVRSTAVANJU, MINIMALNIM USLOVIMA I KATEGORIZACIJI
UGOSTITELJSKIH OBJEKATA*****Postupak kategorizacije sobe za iznajmljivanje i kuće i stana za odmor*****Član 55.**

Zahtev za određivanje kategorije soba za iznajmljivanje, odnosno kuće i stana za odmor građanin podnosi nadležnom organu opštinske uprave.

Zahtev za određivanje kategorije sadrži: ime, prezime i adresu podnosioca zahteva; vrstu objekta i postojeću kategoriju ako je ima; kategoriju koja se traži s prijavom izbornih elemenata u propisanom broju za traženu kategoriju.

Zahtev se podnosi pojedinačno za svaku kuću i stan za odmor, odnosno sobu ako se u okviru stambene zgrade izdaje samo jedna soba, a za određivanje kategorije soba za iznajmljivanje u okviru iste stambene zgrade podnosi se zajednički zahtev za sve sobe. U zahtevu se navodi i ukupan broj soba grupisanih prema kategorijama koje se traže.

Član 56.

Kategorija sobe za iznajmljivanje, odnosno kuće i stana za odmor određuje se rešenjem nadležnog organa opštinske uprave. Rešenje se izdaje na predlog Komisije za kategorizaciju (u daljem tekstu: Komisija), s važnošću od tri godine.

Komisiju rešenjem imenuje nadležni organ opštinske uprave. Komisija proverava i utvrđuje ispunjenost uslova propisanih za traženu kategoriju, o čemu sačinjava zapisnik, i daje predlog za razvrstavanje sobe, odnosno kuće i stana za odmor u odgovarajuću kategoriju.

Rešenje iz stava 1. ovog člana dostavlja se ministarstvu nadležnom za poslove turizma u roku od 15 dana od dana donošenja rešenja.

Promena kategorije sobe za iznajmljivanje, odnosno kuće i stana za odmor vrši se saglasno odredbama člana 53. ovog pravilnika.

PRILOG 5

ELEMENTI I KRITERIJUMI ZA KATEGORIZACIJU KUĆA I STANOVA ZA ODMOR I SOBA ZA IZNAJMLJIVANJE (SRBIJA)

- 1) Kategorije izražene zvezdicama.
- 2) Znak "x" = obavezni elementi.
- 3) Znak "-" = izborni elementi.
- 4) Sobe u seoskim domaćinstvima mogu imati zajedničko kupatilo za najviše dve sobe.

* * * *¹
 * * *
 * *
 *

I. Uređenje i oprema

1. Pristup i ulazi

Pristup za pešake i vozila, osim gde vozila nemaju mogućnost pristupa x x x² -³
 Ulaz u kuću i stan koji koriste i vlasnici objekta.
 Ulaz u sobu iz hodnika ili predsoblja x x x - -
 Zaseban ulaz za goste u kuću, stan ili sobu - - - x²

2. Parkirališta i garaže - (ne odnosi se na zgrade do kojih nije moguć pristup vozilima)

Parkiralište uz kuću ili stan, ili u neposrednoj blizini, za jedno vozilo po kući, stanu ili sobi - - - x²
 Garaža na raspolaganju gostima - - - - 4

3. Grejanje - ne odnosi se na prostorije koje se koriste samo u letnjoj sezoni

Obezbeđeno grejanje prostorija za boravak (spavaće sobe, dnevni boravak) do temperature vazduha od najmanje 18,5 °C x x - - -
 Obezbeđeno grejanje prostorija za boravak i sanitarnih prostorija do temperature vazduha od najmanje 18,5 °C - - x - -
 Obezbeđeno grejanje svih prostorija do temperature vazduha od najmanje 20 °C - - - x¹

4. Električno osvetljenje

Minimalni intenzitet osvetljenja:
 - stepeništa i hodnici najmanje 5 W/m² x x x x -
 - prostorije za boravak, kuhinje i sanitarne prostorije najmanje 10 W/m² x x x x

5. Telefonski standard

 Telefon u kući, odnosno stanu na raspolaganju gostima - - - x 2
 Mogućnost korišćenja telefona u kući ili stanu gde se
 nalazi soba koja se iznajmljuje - - - x -

6. Radio i TV prijemnici

 Radio prijemnik u kući i stanu na raspolaganju gostima - - x x 1
 TV prijemnik u kući i stanu na raspolaganju gostima - - - x 2
 Mogućnost korišćenja radio i TV prijemnika u kući ili
 stanu gde se nalazi soba koja se iznajmljuje - - x x -

7. Prostorije

a) Sobe za iznajmljivanje

Broj kreveta u sobi:

- najviše 2 kreveta - - - x -
 - najviše 3 kreveta - x x - -
 - najviše 4 kreveta x - - - -
 4

Kupatilo u sastavu sobe - - - x -

Zajedničko kupatilo

- na svakih 16 kreveta za goste x - - - -
 - na svakih 10 kreveta za goste - x - - -
 - na svakih 6 kreveta za goste - - x - -

Čajna kuhinja na svakih pet soba sa sudoperom, grejnim
 telom i frižiderom (ne odnosi se na sobe u seoskim
 domaćinstvima) - - - x -

b) Kuće i stanovi za odmor

Ulazni hol x x x x -

Prostor za boravak, trpezarija, kuhinjski prostor i
 spavaći deo (za jednu ili dve osobe), odvojeno
 kupatilo x - - - -

Prostor za boravak, trpezarija i kuhinjski deo, odvojen
 spavaći deo (jedna ili više prostorija), kupatilo - x x - 1

Prostor za boravak s trpezarijom, odvoje kuhinjski deo,
 odvojene spavaće sobe, kupatilo. U kućama i stanovima s
 više od četiri kreveta za goste, dodatni toalet s
 kupatilom - - - x 2

Poseban toalet s umivaonikom - - - - 2

8. Minimalne površine prostorija (u m²)

 Spavaće sobe:

- jednokrevetna soba ^{1) 2) 2) 2)} 7 7 8 9 -

- dvokrevetna soba ¹⁾ 9 9 10 11 -

- za svaki dodatni krevet površina za jednokrevetnu sobu
 uvećava se za 2,5 2,5 3,0 3,0

Kupatilo ³⁾ 2,5 2,5 3,0 3,5

Ulazni hol 1,2 1,2 1,5 1,5

Boravak s trpezarijom i kuhinjskim prostorom 9 11 12 15 -

9. Oprema prostorija

a) Spavaće sobe

Krevet ležajne površine 190 * 90 cm za jednu osobu,

odnosno 190* 140 cm za dupli (francuski) krevet,

pristup duplom krevetu s obe strane x x x x -

Madrac odgovarajuće ležajne površine za svaki krevet x x x x -

Najmanje dva čaršava po krevetu koji ne smeju da sadrže

sintetiku x x x x -

Najmanje jedno ćebe po krevetu, a dodatno ćebe na zahtev

gosta x x x x -

Jedan jastuk za svakog gosta, jastučnice ne smeju da

sadrže sintetiku x x x x -

Dodatni jastuk na zahtev gosta - - x x 1

Prekrivač za krevet - - - x 1

Orman ili plakar⁴⁾ s policama ili fiokama i odeljkom za

vešanje odeće, s najmanje četiri vešalice po krevetu x x x x -

Stalac za koferu⁴⁾, osim ako se koferi mogu držati u

ormanu - - - x 1

Sto i po jedna stolica ili fotelja za sedenje po

krevetu⁵⁾ x x x x -

Polica ili noćni ormarić uz svaki krevet x x x x -

Stona ili zidna lampa uz svaki krevet - x x x 1

Toaletni sto s osvetljenjem pogodnim za šminkanje i

kozmetiku - - - - 2

Prostirka pored svakog kreveta, ukoliko pod nije

prekriven tapisonom ili tepihom x x - - -

Pod prekriven tapisonom ili tepihom, odnosno

odgovarajućom kvalitetnom prostirkom za pod - - x x 1

Korpa za otpatke⁵⁾ x x x x -

Pepeljara⁵⁾ x x x x -

Pribor za šivenje - - - - 1

Inventarska lista, cenovnik i kućni red⁴⁾ x x x x -

Oprema sobe za iznajmljivanje bez kupatila:

- utičnica za električne aparate x x x - -

- jedna čaša za vodu po krevetu x x x - -

- jedan peškiri po krevetu x x - - -

- jedan veći i jedan manji peškiri po krevetu - - x - -

b) Kuhinja, trpezarija, boravak⁶⁾

Sudopera s hladnom i toplom vodom i odvodom x x x x -

Termički uređaj s najmanje dve grejne ploče i osiguranom energijom x x x x -

Frižider dovoljnog kapaciteta prema broju kreveta x x x x -

Ostava ili kuhinjski ormarić za čuvanje namirnica x x x

Ormarić za posuđe i pribor za jelo x x x x -

Posuđe i pribor za pripremanje i serviranje hrane x x x

Posuđe za konzumiranje hrane i pića dovoljno prema broju kreveta za goste, a najmanje po svakom krevetu:

- tri tanjira (plitki, duboki i mali) x x x x -

- jedna šolja s tanjirom za napitak (bela kafa, čaj i

dr.) x x x x -

- jedna šolja s tanjirom za crnu kafu x x x x -

- dve čaše x x x x -

- jedna garnitura pribora za jelo (kašika, viljuška, nož, mala kašika) x x x x -

Krpe za pranje i brisanje posuđa x x x x -

Posude za otpatke dovoljne veličine za jednodnevne

potrebe x x x x -

Trpezarijski sto i stolice x x x x -

Garnitura za sedenje u prostoru za boravak x x x x -

v) Kupatila

Tuš ili ležeća kada s tušem, toplom i hladnom vodom i

odvodom x x x x -

WC s daskom za sedenje ⁷⁾ x x x x -

Četka za čišćenje WC-a x x x x -

Zavesa uz kadu - - x x 1

Umivaonik s tekućom hladnom i toplom vodom x x x x -

Ogledalo s policom za toaletni pribor x x x - -

Toaletni ormarić - - - x 1

Utičnica za električne aparate s naznakom napona struje x x x x -

1) Površina sobe za iznajmljivanje koja ima sopstveno kupatilo može biti manja do 1 m².

2) Sobe koje su registrovane za iznajmljivanje do stupanja Pravilnika na snagu, a koje nemaju sopstveno kupatilo, u naznačenim kategorijama mogu imati do 1 m² manju površinu od propisane.

3) U objektima izgrađenim do stupanja Pravilnika na snagu površina kupatila može biti manja do 0,50 m².

4) U kućama i stanovima za odmor mogu biti smešteni u nekoj drugoj prostoriji.

5) Obaveze za sobe za iznajmljivanje.

6) Obaveza za kuće i stanove za odbor, a za sobe za iznajmljivanje samo u slučaju kada se gostima nudi mogućnost samostalne pripreme hrane.

7) Ukoliko se WC nalazi izvan zajedničkog kupatila mora da ima pretprostor s umivaonikom koji ima toplu i hladnu vodu, sapunom, papirnim peškirom ili uređajem za sušenje ruku.

Vešalica za odlaganje odeće x x x x -

Jedan veći peškir za kupanje i jedan manji po krevetu x x x - -

Jedan veći peškir za kupanje i dva manja po krevetu ¹⁾ - - - x 1

Držači peškira i sapuna x x x x -

Sapun x x x x -

Toalet papir x x x x -

Pena za kupanje - - - - 1

Šampon za kosu - - - - 1

Zaštitni podnožak na podu ispred kade x x x x -

Čaša za vodu - jedna po krevetu ¹⁾ x x x x -

Posuda za otpatke x x x x -

II. Usluge

1. Prihvat i ispraćaj gostiju

Tokom 12 sati u 24 sata x x - - -

Tokom 16 sati u 24 sata - - x x 1

Tokom više od 16 sati u 24 sata - - - - 2

2. Čišćenje i pospremanje prostorija

Jedanput nedeljno, pribor za čišćenje na raspolaganju

gostima x x - - -
 Svaka tri dana, pribor za čišćenje na raspolaganju
 gostima - - x - 1
 Jedanput dnevno - - - x 2

3. Promena posteljine i peškira

Posteljina (čaršavi i jastučnice):

- svakih sedam dana x x x - -
- svaki treći dan - - - x 1
- svaki drugi dan - - - - 2

Peškiri:

- svaki treći dan x x - - -
- svaki drugi dan - - x - 1
- svaki dan - - - x 2

4. Usluge doručka - samo u slučaju kada se ova usluga nudi²⁾

Kontinentalni doručak (hleb, pecivo, maslac, xem ili med, napitak - čaj, kafa ili mleko). Vreme usluživanja 2 sata x x - - -

Kontinentalni doručak, tost, pecivo, mogućnost izbora toplih i hladnih jela od suhomesnatih proizvoda, jaja i mlečnih proizvoda. Vreme usluživanja 2 sata i 30 minuta - - x - 2

Prošireni asortiman (voćni sok, mlečni proizvodi, izbor toplih i hladnih jela od mesa, jaja, sveže voće, žitarice, mogućnost dijetalnog doručka. Vreme usluživanja 3 sata - - - x 3

5. Usluživanje³⁾ glavnih obroka (ruča, večera) samo u slučaju kada se te usluge nude

Najmanje 1 meni, vreme usluživanja najmanje 1 sat i 30 minuta za svaki obrok x x - - -

Najmanje 2 meni-a, vreme usluživanja, najmanje 2 sata za svaki obrok - - x - 2

Najmanje 3 meni-a, vreme usluživanja, najmanje 2 sata i 30 minuta za svaki obrok - - - x 3

Svaki meni sadrži najmanje 3 sledeća jela x x x x -

Vidno istaknuto obaveštenje o vremenu usluživanja glavnih obroka x x x x -

- 1) Odnosi se na kuće i stanove za odmor i sobe za iznajmljivanje koje imaju sopstveno kupatilo.
- 2) Propisani sadržaj doručka ne odnosi se na usluge u seoskim domaćinstvima.
- 3) Ne odnosi se na usluge u seoskim domaćinstvima.

III. Položaj i izgled objekta

1. Položaj na lokaciji (pogled, u centru, park i dr.)

Dobar - - - - 1

Odličan - - - - 2

Ekskluzivan - - - - 3

2. Pristup i saobraćajna povezanost

Javnim prevoznim sredstvima i putničkim vozilima

Dobar - - - - 1

Odličan - - - - 2

3. Spoljni izgled zgrade održavanje fasade, balkoni i terase ukrašene cvećem, bašte itd.)

Dobar - - - - 1

Odličan - - - - 2

Besprekoran - - - - 3

4. Spoljne površine na raspolaganju gostima (livade, parkovi, bašte i drugo)

Od 5 do 25 m² po spavaćoj sobi - - - - 1

Od 26 do 50 m² po spavaćoj sobi - - - - 2

Od 51 do 75 m² po spavaćoj sobi - - - - 3

Više od 75 m² po spavaćoj sobi - - - - 4

IV. Obaveze po osnovu izbornih elemenata

Minimalni broj bodova:

Kuće i stanovi za odmor 10 10 10 10 -

Sobe za iznajmljivanje - - - - -

U svakoj turističkoj organizaciji u Srbiji se prilikom određivanja kategorizacije smeštajnih objekata se ocenjuju prikazani elementi i kriterijumi. Na osnovu dobijenih bodova, vlasnik domaćinstva dobija rešenje, u kom je navedena kategorija objekta.

PRILOG 6**ANKETNI UPITNIK ZA SEOSKA DOMAĆINSTVA****OSNOVNI PODACI O DOMAĆINSTVU**

1. Prezime i ime vlasnika _____
2. Naziv objekta i adresa _____
3. Površina objekta _____
4. Lokacija: a.) u selu, b.) van sela, c.) salaš
5. Kontakt telefon, e-mail, web sajt _____
6. Ukupan broj članova domaćinstva _____, od toga zaposleno u ruralnom turizmu _____
7. Godine starosti članova domaćinstva _____
8. Primarna delatnost: a) poljoprivreda, b.) turizam, c) drugo _____
9. Iz kojih razloga se bavite ruralnim turizmom _____

10. Koje godine je objekat počeo sa radom u turizmu? _____
11. Da li je objekat u privatnom ili državnom vlasništvu _____
12. Da li je objekat otvoren tokom cele godine? _____
13. Da li ste član nekog udruženja seoskih domaćinstava?
14. Kategorizacija _____

TURISTIČKA PONUDA DOMAĆINSTVA

15. Koji su proizvodi koji se nude posetiocima (domaće proizvedena hrana, piće iz sopstvenog podruma, smeštaj, učešće u nekim aktivnostima)?
16. Da li postoje određeni prostori za prijem posetilaca koji dolaze samo preko dana (pružanje usluga ishrane, za kreativne radionice, učešće u raznim aktivnostima)?
17. Ako se nudi usluga smeštaja, koliki su kapaciteti? (broj soba, broj toaleta); Da li se sobe greju?
18. Sobe se izdaju: a.) tokom cele godine, b.) u određenim mesecima
19. Tip kuće: a.) stara gradnja, b.) nova gradnja
20. Vrsta usluga: a.) pansion, b.) doručak i noćenje, c.) noćenje
21. Da li za uslugu ishrane koristite domaću hru, piće proizvedene u domaćinstvu?
22. Kojoj strukturi posetilaca je namenjen turistički proizvod Vašeg domaćinstva? (svim strukturama, đacima, omladini, porodicama, starijim ljudima).

23. Da li se mogu kupiti namirnice u vašem domaćinstvu i koje (da turista ponese kući)?
24. Da li postoji mogućnost da se gosti sami hrane?
25. Koje aktivnosti gosti obavljaju tokom boravka? (sportsko-rekreativne, učešće u poslovima domaćina, kreativne radionice, izleti u okolinu...)
26. Osim objekata za smeštaj turista, koji sve prateći objekti postoje (ekonomske zgrade, muzejska soba, bazen...)
27. Da li ste upoznati sa prirodnim i antropogenim vrednostima okoline i da li ih prezentujete posetiocima?
28. Kakva je signalizacija do Vašeg domaćinstva?
29. Da li imate neke planove za dogradnju ili izgradnju novih pratećih objekata?

MARKETING

30. Da li saradujete sa nekim turističkim agencijama i kojim?
31. Da li imate saradnju sa turističkim organizacijama po pitanju promocije i plasmana i navedite ih?
32. Koliki je odnos direktne prodaje usluga u odnosu na prodaju preko agencija i turističkih organizacija?
33. Da li je Vaše domaćinstvo uključeno u neki turistički aranžman?
34. Koje promotivne aktivnosti su zastupljene u Vašem domaćinstvu? (učesće na sajmovima, mediji- koji, internet-web strana)
35. Koja je cena pansiona?
36. Koliki je udeo prihoda od turizma u ukupnim prihodima domaćinstva?
37. Da li ste dobijali neka podsticajna sredstva od opštine, Pokrajine, za unapređenje ruralnog turističkog proizvoda?
38. Da li su kadrovi koji su zaposleni u objektu imali neku vrstu edukacije za bavljenje ruralnim turizmom?

TURISTIČKI PROMET

39. Broj posetilaca (mesečno, godišnje)
40. Starosna struktura gostiju
41. Struktura gostiju prema mestu dolaska (domaći, inostrani)
42. Kolika je prosečna dužina boravka gostiju?
43. Da li imate stalne goste?

PRILOG 7**ANKETNI UPITNIK ZA TURISTIČKE ORGANIZACIJE OPŠTINA VOJVODINE**OSNOVNI PODACI O TURISTIČKOJ ORGANIZACIJI

1. Naziv turističke organizacije, e-mail i web adresa:
2. Kada je turistička organizacija osnovana?
3. Lokacija (mesto, adresa)
4. Broj zaposlenih?
5. Struktura kadrova
6. Kontakt osoba (ime i telefon)
7. Koje su glavne aktivnosti turističke organizacije?

RAZVIJENOST TURIZMA I RURALNOG TURIZMA U OPŠTINI

8. Koji oblici turizma su najrazvijeniji u Vašoj opštini?
9. Na kom je mestu u odnosu na ostale oblike turizma, po značaju i razvijenosti, ruralni turizam u Vašoj opštini?
10. Navedite koji lokaliteti, odnosno objekti predstavljaju potencijal za razvoj ruralnog turizma u opštini
11. Na kojim lokalitetima (salaši, etno-kuće, sela) je u Vašoj opštini ruralni turizam već razvijen?
12. Da li u opštini postoje udruženja davalaca usluga u ruralnom turizmu i navedite ih:
13. Koji se proizvodi u okviru ruralnog turizma nude posetiocima (smeštaj, ishrana, određene aktivnosti, manifestacije...)?
14. Ako se nude usluge smeštaja, koliki su kapaciteti ruralnog turizma u Vašoj opštini? (Koliko objekata i ležajeva; navesti kapacitete pojedinačno za svaki objekat)
15. Koliko ima registrovanih domaćinstava u Vašoj opštini, koja primaju goste?
16. Koliko domaćinstava bi, u budućem periodu moglo da se uključi u razvoj seoskog turizma u opštini?
17. Da li su neki davaoci usluga u ruralnom turizmu u opštini koristili neke podsticajne mere za razvoj ruralnog turizma (pomoć opštine, Pokrajine, beskamatni krediti, određeni fondovi, smanjivanje poreza).. Ako jesu, navesti koji su to pružaoci usluga i koju vrstu olakšica su koristili.
18. Da li u Vašoj opštini postoje turističke manifestacije od značaja za razvoj ruralnog turizma i navedite koje su?
19. Kakva je, po Vašem mišljenju, razvijenost ruralnog turizma u Vašoj opštini (lokalnog karaktera, regionalnog karaktera, međunarodnog karaktera)

MARKETING

20. Da li su određeni lokaliteti ruralnog turizma uključeni u neki turistički aranžman (i da li je taj aranžman lokalnog ili regionalnog karaktera)
21. Da li se vlasnici seoskih kuća, salaša, etno-kuća itd. u Vašoj opštini promovišu preko turističke organizacije ? (Navedite i koji lokaliteti)
22. Šta preduzimate na području promocije ruralnog turizma (učesće na sajmovima, prospekti, Internet stranice, e-mail, oglašavanje u medijima itd.)
23. Da li se na nivou opštine izdaju informativno-propagandni materijali o celokupnoj turističkoj ponudi u opštini?
24. Da li štampate informativno-propagandne materijale posebno o ponudi u ruralnom turizmu?
26. Koliko seoskih domaćinstava obezbeđuje goste preko Vaše turističke organizacije?
25. Ukoliko imate podatke o turističkom prometu u opštini (broj posetilaca, struktura posetilaca-domaći i inostrani, broj noćenja), molimo da ih navedete za poslednjih pet godina. Posebno navesti ukupan promet turista, a posebno promet u ruralnom turizmu.

BIOGRAFIJA

Mr Kristina Košić (rođ. Pavlica) je rođena 24.05.1976. godine u Novom Sadu. Osnovnu školu „Svetozar Marković Toza“ i gimnaziju „Svetozar Marković“ je završila u Novom Sadu, a 1995. upisuje redovne studije na Univerzitetu u Novom Sadu, Prirodno-matematički fakultet, Institut za geografiju, smer diplomirani geograf-turizmolog. U toku redovnih studija bila je aktivan član Društva mladih istraživača Instituta za geografiju “Branislav Bukurov”, gde je u okviru sekcije za društvenu geografiju učestvovala na istraživačkim akcijama “Deliblatska peščara ’98.” i “Kelebija ‘99”;

koje je organizovalo Ministarstvo za omladinu i sport, Mladi istraživači Srbije i Prirodno-matematički fakultet Novi Sad. Na drugoj godini studija, nagrađena je za postignut izuzetan uspeh. Diplomirala je 2000. godine sa temom diplomskog rada “Marketing sportskih aktivnosti SPC Vojvodina u turizmu Novog Sada” sa ocenom 10. Prosečna ocena tokom studija je 9,23.

Iste godine, upisuje magistarske studije na Institutu za geografiju, smer-turizam. Položila je sve ispite na magistarskim studijama sa prosečnom ocenom 10 (deset), i 2004. godine odbranila magistarsku tezu pod nazivom “Stanje i perspektive razvoja banjskog turizma u Bačkoj”.

Godine 2001. izabrana je u zvanje i na radno mesto asistenta-pripravnika, a 10.03.2005. u zvanje asistenta na Departmanu za geografiju, turizam i hotelijerstvo Prirodno-matematičkog fakulteta u Novom Sadu. Od školske 2001/02. godine bila je angažovana na izvođenju vežbi iz predmeta Metodologija naučnog rada i GIS, Poslovanje turističkih agencija, Menadžment turističke destinacije, Turistička geografija, Uvod u turizam, Svetska privreda i turizam i Kulturna dobra.

Učestvovala je na brojnim istraživačkim akcijama, simpozijumima, seminarima i projektima. Kao rezultat toga ima objavljenih oko 40 naučnih radova, koautor je na udžbeniku “Turistička geografija” i 3 monografije.

Od 2003. godine je jedan od realizatora studentske stručne letnje prakse u Crnoj Gori i Grčkoj. Od 2004. do 2007. godine bila je član Nastavno-naučnog veća PMF-a. Od 2002. god. do 2006. god. angažovana je kao član Organizacionog odbora u okviru međunarodnog naučnog skupa “Savremene tendencije u turizmu, hotelijerstvu i gastronomiji”-Prirodno-matematički fakultet, Departman za geografiju, turizam i hotelijerstvo, Novi Sad. Tokom 2006. i 2007. godine bila je član Komisije PMF-a za akreditaciju studijskih programa Departmana za geografiju, turizam i hotelijerstvo.

Godine 2005. u okviru Tempus Projekta CD-JEP-17121-2002 učestvovala je na seminaru “Postgraduate Curriculum Design, Teaching and Pedagogies in Tourism&Hospitality”, University of The Aegean, Solun.

Školske 2006/07. god. bila je jedan od realizatora projekta “Edukacija zaposlenih u turizmu- Partija 8 program obuke u seoskom turizmu” finansiranog iz sredstava Nacionalnog investicionog plana u saradnji sa Ministarstvom trgovine i turizma. (broj projekta 404-02-51/2006-04. Rukovodilac projekta dr Lazar Lazić).

Član je Srpskog geografskog društva. Govori engleski i služi se nemačkim jezikom.

**UNIVERZITET U NOVOM SADU
PRIRODNO-MATEMATIČKI FAKULTET
KLJUČNA DOKUMENTACIJSKA INFORMACIJA**

Redni broj:

RBR

Identifikacioni broj:

IBR

Tip dokumentacije:

TD

Monografska dokumentacija

Tip zapisa:

TZ

Tekstualni štampani materijal

Vrsta rada:

VR

Doktorska disertacija

Autor:

AU

mr Kristina Košić

Mentor:

MN

dr Jovan Romelić

Naslov rada:

NR

Ruralni turizam Vojvodine i održivi razvoj

Jezik publikacije:

JP

Srpski (latinica)

Jezik izvoda:

JI

s/e

Zemlja publikovanja:

ZP

Srbija

Uže geografsko područje:

UGP

Vojvodina

Godina:

GO

2009.

Izdavač:

IZ

Autorski reprint

Mesto i adresa:

MA

21000 Novi Sad, Trg Dositeja Obradovića 3

Fizički opis rada:

poglavlja 21, strana 299, literature i izvora 185, karata 4, slika 42, tabela 27, skica 11, grafikona 10

FO

Naučna oblast: geografija
NO

Naučna disciplina: društvena geografija
ND

**Predmetna odrednica/
Ključne reči:** ruralni turizam, Vojvodina, održivi razvoj
PO

UDK:

Čuva se: Biblioteka Departmana za geografiju, turizam i
ČU hotelijerstvo

Važna napomena:
VN

Izvod:
IZ

Vojvodina sa prirodnim i društvenim bogatstvom ima sve predispozicije da se nađe na listi regiona sa razvijenim ruralnim turizmom. U Vojvodini postoje sela, salaši, etno-kuće, manifestacije koji mogu da pruže upravo jedan autentičan doživljaj. Ipak, ruralni turistički proizvod Vojvodine još uvek nije na odgovarajući način pozicioniran na tržištu.

Da bi se što bolje iskoristile prednosti i šanse ruralnog turizma Vojvodine, a prevazišli nedostaci i ograničenja potrebno je preduzeti niz mera. Ono što je ključno, a treba što pre uraditi da bi se podigao kvalitet usluga u ruralnom turizmu Vojvodine je:

- podići nivo kvaliteta smeštajnih objekata
- edukovati stanovništvo, u cilju kvalitetnijeg pružanja usluga
- uraditi kategorizaciju smeštajnih kapaciteta u ruralnom turizmu Vojvodine
- odrediti i primenjivati kriterijume za standardizaciju i kvalitet usluga u ruralnom turizmu Vojvodine
- vršiti intenzivniji promotivni nastup na domaćem i međunarodnom tržištu

Potrebno je naglasiti da, u ostvarivanju razvoja ruralnog turizma Vojvodine, u skladu sa realnim mogućnostima, treba računati na određene prepreke i poteškoće. Da bi uspela u ideji što boljeg turističkog pozicioniranja na inostranom tržištu, Vojvodina mora primenjivati već opisan model razvoja koji će joj obezbediti konkurentsku prednost u poređenju sa sličnim destinacijama.

Neosporno je da Vojvodina raspolaže velikim potencijalom u ruralnom turizmu koji čini značajnu komponentu kompleksnog razvoja turizma Srbije. Ipak je ovaj razvoj prvenstveno zavistan od bogatstva turističke ponude i njenog načina prezentiranja u najširem smislu.

Datum prihvatanja teme od strane NN veća: 26.01.2005.

DP

Datum odbrane:
DO

Članovi komisije:
KO

Predsednik:

Član:

Član:

dr Lazar Lazić, redovni profesor, PMF, Novi Sad
dr Jovan Romelić, redovni profesor, PMF, Novi Sad
dr Dobrica Jovičić, vanredni profesor,
Geografski fakultet, Beograd

**UNIVERSITY OF NOVI SAD
FACULTY OF NATURAL SCIENCES AND MATHEMATICS
KEY WORDS DOCUMENTATION**

Accession number:

ANO

Identification number:

INO

Document type:

DT

Monograph documents

Type of record:

TR

Printed text

Contents code:

CC

Ph. Degree

Author:

AU

MSc Kristina Kosic

Mentor:

MN

PhD Jovan Romelić

Title:

TI

Rural tourism in Vojvodina and sustainable development

Language of text:

LT

serbian/latin letters

Language of abstract:

LA

serbian and english

Country of publication:

CP

Serbia

Locality of publication:

LP

Vojvodina

Publication year:

PY

2008.

Publisher:

PU

Author's reprint

Publ. place:

PP

21000 Novi Sad, Trg Dositeja Obradovića 3

Physical description:

PD

chapters 21, pages 299, literatures and sources 185, tables 27, shemes 11, mapes 4, photos 42, graphs 10

Scientific field: geography
SF

Scientific discipline: social geography
SD

Subject/Key words: rural tourism, Vojvodina, sustainable development
SKW

UC:

Holding data: Department of Geography, Tourism and Hotel
HD Management library

Note:
N

Abstract:

AB Vojvodina with its natural and social resources qualifies for a position within the developed rural tourism regions. There are villages, farmhouses (salas), ethno houses and events in Vojvodina that could offer authentic experience. However, rural tourism product in Vojvodina has not been holding an appropriate position at the market.

Certain measures have to be taken in order to exploit the advantages and potentials and at the same time overcome disadvantages and restrictions of rural tourism in Vojvodina. The essential activities for improving service quality in rural tourism of Vojvodina are:

- to improve the quality of accommodation facilities
- to educate population with the aim of achieving higher service quality
- to categorize accommodation capacities in rural tourism in Vojvodina
- to establish and apply criteria for standardization and service quality in rural tourism in Vojvodina
- to intensify promotion at domestic and international market

It is necessary to highlight that the development of rural tourism in Vojvodina, which complies with reasonable possibilities, would approach certain obstacles and face difficulties. In order to achieve the best possible position at the international market, Vojvodina needs to apply the model of development that would ensure competitive advantage regarding similar destinations.

Indisputably, Vojvodina has a high potential in rural tourism that makes a fundamental component in the complex development of tourism in Serbia. However, the development is primarily dependent upon the tourism offer variety and the presentation in its widest sense.

Accepted by the Scientific Board on: 26.01.2005.

ASB

Defended:
DE

Thesis defend board:
DB

President: dr Lazar Lazić, full time professor,
Faculty of Science, Novi Sad

Member: dr Jovan Romelić, full time professor
Faculty of Science, Novi Sad

Member: dr Dobrica Jovičić, associate professor
Faculty of Geography, Belgrade